

Andreas Malm
När kapitalet tar till vapen.
Om imperialismen i vår tid

Utgiven 2004

Innehåll

Förord	1
0:1 Övergångar: Penningen och vapnet.....	3
1:2 Definitioner: Våldets namn	15
1:3 Rivalitet: En tvist mellan tjuvar	33
1:4 Imperiet: Fem minuter kvar.....	54
2:5 Hegemoni: En för alla	69
2:6 Globalisering: En lång våg av hot	100
2:7 USA: De upplösta nationernas nation	127
3:8 Militarism: Dödens efterfrågan	144
3:9 Olja: Blod för blod	178
3:10 Ockupationer: Förnedringens politiska ekonomi	221
4:11 Motstånd: Den mänskliga faktorn	257
Tack	281
Litteratur.....	282
Hemsidor	296

Boken är ett fräscht försök att analysera den moderna imperialismen, där en hel del gamla sanningar och uppfattningar om globaliseringen, USA-imperialismen och de klassiska imperialism-teorierna ifrågsätts, vilket lett till kritik och debatt. Se t ex meningsutbytet mellan Ulf Karlström och Andreas Malm i artikelsamlingen [Imperialismen idag](#).

Förord

Det här är en bok om våld. Det är en bok om det våld som historiens mäktigaste nation har öst ut över delar av världen under de senaste åren. Det är alltså i första hand en bok om USA:s våld, men en av huvudteserna är att USA inte krigar, ockuperar eller intervenerar ensamt eller för egen räkning, utan som den främste i ett större sällskap.

USA håller i karet. Men i dess djup verkar krafter som är mäktigare än denna nation, och i grund och botten är det de som får våldet att flöda över.

Den här boken är ett försök att komma åt de krafterna, att sträcka ner handen och ta tag i orsakerna till de krig som i så hög grad har format det rådande världsläget. Utgångspunkten är en tro på att världen går att förstå. Det måste finnas ett svar på frågan om varför USA och dess allierade invaderar främmande länder. Närmast till hands är att söka svaret i ett ord som har ägnats stor tankemöda, som har bundit samman teorier i mer än hundra år och som många människor på senare tid åter har haft anledning att fundera över: imperialism.

Det här är, närmare bestämt, en bok om vår tids imperialism.

Ockupationen av Irak står i fokus. Men det är inte en bok om Irakkriget, och inte heller om de lögnen den amerikanska krigsmaskinen släppte ut som flygblad över världen inför sin invasion; de har redan strimlats sönder till fullo. Irak spelar här snarare rollen av exempel.

I skrivande stund försöker USA ge sken av att makten överlämnats till en irakisk ”interims-regering”, men det är uppenbart att ockupationen fortsätter oförminskad. Ingen vet hur länge den kommer att pågå, men även om den skulle ta slut inom de närmaste åren har den visat vad USA och dess bundsförvanter är förmögna till, och i dess ursprung döljer sig några av de allmänna faktorer som driver fram krig i vår tid.

Händelserna i Irak kommer att kasta sin skugga långt in på 2000-talet.

Ett första kapitel introducerar ämnet. Boken sönderfaller därefter i tre delar. I en första del diskuteras begreppet imperialism: vad betyder det? Hur lyder en rimlig definition? Är det alls befogat att använda begreppet i dag? Sedan länge finns väl etablerade, ibland nästan nedfrysta teorier om imperialism; en första uppgift är att ta fram dem, tina upp dem och se om de kan underlätta förståelsen av det som nu sker. Främst gäller det den teori som förknippas med Lenin. Några av de röster som försöker tillämpa honom i dag presenteras, och förutom att Lenin ställs mot vår tid sägs här något om vad en imperialismsteori bör innehålla.

Dessutom diskuteras en färsk teori om att imperialism inte längre existerar.

I bokens andra del tas ett steg tillbaka. Vinklar ställs in och mått tas ut, så att avpassade verktyg för en analys av vår tids imperialism kan mejslas fram. Det blir tre verktyg, fästa på varsitt begrepp: ”hegemoni”, ”långa vågor” och ”globalisering”. Hegemoni handlar om hur de rika länderna förhåller sig till varandra, långa vågor om ekonomins rörelser över tid och globalisering om hur den nationella ekonomins ställning har förändrats under de senaste decennierna; denna process belyses särskilt i kapitel 6. I bokens tredje del genomförs så en konkret analys av de senaste årens imperialistiska utveckling.

I ett sista kapitel dras några politiska slutsatser.

Krig har alltid varit en manlig affär, imperialismsteori har alltid varit ett mansdominerat fält och båda förhållandena vilar tungt över den här boken: den befolkas mest av män. Men de som fallit offer för imperialistiska krig och gjort motstånd mot dem har varit kvinnor lika ofta som män. Att våld utövas och omtalas mest av män betyder inte att det är en angelägenhet för dem mer än för kvinnorna — tvärtom — och därför bör ingen låta sig avskräckas av de gubbar som rör sig ut och in i den här boken. Bättre då att de fråntas sitt tankemonopol.

Det ska inte krävas någon tidigare förtrogenhet med imperialismteori för att läsa den här boken. Inte heller ska det behövas förkunskaper om den marxistiska metod som används i flera av kapitlen. Följaktligen har en del ekonomiska resonemang förenklats en aning, framför allt genom att utesluta termen ”produktionspriser”: alla resonemang utgår från antagandet att varor säljs till sina värden. Detta kan tyckas väl lättvindigt för den som är inläst på marxistisk ekonomisk teori, men förenklingen är nödvändig för att resonemangen ska kunna begripas, i princip av vem som helst, och förändrar inte bärigheten i sak.

Redan som det nu är förutsätter läsningen ett stort mått av tålamod.

Framför allt är denna bok tänkt som en uppmuntran. Den är en uppmaning att gå vidare på egen hand, tänka själv, läsa mer, samtala med andra och — i sista hand — agera. Teori: praktik.

Som alltid behöver världen förändras, men först måste den förstås.

Jerusalem/Stockholm sommaren 2004

0:1 Övergångar: Penningen och vapnet

Soldaterna gick in i en skola. Den hade just öppnat igen efter kriget när de avbröt lektionerna. De tog över byggnaden och inredde den till förläggning. Från taket övervakade de kvarteren runt om med kikare, medan skolbänkarna släpades ut och användes till vägsräddning.

Måndagen den 28 april 2003 samlades skolans elever och andra invånare i ett protesttåg. De passerade en arméenhets på vägen, ingenting hände. När de kom fram till skolan ropade de ut sitt krav att den skulle lämnas tillbaka: *barra, barra!* Ge er av! Soldaterna stod posterade på taket högt ovanför folksamlingen. Några stenar for genom luften.

Då brakade skottlossningen lös. De amerikanska maskingevärssalvorna dansade mot de obehägnade demonstranternas kroppar och husen runt om.

I ett av husen bodde familjen al-Ani, en äldre kvinna med sina tre söner och deras fruar och barn. En av fruarna gick ut för att se vad som hände i demonstrationen. Hon sköts i benet. Hennes man sprang ut för att hjälpa henne och sköts även han. En annan av bröderna rusade efter och dödades omedelbart av skotten. Den tredje brodern körde då panikslagen fram sin taxi — familjens försörjningskälla — för att ta sina skadade till sjukhuset, men hann knappt backa ner på gatan förrän bilen genomborrades med kulor; en journalist från *The Guardian* kunde räkna till 38 hål. Nu sårades även den tredje brodern och den äldre kvinnan, brödernas mor.

Efteråt fick Muhana al-Ani den självklara frågan där han låg i sin sjuksäng:

Vad jag tycker om amerikanerna? Titta där min fot satt förut, se på min döde bror och resten av min familj, som jag inte vet vad jag ska göra med. Jag har en fru och sju barn som alla måste bra innan — och nu? Det är vad jag tycker om amerikanerna.¹

När liken i stadens bårhus räknades stannade siffran på femton. Femton döda civila, varav tre pojkar mellan åtta och tio, och därtill omkring fyrtio skadade.

Två dagar efter händelserna vid skolan samlades ett tusental invånare i en ny protestmarsch. När en amerikansk jeep med ett maskingevär körde förbi kastade en ung demonstrant sin sandal efter den, soldaten som höll i maskingeväret duckade först och släppte sedan tung, smattrande eld rakt in i folkmassan. Igen. Denna gång dog två människor.

Efter det stod Fallujah i brand.

Under invasionen hade det varit förhållandevis lugnt i den torra staden med de breda gatorna och de fyrkantiga husen på gränsen till öknen i väst. Inte mycket hade märkts av kriget, få hade känt sig kallade att försvara Saddam Husseins regim. De första veckorna efter USA:s seger vilade sedan en stillhet över Fallujah. Regimens soldater hade gett sig av och de lokala ledarna för Baathpartiet flytt hals över huvud; invånarna gjorde sig i ordning för ett nytt liv. Imamerna kunde predika som de ville, en ny borgmästare utsågs, skolorna öppnades. Sakta men säkert återgick människor till sina arbeten. De drog in luften, höll den provande i lungorna och pustade ut: det var över.²

Sedan kom amerikanerna. De vräkte upp dörrarna till hemmen och sprang in med dragna gevärs, efteråt talade grannarna upphetsat med varandra — de stal vår mobil!, de släpade Khitam i håret!, Waji har märken från gevärsslag! — och fann att de inte var ensamma om

¹ Återgivet i Rai (2003b), s 162. [Refererar till litteraturlistan allra sist]

² Skildringen av händelserna i Fallujah bygger bl. a. på Rai (2003b), s 159-164; Maria Tomchick: "The Killings at Fallujah", Znet, 4/5 2003 [hemsidadresser anges sist i boken]; Rajiv Chandrasekaran & Vernon Loeb: "The Battlefield for All Iraq", *Washington Post*, 4/11 2003; Michael Howard: "It's a pay scale for the Iraqis: \$ 700 for an attack on a tank, \$ 1000 for a helicopter", *The Guardian*, 3/11 2003. Vissa uppgifter från massakern talar om att skottlossningen utlöstes av att födelsedagsfirande irakier i närheten, men på tydligt avstånd från demonstrationen, sköt saluter i luften som sedan bjuder.

oförätterna. Ryktena om vad de främmande soldaterna gjorde byttes mot varandra och spreds genom staden. Stridsvagnar körde sönder trottoarer, ett tjugotal vägsräddare sattes upp på gatorna, imamer arresterades igen.

Men det var alltså massakern vid skolan som antände stadens motvilja mot inkräktarna. Motståndsgupper började dyka upp. De knöt kontakter, bildades i nya kvarter och samlade på sig de vapen som fanns tillgängliga.

De började slå tillbaka mot amerikanerna.

Granater, bakhåll och hemmagjorda bomber mötte snart armén så fort den kom nära Fallujah. Det skulle ännu dröja en tid innan staden tog över världsmedia, men redan på sommaren och hösten 2003 gjorde den sig ett namn av allt mer dödliga attacker mot ockupationsmakten — som söndagen den 2 november. Då lade någon en luftvärnsrobot över axeln, gick ut i en daddeldunge och sköt ner en Chinook-helikopter, en av den amerikanska arméns största: femton soldater dog. Fest utbröt på Fallujahs väggar när unga killar tävlade om att spreja ut sin glädje över attacken, bönder gick till dungen för att hämta vrakdelar att fira med och en av dem förklarade:

Hur skulle du känna om någon kom och ockuperade ditt land? Amerikanerna säger att de kommer med demokrati till oss, men det enda de vill ha är vår olja.³

Det enda de förstår sig på är våld

I Fallujah hölls motståndslågan vid liv dygnet runt, som ett centrum för den eldstorm av gerillaattacker som svepte genom Irak från sensommaren 2003 och framåt: fler helikoptrar sköts ner, när stridsvagnar dundrade in i staden körde de på fjärrutlösta bomber, nya upp-
retade demonstrationer drev genom gatorna. Soldaterna lade bränsle på elden genom att om igen döda civila. Vid ett tillfälle dödades sex arbetare i sin skåpbil, vid ett annat fem demonstranter i en fredlig protest mot att en ung kvinna gripits och förts bort.⁴

Sådan blev vardagen i Fallujah. Samtidigt började ett nervöst USA att hyperventilera. Armén visste inte hur det väpnade upproret — allt mer omfattande och populärt — skulle kunna släckas. På hösten 2003 provade den en ny metod. Bulldozers, som enligt vittnesmålen ofta spelade jazz från högtalare, gav sig ut i lundarna på den irakiska landsbygden och skövlade träd. Det dröjde innan metoden drogs fram ur medieskuggan, men den blev aldrig någon större nyhet; lokalinvånarna lämnades ensamma att samla ihop grenar från det som nyss var deras dadel-, apelsin- och citronträd och bära hem dem som ved. Den amerikanska armén förklarade att detta var straffet för att byarna inte gett information om hur motståndskämparna rörde sig.

En av de bönder som fått sina lundar förstörda tillfrågades av en journalist hur mycket de var värda. Han svarade: ”Det är som om någon skulle skära av mina händer och du skulle fråga mig hur mycket mina händer var värda.”⁵

Andra vanliga metoder för att kväsa motståndet var att riva hus som påstods fungera som krypskyttenästen, fängsla familjer och släktingar till aktivister eller tortera de gripna för att få dem att lämna uppgifter.

Mot slutet av 2003 började också den amerikanska armén dra taggtrådsstängsel runt hela byar i upprorshärdarna väster och norr om Bagdad. En av de byar som inhägnades var Abu Himsha. Efter en historia som liknade Fallujahs — sådana fanns på många platser runt om i centrala Irak — retade byn amerikanerna till ursinne när en pansarvagn sprängdes med en

³ Patrick Cockburn: ”Brandishing reckage, farmers revel in the deaths”, *The Independent*, 3/11 2003.

⁴ Daniel Williams: ”Helicopter Crews Dread The Six O’Clock Shadow”, *Washington Post*, 14/1 2004; Foreign Staff: ”Five Civilians Die as Troops Open Bre”, *The Scotsman*, 14/1 2004

⁵ Patrick Cockburn: ”US soldiers bulldoze farmers’ crops”, *The Independent*, 12/10 2003.

granat från ett hustak. De 7 000 invånarna slogs in med fem mil taggtråd, en enda öppning lämnades i stängslet, bemannad dygnet runt av soldater som hängt upp ett plakat med texten: ”Detta stängsel är här för att skydda er. Kom inte nära och försök inte ta er över, för då skjuter vi er.”

Alla män mellan 18 och 65 i Abu Himsha påtvingades numrerade id-kort på engelska som enda giltiga passersedel, femton timmar långa utgångsförbud infördes dagligen, de religiösa och politiska ledarna greps en efter en.

Den amerikanske överste vid namn Sassaman som styrde byn funderade högt för reportrar från *New York Times*: ”Med en stor dos av skräck och våld och rejält med pengar till projekt tror jag vi kan övertyga dessa människor om att vi är här för att hjälpa dem.” Vid vägspärren i öppningen lättade en kapten Brown på hjärtat: ”Man måste lära sig den arabiska mentaliteten. Det enda de förstår sig på är våld.”⁶

Den armé som uttryckte sig så var ute på en hög mission; den var i Irak för att förverkliga ideal. Alla kan känna igen dem från otaliga tal och tv-sända presskonferenser. Alla har någon gång hört dem komma från en president som med ett smalt, självsäkert leende spänner ögonen i tittaren och rullar ut sina allvarstygda ord. I *The National Security Strategy of the U.S.A* formulerade den amerikanska regimen den utrikespolitiska doktrin som satte kurs mot Irak, och i sin inledning till dokumentet konstaterade George W Bush att USA har ett uppdrag för hela världens bästa. Det gäller att slå vakt om det som finns kvar efter kalla krigets slut, nämligen ”en enda hållbar modell för nationell framgång: frihet, demokrati och fri företagsamhet.”⁷

Notera särskilt det senare: fri företagsamhet.

Endräktens och fredens frön

När den fria företagsamhetens modell skapades i Västeuropa i början och mitten av 1800-talet var dess upphovsmän förvissade om att den skulle leda till något annat än skräck och våld. De var säkra på att fabrikerna bolmade ut fred över världen. Under haven drogs telefonkablar som fick kontinenterna att samtala. Ängsjöfart och järnvägsnät förde samman de mest avlägsna hörn, som nu för första gången kunde röra vid varandra genom en allt tätare handel.

Fabriksfilosofen Andrew Ure ljöd som en vissla över den nya tiden:

Nationerna, äntligen övertygade om att krig är en förlustaffär, har förvandlat sina svärd och musköter till verktyg i fabrikerna och tävlar nu med varandra i handelns oblodiga men likafullt storslagna konkurrens. De sänder inte längre trupper till fjärran slagfält, utan bygger fabriker för att överträffa sina forna fiender och komma i åtnjutande av utländska marknader.⁸

Frihandelsentusiaster i Storbritannien var övertygade om att ett fritt utbyte av varor var den bästa försäkringen mot krig. Där den enes bröd bakas av den andres mjöl smids inga vapen. Manchesterliberalen Richard Cobden, mannen bakom avskaffandet av de brittiska spannmålstullarna, predikade att det framväxande ekonomiska systemet danade en ny karaktär, en som inte längre gjorde skillnad på människa och människa och lämnade all primitiv aggressivitet, all ”hämd, hat och svartsjuka” bakom sig.⁹ En deltagare på den ansedda Social Science Congress i Storbritannien uttryckte år 1866 denna tidsanda:

I sitt ursprungliga barbariska tillstånd tog människan allt hon ville ha från sin granne genom våld eller bedrägeri, så att de svaga blev offer för de starka, men civilisationen har introducerat principen om varuutbyte i motsats till denna rovdjursinstinkt och samhället har gått framåt i samma

⁶ Dexter Filkins: ”Tough New Tactics by US Tighten Grip on Iraq Towns”, *New York Times*, 7/12 2003. Jfr Ali (2003), s 163.

⁷ Citerad i Hook & Spanier, s 349.

⁸ Citerad i Searle, s 198-199.

⁹ Ibid., s 199.

proportioner som utbytet triumferat över våldet.¹⁰

Föreställningen var nära besläktad med idén om att ekonomiska kriser blivit otänkbara. Den franske nationalekonomen Jean-Baptiste Say blev mest känd för sin lag att en kris omöjligen kan inträffa så länge varor och pengar flödar fritt. Den som säljer en vara kommer att använda pengarna till att köpa av någon annan, så att utbud och efterfrågan alltid svarar mot varandra och företagandet flyter på utan glapp eller störningar. Men Say formulerade också en annan lag. Han skrev: ”marknadens idéer kommer med nödvändighet att sprida endräktens och fredens frön.”¹¹

Kort sagt: kapitalismen avskaffade kriget.

Så såg 1800-talets liberala bourgeoisie på sin skapelse, så god fann de den, och till en början tycktes de få rätt. 1800-talets var länge ovanligt fredligt.

Krigen i Europa blev färre, kortare och mindre blodiga. Skillnaden var drastisk: om man väger samman ett diagram över krigsbenägenhet under olika epoker finner man att kurvan viker av tvärt nedåt vid 1800-talets början, just vid det borgerliga produktionssättets födelse.¹²

Men lika tvärt sänkte sig mörkret över den nya civilisationen. 1873 gnuggade sig de liberala borgarna i ögonen, och ja, det var sant: världskapitalismen hade plötsligt drabbats av en kris. Den fortplantades längs alla ekonomiska breddgrader, från Manchesters fabriker till Västindiens sockerplantager. Handeln och företagandet stannade upp, varor fann inga köpare, priserna föll; om kapitalisterna alls fick något sålt var det till lägre vinst än de vant sig vid. Ingen visste riktigt vad som hade hänt. Det borgerliga produktionssättet hade inte stannat i växten, tvärtom hade det förökats sig till fler länder i sina mest utvecklade former — och ändå tycktes det gå rakt in i en mörk natt.¹³

Hopp förbyttes i depression.

1874, året efter krisens utbrott, tillträdde den konservative Benjamin Disraeli som premiärminister i Storbritannien. Han hade kritiserat den föregående liberala regeringen för ”bristande intresse för den koloniala frågan”, gått till val på att utvidga det brittiska kolonialväldet och segrat.¹⁴ Omedelbart efter valsegern lastades krigsfartygen fulla med vapen i Storbritanniens hamnar. Redan samma år ockuperades Fijiöarna. 1876 beseglades Indiens öde när Disraeli utnämnde drottning Victoria till landets överhuvud, två år senare fortsatte han till Cypren samtidigt som trupper sändes in i dagens Sydafrika, 1881 — när liberalen Joseph Chamberlain återtagit regeringsmakten — erövrades Kashmir och norra Borneo, åren därpå föll Sudan, Kenya, Nigeria och åtrån efter besittningar i Afrika bara växte, Cecil Rhodes fick alla resurser han kunde önska för att tränga så högt upp i kontinenten som möjligt och i öster, i Stilla havet, kryssade krigsfartygen mellan stränderna och lade beslag på allt de kom över.

Inte bara briter sprängde fram över världshaven. Från och med 1870-talets mitt gällde det en rad europeiska arméer. Efter att de lagt Afrikas karta framför sig och delat in den med linjal intog Tyskland dagens Tanzania, Namibia och Kamerun, den belgiska kungen omvandlade Kongo till ett folkmordsinferno i jakten på gummi, Frankrike lade under sig nästan hela

¹⁰ Citerad i Searle, s 200. En annan av den nya tidens tänkare som hyste en nästan religiös tro på att de fria marknaderna ryckte undan grunden för krig – eftersom de upphävde knappheten – var Auguste Comte. Nitzan & Bichler (2002), s 202.

¹¹ Citerad i Howe, s 107.

¹² Se Nitzan & Bichler (2002), s 203. De faktorer som vägs samman i diagrammet är bland annat just krigens frekvens, varaktighet och blodighet räknad i uppskattade dödsoffer. Under decennierna efter revolutionsåret 1848 blev krigen återigen något fler, men var fortfarande huvudsakligen snabba uppgörelser. Hobsbawm (1981), s 15, 105, 109.

¹³ Om 1870-talsdepressionen, se t ex Hobsbawm (1987), s 51-72. Giovanni Arrighi gör en fascinerande nytolkning av krisen och jämför den med 1970-talskrisen i Arrighi (2003).

¹⁴ Magnusson, s 18.

Saharaområdet; i Asien fullbordade fransmännen Indokinas underkastelse, USA vred Filippinerna ur Spaniens händer, Holland befäste sitt grepp om de indonesiska öarna:

Världen genljöd av larmet från dussintals kolonialkrig. De framryckande arméerna mötte överallt motstånd, men även om invånarna var organiserade i komplexa statsbildningar var de hopplöst underlägsna i eldkraft. De sköts ner. Nya uppror blossade upp och varade ofta under lång tid, men förr eller senare dränktes de i blod.

När 1800-talet gick mot sitt slut och övergick i 1900-tal öste Europas kapitaliststater sitt våld över stränder, djungler och städer i de mest avlägsna hörn av världen.

Piskan räddar cirkulationen

Ett av de länder som ockuperades var Egypten. I denna historiens vagga hade människor odlat och levt intill Nilen i tusentals år. Vid 1800-talets mitt var det egyptiska samhället ett av de mest högstående på den afrikanska kontinenten, med en förslagen köpmannakultur, en väl reglerad kommunal byråkrati, ett anrikt utbildningssystem med ett av världens äldsta universitet. Landets regenter ansträngde sig för att bygga en rationell förvaltning och modernisera ekonomin.¹⁵

Från och med 1800-talets mitt öppnades Egypten för handel. Ett intensivt utbyte av varor utvecklades med Västeuropa, framför allt Storbritannien. Det var särskilt en vara som i stora kvantiteter skeppades ut från de egyptiska hamnarna, till fabrikerna i den industriella kapitalismens hjärtland: bomull. Mellan 1840 och 1860 tredubblades bomullsexporten. Europeiska kreditgivare lånade villigt ut kapital till jordägare som odlade den vita blomman längs Nilen, där en allt viktigare buffert i världsekonomin nu växte på bankarna: när bomullsexporten från USA kollapsade under det amerikanska inbördeskriget kunde de brittiska textilfabrikerna i stället hämta den oundgängliga råvaran från Egypten.

Samtidigt slog sig en svärm av brittiska finansmän och entreprenörer ner i landet. De köpte andelar i infrastrukturprojekt som Suezkanalen och järnvägen mellan Kairo och Alexandria, eller lånade ut väldiga summor till den egyptiska statens budget. Marknaden blev snart en av de tio viktigaste för Storbritanniens exportindustri.

Egypten inlemmades i den brittiska ekonomins ämnesomsättning. Allt mer kapital måste i något led ta vägen över landet för att bli till vinst.

1875 meddelade så den egyptiska staten att den var bankrutt. Den förmådde inte hålla sina åtaganden och betala tillbaka skulderna. De finansmän som lagt pengar i egyptiernas händer och förväntat sig en återbäring med god ränta såg med stigande puls hur deras förmögenheter försvann i ett svart hål. *Regeringarna måste göra något*. Efter påstötningar från finansmännen tog Storbritannien och Frankrike fram ett åtgärdsprogram och presenterade det för egyptierna: *vi kan inte acceptera att återbetalningarna ställs in, så här och så här måste ni göra för att betala tillbaka*. När Egypten ändå inte förmådde sanera sin budget tvingades landet acceptera två europeiska ministrar i sin regering.

Det var den egyptiska allmogen som fick betala skulden. Skatterna drevs upp våldsamt, varje dadelträd och lerskul skulle taxeras, de som inte fyllde måttet fick sin mark beslagtagen. Egyptierna dignade under bördorna från de utländska bankernas krav; indrivare for runt och trakasserade de fattiga. Ett mullrande missnöje följde efter. 1881 steg det till en organiserad, nationalistisk rörelse som i september var tillräckligt stark för att tåga in i Kairo och under en enkel officers befäl avsätta regeringen: *Egypten åt egyptierna!* Nu skulle det bli slut på skulder, skatter och utlänningar.

¹⁵ Skildringen av utvecklingen i Egypten baseras på Owen (1972b), s 197-209; Hourani, s 321-322; Berque, s 101-114, 143, 168-180. Jfr Luxemburg (2003), s 338-339, 409-419.

Egypten var på väg att slita sig loss från cirkulationen.

I september 1882 lade Storbritanniens krigsfartyg till utanför Alexandrias hamn och bombarderade fortet tills de var rykande ruiner, staden sattes i brand, trupper landsteg, efter marsch till Kairo återinstallerades vicekonungen, full kontroll över Egyptens finanser och handelspolitik säkrades och på Londonbörsen steg återigen kursen på egyptiska värdepapper, räntorna återställdes, skatterna höjdes. Bomullen var tryggad. Britterna upprepade att de inte hade några territoriella anspråk på Egypten och skulle dra sig tillbaka så fort en stabil regering etablerats, men de stannade.

Landet var ockuperat.

Själva menade britterna att de kommit för att befria Egypten, men efter en militärparad på Kairos gator i oktober 1882 skrev en besviken överste hem: ”Den infödda befolkningen verkade djupt nedslagen som efter en stor olycka. Befrielsestyrkornas parad, som varade i två timmar, blev ingen framgång bland folket.”¹⁶ Några månader senare noterade en engelsk prästhustru i sin dagbok:

Vår makt över de infödda går så långt att vi kan avgöra deras öde, om de ska få leva eller ej. Vi kan sätta dem i fängelse, hålla dem kvar där i årtal eller släppa ut dem utan att riskera undersökningar eller påföljder av något slag.¹⁷

Piskan regerade Egypten. På landsbygden glödde fortfarande missnöjet och här och var plundrades brittiska transporter, stråtrövare stal från godsens och skatteutmätningen var en ständig kamp. Nyheter om våldet nådde dock sällan fram till städerna. Det dröjde till 1906 innan ryktet om en incident sipprade ut i Nilen och spred sig längs floden så att bondebefolkningens fulla raseri till sist uppväcktes.

Det var egentligen en högst ordinär incident. Några berusade brittiska officerare hade varit ute på duvjakt i byn Menufiyah. De hade råkat sätta eld på byns tröskplats och såra en yngling; i tumultet som uppstod dödades en av officerarna.

Utan att vänta en dag ställde de brittiska officerarna ett antal män i byn inför rätta, dömde dem, piskade dem, sköt dem och hängde upp deras kroppar i familjernas åsyn.¹⁸

Egypten var ett av de länder som ockuperades. Landet blev ett arketypiskt fall i den kritik av världsutvecklingen som snart formulerades i radikala kretsar inne i Europa.¹⁹

Vi anklagar!

”Denna studie av den moderna imperialismen är utformad för att ge större precision åt ett begrepp som är på allas läppar och som används för att beteckna den mäktigaste tendensen i västvärldens politiska liv.”²⁰ Så inleds förordet till *Imperialism — A Study* av John Atkinson Hobson från år 1902, det första radikala verk som helt ägnades åt imperialismen.

”Imperialism” blev ett ord på allas läppar under 1800-talets sista decennium. På 1870-talet användes det av oppositionella liberaler som öknamn på Disraelis politik, med associationer till Napoleon III:s misslyckade krigsäventyr. När sedan erövringspolitiken sköt fart på 1880-talet övertogs begreppet av kolonialherrarna själva, som stolt proklamerade att imperialism var en plikt i fosterlandets tjänst. Fram till 1890-talet klingade ordet ännu en smula konstruerat — det var något som de invigda politikerna slängde sig med — men under decenniets gång blev det allmänt språkbruk, och under de första åren av 1900-talet tog radikala samhälls-

¹⁶ Berques, s 103.

¹⁷ Ibid., s 116.

¹⁸ Ibid., s 239-240.

¹⁹ Owen (1972b), s 196. Se t ex Luxemburg (2003), s 338-339, 409-419; jfr Gallagher & Robinson, s 14.

²⁰ Hobson, s vi.

kritiker begreppet i sin mun.²¹

Det hade de inte gjort tidigare. Under de förhållandevis fredliga åren i 1800-talets mitt inledde Karl Marx sin bana som kapitalismens kritiker framför andra: han hade ingen större anledning att skriva om våld mellan länder. I hans analys var det borgerliga produktionssättet ett slutet system som i princip kunde vara förlagt till vilket land som helst. Kapitalet utgår visserligen från erfarenheterna från den brittiska fabriksvärlden, men resonemangen är abstraherade från geografin och konkreta politiska relationer mellan olika delar av världen spelar, i systemets normala, dagliga rutiner, ingen roll.

Fysiskt våld mellan länder var inte ett ämne för Marx teori.²²

I stället handlade den om den rena kapitalackumulationen. De kapitalister som trädde fram och satte sin prägel på den värld Marx levde i startade sin verksamhet med pengar: vi kan tänka på en cykelfabrikant. Han börjar med en summa penningkapital, som han kanske ärvt eller lånat från banken, och med det bekostar han bygget av en fabrik. Han anställer ett lämpligt antal arbetare mot löfte om lön, köper in maskiner, råvaror och material och ställer sig sedan att övervaka den produktionsprocess som efter några dagar eller veckor ger färdigt resultat: cyklar att cykla på. Men för fabrikanten är inte saken avslutad med det. För honom återstår ett led i processen — cyklarnas försäljning på en marknad — innan cirkeln har slutits och han återigen står med en summa penningkapital i handen.

Tillbaka vid utgångspunkten.

Så vad är poängen? Om kapitalisten börjar med pengar och slutar med pengar, vad har då hans verksamhet för mål? Att den summa han återfår i slutet ska vara större än den han startade med. Att nå en profit, att kapitalet ska växa under processens gång och det som en gång blivit större kan alltid bli större igen: när vår cykelfabrikant räknat in profiten börjar han om. Han anställer fler arbetare, köper in nya produktionsmedel, kanske bygger han ut fabriken och i alla händelser fortsätter han sin produktion, säljer fler cyklar, får in ny profit, investerar igen, pengar — varor — mer pengar — mer varor — ännu mer pengar och så vidare, runt, runt i ett kretslopp som aldrig kan slå sig till ro.

Detta är kapitalackumulationen. Den kan framstå som ett tarvligt begär, en osläcklig girighet efter ständigt mer rikedom, men den är ingen individuell last hos kapitalisten utan ”en verkan av den samhällsmekanism i vilken han bara är ett kugghjul”.²³ Kapitalisten har inget annat val än att försöka utvidga sin produktion. Konkurrenterna flåsar honom i nacken och om han inte hänger med slås han ut.²⁴ På så vis blir ackumulationen den tvingande princip som strukturerar varuproduktionen i ett kapitalistiskt samhälle, den evighetsmaskin som driver ekonomin framåt och Marx stora upptäckt — den som ligger till grund för hela hans teori — var lösningen på gåtan om vad som gjorde detta möjligt:

Utsugningen. De som under produktionsprocessen skapar nytt värde det värde som gör att cyklarna kan säljas med vinst — är inte kapitalisterna själva. De utför över huvud taget inget arbete. I stället är det arbetarna som med sina händer frambringar mervärdet. Men det läggs inte i deras lönekuvert. Mervärdet tillfaller inte dem; det beslagas av kapitalisterna och uppträder, när försäljningen är avklarad, som mellanskillnaden mellan vad de har mot slutet och vad de hade från början.

²¹ Hobsbawm (1987), s 84-85; Magnusson, s 19.

²² Howard & King (1999), s 26, 30; Luxemburg (2003), s 311-313, 328-329. Däremot var det ett ämne för Marx journalistiska verksamhet; han skrev exempelvis föga genomtänkta analyser av det brittiska styret i Indien. Marx (2003). I hans teori förekom förvisso också fysiskt våld mellan länder i kapitalismens barndom, eller rättare sagt i dess förlossningsögonblick, inom ramen för ”den ursprungliga kapitalackumulationen.” Denna process, skildrad i Marx (1997), s 659-680, är dock avslutad när kapitalismen väl har etablerats.

²³ Marx citerad i Sweezy, s 85.

²⁴ Jfr Harvey (1999). s 28-29.

Så kan ackumulationen ta ett varv till.

Marx var ute efter att förstå en process som inte behöver något våld. Ackumulation och utsugning klarar sig helt utan slag och skott; det enda som krävs är ett utbyte av pengar, varor och arbetskraft. Men om detta utbyte är fredligt, så befinner det sig inte alltid i jämvikt och harmoni. Tvärtom är det fullt av inre motsägelser, av inbyggda rubbningar, störningar och överdrifter som när som helst kan störta hela produktionssättet i kris — sådant är inte, som Say hade trott, något främmande för kapitalismen. Det är ett resultat av systemets egen fria verkan.

Marx härledde tendensen till kris och katastrof direkt ur lagarna för kapitalackumulationen.

Men om imperialism talade han alltså inte; hans blick var fäst på fabrikerna, bankerna och marknaderna, i linje med den tid han verkade i.

För hans arvtagare var världen en annan. Under 1900-talets första år blev det uppenbart att det inte längre räckte att enbart fokusera på kapitalismens inomekonomiska funktionssätt. De stater som fött fram kapitalismen — i synnerhet Storbritannien — sysslade nu inte bara med fritt byte av varor och pengar, utan med ett högst påtagligt *fysiskt våld*: hela systemet var i rörelse mot yttre territorier, i full beväpning. De som förde Marx intellektuella och politiska arv vidare drevs att höja blicken från fabrikerna. De såg ut mot liken, mot röken från ”fjärran slagfält”, flottornas farleder och piskrappen på Afrikas och Asiens landsbygd.

Hur hade världen hamnat här?

Efter Hobsons pionjärstudie från 1902 kom den österrikiske marxisten och socialdemokraten Rudolf Hilferding år 1910 med jätteverket *Finance Capital*. Tre år senare publicerade förgrundsgestalten för den revolutionära falangen inom det tyska socialdemokratiska partiet Rosa Luxemburg den ännu tyngre *Die Akkumulation des Kapitals* [eng. titel: *The Accumulation of Capital*]. De ryska marxisterna tog upp tråden efter första världskrigets utbrott; 1915 skrev bolsjevikern Nikolaj Bucharin *Imperialism and World Economy* följt året därpå av Lenins pamflett *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*.

”Imperialism” blev ordet på alla marxisters läppar, och från de teoretiska verken steg rösterna till ett kollektivt rättarting: *vi anklagar! Vi anklagar själva kapitalackumulationen för att ha sått fröna till detta globala våld!* Det är den och ingen annan som är skyldig; det är det borgerliga produktionssättet som genom sina rörelselagar har skapat detta världsläge, *vi håller kapitalisterna med sin hämningslösa tvångsdrift efter profit ansvariga* för att människor dör eller försjunkar i än djupare misär, för slaveriet och rasismen, för att den europeiska arbetarklassens söner skickas ut att dö i krig, för att en dov stämning av växande konflikter mellan kolonialmakterna har lagt sig över Europa — *för hela det våld som släppts lös utan någon synligt slut!*

Det är penningen som har klätt om till vapen.

Den gemensamma nämnaren för det som utvecklades till marxistiska imperialismeteorier var att tendensen till våld härleddes ur kapitalets ackumulation. Rosa Luxemburg formulerade forskningsprogrammet när hon konstaterade att processen har två sidor:

Den ena gäller varumarknaden och den plats där mervärdet produceras fabriken, gruvan, godset. Betraktad i detta ljus är ackumulationen en rent ekonomisk process, vars viktigaste skede är transaktionen mellan kapitalisten och lönearbetaren. (...) Här råder — åtminstone till formen — fred, egendom och jämlikhet, och det krävdes den vetenskapliga analysens skarpa dialektik för att avslöja hur äganderättigheterna under ackumulationens gång förändras till tillägnelse av andra människors egendom, hur varuutbytet blir till utsugning och jämlikheten till klassherravälde. Kapitalackumulationens andra aspekt gäller de relationer mellan kapitalismen och de icke-kapitalistiska produktionssätten som börjar visa sig på den internationella scenen. Dess dominerande metoder är kolonialpolitik, ett internationellt lånesystem, en politik för inflytelsesfärer — och

krig. Våld, bedrägeri, förtryck, plundring visas öppet upp utan några försök till hemlighållande, men det krävs ansträngningar för att i denna snårskog av politiskt våld och maktkamp upptäcka de ekonomiska processernas stränga lagar.²⁵

Kort sagt: kapitalismen skapade kriget.

Systemets upphovsmän och anhängare svarade med att skylla ifrån sig. Den liberala ekonomiska teorin, i sina klassiska såväl som neoklassiska former, fortsatte att förneka att marknaden skulle kunna ha något att vinna på massivt våld. Enligt alla kalkyler måste krig och ockupationer orsaka kostnader utan någon motsvarande nytta. Eftersom marknadens aktörer är rationella kommer de i stället för våld välja kontraktet som princip, det frivilligt ingångna avtalet mellan två parter. Krig och ockupationer strider mot kapitalismens anda: om de verkligen pågår måste de härröra från något annat.²⁶

Det var denna tro som de marxistiska imperialismeteorikerna vände upp och ner, liksom Marx tidigare hade slagit fast att kriser är inneboende i det kapitalistiska systemet. Nu utvecklade Rosa Luxemburg, Lenin och de andra Marx teori, lyfte upp den ur sin abstraktion, gav den vingar och skickade ut den att flygfotografera de strider som rev jordklotet.

Kapitalackumulationen, hävdade de, kan inte förstås utanför sitt konkreta, historiska och geografiska sammanhang. I ett givet läge kommer den under trycket av sina egna mekanismer att gå in i en väpnad fas och med fysiskt våld ta makten över främmande människor.

Repris

När det kalla kriget tog slut och Berlinmuren föll firade kapitalismen sitt livs andra stora triumf. Under sina första födelsesekel hade den skakat av sig feodalismen; nu hade den besegrat den reellt existerande socialismen. Tack vare dess överlägsenhet fanns hädanefter endast en hållbar modell för framgång.

Den liberala bourgeoisien samlades till fest, plockade upp instrumenten och stämde upp en segersång för det nya decenniet. I *Historiens slut och den sista människan* från 1992 angav Francis Fukuyama tonen, med sin tes om att historien tagit slut efter att striden om hur samhällslivet skulle ordnas avlöp med den ena sidans seger. Det enda som återstod för människan var nu städning och finputs.

Ett av de främsta tecknen var att kriget höll på att dö ut som fenomen.

I stället kom frihandeln. ”Det faktum att samma resurser kan erhållas på fredlig väg genom ett globalt frihandelssystem gör krig mycket mindre ekonomiskt förnuftiga än för ett par hundra år sedan”, skrev Fukuyama.²⁷ Men orsaken till fredens stundande tidevarv var

inte så mycket att den liberala demokratin lägger band på människans naturliga instinkt för aggression och våld, utan att den grundligt har omformat själva instinkterna och utplånat motiven för imperialism.²⁸

Det segerrika systemet av marknadsekonomiska demokratier var på väg att ”avskaffa möjligheten av krig”.²⁹

Ungefär så lät sången, och den här gången lades en ny vers till: globaliseringen. När gränserna löstes upp mellan länder byggdes de säkraste spärrar mot krig som mänskligheten skådat. Marknadens aktörer var en permanent fredsbevarande styrka som noga vaktade den stabilitet de behövde för att handla och flytta kapital. Om någon stat fick för sig att rusta för krig skulle den straffas med kapitalflykt, börsfall och fallande valuta: tack vare globaliseringen var

²⁵ Luxemburg (2003), s 432.

²⁶ Howard & King (1999), s 19.

²⁷ Fukuyama, s 273.

²⁸ Ibid., s 274.

²⁹ Ibid., s 326.

staterna *tvingade* att hålla sig lugna.³⁰

Den kanske mest respekterade uttolkaren av 1990-talets nya värld blev den spansk-amerikanska sociologen Manuel Castells, som i sitt brett upplagda trebandsverk om ”informationsåldern” sammanfattade världen efter kalla kriget. De samhällen som tog till sig informationsteknologin skulle, menade han, bli fredliga av naturen. Alla frontlinjer, alla avbrott i de öppna ekonomiska flödena skulle de sky som pesten. En enda sorts krig kunde de tänka sig: ”ödeläggande slag mot fienden på extremt kort tid”. Kirurgiskt rena bombkampanjer från luften, över på ett ögonblick. Sedan hem från kriget med avsmak i munnen och återupptagande av de fridsamma affärerna.

Kriget, skrev Castells, blir ett allt mer sällsynt mellanspel när det ”förvisas till kulisserna i dessa dominerande samhällen, för att då och då flamma upp som en plötslig påminnelse om den mänskliga naturen.”³¹

Också ekonomiska kriser hörde enligt triumfsången till det förflutna. Says lag upplevde en renässans i det sena 1990-talets it-baserade ”nya ekonomi”, som genom en kommunikation som blixtnabbt satte köpare i kontakt med säljare påstods jämna ut alla obalanser mellan utbud och efterfrågan. Den amerikanske centralbankschefen Alan Greenspan var en av många som, lätt rusigt, sjöng om ”ständigt ökande profiler som sträcker sig in i framtiden”.³²

Så såg 1990-talets liberala borgare på den värld de på nytt skapade från grunden, utan störande östblock eller nationsgränser. Så gott trodde de om den, och detta var tidsandan.

Till en början fick de rätt. Under kalla krigets sista år, 1989, pågick 36 större militära konflikter i världen. Åtta år senare hade antalet nästan halverats.³³ I synnerhet var det de ekonomiskt mest avancerade staterna som lämnade slagfälten och drog sig tillbaka till näringsidkandet. Militärutgifterna i världen föll: 1999 var de hälften så stora som tio år tidigare, ”peace dividends” — ungefär ”fredens vinstutdelning” — blev ett globalt valspråk och den största kapitalist-makten USA nedsteg till en rad regionala konfliktområden för att mäkla fred.

Konflikternas konflikt — den mellan Israel och det palestinska folket — avslutades genom Osloavtalet 1993. I stället för att kriga med varandra som förr skulle nu staten Israel och dess arabiska grannar skapa ”ett nytt Mellanöstern” genom frihandel, gemensamma satsningar på infrastruktur, teknologiskt utbyte och korsvisa investeringar: penningen skulle förmäla parterna. Liknande fredsprocesser på samma grundval följde i Sydafrika 1994 och Nordirland 1998.

1990-talet var, relativt sett, en era av fred.

Men på våren 2000 slutade de amerikanska börserna att stiga. De hade fungerat som raketmotor i 1990-talets långa högkonjunktur, men i stället började de nu singla mot marken. I vissa sektorer — i synnerhet i it-branschen — störtade de rakt ner. Hela den amerikanska ekonomin stannade upp, den kapitalfraktion som regerat på börserna föll och en allmän recession spred sig över världen.

Som ett järtecken sprack på hösten 2000 visionen om ”det nya Mellanöstern”, symbolen för 1990-talsfreden, när den andra intifadan bröt ut.

Sedan kom terrorattackerna u september 2001. USA startade krig mot Afghanistan. Irak invaderades och ockuperades.

Det var tillbaka.

³⁰ Den japanske managementförfattaren Kenichi Ohmae var en av försångarna för detta resonemang. Se Ohmae, t ex s 72-75.

³¹ Castells, s 461. Resonemanget om ”snabbkrigen” förs på ibid., s 457-464. Jfr O'Hearn, s 2-3.

³² Citerad i Brenner (2002), s 262.

³³ Sipri, s 109.

Kriget som livsform

Efter 1990-talets totala frigivning av kapitalets krafter växte en ny vänster fram. Den kom samman och utkristalliserades mot decenniets slut i globaliseringsrörelsen, som vände sig mot att marknaderna tagit sig ut på livets alla områden: *världen är inte till salu!* Denna nya vänster steg upp ur ursprungligen åtskilda och utspridda strider mot frihandelsavtalet Nafta, tredje världens skulder och Världsbankens strukturanpassningsprogram, reklamens intrång i det offentliga rummet, privatiseringar och nedskärningar, gen-modifierade grödor, nedläggningar av fabriker, Asienkrisen och andra samhällskollapser som utlöstes av finansiell spekulation. Proteströrelserna flöt samman när de insåg att de riktade sig mot en och samma ohämmade profitjakt, mot de sociala och ekonomiska konsekvenserna av att penningen fick härja fritt.

Mindre än två år efter globaliseringsrörelsens stora debut i Seattle framstod detta fokus som hopplöst begränsat. På hösten 2001 hade vindarna vänt. Världsklimatet präglades inte längre i första hand av storheter som Nasdaq, derivat, IMF-krav, outsourcing, skatteparadis och åtstramningspaket, utan av Pentagon, smarta missiler, islamofobi, israeliska offensiver, al-Jazeera, Guantanamo, FN-resolutioner, vapeninnehav och onskans axelmakter — eller med ett ord: av våld.

Militärutgifterna sköt åter i höjden. Snart var de tillbaka på samma nivå som vid kalla krigets slut.³⁴

Borgerligheten fick en annan ton i rösten. Richard Perle, inflytelserik ideolog i Bushadministrationen, talade för en ny tid när han förklarade att

Detta är ett totalt krig. Vi slåss mot en massa olika fiender. Det finns mängder av dem *out there*. Allt det här snacket om att först tar vi Afghanistan, sedan tar vi Irak, sedan ser vi oss omkring och undersöker läget — det är helt fel sätt att närma sig problemet. Om vi bara låter vår vision av världen skrida framåt och sluter upp bakom den helt och hållet och inte bryr oss om att försöka sy ihop någon präktig diplomati, utan för vårt totala krig (...) kommer våra barn att sjunga stora sånger om oss årtal framöver.³⁵

Eller med USA:s försvarsminister Donald Rumsfelds ord: ”Vår utmaning i detta århundrade är att försvara vår nation mot det okända, det osäkra, det osedda och det oväntade (...) så att vi kan besegra fiender som ännu inte visat sig.”³⁶ Vad USA nu erbjöd mänskligheten var motsatsen till kriget som utdöende rest, som ett ögonblicks undantag. Det var kriget som *livsform*, kriget som det mest högaktuella, moderna och ändlöst ärorika: krig utan slut eller gräns.

Senhösten 2001 hölls demonstrationer mot USA:s invasion av Afghanistan i de flesta delar av världen. Globaliseringsrörelsen plockade upp temat, och när World Social Forum arrangerades för andra gången i Porto Alegre i januari 2002 deklarerade de församlade att ”motståndet mot krig ligger i hjärtat av vår rörelse”.³⁷ Än större anledning att tematisera kriget fick rörelsen under det kommande året, när det stod klart att USA var på väg mot en ockupation av Irak. Progressiva och oppositionella krafter av alla nyanser riktade nu sin energi mot att göra det som syntes omöjligt, men som framstod som politiskt absolut nödvändigt: *stoppa kriget!* Detta krig fördömdes som ett uttryck för USA:s försök att dominera världen.

Vid tiden för den första upplagan av European Social Forum i Florens i november 2002 fanns så ordet på allas läppar igen.

Imperialism.

Krigsmotståndet stod i blickfånget för European Social Forum, det skreks ut på banderoller

³⁴ Ibid., s 302.

³⁵ Citerad i Meiksins Wood (2003), s 151.

³⁶ Citerad i Harris (2003b), s 335.

³⁷ Citerat i Callinicos (2003a), s 19.

och t-shirts och samlade den sista dagen omkring en miljon demonstranter. Det var den första i den långa raden av jättelika protester mot kriget. Efter att demonstrationerna den 15 februari — som tillkommit på forumets initiativ — med sina dryga åtta miljoner deltagare slagit rekord som de största globalt koordinerade demonstrationerna under en och samma dag i historien rådde inte längre något tvivel: globaliseringsrörelsen hade flutit över och in i en antikrigsrörelse. Aldrig hade den visat sådan styrka som nu.

Imperialism var det röda skynke 2003 års demonstranter jagade. Det var ordet framför andra — mer än nyliberalism, mer än globalisering.³⁸ Nu handlade inte kampen enbart om penningens makt, utan också, och framför allt, om *vapnens*.

Efter USA:s ockupation av Irak har sedan ett samtal om imperialism utspunnit sig över världen. En veritabel flod av böcker i ämnet har flödat fram, med titlar som *The New Imperialism*, *Empire of Capital*, *Sorrows of Empire*, *The New Imperial Challenge*, *Incoherent Empire*... Seminarier, artiklar och temanummer har lyft upp ordet ur glömskan från 1990-talet, när vänstern nästan helt uppehöll sig vid globaliseringen, och ställt sig frågan: hur hamnade vi här?

Hur kunde världens makter gira över så kraftigt mot död, blod och förnedring? Vad är det som fört oss till denna likstinkande plats, där nyheterna varje dag domineras av ett våld som inbegriper alla tiders rikaste nation?

Varifrån kommer kriget?

Efter övergången i slutet av 1800-talet tyckte sig marxister se hur vapnen bara var en annan framträdelseform för penningen.

Kanske är det så också nu. Kanske får de gevär som smattrar i Fallujah och Najaf, i Afghanistans berg, i Riyadh, Rafah och Port-au-Prince ytterst sin ammunition från kapitalackumuleringen.

³⁸ Jfr Epstein, 110.

1:2 Definitioner: Våldets namn

Ordet ”imperialism” användes för hundra år sedan och det används nu igen. Det har färdats genom hela 1900-talet. Språkfilosoferna skulle kalla det ett allmänbegrepp, ett ord i samma klass som ”vithet”, det begrepp med vilket man kan tala om alla ting som är vita. Alla ting som är vita förenas i sin vithet. År 1900 kunde man tala om ”vithet” med samma mening som i dag, och trots att det ligger så många år mellan snön i början av 1900-talet och snön i början av 2000-talet är de båda självklara fall av vithet och kan tjäna som exempel: vit som snö.

Vad har de företeelser gemensamt som faller in i begreppet imperialism? Exakt vilka egenskaper förenar dem? Finns det något i början av 2000-talet som lika självklart som något vid förra sekelskiftet kan kallas ”imperialism”, och är det ens berättigat att använda ordet?

Imperialismteorin, skriver den italienske marxisten Giovanni Arrighi, blev under 1900-talet ett vänsterns Babels torn.¹ På den tid när de klassiska teorierna formulerades förstod alla vad de pratade om. Sedan dess har tornet byggts så högt från grunden att den ene som använder ordet ”imperialism” menar något helt annat än den andre; de förstår inte längre varandra. Någon säger ”imperialism” och menar ett visst stadium av kapitalismen, någon annan säger ”imperialism” och menar erövring av kolonier, en tredje uttalar ordet och tänker på CIA-kupper i fattiga länder. En fjärde ser i stället framför sig inkomstklyftorna i världen; enheten av uppsvullna, svältande magar och shoppinggalleriernas lika svällande överflöd.²

Om begreppet ska vara möjligt att använda — om man på nytt vill göra imperialismteorin till ett levande tungomål — måste man först ange vad man menar med det. Det krävs en precis och artikulerad definition.

Förslagsvis kan imperialismen definieras i tre led.

- 1) En ockupation, ett krig eller en annan militär intervention pågår.
- 2) Våldet utövas av en eller flera nationalstater.
- 3) En avgörande faktor bakom de militära aktiviteterna är kapitalistiska intressen: de verkliga skälen är ekonomiska. Framför allt gäller de resurser som är belägna i kapitalismens periferier.

En konkret företeelse som uppfyller samtliga tre kriterier faller in under allmänbegreppet ”imperialism”, för hundra år sedan lika väl som nu. Det finns en mängd händelser i historien som uppvisar dessa relationer, och just för att de gör det förenas de av begreppet.

Denna definition är *ett förslag*. Den strider, som vi ska se, mot de mest etablerade definitionerna inom vänstern. Vi kommer emellertid att argumentera för att den är den mest lämpliga och bäst fångar det som är specifikt med imperialismen.

Inledningsvis är den viktigaste poängen att *de militära aktiviteterna* sätts i centrum: det krävs ett verksamt moment av ockupation, krig eller intervention för att man ska kunna tala om imperialism. Det krävs — bäst sammanfattat — *utomekonomiskt våld*, ett fysiskt våld som bedrivs utanför ekonomins vardagliga cirkulation av pengar, varor och arbetskraft.

Utan utomekonomiskt våld, ingen imperialism.

Så varför skulle just denna definition vara den bästa?

Under någon annans gevärsmynning

När ”imperialism” blev ordet på allas läppar i slutet av 1800-talet var det för att något nytt

¹ Arrighi (1983), s 17. Arrighis kritik av den begreppsförvirring som följt ur den marxistiska imperialism-teorins utveckling ligger till grund för detta kapitel. Se *ibid.*, t ex s 9, 19, 159. Jfr Brewer (1999), s 65.

² Jfr Arrighi (1983), s 159.

hade hänt. Ordet var till för att beteckna detta nya; om allt hade varit sig likt hade det inte behövts.³

Så vad var det som hade hänt?

Europas världsherravälde var vid denna tid långt ifrån nytt, det var gammalt och invariant. Från och med 1500-talet regerade europeiska makter över världshaven. I Afrikas, Mellanösterns och Asiens inland bedrev levande samhällen en betydande handel, och genom att trä pärlband av handelsstationer längs kusterna kunde de europeiska kolonialmakterna dra till sig utbytet och vrida ut det mot sina moderländer.

Slavar, ädla metaller och tropiska produkter började strömma i riktning mot den framväxande europeiska kapitalismen. Under 1800-talets första hälft kom Storbritannien längst i att behärska världen genom handel: hemmamarknaden öppnades och blev till en magnet som sög till sig arbetskraft, livsmedel och råvaror från de främmande kontinenterna, där de brittiska industrierna samtidigt kunde få sålt sina produkter. De främmande kontinenternas egna industrier — om de hade några — var chanslösa mot slagen från britternas billigare varor, framställda med överlägsen produktivitet.

Bara genom att se till att varor byttes vid de punkter där kontinenternas ekonomier möttes hamnade européerna i överläge.⁴

Men där stannade de. Kolonialmakternas utsända höll sig i regel nära sina handelsstationer, deras små trupper vågade sig inte längre in på land. Statsbildningarna innanför kustremsorna var välorganiserade och högt utvecklade; européerna föredrog att dominera dem indirekt.⁵

Undantaget var Amerika och Australien. Där var samhällena förhållandevis glest befolkade och sköra för attacker, och utan att behöva sätta in alltför stora resurser kunde européerna röja dem åt sidan. I stället plöjde de ner sina egna samhällen på de gamlas plats. De pressade undan den infödda befolkningen — utplånade den på sina håll — flyttade in och tog över helt: i Amerika och Australien skapades de klassiska nybyggarkolonierna.

Men på 1870-talet hände något nytt. Där de tidigare forskansat sig i handelsstationer började de europeiska kolonialmakterna bege sig inåt land. De angrep områden inne i Afrika, Mellanöstern och Asien. Motståndet slogs ner, infödingarnas hela levnadsyta intogs, deras sociala institutioner slogs sönder.

De främmande samhällena ställdes under kolonialmakternas *direkta förvaltning*.

Nu var inte längre européerna några köpmän långt borta vid hamnarna. De stod ansikte mot ansikte med befolkningen, de lämnade inga zoner ofredade; genom sin militära kontroll härskade de överallt. Vissa länder — som det persiska riket, nedtvingat på knä 1907 — behöll visserligen en nominellt självständig status men var i praktiken underavdelningar i europeiska statsapparater. De flesta områden — i synnerhet i Afrika — annekterades rakt av.⁶

Den första stora imperialismteoretikern var ingen marxist. John Atkinson Hobson var engelsk skriftställare i en radikalt liberal tradition, med en kritisk egg riktad även mot de egna. I sin *Imperialism — A Study* gick han till angrepp mot sina landsmäns imperiepolitik och skar på klar, polemisk prosa sönder den ur alla aspekter; politiska, ekonomiska och moraliska. Han kom att få stor betydelse långt utanför sitt eget läger. Genom studien färgade Hobson det bläck med vilket de andra klassiska imperialismteoretikerna sedan skrev, han formulerade frågan åt marxisterna och lämnade en ny genre — kritik av imperialismen — i arv till generationer av revolutionära pennor.

³ Hobsbawm (1987), s 84.

⁴ Denna europeiska och i synnerhet brittiska maktstrategi beskrivs av Arrighi (1995), s 77-83.

⁵ Magnusson, s 15-16; Platt, s 298, 301-305.

⁶ Hobsbawm (1987), s 80-81.

Hobson började studien med att slå fast vad imperialism är för något. I sitt första kapitel såg han tillbaka på 1800-talets slut och konstaterade att

ett antal europeiska nationer, främst ibland dem Storbritannien, annekterade eller etablerade på annat sätt politisk makt över vidsträckta delar av Afrika och Asien, liksom över talrika öar i Stilla havet och annorstädes.⁷

Han fortsatte med att noggrant rada upp nyförvärven i tabeller. Av de 39 områden som det brittiska imperiet lagt sig till med efter 1870 noterade Hobson att alla utom en var så kallade ”kronkolonier”, där London genom sina officerare har ”den oinskränkta lagstiftande makten.”⁸ Med några få undantag var tendensen överallt ”ett närmare och mer drastiskt imperiestyre över de områden som erövrats”.⁹

Det är detta, förklarade Hobson, som är imperialismen.

Den nya imperialismen skilde sig emellertid inte endast från handelsstationernas fjärrstyrda dominans: Hobson betonade den avgörande skillnaden i förhållande till nybyggarkolonierna. Till de uppröjda territorierna i Amerika och Australien hade de europeiska makterna transplanerat sin samhällsmodell; de hade fört in nybyggare, gett dem fulla rättigheter och låtit dem bygga sina egna politiska institutioner. Imperialismen, förklarade Hobson, verkade utifrån andra principer.

Efter 1870 gav sig de europeiska kolonialmakterna på samhällen som var avancerade och, framför allt, tätbefolkade. De länder de nu underordnade sig var fulla av människor som det inte gick lätt att sveda bort. Indianer i Nordamerika och aboriginer i Australien var en sak, egyptier, ugandier och vietnameser en annan: de hade alla kungadömen med en sammansatt social väv. De kunde besegras militärt, men det för nybyggarkolonier nödvändiga tomrummet infann sig inte.

Maktkonstellationen blev därför annorlunda:

Brittiska bosättare som lever med sina familjer i överensstämmelse med de sociala och politiska sederna och lagarna från sina hemländer utgör ingen betydande del av befolkningen: i de flesta fall utgör de *en liten minoritet som utövar politisk och ekonomisk makt över en majoritet av främmande och underordnade folk*.¹⁰

Där kolonialismen hade sina pionjärer hade imperialismen sin stab. En i förhållande till befolkningen mycket liten härskarklass av soldater, tjänstemän, entreprenörer och köpmän utdelade order och utförde projekt för sin egen vinnings skull.

I handelsstationerna höll sig européerna utmed kusten, i nybyggarkolonierna bosatte de sig. Men de territorier som erövrades efter 1870 ockuperades.

En militär ockupationsmakt som styr över stora massor — det är imperialismens renaste formel.

Denna tredje maktlogik skulle komma att ge upphov till en särskilt explosiv situation. Infödingarna kunde inte fortsätta leva som förr, men inte heller gick de under helt. De levde kvar i sitt land men under någon annans gevärsmynning, som var allestädes närvarande och aldrig dröjde för länge med ett skott.

Inget koloniserat folk kunde finna sig till rätta i detta nya liv. Inget folk har frivilligt accepterat att en främmande makt vället in och börjat styra landet utifrån sina egna intressen; den koloniala ockupationen har alltid, om än ibland med lång utlösartid, haft motståndskampen som följsats. Den uppväcker motsättningar mellan herrar och undersåtar

⁷ Hobson, s 15.

⁸ Ibid., s 23.

⁹ Ibid., s 26; jfr s 27.

¹⁰ Ibid., s 7. Min kurs. Jfr Brewer (1999), s 66.

som inte kan lösas med annat än den ena partens ovillkorliga kapitulation; den skapar de mest oförsonliga, blixtskarpa konflikter.

Men där är vi inte ännu.

Det nya med imperialismen var alltså framför allt ockupationen, det militära styret från en ibland försvinnande liten minoritet.¹¹ Den mest berömda av Hobsons arvingar, Lenin, uttryckte på ett enkelt sätt den politiska innebörden av detta. Imperialismen, skrev han,

skärper det nationella förtrycket och strävan till annexioner, dvs. till kränkning av den nationella oavhängigheten (ty annexion är ju ingenting annat än kränkning av det nationella självbestämmandet).¹²

I dag garanterar 140 000 amerikanska soldater att USA:s vilja är lag i Irak. Där bor 27 miljoner människor. I Afghanistan upprätthåller 17 000 soldater det amerikanska styret över ett land med 11 miljoner invånare.

Formeln är exakt densamma. Amerikanerna har inte nöjt sig med att slå sig ner vid någon hamn i Persiska viken eller vid foten av Afghanistans berg, och inte heller har de flyttat in sina familjer för att bosätta sig i länderna: de har lagt en öppen, rent militär ockupation över dem.

USA har länge ägnat sig åt begränsade militära interventioner, men i Afghanistan och än mer i Irak har landet gått ett steg längre. Richard Hass, nu planeringschef i USA:s utrikesdepartement och en av Bushregeringens främsta ideologer, förespråkade detta steg 1999 i sin bok *Intervention — The Use of American Military Force in the Post-Cold War World*. För att åstadkomma de önskade politiska förändringarna i länder som Irak, Libyen eller Somalia, skrev han, räcker det inte med specialsydda, kortvariga operationer.

Det enda sättet att öka sannolikheten för sådana förändringar är genom starkt påträngande former av intervention, så som nationsbyggande, vilket först förutsätter att allt motstånd elimineras och sedan att man inlåter sig på en ockupation som möjliggör en stabil konstruktion av ett annat samhälle.

Nyckeln i denna ockupation är ”att besegra och avvärja varje lokalt motstånd och etablera en politisk maktapparat som åtnjuter monopol eller nästan monopol på det legitima bruket av våld.”¹³

När ordet ”imperialism” nu åter tas i bruk är det för att människor talar om samma fenomen som det ordet en gång kom till för att beteckna. Samma slags händelseutveckling föregår ordvalet: ”imperialism” blir ett begrepp på allas läppar *efter explosioner av utomekonomiskt våld som riktas mot länder i kapitalismens periferier och tar ifrån dem deras självständighet*. Det gällde årtiondena runt förra sekelskiftet och det gäller i dag.

Man kan tala om imperialism i dag och väsentligen mena samma sak som för hundra år sedan. Ordet slår en båge över decennierna.

Våldet i sitt naturtillstånd

Fråga de ockuperade.

I en essä från 1972 påminde Thomas Hodgkin om ett ansikte som imperialismteorier med västerländskt ursprung tenderar att glömma. Han lyfte fram infödingen själv och hennes egen upplevelse av förtrycket. Teoretiker i Europa eller USA har skrivit inifrån imperiernas hjärtan

¹¹ Britterna i Indien blev exempelvis aldrig mer än 0,05 procent av befolkningen. Brewer (1999), s 78. Detta europeernas minoritetsstyre förutsatte ofta att en stor andel av ockupationsmaktens arméer utgjordes av infödingssoldater under de vitas befäl — exakt som i Irak år 2004. Se Mann, s 25-27.

¹² Lenin, s 138.

¹³ Citerad i Bellamy Foster (2003b), s 16-17.

och mest varit intresserade av vilka krafter inne i dem som pumpade ut expansionen, men det är, argumenterade Hodgkin, ett perspektiv med en given begränsning. Bara de koloniserade själva kan ha direkta erfarenheter av vad imperialism är för något. Om man vill veta det, om man som utomstående vill lära känna imperialismen, måste man gå ut till dem, sätta sig ner och lyssna till vad de varit med om.

Hodgkin påminde om tredje världens egna imperialismteoretiker: en Jamal al-Din al-Afghani, en Aimé Césaire, en Frantz Fanon. För sådana som dem var det tydligt att händelserna under 1800-talets sista fjärdedel utgjorde en fortsättning på hundratals år av underordning under Europa; de såg kontinuiteten. Men de kunde inte undgå att också in på skinnet känna av de fundamentala förändringarna vid denna tid. Hodgkins gjorde upp en förteckning:

De förändringar som de betraktade som särskilt betydelsefulla var de mest uppenbara: förlusten av suveränitet för existerande stater och statslösa samhällen; nederlaget för militära och politiska motståndsrörelser; den fysiska förflyttningen, genom deportation, fängslande, avrättning osv. av härskare som vägrade samarbeta; den kontinuerliga processen av 'pacifiering, dvs. militära operationer mot motståndyttringar; införandet av en kolonial administration, med en hierarki av avlönade tjänstemän från moderlandets bourgeoisie som åtnjuter ett vitt spektrum av makt över den inhemska befolkningen; utvecklingen av nya system för kontroll över de inföddas kommersiella och kulturella liv (...); organiseringen av grupper av kollaboratörer, hämtade bland hövdingar och borgerliga element (...)¹⁴

Det är bara att bocka av: allt detta återfinns i dagens Irak.

Den som mer än någon annan levandegjort erfarenheten av kolonial ockupation är Frantz Fanon i *Jordens fördömda*. Där råder ingen tvekan. Det koloniala styret är "våldet i sitt naturtillstånd". Ockupanten är han som "dagen i ända kan slå den koloniserade, förolämpa och tvinga honom på knä".¹⁵ Fanon talar om polisen och soldaten som

genom sin blotta närvaro och sina många direkta ingripanden [uppehåller] kontakten med den koloniserade och råder honom med slag av bösskolven eller med napalm att inte röra sig. Som vi ser använder maktens mellanhand ett rent våldsspråk¹⁶

Kolonialistens värld är "en värld av statyer: statyn på generalen som gjorde erövringen, på ingenjören som konstruerade bron. En värld säker på sig själv, som med sina stenar knäcker de piskflådda ryggarna."¹⁷

Slag av bösskolven, napalm, piskrapp — i sådana gestalter kommer imperialismen till de ockuperade. Den kommer som missiler, som sönderskjutna dörrlås mitt i natten, som säckar över huvudet. Den kommer som plastband runt bakböjda händer, vägspärrar, bulldozers i lundarna, urskillningslös automateld mot demonstranter.

Varje order utdelar den med hot om mer våld.

Ockupationens månar

Det nakna våldets geografiska utbredning ligger i botten av imperialismbegreppet. Det gällde också för de klassiska teoretikerna, som ofta såg det som så självklart att de inte brydde sig om att uttala det; Luxemburg, Bucharin, Lenin och de andra skrev med Hobsons bläck och utgick från att läsarna såg européernas makt över regnskogar, floddeltan och risfält framför sig. Bucharin kommenterade i förbifarten att imperialismens "erövringskaraktär är underförstådd".¹⁸

För de klassiska teoretikerna var det utomekonomiska våldet imperialismens armar och ben,

¹⁴ Hodgkin, s 98-99.

¹⁵ Fanon (1962), s 48, 43. Jfr s 65.

¹⁶ Ibid., s 31.

¹⁷ Ibid., s 41.

¹⁸ Bucharin, s 114. Jfr s 107.

händer och fötter; det var genom våldet den rörde sig och präglade världen. Rudolf Hilferding skrev att

Våldsamma metoder är essensen i kolonialpolitiken, utan vilka den skulle förlora sin kapitalistiska rationalitet. De är lika mycket en integrerande del av den som det egendomslösa proletariatet är ett *conditio sine qua non* [ett nödvändigt villkor] för kapitalismen i allmänhet. Idén om att en kolonialpolitik skulle kunna utövas utan att ta till våldsamma metoder är en illusion som inte kan tas på större allvar än den om att man skulle kunna avskaffa proletariatet och behålla kapitalismen.¹⁹

Ytterst var det detta våld klassikerna såg som sin uppgift att förklara. I sina teorier försökte de skilja ut drivkrafterna bakom kapitaliststaternas maktövertaganden inne i de mörka kontinenterna. De kunde vara oeniga om vilka konkreta faktorer man borde lägga tonvikt på, men de enades i det credo som Rosa Luxemburg formulerade:

Våldet är kapitalets enda lösning: kapitalackumuleringen, betraktad som en historisk process, brukar våldet som ett permanent vapen.²⁰

Men detta våld tog sig inte enbart formen av ockupation av främmande territorier. För flera av klassikerna var, som vi snart ska se, krigen mellan imperialistmakter av största vikt. De utlöstes av att flera stater ville åt samma områden i periferin, deras anspråk kolliderade och de gjorde upp om saken genom våld. Sådana krig sprang ur viljan att besitta kolonier. Därmed var de koloniala ockupationerna vad man kunde kalla för imperialismens *grundvåld*, som — genom kolonialmakternas inbördes tävlan — omvandlades till krig mellan dem.

En annan våldsform som hör till imperialismen är den begränsade interventionen. Den har en lång historia och flera möjliga utseenden: en stat kan tillfälligt sända in styrkor i ett främmande land för att avsätta eller skydda en regering, den kan ingripa i en pågående konflikt för att säkra segern åt sina bundsförvanter eller tvinga fram en ekonomisk överenskommelse med kanonbåtar. Fler exempel finns på hur en våldsmakt för en kort tid kommer in utifrån och tvångsinstallerar vissa sociala förhållanden. Därmed förverkligas samma formel som i den regelrätta ockupationen: den begränsade interventionen är en ockupation av lägre grad.

Att med fysiskt tvång montera upp en inhemsk marionettregim hör till samma kategori. Etablering av militärbaser kan fungera som en ockupation light, eller man kunde säga att de alla — krig mellan imperialistmakter, begränsade interventioner, marionettregimer och militärbaser — är månader som kretsar runt ockupationen. De hör, analytiskt, till imperialismens kraftfält, men i dess mitt återfinns den ohöljda, renodlade ockupationen. De avancerade kapitaliststaters *direkta maktutövning över främmande länder genom våld* är det som håller samman fenomenet; imperialismbegreppet är namnet på detta sätt att dominera periferins länder och de yttringar som hör dit.

Det är en dominansform som utvecklades efter år 1870.

En ny kvalitet

Men gränsen ”1870” är inte självskriven. De två ekonomhistorikerna John Gallagher och Ronald Robinson publicerade år 1953 en kort men välformulerad artikel vid namn ”The Imperialism of Free Trade”, där de ivrigt argumenterade för att det inte finns några verkliga skäl att dra en gräns vid 1870-talet: det är bara av gammal vana man väljer detta årtionde. I själva verket använde européerna våldsamma makttekniker långt tidigare.

Gallagher och Robinson fick stort gehör i akademiska kretsar.²¹ De kunde peka på flera

¹⁹ Citerad i Brewer (1990), s 103.

²⁰ Luxemburg (2003), s 351.

²¹ Se Magnusson, s 115-123. Ett exempel på en marxist som helt tagit till sig Gallagher och Robinson är Bellamy

uppenbara förhållanden. Det brittiska imperiet expanderade och tog territorier i beslag redan under den viktorianska frihandelseran, länder som inte ville handla med briterna dyrkades upp med våldsamma interventioner; de första besittningarna i Indien — koloniernas kronjuvel — daterade sig ända tillbaka till 1800-talets första decennium. Alla dessa nyckelingredienser i det som kallas imperialism var för handen redan när Cobden predikade sin universella fred.²²

Det måste vara något snett med hur ordet används, hävdade Gallagher och Robinson.

Men de missade det väsentliga. Få företeelser i historien dyker upp från ingenstans vid ett visst datum. Det betyder inte att historien rör sig jämnt, utan hack. När en förändring sker behöver det inte röra sig om en företeelse som är ny på jorden: det räcker med att den koncentreras i kraft, ansamlas i omfattning och tar fart mot det förflutna för att förändringen ska gå på djupet.

Territoriella erövringar skedde förvisso före 1870-talet. Men efteråt accelererade de våldsamt. Från år 1800 till 1878 växte den yta som de europeiska kolonialmakterna kontrollerade med i genomsnitt 132 800 kvadratkilometer om året; under perioden från 1878 till 1914 låg siffran på 384 000 — nästan det tredubbla. Européerna formligen rusade ut i lediga territorier för att snabbast möjligt infoga dem i sina respektive imperier innan någon rival hann före.²³

Militära interventioner förekom likaledes före 1870-talet, men syftet med dem var just att öppna dörren för den fria (brittiska) handeln. När det var gjort och varorna obehindrat kunde flyta in hade européerna inget mer att säga om ländernas styrelse. Den brittiska kolonialpolitiken vägledades av en non-interventionsprincip. Något helt annat gällde efter 1870-talet.²⁴

Men 1870 är ingen absolut gräns med ett vitt före och ett svart efter: få historiska periodiseringar är av det slaget. Alla allmänbegrepp är generaliseringar som abstraherar fram vissa gemensamma drag hos ett fenomen. I fallet ”imperialism” uppträdde dragen i helfigur först efter 1870, men gränsen är flytande. Något enskilt år eller en exakt tidsangivelse är varken särskilt intressant eller meningsfullt.²⁵

Det avgörande är att under decenniet efter den stora depressionens utbrott slog kvantitativa förändringar över i en ny kvalitet — som när temperaturen i en vattenpanna stiger och vid en viss punkt börjar koka. De koloniala ockupationerna blev så många och omfattande att människor såg sig om efter ett nytt ord. Det ord de fann var ”imperialism”, och det gäller än i dag som tecknet för den dominansform som kapitalismen utvecklade till sin fulländning någon gång efter 1870.

Uttöjning

När klassikerna urskiljde våldet som imperialismens konstituerande element var alltså den direkta ockupationen huvudtråden i mönstret, den som rutade in Afrika, Mellanöstern och Asien. Under decennierna efter andra världskriget revs tråden upp. De kapitalistiska staterna vände hem igen. Under trycket från folkliga befrielserörelser drogs ockupationsstyrkorna tillbaka från kontinenterna i en utdragen men obeveklig process av *avkolonisering*. De en gång formella kolonierna blev formellt självständiga, med egna gränser, regeringar, arméer och alla andra attribut som tillkommer suveräna stater.

Därmed blev de emellertid inte fria. I realiteten förblev de forna kolonierna underordnade. Under ockupationsperioden hade deras ekonomier inriktats på att serva moderländernas behov: kolonierna tvingades producera de råvaror som moderländernas industrier behövde,

Foster (2003b), s 11.

²² Gallagher & Robinson, s 2-4, 9-11. Jfr Brewer (1999), s 70-72.

²³ Said (1995), s 40.

²⁴ Se Platt, s 297-299, 303-306.

²⁵ Se Lenin, s 102. Jfr Hobson, s 19; Luxemburg (2003), s 431.

köpa deras produkter, absorbera deras överskottskapital, stå till tjänst med arbetskraft om deras kapitalister så önskade. Just detta — att skaffa appendix åt hemmaekonomin — var syftet med att ta sig kolonier.

På så vis etablerades en struktur av underordning som satte sig djupt — så djupt att den sedan knappt ruckades av avkoloniseringen.

Länderna i periferin var hänvisade till att fortsätta exportera råvaror även efter självständigheten. I många fall satte världsmarknaden allt lägre priser på deras bauxit, gummi, kaffe eller vilken råvara det nu gällde. Samtidigt kunde de nya staterna med sina svaga industrier inte klara sig utan de hög-teknologiska produkter — framför allt maskiner — som tillverkades i kapitalismens centrum, och för att få råd att köpa dem var de tvungna att exportera allt mer av de råvaror som förlorade i värde; lägga ner allt mer arbete i ett förtvivlat försök att samla in de inkomster som krävdes. Rikedom i väst tycktes stå i direkt proportion till fattigdomen vid den motsatta polen.

Tredje världen satt fjätråd. Den kom inte loss ur sin tjänarställning, trots att våldet släppt sitt grepp om den. Kedjorna var inte längre lika synliga *eftersom de var rent ekonomiska*, men resultaten var desamma: kapitalismens centrum dominerade periferin och berikade sig på dess bekostnad.

Detta var den allmänna situation som en ny generation marxister såg framför sig på 1950- och framför allt 60-talet, och det föreföll dem som om ingenting av substans hade ändrats sedan klassikernas tid; det enda som hade skett var en ytlig *formförändring*. De avancerade kapitaliststaterna hade växlat från formell kontroll till informell. Sak samma! Varför kalla en ulv något annat än "ulv" bara för att den klär sig i fårakläder?

En historisk uttöjning av imperialismbegreppet inleddes. Den nya generationens marxister ville fortsätta att tala om imperialism — trots att klassikerna a priori uteslutit en imperialism utan våld.²⁶ En bonde i tredje världen var, resonerade man nu, utsatt för imperialism enbart genom att sälja kaffe till ett pris som var så lågt att hans familj levde i nöd. När det land som importerade kaffet i utbyte exporterade högteknologiska produkter befästes den imperialistiska hierarkin — vissa länder stod över andra — utan att något fysiskt våld togs i bruk.

Det verk om imperialismen som fick det kanske största inflytandet i den generation som steg fram under Vietnamkriget var Harry Magdoffs *Age of Imperialism* från år 1968, eller *Imperialismens politiska ekonomi* som den hette i svensk översättning. Vietnamkriget var så utom-ekonomiskt det kunde bli, men Magdoff fyllde sin analys med de mest disparata inomekonomiska företeelser. Utan analytisk åtskillnad lät han bistånd, råvaruexport, valutablock, bankväsendets internationalisering, direktinvesteringar — ja, till och med direktinvesteringar mellan *utvecklade* länder — ingå i "imperialismen". Lättad skakade han av sig den definitionsmässiga begränsning som det inneburit att "identifiera imperialism med kolonialism" och sprang ut över hela den internationella kapitalismens fält.²⁷

Den nya definitionen satte sig. Sedan 1960-talet har marxistiska imperialismsteoretiker mer eller mindre tagit för givet att våld inte behöver finnas med i bilden. Uttöjningen blev allmängods genom den radikala vänsterns paroller: ihärdigt har den slungat *imperialism!* mot United Fruits och CocaCola, mot Hollywoodfilmer och EG, mot textiltullar, bröstmjölkersättning, fallande råvarupriser och finansspekulanternas räder.

²⁶ Resonemanget utgår från Arrighi (1983), s 158; Magnusson, s 123-124; Howard & King (1999), s 19, 33; Barrat Brown, s 58-60. Värde att lägga märke till är att den strukturella marginalisering som marxisterna såg framför sig på 1960-talet var av samma slag som den främst britterna utövade före 1870-talet: hierarkier som reproduceras och förstärks bara genom att det ekonomiska utbytet får verka. En konsekvens av marxisters utvidgning av imperialismbegreppet till att även gälla denna situation har följaktligen varit att underkänna 1870-talet som historisk gräns och närma sig Gallagher och Robinsons synsätt.

²⁷ Magdoff (1969), s 18-20, 147.

För det marxistiska studiet av imperialismen blev nu den primära frågan hur det kom sig att de fattiga länderna en gång blev fattiga och varför de stannar i sin roll.²⁸ I denna anda skrev den argentinska vänsterekonomen Claudio Katz — bara några månader före USA:s invasion av Irak:

Den extremt ojämlika inkomstfördelningen i världen är något som i sig anger hur viktig teorin om imperialismen är. (...) Teorin om imperialismen härleder dessa gigantiska asymmetrier till det systematiska överförandet av värden som skapas i periferin till kapitalismens centrum — en värdeöverföring vars konkreta former är försämrade handelsvillkor, finansiell utplundring och det direkta hemtagandet av industriella profiler.²⁹

I Sverige förde LO Idédebatt ungefär samtidigt fram en snarlik definition:

Det grundläggande i imperialismen är ett ekonomiskt beroendeförhållande och ett ojämnt utbyte mellan utvecklade och 'underutvecklade' länder och regioner. De dominerande länderna exploaterar de beroende länderna och överför till centrum delar av det lokalt producerade överskottet — ungefär som när kapitalägaren tillgodogör sig en del av lönearbetarnas produktionsresultat.³⁰

Detta sett att förstå imperialismen får en naturlig konsekvens. John Bella-my Foster, redaktör för *Monthly Review* och en av de främsta förvaltarna av 1960-talsteorierna, skrev i en nyutgåva av Harry Magdoffs texter våren år 2003 att imperialism inte endast

utövas genom staternas politik, utan också genom företagets agerande och handelns mekanismer, genom finanser och investeringar. (...) Varje förklaring av hur imperialismen fungerar kräver därför en beskrivning av *ett helt system* eller monopolkapitalismen.³¹

En av 1960-talsgenerationens teoretiker slog fast att ”imperialismen är i själva verket kapitalismens världsvida utvidgning”, en annan att begreppet ”kan användas för att analysera den amerikanska och europeiska kapitalismens utveckling under 1900-talet (inklusive de viktiga frågorna om deras relationer till den icke-europeiska världen) i sin helhet.”³²

Så mycket hade begreppet töjts ut. När de sömmar som klassikerna hade gett var borta och det inte längre behövdes några vapen för att tala om imperialism — penningen var nog — kunde kapitalismen i sin helhet stoppas in och få plats.

Slött och sladdrigt på 1960-talet

En fördel med att behandla ordet som marxisterna gjorde från och med 1960-talet var att kontinuiteten i periferins underordning erkändes; erfarenheten av att de globala utsagningsrelationerna var konstanta, oavsett om våld användes eller ej, syddes in i själva definitionen.³³ Men priset var högt. Imperialismbegreppet blev hängigt och sladdrigt.

Till sist var det otjänligt som analytiskt redskap.

Kapitalismen har alltid utmärkt sig för ojämlika relationer. Det ligger i produktionssättets mest fundamentala relation — den mellan kapitalister och arbetare — att vissa grupper står över andra. En enda fabrik är tillräckligt stor för att uppdelningen ska bli till, och när sedan produktionssättet sprider sig över regioner, länder och kontinenter reproduceras relationer av ojämlikhet över geografiska avstånd.

Kapitalismen har också, så länge den har funnits, haft en inneboende tendens att expandera. Ett halvt sekel före de första imperialismsteorierna författade Marx och Engels de berömda formuleringarna om hur ”behovet av en ständigt ökad avsättning för dess produkter jagar

²⁸ Se Hodgkins, s 95; Brewer (1990), s 10; Amin (1999), s 161.

²⁹ Katz, s 3.

³⁰ Lindberg, s 12. Min kurs.

³¹ Bellamy Foster (2003b), s 15. Min kurs.

³² Barrat Brown, s 41 respektive Owen, s 6. Jfr Brewer (1999).

³³ Jfr Howard & King (1999), s 32.

bourgeoisien över hela jordklotet. Överallt måste den nästla sig in, slå sig ned och upprätta förbindelser.”³⁴ I spåren av dessa förbindelser följde — ur egendomens koncentration, skillnader i teknologisk utvecklingsnivå och mycket annat — en uppdelning mellan över- och underordnade länder.

Om nu ”imperialism” ges betydelsen ”globala relationer av ojämlikhet, oavsett form” — vad skiljer då begreppet från ”världskapitalismen”? Varför alls ha en teori om imperialism och inte bara en om *kapitalism*?³⁵

Slutresultatet av nymarxisternas behandling av begreppet är att ”imperialismen” blir omöjlig att urskilja från kapitalismen som sådan. Det blir en synonym. Det vill säga: begreppet har inte längre något eget existensberättigande.

När människor i slutet av 1800-talet tog till sig imperialismbegreppet var det inte för att benämna centrums dominans i den internationella kapitalismen; den var, som vi har sett, på plats sedan länge. Det nya som krävde ett nytt ord var att dominansen *skiftade form*, från förmedling av varor och pengar till direkt styre genom fysiskt våld.

När dominansen går från penning till vapen händer någonting stort. För de människor som drabbas kan skillnaden vara avgörande. Att ett land regeras med militärorder är inte samma sak som att det bedriver handel som självständig stat — inte minst skapar de två situationerna helt olika villkor för motstånd.

Dominansformerna avlöser alltså varandra i kapitalismen, men marxisternas strategi efter avkoloniseringen har inte varit att, likt botanister i naturen, sortera upp dem, ge dem olika namn och förfina sin förståelse av deras funktionssätt. I stället har de ägnat sig åt vad Giovanni Arrighi kallar ”överföring av anomalier från analysens fält till en ständigt större tvetydighet och luddighet i språket”.³⁶ Utomekonomisk och inomekonomisk dominans är två huvudformer, som i fråga om sina medel står i motsats till varandra; om båda får vara med i imperialismbegreppet — A lika väl som icke-A — förlorar det sin logiska enhet.

Vad värre är: när all dominans klumpas samman till en enda har marxismen inga ord kvar för *övergångarna mellan penningens faser och vapnens*. Denna kritiska aspekt av kapitalismens utveckling faller bort. Vilket ord ska man ta till när kapitalismen åter exploderar i utomekonomiskt våld om inte ”imperialism” sparats för denna stund? Vilket begrepp finns kvar när USA ockuperar Irak eller uppför nya militärbaser om man alldeles innan har häftat ”imperialism” vid något så evigt som ”den extremt ojämlika inkomstfördelningen i världen”?

Två bordsskivor och gångjärnen mellan dem blir inte mer synliga av att man täcker över dem med en duk.

Det är riktigt att direkta, koloniala ockupationer bara är en form av imperialism, eftersom det finns andra former av *utomekonomiskt våld*: andra slags interventioner, andra slags krig, andra sätt att med fysisk övermakt behärska människor. Men 1960-talsmarxisterna gick ett steg för långt och lät begreppet täcka in alla former av *dominans*, och därmed blev det innehållslöst. En utomekonomisk definition av imperialismen begränsar den inte till det slags kolonialism som var rådande före avkoloniseringen, men ser till att begreppet behåller sitt värde som namn på en viss, återkommande typ av maktutövning: den som slår direkt mot kroppen.

”Imperialism” bör reserveras för den situation där kapitalackumulationen tränger ut ur sitt fredliga hölje och ställer sig i periferin med vapen i hand. För de inomekonomiska mekanismerna finns andra ord. ”Ojämn utveckling”, ”beroende”, ”underutveckling” — ja, inte minst *globalisering* — är alla ämnade att uttrycka globala maktrelationer som uppstår genom själva

³⁴ Marx och Engels, s 24.

³⁵ Argumentet framförs av Arrighi (1983), s 158-159. Jfr Magnusson, s 122-123.

³⁶ Arrighi (1983), s 19; jfr s 17.

den kontraktbaserade cirkulationen av varor, arbetskraft och kapital.³⁷

Ingenting är heller vunnet om man låter ”kapitalismens utveckling under 1900-talet (...) i sin helhet” glida in i imperialismbegreppet. Under denna tid har kapitalismen genomgått skiftningar på tusen och ett plan: i arbetsprocesser, i ägandeformer, i företagsorganisationer, i metoder för effektiv varuförsäljning, statens roll, reproduktionens organisering, arbetarklassens sammansättning... Det mesta av allt detta rör sig på ett annat plan än imperialismen.

En av husets byggmaterial

Man skulle kunna likna kapitalismen vid ett mycket stort och fullpackat hus. Det är en ständig rörelse i huset. Människorna i de högre våningarna och de lägre rör på sig, möblerar om, flyttar runt, går upp och ner i trapporna, tränger ihop sig på vissa punkter ena stunden och på andra punkter nästa.

Därför knakar det i konstruktionen, tyngderna förskjuts; det är aldrig självklart att golven kan bära alla dessa människor som rör sig.

I värsta fall kan huset någonstans rasa ihop.

För att hålla för trycket måste huset outhärligen renoveras. Byggmaterial står till hands för att förstärka här, staga upp där, slå ut en vägg eller täppa till ett hål. Under vissa perioder tas vissa passande material fram och ges en bärande funktion. Under nästa period kan samma material ha mindre betydelse: då är det andra svaga punkter som måste åtgärdas med annat material som lämpar sig bättre.

Olika material används i olika proportioner under olika tider, i en ständigt pågående ombyggnadsprocess.

Vill man förstå denna process, vill man förstå hur en specifik period i kapitalismen är strukturerad, måste man kunna *skilja byggmaterialen från varandra*. Endast så kan man upptäcka deras förhållande till de svaga punkterna, till varandra och till huset som helhet.

Imperialismen är ett av byggmaterialen. Där finns många andra. Under vissa perioder har imperialismen en bärande funktion, och för att kunna se de perioderna i genomskärning krävs en så stark och riktad strålkastare som möjligt. Analysen av kapitalismen behöver därmed mer specifika, mer exakt definierade begrepp. Det stora misstaget i den marxistiska imperialismteorin har sedan 1960-talet varit att analytisk skärpa fått stå tillbaka för politisk retorik. I den radikala vänsterns mun blev ”imperialism” ett brännjärn som kunde slås mot det mesta som ogillades i världsordningen: hur en företeelse än var beskaffad — om den gav makt åt vissa länder och höll andra i beroende kunde den märkas. Ut från teorins Babels torn kom då något som mest liknade ett slammer av indignation.³⁸

Men först när de inbördes förhållandena mellan konstruktionens delar har analyserats blir det möjligt att säga: *där kan en stöt sättas in*.

Imperialist och stolt

Den 5 januari 2003, lite drygt tre månader innan de amerikanska styrkorna korsade gränsen från Kuwait, utropade *New York Times Magazine* på sin förstasida: ”American Empire: Get Used to It”.³⁹ Det var inte första gången den tongivande tidskriften talade i sådana termer. I

³⁷ En följd av denna definition är att imperialismteorins huvudfråga inte är hur de globala inkomstklyftorna kommit till stånd och vad som befäster dem. Den frågan besvaras bättre i de forskningsfält där ojämnt utbyte, beroende, underutveckling och globalisering är ledord. Däremot är det naturligtvis fullt möjligt att imperialismen med sitt våld upprättar och förvärrar inkomstklyftor — men de skapas i första hand någon annanstans.

³⁸ Detta påpekas bland annat av Howard & King (1999), s 33.

³⁹ Harvey (2003), s 3. Den nya borgerliga proimperialismen i USA är ett uppmärksammat fenomen. För fler exempel, se t ex RUPE, s 112-114.

juli 2002 publicerades en artikel av Michael Ignatieff, professor i mänskliga rättigheter vid universitetet i Harvard. Där beklagade han att

imperialismen brukade kallas den vite mannens börda. Det gav den dåligt rykte. Men imperialismen upphör inte att vara nödvändig bara för att den är politiskt inkorrekt. (...) Faktum är att Amerikas hela krig mot terrorismen är en övning i imperialism. Det kan komma som en chock för många amerikaner, som inte gillar att tänka på sitt land som ett imperium. Men vad annat kan man kalla Amerikas legioner av soldater, agenter och specialstyrkor som förgrenar sig över världen?⁴⁰

Max Boot är ledande neokonservativ ideolog och redaktör på en annan av USA:s mest inflytelserika tidningar, *Wall Street Journal*. Där kom han redan en månad efter attackerna den 11 september 2001 fram till att

en dos av USA-imperialism kan vara det bästa svaret på terrorismen. (...) Det är slående — och ingen tillfällighet — att Amerika nu står inför militära operationer i många av de områden där generationer av brittiska kolonialkrigare gick ut i fälttåg. Det är platser där västerländska arméer var tvungna att slå ner oroligheter. Afghanistan och andra konflikthärjade länder skriker nu efter det slags upplyst utländsk administration som en gång tillhandahölls av självsäkra engelsmän i ridbyxor och tropikhjälm.⁴¹

Den röst i USA:s liberala media som kanske talar för flest öron, *Newsweek*s välansade redaktör Fareed Zakaria — nämnd som möjlig utrikesminister i en demokratisk regering — konstaterade två månader efter intåget i Bagdad att

I Washington finns en växande bransch av nya imperialister, människor som argumenterar för att Amerika bör anamma sin roll som liberal imperiemakt. Det ligger en viktig sanning i detta synsätt. Det finns kaotiska och våldsamma delar av världen, med misslyckade stater och fasansfulla etniska och religiösa krig. I vissa av dem kan en utländsk makt mycket väl tillhandahålla ordning och hjälpa till att skjutsa länderna i riktning mot verkligt självstyre.⁴²

Nothäftet hade bytts ut. Efter att 1990-talets förutsägelser om en kris-och krigsfri kapitalism tonats ned och sedan överröstats helt av dånet från attackerna den 11 september lät den borgerliga ideologiproduktionen radikalt annorlunda. Globaliseringen ersattes av kriget mot terrorismen som grundackord. Där världen tidigare framställts som gränslös drogs nu en minst lika skarp linje mellan ”vi” och ”dem” som någonsin under kalla kriget: ”antingen är ni med oss eller med terroristerna”.⁴³ Mänskligheten befann sig åter i en avgörande kraftmätning mellan en god civilisation och ett ondskefullt barbari, säkerhet och terror blev ett lika centralt motsatspar som nyss frihandel och protektionism, friheten var inte längre bara en marknad: den var armé, på väg ut i världen för att besegra det öppna samhällets fiender.

Detta häftiga skifte orkestrerades från den härskande klassen i USA, men det kunde höras över hela den kapitalistiska världen, inklusive i Sverige. Det var en anpassning till händelsernas egen gång.

Och nu hördes alltså även ordet ”imperialism” allt oftare, utan skam eller avsky. Allt fler på högerkanten, främst i USA, ropade helt ogenerat ut sitt begär efter imperialism. Inte sedan 1914 hade ordet kunnat användas på det sättet. Fram till första världskrigets utbrott fanns fortfarande europeiska politiker som stolt kallade sig imperialister, men efteråt var det inte längre möjligt: masslakten misskrediterade imperialismen i grunden, och när den ryska revolutionen affischerade sin imperialismsteori över tredje världen kunde borgerligt sinnade människor inte längre ta i ordet.⁴⁴ Det var kommunistisk egendom. Det förlorade all positiv

⁴⁰ Citerad i Bellamy Foster (2002), s 2.

⁴¹ Citerad i Harvey (2003), s 4. Jfr RUPE, s 114.

⁴² Fareed Zakaria: ”How to Make Friends in Iraq”, *Newsweek*, 23/6 2003.

⁴³ Jfr skildringen av globaliseringens gränslöshet där det inte längre görs skillnad på ”vi” och ”dem” i Ohmae, s 7-8.

⁴⁴ Hobsbawm (1987), s 85.

klang och associerades allmänt med exploatering, hänsynslös vinstjakt och massdöd.

Nu, under de första åren på 2000-talet, blev förhållandena närmast de omvända: den vänster som under 1990-talet varit fullt upptagen med globaliseringen och gjort sig av med sin imperialismsteori var inte längre van att använda begreppet. Det låg fritt och oägt. De konservativa och liberaler som ville ge ett tydligt namn åt sin vision om ett USA som överallt ingriper till försvar för den fria världens värderingar kunde plocka upp begreppet; det kunde användas som ett slagkraftigt omslag, en rubrik för det projekt USA gett sig in på.⁴⁵

2001 och 2002 såg den proklamatoriska imperialismens återkomst.

De ädla kindernas definition

En imperialism som motiveras av girighet kan inte vara god. En imperialism vars verkliga orsaker är strävan efter maximal profit är svår att förespråka: för att en borgerlig proimperialism ska vara möjlig måste begreppet tömmas på de hjärtlösa vinstmotiv som marxismen fyllt det med och i stället fyllas med goda hjärtans slag.

I ett land som Sverige är det få borgerliga debattörer som öppet kommit ut som proimperialister — här är ordet ännu alltför befläckt av vänsterretorik — men samma principer gäller i sak. Krigets anhängare måste förneka att det handlar om profit. I en ledare i *Expressen* den 2 februari 2003 argumenterade exempelvis liberalen PM Nilsson mot ”de som förklarar USA:s krigsplaner med ekonomiskt egenintresse”. Tvärtom planerades kriget trots de ekonomiska kalkylerna:

om det bara handlade om omsorg om världsekonomin vore ett Irakkrig uteslutet. Det är ingen slump att ett dussin amerikanska affärsmän, som stödde Bush i valkampanjen, nyligen annonserade i *Wall Street Journal* under rubriken 'We want our money back!' Krig mot Irak är inte bra för affärerna. Vad är det då bra för? (...) De har fortfarande mycket att bevisa, men om man ska ta Vita husets företrädare på orden, eller varför inte ta Bushdoktrinen på allvar, är global demokrati och frihet amerikanska säkerhetspolitiska mål. (...) Målet är inte svart, utan vitt.⁴⁶

Som hos Ignatief, Boot eller Zakaria: imperialismen handlar om att bekämpa terrorism, om att skapa ordning i kaos, om att hjälpa länder ur krig och skänka dem frihet. Den syftar till att störta diktatorer, avveckla massförstörelsevapen, rädda förtryckta minoriteter. Hos varje proimperialist öppen eller dold — rör det sig om allt utom kapitalackumulation.

Imperiets ambitioner är och måste vara ädlare än så.

Den borgerliga definitionen av imperialism är därför korthuggen och avskalad: imperialism är en politik. Det är en politik för makt över främmande territorier. Inget mer, inget annat.

Denna politik förekommer, enligt den borgerliga analysen, under hela människans historia utan att förändras nämnvärt till sin natur. När USA bedriver imperialism är det väsentligen samma sak som det Rom en gång ägnade sig åt. Just jämförelser med Rom är påfallande vanliga i den proimperialistiska diskursen, där romarriket blir en historisk anfader för den expansiva statsmannakonst som USA i dag eftersträvar. ”Faktum är att inget land i världshistorien har varit så dominerande, kulturellt, ekonomiskt, teknologiskt och militärt, sedan det sena romerska imperiet”, skrev *Washington Post*-kolumnisten Charles Kreuthammer i april 2002 med nöjd hänsyftning på sitt eget land.⁴⁷

Rom som USA och USA som Rom: båda ägnade sig åt en viss slags politik för världsherravälde. Enligt den borgerliga synen har denna politik också rent politiska orsaker. Ett gammalt släkte av borgerliga akademiker har länge vänt sig mot föreställningen om att imperialismen

⁴⁵ Bellamy Foster (2002), s 1-3; Bellamy Foster (2003a), s 11.

⁴⁶ PM Nilsson: ”Oljan inte skälet”, *Expressen*, 2/2 2003.

⁴⁷ Citerad i RUPE, s 112. För fler exempel på proimperialistiska jämförelser mellan USA och Rom, se Mann, s 10-11; Johnson, s 15, 68; Bellamy Foster (2003a), s 7.

från slutet av 1800-talet skulle ha haft ekonomiska drivfjädrar. De har velat förklara den med annat: med rivalitet mellan stater, med militärstrategiska överväganden, med psykologiska, kulturella, ideologiska faktorer. De har gjort allt för att vederlägga sambandet mellan imperialism och kapitalism; heta i kinderna har de förnekat att territoriell expansion alls skulle ha något med profit att göra.⁴⁸

Den framstående ekonomhistorikern David S Landes är ett exempel. Han argumenterade för att den brittiska expansionen inte alls drevs fram av affärsmän, utan av diplomater som såg ner på rå och okultiverad kommers. Det brittiska imperiet motiverades av ”ideal om frihet och självbestämmande” som det av sin goda vilja förde ut till övriga världen.

Bortsett från detta enda fall kan imperialism enligt Landes definieras som ett

svar på de allmänna möjligheter som helt enkelt uppstår ur skillnader i makt. Närhelst och varhelst sådana skillnader har funnits har grupper och folk stått redo att utnyttja dem. Det ligger, noterar man med sorg, i människans natur att hunsas andra folk.⁴⁹

En politik som när som helst i historien uppstår ur vissa omständigheter, människans natur — typiskt borgerliga förklaringar.

Men det rör sig alltså inte enbart om förklaringar, utan om *definitioner*; borgerliga iakttagare har sin egen definition av imperialismen som en strikt politisk företeelse. Allt tal om rottrådar till kapitalackumuleringen är från början bannlyst. Så spegelvänds föreställningen att kapitalismen leder till fred: om ljusskenet från krig och erövring blir så starkt det inte går att blunda för dem måste de förklaras med något annat. De kan inte bero på kapitalismen själv.

Ta dem inte på orden

Det finns ett starkt skäl att inte tro dem. Det finns — som miljarder människor har upptäckt — ett starkt skäl att inte ”ta Vita Husets företrädare på orden” utan i stället se den svarta färg som spricker fram under den tunna vita fernissan, och detta skäl är enkelt.

De ljuger.

De flesta anfallskrig är lögnar på larvfötter, men anfallet mot Irak torde ha slagit någon form av rekord. Varje god föresats som kantade vägen dit har visat sig vara falsk. Världsmedia ägnade en stor del av ockupationens första år åt att bada i bevisen: det fanns inga massförstörelsevapen i Irak, några kopplingar mellan Saddam Husseins regim och al-Qaida existerade inte, irakierna hälsade inte USA som befriare, någon demokrati syntes inte till efter att USA tagit över, nej, inte ens frihet från Saddamregimens tortyrkällare — ett av de sista och kanske mest behjärtansvärda motiven för en invasion — sig ha något med verkligheten att göra.

De medvetet utbasunerade lögnerna behöver inte upprepas här; de har redan satt sig i det allmänna medvetandet. Det väsentliga är i stället den logiska slutsatsen. Den logiska slutsatsen av att kriget inte handlade om att utplåna massförstörelsevapen eller om att slå ut terrorn, och inte heller om att ge bort frihet, demokrati eller mänskliga rättigheter till Irak, är att *kriget egentligen handlade om något annat*.

Så vad handlade det om?

Antag att George W Bush ville invadera Irak för att fullborda det hans fader en gång lämnade halvfärdigt och hämnas på Saddam Hussein för att han ”försökte döda min pappa.”⁵⁰ Antag att detta faktiskt var det personliga motiv som drev honom. Eller antag i stället att han hade läst *Uppenbarelseboken* och där hittat en profetia om att han, George W Bush, skulle besegra den onde i Bagdad.

⁴⁸ Hobsbawm (1987), s 85-86, 95-96.

⁴⁹ Landes, s 510. Jfr Luxemburg (2003), s 432 f.

⁵⁰ Citerad i Johnson, s 217.

Allt detta är fullt möjligt. Kanske är det rent av troligt att sådana faktorer betingade George W Bushs tankeverksamhet under de år som ledde fram till invasionen. Antag allt detta, och vi når ändå fram till ett men: om inte presidentens personliga motiv hade passat in i tunga, tuggande kugghjul i samhällsmaskineriet skulle det inte ha satt sig i rörelse mot krig. Om presidentens tankespöken hade svävat i hans huvud *utan att råka sammanfalla med sociala och ekonomiska rörelser* hade de stannat där — i hans huvud.

Ytterst få samhällen styrs av en människas motiv. Ännu färre krig startas av en människas motiv, och i ett så komplicerat och avancerat samhälle som det högkapitalistiska USA är det närmast otänkbart att krig rullas ut ens ur en karismatisk presidents individuella motiv. De måste ha djupare rötter än så. Eller annorlunda uttryckt: George W Bush hade blivit en intressant psykoterapikonfident eller engagerad söndagsskolelärare *om det inte var för att hans föreställningar svarade mot djupare intressen* — så djupa att de stod emot och körde över det oerhörda motstånd mot kriget som mobiliserades.

Det är de som måste förklaras. Inte föreställningarna, utan intressena.

Ett sådant resonemang illustrerar — en smula överdrivet — den övergripande tanke som ligger till grund för den marxistiska definitionen. Enligt den är imperialismen något mer än en politik som en stat kan välja att ta fram ur historiens skåp. Den är alltid, på ett eller annat sätt, en *artikulering av det kapitalistiska produktionssättets rörelselagar*, ett uttryck för den sociala och ekonomiska dynamik som reser sig från det moderna samhällets grund: kapitalackumulationen.

Hjärnspöken, hybris, erövringslusta, vanlig statlig expansionism — allt sådant kan uppträda när som helst i historien. Men *imperialism*, säger den marxistiska definitionen, har sina rötter i ett speciellt produktionssätt.

Den nya dominansform som odlades fram efter 1870 fick sin näring från den kapitalism som nyss tagit över världen: en helt okänd miljö för Rom, Alexander den store, Hannibal eller någon annan storhet som utvidgat sitt välde tidigare i historien.⁵¹

Samma kapitalism präglar 2000-talets värld. Tiden från 1870 och fram till i dag bildar en sammanhängande, historiskt avskild enhet. Som Bucharin argumenterade:

Att helt enkelt definiera kriget som erövring är helt otillräckligt av det skälet att vi, om vi gör det, misslyckas med att peka på det viktigaste, nämligen vilka produktionsrelationer som stärks eller expanderar genom kriget, vilken bas som vidgas av en given 'erövringspolitik'. (...) Man måste skilja ut de specifika element som karaktäriserar vår tid och analysera dem.⁵²

Men kan man inte tänka sig att ledarna för kapitaliststater är opåverkade av ekonomin, att de fattar sina beslut isolerade från vad som händer i marknader och företag? Nej. ”Det går bara inte”, skriver Eric Hobsbawm, ”att skilja politiken och ekonomin åt i ett kapitalistiskt samhälle, lika lite som det går att skilja religionen och samhället från varandra i ett islamiskt.”⁵³ De forskare som hetsigt bestrider att den imperialistiska expansionen från och med

1870-talet skulle vara kopplad till kapitalismen för en ojämn kamp mot det uppenbara: råvaror, avsättningsmarknader, kapitalexport och andra profitfaktorer vägledde — helt uppenbart — kolonialmakterna till erövringar.⁵⁴

⁵¹ Argumentationen från Hobsbawm (1987), s 84; Magnusson, s 24; Bucharin, s 112-114. jfr Lenin, s 93.

⁵² Bucharin, s 112-114.

⁵³ Hobsbawm (1987), s 96.

⁵⁴ Ibid., s 85-86, 95-96; jfr Brewer (1990), s 2. Det finns förstås en mycket omfattande ekonomisk-historisk diskussion om vilka ekonomiska motiv som vägde tyngst, hur de gjorde sig gällande och hur betydelsefulla de var i förhållande till icke-ekonomiska drivkrafter, samt inte minst – en evig stridsfråga – om det brittiska imperiet verkligen var lönsamt. Här finns inte plats att beröra dessa ämnen närmare. För diskussionerna, se t ex Davis & Huttenback; O'Brien (1999).

Men de kapitalistiska intressena är inte det *enda* drivmedlet i imperialismen. I en pregnant formulering skriver Eric Hobsbawm att den ekonomiska utvecklingen inte är ”något slags buktalare med resten av historien som sin buktalande docka”.⁵⁵ Få fenomen i historien har endast en orsak; ett så komplext fenomen som imperialismen har det definitivt inte.

En marxistisk definition utesluter inte icke-ekonomiska faktorer — traditionen av marxistisk imperialismteori är tvärtom full av iakttagelser av det politiska spelet bakom ockupationerna.⁵⁶ Borgerlig teori har däremot svårt att se med det ekonomiska ögat. Den har inte råd att se samband mellan krig, ockupation och kapitalackumulation, den måste vifta undan dem, slå bort tanken, *pressa fram* en enögdhet.⁵⁷ Det är bekvämt. De som anser att det räcker att ”ta Vita husets företrädare på orden” har det lätt, de kan bara skriva av företrädarnas tal och se, *här har vi orsakerna till kriget*.

Om man i stället utgår från ett samband med profiten — som Vita husets företrädare aldrig talar om — blir saken svårare. De kapitalistiska mekanismer som yttrar sig i imperialistiska projekt syns inte för blotta ögat och behöver inte ens vara kända för aktörerna. En marxistisk definition av imperialismen är därför uppfodrande: det räcker inte att ta Vita husets företrädare på orden, det krävs en större ansträngning än så, man måste göra sig beredd att gå under den apologetiska ytan och söka de djupa, materiella strömmarna.

Sådant har forskningsprogrammet varit, allt sedan Rosa Luxemburg först formulerade det.

Staten som både dog och förde krig

Staten är imperialismens ansikte. Oavsett vilken roll kapitalackumulationen spelar längre bak i dess anatomi är det staten som beväpnar sig till tänderna och går till angrepp mot främmande länder. Företag, kapitalplaceringar eller andra ekonomiska aktörer utför inte själva de militära aktionerna: de överlämnar dem åt staten, som med sitt våldsmonopol är den som kan inkalla medborgare, förklara krig och sätta trupper i rörelse.⁵⁸

Att imperialismen inträder när kapitalackumulationen tippas över gränsen till det utomekonomiska betyder just att den utövas av staten — närmare bestämt av *nationalstaten*.

Det var nationalstater som gav sig ut för att skaffa nya besittningar i slutet av 1800-talet. Det var dem klassikerna hade för ögonen, och så har det också varit sedan dess: staten har hållit i vapnet, om det så varit fråga om begränsade interventioner eller regelrätta ockupationer. Även detta är så ingjutet i fenomenet att det hör till själva dess definition.

För att imperialism ska kunna existera måste alltså staten besitta en inte oansenlig makt. Men kapitalismen befinner sig i permanent omvandling. Sedan 1800-talets slut har den byggt om sin inre struktur ett otal gånger, och för närvarande befinner den sig i ett stadium, eller en process, av *globalisering*.

Denna process har som sin främsta funktion att i grunden förändra villkoren för just nationalstaten.

Här stöter vi på ett problem: hur kan imperialism gå ihop med globalisering? Det är det kanske största problemet för en teori om dagens imperialism, och vi kommer att ägna det stort

⁵⁵ Hobsbawm (1987), s 86.

⁵⁶ Även en fiende till traditionen som David S Landes medger detta: ”Inte heller förklarar den [marxistiska teorin] imperialistiska ambitioner uteslutande med monopolkapitalismen; tvärtom, den erkänner vikten av de ’politiskt-sociala rötterna’, även om de i sin tur växer ur och närs av den ekonomiska grunden.” Landes, s 497. Hobsbawm själv nämner att det gick prestige i det sena 1800-talets kolonialföretag; oavsett vad det var värt ekonomiskt skulle varje stat hissa ”sin flagga över någon palmkransad strand”. Kolonierna blev en symbol för ära och storhet som ingen mäktig stat kunde vara utan. Hobsbawm (1987), s 94

⁵⁷ Jfr Kemp, s 17.

⁵⁸ I kapitel 8 ska vi dock se att kapitalismen under det senaste decenniet har avlat en varelse som kan vara i färd med att undergräva detta förhållande.

utrymme framöver och försöka skärskåda det i detalj. I kapitel 6 kommer vi att gå närmare in på vad globaliseringen innebär, men än så länge kan det räcka med en allmänt hållen definition: globaliseringen är den process där *de gränsöverskridande ekonomiska aktiviteterna tilltar i sådan omfattning att de nationella ekonomierna förlorar sin status som kapitalackumulationens geografiska rum*. Produktionskedjor sträcker sig över hela jorden, företag från olika länder slås ihop, finansiella flöden känner knappt ens av nationsgränserna när de korsar dem. De nationella ekonomierna löses allt mer upp i varandra när ackumulationen bygger nya rum som inte följer deras gränsdragningar, och därmed blir också nationalstaten allt mindre betydelsefull.

Men hur kan detta vara förenligt med en imperialism? Hur kan staten fungera som en själv-säker, expansiv enhet om ackumulationen slagit ut dess väggar? Hur kan den vara aggressiv och samtidigt förlamad? Hur kan den träda fram med vapen i hand på uppdrag från en profitdynamik, om samma profitdynamik har lagt den på dödsbädden som ekonomiskt-politiskt subjekt?

Marxismens sätt att lösa problemet har hittills i allmänhet varit att svara *nej*: globalisering och imperialism är inte förenliga. De utesluter varandra. Staten kan inte samtidigt vara maktlös, som i globaliseringen, och mäktig som i imperialismen. Antingen finns den ena eller den andra.

Under det senaste decenniet har så marxister delat in sig i två läger: de som menar att globaliseringen är en myt och imperialismen den enda verkligheten, jämte de som hävdar att historien tagit avsked från imperialismen och att globaliseringen nu är allenarådande. Vissa väljer det ena begreppet, vissa väljer det andra. Vi ska inom kort stifta närmare bekantskap med dem båda. De uttrycker samma tanke från varsitt håll; båda tar dikotomin för given.

Men som händelserna har utvecklats i Irak ligger en annan slutsats intuitivt närmare till hands. En stat mobiliserade sin armé och angrep en annan.

Den angripande staten kom från det land som kanske mer hängivet än något annat kastat sig ut i globaliseringen. I decennier hade den västerländska kapitalismen slagit ihop sina nationella ekonomier till en allt mer gränslös enhet, men nu framträdde den främsta kapitalistiska makten med anspråk på direkt militär kontroll över vidsträckta, främmande territorier, som den alltså håller under ockupation.

Det förefaller inte vara antingen eller: snarare förefaller det vara både och. Ur 2000-talets kapitalism stiger imperialism *och* globalisering. Båda finns. De lever tillsammans.

— I det spåret ska vi söka framöver. Vi ska argumentera för att det utmärkande för vår tid är att imperialism och globalisering kombineras, vilket emellertid är något annat än att de *betyder* samma sak eller är samma sak. Tvärtom: imperialism och globalisering är två åtskilda begrepp. De måste hållas isär. De refererar till diametralt olika fenomen, som går i varsin riktning och — verkligen — står i motsättning till varandra.

I globaliseringen förtvinar nationalstaten. I imperialismen rider nationalstaten sin häst rakt in i fienden: över det imperialistiska kriget är nationalstaten herre. Globaliseringen berövar nationalstaten makten över ekonomin, men i imperialismen visar den sig vara de ekonomiska intressenas agent, utrustad med den största makten av alla: makten att ockupera främmande land och döda i masskala. Globaliseringen underminerar och upplöser nationalstaterna, imperialismen upprustar och förstärker (vissa av) dem; globaliseringen är en maktform där ekonomin tränger ut politiken, imperialismen en där ekonomin tränger ut ur sig själv och blir till militär politik. Den ena är icke-territoriell till sin karaktär, den andra i högsta grad territoriell.

Här råder verkligen en motsättning. Men att två fenomen står i motsättning till varandra betyder inte att de inte kan leva tillsammans. Marxismens speciella, patenterade verktyg är

dialektiken, och med den blir det möjligt att ta sig an problemet på ett sätt som ligger närmare den motsägelsefulla verkligheten: imperialism och globalisering står *i ett dialektiskt förhållande till varandra*. De förenas i en motsättning. De är olika, på ett sätt närmast motsatta, men de har en relation med varandra, spänd och samtidigt ömsesidigt förstärkande.

Utmaningen ligger i paradoxen: hur är föreningen mellan imperialism och globalisering möjlig? Hur ser den ut? Vad är det som får den att fungera? Det är de frågor vi ska söka svar på.

I nästa kapitel ska vi ägna oss åt den mest betydelsefulla av de klassiska imperialismteorierna. Vi ska återge den och se efter om den kan tala även till vår tid. Då blir detta ett lackmustest: är teorin relevant för en tid av globalisering? Har den något redskap för att visa hur imperialism och globalisering kan spännas vid varandra, förmår den begripliggöra en förening mellan dem — eller är det omöjligt? Om det senare gäller har teorin inte klarat testet.

1:3 Rivalitet: En tvist mellan tjuvar

Inget namn är så förknippat med imperialism som Lenin. Han är begreppets grodman. Varje gång det på nytt tas i bruk lyfts han upp ur 1900-talets djup, där han hela tiden borrar i imperiemaktens skrov. Lenin kippar till, hämtar ny luft och delar ut sin karta över hur imperialismen är konstruerad till ännu en generation. Så var det på 1960-talet, när Vietnamkriget utlöste förnyat intresse i ämnet, och så är det också i dag. Som politiskt projekt har leninismen i stort sett sjunkit till botten, men imperialismbegreppet är så nära förbundet med Lenin att han kommer upp till ytan igen så fort det blir aktuellt. I dag ger hans teori en tolkningsmodell som en stor del av vänstern — akademiska teoretiker, kritiska journalister, radikala antikrigsaktivister — använder för att förstå USA:s strävan efter världsherravälde; medvetet eller omedvetet låter de hans tankebanor peka ut sökkriktningen.

1916 satt Lenin i ett illaluktande rum ovanpå en korvfabrik i Zürich och skrev pamfletten *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*.¹ Första världskriget hade rasat i två år. När det bröt ut år 1914 gick en chockvåg genom de radikala delarna av arbetarrörelsen: andra internationalens ledare hade dyrt och heligt lovat att stoppa ett krig med en generalstrejk, men i stället förvandlades de till hurrande patrioter i samma stund som kriget inleddes. Vilda av upphetsningen sände de ut arbetarna till skyttegravarna för ömsesidig slakt. Första gången Lenin fick höra att de tyska socialdemokraterna röstat för anslag till kriget trodde han att det var en lögn som spreds av landets generalstab; han kunde inte förmå sig att tro att uppgifterna var sanna.

Efter den första förlamande chocken av besvikelse började Lenin organisera resterna av arbetarrörelsens krigsmotstånd. Siktet var högt inställt. Världskriget måste omvandlas till en proletär revolution, arbetarna måste vända kriget ryggen, åka hem från skyttegravarna och rikta vapnen mot sina egna förtryckare.

I detta projekt ingick för Lenin att visa att masslakten var en nödvändig följd av själva kapitalismen. Det var det han ville leda i bevis i sin pamflett: att krig av denna fasansfulla typ var oundvikliga ”så länge privatäganderätten till produktionsmedlen består.”² Det var inte arbetarnas krig, det var enkom kapitalisternas — närmare bestämt ett krig för de kapitalister som ville åt samma territorier i periferin.

Redan 1914 var han klar över analysen: ”Kriget förs för att fördela kolonier och röva främmande jord. Tjuvar har råkat i tvist.”³

I de två meningarna sammanfattades den bärande slutsatsen i Lenins teori.

När vi nu ska titta närmare på den, så som den framläggs i *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*, gör vi det inte i första hand för att bedöma om Lenins förklaring av händelserna runt förra sekelskiftet är korrekt. Vi gör det för att få en uppfattning om hur en imperialismsteori ser ut, men framför allt för att kunna pröva Lenins cyklop. Har det blivit immigt av historien, eller är det klart nog att visa vägen till förståelse också nu? Har Lenin något viktigt att säga om det som händer i dag?

Eller bör han slutgiltigt släppas?

Kapitalets volt

Lenin inledde *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* med att registrera en genomgripande förändring inne i själva kapitalismen. Fram till 1800-talets sista fjärdedel kännetecknades den av fri konkurrens mellan små eller medelstora företag. Varje bransch

¹ Se Lindgren, s 88-90.

² Lenin, s 9.

³ Citerad i Lindgren, s 86.

fylldes av hundratals fristående, pridda enheter som i bästa tävlan slogs om kunderna; där var ett myller av entreprenörer. Men efter krisutbrottet 1873 såg Lenin ”konkurrensens förvandling till monopol”.⁴ I alla industriländer kunde han iakttä ”den påfallande snabba processen av produktionens koncentration i allt större företag”.⁵ De enheter som tidigare knappt känt till varandra började ingå avtal. De delade upp marknaderna mellan sig, många av dem slogs ut medan andra slogs ihop och bildade nya storföretag. Karteller, syndikat, truster, fusioner: i sådana former organiserade sig kapitalismen i allt större utsträckning under 1800-talets sista fjärdedel.

Lenin drog breda drag. Som i en tavla av Albin Amelin målade han upp dessa jätteföretag” som spydde ut kol, inhyste tiotusentals arbetare i kaserner intill fabrikerna, byggde egna järnvägar, slamrade och växte. De sträckte sig in över olika industrigrenar och sammanförde alla led i produktionskedjan under samma tak, med följden att *allt mer av produktionen och marknaderna hamnade i händerna på allt färre och väldigare företag*.⁶

Med ”monopol” menade därmed inte Lenin att konkurrensen bokstavligen utplånades, så att endast ett företag återstod i varje bransch. Han talade om en tendens, om den strukturförändring varigenom branscherna gick från många små företag till några få storföretag som tillsammans var mäktiga nog att kontrollera marknaden. Ingen del av kapitalismen lämnades oberörd: till och med Storbritannien, som alltid stoltserat med sin fria marknad, genomgick enligt Lenin samma utveckling.⁷

När ett storföretag försöker dominera en marknad är syftet att höja priset. I en bransch präglad av fri konkurrens tumlar företagen passivt runt, vart och ett är de för svaga för att ha något inflytande över priset; jämviktens osynliga hand sätter det åt dem. Men vad företagen drömmer om är att själva kontrollera en så stor andel av marknaden att de kan styra priset. Det skönaste ett företag kan tänka sig är att det blir ensamt kvar i sin bransch — det totala monopolet — och helt på egen hand kan bestämma vart priset ska ligga. Åt det hållet strävar företaget, för att genom högre priser få upp sin profit.

En monopolposition ger alltså större profiter, men med den följer också en plikt till självbehärskning. Det företag som nu tjänar mer kan inte på motsvarande sätt producera eller investera mer. Om ett av många små företag lyckats bli ett av få storföretag med en dominerande ställning på en marknad måste det ta det lugnt, det får inte släppa fram hur många varor som helst: det måste begränsa sin produktion. Om det satte sina maskiner på full fart och producerade så mycket det bara kunde skulle marknaden återigen fyllas av ett obegränsat utbud. Priset skulle därmed, enligt lagarna om utbud och efterfrågan, oundvikligen sjunka och företaget glida tillbaka in i just den jämviktsfälla det lyckats ta sig ur.

I en konkurrensbransch investerar alla tävlande företag bäst de kan. De skaffar sig bättre teknik, bygger ut sin tillverkning, jagar varandra framåt. Men i branscher som utvecklas i riktning mot monopol bromsas kapitalisternas iver. Storföretagen vill undvika alla excesser, de håller investeringstygarna stramt, ser till att den mängd varor som maximerar priset produceras och inte en enda till: radien av investeringsmöjligheter snävas in.

Samtidigt växer alltså profiterna när storföretagen kan reglera utbud och priser och lägga dem på den nivå där deras intäkter blir som störst. De blir rikare, men kan inte satsa allt sitt växande kapital i sin egen produktion.

⁴ Lenin, s 17.

⁵ Ibid., s 15.

⁶ Ibid., s 20-32.

⁷ Lenin saxade läran om kapitalismens grundläggande transformation från konkurrens till ”monopol” ur Hilferdings *Finance Capital*, där bankerna spelade huvudrollen. Om Hilferdings teori, se Brewer (1990). s 90-95.

Redan Hobson hade registrerat denna förändring i kapitalismens sätt att organisera sig.⁸ Han talade om industrins koncentration i jättelika enheter och konstaterade att tendensen visade sig i att företagen fick *allt färre investeringsmöjligheter, men allt mer kapital*. De ålade sig själva att hålla tillbaka investeringarna. Samtidigt blev de allt rikare: bassängen krympte, men mer vatten fylldes på.

Till slut nådde vattnet över kanten. Det måste strila bort mot andra bassänger för att inte förgås.

Kapitalet började exporteras.

Att flytta investeringskapital till en annan bransch i samma nation skulle inte ha varit någon lösning, eftersom alla branscher i alla utvecklade kapitalistiska nationer gick åt samma monopolhåll. Enda chansen att placera det överflödiga kapitalet med avkastning var att flytta det till andra länder, till länder som inte hade uppnått samma höga — Lenin kallade den ”övermogna” — utvecklingsnivå. Kapitalet måste ta sig över till främmande, underutvecklade bassänger där vattnet knappt börjat fyllas på och där det fanns gott om utrymme för investeringar utan att monopolprofiten hotade drunkna.

Ur själva övergången från konkurrens till monopol följde en tendens till kapitalexport.

När kapitalet koncentrerades till färre händer kunde alla delar av det bli lönsamma endast om vissa delar sökte sig utåt, så att ackumulationen tog formen av en *geografisk expansion*.

Teorin var från början Hobsons; allt Lenin gjorde var att med några korta meningar referera den. ”På tröskeln till det 20:e århundradet” sade han sig finna ”en monopolställning för ett fåtal av de mycket rika länderna, där kapitalackumulationen uppnått gigantiska dimensioner. Det uppstår ett väldigt ’kapitalöverflöd’ i de avancerade länderna”, och därför måste kapitalet ge sig av mot periferin.⁹

Men — och detta är det centrala — kapitalexporten skulle aldrig ha klarat sig på egen hand. Investerarna skulle aldrig ha sänt ut sitt kapital som flaskpost på öppet hav; de skulle inte ha släppt ifrån sig kapitalet till de efterblivna länderna om de inte visste exakt var det användes och kunde känna sig säkra på att få tillbaka en profit vid en klart angiven tidpunkt.

Det behövdes någon som följde med. Investeringarna måste skyddas på plats. Kapitalet kunde bara exporteras *om någon ständigt vakade över avkastningen i periferin*.

Vem kunde ta på sig den uppgiften? Ingen annan än hemlandets egen statsapparat. Hobson skrev:

Investerare som har satsat sina pengar i främmande länder, med alla de risker som är förbundna med de politiska förhållandena där, önskar utnyttja sin regerings resurser för att minimera dessa risker och på så sätt höja kapitalvärdet (...). [De vill likaledes] att Storbritannien ska resa sin flagga över andra främmande länder för att säkra nya områden för lönsamma investeringar och spekulation.¹⁰

Inga låg på lika hårt för ockupation av ”efterblivna länder” som just investerarna, de som förvaltade finanskapitalets penningbassänger.

För sina placeringar i periferin behövde de en utvidgad statsapparat som inte lämnade något åt slumpen eller infödingarnas eget lynne. Det överskottskapital

som inte kunnat finna sunda investeringar inom sitt eget land har tvingat Storbritannien, Tyskland, Holland, Frankrike att placera allt större andelar av sina ekonomiska resurser utanför sina ursprungliga politiska gränser, och sedan stimulerat en politisk expansion som för in de nya

⁸ Se Hobson, s 75-76, 85. Jfr Brewer (1990), s 73-85.

⁹ Lenin, s 69.

¹⁰ Hobson, s 56.

områdena innanför dem.¹¹

Lenin i sin korvfabrik sade efter Hobson:

Det som ger finanskapitalet de mest 'bekväma' och största vinsterna, är naturligtvis en *sådan* underkastelse, som för de underkuvade länderna och folken är förbundna med förlust av deras politiska oberoende.¹²

Det som började som övergång från fri konkurrens till monopolliknande itteföretag slutade med koloniala ockupationer. Kapitalet gick före, staten följde efter, men alla vägar bar till politisk kontroll av främmande områden. En från början helt inomekonomisk process slog en volt och landade i utomekonomiskt våld i periferin.

Råvaror bortom horisonten

Men skydd för investeringar var inte den enda faktorn bakom de koloniala ockupationerna. Hårdast tryckte kanske Lenin på en annan.¹³

Det handlade om råvarorna. Jätteföretagen slukade råvaror i enorma mängder. De var beroende av fri tillgång till dem, och när ett lands företagssammanslutningar konkurrerade med dem från ett annat land gällde det att lägga beslag på råvarukällorna: där låg nyckeln till marknadsdominans.

I många fall hade emellertid råvarukällorna olägenheten att befinna sig hundratals sjömil hemifrån. Lenin nämnde malmfyndigheter — och olja. För att jätteföretagen skulle känna sig trygga med att sådana råvaror strömmade till just dem och ingen annan behövde de ett särskilt politiskt arrangemang: de låg på sina regeringar för att de skulle trygga råvaruflödet genom att *greppa styret över de länder där källorna fanns*. ”Endast koloniala besittningar garanterar helt monopolets framgång gentemot alla tillfälligheter i kampen mot konkurrenten”.¹⁴

På denna punkt lånade Lenin från Bucharin, som tog Egypten som det mest slående exemplet: genom sin ockupation fullföljde England ”hela Egyptens förvandling till ett enda gigantiskt bomullsplantage som försåg den engelska textilindustrin med råmaterial”.¹⁵ Bucharin formulerade en allmän lag om att ju mer industrierna utvecklades i den kapitalistiska ekonomin, desto mer råvaror slukade de — och desto starkare blev intresset av att underordna den råvaruproducerande periferin med vapenmakt. Lagen förstärktes av olikheten mellan industri och natur. I en fabrik kan kapitalisten efter eget huvud höja produktivitet och takt, men råvarorna *sitter fast i naturen* och den följer sitt stilla lunk, den kan inte piskas att växa snabbare: ju mer industrin utvecklas, desto svårare för råvaruutvinningen att hänga med, och desto viktigare att kontrollera den.¹⁶

Ytterligare en faktor ingick i Lenins förklaring till ockupationerna. Den var emellertid undanskymd och hopvikt hos honom; man får gå tillbaka till Hilferding för att finna tankegången utfälld.

För Hilferding var monopol otänkbara utan protektionism. Om importerade varor strömmar in fritt i ett land kan inte de inhemska företagen själva styra priset. I ett land med frihandel står även de största företagen i jämviktens våld: om de driver upp priserna över världsmarknadsnivån kommer de att konkurreras ut av utländska producenter som säljer billigare. För att skydda sitt prissättningsprivilegium måste därför monopolen resa tullar runt sina nationella ekonomier, och mot 1800-talets slut infördes verkligen allt högre tullar runt de

¹¹ Ibid., s 80; jfr s 55, 73.

¹² Lenin, s 92.

¹³ Se Brewer (1990), s 119.

¹⁴ Lenin, s 93.

¹⁵ Bucharin, s 95.

¹⁶ Ibid., s 105. Råvarufaktorn har tillmätts än större vikt av Lenins senare lärjungar. Se exempelvis Magdoff (1969), s 7-15, 26-27.

avancerade kapitaliststaterna, i synnerhet Tyskland och USA.

Men företagen ville fortfarande sälja så många varor som möjligt. Det allra bästa för dem vore att den nationella ekonomins territorium utvidgades, att tullarna flyttades fram så att nya områden hamnade innanför: då växte den stängda marknadsyta där de kunde härska oinskränkt. Följaktligen, resonerade Hilferding, strävade jätteföretagen efter att *införliva så många och stora kolonier som möjligt i sin egen hemmamarknad*.¹⁷

Ockupation, än en gång.

Detta är de tre klassiska faktorerna, eller ”de tre fundamentala motiven för de moderna kapitaliststaternas erövringspolitik”, som Bucharin kallade dem.¹⁸ Inte bara Lenin utan hela hans generation hade denna triss på hand när de skulle förklara sin tids explosion av utom-ekonomiskt våld: kapitalexport, råvaror och handel.¹⁹ Periferins länder ockuperades för att investeringar skulle skyddas, råvarukällor kontrolleras och avsättningsmarknader utvidgas. Allt sedan dess har marxistiska teoretiker lagt upp ett eller fler av korten när nya ronder spelats: i det här landet har det och det storföretaget dyra investeringar, den där avkroken är åtråvärd för sina livsviktiga råvaror, de stora försäljningsmöjligheterna gör den nationen intressant — och därför blir de föremål för imperialism.

Faktorerna har sjunkit djupt ner i vänsterns medvetande.

Bakom dem döljer sig samma monopolföretag. Lenins styrka var att han kunde koppla alla hjul i imperialismens maskineri till en och samma ursprungsmotor: övergången från en tidsålder av fri konkurrens till en som allt mer kännetecknas av monopol. *Det är det första ledet i varje imperialism-teori värd namnet*. Den börjar med att identifiera en ekonomisk process som av sig själv genererar ett intresse av expansionistiskt våld i periferin.

Men sedan kommer också ett andra led: vilka aktörer driver detta intresse? Det kan inte driva sig självt. Det måste — ytterst — finnas människor med makt som kan se till att intresset omsätts i praktisk politik.

Ett andra led i en imperialismsteori består i att *identifiera aktörer*.

Därmed inte sagt att det gäller att hitta en klick män med makt bakom lyckta dörrar; några få sammansvurna som smider ränker för sina egna affärsintressens skull. En marxistisk analys kan inte vara en konspirationsteori. Den identifierar aktörer som representerar hela kapitalackumulationens intresse — inte några ufo-resenärer eller frimurare som lömskt tvingar sin vilja på det övriga samhället.

Konspirationsteorier kan däremot följa ur en kritik av imperialismen från andra utgångspunkter, exempelvis liberala. John Atkinson Hobson gick exempelvis rakt ut i haveriet. Imperialismen, argumenterade han i en passage, drivs fram av en liten grupp människor som

förenas av de starkaste organisationsband, som alltid står i nära och snabb kontakt med varandra, som är utplacerad i hjärtat av varje affärshuvudstad i varje land och som, så långt det gäller Europa, utgörs av män från en särskild och säregen ras, med en unik möjlighet att manipulera nationernas politik. (...) Kan någon allvarligt tänka sig att ett stort krig kan genomföras av en europeisk stat, eller ett lån utställas, om huset Rotschild och dess kontakter sätter sig däremot?²⁰

I klartext: judarna skapar imperialismen.

Denna Hobsons antisemitiska konspirationsteori vore en omöjlighet om han utgått från en

¹⁷ Hilferdings resonemang återges i Brewer (1990), s 96-100.

¹⁸ Bucharin, s 104.

¹⁹ Med vissa undantag för avvikaren Rosa Luxemburg. Jfr kapitel 8 här.

²⁰ Hobson, s 56-57. Om Hobsons antisemitism, jfr Brewer (1990), s 83.

historiematerialistisk syn. Där finns inget sådant som ”män från en enskild och säregen ras” som drar i hela samhällets trådar: imperialismen stiger upp ur ackumulationens botten. Aktörerna är de som står med händerna i vattnet och *för intressena från botten upp till ytan*. Hos Lenin var de imperialistiska aktörerna följaktligen monopolbolagens ägare, finanskapitalisterna och ”rentiärerna”.

Marxism och konspirationsteori representerar två diametralt motsatta sätt att förstå samhället.

Krig mellan rivaliserande gäng

Under 1800-talets sista fjärdedel skälvde och skakade världskapitalismen, sprickor uppenbarades i skorpan och nya länder avskiljde sig som avancerade kapitaliststater, fria från och snart större än det brittiska urlandet. En lika genomgripande förkastning i kapitalismens struktur som framväxten av monopol var framväxten av *flera lika högt utvecklade industrinationer*.

Fram till 1870-talet var Storbritannien i en avgörande bemärkelse ensamt. Inga andra länder hade lika framskriden kapitalism med fabriker som massproducerade konsumtionsvaror och maskiner, och det var därför det kunde räcka med frihandel för att Storbritannien skulle säkra sin dominans som ”hela världens verkstad”. Men ju längre seklet led, desto närmare kom andra länder: framför allt Tyskland och USA, snart också Frankrike, Belgien, Japan och Italien. De kopierade de brittiska industriernas recept och såg samtidigt till att förbättra dem.

Under 1870-talet började produkter från Tyskland och USA successivt tränga undan brittiska varor från världsmarknaden. De två nationerna var begåvade med väldiga resurser, både naturliga och mänskliga, och kunde på bara några årtionden bygga upp jättelika industrikomplex på den högsta vetenskapliga nivån. Ingenstans var heller företagsstrukturen så koncentrerad som i dessa båda länder: de amerikanska trusterna och de tyska kartellerna blev de mest kända exemplen på monopolisering.

Upp ur kapitalismen steg alltså nya, autonoma centra för kapitalackumulation, med den mest avancerade teknologin och den mognaste organisationen, och följden blev att Storbritanniens ställning som enda global supermakt utsattes för medtävlare. Fler länder framträdde med pretentioner. De ville ha sin del av de fördelar som enbart ”de efterblivna länderna” kunde bjuda.

De ville ha kolonier.

Åren efter krisen 1873 utmärktes av att inte bara Storbritannien, utan en hel hop av nationer — Tyskland, Frankrike, USA, Belgien, Italien, Ryssland, Spanien — sträckte sig efter sina vapen och drog ut för att skaffa koloniala besittningar. Det stimulerade Storbritannien att överge den viktorianska erans frihandelsstrategi och noninterventionsprincip och i stället skynda sig att omvandla så stora territorier som möjligt till lydومråden, innan de föll i någon annans händer.²¹

När Hobson definierade imperialismen var han snabb med att slå fast att det viktigaste nya inslaget var att ”den har anammats av ett flertal nationer. Föreställningen om ett antal konkurrerande imperier är väsentligen av sent datum.”²² Lenin, som följde Hobson troget i de flesta frågor, svalde och rapade väl ovanför korvfabriken: han satte ”konkurrensen mellan *flera imperialism*” som nyhet nummer ett.²³

²¹ Platt, s 306.

²² Hobson, s 8.

²³ Lenin, s 104. Harry Magdoff gjorde samma val när han skulle välja vad som präglade kapitalismen sedan det ”imperialistiska stadiet” inträdde på 1870-talet: ”För det första är England inte längre den oomtvistligt ledande industrimakten. Starka industrialiserade konkurrenter uppträder på scenen: USA, Tyskland, Frankrike och Japan.” Magdoff (1969), s 7.

Imperialismen är definitionsmässigt förbunden med en *pluralitet*. Det hör till imperialismen, alltsedan begreppet togs i bruk, att ett flertal kapitalistiska nationer blandar sig i leken och deltar i det atomekonomiska våldet i periferin.

Detta är verkligen inte en detalj, utan en absolut central aspekt av problemet. Det gav upphov till en frågeställning som alla klassiska teoretiker var mer eller mindre upptagna med: hur förhåller sig de imperialistiskt engagerade staterna till varandra? Hur kan de umgås när de hyser begär till samma tillgångar i periferin? Vilka slags relationer och spel utformar sig mellan de avancerade kapitaliststaterna?

Detta är frågan om *den imperialistiska formationen*, och den kommer att sysselsätta även oss under en stor del av denna bok.

För Lenin var pluraliteten den axel runt vilken hans viktigaste resonemang kretsade. Utifrån sin sammanfogade lära om vad som fick kapitalist-stater att ockupera främmande territorier kunde han dra slutsatsen att varje högtstående kapitaliststat skulle komma att göra det; varje nationell ekonomi som utvecklade egna jätteföretag skulle också utveckla en hunger efter ”efterblivna länder” där de kunde dumpa sitt överskottskapital, förse sig med råvaror och sälja produkter till självvalt pris. Vägen till kolonierna var en väg för alla avancerade kapitaliststater att vandra.

Problemet var bara att ”de kapitalistiska ländernas kolonialpolitik avslutat erövringen av obesatta landområden på vår planet.”²⁴ En bit in på 1900-talet återstod inte längre några lediga territorier för de som ville ha kolonier.

Kakan var skuren i bitar och utdelad.

Men, fortsatte Lenin, de kapitalistiska ekonomierna utvecklas aldrig likadant. De rör sig i otakt, de har olika förmågor och lär sig olika snabbt; ena decenniet är ett land starkt, nästa decennium ett annat. Vid en tidpunkt är det ett land som måste göra sig av med ett särskilt stort överskott av kapital eller kräver vissa råvaror, lite senare ett annat: den ekonomiska utvecklingen är *ojämn*.²⁵

Magsäckarna hos dem som vill äta av kakan växer och krymper om vartannat. Eftersom alla bitar är utdelade återstår endast en möjlighet för den som inte fått sin del och blivit mätt.

Att ta ur någon annans hand.

Det kommer — och detta är det främsta argumentet i Lenins hela pamflett — oundvikligen till *konflikt* mellan de länder som besitter territorier. Det land som i går var ekonomiskt starkt och då skaffade sig omfattande kolonier kommer att utmanas av det land som är ekonomiskt starkt i dag, men vars kolonier inte står i proportion till styrkan.

Här identifierade Lenin en huvudmotsättning i sin tid. Hur skulle den kunna lösas — ”om inte med *makt*?”²⁶

Frågan är om det på kapitalismens grundval kunde finnas något annat medel än krig för att upphäva disproportionen mellan produktivkrafternas utveckling och kapitalackumulationen å ena sidan och fördelningen av kolonier och 'inflytelsesfärer' för finanskapitalet å andra sidan.²⁷

Lenins kapitalism präglades av *interimperialistisk rivalitet*. Detta var kapitaliststaternas formation: likt gäng som slogs om kontrollen över en och samma lukrativa knarkhandel stod de mot varandra, de slipade sina knivar, sneglade runt hörnen och om de ännu inte stred handgripligen var det enbart en tidsfråga. Givet att ”en *likmässig* utveckling av enskilda

²⁴ Lenin, s 86.

²⁵ Ibid., s 112.

²⁶ Ibid., s 110

²⁷ Ibid., s 112.

företag, truster, industrigrenar och länder inte kan förekomma under kapitalismen” måste förr eller senare *omfördelningskrig* bryta ut.

Det var naturligtvis första världskriget Lenin hade för ögonen. Den främsta poängen i *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* var att krig som detta sprang fram ur själva det kapitalistiska produktionssättet.²⁸ Europas arbetarklass skulle bara kunna rädda sig själv från fler återkommande skyttegravshelveten om den kastade av sig uniformen, sökte medlemskap i partiet och följde bolsjevikernas exempel: om den tog makten.

När Lenins imperialismteori nyttjas i dag är det framför allt den sammanhållande idén som återanvänds: rivaliteten.

Att olika kapitaliststater står mot varandra.

Att det är deras inbördes fiendskap i kampen om en begränsad periferi som får blodet att flyta över världen.

När Lenin gick upp i spinn

Mot slutet av sin pamflett gick Lenin upp i varv. Efter att med hundra sidor citat, statistik och referat ha försökt belägga kausaliteten mellan monopol å ena sidan och ockupationer och krig å den andra slog han till med:

Ifall det vore nödvändigt att ge en så kort definition som möjligt av imperialismen, så måste man säga, att imperialismen är kapitalismens monopolistiska stadium. En sådan definition skulle innehålla det mest väsentliga.²⁹

Imperialismen, hävdade nu Lenin, är kapitalismens monopolistiska stadium. Det historiska skiftet i riktning mot monopol kunde passera som fullgod definition av imperialismen, det rådde identitet mellan dem. Termen ”kapitalismens monopolistiska stadium” och termen ”imperialism” var utbytbara.³⁰ Lenin vidhöll sitt påstående, förde upp det som titel till pamfletten — *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* — och lämnade efter sig en trossats som den marxist-leninistiska rörelsen skulle vårda som helig.

Men uppenbarligen rör det sig om ett tankefel. Lenin hade ägnat de föregående sidorna åt att förklara kapitaliststaternas ockupationer i periferin och deras krig mot varandra med den dynamik som utlösts av övergången från fri konkurrens till monopol. I hans teori har denna övergång status av yttersta *förklaring* till imperialismen — men en förklaring är inte samma sak som en definition. Om någon vill förklara inflation med starka fackföreningar kan hon inte för den skull säga att starka fackföreningar är inflation; om någon söker förklaringen till våldtäkter i pornografins utbredning blandar han ihop sina äpplen och päron om han också påstår att pornografins utbredning är våldtäkter. Lenins definition hade samma nonsens-karaktär.

När Lenin ändå var i gång passade han på att göra ännu ett misstag, lika heligförklarat och berömt. Han utnämnde sin tids stadium av kapitalismen till det sista och högsta. Efter imperialismen socialismen. Lenin hade ingenting av en Trotskijs hälsosamma insikt om att det kapitalistiska produktionssättet skulle kunna resa sig och gå vidare längs andra vägar, han uteslöt att det kunde överleva; intill sin (snara) död skulle det se ut som det gjorde just då, med några få jätteföretag som genom sina stater delade upp världen mellan sig.³¹

Det var samma misstag som det borgarna gjorde sig skyldiga till i mitten av 1800-talet och på 1990-talet. Alla förväxlade de sin tid med evigheten.

²⁸ Jfr Arrighi (1983), s 13-14; Brewer (1990), s 122.

²⁹ Lenin, s 100.

³⁰ Arrighi (1983), s 10-11, 20.

³¹ Angående Trotskijs syn, se Mandel (1974a), s 120-123. Ett motiv för Lenins domedagsdefinition var förstås att den kunde övertyga massorna om att tiden var inne för maktövertagandet. Arrighi (1983), s 21.

När sedan den kommunistiska revolutionen stannade av tenderade mycket av 1900-talets marxistiska imperialismsteori att bli till stel liturgi. Lenins efterföljare höll fast vid hans dogmer och insisterade likt troende på deras giltighet. En annan av 1960 och 70-talens främsta teoretiker, Tom Kemp, skrev att

med imperialism avser marxister ett särskilt stadium av kapitalismens utveckling som inleddes under 1800-talets senare del och som definierar den innevarande historiska epokens natur.³²

Imperialism var enligt denna ortodoxi ett rum som byggts i slutet av 1800-talet och som alla fortfarande rörde sig inuti. Luften i marxismen började bli dålig. Det fanns åren runt 1968 de som hellre nöjde sig med Lenins definition än analyserade kapitalismen i alla sina konkreta växlingar, trots att den sedan 1917 hade förnyat sig ett stort antal gånger på de flesta områden.³³

Likafullt karaktäriserar trogna leninister fortfarande i denna dag imperialismen som det innevarande ”stadiet” av kapitalismen. Men det är ett meningslöst svingande av rökelsekaren: kapitalismen är inte konstruerad på samma sätt som på Lenins tid, och imperialismen har över huvud taget aldrig varit något stadium.

Imperialism är en maktlogik som kapitalismen sedan 1800-talets slut använt sig av i olika situationer.

Bucharin och problemet med nationen

Flera formella svagheter vidhäftar alltså Lenins teori. Men även om de skalas bort förblir kärnan i teorin orörd: den interimperialistiska rivaliteten. Lenins grundtanke — att systemet lider av våldsamma motsättningar mellan imperialistmakter — står inte och faller med hans metodologiska misstag.

Det är, med andra ord, fullt möjligt att vår tids imperialism bäst förstås i termer av inter-imperialistisk rivalitet.

Men i resonemanget om rivalitet döljer sig ett annat problem. Lenin målar upp ett rykande slagfält där ett antal *nationer* strider mot varandra. Kapitalintressena ställer upp i raka led bakom sina staters baner, de organiserar sig i länder och detta är ett villkor för krig; ingen strid skulle bryta ut mellan nationerna om kapitalen fraterniserade. Men varför? Varför måste en kapitalistisk ekonomi vara just *nationell*? Kan man verkligen utgå ifrån att kapitalackumulationen aldrig kommer att kliva utanför nationalstatens kolonn? Denna avgörande fråga gled Lenin förbi.³⁴

Ändå är föreställningen om att kapitalackumulationen är och måste vara nationellt formerad en absolut nödvändig premiss för idén om interimperialistisk rivalitet.

Också på denna punkt får man söka upp en annan klassiker för att få höra den tankegång Lenin bara mumlade. Den här gången måste man gå till Bucharin. Han började sin *Imperialism and World Economy* just där Lenin var så fåordig: i frågan om den nationella ekonomin.³⁵ Hur ska man förstå dess roll i världen?

Omgående slog Bucharin fast att de nationella ekonomierna först och främst måste betraktas som delar av en och samma *världsekonomi*.³⁶ Det moderna samhället kännetecknas av att ekonomiska band utvecklas mellan geografiska orter som har olika resurser att bjuda ut. Bomull odlas exempelvis endast i vissa länder, som Egypten, Indien och Kina, medan det

³² Kemp, s 22.

³³ Jfr Magnusson, s 126.

³⁴ Brewer (1990), s 122-123; Lacher, s 149. Lenin talade i någon bisats om hur det i varje land uppstår ”en enhetlig, landsomfattande kapitalistisk hushållning”, men utvecklade aldrig orsakerna. Lenin, s 36.

³⁵ Om denna boks tillkomst, se Cohen.

³⁶ Se Bucharin, s 17.

framför allt är Storbritannien som förser världsmarknaden med färdiga kläder. Den allmänna konsekvensen av detta är att ”hela länder i dag uppträder som 'städer, nämligen industri-länderna, medan stora agrara territorier uppträder som 'landsbygd'.”³⁷

På denna grundval vidareutvecklas ett system av ekonomiska relationer över hela jordens yta: en världsekonomi. Utbytet av råvaror och industriprodukter gör olika regioner beroende av varandra, nya transporter och finansiella kanaler leder ekonomiska impulser över världen, ”kapital flödar in i främmande fabriker och gruvor”, det ”vidgar oupphörligt sitt verksamhetsfält”, det ”skapar ett ständigt tätande nät av internationellt beroende” — kapitalet är, skrev Bucharin med en nästan febrig prosa, på väg att internationaliseras.³⁸

Han såg till och med tecken på att monopoliseringstendensen började treva sig ut över nationsgränserna. I långa listor räknade han upp engelska, amerikanska, belgiska, tyska, svenska och andra företag som ingått kartellavtal och försökt dela upp sina branscher mellan sig.³⁹

Men detta är endast ena sidan av saken. Tendensen till internationalisering stöter lika omgående in i sin diametrala motsats. Efter tre kapitel vände Bucharin 180 grader och *intells*, nej: nationalstaterna är inte på väg mot en harmonisk gemenskap. Tvärtom. Själva kapitalintressena genomgår en påtaglig *nationalisering*.⁴⁰

Monopoliseringstendensen försiggår, hävdade Bucharin och pekade på tydlig empiri, i första hand inom nationalstaternas ramar. Syndikat, truster, statsägda företag, vertikalt integrerade bolag med alla led i produktionskedjan täcker först och främst in sina egna länders yta. Genom en organisk process växer de in i varandra tills den nationella ekonomin blir ”en enda gigantisk koncern under finanskungarnas och den kapitalistiska statens förmyndarskap”.⁴¹ I monopolens tidsålder blir nationen därmed en mer betydelsefull enhet, tät som en sten och tung som ett block.

Om kapitalackumulationen försöker ta sig över nationsgränserna kommer den följaktligen, enligt Bucharin, att stöta på oöverkomliga stenblock i sin väg. Det gäller framför allt kapitalintressena: försöken att upprätta internationella karteller är förutbestämda att stupa på nationernas gränsmarkeringar. Hur mycket företag från England, USA, Belgien, Tyskland och Sverige än försöker hålla ihop i en överenskommelse om vem som ska sälja hur mycket till vilket pris kommer den förr eller senare att spricka.

Skälen är två.

För det första den ojämna utveckling som Lenin senare skulle tala om. Eftersom ekonomier primärt är nationella kommer de olika företagen att utvecklas i olika takt. Plötsligt är det belgiska företaget starkare än det tyska och vill sälja mer, den gamla överenskommelsens kvoter blir en hämsko, det belgiska företaget kan få högre profit på egen hand och satsar hellre på att försöka besegra sin tyska motpart. Försöken till internationell koncentration bryts upp av den ojämna utvecklingen.⁴²

För det andra behöver varje jätteföretag sin nationalstat som ett barn sin förälder. Det klarar sig inte utan de tjänster staten kan ge och vill inte dela sin stat med företag från andra länder. I strävan efter monopol ingår en strävan efter exklusiv symbios med den egna nationalstaten.⁴³

Nationen vinner i längden. Den tendens som måste få överhanden är, menade Bucharin,

³⁷ Ibid., s 21.

³⁸ Ibid., s 41-42. Jfr, s 25-26.

³⁹ Ibid., s 46-60.

⁴⁰ Ibid., s 61.

⁴¹ Ibid., s 73-74. I original är satsen kursiverad.

⁴² Ibid., s 60, 74, 136, 138.

⁴³ Ibid., s 74.

”tendensen mot att de nationella ekonomierna stängs för varandra, mot ekonomisk autarki som ett sätt att stärka den respektive kapitalistgruppens monopolposition.”⁴⁴

Men samtidigt kvarstår de gränsöverskridande beroendebanden. De blir bara starkare: världsekonomin tillväxt betyder att de nationella kapitalen blir allt mer beroende av råvaror, fabrikat, maskiner, investeringsmöjligheter och transportanläggningar i och från *andra* länder. Resurserna är spridda över världen, men de som vill åt dem är nationalstater, allt mer slutna mot varandra.

Här sker en kollision. Internationaliseringen och nationaliseringen skär varandra som två diagonala linjer, varm luft möter kall och fram slår en blix: ockupationen av områden i periferin.⁴⁵

Bucharin sätter sedan punkt i samma skyttegravar som Lenin. Konkurrensen förträngs på den nationella nivån bara för att sedan tränga fram desto mer elakartad på den internationella nivån, de olika ”gigantiska koncerner” som förskansar sig i sina respektive stater åtrår samma territorier och så måste penningen byta om till vapen.⁴⁶ Skillnaden mellan Lenin och Bucharin är att Bucharin inte hymlar med rivalitetens premisser: att ekonomin har en nationell form. Kriget kommer sig av att världskapitalismen är uppdelad i å ena sidan ”några få konsoliderade, organiserade ekonomiska enheter” och ”en periferi av underutvecklade halvagrara eller agrara områden å den andra.”⁴⁷

Världsekonomi + nationella ekonomier = koloniala ockupationer och krig. Men lyckades Bucharin också *belägga* att nationen är en relevant enhet? Visade han att kapitalackumulationen *måste* vara nationell? Nej. Vi ska längre fram, i kapitel 6, se att kapitalisterna kan hantera de båda problemen med ojämn utveckling och behovet av en stat även om de organiserar alla aspekter av sin ackumulation i global skala. Vi ska rent av se att ju mer globalt de organiserar ackumulationen, desto lättare kan de hantera dem.

För stunden räcker det med att notera att Bucharin argumenterade för att det vi skulle kalla globaliseringen är någonting — omöjligt. Han såg den nationella ekonomin som kapitalismens naturgivna form.⁴⁸ Denna föreställning var inget avvikande infall, utan en nödvändig premisser för hela det klassiska imperialismteoretiska paradigmet så som det förts vidare under framför allt Lenins namn.

Med andra ord: idén om den interimperialistiska rivaliteten är oförenlig med en globalisering. Så som vi har definierat globaliseringen kan den förenas varken med Bucharin, Lenin eller något sentida försök att göra den interimperialistiska rivaliteten till vår tids formation, ty dess förutsättning är att den nationella ekonomin är kapitalackumulationens primära enhet, lika hård och fast som en sten. Om detta inte gäller, gäller inte heller rivaliteten.

När Lenin lyfts upp till 2000-talets yta är detta hans tyngsta black om foten.

Lenin i dag: voodoo-krig

Lenin grep emellertid rakt in i sin samtid, och han behöll greppet om den imponerande länge. I pamfletten från 1917 förutspådde han att perioder av fred skulle kunna inträda; för en kort tid skulle imperialismakterna kunna ingå avtal, men enbart som ””andhämtningspauser” mellan krigen.”⁴⁹ Rivaliteten mellan dem skulle ofrånkomligen explodera igen och likt kamphundar som frustande slitit sig loss skulle de kasta sig över varandra.

⁴⁴ Ibid., s 80. Jfr text s 106-107.

⁴⁵ Ibid., s 79. Jfr Brewer (1990), s 111.

⁴⁶ Bucharin, s 119, 124. Jfr Brewer (1990), s 115.

⁴⁷ Bucharin, s 74.

⁴⁸ Intressanta synpunkter på förhållandet mellan nationell ekonomi och kapitalackumulation ges i Lacher.

⁴⁹ Lenin, s 137.

Detta var också exakt vad som hände.

Första världskriget slutade med Versaillesfördraget, som kopplade Tyskland till en mindre yta än innan kriget. Under mellankrigstiden rådde sedan andhämtning i världen. Samtidigt bröt världsmarknaden samman: under 1930-talskrisen blev de nationella ekonomierna mer än någonsin slutna block, stängda för varandra med höga tullar. Motsättningarna mellan dem skärptes. De tre imperialistmakter som ansåg sig förfördelade i utdelningen av "livsrum" — Japan, Italien och i synnerhet Tyskland — rustade för nya försök till erövringar. I Versailles hade segrarmakterna försökt undertrycka behoven hos deras monopolkapital, men nu reste de sig med oanad aggressivitet: 1931 invaderade Japan Manchuriet, 1935 intog Italien Etiopien, 1938 annekterade Hitler Österrike för att året därpå tåga vidare till Tjeckoslovakien och Polen. Kriget var åter i gång.⁵⁰ Samma disproportion "mellan produktivkrafternas utveckling" och "fördelningen av kolonier och 'inflytelse-sfärer'" briserade igen — precis som Lenin profeterat — men denna gång med än värre mänskliga konsekvenser.

Sedd i sitt eget sammanhang måste Lenin därmed ges mer än väl godkänt. Hans viktigaste profetia besannades till fullo.⁵¹

I trettio år.

Sedan tog det tvärt slut. Andra världskriget var i själva verket sista gången avancerade kapitaliststater drabbade samman i en storbatalj. Den andhämtning som kom efteråt blev inte kortvarig, den sträcktes ut och förlängdes tills hela rytmen i systemets andning blivit lugnare.

Efter kriget framträdde USA som den dominerande kapitaliststaten. Den gjorde ingenting för att, som i Versailles, hålla förlorarna nere, utan uppmuntrade den ekonomiska återuppbyggnaden i Japan och Tyskland. Direkt efter kriget var USA med sin oförstörda ekonomiska infrastruktur absolut överlägset; nästan hälften av alla industriprodukter i den kapitalistiska världen tillverkades där.⁵² Men det dröjde inte länge förrän de japanska och tyska storindustrierna återvunnit sin forna styrka. Mycket tack vare sina jättelika företagsstrukturer kunde de utveckla en teknologisk toppkapacitet, deras produktivkrafter kom under 1950- och 60-talet i kapp de amerikanska och gick i många fall förbi. Samtidigt *enades* världsmarknaden när tullarna successivt avvecklades. De forna fienderna möttes på ett allt öppnare ekonomiskt fält.

Inga krig mellan dem väntade på att utbryta.

Japan och Tyskland utvecklades i första ledet precis som i Lenins schema: genom en ojämn utveckling blev de på nytt genuint autonoma centra för kapitalackumulation, med företagskomplex som besatte de största kapital, svalde enorma mängder råvaror och tillverkade produkter åt hela den kapitalistiska världen. Ändå skaffade de inga vapen. De höll till godo med den lilla plats som givits dem i världsordningen, visade inte tillstymmelsen till vilja att utmana den amerikanska dominansen och reste inga anspråk på territorier i periferin.

Det som enligt Lenin borde ha hänt hände inte. När Tyskland och Japan närmade sig USA ekonomiskt, med alla de tre faktorerna fullsprängda, borde de ha krävt en på samma sätt uppgraderad politisk och militär position. Det gjorde de inte. *Den interimperialistiska rivaliteten* var död och begravnen i en bädd av rent inomekonomisk konkurrens.⁵³

Därmed faller inte nödvändigtvis någon skugga över Lenin som person. Man kan inte begära att en samtidsanalytiker ska ha rätt i mer än trettio år.⁵⁴ Problemet uppstår när Lenins teori

⁵⁰ Se Hobsbawm (1997). s 54-55.

⁵¹ Arrighi (1983), s 15: "En bedömare av världens politiska och ekonomiska system på 30-talet och början av 40-talet kan inte undgå att bli imponerad av den profetiska förmågan hos Lenins 'modell'. Jfr Harman, s 23.

⁵² Pollard, s 3.

⁵³ Argumentationen utgår från Arrighi (1983), s 16; Meiksins Wood (2003), s 128, 157.

⁵⁴ Det hade förstås varit lättare att utfärda en positiv bedömning om Lenin erkänt sig som samtidsanalytiker –

omvandlas till tidlös sanning — vilket den i och för sig utgav sig för att vara — och delar av vänstern fortsätter att hålla fast vid den oavsett vad som händer.

Till de som behandlar Lenin så hör trotskisterna i Socialist Workers Party. Det är Storbritanniens största parti till vänster om Labour. Med sina standardiserade vita plakat har SWP varit den i särklass viktigaste kraften i den brittiska antikrigsrörelsen, som den 15 februari 2003 lyckades samla inte mindre än två miljoner briter i en av landets största demonstrationer någonsin. De var närmare att hålla verkligt grus i krigsmaskineriet än i något annat land: trycket från den brittiska antikrigsopinionen var så massivt att Blair så när tvingades att lämna återbud till USA.⁵⁵

Fram till i dag har SWP oförtröttligt märkt sina imperialismanalyser med Lenins porträtt.

Partiets chefsideolog, tillika respekterad professor i statsvetenskap och ett allt mer betydande namn inom globaliseringsrörelsen, är Alex Callinicos. Han vidhåller att Lenin förblir den störste imperialismteoretikern ("Lenin remains *the* theorist of imperialism").⁵⁶

Visserligen, medger Callinicos, var efterkrigstiden ett avgörande brott mot Lenins schema. De avancerade kapitaliststaterna enades i ett enda block. Mot dem stod nu den reellt existerande socialismen, och då kunde de inte längre slåss inbördes: Japan, Tyskland och alla andra accepterade utan knot USA:s militära överhöghet. I stället för att utmana den kröp de in under dess vingar, amerikanska militärbaser och kärnvapenspetsar placerades ut även på japansk och tysk mark och ländernas kapital var tacksamma för skyddet.

Den interimperialistiska rivaliteten suspenderades, argumenterar Callinicos med rätta, av *kalla kriget*.

Men därmed blev inte Lenin inaktuell. Han gick bara ut i historiens väntrum. Som alla krig tog nämligen kalla kriget slut; i skarven mellan 1980- och 90-tal försvann den yttre fiende som i nästan ett halvsekel fått kapitaliststaterna att hålla sams. Under tiden hade, som vi sett, produktivkrafterna i Japan och Tyskland gjort framsteg i förhållande till USA, utan att några motsvarande förskjutningar ägt rum i kontrollen över landområden. Så länge Sovjetunionens existens uteslutit ett omfördelningskrig hade "kapitalismen berövats den främsta hävstång som anpassade statssystemet efter den förändrade fördelningen av ekonomisk makt", men när Sovjetunionen gav vika lyftes locket.⁵⁷

Nu kunde alla de latenta motsättningarna mellan USA, Japan och Tyskland bubbla upp till ytan. Efter 1989, hävdar Callinicos, återaktiverades den interimperialistiska rivaliteten — vi lever i en tid av "växande konflikter mellan de västerländska kapitalistmakterna".⁵⁸

Det finns ett nätt litet problem för denna teori. Inte det minsta intermezzo har ännu utspelat sig mellan amerikanska, japanska och tyska styrkor. Callinicos lösning på problemet är dock enkel, och hans främsta exempel är Gulfkriget 1991. Där föreföll USA attackera Irak för att befria Kuwait, men krigets innehåll var ett annat. Stridshandlingarna utspelade sig på kuwaitiskt och irakiskt territorium, men den egentliga fienden var — Japan och Tyskland. I själva verket var stridsvagnskanonerna vända mot Tokyo och Bonn, med ett budskap som inte kunde missförstås: *tro inte att ni kan sätta er upp mot oss, vi gör vad vi vill i periferin även i fortsättningen*. Gulfkriget kan bara förstås "mot bakgrund av den mer flytande och instabila

vilket ju var vad han uppträdde som i *Imperialismen* — i stället för att likt den unge Wittgenstein påstå sig ha sagt det sista som fanns att säga i sitt ämne. Sådana deklarationer kommer alltid på skam.

⁵⁵ Se Rai (2003), s xix-xxvi. Om SWP:s roll i antikrigsrörelsen, se Mark Thomas: "The anti-war movement suffered from the dominance of the SWP", *New Statesman*, 19/5 2003; Paul Donovan: "Stop the War must stop the war within", *The Guardian*, 21/9 2003. Partiets egen historieskrivning över rörelsen — läsvärd i sig själv — presenteras i German.

⁵⁶ Callinicos (1994), s 61. Kurs i original.

⁵⁷ Ibid., s 29.

⁵⁸ Ibid., s 41.

period av interimperialistisk rivalitet som de östeuropeiska revolutionerna öppnat upp.”⁵⁹

Callinicos lösning är alltså att de interimperialistiska krigen *flyttats ut till ställföreträdande territorier i periferin*. I stället för att busarna i sjätte klass ger sig på varandra visar den för tillfället starkaste vem som bestämmer genom att ordentligt spöa upp en liten förstaklassare framför ögonen på de andra: *håll er på mattan!* Slagsmålets verkliga orsaker står att finna i kampen mellan de mäktiga.⁶⁰

När USA våren 2003 attackerade Irak för andra gången — nu för att ockupera landet i sin helhet — upprepade SWP analysen. Biträdande chefsideolog, historikern Chris Harman, utvecklade den i en lång artikel i partiets teoretiska organ *International Socialism*.

Enligt Harman har nationella kapital precis som på Lenins och Bucharins tid en stark drift att söka sig utåt till avlägsna områden. Där hamnar de oundvikligen i konflikt med varandra. Tyskt och franskt kapital har exempelvis stora avsättningsmarknader i Latinamerika, vilket även gäller för amerikanska industrier. De förra kapitalen — i det här fallet organiserade som EU — för en dragkamp med USA om kontrollen över Latinamerikas marknader, än så länge under fredliga former: EU försöker knyta till sig den latinamerikanska frihandelszonen Mercosur, medan USA driver på sitt eget frihandelsprojekt Free Trade Area of the Americas.

Men motsättningarna skärps.⁶¹

De gäller också annat. Bland annat gäller de — olja. Franskt kapital hade före USA:s ockupation av Irak värdefulla rättigheter till oljekällorna i landet, och den tyska jätteindustrin är beroende av oljan från Mellanöstern. Det är också den amerikanska industrin. Till en del ska således ockupationen av Irak förstås som ett amerikanskt försök att *säkra segern i konkurrens-kampen med europeiska kapital* genom att i ensamt majestät ställa sig över Iraks oljekällor. Över huvud taget var invasionen riktad åt sidorna, mot Frankrike, Tyskland, Japan och andra länder som på något sätt — genom frihandelsavtal, Världsbanken eller i WTO-förhandlingar — leker med tanken på att utmana USA:s dominans över periferins resurser.⁶²

Som i en effektiv voodoo satte den amerikanska armén sina nålar i den irakiska dockan och träffade sina konkurrenter. Kriget och ockupationen är en offensiv i rivaliteten med andra avancerade kapitaliststater. Periferins resurser är begränsade, men de är lika begärliga för det franska, tyska och japanska kapitalet som för det amerikanska: indirekt strider de om periferin.

Men Harman ställer sig ännu närmare Lenin än så. Det kan tyckas uteslutet, med tanke på alla kärnvapen och de många ömsesidiga ekonomiska förbindelserna, men nej, säger Harman, det är det inte: ett direkt krig mellan EU, Japan och USA kan vara förestående. Allt oftare kolliderar deras anspråk i världens periferier, och krig är den logiska slutstationen.⁶³

SWP är inte isolerat i sin analys; den är ingen marginell sektidé. Ett centrum för imperialismteori sedan andra världskriget är kretsen av intellektuella runt den amerikanska tidskriften *Monthly Review*. Där frodas lik-ande tankegångar. Våren 2003 publicerade en grupp indiska ekonomer i kretsen ett försök att reda ut de ekonomiska faktorerna *Behind the Invasion of Iraq*. De gjorde ett stort nummer av rivaliteten mellan USA och EU och i synnerhet deras strid om valutor: om vems valuta som ska vara världsvalutan.

Tack vare att dollarn i mer än ett halvsekel dominerat världshandeln har USA hämtat in stora

⁵⁹ Ibid., s 44.

⁶⁰ Denna Callinicos analys författades 1994 och i hans senaste bok, *An Anti-Capitalist Manifesto*, tycks han ha backat från den en aning; se Callinicos (2003), s 58. I allmänhet tycks dock analysen vara fortsatt rådande i SWP:s tänkande.

⁶¹ Harman, s 57-59.

⁶² Ibid., s 56, 65.

⁶³ Ibid., s 62, 65.

ekonomiska fördelar och till låga kostnader kunnat suga åt sig resurser från periferin. En stöttepelare för denna dominans är det förhållande att handeln med den mest värdefulla av råvaror sker i dollar: handeln med olja. På senare tid har emellertid EU lanserat en egen valuta. Den hotar redan dollarns särställning, och det mest bekymmersamma av allt är signalerna från stora oljeproducenter om att de har för avsikt att överge dollarn och i stället sälja sin olja mot euro.

Om världens olja skulle börja köpas och säljas i euro vore det ett grundskott mot dollarns dominans. Efterfrågan på euro skulle öka våldsamt och EU:s valuta tränga ut USA från den viktigaste av marknader. Det säkraste sättet för USA att slå tillbaka denna utmaning är, enligt de indiska ekonomerna, att *ockupera de länder där oljan finns. Bara genom direkt styre kan USA garantera att oljan även i fortsättningen handlas i dollar.*⁶⁴

Den mest innovativa av teoretikerna i kretsen runt *Monthly Review* är Ellen Meiksins Wood. Hon har på senare tid orienterat sig mot andra tankegångar än de leninistiska, men i sin *Empire of Capital* från sommaren 2003 gör även hon ett nummer av motsättningarna mellan USA och EU. EU är ”potentiellt en starkare ekonomisk makt än USA” och har med sitt stormaktsbygge gjort amerikanerna påtagligt oroliga.⁶⁵ I Gulfkriget 1991 slog USA bort framför allt Japans tankar på en ny geopolitisk maktställning efter kalla kriget, och dagens amerikanska krig i Mellanöstern talar framför allt till EU: *glöm varje tanke på att bygga upp en egen militär styrka! Se så överlägsna vi är, våga inte ens tänka tanken!*⁶⁶

Det senaste decenniets krig är voodoo-krig. Just därför blir de fler: för att den underliggande rivalitet som växt sedan andra världskrigets slut nu till sist har släppts lös.

Lenin i dag: en kran att tämja dem

Den som formulerat den mest sofistikerade analysen av USA:s krig som uttryck för ny interimperialistisk rivalitet är dock David Harvey. Han är en av vår tids främsta akademiska marxister, men varken ekonom, historiker eller filosof. Han är geograf. I allmänhet har marxister varit mest intresserade av kapitalismens utveckling över tid; Harvey vill föra in rummet som avgörande dimension i systemets dynamik.⁶⁷

I *The New Imperialism*, skriven på randen till invasionen av Irak, argumenterar Harvey för att vår tids kapitalism plågas av ett ständigt överhängande problem. *Det finns för mycket kapital.* Möjligheterna till lönsamma investeringar är för få i förhållande till den mängd kapital som väntar på att investeras. Kapitalisterna sitter inne med stora summor pengar, men har ingenstans i den egna ekonomin att placera dem utan att bli besvikna på profiten; det råder, relativt sett, ett kapitalöverflöd i ekonomin.⁶⁸

Hittills har pengar som simmar runt, i synnerhet länder som Tyskland och Japan, inte haft något bättre för sig än att strömma till USA. Där råder underskott i budget och handelsbalans. För att täcka underskotten — för att kunna finansiera sina statliga verksamheter och fortsätta leva på sin höga standard — är USA beroende av inflödet av utländskt kapital. Investeringar som placeras i amerikanska statsobligationer, finansiella tillgångar eller produktion är det enda som kan förhindra att underskotten tvingar USA att backa från sina privilegier.

Men nu hotar strömmarna att vända. Överskottskapitalet har fått upp vittringen på en annan bassäng, där de vinster som erbjuds är större och varar längre. Denna bassäng ligger långt

⁶⁴ RUPE, s 88-97. Harvey nämner samma faktor, se Harvey (2003), s 82. Indierna pekar ävenledes på en rivalitet mellan amerikanska och franska, ryska, kinesiska oljebolag om kontrollen över Iraks oljekällor; se RUPE, s 47-51. Detta är frågor vi återkommer till längre fram.

⁶⁵ Meiksins Wood (2003), s 156.

⁶⁶ Resonemanget förs på ibid., s 157-158.

⁶⁷ Se Harvey (2000), s 90.

⁶⁸ Harvey (2003), s 87-88, 109.

bort, där kapitalet bara sällan har varit.

Den ligger i Kina.

Sedan 1998 har kineserna försökt absorbera sina stora överskott på arbetskraft (och lägga band på den sociala oron) genom skuldfinansierade investeringar i enorma megaprojekt (...) värda minst 60 miljarder dollar för att avleda vatten från Yangtze till Gula floden. Nya tunnelbanesystem och motorvägar byggs i de stora städerna, och 8 500 mil järnväg föreslås binda ihop inlandet med de ekonomiskt dynamiska kustzonerna, inklusive en höghastighetslinje mellan Shanghai och Peking och en länk till Tibet. Den urbana infrastrukturen uppgraderas överallt.⁶⁹

Här finns ett hopp! Här finns en utväg från den ständiga kris där kapitalismen hotar att drunkna i olönsamt överskottskapital.

Men för ett visst land är detta det svartaste scenario: för USA. Om de stora kapitalströmmarna skulle ge sig in i Kinas infrastruktur för årtionden framöver skulle grunden för den amerikanska ekonomin ryckas bort. Det vore ”katastrofalt”, den amerikanska militärapparaten skulle drabbas av akuta finansiella trångmål och efterfrågan i den privata sektorn skulle kollapsa.⁷⁰

Detta måste USA förhindra.

Över huvud taget hotas USA av uppstickande rivaler inte så mycket i Europa, menar Harvey, som i Asien. Japan, Sydkorea och de andra asiatiska tigrarna har sedan länge byggt upp en imponerande produktionskapacitet som kan ta upp striden med sina amerikanska konkurrenter i nästan alla branscher. Kanske skulle de leva ut ambitioner på global makt om de kunde, men genom sina militära installationer i området ser USA till att allt sådant stannar vid en fantasi: USA har dem i ett betryggande grepp.

Endast *en* ekonomisk stormakt i regionen befinner sig — både politiskt Och militärt — helt utanför USA:s kontroll. Det är Kina.⁷¹ Det är också det land som har den överlägset största produktionspotentialen, och om investeringar grävdes ner där i en helt annan skala än i dag skulle den förverkligas fullt ut.

Kina är hotet. Kina är den rival som USA sneglar mot i allt vad man företar sig.⁷² Hur ska den kunna betvingas?

Harveys svar: genom ockupation av Mellanösterns oljekällor.

Den kinesiska jätteindustrin är precis som den amerikanska — bara ännu mer — beroende av oljeflödet från Mellanöstern. Där finns kranen till Kinas ekonomi. Om USA sätter sin hand på den kan man reglera takten i den kinesiska ekonomins utveckling, om Kina skulle sätta sig upp mot USA:s intressen är det bara att skruva åt och stoppa flödet; den amerikanska industrin har monopol på den viktigaste råvaran. Så länge det upprätthålls kommer det amerikanska kapitalet att stå över alla andra kapital.⁷³

Sålunda ska ockupationen av Irak, argumenterar Harvey, förstås som en del av ett större amerikanskt projekt för att slå undan USA:s konkurrenter i allmänhet och Kina i synnerhet. Det har långtgående politiska konsekvenser:

Om den amerikanska regimen störtar både Chávez och Saddam, om den stabiliserar eller reformerar den saudiska regim som, beväpnad till tänderna, baseras på det auktoritära styrets

⁶⁹ Ibid., s 123. Jfr s 113.

⁷⁰ Ibid., s 77, 208.

⁷¹ Detta resonemang förs på ibid., s 83-84.

⁷² ”De neokonservativa har länge uppehållit sig vid hot mot den globala ordningen från Irak, Iran, Nordkorea och andra så kallade 'skurkstater'. Men bakom detta har Kinas figur alltid dolt sig, länge fruktad som en både oförutsägbar och potentiellt mäktig konkurrent i världen.” Ibid., s 194. Jfr s 75, 199.

⁷³ Se ibid., t ex s 19, 77.

osäkra sand (...), om den kan gå vidare (vilket den troligtvis kommer att försöka) från Irak till Iran och konsoliderar en strategisk militär närvaro i de centralasiatiska republikerna för att på så vis dominera de kaspiska oljekällorna, så kan den kanske, genom hård kontroll av den globala oljekranen, hoppas på att behålla kontrollen över den globala ekonomin under de kommande femtio åren.⁷⁴

Den allt större militära närvaron från Balkan till Persiska viken via Centralasien syftar dessutom till att avvärja det för USA värsta tänkbara: en allians mellan EU och Asien. På pelarna av militärbaser och regelrätta ockupationer byggs en patrulleringsbro rakt genom den landmassa som skulle kunna ena de två kontinenterna i ett "euroasiatiskt maktblock".⁷⁵

Men detta är bara *försök*. Vad USA än hittar på är det redan för sent att förhindra att andra regionala centra för kapitalackumulation stiger fram på scenen. Trenden är här: "ekon av den geopolitiska konkurrens som blev så destruktiv på 1930-talet börjar höras."⁷⁶ Vi lever redan "med den ständigt närvarande risken för militära konfrontationer (av det slag som gav oss två världskrig mellan kapitalistmakter under 1900-talet)".⁷⁷

Slutklämmen är given: "Lenin kommer att få rätt".⁷⁸ ("Lenin will be proven right")

Så avrundar Harvey sin teori om den nya imperialismen. Samma gamla ljud i skällan. Detta är den hittills mest sofistikerade analysen, men den uttrycker bara ett tankemönster som fortfarande är något av allmängods inom vänstern: *USA:s agerande betingas framför allt av striden med andra avancerade kapitalist-stater. Även när amerikanska soldater dödar eller ockuperar afghaner eller araber är det européer, japaner eller kineser de egentligen slåss mot.*

Så kan Lenins tolkningsmodell — rivaliteten, rivaliteten — tillämpas även nu. Nästan nittio år har förflutit sedan *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* och nästan sextio år sedan det senaste kriget mellan kapitaliststater, men det går fortfarande. Vänstern kan fortfarande dyka med slangen fäst vid Lenins tub.

Det känns tryggt.

Globaliseringsförnekarna

När man försöker förstå vad det är som händer i världen, varför USA ger sig ut i krig efter krig, är alltså Lenins interimperialistiska rivalitet ett huvudalternativ. Den är en modell över imperialismens formation; ett svar på frågan om hur de avancerade kapitaliststaterna förhåller sig till varandra och hur deras inbördes relationer driver fram utomekonomiskt våld i periferin. Vi kommer att hävda att den bör kasseras. Vi kommer att återkomma till Lenins modell i fortsättningen och i olika led argumentera för att den inte duger längre: den missar de mest fundamentala dragen i vår tids kapitalism.

Först och främst gäller det globaliseringen. Hur kan den hanteras av dem som förblir Lenin trogna? Mönstret är inte svårt att urskilja. I SWP-chefen Callinicos texter händer det att globaliseringen avfärdas eller bagatelliseras med några korthuggna fraser: den har "miss-tolkats" som att "nationalstaten håller på att föråldras."⁷⁹ De finansiella marknaderna har visserligen integrerats på ett nytt sätt, men "påståendena om att den globala kapitalismen har

⁷⁴ Ibid., s 24-25.

⁷⁵ Ibid., s 85, 199-200.

⁷⁶ Ibid., s 71.

⁷⁷ Ibid., s 124. Jfr s 75.

⁷⁸ Ty "tillbakadragandet in i regionala maktblock som ägnar sig åt exkluderande politik i konkurrens med varandra är exakt den konfiguration som utlöste den globala kapitalismens kris på 1930- och 40-talen." Ibid., s 207-208. Också Harveys magnum opus *The Limits to Capital* utmynnar i en förutsägelse om att nya interimperialistiska krig i världsskala – mellan "regionala centra för ackumulation" – åter står för dörren. Harvey (1999), s 444.

⁷⁹ Callinicos (1994), s 54.

brutit sig loss från nationalstaten är i huvudsak falska.”⁸⁰

Chris Harman är mer detaljerad. Han följer Bucharins snitslar och letar sig fram till statistik som sägs visa att världens största företag fortfarande bara har en mindre andel av sina tillgångar och sin arbetskraft på annan ort än sitt hemland, att ”de flesta multinationella företag förblir hårt kontrollerade av kapitalister från ett visst land”.⁸¹ Ett exempel han nämner är att bara tio av Sveriges 35 största företag har utländska direktörer. Harman upprepar också Bucharins andra argument: storföretagen kan inte flytta hemifrån, eftersom de är så beroende av att staterna ger dem exportstöd, tillhandahåller offentlig service, ordnar upp i deras konflikter med fackföreningar och räddar dem om de skulle få alltför stora finansiella problem.⁸²

Visst, medger Harman, har det förekommit en internationalisering av kapitalismen under det sista decenniet. Men ”förändringarna har varit kvantitativa, inte kvalitativa”.⁸³ Storföretagen är fortfarande, precis som på Lenins och Bucharins tid, beroende av resurser i periferin och lever i trogen och svartsjuk symbios med sina egna nationalstater. Kombinationen kommer att ge samma resultat som då.

De indiska ekonomerna väljer i *Behind the Invasion of Iraq* en annan vanlig metod: att sätta globaliseringen inom citationstecken.⁸⁴ Ellen Meiksins Wood trycker i sin tur hårt på att nationalstaten lever och är vid god vigör.

Den nationella ekonomin förblir kapitalackumulationens primära enhet, ”kapitalismens allmänna rörelselagar manifesteras i specifikt nationella och regionala former”, dess ”globala dynamik fortsätter att drivas av krafter inom och av relationer mellan nationella ekonomier” — ja, den globala kapitalismen är rent av ”mer än någonsin ett system av nationalstater”.⁸⁵ Och så vidare.

David Harvey gör i stället som Lenin. Han berör inte frågan om hur den interimperialistiska rivaliteten förhåller sig till tidens tendens att upplösa den nationella ekonomin. Men om han skulle ha tagit upp den skulle han ha tvingats göra samma sak som sina meningsfränder: han skulle ha tvingats förneka tendensen.⁸⁶

Förneka existensen av en globalisering. Argumentera för att den är en myt, eller i alla fall överdriven, eller åtminstone, om den finns, bara ett mindre fenomen som i grunden låter allt stanna vid det gamla. Hävda att den nationella ekonomin fortfarande är primär, och att staten står överst.

Denna strategi är nödvändig för dem som vill fortsätta att tillämpa den interimperialistiska rivaliteten som modell. Globaliseringen — den mest djupgående och omvälvande erfarenhet det kapitalistiska samhället just nu bär på — ryms inte i modellen. Globaliseringen måste därmed förskjutas helt, eller reduceras till en obetydlig trend som står utanför imperialismen och saknar roll i den.

En teori som på detta sätt är oförmögen att ta in globaliseringen måste vara en återvändsgränd, eftersom den betyder så mycket för hur vår värld fungerar. Vi kommer att gå in närmare på detta i kapitel 6 och 7.

⁸⁰ Callinicos (2003), s 57.

⁸¹ Harman, s 41.

⁸² Ibid., s 42.

⁸³ Ibid., s 41.

⁸⁴ Se RUPE, t ex s 8.

⁸⁵ Meiksins Wood (2002), s 17 respektive s 25. Jfr ibid., s 26-29; Meiksins Wood (2003), s 138-141, 153-156.

⁸⁶ Ett exempel på hur han smyger förbi denna motsättning ges på Harvey (2003), s 207. Harvey ska dock inte klumpas ihop för hårt med de uttalade globaliseringsförnekarna — han är känsligare än de flesta för rummets betydelse i världsekonomin och ägnar merparten av *The Limits to Capital* åt att undersöka dess vinklar och vrår. Se Harvey (1999).

Lenin och hans efterföljare klarar hur som helst inte testet.

Men det finns också en annan erfarenhet — kanske lika djupgående — som modellen inte förmår göra reda för. Det är erfarenheten av USA. Det är det förhållande att USA *har en unik funktion i världssystemet som ingen annan avancerad kapitaliststat kommer i närheten av.*

På den tävlingsarena Lenin avbildade löpte staterna i banor intill varandra, i en klunga där ibland den ena och ibland den andra låg i täten, men där de alltid befann sig i någorlunda jämnhöjd. Där fanns ingen fundamental ojämlikhet mellan Storbritannien, Tyskland, Frankrike, Japan och de andra — tvärtom var det deras fundamentala *jämlikhet*, det vill säga att deras utveckling rörde sig fram och tillbaka inom ett och samma spann, som betingade rivaliteten mellan dem.

Dagens värld ser inte ut så. Där springer en av staterna långt framför klungan.

USA:s särställning svär mot en grundtes i Lenins modell. Lenin tänkte sig att om en av flera kapitaliststater från början tar täten, erövrar den politiska och militära makten över periferin och sedan hinns i kapp av de andra — så måste ett krig bryta ut mellan dem. Ju längre det dröjer innan korrigeringskriget kommer, desto väldigare blir motsättningarna. Men utvecklingen sedan andra världskriget har, som vi sett, kännetecknats av motsatsen: det ekonomiska avståndet mellan USA och Tyskland och Japan har oförtrutet minskat. De tyska och japanska kapitalen har nått en liknande utvecklingsnivå som det amerikanska, men låtit USA behålla den utomekonomiska makten över periferin med samma överlägsenhet som 1945. Frid i detta.

Det är svårt att spåra en ömsesidig upprustning som när som helst kommer att förlösas i den explosion som systemet gått och väntat på i mer än femtio år. Detta är en fundamental anomali. Det är, ur Lenins synvinkel, en gåta att det kunnat bli så här.

Enda lösningen för nyleninisterna är då att ta till ad hoc-förklaringar, att se USA:s särställning som en slumpmässig avvikelser från modellen, en rest från kalla kriget. Själva *modellen som sådan* har inget verktyg för att förstå USA:s unicitet. Hos Lenin finns ingenting om att en kapitaliststat skulle kunna ha en funktion som skiljer ut sig från alla andras.

Det är ytterligare ett — lika tungt vägande — skäl att se sig om efter en annan modell.

Den interimperialistiska rivaliteten är i grunden varken förenlig med globaliseringen eller med USA:s unicitet.

Brödraskap och envælde

Men kanske någon annan av de klassiska modellerna kan göra bättre ifrån sig? Lenin hade en osviklig talang som även i dag kan ge *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* ett visst underhållningsvärde: polemiken. Här som i så många andra texter var den riktad mot Karl Kautsky, de tyska socialdemokraternas ledande ideolog. Lenin sparade inte på saliven när han bespottade ”den sockersöte Kautsky”, ”den vise Kautsky”, renegaten och revisionisten Kautsky med sin kälkborgerliga anda och reaktionära reformism. Hela pamfletten fräser av invektiv och hånfullt hat mot denne Kautsky. Varför?

1909 hade Karl Kautsky i en skrift fördömt varje tanke på socialdemokratiskt stöd till kolonialpolitiken. Han hade härlett imperialismen ur kapitalexporten till periferin och slagit fast att den oundvikligen skulle föra Europa in i ett storkrig. Men 1914 såg sig Bucharin och Lenin om och fann att de stod tämligen ensamma med samma analys.

Kautsky själv hade försvunnit iväg åt ett annat håll.⁸⁷ Under sommaren det året, samtidigt som skotten föll i Sarajevo och de europeiska staterna mobiliserade sina arméer, hade han nått en ny slutsats: imperialismen rörde sig inte alls mot krig. Den rörde sig mot en period av

⁸⁷ Denna märkliga historia tecknas av Magnusson, s 58-61.

långvarig inre fred.

Innan Kautsky hunnit publicera sina nya tankar hade första världskriget brutit ut. Han borstade av sig rökpartiklarna från fronten och gick vidare med en nysning: mer än en månad efter de tyska truppernas intåg i Belgien, mitt under uppflammande krig, tryckte *Die Neue Zeit* hans artikel om imperialismens nya fredlighet.⁸⁸

Kautsky inledde med konstaterandet att produktiviteten i världens industrier utvecklades mycket snabbare än i råvaruutvinningen. Därmed blev varje industrination allt mer desperat i sin jakt på råvarukällor som kunde svara mot åtgången, och dessutom fortskred kapital-exporten till periferin. ”Underkuvandet av världens agrara zoner genom statsmakt” måste därför fortsätta.⁸⁹ Hittills hade de koloniala ockupationerna skapat spänningar mellan olika imperialistmakter — men, frågade sig Kautsky, är också det ett nödvändigt inslag? Skulle inte periferins delägare kunna förhålla sig på ett annat sätt *till varandra*?

Skulle de inte helt enkelt kunna bli sams?

Visst skulle de det, svarade Kautsky. De hade redan sträckt ut sina händer: ”varje framsynt kapitalist måste i dag uppmana sina kollegor: kapitalister i alla länder, förena er!”⁹⁰ Vänskap mellan dem var inte bara möjlig, utan nödvändig. Bara om kapitaliststaterna enades inbördes skulle de kunna möta hotet från tidens antikoloniala stämningar och befrielserörelser i periferin. Bara då skulle de kunna bli av med de betungande statsutgifter som kapprustningen medförde och slippa slänga bort sina pengar på så mycket vapen. Inbördes fred vore det mest rationella!

Dessbättre var kapitalismen, enligt Kautsky, i full färd med att införa fred genom sina egna materiella processer: inom kort skulle koncentrationen av företag till jättelika enheter spänna över nationsgränserna. Resultatet måste bli ”en sammanslutning av de starkaste, som därmed avslutar sin kapprustning”.⁹¹ Den nuvarande politiken mellan de avancerade kapitaliststaterna kan inte fortsätta mycket längre”; i stället är det en tidsfråga innan den ger rika för *ett ockupanternas brödraskap som gemensamt suger ut periferin*.

Kautsky döpte denna nya formation till ”ultraimperialism”.⁹²

Det är inte att undra på Lenins vrede. Vad Kautsky predikade för arbetarna i Europas skyttegravar var att *det som händer er kan egentligen inte hända*, eller i alla fall kommer det snart att vara över. Lenin dundrade att

den objektiva, dvs. den verkligt sociala meningen i hans 'teori' endast och allenast är att erbjuda massorna en högst reaktionär tröstegrund genom att inge dem förhoppningar om möjlighet av en varaktig fred under kapitalismen, genom att avleda deras uppmärksamhet från nutidens skarpa motsättningar och invecklade problem och rikta den mot de bedrägliga perspektiven om något slags föregiven ny, framtida 'ultraimperialism'.⁹³

När Kautskys analys omsattes i praktisk politik blev den till socialdemokratiskt stöd åt kriget, medan Lenin, som förvaltade de idéer han själv en gång uttryckt, uppmanade till revolt mot detsamma. Episoden är fascinerande: Kautskys hårdnackade fredstro och opportunism även i krevadernas sken. Lik vart han än såg, fred i hans texter.

Det intressanta här är dock inte Kautsky som gestalt, utan ultraimperialismen som modell. Den har alltid framställts som det främsta alternativet till den interimperialistiska rivaliteten, och vad den föreställer sig är alltså att imperialistmakterna på grundval av en gränsöver-

⁸⁸ NLR Editors, s 35.

⁸⁹ Kautsky, s 44.

⁹⁰ Ibid., s 45.

⁹¹ Ibid., s 46.

⁹² Ibid. Jfr Brewer (1990), s 129-130.

⁹³ Lenin, s 135; jfr s 140.

skridande kapitalkoncentration och insikter om det mest rationella ingår en pakt. I stället för rivalitet, endräkt och Kooperation.

Oavsett att modellen inte var särskilt vältajmad: kan den kanske lysa upp vår tid?

Nej. Visserligen är den fullt förenlig med globaliseringen, men modellen lider paradoxalt nog av samma andra svaghet som Lenins. Den har inget begrepp om *en imperialismakts utvaldhet*. Inne i Kautskys brödraskap råder inga särskilda hierarkier: medlemmarna står på jämbördig fot och går knappt att skilja från varandra.⁹⁴

Men dagens imperialism är inget egalitärt sällskap där olika kapitaliststater flyter ihop till en enhet utan nationsflagga. Ultraimperialismen som modell kan — mycket enkelt — inte föra oss närmare en förståelse av *USA:s roll i dagens värld*.

Kanske skulle då ”superimperialismen” klara sig bättre? Det är den tredje klassiska modell som brukar nämnas i sammanhangen.⁹⁵ Vad den fokuserar på är just detta: en enda imperialismakts totala överlägsenhet. I superimperialismen har en stat blivit så överlägsen ”att de övriga imperialistiska staterna förlorat varje spår av självständighet gentemot denna och reduceras till halvkoloniala småmakter.”⁹⁶ Superimperialiststaten dominerar de andra avancerade kapitaliststaterna till den grad att de blir en slags ockuperad periferi.

Om denna modell stämde in på vår tid skulle Tyskland eller Storbritannien stå i samma relation till USA som Irak eller Colombia. USA skulle styra andra stater i centrum lika oinskränkt som territorier i periferin — men det är uppenbarligen inte fallet.⁹⁷ Så extrem är inte USA:s överlägsenhet, och den visar inga tecken på att utvecklas åt det hållet; USA förbereder ingen direkt, utomekonomisk maktutövning över Sverige, Japan, Kanada...

Dessvärre: inte heller här. Inte heller superimperialismen kan skänka ljus över formationen i dagens imperialism.

Därmed duger ingen av de tre klassiska modellerna.

Frågan om formationen är frågan om vilka förhållanden som frambringar dagens imperialism och — på ett djupare plan — hur själva den globala kapitalismen organiserar sig. Det är en central fråga. Svaret på den kan inte sökas i de gamla böcker om imperialism som vänstern samlat på sig, nu dammiga, från avlägsna årtionden.

Det måste sökas någon annanstans.

⁹⁴ Jfr Mandel (1974b), s 57.

⁹⁵ Se t ex ibid., s 56-57; Katz, s 6.

⁹⁶ Mandel (1974b), s 56-57.

⁹⁷ Katz, s 9.

1.4 Imperiet: Fem minuter kvar

Vänstern har inte enbart gamla idéer i sin bokhylla. Den har också nyskrivna. År 2000 publicerades en bok som gett delar av vänstern vingar och fått den att flyga högre än på länge. Verket hälsades som ett *Kommunistiska manifestet* för vår tid, översattes genast till en rad språk och spreds med en närmast mytisk upphetsning i globaliseringsrörelsens radikala kretsar: *har du läst den än?* Cirklar startades. Aktionsgrupper inspirerades. Begrepp från boken — ”mängden”, ”allmänningen”, ”det immateriella arbetet” — formade sig till en ny terminologi; med en teoretisk fantasi som den trötta vänstern inte känt på decennier såg den ut över världen.¹ Med nya ögon blickade den ner på politiken, arbetet och världsordningens omvandlingar, i de ledande internationella tidskrifterna startades teoretiska debatter som i skrivande stund fortfarande rasar, för ovanlighetens skull blev ett marxistiskt verk föremål för ingående recensioner också i den mest etablerade pressen.²

Den var här. Boken som förklarade 2000-talets värld för vänstern och gav den en Stor berättelse hade anlänt.³

Det gäller förstas *Imperiet* av Michael Hardt och Antonio Negri, den kanske mest uppmärksammade texten inom marxismen sedan 1970-talet. Dess ambition är inget mindre än att fånga in och beskriva den maktlogik som i dag strukturerar alla mänskliga mellanhavanden. Namnet på denna maktlogik är just ”imperiet”. Imperiet är ”den suveräna makt som styr världen”.⁴

Så vad är då detta imperium? Det är inte helt lätt att besvara, men desto snabbare finner man svar på frågan om vad imperiet *inte* är.

Imperiet är först och främst det *som kommer efter imperialismen*.

Någon gång i slutet av 1960-talet eller början av 70-talet dog, menar Hardt och Negri, imperialismen. Imperiet är den maktlogik som sedan tog vid. Begreppet förefaller vara ett annat ord för globalisering, eller — som de uttryckligen säger — för globaliseringens ”suveränitetsform”.⁵ I imperialismens era var nationalstaten den suveräne innehavaren av makt, med tydliga och markerade gränser som den genom aggressiv erövring kunde flytta in över främmande territorier, men i globaliseringens tidsålder förlorar den förmågan att reglera de ekonomiska och kulturella utbytena. På nationalstatens grav reser sig en annan form av suveränitet.

Till skillnad från imperialismen upprättar imperiet inga territoriella maktcentra och litar inte heller till några bestämda gränser eller murar. Det är en *decentraliserad* och *deterritorialisad* maktapparat.⁶

Redan i en portalparagraf ger Hardt och Negri denna idé en konkret, politisk adressat:

¹ jfr Abu Manneh, s 161. De delar av globaliseringsrörelsen som är mest frälsta på *Imperiet*- de så kallade autonomisterna – hade kanske sitt största inflytande under demonstrationerna i Prag och Genua, varefter de, i synnerhet sedan antikrigsrörelsen hamnat i förgrunden, förlorat sin tätposition.

² Det faktum att *Imperiet* fick positiva recensioner i *New York Times* och andra borgerliga publikationer har fått illasinnade kritiker inom vänstern att misstänkliggöra boken: något borgare kan gilla måste per definition vara förkastligt. Se t ex Nyberg. I den konservativa amerikanska tidskriften *The New Criterion* skrev dock recensenten att ”detta är en intellektuell rationalisering av attityder vars praktiska effekter demonstrerades så livligt den 11 september. Böcker som *Imperiet* är inte oskyldiga akademiska undersökningar. De uppviglar till våld och terrorism.” Citerad i Abu-Manneh, s 160. Med samma slags resonemang kunde man hävda att något högern ar så rädd för måste vara av stort värde. Det borgerliga mottagandet av boken har varit blandat; det finns ingen anledning att formulera en kritik utifrån det.

³ Jfr Balakrishnan (2000); Abu-Manneh, s 159; Barkawi & Laffey, s 109.

⁴ Hardt & Negri (2003), s 12.

⁵ Ibid., s 12-13; jfr s 15, 24, 131; Abu-Manneh, s 163.

⁶ Hardt & Negri (2003), s 12. Kurs i original.

USA utgör inte, och ingen nationalstat kan i dag utgöra, centrat för ett imperialistiskt projekt. Imperialismen är slut. Ingen nation kommer att bli en världsledare på det sätt som de moderna europeiska nationerna var det.⁷

Här har vi alltså två profeter för den nya vänstern, och de inleder med att säga att imperialismen inte längre finns. Deras första bud är att imperialismen är förgången, att USA inte längre är systemets centrum, och att något annat kommit i stället.

En sådan utmaning kan inte förbigås med tystnad.

Om vi ska kunna gå vidare och finna en modell för vår tids imperialism måste vi först möta den.

Makt utan centrum

I slutet av 1980-talet sökte en ung amerikansk vänsteraktivist upp en äldre italiensk teoretiker i Paris. Den unge amerikanens namn var Michael Hardt; besviknen på de begränsade möjligheterna att bedriva radikal politik i sitt hemland hade han sökt sig därifrån. Efter några år av nya besvikelser i Centralamerika hade hans ögon fallit på böcker av Antonio Negri. Under 1960- och 70-talen skakades Italien av en allt mer våldsam klasskamp, med vilda strejker, blodiga kravaller och till sist ren terrorism. I egenskap av den främste intellektuelle gestalten för Italiens handlingsinriktade vänster anklagades Negri för att ha inspirerat våldsverkarna och tvingades söka landsflykt i Paris. I honom fann den unge Hardt den röst som talade till hans längtan. Under förevändning av att översätta Negris bok om Spinoza tog han kontakt med honom; tycke och dialog uppstod, Hardt flyttade till Paris, de samtalade, bytte idéer, tipsade varandra om böcker och några år in på 1990-talet började de tillsammans skriva på *Imperiet*.⁸

De båda författarna bar med sig var sitt källflöde från sina hemländer: traditionen av republikansk vänster från USA och traditionen av autonom marxism från Italien. Men den kanske viktigaste källan till teorin om imperiet fanns på deras mötesplats, i Paris. *Imperiet* bär en stark prägel av den franska poststrukturalistiska filosofin, vilket inte minst märks i synen på det som boken i grunden handlar om: makt.

Makt har enligt Hardt och Negri formen av ett nät. Genom trådar som löper ut och in i människors liv inbegriper och reglerar makten allt och alla. Imperiet är ett sådant nätverk, oändligt i sin utsträckning, utan gränser eller upphöjningar: ”I imperiets släta rum finns ingen maktens plats — makten är både överallt och ingenstans. Imperiet är en *ou-topia*, eller en *icke-plats*.”⁹ Imperiets rum står öppet i alla riktningar, och inne i det sitter ingen mer centralt belägen än någon annan, det är omöjligt att peka på en specifik punkt i rummet och säga: *därifrån* utövas makten. Den är verksam i människors liv bara genom att de vistas i imperiet.

En gång i tiden, för inte alltför länge sedan, var suveräniteten annorlunda organiserad. Då var rummen avgränsade i statsorganismer som utformats ”för erövring, plundring, folkmord, kolonisation eller slaveri.”¹⁰ Men till Mänsklighetens fromma har de nationalstater som fungerade som villkoret för imperialistiskt herravälde försvunnit från världsscenen. Närmare bestämt hände sig detta i träskan och på risfälten i Vietnam, där imperialismen utkämpade sin sista strid och led ett förkrossande nederlag.¹¹

Sedan dess saknar systemet en tron. Den första konkreta innebörden av Hardt och Negris maktsyn är, som vi redan sett, att ingen sitter där många tycker sig se USA. Imperiets

⁷ Ibid. Kurs i original.

⁸ Hardt berättar om hur han och Negri möttes och utvecklade sitt samarbete i Budgen & Colás, s 121-123. En utomordentlig – kritisk – skildring av den autonoma marxismens framväxt i Italien är Callinicos (2003b).

⁹ Hardt & Negri (2003), s 165. Jfr 2 147, 182, 267.

¹⁰ Ibid., s 147.

¹¹ Ibid., s 53, 156. Jfr Barkawi & Laffey, s 124.

grundläggande princip är

att makten saknar en verklig och lokaliserbar terräng eller ett reellt centrum. Imperiets makt fördelas genom nätverk, genom rörliga och sammansatta kontrollmekanismer. Detta innebär att USA:s regering och territorium inte skiljer sig från andra regeringar och territorier.¹²

Politiskt är *Imperiet* vänd mot dem som sätter sitt pekfinger på USA. Tesen om maktens platslöshet och USA:s obetydlighet binder bokens rygg.¹³

Där det saknas en tron — för övrigt ett sätt att använda begreppet ”imperium” som strider mot de naturliga associationerna — finnes icke heller några kungar. I imperiet är makten inte bara platslös, den är också *subjektslös*; Hardt och Negri identifierar aldrig några aktörer, aldrig någon grupp av makthavare.¹⁴ Makten är ett anonymt, diffust nät som innefattar alla och envar.

Inte heller finns någon plats *utanför* nätet. Hardt och Negri betonar att imperialismen förutsatte existensen av en icke-kapitalistisk utsida på andra sidan det kapitalistiska produktions-sättets gräns, men den har nu slutgiltigt införlivats i systemet: alla delar av jorden befinner sig i dag på insidan.¹⁵ I Spinozas betydelse betecknar de detta tillstånd som ”immanens”.

Men inte nog med detta. Centrum och periferi, Nord och Syd? Nej, världskapitalismen känner inte längre några sådana uppdelningar. Kategoriernas gränser har suddats ut till den grad att det blivit meningslöst att tala om dem. I dag finner vi ständigt ”den första världen i den tredje, den tredje världen i den första”, kåkstäder och bankdistrikt, slavlöner och bonusförmåner bor grannar i Hongkong såväl som Paris, i New York så väl som Manila.¹⁶ Den ojämna utvecklingen följer inte längre några geografiska gränser: *inte heller kapitalet eller de utsugna befinner sig på någon särskild plats i världen.*

Ingen centrum, inga makthavare, ingen utsida, ingen periferi — det är de negationer som konstituerar imperiet i förhållande till imperialismen.

Makt utan vilja

När *Imperiet* fungerar som bäst frammanar den en suggestiv bild av makten i globaliseringens tid, i en värld där några gränser inte längre finns. Men suggestionen är till för att tas på allvar. Hardt och Negri kan ibland förefalla att röra sig på ett rent bildmässigt plan, men de menar verkligen — i likhet med sina poststrukturalistiska föregångare — att makten ser ut och fungerar på just det här sättet.

Kanske är den metafor som bäst fångar in makten, så som de föreställer sig den, varken det släta rummet eller nätet, utan *gasen*. Makten i imperiet är som en gas. Den svävar, den kan inte bindas samman, den har inget centrum, den verkar genom inandning, genom utspridning i lungorna och blodet. En gas har inget subjekt. Den hittar inte på något själv.

Den reagerar enbart passivt på omgivningen.

¹² Hardt & Negri (2003), s 321.

¹³ Hardt poängterar detta i Budgen & Colás, s 139; jfr Barkawi & Laffey, s 123-124; Abu-Manneh, s 161; Brennan, s 106. Det ska sägas att de båda författarna på ett sätt tillmäter USA en synnerligen central position. Den öppna, inklusiva maktformen i imperiet betraktas nämligen som en generalisering av det sätt som makt länge utövats på i USA, närmare bestämt i den amerikanska konstitutionen. Där är makten delad, utspridd och utan centrum. Imperiet har således ”fötts genom en global expansion av det amerikanska interna konstitutionella projektet.” Hardt & Negri (2003), s 159; jfr 142-158, 318-321. Som Maria Turchetto påpekar gör detta Imperiet till en i långa stycken ogenerat proamerikansk bok. Den är ”en apologi för den amerikanska konstitutionen”, där USA är mänsklighetens ljuva höjdpunkt liksom Preussen var det i Hegels historiefilosofi. Turchetto, s 25-29. Jfr Barkawi & Laffey, s 126-127; Edvinsson & Harvey, s 3-5.

¹⁴ Bartolovich, s 180, 190.

¹⁵ Hardt & Negri (2003), t ex s 201.

¹⁶ Ibid., s 12-13, s 281.

Här flyter poststrukturalismens maktanalys samman med en annan av imperiet-teorins källor: den autonoma marxismen. Enligt denna tolkning av Marx är kapitalet som en gas som förgiftar livet, men som endast rör sig när människorna försöker hosta ut den. I övrigt står den stilla. Kapitalet hittar aldrig självt på en maskin, en arbetsprocess, en utveckling av statsapparaten. Kapitalet är slött och idéfattigt och *tvingas* bara till mutationer i reaktion på arbetarklassens protester: ”makten är reaktiv”, eller ”motståndet föregår makten”, som parollerna lyder. Som Hardt själv uttrycker det är detta ”ett fundamentalt teoretiskt axiom i vår bok”, och vi kommer att se att det får avgörande konsekvenser för Hardt och Negris syn på vår tids krig.¹⁷ Det är därför värt att titta närmare på.

Enligt Marx teori i första bandet av *Kapitalet* sporrar kapitalister av sin ömsesidiga konkurrens att införa innovationer. Om en kapitalist tar fram en maskin som gör att hans vara kan tillverkas på kortare tid än genomsnittet i branschen kommer han över en extraprofit, och det är denna morot — att ligga ett steg före alla andra i produktivitet — som ständigt driver kapitalisterna att förfina sina produktionsmetoder. Det är den horisontella konkurrensen mellan dem, kapitalackumulationens egen inneboende logik, som får dem att försöka överträffa varandra.

Detta sätt att analysera kapitalistiska innovationer kommer att ha stor betydelse i våra resonemang framöver.

Men de autonoma marxisterna förkastar det rakt av. I stället bygger de en egen teori om innovationer utifrån en enda passage i första bandet av *Kapitalet*, där Marx säger att man skulle kunna skriva en lång historia om alla maskiner som införts som svar på strejker.¹⁸ Enligt de autonoma marxisterna är detta i själva verket den enda drivkraften i produktionens utveckling: när arbetare går i strejk, saboterar arbetet eller på något annat sätt revolterar mot sin underordning tvingas kapitalisterna till uppfinningar. De inför ny teknik eller arbetsorganisering som gör det lättare att krossa motståndet och kontrollera arbetskraften. Hardt och Negri skriver att

Det är alltid, om det så rör sig om utvecklingen från manufaktur till storskalig industri eller utvecklingen från finanskapital till transnationella omstruktureringar och marknadens globalisering, den organiserade arbetskraftens initiativ som bestämmer den kapitalistiska utvecklingens form.¹⁹

Om det inte vore för motståndet skulle kapitalet över huvud taget inte ha någon anledning att förnya sig. Det fundamentala teoretiska axiomet i den autonoma marxismen är att klasskampen och inte konkurrensen förklarar omvandlingarna, att systemets dynamik *aldrig igångsätts av kapitalismens objektiva strukturer, utan alltid av arbetarnas subjektiva handlingar*.

Samma subjektivism tillämpas på kapitalismens kriser. Det finns, skriver Hardt och Negri, inga kriser som uppstår ur ”kapitalets eget funktionssätt”; de är alltid ”en direkt följd av proletära konflikter”.²⁰ Om det inte vore för att arbetarna gick till attack mot profiten med lönekamp eller arbetsvägran skulle kapitalet fortsätta att ackumulera i ro och välmåga i all evighet.

I sin analys av de senaste decenniernas världsutveckling följer Hardt och Negri sitt axiom med stor konsekvens. Under 1970-talet svepte en våg av arbetarkamp över världen. Strejker i länder som USA och Italien mötte antiimperialistisk befrielsekamp i tredje världen — mest spektakulärt i Vietnam — och flöt samman i ett enda globalt frontalangrepp på den rådande

¹⁷ Budgen & Colás, s 127. Jfr Barkawi & Laffey, s 118.

¹⁸ Se Marx (1997), s 379. Autonomismens anfader Mario Tronti summerade läran i sentensen ”där arbetarna strejkar följer maskinerna efter.” Budgen & Colás, s 126. Se vidare Callinicos (2003b), s 132-134.

¹⁹ Hardt & Negri (2003), s 181. Eller, lika kategoriskt: ”kapitalet tar steget att omstrukturera produktionen och använda nya tekniker endast för att svara på de missnöjda arbetarnas organiserade hot.” Ibid., s 113; jfr s 218-219, 227-228.

²⁰ Ibid., s 223.

maktordningen, vars främsta uttryck var ”USA:s fullständiga ekonomiska hegemoni”.²¹ Inför trycket från vågen rasade ordningen samman. Kapitalet tvingades att reagera på det framvällande frihetsbegäret och bygga andra slags fördämningar när de gamla inte längre höll: nationalstaten, massproduktion vid löpande bandet, imperialismen, USA:s makt — allt detta sveptes ut ur historien. I stället utvecklades en mer subtil, gränslös och allestädes närvarande maktlogik som kunde hålla de revolterande subjekten lugna.

Så tillkom imperiet. Skapandet

av imperiet och dess globala nätverk är ett svar på de olika striderna mot de moderna maktapparaterna, och speciellt på klasskampen som drevs av den stora massans längtan efter frigörelse. Imperiet framkallades av mängden.²²

Imperiet är inte en skapelse av några objektiva strukturer, ingen klippa som pressats fram av trycket mellan äldre massiv, utan en produkt av världens alla påhittiga arbetare. Arbetarna var på 1970-talet så kreativa och fyllda av motstånd att kapitalismen var tvungen att omforma sig, och imperiet är kanaliseringen av deras begär in i en bana där de blivit aningen mer ofarliga. Enligt Hardt och Negri saknar alltså kapitalet inte bara centrum, makthavare, utsida och periferi. Det har inte heller någon egen dynamik.²³

USA som allas fridsamma ent

Med denna syn på hur världen fungerar: vad har Hardt och Negri att säga om krig? Sedan de skrev sin bok har världsutvecklingen framför allt färgats av just krig, och det är dem vi är intresserade av. Vår fråga till teorin om imperiet måste därför bli: kan den öka vår förståelse av krigens logik?

I grunden för imperiet, skriver Hardt och Negri, ligger ”en tanke om fred”.²⁴ Imperiet är en universell ordning som satt punkt för sekler av strider mellan stater. Men inne i dess ändlösa rum förekommer ändå handlingar som skapar kaos: i imperiets många hörn kan beväpnade kriminella på nytt störa ordningen. De begår allehanda *brott* — och då måste imperiet ingripa. Det står redo att sända ut sina interventionsstyrkor, sina *polis*er. De militära interventionerna tar sig ”formen av polisiära aktioner eftersom de syftar till att upprätthålla en inre ordning”.²⁵

Först ett brott, sedan en polisaktion — så betraktar Hardt och Negri nutidens krig, helt i linje med sin syn på makten som reaktiv. Kriget emanerar aldrig inifrån imperiet självt. Likt enterna i *Sagan om ringen* drar det av naturen fridsamma imperiet ut i strid först när det inte har något annat val, när det hotas av fiender, ofta kallade terrorister:

Alla ingripanden från de imperiella arméerna efterfrågas av en eller flera av de parter som är in-dragna i en redan existerande konflikt. Imperiet föds inte genom egen vilja, utan väcks snarare till liv och konstitueras utifrån sin förmåga att lösa konflikter.²⁶

Eftersom det inte längre finns någon utsida till den kapitalistiska världen, och inte heller någon periferi, förs alla krig innanför samma gränser. En sammanstötning mellan imperiets arméer och dess fiender är alltid ett *inbördeskrig*:

Historien om de imperialistiska, mellanimperialistiska och antiimperialistiska krigen är överspelad. Historiens slut har inlett fredsriket. I själva verket har vi inträtt i de mindre konflikternas och inbördeskrigens tid. Varje imperiellt krig är ett inbördeskrig, en polisuttryckning, vare sig det gäller

²¹ Ibid., s 225. Analysen av 1970-talskrisen presenteras i *ibid.*, s 222-235.

²² Ibid., s 50. Jfr s 303: ”Ur ontologisk synpunkt är imperiets herravälde helt negativt och passivt”. Se även Budgen & Colás, s 126.

²³ Till exempel: ”Varje handling från imperiets sida är en rikoschett av mängdens motstånd.” Hardt & Negri (2003), s 303.

²⁴ Ibid., s 147.

²⁵ Ibid., s 47; jfr t ex s 30.

²⁶ Ibid., s 28

Los Angeles, Granada, Mogadishu eller Sarajevo.²⁷

Och slutligen: eftersom makten saknar centrum eller specifika aktörer är det ingen särskild som bedriver krig. Det är imperiet i allmänhet, imperiet vem som helst. På ytan kan det visserligen se ut som att kriget förs av nationen USA — men nej, det är ett sken. I själva verket rycker USA ut på hela imperiets uppdrag. Amerikanerna mobiliserar

inte som en funktion av sina egna nationella motiv utan i den globala rättens namn. Förvisso har många makter falskeligen gjort anspråk på att handla i det universellas intresse förut, men USA:s nya roll är annorlunda.²⁸

Hardt och Negri tar Gulfkriget 1991 som exempel. En fiende till imperiet begick ett brott mot internationell rätt, det var nödvändigt att döma och straffa honom och imperiet — andra skulle säga världssamfundet — sände ut sina poliser. De råkade bära amerikansk uniform.

Så är det i varje krisläge. Den amerikanska världspolisen inkommer på scenen som den mest fridsamma av enter när imperiet kallar på den ”för allmänhetens bästa”, USA har inget eget intresse av att slåss, USA är ”fredspolisen, men bara i slutskedet?” Osjälviskt lyder den order. ”Även om den amerikanska militären vore tveksam *skulle den vara tvungen* att svara på dessa anrop i fredens och ordningens namn.”²⁹

På många punkter kan Hardt och Negri anklagas för motsägelser, men inte här. Deras syn på kriget återspeglar i full koherens deras allmänna syn på makt och kapital. Ett decentraliserat, allomfattande, anonymt och passivt imperium måste, helt logiskt, bedriva just denna typ av krig.

Vem är brottslingen?

Sedan *Imperiet* placerades längst fram i vänsterns bokhyllor har två krig sargat världen, i Afghanistan 2001 och Irak 2003. De ingår båda i ett övergripande amerikanskt krig utan slut.

Vad vi nu måste fråga oss är om Hardt och Negris modell för krig passar in på dessa händelser.

Terrorattackerna den 11 september 2001 och den påföljande invasionen av Afghanistan kan vid en första anblick se ut som en bekräftelse på *Imperiet*. Barbariska fiender dök upp från ingenstans och kraschade rakt in i makten med sina bränsleflyllda flygplan. På detta oförlåtliga brott måste imperiet reagera med kraft, och med omvärldens fulla stöd svarade USA med att utplåna Al-Qaidas baser i Afghanistan.

USA:s krig mot talibanerna och Al-Qaida i Afghanistan var verkligen en bestraffningsräd; den repressiva aspekten av detta krig är oförneklig. Men sett i ett större perspektiv handlade invasionen om mer än att slå ner brottslingar. Marx skriver någonstans att apans anatomi blir fullt synlig först i ljuset av människans anatomi, och på samma sätt är det med Afghanistan-kriget: dess fulla innebörd blir synlig först i skenet av kriget mot Irak. Med några år av fortsatt amerikansk krigsföring framstår invasionen av Afghanistan som *det första ledet i en allmän offensiv*.

Så vad är det för slags offensiv? Sker den på uppdrag från hela imperiet för att trygga ordningen och den globala rätten? Ska ockupationsstyrkorna, de nya militärbaserna och hoten om fler invasioner förstås som en polisutryckning, en massiv insats av ordningspoliser, kravallstaket och surrande helikoptrar men i global skala? Det senaste, mest fullständiga svaret på frågan som retroaktivt även gäller kriget mot Afghanistan — kommer från Irak.

När USA förberedde invasionen av Irak anklagades Saddam Husseins regim för att ha begått,

²⁷ Ibid., s 165.

²⁸ Ibid., s 157. Kurs i original.

²⁹ Ibid., s 158. Min kurs.

alternativt stämplat till, grova brott. Den första punkten på åtalslistan var innehav av massförstörelsevapen — Irak anklagades för att ha rustat för biologiska, kemiska eller nukleära utfall mot andra länder och den andra punkten samröre med Al-Qaida, som man mycket väl kunde tänkas låna sina vapen till. Efter att Irak ockuperades har de mångas misstankar blivit besannade: inget av detta var sant. Saddam Husseins regim hade helt enkelt inte gjort sig skyldig till de handlingar den anklagades för. Det betyder att kriget startades *utan att föregås av något brott*. Själva kriget kom först. Endast de mest förblindade och inbitna invasionsanhängarna vidhåller att det verkligen var som svar på kriminella handlingar Irak ockuperades.³⁰

Det enda sättet att upprätthålla Hardt och Negris polismodell för dagens krig är att tro på de lögnar som avslöjats.

Kriget mot Irak väcktes inte till liv utifrån, USA sökte kriget. Det föddes av egen vilja, som en skapelse inifrån makten själv. Redan detta är ett grundskott mot Hardt och Negris syn på makt. Den kanske viktigaste händelsen hittills på 2000-talet, som uppenbarar den amerikanska politikens dynamik, motsäger deras ”fundamentala teoretiska axiom”: att makten är reaktiv.

Det är inte heller särskilt adekvat att, i enlighet med polismodellen, se USA:s senaste militära interventioner som ett upprätthållande av en ordning. Snarare än att reda upp i en hotfull ordning är det USA som genom sina krig rubbar den internationella ordningen och underställer den något så godtyckligt som den amerikanska nationens självdefinierade säkerhetsintressen.³¹ Det är då mer adekvat att säga att USA skapar sitt eget kaos. Den internationella rätten är något USA:s regim varken följer eller tar uppdrag ifrån; tvärtom bryter den systematiskt mot folkrätten. USA kommer inte in i slutskedet, efter att andra har bönat och bett.

Det är USA som är brottslingen och ursprunget.

Lika illa stämmer föreställningen om vår tids krig som inbördeskrig. I en banal bemärkelse befinner sig Irak och USA i samma mänskliga atmosfär, inneslutna i samma globala ekosystem, men före invasionen befann de sig inte i samma ändlösa rum av suveränitet. Kriget om Irak var just en konfrontation mellan två separata suveräniteter som slutade med att den ena lade under sig den andra och slukade den. Irak var i en oavvislig mening en utsida i förhållande till USA, eller till den grupp av länder som USA anförde, och det var upphävandet av denna Iraks status av utsida som kriget syftade till.

Samma principer gäller för hela ”kriget mot terrorismen”, för invasionen av Afghanistan, bortrövanden av andra länders medborgare och ingreppen i deras kriminallagstiftning.³² Två trotskistiska kritiker av *Imperiet* uttrycker det väl:

I sitt globala 'krig mot terrorismen' vägrar sannerligen Vita huset att erkänna nationalstaternas suveränitet — utom sin egen! Det överskrider inte föreställningen om nationalstatlig suveränitet till förmån för en uppsättning globala rättigheter, utan reserverar åt sig själv rätten att avgöra vilken suveränitet, för vilka stater, som det godtar som legitim.³³

Suveränitetsformen för vår tid, så som den framträtt särskilt skarpt sedan brytpunkten i kapitalismens utveckling vid millennieskiftet, har inget att göra med Hardt och Negris amorfa imperium. *En nationalstat projicerar ut sin egen suveränitet över världen*. Imperialismen lever! Alla dess basala kriterier uppfylls i en kanske extremare form än någonsin.

Det finns i teorin om imperiet en tendens till apologi för makten. Säkerligen är det inget som Hardt och Negri avsett, men logiken i deras tankar leder rakt in i imperialismens famn. Vad USA självt säger när landet drar i krig är just att man inte agerar i eget intresse, utan för att

³⁰ jfr Bartolovich, s 189.

³¹ Edvinsson & Harvey, s 5.

³² Se t ex Ulf B Andersson: ”En ny laglös värld”, *Arbetaren* nr 28/03.

³³ Edvinsson & Harvey, s 5.

värna den globala rätten, och det är så USA vill marknadsföra sina aktioner: som något som måste utföras för att stoppa en ondska. Som en polisiär hantering av kriminella fiender till civilisationen.³⁴

Poststrukturalismens fixering vid maktens centrumlöshet och den autonoma marxismens vid dess reaktivitet får Hardt och Negri att låta som ett eko av Vita huset: USA påtvingar inte den övriga världen sin vilja, utan gör det världen behöver och ber om. Inte minst viktigt saknar de varje begrepp om förevändningar för krig. I samma stund som man erkänner att makthavare kan skaffa sig falska förevändningar för att starta krig har man också erkänt att den aktiva impuls som utlöser händelsekedjan *utgår från dem*, men det strider mot teorins axiom.

Hardt och Negri har med andra ord kastat bort de enklaste instrument som gör det möjligt att säga: *nej, ni agerar i eget intresse och nej, era skäl är lögner*.³⁵

Vem ska finna en sådan teori behaglig som en fläktande fjäder, om inte just makthavarna?

I ett imperium utan aktörer finns ingen att skylla på, och i synnerhet inte USA.³⁶ Om makten inte har ett centrum faller ingen särskild skuld på denna stat. Bashir Abu-Manneh, redaktör för den postkoloniala tidskriften *Interventions*, skrader inte orden: "Politiskt gör detta Hardt och Negri till medbrottslingar till varje förödelse som anställts i den globala rättens namn från Gulfkriget till Kosovo."³⁷

En liknande apologetisk tendens finns i fler bärande teser i *Imperiet*. Synen på makten och kapitalet som ett platt nät där ingen identifierbar aktör utövar exploatering påminner besvärande mycket om liberalernas osynliga hand. Den neoklassiska föreställningen om ekonomiska kriser har alltid varit att marknaden sköter sig väl och framskrider i jämvikt om den lämnas i fred från externa chocker — som arbetarkamp. Om det inte vore för att arbetarna strejkade och drev upp sina löner skulle kapitalismen inte hamna i kris, säger neoklassikerna, säger nyliberalerna, säger Hardt och Negri. Konfronterade med denna invändning har de senare stått handfallna.³⁸

Det måste vara något fundamentalt fel med Hardt och Negris teori.

En not om periferin

Än så länge står sig imperialismbegreppet mot utmaningen. Men i enlighet med det tredje ledet i vår definition av imperialism är det något mer som måste räddas: kategorierna centrum och periferi. Hardt och Negri underkänner alltså deras relevans, med argumentet att de former av marginalisering som traditionellt förknippas med tredje världen nu förekommer i väst-länderna, liksom det moderna välståndet kan vara iögonenfallande i det som nyss klumpades ihop till u-länder. Vi har definierat imperialismen som ett utomekonomiskt våld som framför allt gäller resurser belägna i kapitalismens periferier; ett våld som kliver över gränsen från centrum till periferi.

Men om gränsen inte längre finns?

Det är nu inget nytt att sociala formationer uppvisar blandningar av olika produktionssätt och levnadsnivåer. Så länge kapitalismen har omfattat mer än sina europeiska kärnländer har en trappstege byggts av världens länder, där det på varje steg återfunnits rikedom och fattigdom i varierande proportioner. Två exempel torde räcka: det groteska överflödet på Latinamerikas

³⁴ Jfr Abu-Manneh, s 165.

³⁵ Jfr Smith, s 261.

³⁶ Bartolovich, s 180.

³⁷ Abu-Manneh, s 166.

³⁸ Bartolovich, s 180; Edvinsson & Harvey, s 18; Budgen & Colás, s 127. För övrigt var detta en idé som den omtalade recensenten i *New York Times* särskilt uppskattade: "makten i imperiet är vitt utspridd, så antagligen kan vem som helst påverka dess riktning." Bartolovich, s 180.

latifundior, i vars villor européernas ättlingar åtnjöt alla modernitetens förmåner och i lugn och ro kunde satsa sina förmögenheter på världens börser samtidigt som bönder slet i yttersta trældom ute på fälten. Omvänt drev den yttersta trældomens skuggor omkring runt Storbritanniens fabriker från kapitalismens första år.

Fattigdom i rika länder och rikedom i fattiga är allt utom nytt, och de har aldrig tidigare gjort det meningslöst att tala om centrum och periferi. Varför skulle de göra det nu?

Den amerikanska teoretikern Crystal Bartolovich har formulerat en lika enkel som förödande kritik av denna Hardt och Negris tes. Hennes huvudargument är nästan simpelt: den globala konsumtionen i världen är fruktansvärt ojämnt fördelad. 86 procent av konsumtionen sker hos 20 procent av den mänskliga befolkningen. De bor på vissa bestämda platser, där de har tillgång till allt det som möjliggör ett gott liv — sådant som kläder, mat, leksaker, husgeråd, böcker, bilar och hus, mycket enkla saker att förstå, sådant som vi alla har i våra egna liv och bara detta räcker egentligen för att spräcka Hardt och Negri.

Utritad på en karta ser det ut som tjocka, svarta pilar av resurser som alla pekar i riktning mot en viss grupp av länder. Profiter från de multinationella företagen flödar tillbaka till länderna i centrum, liksom den mest högutbildade arbetskraften från Syd och de billigaste varorna: ”Nord är centrum för kapitalet, förstått som utvinningen av mervärde.”³⁹ Den globala konsumtionens fördelning är inte ett utslag av slumpen, utan av en systematisk utsugning, ty det genomsnittligt högre välståndet i centrum *förutsätter* ett genomsnittligt lägre välstånd i periferin. Bartolovich tar ett exempel med haitiska kvinnor som syr Disneypyjamasar. Det är endast för att de är uselt avlönade som pyjamasarna blir så billiga i USA och kan konsumeras i sådana mängder.⁴⁰

Allt detta hör till den radikala samhällskritikens ABC, det som inte borde behöva försvaras mot marxister, men Hardt och Negri har satt en heder i att upplösa alfabetet.

Konsumtionsnivån i centrum är, fortsätter Bartolovich, så hög att den omöjliga skulle kunna breddas ut till hela världen. Länderna i centrum lägger beslag på större andelar av jordens resurser än vad deras befolkningsandelar berättigar dem till. De har ställt sig på en trappsats där alla inte skulle få plats, helt enkelt därför att det inte finns obegränsade resurser, och de kan bara stå kvar där uppe om de andra hålls nere. Innebörden av detta är att konsumtionsnivån i centrum *förutsätter att gränsen mot periferin bevakas strängt*.

Här tar Bartolovich det självklara exemplet — oljan. I USA lever 4 procent av mänskligheten, men de konsumerar 26 procent av världens samlade olja.

Den amerikanska livsstilen kan inte generaliseras i sin nuvarande form — varje tjugondel av jordens befolkning kan inte förbruka en fjärdedel av oljan. Kapitalet skapar knapphet ur överflöd genom en kriminellt ojämn fördelning så som denna, en ojämlikhet som gynnar identifierbara grupper och till och med hela 'folk'. Kampen för global rättvisa måste följaktligen på något sätt bli till en kamp mot förevisandet av den amerikanska livsstilen som en realitet för en minoritet och en fantasi för majoriteten. En sådan kamp bedrivs inte mot en 'id&' eller en 'icke-plats', utan mot en faktisk plats som bebos av människor som verkligen lever på ett särskilt sätt (inte bara i USA, utan i hela G8).⁴¹

Till oljans politiska ekonomi hör att källorna är belägna i periferin. Oljan är en av många råvaror som framställs där och sedan till största delen försvinner till centrum. Sådana pilar kan inte bara suddas bort från kartan om man vill förstå hur världsordningen fungerar: på sin väg från tillverkningsort till förbrukningsort överskrider oljan och de andra råvarorna en djup-

³⁹ Bartolovich, s 181. Kurs i original.

⁴⁰ Ibid., s 183.

⁴¹ Ibid. Bartolovich river med detta ner hela Hardt och Negris syn på kapitalet: ”hur kan kapitalet kontrolleras av ingen och från ingen plats, och samtidigt på ett så extremt sätt gynna vissa människor men inte andra?” Ibid., s 195.

gående klyfta.

Den är inte på väg att slutas. Som Giovanni Arrighi konstaterar i en liknande kritik av *Imperiet* visar all tillgänglig statistik att klyftan mellan centrum och periferi består. Om man räknar bort Kina tenderar den till och med att vidgas: 1960 förtjänades 6,4 procent av världens samlade inkomster i det Arrighi här benämner som tredje världen, medan andelen år 1999 var nere i 5,5 procent.⁴²

Här har vi de mest självklara empiriska bevisen för att centrum och periferi är gångbara kategorier. Att det finns inslag av centrums sociala förhållanden i periferin och vice versa gör inte att kategorierna som sådana kan raderas ut, lika lite som förekomsten av högavlönade individer i arbetarklassen gör det begreppet innehållslöst. Det kan vara svårt att avgöra exakt vilka länder som tillhör den ena eller den andra kategorin — lika väl som vilka individer i ett land som tillhör arbetarklassen eller vart gränsen går mellan ett lila färgfält och ett blått — men så är fallet, som vi tidigare varit inne på, med alla allmänbegrepp.

Generaliseringar finns överallt i språket; det är de som gör världen begriplig. I fråga om centrum och periferi gäller det något så viktigt som vilka liv människor lever en människa i södra Iran har helt andra utsikter till ett gott liv, med de objektiva kriterier som finns tillgängliga, än en människa i Kalifornien.

Och som man lever, så ska man också dö. I december 2003 skakade en jordbävning Bam i södra Iran. Den mätte 6,3 på Richterskalan. Några veckor tidigare hade Kalifornien skakats av en jordbävning som mätte 6,5 på samma skala. I Bam dog fler än 50 000 människor.

I Kalifornien dog tre.

Hur ska denna fasansfulla skillnad kunna förklaras, om inte med hänvisning till en generalisering, en gräns mellan centrum och periferi? Oliketerna i husens motståndskraft faller i sista hand tillbaka på olika positioner i den globala kapitalackumulationen; genom tusentals ekonomiska förmedlingar har de satt sig i själva väggarna, på ena sidan som ett hållfast material, på andra sidan som lera och halm. Jordbävningen i Bam hade med största säkerhet fått liknande resultat oavsett var i periferin den hade inträffat. Så blev också 20 000 människor hemlösa i en eldsvåda i Manila helgen därpå. Dessa människors massdöd och lidande är ytterst, i jämförelse med andra människors osårbarhet inför samma fysiska faror, en funktion av att de *hålls nere*.

Centrum och periferi är en fråga om liv — och om död. Vill man verka för global rättvisa är det otillständigt att blunda för den gränsen.

På ett ungefär kan de i princip utbytbara begreppen ”centrum” och ”de avancerade kapitalistländerna” likställas med de länder som ingår i OECD, med en inre kärna i G8. Men det är inte detta som är det avgörande. Det avgörande är att centrum och periferi behålls som analytiska kategorier som betecknar två grupper av länder med ett visst förhållande till varandra. Centrum och periferi är relationella termer. *Om kapitalet från ett land systematiskt tillägnar sig resurser från ett annat land hör det förra till centrum och det senare till periferin*. Samma relation visar sig i att resurserna från det ena landet ersätts under sitt verkliga värde och i att den genomsnittliga konsumtionsnivån i länderna skiljer sig kraftigt åt.⁴³

”Centrum” och ”periferi” betecknar positioner i den globala kapitalackumulationen: imperialismens utomekonomiska våld rör sig från den ena positionen till den andra. Det blir synligt med all önskvärd tydlighet i fallet USA och Irak. I relation till varandra hör det ena landet till centrum och det andra till periferin, och händelserna måste ses mot bakgrund av

⁴² Arrighi (2002), s 7.

⁴³ Detta är på inget sätt en fullständig definition, men relationen mellan centrum och periferi löper genom återstoden av denna bok och blir därmed, i bästa fall, en smula klarare.

denna relation — vilket emellertid inte betyder att den i sig utgör en imperialism. Som vi slog fast i kapitel 2 är inte själva relationen centrum/periferi ett tillräckligt villkor för att man ska kunna tala imperialism, men däremot ett nödvändigt.

Centrum och periferi föregår imperialismen i tiden, och imperialismen definieras sedan av att *ett land i centrum projicerar sin suveränitet på ett land i periferin*. Det är just detta som har utspelat sig mellan USA och Irak.

Här har vi lämnat Hardt och Negri långt bakom oss.

Profeter på reträtt

Hardt och Negri har gjort en Kautsky. De har släppt en teori i samma stund som motsatsen bevisats.⁴⁴

Detta har de naturligtvis tvingats förhålla sig till. I en intervju som tidskriften *Historical Materialism* gjorde med Michael Hardt i slutet av oktober 2001 tillfrågades han om det just timade Afghanistankriget. Hade inte det skapat vissa problem för tesen att imperialismen dog i Vietnam? Hardt svarade:

Det är som i en sådan där dålig skräckfilm, när de är begravda och en hand sedan sträcker sig upp ur graven och grabbar tag i en... Men då brukar det bara vara fem minuter kvar av filmen.⁴⁵

Om det bara var fem minuter kvar av filmen år 2001 har det varit synnerligen ödesmättade minuter för ett stort antal människor i världen. Nu måste eftertexterna rulla fram vilken sekund som helst.

Liknande frågor trycktes upp som mikrofoner i ansiktet på den nya vänsterns profeter inför och under Irak-kriget. I en märklig men talande krönika i *The Guardian* erkände Michael Hardt månaderna före krigsutbrottet:

Dessa militära äventyr är ett tecken på att USA snabbt är på väg att bli en imperialistmakt enligt den gamla europeiska modellen, men i global skala. Det påtvingar sig självt som det aktiva och bestämmande centrat i alla globala angelägenheter, militära, politiska och ekonomiska.⁴⁶

Sällan har hyllade marxister så snabbt tvingats ta tillbaka sina ord. Men Hardt ville ändå inte riktigt erkänna att det var dags att överge teorin om imperiet: i stället krystade han och Negri fram en protes som skulle göra det möjligt att hålla fast vid den. Kriget mot Irak var, förklarade de nu, ett tillfälligt återfall till ett förgånget stadium. Imperiet hade liksom dragits ner av den hand som sträckte sig ur graven, men det var bara en tidsfråga innan det skulle komma loss. Negri skrev att den amerikanska reaktionen på 11 september-attackerna

formar sig som en regressiv backlash i motsats till den imperiella tendensen. Det är en imperialistisk backlash inom och mot imperiet som är länkad till gamla maktstrukturer, gamla kommandometoder, och en monokratisk och substantialistisk [sic!] föreställning om suveränitet som utgör en mottendens mot de molekylära och relationella karaktärsdragen hos den imperiella biomakt som vi analyserat.⁴⁷

I krönikan i *The Guardian* uttryckte Hardt samma syn: Irakkriget var en regression. Krönikan var formad som en vädjan till ”de globala eliterna” om att ta sitt förnuft till fånga och inse att

⁴⁴ Det finns också många innehållsliga likheter mellan idén om ultraimperialism och den om imperiet, men Kautsky gjorde åtminstone åtskillnad på kapitalismens centrum och periferi.

⁴⁵ Budgen & Colás, s 141.

⁴⁶ Michael Hardt: ”Global Elites Must Realise that US Imperialism Isn't in Their Interest”, *The Guardian*, 18/12 2002.

⁴⁷ Antonio Negri: ”The Imperialist Backlash on Empire”, *Autonopedia*, 17/9 2003. Denna återfallsteori får stöd av Arif Dirlik, som vill förklara USA:s nuvarande politik som ett resultat av segern i presidentvalet för en reaktionär, nostalgisk konservatism utan förankring i tidens verkliga tendenser. Se Dirlik, 210-213. Han menar också att ”krig inte bara går emot intressena hos befolkningar världen över, utan också hos viktiga delar av det globala kapitalet.” Ibid., s 216.

denna spasm från imperialismen, detta grepp från en blek och benig hand, inte låg i deras verkliga intresse: *stampa ner den döde och kom loss!*

De globala eliternas gemensamma intresse är mest synlig i den ekonomiska sfären. Affärsledare runt om i världen förstår att imperialismen är dålig för affärerna eftersom den sätter upp barriärer som hindrar de globala flödena. Den kapitalistiska globaliseringens potentiella profiler, som för bara några år sedan överallt retade affärseliternas aptit, är beroende av öppna system för produktion och utbyte. Detta är lika sant för kapitalets kaptener i USA.⁴⁸

Negri upprepade att ”det verkliga hindret för Bush kommer från marknaderna: marknaderna vill inte ha ett krig.”⁴⁹ Känns det igen? Just det. Detta är samma analys som Cobdens, Fukuyamas, PM Nilssons och de andra idealistiska, borgerliga teoretikernas: fri kapitalism står i motsättning till imperialism.⁵⁰

Michael Hardt fortsatte:

Det finns ett alternativ till USA-imperialismen: den globala makten kan organiseras på ett decentraliserat sätt, som Toni Negri och jag kallar 'imperiet'. (...) Imperiets decentraliserade nätverk av makt korresponderar med intressena hos de globala eliterna, eftersom det både underlättar för den kapitalistiska globaliseringens potentiella profiler och tränger undan eller desarmerar potentiella hot mot säkerheten. (...) Vi kan vara trygga i förvissningen om att deras verkliga intressen på lång sikt kommer att leda de globala eliterna att ge sitt stöd till imperiet och säga nej till varje uttryck för USA-imperialism.⁵¹

Här framkommer ett av tankestråken ur *Imperiet*: denna nya maktlogik är ett normativt ideal, något gott, något eftersträvänsvärt. Och det politiska subjekt som ombes att förverkliga imperiet är här inga andra än de *globala eliterna*. ”Några av de värsta tragedierna i mänsklighetens historia inträffar när eliterna är oförmögna att agera i sitt eget intresse”, enligt Michael Hardt.⁵²

Men varför måste han be dem? Varför gör inte eliterna självmant det som de mår bäst av och ser till att inga krig startas? Är de förvirrade? Har de tappat koncepten?

I Hardt och Negris försök att släpa bort sin skadeskjutna teori från fronten och läka den framstår det över huvud taget som obegripligt varför imperiet har återfallit i denna imperialism. *Om nu imperiet är en så allsmäktig logik som Hardt och Negri gör gällande borde det inte tillåta sin antites att plötsligt ta över igen.* Vore imperiet den nya suveränitetsform som de påstår skulle det inte släppa fram imperialismen; imperiet skulle inte vara en av två vägar för eliterna att välja mellan, utan ett heltäckande system.⁵³

Imperiet måste ha varit som mest fullbordat år 2000, mer än exempelvis 1991 eller 1995. Ändå var det då och inte tidigare som det föll bakåt i imperialism.

Hardt och Negri har ingen egentlig förklaring alls. Deras föreställning om att imperialismen går igen stannar på den dåliga skräckfilmens nivå: de ser något rysligt som inte ska kunna hända.

⁴⁸ Michael Hardt: ”Global Elites Must Realise that US Imperialism Isn't in Their Interest”, *The Guardian*, 18/12 2002.

⁴⁹ Antoni Negri: ”The Imperialist Backlash on Empire”, *Autonopedia*, 17/9 2003. Jfr Hardt & Negri (2004), s 318-319.

⁵⁰ Här finns också en frapperande överensstämmelse med Joseph Schumpeters analys av det tidiga 1900-talets imperialism, se Etherington, s 151-163; Magnusson, s 101-107.

⁵¹ Michael Hardt: ”Global Elites Must Realise that US Imperialism Isn't in Their Interest”, *The Guardian*, 18/12 2002.

⁵² Det ska dock sägas att denna Hardts devota syn på eliterna som imperiets hjältar inte ligger i linje med *Imperiet*. Där menar ju han och Negri att imperiet är en skapelse av arbetarna eller ”mängden”. Jfr Budgen & Colás, s 128; Abu-Manneh, s 160.

⁵³ Argumentet från Ursula Berge: ”Vägen bort från imperiet är svår att se”, *Arbetaren*, nr 28/03. Jfr Abu-Manneh, s 170.

Ytterligare ett steg i denna profeternas långa reträtt tog Michael Hardt i en DN-intervju i augusti 2003. Där förklarade han att ”USA:s imperialism och imperiet är två olika men samverkande krafter. I krislägen agerar USA som enväldig suverän. I normala fall är makten decentraliserad och olika makthavare måste samarbeta.”⁵⁴

Nu tycks Hardt ha medgivit att det är mer än fem minuter kvar av filmen, och inkorporerat imperialismen i sin teori som något slags gubben i graven. Så fort det blir kris hoppar den upp, och sedan träder den tillbaka.

Märkligt.

Den andra profetboken

Sommaren år 2004 utkom så Hardt och Negri med den efterlängtrade uppföljaren till *Imperiet: Multitude — War and Democracy in the Age of Empire*. I denna andra bok skulle allt som var dunkelt i den första klaras ut, det abstrakta skulle bli konkret och det esoteriska begripligt, en politisk praktik skulle presenteras och de senaste årens politiska eruptioner fogas in i läran på ett naturligt och sammanhängande sätt. Och verkligen. *Multitude* avviker starkt från föregångaren — till formen. Den är jordnära, fylld av dagsljus, medryckande och sympatisk i sin konkretion.

Men i sak — i synen på imperialismen — har inte *Multitude* mycket nytt att komma med. Hardt och Negri upprepar utgångspunkten att imperialismen har gett vika för det nätverkslika imperiet.⁵⁵ Dagens krig är fortfarande att betrakta som ett enda oöverskådligt inbördeskrig ”inom ett enda suveränt territorium”, utan undantag: ”alla världens väpnade konflikter, heta som kalla — i Colombia, Sierra Leone och Aceh, lika väl som i Israel-Palestina, och Irak — ska ses som imperiella inbördeskrig, även när stater är inblandade.”⁵⁶

Den största nymodigheten är att Hardt och Negri har övergivit sin föreställning om att imperiet vilar på ”en tanke om fred”. Nu säger de motsats”. I imperiets tid är det globala inbördeskriget ”en permanent social relation” där den gamla maximen att krig är politik med andra medel har vänts lit och in: politik är numera krig med andra medel. Kriget är det primära element som ”producerar och reproducerar alla aspekter av det sociala livet”.⁵⁷ Detta krig är utan slut, det är en ständigt pågående och allestädes närvarande polisverksamhet, riktad mot abstrakta brottslingar som ”knarket” eller ”terrorismen”.⁵⁸

Så reflekterar *Multitude* globaliseringsrörelsens vändning mot frågan om kriget. Den innehåller en rad skarpa iakttagelser av de ödesdigra konsekvenserna av kriget mot terrorismen — som att demokratin upphävs när undantagstillståndet permanentas — och fångar, med ett direktare tilltal än i *Imperiet*, de dova stämningarna i vår ofredstid.⁵⁹

Men i *den akuta sakfrågan* har Hardt och Negri fortfarande samma ickesvar. I *Multitude* samlar de upp sina utkast till en återfallsteori och slår fast att USA:s krig är en anakronism: ”den amerikanska militären (och likaså USA:s makt i allmänhet) måste bli ett nätverk, kasta av sig sin nationella karaktär och bli en imperiell militärmaskin.”⁶⁰ USA:s maktutövning i egenskap av USA går hädan. Visserligen vacklar USA fortfarande mellan att föra krig för mänsklighetens bästa — de krig som verkligen hör imperiet till — och att kriga för sin egen

⁵⁴ Stefan Jonsson: ”Bakom imperiet”, *Dagens Nyheter*, 19/8 2003.

⁵⁵ Hardt & Negri (2004), s xii. Fortfarande gäller också att även de mäktigaste nationalstaterna förlorar sin makt. Ibid., s 3. Varken utsida eller centrum existerar. Ibid., t ex s 323.

⁵⁶ Ibid., s 3-4. Jfr s 238-239.

⁵⁷ Ibid., s 12-13.

⁵⁸ Ibid., s 14,15, 30.

⁵⁹ Se ibid., t ex s 17, 39, 51-58, 232-237.

⁶⁰ Ibid., s 59.

skull, men lugn: ”imperiella logiker måste slå ut de imperialistiska”.⁶¹

Det globala subjekt som reste motstånd mot invasionen av Irak — ”mängden” eller ”multituden” — har vidare en potentiell allierad i industrikapitalet. Det drömmar på samma sätt om ett slut för USA:s eviga krig. Ja, över huvud taget står ”de globala aristokratierna” i motsättning till USA, och det är de som kommer att avgå med segern.⁶²

Fortfarande fem minuter kvar?

Villospår

Michael Hardts och Antonio Negris syn på imperialismen utgår från deras bestämda uppfattning att den står i skarp motsättning till globaliseringen. Imperialismen var, hävdar de i *Imperiet*, ett hinder för de fria kapitalflödena lika mycket som en öppning för dem; den ställde sig i vägen för det kapital som inte var välkommet på ett visst inmutat territorium.

Imperialismen bidrog till att förstärka

rigida gränser mellan olika globala rum, stelbenta föreställningar om insida och utsida som blockerade det fria flödet av kapital, arbete och varor — och omöjliggjorde därmed världsmarknadens fulla förverkligande. (...) *imperialismen skulle ha blivit kapitalets död om den inte hade övervunnits*. Världsmarknadens fulla förverkligande innebär med nödvändighet imperialismens slut.⁶³

Paradoxalt nog är här Hardt och Negri en spegelbild av de nyleninistiska globaliseringsförnekarna. De reflekterar samma föreställning om en dikotomi mellan imperialism och globalisering; enda skillnaden är att de väljer att se den ena sidan i stället för den andra.

Men de har onekligen en poäng. Imperialism *av gammalt snitt*, så som den såg ut på Lenins tid, skulle omöjligt kunna förenas med en globalisering, eftersom dess primära beståndsdel var den slutna nationella ekonomin. Just därför är behovet så stort av *att tänka nytt* om imperialismen och urskilja hur den ser ut i vår samtid — för uppenbarligen finns den. Det har till och med Hardt och Negri i vissa stunder tvingats erkänna.

Hardt och Negri och de Lenintrogna, som ska vara varandras motpoler, har också modeller av verkligheten som får dem att stå lika oförstående inför USA:s exceptionella makt. Hos de förra motsäger USA:s ställning imperiet som decentraliserat nät, hos de senare lagen om att territorier ska omfördelas i enlighet med den förändrade ekonomiska balansen.

En rörelse mot dagens krig och imperialism behöver en annan teori.

Den behöver inte *Imperiet*. Hardt och Negris teorier har — till skillnad från nyleninismen — inte funnit någon större genklang i antikrigsrörelsen, av naturliga skäl. De båda författarna lider av skräck för det de betraktar som ”antiamerikanism” och varnar ständigt de sociala rörelserna för att göra USA till måltavla. I intervjun efter Afghanistankriget, för att bara ta ett exempel, förmanade Hardt vänstern att ”insistera på att USA som nationalstat inte har någon kontroll över den pågående globaliseringen, att imperiet inte har sitt centrum där.”⁶⁴ Naturligtvis kan inte en sådan världsbild anammas av levande människor som nöter gatorna i kamp

⁶¹ Ibid., s 61.

⁶² Ibid., s 318-322. Synnerligen förvånande är att Hardt och Negri plötsligt, mot slutet av *Multitude*, talar som leninister. De antyder en analys av Irakkriget som vi lätt känner igen: ”Kanske kan vi läsa Irakkriget som en indirekt attack mot Europa – inte bara i hur det genomfördes politiskt utan också i det hot mot europeisk industri som USA:s kontroll av de irakiska energiresurserna utgör.” Invasionen riktade sig, enligt detta resonemang, inte främst mot andra skurkstater utan mot ”de primära strategiska konkurrenter som hotar USA:s unilaterala kontroll”, nämligen EU med sin nya valuta, Kina och Ryssland. Ibid., jfr s 318-320. Denna förvirrade rivalitetsspasm visar mest att Hardt och Negri inte äger några redskap för att hantera utvecklingen.

⁶³ Hardt & Negri (2003), s 279; kurs i original. Jfr s 201. Samma tanke återkommer i *Multitude*, om än mildare formulerad, se Hardt & Negri (2004), s 177.

⁶⁴ Budgen & Colás, s 139.

mot det verkliga kriget. Imperieteorin är ett villospår för en vänster som vill förstå sin tid, och därför är det beklagligt att så många har tagit till sig den som vore den vår tids urkund av radikal sanning.⁶⁵

Om det är något som är en kvarleva från ett överskridet stadium så är det teorin om imperiet. Den är en produkt av 1990-talets år av globaliseringseufori: ”när vi nu sitter och skriver denna bok och 1900-talet går mot sitt slut, är kapitalismen emellertid vid synnerligen god hälsa och dess ackumulation mer robust än någonsin.”⁶⁶ Hardt och Negri gjorde det nu lätt igenkända misstaget att extrapolera sin tids tendenser i deras mest tillspetsade form så långt in i framtiden som möjligt, och i *Multitude* sitter de fortfarande fast i denna verkligt överspelade tid.

Vad vi behöver är en teori som lokaliserar maktens centrum och tilldelar USA sin verkliga plats. Vad vi behöver är en teori som finner systemets dynamiska mekanismer — de kugghjul som hakar i varandra och spottar fram krig och ockupationer – och, återigen, överbryggas den skenbart oupplösliga motsättningen mellan imperialism och globalisering. Utan en teori som ser de objektiva strukturerna och skiljer på maktens in- och utsida blir det likaledes omöjligt att identifiera ett subjekt som kan göra motstånd.⁶⁷

Vi går nu för att hämta skisserna till en sådan teori.

⁶⁵ I Sverige exempelvis de intellektuella runt tidskrifterna *Arena* och *Fronesis*.

⁶⁶ Hardt & Negri (2003), s 230.

⁶⁷ Abu-Manneh, s 172; jfr Bartolovich, s 182.

2:5 Hegemoni: En för alla

Den 31 oktober 1926 utförde ingen sextonårig anarkist något mordförsök på Italiens fascistiske diktator Benito Mussolini, men regimen påstod det.¹ Snabbt prånglades historien ut. Inom en vecka hade undantagslagar utfärdats och alla oppositionella organisationer förbjöds. Nya arresteringsvågor svepte över landet. Den främsta måltavlan för den nu helt lössläppta repressionen var det italienska kommunistpartiet PCI, och den politiska ledare som regimen mer än någon annan ville se bakom galler var dess generalsekretare Antonio Gramsci.

Han greps den 8 november.

Gramsci deporterades till en ö utanför Sicilien. Därifrån fördes han — oftast slagen i bojor — mellan Italiens häkten och fängelser, innan han efter mer än ett år i isoleringscell ställdes inför rätta. Tillsammans med andra ledande kommunister anklagades han för ”sammansvärjning mot staten” och ”anstiftan till inbördeskrig”, men regimen brydde sig inte om de juridiska bevisen. Den hade bestämt sig. Den allmänna åklagaren pekade på Gramsci och utropade: ”Vi måste hindra denna hjärna från att arbeta under tjugo år!”

Straffet blev tjugo år, fyra månader och fem dagar.² Men Gramscis hjärna slutade inte att arbeta. Den gick för högttryck. Den lämnade efter sig anteckningar som svävade ut ur fängelset, färdades genom tiden och landade i ett nytt millennium.

Där lyser de upp imperialismen.

Anteckningarna som fått eget liv

I små böcker, med en svårläst men exakt handstil, började Gramsci 1929 föra anteckningar. En fascistisk vakt läste noggrant allt han skrev. För att inte dra på sig bestraffningar var han tvungen att skriva så att vakten inte förstod: han måste klä sina budskap i en osynlighetsdräkt så att de en gång skulle kunna passera och ta sig ut till yttervärlden. Marx kunde han inte nämna vid namn; han kallade honom ”grundaren av praktikens filosofi”, proletariatet kodades till ”den internationella klassen” och direktiven från Komintern till ”de internationella perspektiven”.³

Det blev aldrig några längre, sammanhängande texter av anteckningarna, utan brottstycken författades i pauserna mellan de ändlösa sjukdomarna och med censorns vakande öga över axeln. Men när Gramsci till sist dog 1937 på en fängelseklinik i Rom lämnade han efter sig mer än två tusen handskrivna sidor i trettiofem anteckningsböcker.⁴

De blev kultförklarade.

Censuren hade också haft en stimulerande verkan på Gramsci. När det inte längre var möjligt att i klartext diskutera kommunistisk strategi och han ålades en abstrakt form rörde sig hans tankar ut från den konkreta dagspolitiken, upp på ett mer allmänt plan. Begränsningarna förhöjde och förtätade hans reflektioner: fängelsecellen var trång, men just därför vidgades Gramscis idévärld.

Alltsedan publiceringen, men i synnerhet efter vänstervågen i slutet av 1960-talet, har människor med de mest skilda intressen funnit visdom i fängelseanteckningarna och låtit sig

¹ Hoare, s 103; Clark, s 231-232. Historien föregicks av flera verkliga mordförsök, som alla trappade upp hetsen mot oppositionen i landet, men det var just det påstådda anarkistdådet som blev förevändning för den stora repressionen.

² Hoare, s 8, 103; Gramsci (1967), s 24.

³ Se t ex Gramsci (2000), s 230-231. Gramscis oden i fängelset och de osannolikt svåra omständigheterna runt anteckningarnas tillkomst skildras fascinerande i Hoare, s 108-114.

⁴ Perry Anderson drar rent av slutsatsen att Gramsci ”i stort sett fortfarande är en okänd författare för oss”. P. Anderson (1976-77), s 6.

inspireras. Knappt någon annan marxist har en så spridd popularitet: vem mer än Gramsci skulle kunna användas av såväl litteraturteoretiker i USA och institutet för subalternas studier i Calcutta som av liberaler eller det högerpopulistiska belgiska partiet Vlaams Blok? Gramsci har ibland fått status av ett universellt orakel eller en marxismens Herakleitos, som kvarlämnat ett antal meddelanden vars hemliga innebörd det är upp till vem som helst att uttyda hur som helst. Inte sällan har det lett till att uttolkarna avlägsnat sig långt från några av upphovsmannens mest grundläggande politiska principen.⁵

Nej, Gramsci kan inte tolkas *hur som helst*, så länge det rör sig om en tolkning och inte en ny tankegång. Först och främst var Gramsci marxist och ledare för ett kommunistiskt parti, han hade siktet inställt på den sociala revolutionen; allt han skrev var till för att förkorta vägen dit. Han utformade sina begrepp med de politiska striderna utanför fängelset som mejsel.⁶ Därinne skrev han att analyser av politiska situationer inte får vara självändamål, utan

får betydelse endast om de tjänar till att rättfärdiga en praktisk verksamhet, ett viljemässigt initiativ. De utvisar var det finns punkter av svagare motstånd, där det är mera fruktbart att sätta in sin viljekraft, ger idéer till omedelbara taktiska operationer, anger hur man bäst kan lägga upp en politisk agitationskampanj, vilket språk som bäst förstås av massorna osv.⁷

Det är alltså inte fritt fram att bruka Gramscis tankar för godtyckligt valda syften och placera in dem i vilket sammanhang som helst. Men den motsatta positionen — att Gramsci över huvud taget inte får föras ut från sin specifika historiska kontext — är lika orimlig. Det karaktäristiska för fängelseanteckningarna är att de, just på grund av sin speciella tillkomsthistoria, överskrider sin kontext och *rymmer ett moment av allmängiltighet*.

Censorn tvingade Gramsci att tala ut genom historien, och det är bara att begagna sig av detta så mycket det går utan att det strider mot hans intentionen.⁸

Men fängelseanteckningarna blev som sagt aldrig något sammanhängande verk, ingen integrerad komposition, och det ställer till vissa problem och skapar möjligheter — för läsaren. Gramsci är nästan aldrig konsekvent. Han ger sina begrepp olika, ofta motsatta definitioner och glider mellan dem som vore han halvt virrig.⁹

Anteckningarna står öppna för många och motstridiga tolkningar. De har inte kunnat stelna till en ortodoxi att vara trogen mot; någon gramscianism med hård skorpa har inte bildats. Men frånvaron av konsistens är också en rikedom. Infallen och tematiken är så varierade att det inte behöver vara svårare än att doppa handen, ta en lapp, läsa på den och sedan låta de egna tankarna associera, renodla, fullfölja. Där finns tillräckligt många uppslag för många volymer av nya analyser, vilket det omfattande bruket av Gramsci också har visat.

I synnerhet är det ett ord som de många uttolkningarna koncentrerat sig på. Ordet är hegemoni, det ord de flesta tänker på när de hör namnet Gramsci.

Med detta ord kan vi lösa några av de problem vi formulerat gällande vår tids imperialism.

Du ska ställa dig i gemenskapen och ta ledningen

Gramsci tros ibland ha myntat begreppet hegemoni. Det stämmer inte. Ordet hade en lång förhistoria i den internationella arbetarrörelsen innan Gramsci präglade det med sitt sigill. Första gången radikaler samlades runt begreppet var i slutet av 1800-talet, när de ryska socialdemokraterna analyserade läget i sitt land. De kom fram till att en socialistisk revolution inte stod på dagordningen, eftersom arbetarklassen ännu var alltför liten och outvecklad; den

⁵ Se van Kranenburg; Morton, s 120; P. Anderson (1976-77), s 5; Gill (1993b), s 2.

⁶ Se t ex Gramsci (2000), s 14.

⁷ Gramsci (1967), s 246; Cox, s 50.

⁸ Morton, s 120-128.

⁹ Se P. Anderson (1976-77), s 9-13, 25, 33. Jfr Gramsci (2000), s 224, 235.

aktuella uppgiften var att störta tsarväldet och införa borgerlig demokrati. Men problemet var att den kraft som borde utföra denna uppgift — borgarklassen själv — var minst lika liten och outvecklad som arbetarklassen. Åt denna situation formulerade de socialdemokratiska teoretikerna Plekhanov och Axelrod en strategi enligt vilken industristädernas proletärer, som trots allt var geografiskt koncentrerade, sammansvetsade och benägna till kamp, skulle *ta ledningen* för den stundande revolutionen.

”I kraft av vårt proletariats historiska position kan den ryska socialdemokratien förvärva *hegemoni* i kampen mot absolutismen”, skrev Axelrod.¹⁰

Alla andra klasser var ”politiskt impotenta”, bara proletariatet hade kapacitet att bli ”demokratins allmänna detachement”. Det innebar först och främst att arbetarna måste knyta kontakter med andra potentiellt oppositionella grupper — från landsbygdens utfattiga bönder till städernas upplysta mellanskikt — och lyssna till deras intressen. Där det var nödvändigt borde arbetarklassen hålla tillbaka vissa krav som dess partners inte kunde ställa upp på, och genom att ställa sig i främsta ledet kunde den sedan, företrädd av sitt socialdemokratiska parti, leda de ryska massorna till en första befrielse.¹¹ Lenin formulerade senare samma syn på den uppgift som låg proletariatet:

Som den enda konsekvent revolutionära klassen i vårt samhälle måste det bli ledaren för hela folkets kamp för en verkligt demokratisk revolution, en kamp för alla arbetande och förtryckta mot förtryckarna och exploatörerna. Proletariatet är revolutionärt bara så till vida som det är medvetet om och agerar i enlighet med idén om sin hegemoni.¹²

Hegemonidén uppfanns alltså för en situation där revolutionen definierades som borgerligt demokratisk. Men när revolutionen väl kom hoppade den som bekant över sitt demokratiska stadium på nio månader och övergick i något helt annat: bolsjevikpartiets allmakt. Proletariatet — eller, för att vara exakt, partiets högsta ledning — skakade av sig alla liberala, småborgerliga eller allmänt opålitliga element och inrättade i stället sin egen diktatur.

Hädanefter fick hegemonibegreppet en något förskjuten betydelse. På de första två kongresserna för Komintern slog de församlade fast att arbetarklassens plikt var att samla alla sociala skikt som var beredda att ställa sig bakom den socialistiska revolutionens fana. Det gällde i första hand en grupp: bönderna. Genom att bygga sovjeter skulle arbetarna skaffa sig en

hegemoni som kommer att göra det möjligt att upphöja halvproletariatet och den fattiga bondeklassen. (...) Proletariatet blir en revolutionär klass endast så till vida som det inte inskränker sig till snäv korporatism utan i varje del av samhällslivet agerar som hela den arbetande och exploaterade befolkningens vägvisare.¹³

Gramsci jublade! Från Kominterns kongresser i Moskva tog han med sig hegemonistrategin hem till Italien, till kommunistpartiets projekt att ena industriarbetarna i norr med bönderna i söder. I en artikel år 1924 prisade Gramsci bolsjevikerna för att de var ”först i klasskampens historia med att utveckla idén om arbetarklassens hegemoni?”¹⁴ Han fortsatte sedan att följa varje skiftning i den ryska debatten om bondefrågan, där Trotskij företrädde den hårdföra linjen att proletariatet måste utöva planhushållningens strama diktatur över bönderna, medan hans motståndare Bucharin förespråkade hegemoni. En världsrevolution måste, hävdade Bucharin, baseras på en allians med den majoritet av mänskligheten som bestod av bönder; industriarbetarnas roll var att utöva ledarskap i hela alliansens intresse.¹⁵ Gramsci tog tveklöst

¹⁰ P. Anderson (1976-77), s 15-16. Min kurs.

¹¹ Se Gramsci (2000), s 410.

¹² P. Anderson (1976-77), s 17. Kurs i original.

¹³ Ibid., s 18.

¹⁴ Gramsci (2000), s 408. En slags motsvarighet inom dagens vänster är idén om ”social movement unionism”, där den organiserade arbetarrörelsen intar en hegemonisk roll i tät allians med andra sociala rörelser. Det stora verket om denna ide är Moody.

¹⁵ Gramsci (2000), s 137.

ställning för Bucharins linje och drev den i sitt eget parti:

Att vinna bondemassorna betyder för det italienska proletariatet att den gör deras frågor till sina, förstår de klasskrav de representerar, inkorporerar dem i sitt revolutionära övergångsprogram och ställer dem bland alla andra mål för vilka det kämpar. (...) Arbetarna måste tänka på sig själva som medlemmar av en klass som siktar mot att leda bönderna och de intellektuella.¹⁶

I den kommunistiska rörelsen var hegemoni det vedertagna konceptet för hur man *kunde ena och leda en bred grupp mot en gemensam fiende*.

Men i fängelset kunde inte Gramsci tala klarspråk. Med censorn bakom ryggen var det mest förbjudna just att skriva om kommunistiska strategier.

Nu inträffade den för eftervärlden avgörande händelsen under hans fängelsevistelse: *Gramsci började ge hegemonibegreppet en allmän form och förde över det till nya områden*. Upphämtat från den ryska jorden planterade han om ”hegemoni” i sammanhang där det aldrig förr hade hållit till.¹⁷ Tvånget att maskera de tankar han egentligen upptogs av sporrade honom att utveckla en mer generell analys av sociala förhållanden med hjälp av hegemonibegreppet, och till slut hade han letts fram till den häpnadsväckande slutsatsen att hegemoni som en

form av relation existerar i hela samhället och för varje individ i förhållande till andra individer. Den existerar mellan intellektuella och icke-intellektuella delar av befolkningen, mellan styrande och styrda, eliter och deras efterföljare, förtruppen och armens huvuddel.¹⁸

Under anteckningarnas gång kom så Gramsci att smida om hegemonibegreppet från ett redskap för att *ta* makten till ett redskap för att *förstå* den.

Gemensamma intressen och skilda

Efter de tumultartade åren i första världskrigets kölvatten hade den socialistiska revolutionen i Västeuropa stannat upp och sjunkit tillbaka. Gramsci har blivit mest känd för att han förde över hegemonibegreppet till detta sammanhang; det har blivit till en slags skolbokskunskap om honom.¹⁹ På ett ungefär säger den följande: Gramsci tänkte sig att revolutionens uteblivelse i de avancerade kapitaliststaterna inte i första hand kunde förklaras med ekonomiska förhållanden. Den avgörande faktorn var i stället av andlig natur. Genom många år av övertalning, propaganda och alla sorters kulturellt inflytande hade borgarklassen lyckats komma överens med arbetarklassen om fortsatt kapitalism. Den hade påverkat arbetarna i själen och fått dem att ge sitt *samtycke* till den rådande ordningen.

Där satt proppen.

Denna tolkning av Gramsci rymmer farliga politiska fällor.

Hegemonibegreppets överföring från den kommunistiska strategin i öst till borgarklassens makt i väst får förvisso stort utrymme i fängelseanteckningarna. Gramsci såg en parallell mellan dem. För bolsjevikpartiet var hegemoni en relation där en aktör lockade andra aktörer till sin båt, övertygade dem om att de alla ville till samma strand och ställde sig i fören; något liknande tyckte han sig se att borgerligheten sysslade med i väst. I skolor, religiösa institutioner, rättssystem, press, litteratur och annan kulturutövning predikade den härskande klassen på tusen och ett sätt, subtilt eller svulstigt, att alla satt i samma båt och att denna båt var den bästa som stod att finna. Arbetarna fostrades under hela sina liv till beteenden och förvänt-

¹⁶ Ibid., s 173-174.

¹⁷ Ibid., s 20; Cox, s 51.

¹⁸ Gramsci (2000), s 348. Anteckningen återfinns i tvivelaktig översättning i Gramsci (1967), s 52-55.

¹⁹ Åsa Linderborg ger en sammanfattning av den allmänna synen på Gramsci och kritiken mot den i Linderborg, 514-23. Naturligtvis ska det inte förnekas att den ”kulturalistiska” Gramscitolkningen varit fruktbar och använts till att ta fram värdefulla analyser, men vad det då har rört sig om är till stor del ideologikritisk överbyggnadsanalys snarare än hegemoni i den bemärkelse vi här kommer att ange som den egentliga.

ningar som höll dem kvar i konsensus.²⁰

I de partier i anteckningarna där Gramsci för liknande resonemang definierar han hegemoni som borgarklassens *makt att utvinna kulturellt samtycke* från arbetarklassen. Här såg han inte bara en formell likhet med den kommunistiska hegemonistrategin, utan också en djupgående olikhet mellan det ryska samhället och de västerländska: i Ryssland hade den härskande klassen visat på det råa våldets makt, i väst vilade den snarare på ordets och tankens.²¹

Det är utan tvivel detta *drag* hos Gramsci som gjort honom så populär bland människor inom vad som en smula vulgärt kan kallas kulturvännern.²² Om proppen är av kulturell art, hur ska den dras ut om inte med ord, skrifter, filmer, romaner och pjäser som sprider en alternativ världsbild? Här behövs inte i första hand facklig organisering på arbetsplatsernas golv eller konfrontation med statsapparaten. Här behövs *kultur*.

1976 skrev Perry Anderson en lång essä som dissekerade motsägelserna och problemen i fängelseanteckningarna. Anderson kommer snart att få en central roll i vårt resonemang. Han är historiker, den främsta kännaren av västmarxismen och redaktör för den tidskrift som en gång introducerade anteckningarna som verktygslåda för analyser av aktuell politik: *New Left Review*. I sin essä konstaterade Anderson att Gramsci hade ett gott skäl att lägga tonvikten på det borgerliga samhällets kulturella relationer: det var en dimension som den kommunistiska rörelsen — helt fokuserad på våldet — genomgående hade försummat. Men Gramsci hamnade i ett annat dike. Definitionen av hegemoni som borgarklassens makt att utvinna kulturellt samtycke implicerar att det gäller att *frita arbetarklassen från borgerlighetens ideologiska grepp*, och när man bara framgång med detta har man också vunnit slaget.²³

För om den borgerliga makten i väst primärt tillskrivs en kulturell hegemoni skulle tillägnelsen av denna hegemoni utgöra arbetarklassens faktiska bemäktigande av 'samhällets ledning, utan övertagande eller förändring av statsmakten, i en smärtfri övergång till socialismen: med andra ord, en ide typisk för fabianismen. Gramsci själv drog naturligtvis aldrig denna slutsats, men utifrån de skilda innebörderna i hans texter var inte heller detta en tolkning utan fog.²⁴

Består makten av ord ska den tas med ord. Består den däremot av ekonomiskt tvång — tvånget för människor att sälja sin arbetskraft och allt som följer därur — eller statligt våld måste recept på aktion skrivas ut. I sin kritik av Gramsci visade Anderson att de drag hos honom som sedan blivit till skoleboks kunskap riskerar att skapa allvarliga illusioner om vad som krävs för att förändra samhället.

Detta irrande var dock följderna av ett mycket djupare problem i Gramscis överföring av hegemonibegreppet. När Komintern använde det i sin diskurs, som var den Gramsci utgick ifrån, avsågs en relation mellan parter som i grunden hade gemensamma intressen. Ställda inför tsarens bödlar och vanskötsel hade bönder, liberaler och industriarbetare tidigare haft ett gemensamt intresse av demokrati och nu, i den socialistiska revolutionens tid, skulle arbetar- och bondeklassen mötas i sin gemensamma dröm om ett liv utan "kapitalismens och krigets ok".²⁵ Det rörde sig för Komintern om vad man kalla för *en intern hegemoni*: ett långt men slutet led uppställt mot en yttre fiende.

Men relationen mellan borgar- och arbetarklass var av ett helt annat slag. Här hade *parterna i grunden motsatta intressen*. Den ena berikade sig på det kapitalistiska samhällets funktions-sätt, den andra förlorade på det. I fabriken i norra Italien eller Rhenlandet stod kapitalister och proletärer öga mot öga likt en man med piska och hans dragdjur.

²⁰ Cox, s 51.

²¹ Se t ex Gramsci (2000), s 194-195, 224, 306, 420; P. Anderson (1976-77), s 7-11, 19-22, 26-27.

²² I Sverige med representanter som Anders Ehnmark och Stefan Jonsson.

²³ P. Anderson (1976-77), s 46-47, 76; jfr Rupert, s 78.

²⁴ P. Anderson (1976-77), s 46; jfr s 41.

²⁵ Komintern citerad i *ibid.*, s 18.

Där relationen mellan arbetare och bönder på rysk mark var en relation mellan *icke-antagonistiska* klasser var den mellan borgare och arbetare i väst en mellan *antagonistiska* dito.

Gramsci skulle naturligtvis ha varit den första att erkänna detta. Ändå drog han sig inte för att omvandla hegemonibegreppet från namnet på en strategi för hur de icke-antagonistiska klasserna skulle nå sitt gemensamma mål till namnet på en teknik *som den ena antagonistiska klassen använder för att stänga in den andra i sin underordning*. Men detta var ju något fullständigt väsensskilt! När Gramsci talade om hegemoni som ett sätt för borgerligheten att säkra sitt styre rörde det sig plötsligt om vad man kan kalla för en extern hegemoni. Den var inte längre en relation *inom* en grupp av grupper som förenades, utan *mellan* två grupper som utmärkte sig för att de *inte* förenades: ett sätt att trycka ner, förslava, bedra.²⁶

Den formella likhet som Gramsci tyckte sig se mellan hegemonistrategin och borgerlighetens ideologiska indoktrinering var skenbar. Parallellen gömmer en svartvit asymmetri. När det för arbetare och bönder handlade om att upptäcka sina gemensamma intressen, samtala sig fram till ett minimiprogram och övertyga de tveksamma gällde det för borgarna att i en grundläggande bemärkelse, genom decennier av matande, *lura* arbetarna att de hade samma intressen som borgarklassen.

Allmänt formulerat gäller att *i en extern hegemoni kan de undertrycktas samtycke bara vara ett uttryck för falskt medvetande*.

Överföringen av hegemonibegreppet från relationen mellan bönder och arbetare till den mellan borgare och arbetare var alltså inte bara politiskt riskabel. Den var också analytiskt fördunklande.

Vi måste söka oss till ett annat drag hos Gramsci.

Maktens formation

Vi kallar alltså en hegemoni inom en enhet av grupper för en intern hegemoni. Sådana kan finnas överallt, även på den borgerliga sidan. Det såg Gramsci. Följaktligen överförde han också hegemonibegreppet till en analys av de interna förhållandena inom borgerligheten och nu närmar vi oss det användbara, nu glöder det i Gramscis redskapssmedja och hans främsta exempel, för att börja med honom själv, var jakobinerna. Deras roll i den franska revolutionen var att utöva hegemoni över den uppåtstigande borgarklassen. De installerade sitt ledarskap över alla borgerliga fraktioner och drev med järnhand hela klassens intressen framåt.

Jakobinernas språk, deras ideologi, deras handlingsmetoder svarade perfekt mot situationens nödlägen. (...) Den första nödvändigheten var att utplåna fiendestyrkorna, eller åtminstone reducera dem till vanmakt för att göra kontrarevolutionen omöjlig. Det andra var att utvidga bourgeoisiers kader som sådan och placera den överst i alla nationella styrkor; detta innebar att identifiera de intressen och behov som var gemensamma för alla nationella styrkor, sätta dem i rörelse och leda dem i kampen. (...) De [jakobinerna] skapade den borgerliga staten, gjorde bourgeoisien till nationens ledande, hegemoniska klass, gav med andra ord den nya staten en permanent bas och grundade den moderna franska nationen.²⁷

Redan här ser vi att Gramsci är på väg att glida tillbaka i förståelsen av hegemonin som något externt — den franska bourgeoisiers makt över hela nationen — men låt oss ändå behålla jakobinerna som exempel på intern borgerlig hegemoni. Gramsci betraktade jakobinerna och såg likheter, denna gång med händelseutvecklingen när Italien enades på 1860-talet. Den fraktion som då ställde sig i spetsen för den italienska borgerligheten, och just därför lyckats ena landet, bar namnet moderaterna. De hade sin bas bland fabrikanter i norr, men kunde dra till

²⁶ Perry Anderson påpekar just detta i *ibid.*, s 44-45. Han utvecklar dock inte problemet fram till slutsatsen att detta är *den huvudsakliga motsägelsen i fängelseanteckningarna*, som löper genom de flesta av de resonemang som eftervärlden visat intresse för.

²⁷ Gramsci (2000), s 255-256.

sig feodaltherrar och tjänstemannaskikt i söder och tillsammans tågade de mot det gemensamma målet: ett enat Italien.²⁸ Också moderaternas bedrift var tvåfaldig. Den bestod av

- 1.) autonomi gentemot en *fiende* som de måste besegra, 2.) stöd från de *grupper* som aktivt eller passivt bistod dem; hela denna process var historiskt nödvändig innan de [italienska borgarna] kunde ena sig i form av en stat.²⁹

Vi ser här hur franska respektive italienska borgerligheter i en exakt parallell speglade de relationer som Komintern avsåg med hegemonibegreppet. *En grupp underställer sig en aktörs ledning eftersom den så väl uttrycker hela gruppens allmänintresse.* Gramsci urskiljde interna hegemonier med borgerligt ansikte — och se, det fungerade! Här var överföringen analytiskt oproblematiske.

Dessvärre, vilket som vi sett hör till anteckningarnas karaktär, gled Gramsci ständigt mellan att förstå hegemonin som intern och som extern. I fortsättningen kommer vi att hugga av denna motsägelse — den främsta i fängelseanteckningarna — genom att med hegemoni *endast* avse intern sådan. Extern hegemoni är en föreställning behäftad med politiska och analytiska problem, medan den interna hyser avgjorda potentialer på båda områdena.

En intern hegemoni innefattar grupper eller aktörer som delar ett gemensamt intresse, som förhåller sig icke-antagonistiskt till varandra och som behöver en ledning. Det kan i princip vara vilka slags grupper eller aktörer som helst; det behöver inte röra sig om sociala klasser. Gramsci är exempelvis i vissa noteringar inne på nationen som arena för intern hegemoni: i situationer av nationell befrielsekamp har alla grupper i landet ett gemensamt intresse av frihet, oaktat sina sociala positioner i övrigt.³⁰

Relationer mellan grupper som har motsatta intressen och förhåller sig antagonistiskt till varandra regleras däremot av något annat. De regleras av *dominans*. I en passus av utomordentlig betydelse gör Gramsci distinktionen med eftertryck:

En social grupps överhöghet antar två former: 'dominans' och 'intellektuell och moralisk ledning. En social grupp *dominerar över fiendegrupper som de tenderar att 'likvidera' eller underordna med vapenmakt och agerar anvisande för sina tillhörande och allierade grupper.*³¹

Denna distinktion faller tillbaka på debatten mellan Trotskij och Bucharin i bondefrågan, där "hegemoni" betecknade den makt som inte anlände ovanifrån, som inte tvångsmässigt präckades en stum bondebefolkning utan kom för att möta den, tillgodose dess behov och förasamman dess strävanden med arbetarklassens. I debatten representerade de varsin maktform: Trotskij dominansen, Bucharin hegemonin. Dominans är den klassiska maktformen där en motpart bringas att göra något som han eller hon annars inte skulle ha gjort, men hegemoni är något annat. Det är när *en ledare tar på sig att utföra det som utspridda parter har ett intresse av att få gjort, men som de utan ledarskap inte förmår göra.* Dominans är makt utifrån, med befallningar, sanktioner, hot om framtaget livsuppehälle; makt som tvingar sig på, kommer med våld eller sätter sina osynliga strukturers klor i människor.

Hegemonins makt, å andra sidan, stiger fram ur en grundläggande gemenskap.

Men den makt som kommer från hegemonin utesluter inte dominans. Tvärtom kan den syfta till att *underlätta* dominans utåt. Så var fallet i Kominterns diskurs, där arbetarklassens hegemoni över bönderna skulle göra det möjligt att dominera den gemensamma borgerliga fienden. Hegemoni hör till insidan, dominans till utsidan — och ofta hör de ihop, likt kropparna på en kentaur.³²

²⁸ Cox, s 54.

²⁹ Gramsci citerad i Cuneo, s 2. Mina kurs.

³⁰ Se t ex Gramsci (mo), s 249, 426; Gramsci (1967), s 241-242.

³¹ Citerad i P. Anderson (1976-77), s 21. Mina kurs.

³² Machiavellis berömda liknelse om den tudelade kentauren nyttjades av Gramsci som en bild av förhållandet

I Gramscis resonemang om borgerlighetens kulturella makt ser han hegemonin som en nivå. Makten utövas i kulturen. I resonemangen om intern hegemoni avser han i stället — en maktens *formation*.

Samme Perry Anderson som 1976 hade dissekerat Gramscis inkonsekvenser återkom år 2002, under de månader då George W Bush försökte få FN:s godkännande för sina planer för ett angrepp mot Irak, med en ny essä i *New Left Review*. Med ett par torra, lakoniska meningar slängde han ut Lenin och Kautsky. Ingen av dem, varken den interimperialistiska rivaliteten eller ultraimperialismen, träffar rätt på dagens imperialism.³³

För en lösning måste man i stället vända sig till Gramsci.

Hegemonin klarar det som alla andra modeller vi hittills provat — förutom de nämnda också superimperialismen och imperiet — har misslyckats med. Här har vi svaret på frågan om *imperialismens formation*, eller snarare: den formation som kapitalismen ställer upp i innan den går ut i krig. Det handlar om en *form* av makt. Vi kommer att fylla den med innehåll längre fram. Hegemonibegreppet kan inte konkret förklara varför kapitalackumulationen ändrar i utomekonomiskt våld i periferin, men väl — på ett fundamentalt plan — hur den gör det. Den pekar ut en dynamik.

Vi ska nu, med hjälp av Gramsci och Perry Anderson, rekonstruera denna dynamik.

Från slätten till sammanträdesrummet

Utifrån sina lärdomar från tiden före fångelset och sina studier av det fångvaktarna bedömde som ofarlig historia började Gramsci formulera något som liknar allmänna lagar för en hegemonisk formation. Den första lagen är att gruppens och hegemonens intressen i grunden sammanfaller. De står på ena sidan av en större motsättning. Detta är konstitutionen, själva ramverket. Hegemonen och gruppen möts och går in och ut i varandra, därför att de behöver varandra: hegemonen kan uppnå sina intressen bättre med hela gruppens hjälp och vice versa. En ömsesidighet råder, ett beroende, ett återklingande stöd.

Men i mötet mellan hegemonens och gruppens intressen uppstår också mer komplexa, mindre självklart harmoniska situationer. Det är inte i varje fall givet att deras intressen är identiska.

För att se den andra lagen framför oss kan vi, en aning förenklat, tänka på en stam jägare och samlare som strövar runt i vildmarken. En i stammen har utsetts till vägvisare. Både han och gruppen har ett intresse av att de tillsammans går i rätt riktning; det är utifrån detta som de har formerat sig. Nu föreställer vi oss emellertid att vägvisaren råkar ha smak för en viss slags föda. Om han skulle leda stammen till de platser där han vet att just hans föda kan inhämtas skulle han bli maximalt tillfredsställd och mätt. Men det skulle skapa problem. Andra i stammen skulle inte få den mat de behövde. Som vägvisare måste han föra stammen dit den kan finna föda åt barnen, åt de äldre medlemmarna, föda som täcker behoven hos alla i stammen; bara så kan den överleva. I själva verket är det just hans förmåga att visa stammen till dessa fångstplatser, inte till hans egna smultronställen, som gjort att vägvisaren tilldelats sin roll.

Eller man kan tänka på ett multinationellt företag. Det har en verkställande direktör. Han har vissa favoritinvesteringar som han personligen skulle vilja göra — kanske skulle det höja värdet på hans egna aktier — men som verkställande direktör måste han tänka på vad som gagnar företaget som helhet. Han måste väga in balansen mellan företagets delar och deras behov, dotterbolagen, underavdelningar i olika länder, vad som ger det mest gynnsamma utslaget på aktiekursen. Allt detta och mycket mer har han att ta med i beräkningen; det hör

mellan ”tvång och samtycke, makt och hegemoni, våld och civilisation...” Citerad i Cuneo, s 3. Här har vi vridit om liknelsen i enlighet med den begreppsbestämning vi följt.

³³ P. Anderson (2002), s 20.

till det uppdrag han åtagit sig.

Vägvisaren och den verkställande direktören är båda *hegemoner*. Den andra lagen, som säger hur varje sann hegemon bör agera, bar Gramsci med sig från Lenin och Komintern; från den tid när han behandlade hegemonin som ett strategiskt imperativ.³⁴ Uppmaningen från ledarsidor och talarstolar till arbetarklassen löd: tänk inte bara på er själva! Tänk inte på era egna intressen i inskränkt, ”korporativ” mening! Tänk enbart på de av era egna intressen som sammanfaller med dem hos hela den grupp ni ska leda! I fängelseanteckningarna återkommer denna förmaning ofta som allmänna iakttagelser om att en hegemon måste lägga band på sina ”omedelbara och snävt själviska intressen som särskild kategori”.³⁵ Eller:

Hegemonins faktum förutsätter otvivelaktigt att man tar hänsyn till intressena och strävandena hos de grupper över vilka hegemonin utövas, att det bildas *en jämvikt som har kompromissens form* (...)³⁶

Den andra allmänna lagen kan sålunda formuleras: *hegemonen agerar i formationens allmänintresse*.

Den tredje lagen står i motsättning till den andra, men den är lika naturlig. Man kan återigen tänka på vägvisaren. Där han leder sin stam över vidder och berg kommer han emellanåt att ta ut kompassen utifrån sina individuella preferenser. Det är oundvikligt. I kraft av att han och ingen annan är vägvisaren väger just hans preferenser oproportionerligt tungt när riktningen ska tas ut; om han har chansen kommer han att vika av för att hitta den föda han vill ha. Stammedlemmarna kan ha så grundmurat förtroende för honom att de kommer att lita på hans bedömningar. Detta är det enkla fallet, där det inte uppstår någon dispyt. Men det kan också hända att några stammedlemmar helt enkelt *inte vill* gå åt det håll vägvisaren själv vill gå åt, och då kommer han att ge sig av med bara de villiga medlemmarna som sällskap — eller rent av ensam.

I sådana fall — som ligger inbyggda i hegemonins dynamik som en fullt tänkbar möjlighet — strävar inte hela gruppen i samma riktning som hegemonen. Då utbryter en konflikt.

Samma sak med direktören. Han kommer att ta varje tillfälle att berika sig själv genom företagets verksamhet. I bästa fall kan han göra det genom att tillvarata hela företagets intressen; ja, detta är grunden för deras samarbete, det gemensamma intresset. Men i sämsta fall opponerar sig vissa av cheferna mot att han i ett visst läge agerar på ett sätt som gynnar honom själv mer än företaget. Han kan välja att framhärda ändå, och den troliga följden blir då att han, liksom sin vägvisarkollega, får ta en konflikt.

Den tredje lagen kan sålunda formuleras: *hegemonen agerar i sitt egenintresse*.

Spänningen finns alltid där. Den låg outtalad redan i Kominterns diskurs, som cirkulerade runt risken för att arbetarklassen som hegemon skulle premiera sina egna intressen; temat återkommer i fängelseanteckningarna. Som enskild aktör har varje hegemon sina egenintressen, och grundregeln är alltså att de — eller hegemonens förmåga att utöva ledarskap — sammanfaller med gruppens allmänintresse. Men det är inte självklart att de gör det i varje enskild situation. Det kan finnas situationer där hegemonen väljer att prioritera sig själv och gå sin egen väg för att uppnå något hett eftertraktat. hegemonens roll ingår detta rent av som ett naturligt inslag, ett förväntat utrymme: ledarskapet ger som sådant en möjlighet för ledaren att tillgodose sina egenintressen.

Perry Anderson framhåller att

det är viktigt att betänka varje hegemonis formella figur, vars nödvändiga böjningsform är att en

³⁴ Se Gramsci (2000), s 170; P. Anderson (1976-77), s 17-18.

³⁵ Citerad i Augelli & Murphy, s 131.

³⁶ Gramsci (1967), s 224. Min kurs.

särskild makt har en allmän uppgift att genomföra en samordning. (...) Per definition kommer en hegemon att ha särdrag som inte kan delas av de andra, eftersom det är just de som lyfter den över massan. Men samtidigt kräver hegemonens roll att den måste hålla sig så nära en generaliserbar — det vill säga reproducerbar — modell som möjligt. Att rätta ut denna cirkel är naturligtvis i slutändan omöjligt, varför *det finns en inneboende koefficient av friktion i varje hegemonisk ordning. (...) Det partikulära och det generella är dömda till varandra.*³⁷

I korspunkten mellan den andra och den tredje lagen kan vi således formulera en fjärde lag. Vi kan identifiera den andra lagen — allmänintresset — som formationens *universalistiska* pol och den tredje — hegemonens egenintresse som dess *partikularistiska* pol. Den fjärde lagen lyder då: *i varje hegemonisk formation finns ett spänningsfält mellan den universalistiska och den partikularistiska polen.* Formationen rör sig i detta fält. I ena stunden befinner den sig närmare den ena polen, i nästa stund närmare den andra; den svänger oupphörligt någonstans mellan de ytterligheter som ryms inom gemenskapens ramverk.

Också denna fjärde lag kan destilleras fram ur fängelseanteckningarna. Gramsci skriver att ett avgörande moment i en aktörs inträde i hegemonrollen består i

att man blir medveten om att ens egna korporativa intressen (...) går utöver den korporativa kretsen, den rent ekonomiska gruppen, och kan och bör bli andra underordnade gruppers intressen. (...) Staten fattas visserligen som en grupps egen organism, ägnad att skapa gynnsamma villkor för denna grupps största möjliga expansion; men denna utveckling och denna expansion fattas och framställs som den drivande kraften i en *universell* expansion, i en utveckling av alla 'nationella' krafter, dvs. den dominerande³⁸ gruppen blir konkret samordnad med de underordnade gruppernas allmänna intresse, och statslivet uppfattas som ständig bindning och ständigt övervinnande av (...) ostadiga tillstånd av jämvikt mellan den fundamentala gruppens intressen och de underordnade gruppernas, jämviktstillstånd där *den dominerande gruppens intressen har överhand men bara till en viss punkt*, inte ända därhän att det rör sig om ett småskuret ekonomiskt-korporativt intresse.³⁹

Om detta är de fyra grundlagar som tillsammans bestämmer den hegemoniska formationens dynamik kan flera mindre paragrafer härledas ur dem. Hegemonen får sin roll för att just han eller hon ensam anses ha en förmåga att, som Gramsci uttrycker det, ”lösa ett *dominerande existensproblem*”.⁴⁰ Av detta följer att ett systematiskt lurendrejeri från hegemonen är omöjligt. Han eller hon företräder verkligen i grunden allmänintresset. I inledningen till *Det långa 1900-talet* slår Giovanni Arrighi i en Gramsci-exeges fast att ”en situation där den dominerande gruppens anspråk på att representera allmänintresset är helt ogrundat kommer att definieras inte som en hegemonisk utan som en *misslyckat* hegemonisk situation.”⁴¹

Hegemonen är gruppens ombud; han eller hon ”representerar sammangjutningen av en hel social grupp”.⁴² I definitionen av allmänintresset ingår således även en *dialog* mellan hegemonen och de andra. ”Med andra ord”, skriver Gramscikännaren David Forgacs, ”förutsätts aktivt och praktiskt engagemang från de hegemoniserade grupperna, helt olik den statiska, totaliserande och passiva underordning som impliceras i begreppet dominerande ideologi.”⁴³

Den kanske mest korrekta formuleringen är därmed att hegemonen har ett *mandat* från gruppen. I detta mandat ligger också, som vi redan varit inne på, ett visst *privilegium*. Hegemonen är betrodd med maktbefogenheter. De gör det möjligt för honom eller henne att släppa fram sitt egenintresse, och övriga delar av formationen kommer troligtvis att låta det ske; hegemonen kan få sin vilja igenom. Men bara till en viss gräns. På fel sida om gränsen

³⁷ P. Anderson (2002), s 20-21. Mina kurs.

³⁸ Detta är ett exempel på Gramscis terminologiska inkonsekvens, men i detta stycke försvinner inte den bärande tanken för det.

³⁹ Gramsci (1967), s 241-242. Mina kurs.

⁴⁰ Ibid., s 248. Jfr om jakobinerna ovan. Min kurs.

⁴¹ Arrighi (1995), s 49. Min kurs.

⁴² Gramsci (1967), s 248.

⁴³ Gramsci (2000), s 424.

kommer de andra delarna av formationen att *ta universalismen i försvar mot partikularismen* därför att de upplever sina intressen som alltför styvmoderligt behandlade.

Det är nu konflikten uppstår. Hur kan den lösas? I en genuint hegemonisk formation kan den inte lösas med våld. På denna för oss avgörande punkt är Gramsci ibland helt klar:

Om enheten mellan två styrkor är nödvändig för att besegra en tredje kan tillgripandet av vapen och tvång (även om man antar att de finns tillgängliga) inte vara mer än en metodologisk hypotes. Den enda praktiska möjligheten är en kompromiss. *Våld kan brukas mot fiender, men inte mot någon som står på ens egen sida* och som man snabbt vill assimilera, och vars 'goodwill' och entusiasm man behöver.⁴⁴

Likafullt finns det situationer där konflikterna blir så svåra att de spränger formationen. Det är situationer där den interna hegemonin vilar på *tillfällig* grund, som exempelvis i en nationell befrielsekamp. Så fort den är över kommer motsättningarna mellan de olika sociala skikt som nyss stod enade mot ockupanten upp till ytan. Den interna hegemonin från stridsåren visar sig, när självständighetens flagga är hissad, innehålla ett antagonistiskt förhållande mellan borgerliga skikt och andra; i regel slutar det med att de förra påtvingar de senare sitt välde.

Samma sekvens såg Gramsci i den franska revolutionen. Jakobinerna tog inte ledningen över enbart bourgeoisien, utan också över arbetarna, bönderna och alla andra revolutionära skikt. I den antifeodala revolutionens ögonblick hade de gemensamma intressen och utgjorde en intern hegemoni, men det dröjde inte länge förrän den krackelerade. Mot slutet av revolutionen krävde städernas arbetare höjda löner och rätt att organisera sig. Det stred direkt mot intressena i jakobinernas klassbas, och följaktligen stiftade de lagar mot kraven: alliansen sprack, revolutionen var över.

Men så länge hegemonin är hegemoni löses inte konflikterna med våld. Då samlar vägvisaren sin stam på slätten för överläggningar eller sätter sig direktören med sina chefer i ett sammanträdesrum, faller ner persiennerna och stänger av mikrofonerna.

Då är det dags att komma överens.

Med armarna inflätade

Gramsci själv skrev inte om imperialism. Fängelseanteckningarna tycks inte innehålla ordet. Ett undantag från tiden före fängelset var en artikel i hans tidning *Ordine Nuovo* där Gramsci uttalade vitglödgade förbannelser över det faktum att "vi européer i många år har levt på bekostnad av de färgade folkens död: omedvetna vampyrer som vi är har vi närt oss på deras oskyldiga blod."⁴⁵ Men i allmänhet var Gramsci en mycket nationell tänkare, fast rotad i den italienska historiens och politikens hembygdsmylla. Vissa har till och med hävdat att han är en så italiensk författare att han inte kan användas utanför landets kulturtradition. Han poängterade ofta att den socialistiska kampen utspelade sig inom nationen, och till skillnad från andra klassiska marxistiska teoretiker visade han bara ett svalt intresse för internationalism.⁴⁶

Gramsci betraktade hegemoni som något som uppstod, utvecklades och kunde bekämpas inom nationen.⁴⁷ En enda gång tycks han ha vidgat synfältet:

Varje relation av 'hegemoni' är med nödvändighet en undervisningsrelation och återfinns inte bara inom en nation, mellan de skiftande styrkor som utgör nationen, utan också på det internationella och världsvida planet, mellan komplexen av nationer och kontinentala civilisationer.⁴⁸

Det var ett logiskt medgivande. I hegemonimodellens allmängiltighet ligger att den också kan

⁴⁴ Citerad i P. Anderson (1976-77), s 19. Min kurs. Jfr Gramsci (2000), s 247.

⁴⁵ Gramsci (2000), s 113.

⁴⁶ Se Morton, s 127-129; Gramsci (2000), s 119, 231.

⁴⁷ Gill (1993b), s 3; Cox, s 64-65; Augelli & Murphy, s 145.

⁴⁸ Gramsci (2000), s 348. Anteckningen återfinns i en något mer öklar översättning i Gramsci (1967), s 54.

tillämpas på relationer mellan stater. Själv tog aldrig Gramsci det steget, men hans hugskott och tankeflöden har varit tillräckliga för att en skola av ”neogramsciansk” forskning på senare decennier har kunnat växa fram inom ämnet internationella relationer. Men inte heller där är imperialism ett uttalat tema.⁴⁹ I stället har neogramscianerna svängt mot en poststrukturalistiskt färgad läsning av Gramsci, där kulturen — i enlighet med skolbokskunskapen om honom — står i centrum. Förgrundsgestalten Robert Cox definierar sålunda internationell hegemoni som ”en struktur av värderingar och uppfattningar om sakernas ordning som genomsyrar ett helt system av statliga och icke-statliga entiteter.”⁵⁰ Neogramscianerna knyter an till Gramscis vilja att profilera sig mot ekonomism och framhåller upphetsat att världsordningen inte bara kan föras tillbaka på de materiella maktförhållandena — med konsekvensen att de i stället tenderar att stirra sig blinda på de kulturella.⁵¹

Som om det var med idéer världen styrdes!

Grundtanken inom skolan är att världens makter etablerar en ”dominerande ideologi”, ett ”intellektuellt och moraliskt ledarskap”, ett knippe allmänt vedertagna normer som världens folkmassor fostras att godta mot bättre vetande. Så bekräftar makten sig själv, genom internationella institutioner och kretsar av intellektuella.

En brittisk marxist har i en stark kritik mot skolan pekat på 1980-talets globala nedskärningar och privatiseringar och frågat om de verkligen kan förklaras med att världens folkmajoritet svalt vissa idéer. ”För att formulera poängen enkelt: kapitalet väntar inte på att den monetaristiska ideologin ska bli accepterad innan det sätter i gång omstruktureringen.”⁵²

Neogramscianerna upprepar sålunda de misstag som genom en oförsiktig läsning kan hämtas fram ur delar av Gramsci: förståliga glidningar mellan intern och extern hegemoni, ingen distinktion mellan hegemoni och dominans, en överbetoning på ideella faktorer med politiskt illusionsmakeri som följd.

I stället ska vi göra som Perry Anderson antytt. Vi ska se de *avancerade kapitaliststaterna som en hegemonisk formation*.

De avancerade kapitaliststaterna står tillsammans. Deras armar är inflätade i varandra. I grunden har de gemensamma intressen, de har en nära, icke-antagonistisk relation. De samarbetar. De rör sig i grupp.

Men de behöver en ledare.

En av de avancerade kapitaliststaterna har en alldeles särskild funktion i kollektivet. Denna stat är *hegemonen*.

Den skiljer ut sig från de vanliga, dödliga kapitaliststaterna genom en upphöjdhet, en vägvisarroll, ett direktörsskap. Hegemonen har ett långvarigt mandat från gruppen att lösa de dominerande existensproblem som alla medlemmar delar. Den luras inte, den för en dialog med de andra staterna, den har ett privilegium.

Den har egen makt.

Varför behöver avancerade kapitaliststater en hegemon, och vilket uppdrag är hegemonen satt att fullfölja? Det är, som vi alldeles strax återkommer till, för tidigt att svara utförligt på det ännu. Perry Anderson anger dock en mycket enkel och grundläggande orsak. De avancerade kapitaliststaterna behöver en ledare för att *hålla ihop gruppen* och se till att alla är sams.⁵³

⁴⁹ Se t ex Gill (1993b), s 4. Pionjärtexten för denna skola är Cox. Gill (1993a) har blivit något av en standardantologi; en uppdaterad översikt ges i Bieter & Morton.

⁵⁰ Citerad i Gill (1993c), s 42. Min kurs. Jfr talet om kunskapsproduktion i *ibid.*, s 24.

⁵¹ Burnham, s 77, 79. Jfr t ex Bieler & Morton, s 2.

⁵² Burnham, s 83.

⁵³ P. Anderson (2002), s 20-21.

Våld hör över huvud taget inte hemma inom hegemonin.

På sina territorier härbärgerar de avancerade kapitaliststaterna den globala kapitalackumulationens högsta sfärer, cirkulationens toppnivåer, profiterna, ledningscentralerna. Denna formation står överst i det internationella ekonomiska — och därmed också politiska — systemet. Under sig har den periferin.

De avancerade kapitaliststaterna utövar således *dominans* över periferin.⁵⁴

Det kan — det hör till dominansens former — innebära våld. I den stund det innebär våld *bryter imperialismen fram som den hegemoniska formationens konvulsion av dominans*, hegemonin går över gränsen och som varje militär formation har den en anförare, en härförare, rent av en enda arme som gör jobbet.

Detta är den modell som bäst förmår begripliggöra hur vår tids imperialism arbetar. Det är som sagt en rent formell modell, ännu utan innehåll. Att förse den med innehåll är att svara på frågan om vad hegemonens mandat består av, eller annorlunda uttryckt: varför utomekonomiskt våld kommer att riktas mot periferin. Det är själva huvudfrågan, som vi kommer att ägna sitt utrymme när det är dags. Frågan om formationen är den som måste besvaras först, och vi kan för tillfället nöja oss med att vi svepande har avbildat den modell vi letat efter.

Hegemonimodellen skiljer sig från de andra fyra modeller vi tagit upp till bedömning. Den skiljer sig från den interimperialistiska rivaliteten, ultraimperialismen och imperiet i att den tilldelar en stat en unik roll. Den skiljer sig från superimperialismen och den interimperialistiska rivaliteten i att den utgår från en *djupt liggande enhet* mellan de avancerade kapitaliststaterna i stället för från en motsättning. Den visar hur formationen gjutit samman en spetsig topp med en bred bas så att de är oskiljaktiga från varandra.

Men har då inte denna modell något begrepp för interna konflikter mellan avancerade kapitaliststater? Det har den. Som vi sett finns det i varje hegemonisk formation en inbyggd spänning mellan allas allmänintresse och hegemonens egenintresse. Hegemonin rör sig i ett falt, ett spektrum mellan den universalistiska polen och den partikularistiska. I detta spektrum kan en rad konflikter tänkas segla upp, i lägen där hegemonen vill utnyttja sina maktbefogenheter till att gynna sig själv mer än gruppen i övrigt. Då kan de andra medlemmarna fara ut i protest. Det uppstår en konflikt, men den löses inte med våld — den löses genom kompromiss.

Det finns också i de avancerade kapitaliststaternas hegemoniska formation en annan slags konflikt, en helt hypotetisk konflikt som vid dagens rand kanske skulle kunna uppstå. Det skulle den göra om en stat utmanar hegemonstaten och gör anspråk på dess tron. Då kommer hegemonen att försvara sitt ledarskap och sina privilegier, och det skulle kunna hota den inre freden. Men det är som sagt en helt hypotetisk typ av konflikt, bortom dagens förnimbara förhållanden.

Även en eventuell strid om hegemonpositionen någon gång i en framtid skulle dock vara av annat slag än de konflikter som postuleras i den interimperialistiska rivalitetens modell. Man skulle kunna ta två statsskick som liknelse. I den interimperialistiska rivaliteten står kapitaliststaterna mot varandra i en ständig och grundläggande motsättning, eftersom de alla vill åt så mycket som möjligt av en begränsad mängd resurser: det liknar rivaliteten mellan partier som i det parlamentariska valets nollsummespel försöker maximera sina mandat. I hegemonin gäller det i stället en kung som innehar tronen och hans utmanare; kanske en framgångsrik krigare. Skillnaden här är att den förra sortens konflikt är *horisontell* och utgår från en fundamental *jämlikhet* mellan aktörerna, medan den senare är *vertikal* och utgår från en fundamental *ojämlikhet* mellan dem.

⁵⁴ Jfr Augelli & Murphy, s 134 för ett ovanligt exempel på distinktionen.

Detta är dock, än en gång, ren spekulatio; den slags konflikt som faktiskt har en betydelse i hegemonins vardag är den mellan universalism och partikularism, som påminner om när kungen tvistar med sina uppdragsgivare i aristokratin.

Varje imperialistiskt företag utövas enligt vår definition i en eller flera *nationalstaters intresse*. Den nationalstat som har en särskild möjlighet att styra imperialismen åt sitt önskade håll är hegemonstaten, och det kan då uppstå konflikt med de andra staterna.

Men grunden för relationen, och för hur konflikten ska lösas, är det gemensamma intresset.

Den ogrumlade staten

Det är naturligtvis USA det handlar om. I sin essä inför invasionen av Irak tog Perry Anderson avstamp i det faktum att dagens imperialism i en mycket bokstavlig bemärkelse är en *USA-imperialism*. USA:s roll i världen liknar ingen annans. Det råder inte, som Hardt och Negri påstår i en strof i *Imperiet*, en ”gradskillnad” mellan USA och andra länder.

Det råder en artskillnad.

Denna USA:s särställning är i grund och botten inte en följd av landets egna egenskaper, utan av *hegemonins* krav. För att de avancerade kapitalist-staterna ska kunna bli en hegemonisk formation måste en av dem avskilja sig från de andra. Koordinationen mellan dem kräver

en överlägsen makt som är förmögen att disciplinera systemet som helhet i alla parter intresse. (...) Men samtidigt måste hegemonen — kan bara — vara en särskild stat: som sådan oundvikligen utrustad med en speciell historia och nationella säregenheter som skiljer den från alla andra.⁵⁵

Tronen i hegemonins centrum är en unik plats som måste besittas av en unik aktör. Just nationen USA råkar nu ha de egenskaper som gör den *perfekt i rollen som kapitaliststaternas hegemon*. Denna unicitet grundlades vid USA:s tillkomst, när de människor som från början bebodde det amerikanska territoriet avlägsnades. Det nya landet blev ett tabula rasa där kapitalismen kunde skriva in sig i oblandad form, fri från förkapitalistiska rester. Genom folkmordet på indianerna — ett utomekonomiskt våld som ur offrens perspektiv hade apokalyptiska dimensioner — skapades en tom yta där kapitalismens inomekonomiska rörelselagar tilläts verka i sin *absolut renaste form*.⁵⁶ USA är därmed en illustration av förhållandet att extremt våld och extrem ekonomisk frihet inte utesluter, utan snarare förutsätter varandra i en natt-och-dag-dialektik.

Resultatet av det amerikanska ursprungsvåldet blev en elementär skillnad mellan USA och Europa. Gramsci själv iakttog den när han i sina anteckningar kom in på det han kallade ”amerikanism”:

Detta förhållande kan kallas en 'rationell demografisk sammansättning' och består i det faktum att det inte existerar flera klasser utan någon väsentlig funktion i produktionssfären, med andra ord klasser som är rent parasitära. Europeisk 'tradition' och 'civilisation' karaktäriseras omvänt av just närvaron av sådana klasser, skapade av 'rikedomen' och 'komplexiteten' i det förflutna. Historien har lämnat efter sig högar av avlagringar som uppstått genom mättnings och fossilisering av civila tjänstemannaskikt och intellektuella, av prästerskap och landägare, av piratkommers och den professionella (senare värnpliktsbaserade, men för officerare alltid professionella) armén. Man skulle kunna säga att *ju längre historia en nation har desto fler och betungande är dessa avlagringar av överkamma och oanvändbara skikt som lever i sitt fädernesland; dessa den ekonomiska historiens pensionärer*. (...) Denna situation är inte unik för Italien, den råder i lägre eller högre grad i alla det Gamla Europas länder (...).⁵⁷

⁵⁵ R Anderson (2002), s 20-21. Kurs i original.

⁵⁶ Arrighi (1995), s 84-85. Dock ska man ta i beaktande att slaveriet var en jättelik institution av förkapitalistisk karaktär – men det försvann i och med det amerikanska inbördeskriget, som därmed rensade ut klumparna och konstituerade USA som rent kapitalistisk stat fullt ut.

⁵⁷ Gramsci (2000), s 277-278. Min kurs.

Europa bar alltså på ett tungt ekonomiskt, socialt och kulturellt arv från tidigare produktions-sätt. Inget europeiskt land kunde, med mindre än att det gjorde sig av med hela sin befolkning och sedan började om från början, mäta sig med USA i fråga om kapitalistisk renrasighet. När USA fylldes på med ny (vit) immigrantbefolkning behövde den inte ta sig igenom alla tidigare epoker innan den kom fram till kapitalismen; den växte rakt in i ett samhälle med okränkbar äganderätt, fria marknader och rörlig arbetskraft. På denna grund skulle USA komma att frambringa *det borgerliga samhällets renaste ekonomiska, sociala och kulturella mönster*. De kunde sedan spridas över den kapitalistiska världen genom att andra stater tog efter, lärde sig och vidareutvecklade dem.

Detta är en grundläggande egenskap hos varje hegemon, det som formar den ”undervisnings-relation” Gramsci talar om: i kraft av att en i gruppen har kommit längst kan han eller hon lära de andra hur de ska göra. Gramsci talar om de intellektuella som är knutna till den hegemoniska makten och har till uppgift att ”företräda de idéer som konstituerar den terräng där hegemonin utövas”.⁵⁸ Samma uppgift har USA i förhållande till andra avancerade kapitaliststater. Hegemonen ställer sig i den övriga gruppens tjänst.

Samtidigt har den som alla lärare ett övertag, en makt.

För att exemplifiera hur USA genom sin partikulära historia blivit den mest universella kapitaliststaten vänder sig Perry Anderson till filmkulturen. Det är ett smått ironiskt val med tanke på att Anderson tidigare kritiserat de partier hos Gramsci och de av hans uttolkare som koncentrerar sig på just kulturella fenomen, men exemplet är talande och visar på den allmänna logiken.

Hur kommer det sig, undrar Anderson, att filmer från USA så totalt överskuggar världens biografer? Varför inte filmer från någon europeisk stat? När den amerikanska filmen växte fram var den tvungen att hitta ett språk som talade till alla invånare, oavsett vilken nationell kultur de lämnat bakom sig. Immigranterna hade kapats av från sina förkapitalistiska rötter och tagit sig över till ett land där det enda som förenade dem var att de var invånare i ett nytt samhälle. För att kunna kommunicera med denna heterogena publik måste den amerikanska filmindustrin hitta en maximal dramatisk förenkling och monotoni. Europeiska filmskapare, å andra sidan, verkade inom lokala traditioner fulla av kulturella koder som bara de infödda förstod. Följaktligen var det svårt att exportera film från europeiska länder, men den amerikanska filmen var — med den borgerliga abstraktionen som språk, framsporrad av landets särskilda historia, prövad och populär hos den mångnationella publiken hemmavid — perfekt skuren för massexport.⁵⁹

USA:s speciella historia gjorde landet skickat att *formulera hela kapitalismens allmän-intresse*, eftersom landet på sin hemmaplan hade förverkligat den yppersta kapitalismen. Det är denna undervisnings- och maktrelation Anderson vill illustrera med Hollywood, och vi ska senare se prov på hur den har sett ut där det verkligen gäller, i basen, i ekonomin.

Vid sidan av USA:s renhet fanns ett antal andra förhållanden som gjorde landets kapacitet som ledare för kapitaliststaterna unik. USA låg strategiskt placerat mitt emellan världs-handelns viktigaste sfärer — Asien, Afrika, Europa — och kunde leda in handeln på sitt territorium. De små europeiska staterna, däremot, låg tätt inklämda på samma kontinent. Det nya landet var i sig stort som en kontinent, och till bredden fyllt av naturresurser. I takt med att kapitalismen sträckte ut sig över hela territoriet utvecklade det en hemmamarknad som ingen europeisk nation kom i närheten av.⁶⁰

Medan arbetarklassen tidigt organiserade sig i Europa dröjde fackföreningarna länge i USA,

⁵⁸ Gramsci citerad i Augelli & Murphy s 131.

⁵⁹ Resonemanget förs på P. Anderson (2002), s 24-25.

⁶⁰ Arrighi (1995), s 85-86.

och de stora arbetarpartierna uteblev helt. Den amerikanska arbetarklassen förblev svagare och mer utelämnad åt kapitalisternas nyckel än sin europeiska motsvarighet, som skaffade sig en betydande motståndskraft.⁶¹

Tillsammans med många andra faktorer bidrog allt detta till att USA kom att utveckla en exempellös styrka som kapitalistisk ekonomi.

USA har sålunda varit ett laboratorium för framställningen av ogrumlad kapitalism, i en optimal behållare, med tillgång till de bästa grundämnena. Det har genererat den idealiska hegemonen för de avancerade kapitaliststaterna. USA har genom sina särskilda egenskaper överträffat alla andra möjliga kandidater — inte bara västeuropeiska stater, utan även Japan — och kanske kan man därför säga att USA varit förutbestämt att inta tronen; som ingen annan har den haft förutsättningar att leva upp till hegemonins underliggande krav.

Denna stat har varit kapitaliststaternas kapitaliststat, den som har sammangjuttit alla kapitaliststater, nyttjat deras stöd och tagit fram de mönster som legat nära de övrigas intressen.

USA:s och kapitalismens intressen har i grunden varit ett.

Kentaurens tid

Det har tagit tid för formationen att fullt ut förverkligas. Det har tagit tid för USA att bli *den oomtvistat främste i spetsen för en grupp som dominerar hela världen*. Från 1870-talet och fram till första världskriget präglades världskapitalismen av något helt annat än intern hegemoni, nämligen interimperialistisk rivalitet. De avancerade kapitaliststater som USA snart skulle leda uppvisade ännu ingen som helst enighet, utan förde krig efter krig mot varandra.

Under denna tid var Lenins modell korrekt. Efter andra världskriget ändrades förhållandena mellan dem radikalt, när konkurrensen åter lade sig på ett ekonomiskt plan. Samtidigt stod kapitaliststaterna inför en yttre fiende — den reellt existerande socialismen — och nu klev ett moget USA fram för att som god hegemon ta kommandot över den gemensamma kampen.

Detta var den första perioden av intern hegemoni för de avancerade kapitaliststaterna, men den hade en betydande begränsning. Den dominans som var dess yttersta syfte kunde inte utövas över *hela världen*. Öststaterna satte en gräns.

Inte förrän efter murens och Sovjetunionens fall har kentauren av hegemoni och dominans fritt kunnat regera världen. USA har mer än någonsin tidigare växt in i sin länge förberedda hegemonroll, enar de andra avancerade staterna bakom sig och behöver inte stanna vid några geografiska gränser.

Nu fullbordas för första gången världskapitalismens kombination av hegemoni och dominans.

Vår tid definieras alltså inte, som nyleninisterna vill tro, av den interimperialistiska rivalitetens återkomst efter att locket lyfts eller, som Hardt och Negri vill tro, av att imperiet ersatt imperialismen och USA blivit obetydligt. Den definieras av fullkomnad USA-hegemoni och dominans för centrum.

En inte ovanlig tes är att formen för vår tids världskapitalism påminner om hur det såg ut under 1800-talets sex *första* decennier. Också då dominerade en enda kapitaliststat jorden, nämligen Storbritannien. Vår tid skulle därmed, enligt denna tes, mer likna en pendelrörelse genom seklerna tillbaka till den formation som gällde *före* imperialismen.⁶² Men det finns en hel serie olikheter som knäcker denna tes. En formell, avgörande skillnad är att Storbritannien

⁶¹ P. Anderson (2002), s 22-23. Perry Anderson nämner också, intressant nog, religionens svaga ställning i Europa och starka i USA som en faktor.

⁶² Giovanni Arrighi hör till dem som förfäktar tesen – märkligt lik (och olik) nyleninisternas tes om rivalitetens återkomst i Arrighi (1983), t ex s 158-163.

var ensamseglare, medan USA ligger längst fram i en hel flotta av avancerade kapitaliststater. Under 1800-talets första hälft hade inget annat land än Storbritannien utvecklat en verkligt modern, industribaserad kapitalism; det var, som vi sett, först efter 1870 andra länder kom till. Storbritanniens ställning fram till 1870 kan därför inte definieras som en *hegemoni* i ordets rätta bemärkelse. Andra länder stod inte bakom britterna i ett förbund förankrat i gemensamma intressen.

Den *pluralitet* som kännetecknar den moderna kapitalismen — och imperialismen — inträdde efter 1870. Ett sätt att ordna mångfalden av avancerade kapitaliststater var att låta dem strida mot varandra. Det var den väg kapitalismen slog in på under världskrigen, med följderna att den så när tog död på sig själv. Ett annat sätt att ordna pluraliteten var att ena de olika staterna bakom en hegemon; denna form räddade kapitalismen från fler självförvållade katastrofer när den första gången trädde fram under kalla kriget. Nu har den fullbordats.

Vi lever i den första kapitalistiska hegemonin med global räckvidd.

Med andra ord: USA styr världen å de avancerade kapitaliststaternas vägnar.

Laser när överallt

En Onkel Sam-figur bär ett jordklot på sina axlar. Han stirrar in i kameran med iskallt blå ögon.

Varje år ger World Economic Forum i samarbete med *Newsweek* ut ett glansigt specialmagasin om läget i världen, och år 2002 var temat varken som några år tidigare — forskning eller ny ekonomi.

Nedanför Onkel Sam står ”AMERICAN POWER” skrivet i högburna versaler.

Denna USA:s makt är, inte minst, av *militär* natur. Den amerikanska nationen föddes med silversked i mun, och det gällde även militära förhållanden. USA skyddades av Stilla havet på sin ena sida och av Atlanten på sin andra. Det gjorde landet oåtkomligt för varje försök till erövring. De europeiska nationerna, som alla var mer eller mindre geografiskt utsatta och delade en lång historia av korsvisa fälttåg, kunde bara känna avund inför denna jätte som tack vare sin insularitet var i det närmaste osårbar.⁶³ Med hjälp av den och alla sina rikedomar byggde USA en militär väldighet som — tydligast i andra världskrigets slut — överglänste de andra avancerade kapitaliststaterna.

Selektionen var naturlig. Om det var någon som hade förmågan att hålla samman gruppen och resa försvar mot yttre fiender så var det denna stat.

Efter krigets slut blev uppgiften akut. Det ”dominerande existensproblem” som kapitaliststaterna måste hantera var Sovjetunionen, som i öster hade fört bort nästan halva Europa från kapitalets cirkulation och in i det planekonomiska läget; nu, fruktade man i väst, planerade Stalin att sträcka sig efter resten. Endast tack vare att USA permanent stationerade ut omfattande truppstyrkor, beväpnade med de mest dödliga vapnen, kunde eventuella idéer om att invadera Västeuropa avskräckas.⁶⁴ Alla kapitaliststaters intressen och USA:s egna intressen *sammanföll*. Det var för båda livsviktigt att hejda östs utbredning mot väst.

Kalla kriget tog slut med Sovjetunionens sammanbrott, och för en kort tid tyckte sig västvärlden stå utan fiender. Men som Bill Clintons underrättelsechef James Woolsey uttryckte det 1993 hade västvärlden ”slagit ihjäl draken men lever nu i en djungel full av giftiga ormar.”⁶⁵ Det finns fortfarande militära uppgifter som den hegemoniska formationen behöver få utförda, och efter 1990-talets övergång i ett nytt millennium råder inget tvivel därom;

⁶³ P. Anderson (2002), s 22-23.

⁶⁴ Se t e x Guyatt, s 115.

⁶⁵ Rogers, s 146.

militärledningar och säkerhetsanalytiker behöver inte längre vilset leta efter fiender. De uppfyller (vissa) delar av världen. USA har således kvar sitt militära mandat från gruppen — men mot giftiga ormar krävs andra vapen än mot en drake.

Den amerikanska armén genomgick under 1990-talet, och i synnerhet under dess sista år, en genomgripande omstrukturering.

I början av 1990-talet skar USA kraftigt ner på sina försvarsanslag. Framför allt var det kontingenterna i Västeuropa som drogs tillbaka och upplöstes när vakthållningen mot öst inte längre behövdes. Tunga, platsbundna enheter som en gång placerats ut för att kunna möta den sovjetiska fienden i en slutstrid gick ur tiden och budgeten. I stället började USA satsa på något som efterhand tränades upp till allt större färdighet: *förmågan att intervensera var som helst i världen*.⁶⁶ Till detta hörde utvecklingen av ny militärteknologi, som skulle göra det möjligt att med högsta precision och på kortast tänkbara tid attackera mål på väldiga geografiska avstånd.

Förändringarna kunde iaktas i alla den amerikanska militärapparats delar. I flygvapnet krymptes de strategiska slagstyrkor som byggts för ett krig — inklusive ett kärnvapenkrig — mot öststaterna. Antalet stridsplan minskades, den rent kvantitativa kapaciteten skars ner. Samtidigt arbetade flygvapnet på en förhöjd rörlighet. Under Gulfkrigets första natt år 1991 genomförde flera B 52-or den längsta flygräden i världshistorien: de lämnade sina baser i USA, flög till Mellanöstern, avlossade sina kryssningsmissiler och återvände hem. Utan att någonsin landa. Det var en uppvisning av den militära logik där, som Marx en gång formulerade tendensen hos det borgerliga produktionssättets kommunikationsmedel, ”rummet utplånas medelst tid”: genom en fruktansvärt snabb militärteknologi kunde det amerikanska flygvapnet slå till på motsatta sidan av rummet, vars utsträckning därmed förlorade betydelse.⁶⁷

1993 kläckte Pentagongurun Andrew Marshall begreppet ”revolution in military affairs”, som på sedvanligt armévis högs ner till en bokstavskod: RMA. Revolutionen rullade på under 1990-talet, men det var inte förrän i Afghanistan den verkligen visade sina muskler. På flygvapensidan hade då RMA tagit fram förarlösa spanings- och bombplan, som kunde riktas mot mål på den afghanska marken *utan att några piloter ens behövde lämna sina baser*.⁶⁸

Ytterligare ett steg mot frigörelsen från rummet hade tagits.

Den amerikanska flottan kallade under 1990-talets lopp likaledes hem ett stort antal taktiska och strategiska krigsskepp, samtidigt som den investerade i smidiga höghastighetsfartyg som på kort tid kan sättas in ”mot regionala hot”. Infanteriet har befriats från sina trögrörliga divisioner och i stället utrustat fler mindre enheter som på kort varsel kan sättas in i konflikt-områden. Den gren av USA:s väpnade styrkor som fått behålla störst andel personal är den fjärde grenen, den snabbfotade marinkåren — i sig större än de flesta andra länders hela arméer — som utgör invasionernas spjutspets på marken. Det var marinkåren som røjde väg för ockupationen av Irak.⁶⁹

Nästa steg i RMA ser av Pentagons intresseinriktning att döma ut att bli laservapen. När de tas fram och blir stridsdugliga kommer de i förverkligandet av ännu en science fiction-fantasi att på nytt revolutionera militärteknologin, utplåna rummet, låta soldaten befinna sig än längre bort från målet och ändå kunna nå det med — bokstavligen — ljusets hastighet. Parallellt med sådan forskning förfinar den amerikanska militärmakten, tvärt emot alla mytbildningar som omgärdar precisionsvapnen, projektiler vars syfte är att *maximera de mänskliga offren*.

⁶⁶ Ibid., s 149.

⁶⁷ Ibid., s 149-150.

⁶⁸ Mann, s 22-24; P. Anderson (2002), s 13.

⁶⁹ Rogers, s 150-152.

Multipelraketer, tryckvågsbomber, kluster-bomber som sprider ut hundratals mindre bomber när de når marken har alla förtjänsten att urskillningslöst slå ut *kollektiva* mål, det vill säga stora människomassor som befinner sig på marken.

Som civila.⁷⁰

RMA handlar alltså inte om krigföring fri från blod och köttslamsor. Den handlar om *färre klumpiga arméenheter och större global rörlighet*; om mindre beroende av rummet, skarp precision genom rummet, helt enkelt USA:s obegränsade förmåga att utöva våld i hela det globala rummet. Det är formeln för en tid där huvudmotsättningen är en annan än den mellan öst och väst. Timvisaren för denna tid har lett USA till dessa oerhörda satsningar på ny militär kapacitet.

Vem är det då som allt detta våld ska riktas mot? Var finns ”de regionala hoten mot USA och dess ekonomiska och politiska intressen”?⁷¹

Inte bland andra avancerade kapitaliststater. De står på samma sida som USA också i dagens huvudmotsättning; ofta deltar de själva i de militära företagen som USA:s allierade. Några kryssningsmissiler eller laservapen mot Frankrike, Japan, Schweiz eller Sverige kommer inte på fråga.

Det är för att kunna rycka in *var som helst i periferin* som USA förnyar sin armé. Den förmåga som tränas är förmågan till dominans utkrävd i människoliv. Eller annorlunda uttryckt: *hegemonen förbereder sig för imperialism*.⁷²

Här ser vi ett första tecken på en dialektik mellan imperialism och globalisering. USA:s militärstrategiska revolution upphäver med radar och laserstrålar nationernas gränser och inreder hela den del av världen som utgör periferin till ett enda upplyst rum. Målet med RMA är en platslös krigskonst. Här finns inga gränser, ingen utsida *som inte kan penetreras*, ingen suveränitet som går säker. Men allt detta — som ligger så väl i linje med globaliseringen — utvecklas genom den analytiska antitesen *att en nationalstat för krig*, att en singulär statsapparat vidgar sin suveränitet, närmare bestämt de avancerade kapitaliststaternas hegemon: nationen USA.

I enlighet med denna dialektik är USA:s mål inte bara fullständig global räckvidd för sin armé utan också fullständig insularitet. USA vill befästa sin kontinentala ö till en ogenomtränglig bubbla. Det är detta som är syftet med det omtalade missilförsvarssystemet, som från rymden ska kunna lokalisera kärnvapen eller andra spetsar som händelsevis skulle vara på väg mot amerikanskt territorium och oskadliggöra dem innan de landar. Samtidigt behåller USA en överlägsen kärnvapenkapacitet. Därmed har redan landet, med historiesociologen Michael Manns ord, ”en högre grad av försvar än någon annan stat någonsin har haft i historien.”⁷³

Allt detta kostar. Där de flesta avancerade kapitaliststater kan tillåta sig att frigöra resurser från sina försvarsbudgetar växer den amerikanska budgeten stadigt sedan 1999 och är nu uppe i samma tillväxttakt som under kalla krigets mest intensiva år vid 1980-talets början. År 2002 stod USA för tre värdedelar av den totala ökningen av världens försvarsutgifter. Följden är att USA:s relativa övertag bara tilltar. År 2001 gjorde den amerikanska armén av med 36 procent av världens samlade försvarsutgifter, året därpå med 40 procent, och om trenden fortsätter kommer USA inom kort att *göra av med mer på sin armé än alla världens övriga stater tillsammans*.⁷⁴

⁷⁰ Ibid., s 154—55.

⁷¹ Ibid., s 155.

⁷² Det finns en vana att beteckna USA:s våldsamma ingripanden runt om i världen som uttryck för ”hegemoni”, en begreppsanvändning vi alltså avvisar. Se t ex Harvey (2003), s 38-40.

⁷³ Mann, s 19.

⁷⁴ Sipri, s 306-307; Mann, s 18.

Det är något exceptionellt med detta. Storbritannien snuddade inte ens i sin glans dagar vid ett liknande övertag över alla andra länder.⁷⁵ Så här ser den första totala hegemonin ut, den där de avancerade kapitaliststaterna *allt mer överlåter åt en stat att sköta de militära uppgifterna*. Den vidgade klyftan mellan USA:s försvarsbudget och de övrigas är ett uttryck för att imperialismen delegeras till hegemonen — raka motsatsen till den tendens som borde ha infunnit sig för länge sedan om den interimperialistiska rivaliteten fortfarande var en adekvat modell.

Lenins sentrogna har fel.

De liberala borgarna har också fel. Den renaste kapitaliststaten har inte skapat den ljuvaste freden. Tvärtom har den frambringat den mest groteska dödsmaskinen i mänsklighetens historia.

Hegemonins tysta minuter och andra svängningar

Men även ett äktenskap gnisslar. Att USA har ett militärt uppdrag från kapitalismens centrum betyder inte att det alltid råder samstämmighet mellan USA och övriga avancerade stater. Formationen kränger, ibland rister det högt i den, när den rör sig genom historien. Varje hegemoni lever i ett spänningsfält mellan gruppens allmänintresse och hegemonens egenintresse, mellan universalismens pol och partikularismens; det hålls samman av det delade intresse som ligger i botten men manifesterar sig genom en konfliktfylld dynamik.

Det gäller också USA:s förhållande till andra avancerade kapitaliststater. Ibland kan de bråka högt. Men de skiljer sig aldrig, det kommer inte på tal; det dröjer inte länge förrän de är vänner igen. Det är fråga om en rörelse.

De senaste åren ger gott om exempel på hur den kan se ut.

Under Bill Clintons presidentskap odlades de varmaste relationer mellan USA och formationens övriga medlemmar. Clinton ville göra sig känd som mästare på ”multilateralism”, rådslog ofta med EU:s ledare och vurmade passionerat för ”mänskliga rättigheter” och ”den nya ekonomin” som ledmotiv i en transatlantisk överideologi. När USA snabbt ingrep i Kosovokonflikten 1999 förankrades kampanjen först noggrant i Natos beslutande organ. Alla skulle vara eniga.⁷⁶ Under 1990-talets lugna år, innan den ekonomiska krisen satte in, såg de avancerade kapitaliststaterna ut att röra sig som en familj i sin faders spår genom skog och mark; de problem de mötte var av jämförelsevis mild art och orsakerna till missämja små.

Detta var en era av bekymmersfri universalism.

Därmed inte sagt att Bill Clintons USA inte också gick sin egen väg. Den förskjutning som senare skulle inträffa i den amerikanska utrikespolitiken hade sina förelöpare i Clintoneran. De blev mer framträdande ju längre 1990-talet led. 1999 drog sig USA ur provstoppsavtalet och förbehöll sig rätten att testa kärnvapen, och ungefär samtidigt vägrade Clinton att underteckna den internationella konventionen om förbud mot landminor: signaler om att USA var berett att efter eget gottfinnande ge större utrymme åt sina nationella intressen.⁷⁷

Men tydligast var tendensen i fråga om — Irak. I december 1998 genomförde USA den enskilt största attacken under den misshandel av landet som pågick under hela 1990-talet, med sanktioner, flygförbudszoner och lågintensiva bombningar. USA bestämde sig för att under fyra dagar avfira mer än 400 missiler mot irakiska mål. FN vidtalades inte, trots att organisationen i samma stund samlat sig för att diskutera just Irak. Bill Clinton — som själv förmodligen mest tänkte på hur uppmärksamheten kunde vändas bort från Lewinskyaffären — visade därmed att USA kunde agera helt efter eget huvud: detta var en stund av partikularism. Men

⁷⁵ Mann, s 24-25. Jfr Rogers, s 161; Boot, s 349.

⁷⁶ Se t ex P. Anderson (2002), s lo; Malone, s 29-33. Anderson går med rätta hårt åt de vänsterintellektuella, exempelvis Jurgen Habermas, som såg denna diskurs som något progressivt.

⁷⁷ Hook & Spanier, s 329.

den uppväckte inga ramaskrin i formationen. Med något undantag lät de avancerade kapitaliststaterna sin hegemon göra som den själv fann bäst och invände inte mot decemberattacken.⁷⁸

Under 1990-talets handskakningar över Atlanten grodde en amerikansk egenmäktighet som accepterades.

När George W Bush sedan tog över i Vita huset förstärktes tendensen, så kraftigt att bedömare uppfattade det som en kvalitativ förändring. Bush var noga med att framhålla att han först och främst var amerikan. Hans medarbetare kunde göra narr av begreppet ”världssamfund” och Clintons fjolligt inställsamma attityd till omvärlden; nu var det USA:s nationella intressen som gällde fullt ut.⁷⁹ Två amerikanska statsvetarprofessorer formulerar den välkända policyn:

Snarare än att arbeta genom formella organisationer som FN eller Nato skulle USA bilda 'koalitioner av villiga' från fall till fall och sedan upplösa dem när uppgifterna fullgjorts. När hjälpen från andra nationer inte bedömdes som nödvändig eller tillräckligt tillmötesgående skulle USA gå sin egen väg.⁸⁰

För att understryka att han nu svängde mot den partikularistiska polen och avsåg att infria sin främsta utrikespolitiska ambition inledde Bush sitt presidentskap med en ny attack mot Irak. I mitten av februari 2001, bara fyra veckor efter att han installerats, föll släggan på nytt mot Bagdad i de hårdaste attackerna sedan december 1998. FN varskoddes inte — trots att utrikesministern Colin Powell mötte Kofi Annan dagen innan bombardemanget började — och USA brydde sig inte ens om att överlägga med sin närmast allierade Storbritannien.⁸¹

Efter denna rivstart gick Bush vidare med att slita bort internationella avtal från väggarna i Vita huset, med iver hos en nyinflyttad som vill sätta upp sin egen tapet. Det viktigaste av dem var kanske avtalet om ABM, Anti-Ballistic Missiles, som var till för att förhindra utbyggnad av nya antinukleära försvarssystem som skulle kunna rubba terrorbalansen mellan kärnvapenmak-tema och sätta i gång nya rustningsspiraler. Det var ett hinder för planerna på amerikanskt missilförsvar i rymden; Bush rev genast ner det och kastade det i sin papperskorg.

Den nye presidenten, varm i kläderna, fortsatte med att blockera förnyandet av konventionen mot biologiska vapen med hänvisning till att striktare regler hotade framkalla inspektioner av amerikanska anläggningar. Han motsatte sig ett avtal om att förbjuda export av handeldvapen till icke-statliga aktörer med att USA måste ha rätt att beväpna ”frihetskämpar”. Han tog tillbaka Clintons sista ord om att USA skulle ansluta sig till den internationella krigsförbrytartribunalen, eftersom amerikanska officerare och soldater i så fall skulle kunna dras inför rätta.

USA gör vad USA vill. Förmågan till imperialism ska inte begränsas. Det var Bushs principer, och med dem åkte också andra slags avtal ut; mest uppmärksammat kanske Kyotoprotokollet om begränsning av växthusutsläpp.⁸²

Bushs svängning mot partikularism proklamerades högljutt, men så oerhört banbrytande var den inte. Som sagt fanns tendensen redan hos den sene Clinton, som också provade missilförsvar, struntade i att dra ner på växthusutsläpp och obstruerade avtal.⁸³ Det rörde sig inte om något kvalitativt nytt, utan om en *gradvis rörelse mellan poler i ett spektrum*, men det var

⁷⁸ Stepanova, s 186-190; Rai (2003), s 10-11. Andra självsvåldiga militäräventyr under Clintons presidentskap var bombningarna av Afghanistan och Sudan (den berömda läkemedelsfabriken) i augusti 1998. Stepanova, s 187-188.

⁷⁹ P. Anderson (2002), s 11; Hook & Spanier, s 330. 347.

⁸⁰ Hook & Spanier, s 330.

⁸¹ Rai (2003), s 14.

⁸² Hook & Spanier, s 330-331.

⁸³ Malone, s 31.

ändå tillräckligt för att flera av de övriga staterna i formationen skulle reagera.

Relationerna mellan USA och EU svalnade betydligt under det första halvåret av Bushs presidentskap. Ledare för EU kunde störa sig på USA:s arrogans mot omhuldade internationella institutioner, blickade nostalgiskt tillbaka på den tid när Bill Clinton konsulterade dem om (nästan) allt och saknade honom. Frågan är dock om det verkligen handlade om kolliderande intressen — gruppens och ledarens — eller om att USA bröt mot hegemonins invanda kutym genom att inte skicka representanter till Europas huvudstäder och finstämt höra sig fram till en samsyn.⁸⁴

Hur som helst varade inte det dåliga humöret länge.

Den 11 september 2001 spräcktes för första gången i historien USA:s insularitet. Det var inget mindre än denna hörnpelare för landets ställning som vacklade och föll med WTC-tornen. USA hade alltid trott att om något skulle kunna tränga igenom skyddet från de omgivande haven så var det kärnvapen; i stället hade nu nitton oansenliga män från periferin smugit sig in med några pennknivar. Förskräckelse, förvåning. Och dagen efter: ”vi är alla amerikaner” som krigsrubrik i franska *Le Monde*. FN:s säkerhetsråd samlades på Frankrikes initiativ för att i starkast möjliga ordalag fördöma attackerna och kräva vedergällning, Nato förklarade att angreppet var riktat mot alla dess medlemmar.⁸⁵ I Sverige, liksom i många andra länder, anbefalldes tre tysta minuter för att hedra de knappt 3 000 dödsoffren: något liknande hade aldrig tidigare förekommit i samband med en katastrof.

På ett par timmar var sammanhållningen tillbaka. Alla avancerade kapitaliststater slöt upp som en man bakom sin sårade ledare. Den närmast psykotiska sorg och medkänsla som breddade ut sig över dem veckorna efter 11 september stod naturligtvis inte i proportion till de mänskliga offren, relativt offren för andra våldsutbrott, utan var en funktion av *hela gruppens behov av USA som upphöjd hegemon*.

Den omedelbara uppgiften var att återupprätta USA:s fysiska osårbarhet, och med detta som ett huvudmål utropade George W Bush sitt krig inte mot kärnvapenstater eller fientliga arméer, utan mot *terrorismen*, den som ensam visat sig kapabel att smälta ner insularitetens bjälkar. Kriget mot Afghanistan måste vara ett mycket *amerikanskt* krig. Det var ett krig för att bygga upp den raserade singularitet som USA — och gruppen, systemet — var beroende av.⁸⁶

USA försäkrade sig om att kriget mot talibanregimen och Al-Qaida fördes under en rent amerikansk kommandostruktur. Men liksom gruppen behövde sin hegemon, så behövde också hegemonen gruppen. Syftet kunde uppfyllas bäst om de andra avancerade kapitaliststaterna deltog, och det gjorde de: vid sidan om de länder som stödde kampanjen diplomatiskt eller med flygrättigheter sände fem av dem — Storbritannien, Tyskland, Frankrike, Kanada och Australien — militära enheter till Afghanistan.⁸⁷ De spelade inte tillnärmelsevis samma roll för utgången som USA:s enheter, men det var också det som var meningen: att få tillbaka formationens form och utplåna källan till tvivel.

Som internationell fiende kunde terrorismen bara bekämpas internationellt. USA var i behov av underrättelseinformation, finansiella ingripanden och politiskt stöd från andra länder. ”Till den nya erans ironier”, skriver statsvetarprofessorerna, ”hörde att USA inte kunde nå framgång i kriget mot terrorismen utan hjälp från samma världssamfund som Bush med stor effekt hade hånat under sin valkampanj.”⁸⁸ Således drev 11 september-attackernas efterspel Bush

⁸⁴ P. Anderson (2002), s 13-14; jfr Hook & Spanier, s 368.

⁸⁵ Hook & Spanier, s 333; Malone, s 33.

⁸⁶ Jfr Callinicos (2003a), s 62.

⁸⁷ Hook & Spanier, s 344.

⁸⁸ Ibid., s 348.

från den partikularistiska polen, i riktning mot den universalistiska. Denna tid var ånyo en där allmänintresset — så tyckte ju sig många andra kapitaliststater hotade av terrorattacker på egen mark — och det amerikanska egenintresset framträdde som en harmoni.

Men inte heller detta skulle vara länge.

Från pol till pol på vägen till Irak

Ett år efter terrorattackerna, i september 2002, avtäckte George W Bush sin nya säkerhetsdoktrin. I dokumentet *The National Security Strategy of the U.S.A.* fastslogs principen om ”förebyggande krig”. Nationernas suveränitet sköts åt sidan för tanken att USA måste skydda sina intressen genom att slå till först, innan potentiella fiender angriper USA snarare än efteråt, när skadan redan är skedd. I stället för självförsvar, preventiv ockupation. ”Om en regering stöder terrorism”, förklarade Richard Hass i utrikesdepartementets ledning, ”har den förverkat suveränitetens normala förmåner, däribland rätten att lämnas ensam på sitt territorium.”⁸⁹

Så utvidgade USA kriget mot terrorismen till en syn på hela världen som sitt protektorat, öppet för ockupationer när USA vill.⁹⁰

Denna doktrin var specialdesignad för att slutföra arbetet med den stat som utvecklats till något av en amerikansk besatthet: Irak. I ett tal den 13 mars 2002 hade Bush deklarerat att det nu var dags att göra det som han och stora delar av USA:s härskande klass länge krävt, nämligen röja undan Saddam Hussein och inta landet. Under återstoden av 2002 blev det allt mer uppenbart att beslutet hade fattats.

Hegemonens vilja var stark. Den gick före gruppen. Skulle den stanna upp för att vänta in övriga kapitaliststater och förankra sitt beslut — och skulle de ställa upp? Perry Anderson såg in i hegemonimodellens spåkula. Kritiska röster mot hur USA förberedde invasionen hade under sommaren hörts från delar av EU, som kände sig

obekvämt exponerade av okänsligheten i den framstöt som nu var på väg. I praktiken stannade dock deras betänkligheter vid en vädjan om att vad som än sjösattes borde ha FN:s formella välsignelse. (...) En resolution från säkerhetsrådet som är tillräckligt vagt formulerad för att öppna för ett amerikanskt angrepp mot Irak efter utgången av något slags ultimatum skulle räcka för att stilla det europeiska samvetet och låta Pentagon gå vidare med sitt krig. (...) På det hela taget kan det europeiska samtycket till kampanjen tas för givet.⁹¹

Med andra ord: vissa EU-ledares opposition mot kriget var inget mer en önskan om en aningen mer lyhörd, universalistisk hållning från USA.

Under sensommaren 2002 bestämde sig George W Bush för att lyssna till sin utrikesminister Colin Powell i stället för hökarna i Pentagon — administrationens egen partikularistiska pol — och förde saken till FN. Den 12 september höll han sitt uppmärksammade tal inför generalförsamlingen där han uppmanade världsorganisationen att följa USA:s ledarskap genom att sätta hårt mot hårt mot Saddam Hussein.⁹² FN är den kanske viktigaste instansen för sammanjämkning av hegemonens egenintressen och gruppens allmänintressen, och det var detta som var tanken med att lägga frågan i världsorganisationens händer: Bush sträckte ut handen mot den andra polen.

Han saktade in för att få med sig de övriga.

Mycket riktigt dröjde det inte många veckor förrän FN:s säkerhetsråd enhälligt antog resolution 1441. USA fick som man ville: Irak varnades för de ”allvarliga konsekvenser” som

⁸⁹ Citerad i *ibid.*, s 350.

⁹⁰ ”Protektorat” är det uttryck statsvetarprofessorerna använder i *ibid.*, s 352.

⁹¹ P. Anderson (2002), s 19. Min kurs. Andersons artikel publicerades före Bushs tal i FN.

⁹² Lennart Pehrson: ”Bush ökar pressen på FN”, *Dagens Nyheter*, 13/9 2002.

skulle drabba landet om inte regimen visade fullständig samarbetsvilja, följde en sträng tidsplan och ovillkorligen öppnade alla anläggningar som kunde tänkas vara av intresse för vapeninspektioner.⁹³ Det rådde ingen större tvekan om vilka ”allvarliga konsekvenser” som åsyftades. Hela säkerhetsrådet hade skrivit under.

Med resolution 1441 hade således det som såg ut att bli ett tvistefrö mellan USA och EU jämkats samman till en gemensam mission: att tvinga Irak på knä.

Därmed hade också USA givits viss legitimitet för att mobilisera sin armé. Med hänvisning till att resolutionen förutsatte ett påtagligt hot för att få Saddam Hussein att backa och blotta sina massförstörelsevapen beordrade USA 200 000 soldater till Persiska viken.⁹⁴ Maskineriet hade — med säkerhetsrådets hjälp — satts i rullning.

Ännu var dock inte alla avancerade kapitaliststater övertygade om att det var tid att gå till attack. Nyckelländer som Frankrike, Tyskland och Ryssland intog långlamheten som politisk position: ge vapeninspektionerna mer tid att hitta vapnen så kan vi tänka oss att godkänna kriget längre fram. Å ena sidan USA, som hade beslutat sig för länge sedan, som hade sin armé på plats, inte kunde tänka sig nesan att ta hem den igen utan att få säga mission accomplished och ville komma i gång med operationerna innan den irakiska sommarvärmen satte in.⁹⁵ Å andra sidan flera tunga stater, som drog fötterna efter sig och ville ge vapeninspektionerna mer tid. Från resolution 1441 till de första bomberna över Bagdad den 20 mars 2003 präglades det världspolitiska spelet av en stegrad konflikt mellan dessa två föreställningar om *fart*.

Vid en viss punkt skar det sig. Det var när det stod klart att ett allt mer otåligt USA faktiskt tänkte vrida om startnyckeln till de surrande motorerna och ta med sig de kapitaliststater som ville in i Irak, samtidigt som FN:s säkerhetsråd ännu inte var redo att anta en ny resolution som explicit påbjöd krigshandlingar. Vid denna punkt utbröt vad som allmänt uppfattades som den värsta konflikten i *den hegemoniska formationen sedan... ja, kanske någonsin?*

De diplomatiska turerna mellan USA och framför allt Frankrike och Tyskland utvecklades till ett skrällande gräl framför ögonen på världsmedia.⁹⁶ Bedömare blåste upp dem till något oerhört: ”Vad skulle hända med den europeiska enigheten, med Nato, med 'världssamfundet' självt om en sådan här katastrofal splittring fick fortsätta? Skulle själva idén om Väst kunna överleva?”⁹⁷ Dagarna innan kriget bröt ut var formationens interna polarisering som värst.

Men — återigen — också den skulle snart vara till ända.

Vad berodde den på? Hur kom det sig att flera så viktiga länder vägrade att ställa upp på sin hegemons begäran om direkt stöd till kriget? En förklaring torde vara att de inte hade ett lika intensivt intresse av en invasion som USA. Men en annan, minst lika viktig faktor var de breda massornas motstånd mot kriget.

Här måste vi tänka över den hegemoniska formationens struktur en gång till. Den är en sorts ring där de avancerade kapitaliststaterna krokar in i varandra, men den är inte en ring för deras massor, utan för deras *härskande klasser*. Massorna står utanför. I varje nation strider och interagerar samtidigt de respektive härskande klasserna och massorna med varandra. Om de förra i en given situation är på väg att följa hegemonen åt ett håll som massorna motsätter sig kan de, om motståndet är tillräckligt starkt, så att säga tillfälligt slita ut den härskande klassen

⁹³ En detaljerad analys av resolutionen ges i Rai (2003), s 49-56.

⁹⁴ Hook & Spanier, s 364-365. Storbritannien skickade samtidigt 30 000 soldater.

⁹⁵ Ibid., s 369. ”Det skulle vara närmast tortyr att tvinga våra styrkor att stanna och strida i sommar”, ojade sig en senator Richard Lugar. Georg Cederskog: ”Ett krig kan vänta en månad”, *Dagens Nyheter*, 15/3 2003.

⁹⁶ Se t ex Lennart Pehrson: ”Diplomatiskt sammanbrott hotar FN”, *Dagens Nyheter*, 9/3 2003; Tove Nandorf: ”Franskt-ryskt nej till USA i FN”, *Dagens Nyheter*, 11/3 2003; Ali (2003), s 165; Hook & Spanier, s 365-366.

⁹⁷ Ali (2003), s 158.

ur ringen och tvinga den att stanna. Ju mer halvhjärtat den härskande klassens intresse är av att följa hegemonen desto mindre kraft krävs för att lyckas.

Det var något i den vägen som inträffade våren 2003. Tyskland är ett exempel. Varken den tyska härskande klassen eller premiärminister Gerhard Schröder var någonsin särskilt hett engagerade i en attack mot Irak, men de lär heller inte på egen hand ha motsatt sig en invasion vid den tidpunkt USA valde — vilket bland annat visade sig i att Tyskland trots sin retorik lät USA använda baser på sin mark för krigsprojektet. I valkampanjen september 2002 var emellertid Schröder tvungen att svära på att under inga omständigheter stödja en amerikansk attack.⁹⁸ Det var en eftergift åt den massiva antikrigsopinionen i landet.

Samma sak hände i en av USA:s satellitstater i periferin, vars mark planerarna i Pentagon hade räknat med för trupptransporter till fronten: Turkiet. Den turkiska regimen hade själv ingenting emot att delta i en invasion — vilket bland annat framkom av den ivrighet med vilken den erbjöd styrkor efter att ockupationen etablerats.⁹⁹ Men den hade inget val. ”Givet att 85 procent av den turkiska befolkningen inte vill ha ett krig känner partiet och regeringen att vi måste uttömma alla fredliga möjligheter innan vi motvilligt skulle kunna delta i ett krig”, sade en företrädare för AKP-regeringen, som påverkade krigets faktiska utveckling när USA nekades turkiskt territorium som korridor.¹⁰⁰ Frankrikes blockad mot nya krigsresolutioner i säkerhetsrådet månaderna före kriget var troligen en funktion av samma situation.

Men andra stater, som Storbritannien, *nonchalerade* i stället sina folkopinioner. Att förklara deras val blir även det ett ämne för analys av konkreta, nationella styrkeförhållanden: å ena sidan styrkan hos de härskande klassernas intresse i en invasion, å andra sidan styrkan hos massornas motstånd. Någonstans i denna ekvation avgjordes den officiella politiken.

Men oavsett i vilka proportioner konflikten inom formationen berodde på att USA:s egenintresse inte motsvarade allmänintresset och på trycket från masskrafter utifrån, var saken klar när kriget väl bröt ut. I det ögonblicket hade antikrigsrörelsen lidit nederlag. Kriget var över all världens massor, vad de än tyckte om det.

Inte många minuter förflöt innan enigheten i formationen var återställd. Som antikrigsrörelsens främste intellektuelle, Tariq Ali, uttrycker det i en tillbakablick:

Knappt hade Tomahawk-missilerna hunnit lysa upp Bagdads natthimmel och de första irakiska civila skjutits ner av amerikanska marinkårssoldater förrän Chirac skyndade sig att förklara att Frankrike skulle garantera säker passage för amerikanska bombplan genom sitt luftrum (vilket man inte hade gjort, under hans eget premiärministerskap, när Reagan attackerade Libyen), och önskade den amerikanska armén 'snabb framgång' i Irak. Tysklands kadavergröna utrikesminister Joschka Fischer tillkännagav att hans regering också hoppades innerligt på en 'snabb kollaps' för motståndet mot den angloamerikanska attacken. För att inte överträffas av de andra förklarade Putin för sina landsmän att 'av ekonomiska och politiska skäl' kunde Ryssland bara önska sig en avgörande seger för USA. Andra internationalens partier hade inte kunnat agera med 'hedervärt'.¹⁰¹

Fyra mindre passionerade forskare vid Stockholms internationella freds-forskningsinstitut, Sipri, drar i efterhand en liknande slutsats:

katalogen över USA:s och Europas ageranden stöder inte vid närmare betraktande de mer pessimistiska teserna [om splittring mellan dem]. Under 2003 — till och med i Irakfrågan — tycks

⁹⁸ Mann, s 21; Gunnar Jonsson: ”Schröder måste väcka soffliggarna”, *Dagens Nyheter*, 9/9 2002. Omkring 75 procent av tyskarna uttryckte denna komspomisslösa hållning. Peter Anderson & Mikael Kivi: ”Spelet om väljarna drunknar i leran”, *Göteborgs-Posten*, 25/8 2002.

⁹⁹ Se t ex Hans-Henrik Rönnow: ”Turkiet skickar tusentals soldater till Irak”, *Dagens Nyheter*, 8/10 2003. Nu skickade ju aldrig Turkiet några trupper till Irak, eftersom den folkliga motviljan mot tanken på att de gamla ottomanska ockupanterna än en gång skulle tränga in i landet var så stark att den nådde upp till ”Iraks styrande råd” som uttalade sitt häftiga motstånd och tvingade USA att ge upp idén.

¹⁰⁰ Citerad i Rai (2003), s xxiii. Jfr Hook & Spanier, s 368; Ali (2003), s 160.

¹⁰¹ Ali (2003), s 158.

nyckelaktörerna i de avgörande ögonblicken ha vägletts av instinkter till försiktighet, konvergens och kompromiss.

*Dessa instinkter, fortsätter Sipri-forskarna, utgick från "vetskapen om fortsatt gemensamma intressen."*¹⁰²

Gramsci kunde inte ha sagt det bättre själv.

Ett öppnat land

Svängningarna mellan de universalistiska och partikularistiska polerna fortsatte efter att slaget — om än inte kriget — hade vunnits. När USA:s stridsvagnar rullade in i Bagdad nådde kampanjens nationella ådra en slags kokpunkt. Det var *amerikanska* soldater som, långt före de brittiska, befriade staden; det var de som den 9 april ledde in ett par hundra anhängare på Paradistorget och, om så bara för en stund, virade en amerikansk flagga runt den snärjda Saddam Hussein-statyn. Irak var hädanefter USA:s ägodel, inget tvivel skulle råda om det.

Länder som Frankrike och Tyskland kände samtidigt viss sårad stolthet och missnöje över att anspråken på fullvärdigt deltagande i formationens beslutsprocesser hade förbigåtts av ett rastlöst USA. Under ockupationens första fas — under en Bagdadhimmel som svartnade av röken från de plundrade ministerierna och palatsen — framträdde de inre slitningarna på nytt.¹⁰³

Men kapitaliststaterna var måna om att få ett snabbt slut på sin split. De började anstränga sig för att lyfta lurar, öppna dörrar, le åt och tala gott om varandra. Det diplomatiska klimatet månaderna efter invasionen präglades av en önskan om försoning inom "världssamfundet": ledarna i Frankrike, Ryssland och andra länder som förhållit sig skeptiska till kriget markerade om och om igen att de inte ville träta mer med USA.¹⁰⁴ Fortsatta konflikter skulle bara skada deras intressen.

Den avgörande impulsen till nästa svängning kom dock även denna gång från formationens utsida. Ockupationen hade inte pågått länge förrän styrkan i det väpnade motståndet pressade USA att förflytta sig mellan polerna. De reguljära irakiska trupperna hade varit lätta att besegra, men eldstormen av gerillaattacker var något annat: den lät sig inte slås ned. USA:s totala överlägsenhet till trots orsakade motståndskämparna det värsta manfallet i armén sedan Vietnam. I oktober, när den väpnade kampen låg på en betydligt lägre nivå än månaderna därpå, dödades i genomsnitt sex soldater i veckan och omkring 40 skadades av fjärrstyrda bomber, raketangrepp, bakhåll och eldstrider; de föll för irakier som hade full lokalkännedom och kunde flyta in och ut ur civilbefolkningen¹⁰⁵

Ockupationsmakten var oförmögen att styra landet. De ekonomiska kostnaderna för Iraks "återuppbyggnad" sköt i motsvarande mån i höjden.

Vita huset måste röra sig. *Det klarade inte av Irak på egen hand.*¹⁰⁶ USA kunde inte uppnå sina mål utan att direkt involvera de andra avancerade kapitaliststaterna och få dem att dela ockupationens militära och ekonomiska bördor. *Liksom gruppens medlemmar inte hade råd med en fortsatt konflikt hade inte hegemonen råd att stå ensam.*

Följaktligen återvände USA till — FN. Under september år 2003 inleddes en diplomatisk offensiv för att få med sig säkerhetsrådet på en ny resolution om Irak. De amerikanska förhandlarna anlade en ödmjuk och kompromissvillig ton mot framför allt Frankrike och Tysk-

¹⁰² Sipri, s 60-61. Min kurs.

¹⁰³ Se t ex Lennart Pehrson: "Risk för ny kris i FN:s säkerhetsråd", *Dagens Nyheter*, 19/4 2003.

¹⁰⁴ Se t ex Ali (2003), s 168-169; Kari Molin: "Försoningsmöte i Tyskland", *Dagens Nyheter*, 16/4 2003.

¹⁰⁵ Siffran från Rory McCarthy: "Theatre of War", *The Guardian*, 13/10 2003.

¹⁰⁶ Se t ex Bengt Albons: "FN-invitet blottar USA:s svaghet", *Dagens Nyheter*, 5/9 2003; Phyllis Bennis: "Back to the UN...", *Znet*, 22/9 2003.

land, och efter sex veckor låg en överenskommelse färdig: i resolution 1511 uppmanade ett enhälligt säkerhetsråd alla FN:s medlemsstater att *bidra med trupper och pengar* till ”återuppbyggnaden”.¹⁰⁷ Inte ett ord om någon tidpunkt för upprättandet av en irakisk regering.

FN hade satt sin stämpel på ockupationen.

Resolution 1511 formulerade vad man kunde kalla för en hegemoniskt optimal lösning. Alla avancerade kapitaliststater av betydelse — inklusive de som tidigare motsatt sig tidpunkten för kriget — gav den sitt stöd och lovade att på ett eller annat sätt bistå ockupationen, samtidigt som USA ensamt behöll den högsta kontrollen över de militära styrkorna. Alla — och en. ”Det viktigaste är att sända en signal om enighet”, sade en fransk diplomat; ”vi gav inte bort någonting som vi inte ville ge bort”, sade en bedömare som stod Bush nära.¹⁰⁸

Men det rörde sig inte om en viljelös underkastelse under USA. Den främsta amerikanska eftergiften var att FN fick ett större inflytande över den politiska processen i Irak och detta gick väl ihop med att sista ordet — den militära makten — stannade i egna händer. Resolutionen gav till och med Pentagon mandat att forma och leda en FN-styrka.¹⁰⁹

Att skänka bort länder i periferin till länder i centrum är nu inget nytt för världssamfundet. FN:s föregångare Nationernas förbund delade åren efter första världskriget ut arabiska territorier till Storbritannien och Frankrike som ”mandat”. Irak tillföll britererna. Skillnaden denna gång var att FN:s insats inte bestod i att överlämna Irak åt ett enda land, utan åt en *internationaliserad* ockupation. Det var ett uttryck för att imperialismen sedan förra omgången ömsat skinn och bytt ut en formation mot en annan.

Tendensen efter resolutionen, under de sista månaderna av år 2003, var också att allt fler länder flög in sitt ja till USA:s administration i Irak. I november var soldater från inte mindre än 32 andra stater på plats.¹¹⁰ Alla kom naturligtvis inte från kapitalismens centrum; många av USA:s bästa hantlangare är lojala regimer i periferin eller länder som försöker bli avancerade. Det centrala här är emellertid att stater som skulle kunna skaffa egna maktambitioner och har en högutvecklad kapitalistisk ekonomi valde att ställa sina trupper till USA:s förfogande: Storbritannien, Italien, Spanien, Nederländerna, Sydkorea, Danmark, Norge... Tyskland åtog sig att utbilda irakiska poliser och soldater åt ockupationsstyret, medan Japan och Frankrike lovade pengar; senare anslöt sig också Japan med egna trupper.¹¹¹

När USA väl öppnat upp Irak valde ingen avancerad kapitaliststat att ställa sig utanför.

Som jämförelse sände inte en enda västerländsk stat soldater till USA:s ockupation av Sydvietnam. Kanske har kapitalismen aldrig förr presterat en så enad och bred ockupation som år 2003 i Irak.

Den bekräftades året därpå, den 8 juni, när FN:s säkerhetsråd antog en ny, kanske än mer avgörande resolution på USA:s beställning. Denna gång satte världsorganisationen sin underskrift under ännu en av de amerikanska lögnerna: ”överföring av suveränitet till irakierna”. Den 30:e juni — det blev den 28:e, i en snabbt överstökad ceremoni som ingen irakier brydde sig om skulle ockupationsmakten överföra suveräniteten till en irakisk regering. FN sade ja!, utfärdade enhälligt resolution 1546 och fick det att låta lite mer trovärdigt när USA påstod att *ockupationen av Irak är över*.

¹⁰⁷ Bl. a. Lennart Pehrson: ”Ödmjuk Bush vill ha FN-hjälp”, *Dagens Nyheter*, 23/9 2003; Georg Cederskog: ”Bush byter till ödmjuk framtoning”, *Dagens Nyheter*, 9/9 2003; Wolfgang Hansson: ”Bush fick stöd av sina kritiker”, *Aftonbladet*, 17/10 2003; Lennart Pehrson: ”Säkerhetsrådet röstade för Irakresolution”, *Dagens Nyheter*, 17/10 2003. Jfr Ali (2003), s 164.

¹⁰⁸ Howard LaFranchi: ”UN Council Unanimous – A Win for Bush”, *Christian Science Monitor*, 17/10 2003.

¹⁰⁹ Jan Halldin: ”Internationell trupp till Irak”, *Göteborgs-Posten*, 17/10 2003; Robert Bums: ”Pentagon to Call on More Support Troops”, *The Guardian*, 17/10 2003.

¹¹⁰ Bitte Hammargren: ”Irak ockuperas av en jätte och 32 villiga dvärgar”, *Svenska Dagbladet*, 12/11 2003.

¹¹¹ Thomas Hall: ”Tyskland erbjuder utbildning av irakier”, *Dagens Nyheter*, 24/9 2003.

Mellanösternexperten Joost Hilterman på Human Rights Watch överdrev inte i sin analys:

Jag tror att säkerhetsrådets juniresolution handlade mer om regeringarnas behov att lappa över det sår som orsakades av Irak. Jag tror att själva situationen i Irak var ett sidospel: syftet med resolutionen var att reparera den transatlantiska splittringen. Man kan till och med föra fram argumentet att genom att erkänna interimregeringen och auktorisera multinationella styrkor i Irak legitimerar FN ockupationen.¹¹²

”Multinationella styrkor”, som FN alltså uttryckte det, blev kvar i landet. De 140 000 amerikanska soldaterna och de tiotusentals soldaterna från andra länder tillerkändes rätten att stanna på obestämd tid, vidta ”alla nödvändiga åtgärder” för att betvinga Iraks ”hot mot den internationella freden” och därmed ockupera Irak i exakt lika hög grad som innan. USA:s stridsvagnar malde asfalten i Bagdad och de andra irakiska städerna lika hårt dagen efter som före ”suveräniteten”. All personal från USA åtnjöt rättslig immunitet — de kunde inte ställas inför rätta för några brott i Irak — samtidigt som USA förbehöll sig rätten att upphäva irakiska domstolars domar över irakiska medborgare om de bedömdes strida mot säkerhetsbehoven. USA behöll kontrollen över den irakiska budgeten, utbildningssystemet, luftrummet, hela territoriet, de politiska processerna, allt av någon betydelse.¹¹³

Och detta skrev FN under på.

Som alla med ögonen öppna kunde se var alltså den irakiska ”interimsregeringen” en inhemsk fasad för fortsatt amerikansk ockupation: den högsta makten i landet flyttades bara över från Paul Bremer till John Negroponte, från Coalition Provisional Authority till USA:s nya ”ambassad” — världens största. Den irakiska premiärministern Iyad Allawi, en före detta CIA-agent med blod på händerna, utsågs till ockupationens irakiska ansikte. Dagarna innan han tillträdde på posten lovade han att intensifiera kampen mot de väpnade motståndsgrupperna — ”vi ska stå upp mot dem och vi ska besegra dem och vi ska krossa dem” — och rivstartade sedan med att införa undantagslagar, återinföra dödsstraffet, förbjuda pressen att ”rikta obefogad kritik” mot honom själv och uppmuntra amerikanska bombningar i Fallujah, Najaf, Kut, Bagdad.

Den irakiska kollaboratörsregeringen saknade all folklig legitimitet. Den regerade på ett program av ständigt upprepad tacksamhet gentemot de amerikanska styrkorna för att de befriat landet — en bedömning 2 procent av irakierna instämde i — och utan skyddet från hela kohorter av utländska soldater skulle Allawi och de andra med största säkerhet ha mördats. De var fullständigt beroende av den fortsatta ockupationen; deras existensberättigande var att ge sken av att den hade irakiserats. Men det var just inte mer än ett sken. Två tredjedelar av de 36 regeringsmedlemmarna var utländska medborgare, främst i USA och Storbritannien.¹¹⁴

Också detta slags agerande var gammal god tradition i världssamfundet. Det brittiska mandatet utvecklades på samma sätt: efter oförtröttliga revolter år efter år lämnade Storbritannien över makten till en irakisk regering år 1930, bara för att kunna behålla makten

¹¹² Citerad i Roshan Muhammed Salih: ”The semantics of Iraqi sovereignty”, Al-Jazeera, 6/7 2004.

¹¹³ Bl.a. Watkins, s 9; *The Economist*: ”What sort of handover?”, 3/7 2004; Adam Hirsch: ”A Pseudostate is Bom”, Znet, 27/6 2004; Boston Globe: ”U.S., Iraq agree on immunity arrangement for American troops”, 25/6 2004; Nicolas Pelham: ”Iraq's air and sea ports to stay under foreign control”, *Financial Times*, 24/6 2004.

¹¹⁴ Siffran 2 procent från USA:s egen opinionsundersökning i juni 2004. Bl. a. Watkins; Patrick Cockburn: ”The Pretence of an Independent Iraq”, *Common Dreams*, 22/6 2004; Lin Noueihed: ”Iraq PM Vows to Crush Insurgents Behind Attacks”, Reuters, 24/6 2004; Seumas Milne: ”Iraq's war of liberation”, *The Guardian*, 3/7 2004; Mark Turner: ”Iraqis doubt move towards democracy”, *Financial Times*, 25/7 2004; Annia Ciezado: ”Iraq's PM poised for martial law”, *Christian Science Monitor*, 7/7 2004; Robert Fisk: ”Iraq to Explode”, *The Independent*, 3/8 2004; Chris Shumway: ”Saddam-Era Censorship Back Again”, *AntiWar*, 10/8 2004; Robert Fisk: ”Alice in an Iraqi Wonderland – The Pitiful Restoration of Iraqi 'Sovereignty'”, *Counterpunch*, 29/7 2004; Dan Murphy: ”In charge, Iraqis crack down hard”, *Christian Science Monitor*, 8/7 2004.

desto lättare genom militärbaser, osynligt politiskt inflytande och kontroll över oljan. Nationernas förbund godkände i alla delar arrangemanget.¹¹⁵ Då, som nu.

Suveränitet? Nej. *Den hegemoniska formationens ockupation av Irak var inte slut, den gick vidare i ny form med ännu en universalistisk FN-resolution i ryggen.*

Universellt arrangerad ockupation: dit hade den hegemoniska formationen nått sommaren år 2004.

Samtidigt var den amerikanska kapitalistklassen mitt uppe i en intern förhandling om var någonstans på skalan mellan universalism och partikularism landet borde lägga sig de närmaste fyra åren: ett presidentval. Demokraternas kandidat John Kerrys hela kampanj utgick från en kritik av Bushs partikularistiska böjelser. ”Multilaterala om vi kan, unilaterala om vi måste”, löd Kerrys utrikespolitiska slagord och positionering längs skalan; enligt en kampanjtalesman ”en fundamental skillnad mot den nuvarande administrationens inställning till världen, som är 'troligen ensam, med andra om vi måste'.”¹¹⁶

I sak och substans fanns dock inga skillnader. John Kerry och hans vicepresidentkandidat John Edwards hade båda röstat för invasionen och ångrade sig inte för ett ögonblick; deras kritik mot Bush gällde, som demokraternas valplattform slog fast, att han inte hade ”skickat tillräckliga styrkor för att genomföra uppdraget”.¹¹⁷ Bush var inte tillräckligt *bra på att ockupera*. ”Att vinna ett krig handlar inte bara om att vinna själva kriget, det handlar om att vinna den direkta ockupationen efteråt, vilket den här administrationen har varit totalt oförberedd och orustad för”, dundrade Kerry.¹¹⁸ I tal efter tal lovade han att stanna i Irak och besegra de ”extremister” som ”svurit på att driva ut våra trupper”—men, framför allt, att närmare koordinera ockupationen med Europa.¹¹⁹

USA måste enligt Kerry få ”en utrikespolitik som är smartare (...) och mer respektfull mot världen.”¹²⁰ Där låg hela alternativet.

De kommer att hålla ihop

Sådant var alltså läget i den hegemoniska formationen sommaren 2004, och så ser det ut när den rör sig genom historien: USA och de andra avancerade kapitaliststaterna kan tycka olika ibland, de kan komma ihop sig, smälla igen dörrarna efter sig, men när de gemensamma intressena gör sig påminda ser de till att sätta sig ner och komma överens. Deras mellanstatliga liv utgör just, med Gramscis ord, en ständig bindning och ett

ständigt övervinnande av (...) ostadiga tillstånd av jämvikt mellan den fundamentala gruppens intressen och de underordnade gruppernas, jämviktstillstånd där den dominerande gruppens intressen har överhand men bara till en viss punkt.

Det är nödvändigt för hegemonen att ”ta hänsyn” till de andras intressen och se till ”att det bildas en jämvikt som har kompromissens form”. — Exakt!

I ett visst läge kan USA marschera iväg ensamt eller med en liten klunga i sällskap. I andra lägen samlas alla för rådslag och planering. I det förra fallet, där USA agerar mer egenmäktigt, är det troligt att USA:s egenintressen får större plats än i de senare, där allmänintresset först förhandlas fram till gemensam aktion. Men även ett ensamt USA kan agera för hela

¹¹⁵ Haifa Zangana: ”Where have I lived this lie before?”, *The Guardian*, 29/6 2004. För en utförlig historieskrivning, se Ali (2003), s 48-65.

¹¹⁶ Rand Beers, koordinatör för nationell säkerhet i Kerrys kampanj, citerad i Howard LaFranchi: ”Kerrys worldview: How big a change?”, *Christian Science Monitor*, 28/7 2004.

¹¹⁷ Citerat i Stephen Zunes: ”Democratic Party Platform Turns Toward the War Party”, *AntiWar*, 10/8 2004.

¹¹⁸ Citerad i Willieam Matthews: ”What if John Kerry wins?”, *Defense News*, 28/6 2004.

¹¹⁹ Citerad i Jonathan Steele: ”Kerry would keep US troops in Iraq far longer than Bush”, *The Guardian*, 9/8 2004.

¹²⁰ Citerad i Patricia Wilson: ”Kerry Envisions No More U.S. Troops for Iraq”, *Yahoo News*, 1/8 2004.

gruppen, vilket den retroaktivt tycks ha medgett i fallet Irak: USA öppnade landet och alla klev in. Omvänt kan USA tillförsäkra särskilt utrymme åt sina egna intressen även inom ramen för den bredaste överenskommelse. Men det sker inte med något som ens har avlägsna likheter med våld; USA sätter sig inte med tvångsmedel över sina landsmän i centrum. Frankrike, Japan, Italien eller vilken stat det nu är träffar ett *frivilligt* politiskt val om att ta ett steg bort från eller sluta sig tätt intill USA, och det är inom denna frivillighet USA skaffar sig eget utrymme.

Formationen rör sig genom sammandragningar och uttöjningar, medlemmarna divergerar och konvergerar, polerna glider isär och dras mot varandra som i varje magnetiskt spänningsfält. Rörelserna i detta spektrum betingas av flera variabler: kortsiktiga överväganden av taktisk art, brytningar mellan USA:s egenintressen och gruppens allmänintresse, motstånd utifrån som framtvingar förskjutningar. Men det centrala är att *hegemonen och gruppen alltid hittar tillbaka till varandra*. Ett av hegemonimodellens företrädare — som bidrar till att den kan ersätta de klassiska imperialismteoretiska modellerna är att den korrekt kan avläsa karaktären hos dagens motsättningar mellan avancerade kapitaliststater. På hösten 2002 förutsade Perry Anderson att ”stormen i det atlantiska vattenglaset snart kommer att vara över”.¹²¹

Det är en exakt bild: stormar i ett vattenglas.

Därmed har vi kommit nära ett paradigmskifte med leninismen. De Lenin-trogna letar efter varje ljud av ett annalkande krig mellan de avancerade kapitaliststaterna, eftersom det är modellens stående prognos. De gör allt för att förstora minsta groll till ett *nu är rivaliteten här!* Alex Callinicos tolkar sådana krusningar som den tyska förhandlingslinje som tillfälligt fick Gatt-förhandlingarna att bryta samman i början av 1990-talet, Tysklands och Japans inte helt totala uppslutning bakom Gulfkriget 1991 och de tvisteämnen som förts upp till förhandlingar i IMF, G8 och FN sedan slutet av 1990-talet som uttryck för den allmänna tendensen till ”växande motsättningar mellan västerländska kapitalismakter”.¹²² Chris Harman betraktar den diplomatiska oenigheten inför invasionen av Irak som ett led i en stegrad kamp mellan USA och Frankrike om herraväldet över världen i allmänhet och Mellanöstern i synnerhet.¹²³ David Harvey ser på samma sätt konflikterna i FN i mars 2003 som ett förebud om Rysslands, EU:s och Kinas fusion till ett ”euroasiatiskt block” med vapnen riktade mot USA.¹²⁴

Dream on.

Detta är drömmen om att kapitalismen ska falla genom att de avancerade staterna börjar kriga med varandra, som i första världskriget, men det har inget med aktuell marxism att göra. Rivalitetsmodellen är en prokrustesbädd för världspolitikens utveckling. Endast med hjälp av våldsamt överdrivna tolkningar av kapitaliststaternas interna diskussioner kan drömmen hållas vid liv.

Så länge man utgår från Lenin är det omöjligt att se det historiskt nya i den imperialism som utövas i dag: allas djupgående enighet bakom en stat. Det gäller även de två stater som om några borde tävla med USA, eftersom de utvecklat sina produktivkrafter till så höga nivåer: Tyskland och Japan. Ingen av dem har några USA-fientliga ambitioner i Irak eller den del av världen som stått i fokus för de militära aktiviteterna de senaste åren, tvärtom är båda djupt insyltade i USA:s ockupationsprojekt. I slutet av 2002 betroddes Tyskland att tillsammans med Nederländerna ta över ledningen för den USA-insatta Isaf, International Security Assistance Force, i Afghanistan. Japan är en av krigens främsta finansiärer; dess armé trampar

¹²¹ P. Anderson (2002), s 28.

¹²² De två första exemplen och citat från Callinicos (1994), s 41; resonemanget om IFM, G8, FN och andra multilaterala institutioner förs i Callinicos (2002), s 59-60.

¹²³ Harman, s 59.

¹²⁴ Harvey (2003), s 78.

Iraks mark vid sidan om den amerikanska.

Nyleninister framhåller dock gärna att något av dessa länder *skulle kunna bli* globala medtävlare till USA. Men det är en hypotetisk form av konflikt. Den hör inte till rivalitets- utan till hegemonimodellen: en kapitaliststat skulle kunna slå uppåt och utmana USA om tronen. Det ligger emellertid långt bortom dagens synfält och är ren spekulatation, och vi vet inte mycket om hur en sådan konflikt skulle te sig, eftersom USA är den första globala hegemonen i kapitalismens historia och aldrig på allvar blivit utmanad inifrån centrum.

I dag tyder allting på att USA konsoliderar sin överläsenhet eller, annorlunda uttryckt, att det mellanstatliga kapitalistiska systemet i allt större utsträckning *överlåter* åt USA att sköta krigen. Statistiken över försvarsanslag visar att avståndet bara blir större.

En rimligare förutsägelse för de kommande åren är således att *de avancerade kapitaliststaterna i alla avgörande lägen kommer att hålla ihop under USA:s ledning och gemensamt bestå periferin med imperialism*.

Det betyder att de stater som gärna vill framhålla sig själva som mer medkännande och humanistiska än USA — Frankrike, Tyskland eller för den delen Sverige — är hycklare. Man blir inte en mer rättfärdig ockupant för att man kommer för sent till slaget eller nöjer sig med att bekosta vapnen. Diplomatskt understöd i FN, som håller muren tät och hel, har samma praktiska och moraliska status.

Det betyder också att kapitalismens kris inte kommer att orsakas av interna stridigheter, och än mindre av inbördes krig.

Hegemonimodellen står i motsats inte bara till de Lenintrogna, utan också till imperieteorin. Den pekar ut ett centrum, identifierar makthavare, skiljer mellan centrum och periferi, mellan insida och utsida; den är en sökmotor med vars hjälp man kan finna systemets objektiva dynamik. Hegemonimodellen är till för analys av imperialismens egna rörelser. Den kan finfördela världspolitiken i små tidsenheter och variabler, den möjliggör en detaljkonkretion som var Gramscis ideal — inte minst i analysen av jakobinerna och följer andan från Marx *Louis Bonapartes 18:e Brumaire*.¹²⁵

Men allt detta är bara potentialer. Vi har inte visat att man verkligen kan förklara någonting med hegemonimodellen. Den är ännu inget mer än en *tom form*.

Inte med ett ord har vi specificerat *vilka* dominerande existensproblem USA fått i uppdrag att lösa eller *vad* formationen rymmer för intressen. Vi har sett hur de avancerade kapitaliststaterna rör sina fötter när de dansar men inte hört musiken. Diplomatska fenomen kan säga oss något om hur de förhåller sig till varandra, men i sig själva är de obegripliga: de måste ställas på en ekonomisk bas.

Hegemonimodellen måste göras materialistisk.

Nästa led i vårt resonemang blir därför att lämna världspolitikens larmande yta, greppa Marx spade och gräva oss djupt, djupt ner i kapitalackumulationen. Vi kommer att röra oss genom en lång gång innan vi når upp till ytan igen, men när vi gör det kommer vi att närma oss den från rätt håll.

¹²⁵ Se Gramsci (2000), s 260-261.

2:6 Globalisering: En lång våg av hot

Kapitalackumulationen är ingen kryssare som flyter fram på blankt vatten medan de uppklädda resenärerna skålar, avnjuter en måltid eller luftar sig på däck. Det är en hägring. Det är en hägring som närdes av Jean Baptiste Say och långt senare av Alan Greenspan och däremellan av ett stort antal borgerliga representanter. De har velat tro att kapitalackumulationen har en inbyggd förmåga till balans som det bara gäller att skjuta ut från stranden och släppa fri.

Andra vet att ackumulationen rör sig i tvära kast, den går upp och ner, upp och ner. I vissa perioder satsar kapitalisterna allt de har. De tar stora lån, slår upp nya fabriker, pluggar in de senaste uppfinningarna, säljer sina varor över hela världen och skyndar sedan in på kontoren för att räkna vinsterna, aktiekurserna stiger, hjulen snurrar, det är goda tider nu, högkonjunktur, tillväxt, framtid, företag startas och byggs ut, till och med äldre kvinnor och invandrare erbjuds jobb när arbetsmarknaden töms, ju fler som får lön desto större blir den totala efterfrågan och takten bara höjs, kurvorna går uppåt, hjulen snurrar allt fortare.

Tills det plötsligt tar stopp.

I nästa stund har kapitalisterna drabbats av svårmod. Priserna faller eller skenar. Varorna ligger osålda i överfyllda lager, över hela världen krymper marknaderna, återförsäljare bokar av. Vinsterna blir till röda förluster i boksluten. Aktiestämmorna vibrerar av oro, rationaliseringar måste till och de som nyss anställdes avskedas nu lika fort, företag går i konkurs. Skulder kan inte återbetalas. Spekulanter rusar för att rädda sitt kapital, alla slags kurser faller, nu har en av de största bankerna kraschat, en företagsledare hänger sig på sitt hotellrum och de arbetslösa köer ringlar långa, socialhjälpen är ansträngd, fackföreningarna famlar efter vapen...

Så går en tid, och sedan sätter ackumulationen av igen.

Det är ett välkänt mönster. Borgerliga ekonomer försökte under 1800-talet in i det längsta förneka att de återkommande kriserna var en följd av systemets egen verkan och sökte i stället förklaringar i väderleksförhållanden, krig eller andra "externa chocker". Men till sist blev mönstret alltför uppenbart. Den politiska ekonomin började intressera sig för *konjunkturer*. Till att börja med urskiljdes en cykel av accelererande och inbromsande aktiviteter på marknaderna som löpte över tre, fyra eller kanske sex år: först några år av högkonjunktur, sedan lika många av lågkonjunktur och så om igen, om igen. Cykeln har förblivit ett erkänt fenomen i vår tid. Det är med den i åtanke – efter ett par år av hög- kommer lågkonjunktur – som regeringarna skriver finansplaner, husköparna tar lån och företagen väger beslut om investeringar.¹

Men ackumulationen följer också en annan rytm. Den växlar goda år med dåliga över ett mycket längre intervall. Mot slutet av 1800-talet upptäckte några holländska och ryska marxister, oberoende av varandra, en märklig regelbundenhet i systemets viktigaste indikatorer.² Tillväxten i produktionen såg ut att ligga högt under *ett par decennier* för att sedan, i relation till den föregående perioden, ligga på en klart lägre nivå. Priser och världshandel rörde sig på samma utdragna sätt.

Åren efter ryska revolutionen sammanställde en rysk ekonom vid namn Nikolai Kondratieff statistik som tydligt visade rytmen: så fort Stalin fick chansen sände han honom till Gulag. Kondratieffs siffror implicerade att kapitalismen inte alls befann sig i ett rakt nedåtgående förfall, som den marxist-leninistiska ortodoxin gjorde gällande, utan att den gick ner – och upp igen. Efter kris kommer återhämtning; för den kunskapen fick Kondratieff betala med sitt

¹ Berry, s 549; Went (2000), s 65.

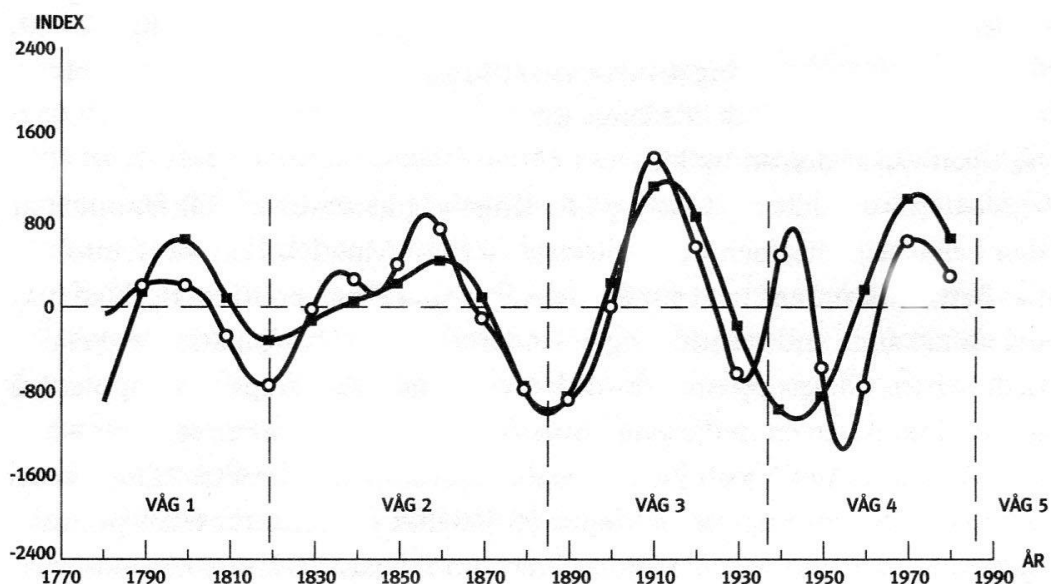
² Pionjärerna på området skildras av van Duijn, s 75-78; Mandel (1974a), s 117-134.

liv.³

Hans teori överlevde emellertid honom själv och har sedan, under hans namn, blivit vida spridd och omdebatterad. Statistiken själv fortsätter att vara hans främsta vittne. Rådata över tillväxttakten för varuproduktionen, över världsexportens ökning, över investeringarna, nationalinkomsterna eller sysselsättningen sorterar spontant in sig i uppgångar som varar i minst två decennier och sedan, efter en kritisk vändpunkt, i motsvarande nedgångar. Längre roterar ekonomins motorer snabbt, lika länge går de på lågfart. Tillsammans bildar de två motsatta faserna varsin del av en våg.⁴

Kapitalackumulationen rör sig i *långa vågor*.

Efter att den industriella kapitalismen etablerades i Storbritannien har de avancerade kapitalistländerna gått igenom fem sådana långa vågor, som var och en börjar med en fas av expansion och slutar med en av stagnation. Faserna varar mellan 20 och 30 år var, vilket ger varje våg en total livslängd på runt 50 år. Det kan likna talmystik, men om man förenklar kraftigt – i verkligheten varierar exempelvis brytåren mellan länder – ser vågorna ut ungefär så här:⁵

Ett av många diagram över kapitalismens långa vågor. Här har Rainer Metz sammanställt serier över tillväxttakten i världens samlade industriproduktion. Variationer — inte minst i brytåren mellan vågorna — uppstår alltid med olika mätmetoder, och Metz har själv låtit två serier slingras runt varandra: i linjen med cirklar på har de kraftiga avvikelserna under år av stora krig räknats med, medan de räknats bort i linjen med fyrkanter. Som synes består varje våg av en expansionsfas och en stagnationsfas. Från Metz, s 109.

Det enklaste måttet på tillståndet i ekonomin är tillväxttakten i varuproduktionen, även kallat BNP: ”i de samhällen, där det kapitalistiska produktionssättet härskar, uppträder rikedom som en 'oerhörd varuanhopning’”.⁶ I goda tider sprutar fabrikerna ur sig fler varor för varje år. I sämre tider lägrar sig ett matt lugn. För att nöja sig med ett exempel kan man ta tillväxttakten under den tredje vågens stagnationsfas och den fjärde vågens expansionsfas: mellan

³ Van Duijn, s 79-80.

⁴ Se t ex Hossein-Zadeh & Gabb, s 389; Berry, s 541. 547; Tylecote, s 86-89; Mandel (1981), s 9-10. De empiriska beläggen för teorin undersöks ingående i Kleinknecht et al, s 15-150.

⁵ Baserat på Went (2000), s 67 och Mandel (1995), s 1. Som allt annat inom teorin om långa vågor är det omdiskuterat exakt vilka vågor som är värda att räkna med, i synnerhet för tiden före 1800-talets slut. Se Kleinknecht, s 2-3.

⁶ Marx (1997), s 31 (första meningen i *Kapitalet*).

1913 och 1950 låg den genomsnittliga årliga ökningen i de avancerade kapitalistländernas produktion på 1,9 procent, medan den under nästföljande 23-årsperiod låg på 4,9 procent. Sådana långvariga fluktuationer upphäver inte de kortare hög- och lågkonjunkturerna, men förstärker dem underifrån. På den expansiva sidan av vågen når högkonjunkturerna verkligt höga höjder medan recessionerna är förhållandevis milda; på väg ner i dalen är lågkonjunkturerna svåra medan tillväxtperioderna knappt märks.⁷

De långa vågorna böljar under oss. De varar så länge – ett halvt sekel – att de kan vara svåra att upptäcka med blotta ögat. Medan konjunkturcyklerna inbjuder till ekonomisk planering och kalkyler rör sig vågorna utanför synfältet; de kan innefatta ett människoliv. Så kan de, genom sin osynlighet, också styra våra liv i desto större utsträckning.⁸

Men de långa vågorna är ingen övernaturlig kraft. De utgör inget exakt, förutbestämt schema, inget metafysiskt kretslopp av död och återlösning i ekonomin; de varar inte lika länge varje gång och ser inte likadana ut.

Ingen våg är den andra lik.

Den som särskilt tagit fasta på de långa vågorna som *socialt* fenomen är den belgiske ekonomen och trotskisten Ernest Mandel. Han var femton år när han, tillsammans med sin far, delade ut sina första politiska flygblad mot det annalkande andra världskriget. Under nazisternas ockupation av Belgien bedrev hans lilla grupp underjordisk propaganda, han greps och släpptes två gånger innan han en tredje gång fördes till Tyskland och av en salig tur – han var både kommunist och jude – bara dömdes till straffarbete. Tillsammans med 60 000 andra fångar slet han i ett jättelikt gasolinverk. Hans politiska luktsinne förde honom till några vakter som tidigare varit organiserade socialister, de gav honom information och han lyckades fly. På den tredje dagen infångades han och fördes till ett fångläger, där han satt i kedjor tills de allierade befriade lägret.⁹

Ernest Mandel kom ut ur kriget och kunde efter långa universitetsstudier inta platsen som det sena 1900-talets främste marxistiska ekonom, med den mest genomarbetade teorin om långa vågor. Med utgångspunkt i Kondratieff utformade han en sammansatt samhällsvetenskaplig syntes.¹⁰

Enligt Mandel är en våg inte framför allt ett kvantitativt fenomen, utan ett socialt. Den är inte en statistisk aggregation, utan en *reell historisk period*.¹¹ I vågen ordnas samhället. Där sprids en karaktäristisk teknik, byggs en viss sorts infrastruktur, ingår en lämplig typ av arbetsorganisation; där söker sig företagen till marknader, relationen mellan centrum och periferi arrangeras och kapital anskaffas med för vågen särskilda metoder. Den är en social totalitet. En efterföljare till Mandel definierar:

En lång våg — man kunde också tala om en historisk epok i kapitalismen eller en produktionsordning — är en period som varar flera decennier, i vilken en konstellation av institutioner tar form och sedan går mot förfall (...): en konstellation som reglerar det spänningsfyllda spelet mellan kapitalackumulationens parametrar på ett sätt som länge ser ut att vara hållbart.¹²

Eller man kunde säga att varje våg representerar en restauration av det kapitalistiska huset, en ombyggnad där vissa byggmaterial används i en specifik kombination för att hålla samman konstruktionen – vilket för en tid har framgång, innan huset börjar knaka igen.

⁷ Armstrong et al, s 117; Mandel (1981), s 32.

⁸ Jfr Berry, s 549.

⁹ Ali (1999).

¹⁰ Därmed inte sagt att han följde Kondratieff; Mandel accepterade varken hans teori eller empiri utan gick sin egen väg, med inspiration från de bidrag till vågteorin som lämnats av Trotskij och van Gelderen.

¹¹ Se Mandel (1981), s 99. Jfr Docks & Rosier, s 308; Went (2000), s 84, 91. Mandel ger en enastående analys av överbyggnadsfenomenens ställning i den tredje och fjärde vågen i Mandel (1981), s 99-104.

¹² Citerad i Went (2000), s 71.

Det förtjänstfulla med vågmetaforen är att den sätter fingret på ackumulationen som böljande historisk process. De olika faserna flyter in i varandra som vågornas avsnitt på ett hav; varje våg betingas av den föregående, börjar i en dal, stiger, når sin skummande topp och faller ner mot en ny dal. I den expansiva fasen lever kapitalackumulationen upp, men på senare dagar, under den alltid åtföljande stagnationen, fastnar den i inre motsättningar – innan nästa våg ger den ett nytt liv igen.

Vågorna har en fascinerande regelbundenhet. Men den är aldrig perfekt. En ny våg börjar inte exakt var femtionde år, med höjdpunkt och begynnande kris i mitten; att dela in kapitalismens historia i likformigt upphackade serier av 1800-1850, 1850-1900, 1900-1950 skulle, konstaterar Mandel, helt sakna mening. Det är fråga om relationer mellan människor. Kapitalackumulationen får nytt liv genom strider av kött och blod, genom upphetsade röster på gatorna, stormiga omröstningar i kamrarna, konflikter på arbetsplatsernas golv. Därmed är en våg något annat än en cykel, den är inte uniform eller förutsägbar: man kan aldrig veta exakt när en ny våg ska skjuta iväg.¹³ Men när den väl har gjort det, när vågen väl är under oss – då guppar vi på den och den styr oss mer än vi vet om, samtidigt som vi genom våra samlade handlingar styr vågen.

För närvarande befinner vi oss i kapitalismens femte långa våg. Det är ur den hegemonin stiger fram, och det är ur den intresset kommer: intresset av imperialism.

För att förstå dem båda måste vi sänka ner lodet i vågorna. Vi måste undersöka hur vågorna är beskaffade, och det är också där vi kommer att finna globaliseringen — som en lång våg som sköljer fram ur en annan.

Systemets vågmaskin

Varje våg är ett unikt exemplar, men varje våg liknar också varje annan. De känns igen på tekniken. De utmärker sig först och främst genom att föra fram en ny, omvälvande teknik som hittills legat bortom gränsen för det möjliga.

Den första långa vågen presenterade ångmaskinen för världen: det var den industriella revolutionens år. Under den andra vågen började ångmotorer tillverkas maskinellt i stället för i små hantverksstugor. De blev större och kunde generera energi i en helt annan skala, driva järnvägar, ångfartyg, järn- och stålverk i en våldsam expansion av industrikapitalismen under 1800-talets andra hälft. Därefter kom den elektriska motorn. Den var den tredje vågens främsta nymodighet och varuproduktionen revolutionerades på nytt, kemiska industrier, tunga vapenindustrier och stålfartyg trädde fram på bred front. Med den fjärde vågen, efter andra världskrigets slut, följde flygplan, tv-apparater, bilism, kärnkraft, laser och en lång rad andra tekniska nyheter.

Den femte vågen har burit fram informationstekniken.¹⁴

Det finns uppfinningar som är bra att ha, men som inte gör någon större skillnad. En förbättrad motorcylinder finslipar bilen, men den förändrar ingenting i grunden. Det gör inte heller brödrosten, motorsågen eller snabbtåget. De är alla utväxter eller följdtekniker som knoppar av sig från ett grundläggande teknologiskt system; de är bra att ha, men införandet av dem kräver inga omställningar.

Så finns det revolutionerande uppfinningar, rötter, ursprungstekniker, innovationer som förändrar människans själva sätt att producera varor. De elektroniska styrsystemen gav inte

¹³ Mandel (1995), s 99. Jfr Husson, s 94. ”Irregulariteten ser ut att vara starkare än regulariteten”, skriver Mandel (1992), s 327. Att den andra vågen gick in i sin kris 1873 och den fjärde exakt hundra år efteråt, 1973, är alltså bara en slump – men icke desto mindre en anmärkningsvärd sådan. Hobsbawm (1997), s 306.

¹⁴ Denna schematisering är förstås också en förenkling och ska inte ses som en determinism eller ett metafysiskt regelbundet uppfinnande. Bygger på Dicken, s 148 och Mandel (1974a), s 116.

bara upphov till en lång rad nya produkter som aldrig tidigare varit tänkbara — flygplan skulle inte ha kunnat uppfinnas på ångmaskinens tid — utan omstöpte också så gott som alla industrins branscher. Datorn hör till samma kategori. Den kan tillämpas överallt i ekonomin och sträcker sig ut över produktionstekniken i sin helhet på ett sätt som en vattensäng inte gör.¹⁵

Sådana totalinnovationer kan inte införas med mindre än att den befintliga maskinparken byts ut. De kan bara komma i vågor som *sveper bort de gamla teknologiska systemen och inför nya*. Det är just det de långa vågorna handlar om: i deras uppgångsfaser sprids de nya teknologierna ut genom ekonomin.

Men: stopp: kapitalisterna bryr sig inte om tekniken. Den är inget självändamål. Kapitalisterna investerar inte i produktion för att de är märklinpojkar, barnsligt förtjusta i ny teknik, eller för att de vill lätta på mänsklighetens bördor. Nej, kapitalisterna ser till *profiten*. De vill tjäna pengar. Om de bestämmer sig för att investera ett visst kapital gör de det för att de förväntar sig vinst, som vi tidigare har varit inne på eftersträvar de ”förmögenhetsökningen för förmögenhetens egen skull”, förmeringen är den enda meningen och det är som funktionär för denna lag kapitalisten konstitueras som kapitalist.¹⁶ Tekniken avgör vad som är möjligt, profiten vad han faktiskt gör:

*Är den här nya svarven så dyr? Då måste jag spara tills vinsten stiger innan jag vågar köpa den.*¹⁷

Sålunda kan laboratorierna och forskningsavdelningarna ta fram de mest fantastiska uppfinningar, men så länge kapitalisterna inte har goda skäl att förvänta sig en hög profit av att investera i dem kommer de att samla damm på hyllorna. Med bara låg eller kanske ingen profit alls saknar kapitalisterna sporre att satsa på stora, riskabla investeringar: de kommer att avstå.

Tills profiten stiger. Nu vaknar kapitalisterna till liv! Nu hämtar de ut det kapital de samlat på sig i väntan på högre profit och investerar i den nya teknik som lagts på hög. Nu finns förutsättningarna för en teknologisk revolution: tillräckligt med incitament och sparade pengar för att kapitalisterna ska ge sig in i en allomfattande förvandling av produktionstekniken.¹⁸

Vågmaskinen i kapitalets ackumulation är alltså profiten. Varje våg inleds inte med en viss uppfinning, utan med *en drastisk höjning av profitnivån* som löser kapitalisterna ur stagnationens förlamning. Bara så kan de få tillbaka sina positiva förväntningar, bara då kommer investeringarna att skjuta fart och bara om de gör det kommer ekonomin att växa: hög tillväxt är en funktion av profitens höjning.¹⁹ Det är den som markerar slutet på stagnationen, det är den som rullar i gång den expansiva fasen och drar de revolutionerande innovationerna framåt.

Därmed handlar de långa vågorna först i andra hand om teknik. I första hand handlar de om profit, och profit är ett socialt förhållande, en relation mellan människor.

Just detta är Mandels främsta bidrag till teorin om långa vågor. Han förde tillbaka dem på profiten.²⁰ Han lämnade de döda tingens sfär och gick in i ögonens och ansiktenas och där såg han, som vi kommer att återkomma till, att många ögon var blodsprängda. Ackumulationen kräver sina offer.

¹⁵ Dicken presenterar en typologi över de tekniska innovationerna på s 146-147; Mandel gör distinktionen i Mandel (1974a), s 109.

¹⁶ Marx citerad i Sweezy, s 174.

¹⁷ Se t ex Dicken, s 146, 208; Armstrong et al, s 225-226; Sherman, s 12.

¹⁸ Mandel (1974a), s 110-11; Mandel (1981), s 30, 45-46.

¹⁹ Went (2000), s 77; Weisskopf, s 341. För statistik över profitkvotens utveckling i vågorna, se Poletayev, s 158; Mandel (1995), s 110.

²⁰ Poletayev, s 151; Norton, s 294.

Från det levande arbetet

Någon gång under högstadiet, vanligtvis i åttonde klass, ser svenska elever hur samhällskunskapsläraren tar sin krita och ritar två diagonala streck som korsar varandra på mitten. *Här är utbudet och här är efterfrågan.* Vid den punkt där de båda strecken skär varandra råder, förklarar läraren, en jämvikt: *här uppstår priset.* En varas pris är resultatet av mötet mellan utbud och efterfrågan, och om fler efterfrågar varan blir den automatiskt dyrare. Eleverna antecknar, skriver sina prov och tror sedan, oftast för livet, att så enkelt är det: vad en vara kostar bestäms av spelet mellan utbud och efterfrågan.

Men så enkelt är det inte.

Den liberala pristeori som förvandlats till obligatorisk kunskap utgår från ett mycket speciellt fall. Det är det fall där *utbudet är fixerat*.²¹ Produktionen är frusen i ett ögonblick: om efterfrågan stiger hinner inte kapitalisten tillverka fler varor eller bygga nya fabriker för att anpassa sig. Låt oss anta att en cykelfabrikant varje vecka säljer 70 cyklar. Den här veckan har han sålt 60 cyklar när det blir torsdag kväll; han har bara tio cyklar kvar att sälja. Men just denna fredag dyker det plötsligt upp massor av cykelsugna konsumenter, som tillsammans vill köpa hela 30 cyklar och de kan inte tänka sig att vänta till nästa vecka — de vill ha cyklarna nu. Vad kan fabrikanten göra? Han har ingen möjlighet att få fram 30 cyklar samma dag, endast tio cyklar står i lagret: utbudet är fixerat.

Det enda vår fabrikant kan göra är att höja sitt pris. Om han tar ut mer för sina cyklar kommer de bara att efterfrågas av de som har råd: en ny jämviktsnivå etableras där priset ligger högre.

Här, i detta specialfall, är det alltså efterfrågan som styr vad en vara kostar. Men antag i stället att efterfrågan ökar successivt. Antag att fler upptäcker vår fabrikants utmärkta cykel under loppet av ett år, så att fabrikanten i januari säljer 70 cyklar i veckan men vid nyår är uppe i 100. Under denna tid *hinner han utvidga sin produktion*. Han har hela året på sig att bygga ut fabriken, köpa nya maskiner och anställa fler arbetare så att utbudet anpassas till efterfrågan och 100 cyklar till slut tillverkas per vecka. Nu behöver det aldrig ske någon prishöjning. I stället matchas utbudet mot efterfrågan genom att *fler varor tillverkas*. Det betyder — under förutsättning att kostnaderna för att tillverka cyklarna inte förändras under årets gång — att priset är exakt detsamma vid nyår som det var i januari. Efterfrågan har stigit, men det har också utbudet, och nu dras en våt svamp över hela samhällskunskapens tavla.

På lång sikt har spelet mellan utbud och efterfrågan ingen betydelse för vad en vara kostar. På lång sikt, när balansen mellan utbud och efterfrågan återställs, framträder något helt annat. Det är varans inneboende värde. Det är det värde som varan får inne i fabriken, innan det kommer ut och möter kunderna, och om detta värde ändras kommer också priset att ändras på sikt. Antag att det under året blir dyrare för cykelfabrikanten att tillverka sina cyklar — *då* kommer priset att vara högre vid nyår än vad det var i januari, vad han än gör. På sikt är varje prisförändring en funktion av att produktionsvärdet har förändrats.

Här lämnar samhällskunskapsläraren lektionssalen. Det knackar på dörren, och in kommer Karl Marx.

Om två krafter verkar lika starkt i motsatt riktning upphäver de varandra. (...) Om utbud och efterfrågan ömsesidigt upphäver varandra upphör de att förklara något. De inverkar inte på marknadsvärdet och lämnar oss i fullständigt mörker angående skälet till att marknadsvärdet

²¹ Resonemanget bygger på Hunt & Sherman, s 242-247. Egentligen räknar neoklassiker i Marshalls efterföljd inte med två tidsramar, utan med tre: mellan de två som presenteras här ligger en tidsram där kapitalisten hinner tillverka fler varor – till ”stigande marginalkostnad” – men inte utvidga produktionskapaciteten. För vårt ändamål räcker det emellertid att göra saken mindre komplicerad och ställa den ögonblickliga tidsramen mot den långsiktiga. Se ibid. för en utläggning.

uttryckes just i denna summa pengar.²²

Det som skingrar mörkret, det som i ett kapitalistiskt samhälle bestämmer en varas värde, är i stället *hur mycket arbetstid som ligger nedlagd i varan*. Antag att det tar fem timmar att tillverka en cykel i en genomsnittlig fabrik. Då ligger fem timmar mänskligt arbete nedlagd i varje cykel som kommer ut därifrån. Därutöver har också värdet av maskiner, råvaror och halvfabrikat förts över till cyklarna, men för stunden kan vi bortse från allt sådant — vi återkommer till den sidan av saken i kapitel 9 — och enbart räkna med det levande arbetet. Det levande arbetet från de levande människorna i fabriken sitter alltså i varje cykel i en kvantitet av fem timmar; fem värdeenheter som vi, för enkelhetens skull, kan kalla 500 kronor.

Värdet av en cykel är då 500 kronor.

Principen gäller för alla varor. Deras värde bestäms av den samhällsligt genomsnittliga arbetstid som ligger nedlagd i dem. Det gäller även de varor som cykelarbetarna behöver för att leva, för att försörja sig och sin familj, för att må någorlunda bra och vara vid god vigör så att de kan stämpla in på fabriken också nästa morgon. Mjölk, bröd, hyra, ryggsäckar åt barnen, kläder och köksgeråd, en tv, en bil, en semesterresa, kanske till och med en dvd-spelare — alla dessa varor ingår i den levnadsstandard som våra cykelarbetare har vant sig vid. Låt oss anta att värdet av dem utslaget på en dag är 500 kronor. Varje cykelarbetare behöver då 500 kronor om dagen för att kunna betala för sitt liv.

Följaktligen köper cykelfabrikanten arbetskraft till ett värde av 500 kronor om dagen: så mycket får arbetarna i lön per dag.

När nu en cykelarbetare går till fabriken på morgonen och ställer sig vid monteringen tar det henne fem timmar innan hon är färdig med en cykel. Hon har då skapat ett värde på 500 kronor. Det är exakt den summa hon själv behöver, det är den nödvändiga arbetstiden — och vad gör hon nu? Går hon hem, lägger sig i soffan och slår på en dvd? Ingalunda: hon är ålagd att tillverka *två* cyklar om dagen. Hon måste stanna i fem timmar till, tills hon efter tio timmars arbete har skapat ett värde av 1000 kronor. Av dem checkar hon ut 500 kronor i lön.

Och vad händer med resten? Vart tar det övriga värdet vägen? Vart hamnar de 500 kronor som inte går tillbaka till arbetaren själv? De förflyttar sig, som genom magi, till — kapitalisten! När han distribuerar cyklarna på marknaden får han in 1 000 kronor för två cyklar, av dem betalar han ut 500 kronor i lön och *resten behåller han själv*.

Så döljer transaktionen mellan lönearbetare och kapitalist, och mellan kapitalist och konsument, det som vid ett första ögonkast kan tyckas omöjligt: Utsugningen.

De 500 sista kronorna representerar det som hos Marx går under namnet mervärde. Siffrorna i vårt exempel är förstuds kraftigt förenklade, men principen är icke desto mindre giltig: människor har en förmåga att arbeta mer än vad de själva behöver för att klara sig, de stannar på arbetet så länge de måste och skapar ett värde som överstiger deras egna reproduktionskostnader. Detta mervärde omvandlas till kapitalistens profit.²³

Men profiten räknas inte endast mot värdet av det levande arbetet. Den räknas också mot

²² Marx (1978), s 170.

²³ Det är en kraftig underdrift att säga att arbetsvärde läran är kontroversiell. Här finns inte plats att närmare ta upp alla problem, stridsfrågor, preciseringar, approximationer... diskussionen om arbetsvärde läran, och det praktiska bruket av den, är en hel värld för sig. Längre har läran varit allmänt bespottad och uträknad från vetenskapliga sammanhang, men i tidskrifter som *Review of Radical Political Economics*, *Capital & Class*, *Historical Materialism* och till och med *Cambridge Journal of Economics* blir det uppenbart att den lever i högönsklig välmåga — och den sjuder av mängder av teoretiska framsteg. En alltfjämt gångbar introduktion till arbetsvärde läran är Sweezy. Två mer moderna genomgångar är Howard & Sherman och Harvey (1999). För en översikt över det aktuella läget i forskningen om arbetsvärde läran och en provkarta över dess fruktbarhet som vetenskaplig metod, se Westra & Zuege.

värdet av allt det andra som kapitalisten har köpt in: maskinerna, råvarorna, halvfabrikaten, fabriksbyggnaden. Mervärdets relation till allt detta — till de sammanlagda utläggerna, till det *totala* investerade kapitalet — utgör det som kallas *profitkvoten*. Detta är den variabel som i sista hand är avgörande, den som styr om kapitalisterna investerar eller inte, men vi ska, som sagt, vänta med att fylla ut hela bilden. Fram till kapitel 9 gör vi en sträng avgränsning och uppehåller oss helt vid den levande sidan av saken: vid arbetet, vid mervärdekvoten.²⁴

På detta område har också den nära historien utvecklat ett centralt öde.

Kapitalistens intresse är, inser vi lätt, att organisera arbetet så att mervärdet blir så stort som möjligt. Han vill att arbetarna ska ta hem en mindre del av värdet och att mer ska tillfalla honom själv. Det värde som produceras under en dag delas upp i två delar — en som går till arbetaren och en som går till kapitalisten — och kapitalisten är synnerligen intresserad av just detta förhållande; han vill pressa ner den förra andelen och driva upp sin egen. Förhållandet kallas *mervärdekvoten*. I vår cykelfabrik växlas 500 kronor av det totala värdet ut i lön, medan 500 kronor letar sig in på kapitalistens konto. Det ger en mervärdekvot på 100 procent: det värde som tillfaller kapitalisten är lika stort som det som går till arbetaren, hälften går till dem var.

Mervärdekvoten är sålunda ett mått på graden av utsugning. Om kapitalisten tillskansar sig en större andel än tidigare stiger mervärdekvoten, om arbetarna i stället lyckas ta hem mer sjunker den. Låt oss exempelvis anta att kapitalisten sänker arbetarnas lön till 250 kronor. Nu återvänder bara 250 kronor till sitt upphov, medan kapitalisten lägger beslag på hela 750 kronor. Mervärdekvoten har med andra ord stigit. Samma sak skulle hända om kapitalisten fick sina anställda att stanna längre; säg att arbetsdagen förlängs till 15 timmar och nu hinner arbetaren, som får allt svårare värk i ryggen, tillverka tre cyklar på en arbetsdag till ett totalt värde av 1500 kronor. Utan lönehöjning betyder det — mer åt kapitalisten. Mervärdekvoten har stigit igen. Detsamma gäller om arbetarna jobbar intensivare, sölär mindre och tar färre pauser, eller om produktiviteten höjs.

Inom kort ska vi se att sådana förändringar har en alldeles särskild ställning i den samtids-historia som alstrat hegemoni och imperialism.

När ingen längre bultar på portarna

Ackumulationen lever av mervärdet. Vi vet sedan tidigare att den rör sig i långa vågor, och en ny lång våg kan komma till stånd först efter att stagnationen brutits genom en radikal höjning av profiten. Det betyder vanligtvis att *en radikal höjning av mervärdekvoten* — av utsugningen — måste till för att stimulera kapitalisterna att investera på nytt, nu är våren här, isen spricker och solen blir varmare, kapitalisterna är penningstinna och ger sig ut för att leta efter de mest avancerade framstegen i vetenskapens depåer, känner på dem och gör ett snabbt överslag i huvudet: de slår till. In i cykelfabriken med ett datanätverk.

Plötsligt tar det nu bara *två och en halv* timme för arbetarna att montera ihop en cykel. Vi befinner oss i en ny lång våg som bär fram en ny teknik datoriserad produktion — och dess främsta förtjänst är just att höja produktiviteten: det går snabbare än förr att tillverka en cykel.

Låt oss anta att just vår cykelkapitalist är den första i branschen som inför en datoriserad produktion.

Just det ger honom en alldeles särskild möjlighet.

Värdet av vår fabrikants cyklar har fallit från 500 kronor till 250 kronor, eftersom det nu

²⁴ Denna avgränsning ger i sak en skev bild av den ekonomiska historien, just eftersom profitkvoten är den faktor som avgör i sista hand och mervärdekvoten endast en av flera variabler som bestämmer den, men det är här en nödvändig förenkling.

endast ligger två och en halv timmes levande arbete nedlagt i dem.²⁵ På marknaden betingar emellertid en cykel fortfarande 500 kronor, för värdet bestäms av det samhälleliga *genomsnittet* och vår kapitalist är ännu ensam om innovationen. Han ser sig om. Utanför hans fabrik fortsätter de ovetande konkurrenterna att tillverka som vanligt, och detta kan han utnyttja: han kan sälja sina cyklar över deras egentliga, individuella värde. Om vi antar att han fortsätter att sälja cyklarna för 500 kronor styck, trots att de egentligen var och en för sig är värda 250 kronor, ser vi att han inhöstar en *extraprofit*. För varje cykel vinner han 250 kronor som endast är en funktion av att han tillverkar sina varor billigare än de senfärdiga konkurrenterna.

Vår förslagna kapitalist kan nu, om han vill, sänka sitt cykelpris en aning, så att det hamnar *under* konkurrenternas pris och konsumenterna väljer hans billigare cyklar. Någonstans i mellanskillnaden kommer han att åtnjuta en extraprofit likafullt.²⁶

När väl den nya vågen har svängt av uppåt, när profiten en gång har höjts, är det detta som driver expansionen vidare: kapitalisternas jakt på extraprofiter. Alla vill de vara först med det senaste från den teknologiska revolution som nu väller fram. Extraprofiten är den morot som dinglar framför dem, de störtar efter de senaste experimenten, försöker bevara sina hemligheter, vill hela tiden ligga steget före, någon annan kommer i kapp, gäller att ta nästa steg i utvecklingen, *vårt företag ska ligga i framkanten!, större anslag åt vår forskning!, vi måste bygga ut fabrikena!*, det är expansionens fas när allting växer, det har blivit sommar och solen står som högst. Det är hetta. Kapitalisterna söker högsta möjliga produktivitet och den som rör sig snabbast, den som lyfter extraprofitens pokal blir omedelbart imiterade av de andra som ser till att skaffa framgångsreceptet: vi måste också *införa denna lönsamma teknik!*²⁷ Gränsen för vad som ger extraprofiter flyttas oupphörligt.

Så sprider sig den långa vågens nya teknik ut genom ekonomin, och höjer överallt produktiviteten.

Men allting har ett slut. I den långa vågens expansionsfas finns inneboende mekanismer som driver den mot kris. En av dem gäller just mervärdekvoten. Vi har redan snuddat vid intresse-motsättningen mellan arbete och kapital. Arbetarna i ett företag vill ha en så stor del av det värde de har skapat som möjligt. De vill gå hem efter lunch, höja sina löner så att de har råd att infoga fler mänskliga behov i sin vardag, de vill arbeta i rimlig takt och inte stressa sönder sig — medan kapitalisterna vill motsatsen: längre arbetsdagar, lägre löner, högre intensitet och produktivitet. Detta är kampen om mervärdekvoten.

Bestämmandet av dess faktiska storlek avgörs blott av den oavbrutna kampen mellan kapital och arbete. Kapitalisten försöker ständigt att pressa ner arbetslönen till dess fysiska minimimått och utsträcka arbetsdagen till dess fysiska maximimått, under det att arbetaren ständigt utövar ett tryck i motsatt riktning. *Det hela utmynnar i frågan om styrkeförhållandet mellan de kämpande.*²⁸

I normala fall är det kapitalisten som är starkast. I normala fall hörs ett bultande genom fabriksportarna, ett bultande från de människor som går utan arbete och som inget hellre vill än att få komma in och arbeta mot lön, det slår mot de anställdas tinningar och påminner dem: *du*

²⁵ Också här har vi gjort en kraftig förenkling: i själva verket innehåller ju cykeln värde inte bara från det omedelbara arbete som nedläggs i cykelfabriken, utan också från det arbete som nedlagts där råvarorna och produktionsmedlen – gummi, stål, maskiner och allt annat som används för att framställa cyklarna – har tillverkats. Värdet av detta konstanta kapitel överförs till cykeln genom successiv förslitning. Det innebär också att det datanätverk som har tillförts produktionen i vårt exempel för över en del av sitt värde till varje cykel, varför den i själva verket måste betinga mer än 250 kronor i värde. Denna förenkling är alltså, ställd mot verkligheten, felaktig, men vi tillåter oss ändå att göra den för att så fattbart som möjligt illustrera poängen just här. Vi återkommer närmare till det konstanta kapitalet i kapitel 9.

²⁶ Se Marx (1997), s 274-279; Carchedi (1999), s 36, 42-46; Smith, s 157-158; Mandel (1974a), s 108.

²⁷ Mandel (1995), s 113; Mandel (1974a), s 108. Jakten på extraprofit ger ”varje enskild kapitalist ett motiv för att framställa sina varor billigare genom att höja arbetets produktivkraft”. Marx (1997), s 276.

²⁸ Marx (1968), s 76. Min kurs.

är inte den enda som kan göra jobbet. Existensen av en reservarm av arbetslösa, ”ett alltid arbetsvilligt människomaterial”, ger kapitalisten ett överlägset leende på läpparna.²⁹ Han kan när som helst byta ut den arbetare som inte godtar en viss lön, arbetsdag, intensitet eller produktivitet mot en arbetslös, som är tillräckligt desperat för att acceptera villkoren.

Men reservarmén är inte en gång för alla given. Den kan krympa. Om kapitalackumulationen går in i en utomordentlig expansion, om tillväxttakten höjs riktigt mycket, om kapitalisterna inte sparar på något utan investerar för fullt, efterfrågan är stor, ännu mer måste produceras, det räcker inte att införa nya maskiner, vi måste också anlägga fler produktionsenheter och bygga ut, vi behöver nyanställa för att klara våra leveranser: *kom in här, skriv på, det är bara att hänga av sig i skåpet och stämpla in. Det krävs fler människor.*

Effekten kan bli att reservarmén töms. Sysselsättningen blir, mot expansionens slut, full; de arbetslösas ”Lazarusskikt” syns inte längre till på gatorna. Deras bultande har upphört, de står själva vid banden.

Styrkeförhållandet mellan de kämpande vrids nu om. Det råder inte längre arbetslöshet utan *arbetskraftsbrist*, de lediga platserna är fler på arbetsförmedlingen än de sökande, kapitalisterna konkurrerar om arbetare i stället för tvärtom. Arbetarna rätar på ryggen. Nu är det de som kan säga upp sig om de inte trivs med tempot eller lönen och i stället söka sig någon annanstans.³⁰ 1904 klagade en förman i en amerikansk fabrik:

För fem år sedan skulle jobbarna inte ha begränsat sitt arbete, vare sig de var fackliga eller ej, för de ville behålla jobbet och var beredda att göra vad som helst som de blev tillsagda. Nu vet en arbetare att allt han behöver göra är att gå över gatan och få ett annat arbete till samma lön. I dessa dagar är det omöjligt att få dem att jobba snabbare.³¹

Den fulla sysselsättningen är arbetarnas chans: ackumulationen har smitt ett svärd åt dem.³² *Genom sin egen objektiva dynamik* har den under expansionens gång skapat en styrka som de kan vända mot mervärdekvoten. Men ett svärd lyfter inte sig självt, arbetarna skulle kunna ha världens tillfälle att flytta fram sina positioner — och försitta det. Det hänger på vilket självförtroende de har, om de står självständiga från den borgerliga ideologin, *hur de tänker och agerar*, den uppdrivna efterfrågan på arbetskraft är en objektiv möjlighet som arbetarklassen kan utnyttja men av sig själv höjer den inga löner, av sig själv återställer den inget människovärde: det krävs subjektiv aktion.³³ Organisering. Strejker. Sabotage.

Just detta var vad som hände i skiftet mellan 1960- och 70-tal. På den fjärde långa vågens krön gick arbetarklassen till frontalangrepp mot mervärde-kvoten, och den strid som sedan utspelade sig betingar vår egen tid, den femte långa våg som vi nu är inne i.³⁴

Svärdet som måste smältas ner

När kapitalismen befriades ur andra världskrigets fångenskap gick den in i vad som i efterhand framstår som sin guldålder. Ackumulationen firade makalösa triumfer. Världsproduktionen av fabriksvaror fyrfaldigades mellan början av 1950-talet och början av 1970-talet, världshandeln *tiofaldigades*, bilar, kylskåp, tvättmaskiner och charterresor gjorde sina intåg i

²⁹ Marx (1997), s 558.

³⁰ Se t ex Mandel (1974a), s 145; jfr Silver, s 283-284.

³¹ Citerad i Boddy & Crotty, s 8. Jfr Lönnroth, s 77.

³² Se Mandel (1973), s 110-111; Marx (1971), s 84-85.

³³ För denna betoning på subjektiva faktorer, se Mandel (1981), s 52-53; Mandel (1995), s 118-124.

³⁴ Det finns en mycket omfattande debatt om huruvida, för det första, en kris av detta slag en så kallade ”profit squeeze”-kris – över huvud taget kan inträffa och, för det andra, om det var en sådan kris som inträffade på 1970-talet. Här finns dessvärre inte plats att reda ut denna debatt. Se Brenner (1998) och (2002); Weisskopf; Itoh; Boddy & Crotty; Sherman; Hargreaves Heap; Goldstein; Glyn & Sutcliffe; Weeks; Fine et al; Carchedi (1999); Lebowitz; Arrighi (2003).

vardagen och sysselsättningen steg.³⁵

Sysselsättningen steg. Efter kriget fanns ännu stora reservoarar av arbetskraft som inte dragits in i den moderna kapitalistiska ekonomin. Där fanns bönder med småjordbruk och ett helt kön som oftast stannat i hemmet – kvinnorna – men när expansionens hjul kom upp i fart räckte det inte med städernas manliga industriarbetare; bönderna lockades att lämna landsbygden och kvinnorna ”kom ut på arbetsmarknaden”. Reservoarerna togs i anspråk.

I mitten av 1960-talet rådde praktiskt taget full sysselsättning i de avancerade kapitalistiska ekonomierna. I de sju största av dem låg den registrerade arbetslösheten under 3 procent, men än mer talande: antalet vakanser på arbetsplatserna steg till toppnoteringar i slutet av 1960- och början av 70-talet.³⁶

Svärdet var smitt.

I maj 1968 revolterade Parisstudenterna. En syrendoft av socialistiskt medvetande förnams över stora delar av världen den våren. Arbetarna vid Renault anslöt sig till studentupproret och generalstrejk utlystes, följd av en flod av arbetsnedläggelse i kapitalismens centrum: alla diagram över strejkdagar i USA och de västeuropeiska länderna skjuter rakt i höjden någon gång mellan 1968 och 1974 och från vårt eget land känner vi gruvstrejken, städerskestrejken, skogsarbetarstrejken.³⁷

Arbetsrevolten, kompletterad med maskning och andra slags sabotageaktioner, var universell. Med Ernest Mandels ord:

Så snart expansionen ledde till att den industriella reservarmén sögs upp och försvann, samtidigt som generationsväxlingen började avlägsna tvivlens och resignationens subjektiva faktorer ur arbetarklassen, var det slut på senkapitalismens lyckliga år. Nu var det inte längre tal om en ökning eller stabilisering av mervärdekvoten på en hög nivå. *Kampen om mervärdekvoten bröt åter ut.*³⁸

Arbetarna skördade framgångar. Styrkeförhållandena var gynnsamma: kapitalisterna hade svårt att finna ersättning för den arbetskraft som strejkade och förlorade stora summor för varje dag som maskinerna stod stilla, eftersom efterfrågan på varor var så hög. De hade inget annat val än att backa för kraven. Reallönerna växte, arbetarna erövrade fler behov åt sina liv – samtidigt som de motstod försöken att förlänga arbetsdagen och i stället drog den nedåt, mot en mer människovärdig tillvaro.³⁹ Vad annat kunde hända?

Mervärdekvoten sjönk.

Ett allvarligt bekymmer för den marxistiska metoden är att dess värdekategorier inte syns i offentlig, ”neutral” statistik. På SCB, OECD och andra statistiska institut har man knappt hört talas om mervärde eller profitkvot: där laddas inte räknemaskinerna med sådana termer. Tappra forskare har i sin ensamhet sänkt ner de marxistiska värdekategorierna i den offentliga statistiken och faktiskt destillerat fram imponerande serier – men de är få.⁴⁰ Tills de blir fler får vi nöja oss med de osäkra tecken som den offentliga statistiken ger. Man kan *på ett ungefär utläsa* hur värdekategorierna rör sig genom att studera de statistiska variabler som närmast korresponderar med dem: för att ta ett exempel kan mervärdekvoten *anas* i andelen av nationalinkomsten som går till lön respektive till vinst.⁴¹

Huvudtendenserna är – i de flesta fall – inte att ta miste på.

³⁵ Hobsbawm (1997), s 294-302.

³⁶ Armstrong et al, s 172-173.

³⁷ Brenner (1998), s 195; Sassoon, s 385-389. Undantagen från regeln var Österrike och Japan.

³⁸ Mandel (1974a), s 168. Kurs i original. Jfr Hobsbawm (1997), s 502, 325.

³⁹ Armstrong et al, s 174, 185, 192-194.

⁴⁰ Den mest genomgripande studien är Shaikh & Tonak. En mer aktuell är E.N. Wolff.

⁴¹ Mandel (1974a), s 157. Till denna teckentydning kommer dessutom att olika forskare rör sig genom statistiken med olika kvantitativa definitioner av vinst, profitkvot, mervärdekvot...

Det gäller mervärdekvoten i skarven mellan 1960- och 70-tal. Den skiner fram i sådana siffror som att vinstandelen av det producerade värdet i de avancerade kapitaliststaterna under dessa år *föll med en femtedel*. Eller mer spektakulärt: i de sex största OECD-länderna föll vinstandelen med i genomsnitt 24,4 procent åren 1973-1975. Arbetarna vann över hela linjen på kapitalisternas bekostnad, och det kom av nödvändighet till uttryck i en drastiskt sjunkande profit.⁴²

Under år 1974 trängde verkligheten till sist igenom. Ackumulationen stelnade som i fasa. *Varför investera när profiten är så låg?* Kapitalisterna backade, avstod, tog ett steg åt sidan och höll hårdare i sina pengar och nu *föll* industriproduktionen, den föll i de avancerade kapitalistländerna med 10 procent mellan juli 1974 och april 1975.⁴³

Guldåldern var över. Den fjärde långa vågens expansiva fas hade tagit en ände med förskräckelse, i en akut kris. Men händelserna kom sig av processer som pågått i många år och legat inbyggda i expansionen.

Vi kan ta bilden av en damm som ger vika: själva katastrofen sker snabbt, men den är resultatet av långsam nednötning. Den första rämnan må vara liten, men den släpper lös en kvalitativ omvandling och skapar en obalans som leder till sammanbrott.⁴⁴

Den kraft som mer än någon annan hade drivit strömmarna mot dammen var just arbetets styrka: det var den främsta krisorsaken, ett resultat av en långsam, 20-årig process av reservarméernas uttömning.⁴⁵

Hur skulle kapitalismen nu komma upp i en ny våg?

Genom att lösa problemet.

Arbetarklassens styrka var inget tillfälligt fenomen som skulle gå över med konjunkturen; det hade djupa försänkningar i hela efterkrigstidens ekonomiska, sociala och politiska utveckling. Klassens numerära tillväxt, den fackliga organiseringen, arbetarpartierna, framväxten av en välfärdsstat med täta skyddsnät i händelse av sjukdom eller arbetslöshet — allt detta underbyggde dess position. Men sin truppkårna hade arbetarklassen i tillverkningsindustrin. När kapitalismen kanade ner i den fjärde vågens stagnationsfas var den slagkraft som ansamlats där det problem som systemet måste lösa.

I *Senkapitalismen* från 1972 erkände Ernest Mandel likt sin föregångare Kondratieff att kapitalismen mycket väl skulle kunna gå in i ett nytt uppsving — men bara om den ”lyckas bryta löntagarnas motstånd och uppnå en ny radikal höjning av mervärdekvoten.”⁴⁶

Lyckas kapitalet på ett avgörande sätt försvaga eller rent av krossa arbetarklassens fackliga och andra försvarsorganisationer (även de politiska); lyckas kapitalet atomisera och terrorisera proletariatet i sådan utsträckning att varje form av kollektivt försvar blir omöjligt och arbetarna åter hamnar i det ur kapitalets synvinkel 'idealiska' utgångsläget med en generaliserad konkurrens arbetarna sinsemellan, då är det mycket möjligt [att det åstadkommer] en snabb och betydande tillväxt av mervärdekvoten.⁴⁷

Men, fortsatte Mandel, ”så länge betingelserna på själva arbetsmarknaden påverkar 'styrkeförhållandet mellan de kämpande' till proletariatets fördel” har kapitalet ”ingen chans”: själva relationen mellan arbete och kapital måste förändras i grunden.⁴⁸

Och se!

⁴² Armstrong et al, s 176, 182-183; Pollard, s 107.

⁴³ Mellan 1968 och 1973 föll profitkvoten i de avancerade kapitalistländerna med en femtedel. Armstrong et al, s 225-228.

⁴⁴ Husson, s 91.

⁴⁵ Se Arrighi (2003), s 30-34; Armstrong et al, s 184.

⁴⁶ Mandel (1974a), s 168.

⁴⁷ Ibid., s 152.

⁴⁸ Ibid., s 112. Jfr Mandel (1995), s 114.

Vi levde under ett hot

På försommaren 1999 fick Sören Westerholm ett brev.⁴⁹ Han gick in på sitt kontor på Metallklubben vid Scantias hyttfabrik i Oskarshamn, stängde dörren om sig och läste. Brevet kom från en chef högt upp i företagskedjan.

Personligt till Sören Westerholm. Studierna kring Scantias framtida produktionsstruktur går nu in i en avgörande fas. För att förstärka Oskarshamns möjligheter att bli den ort dit Scantias företagsledning på sikt väljer att koncentrera tillverkningen av hytter krävs en försäkran från Metallklubben om att verksamheten kommer att drivas i enlighet med det förslag på avtal som tagits fram mellan företagsledningen i Oskarshamn och Metallklubben. Med vänlig hälsning, Kjell Svensson.

I en av sina skrivbordslådor förvarade Sören Westerholm ett stapeldiagram. Han hade kommit över det från företagsledningen; det var internt och konfidentiellt. Det visade lönekostnaderna och de sociala avgifterna i sex olika länder. Högst var stapeln för Sverige, därefter kom Holland, följt av Frankrike, Brasilien, Argentina och — på en klar sistaplats — Polen. När företagsledningen skulle fatta beslut om var produktionen av lastbilshytter skulle läggas i framtiden hade den lagt diagrammet framför sig.

Det ”förslag på avtal” som sedan tagits fram innehöll fyra punkter. För det första krävde ledningen att arbetstiderna på Oskarshamnsfabriken skulle läggas om så att man slapp betala så dyra OB-tillägg. För det andra begärdes rätten att ta in obegränsat med visstidsanställda och avskeda dem när som helst. För det tredje insisterade ledningen på att det löpande bandet måste återinföras för att höja produktiviteten i monteringen, och för det fjärde förklarade man att lönesystemet måste ändras så att cheferna fick större inflytande över lönesättningen.

Alla fyra punkter skulle innebära kraftiga försämringar för de som arbetade i fabriken. Från början motsatte sig därför Metallklubben kategoriskt förslagen, och försvarade i stället de förmåner som förhandlats fram: fördelaktiga scheman, anställningstrygghet, variation i arbetet och relativt höga löner.

Men ledningen skickade ett brev.

Det man sade var: är det inte så att ni sätter er ner och gör den här överenskommelsen, då blir det inte här. Då blir det ingen investering i Oskarshamn. Den hamnar någon annanstans.

Sören Westerholm tillkallade Metallklubbens styrelse. Ledamöterna satte sig vid sitt mötesbord, läste brevet noga, lade stapeldiagrammet framför sig och resonerade:

Vi sade till varandra: vi lever i en osäker tid. Vi vet att företaget har varit ute i Europa och tittat på vart man kan etablera sig. Man hade till exempel tittat på Polen — och rent arbetskraftskostnads-mässigt är det ju inte lätt att tackla Polen. Glöm inte bort Ericssons fabrik i Norrköping, det är inte svårt att flytta i dag. Vi levde under ett hot.

Metallklubben bestämde sig för att trots allt acceptera avtalet, på alla punkter.

Investeringen hamnade i Oskarshamn. Hyttillverkningen vid Scantias fabrik i Holland lades ner och flyttades hem till Småland; ett nytt måleri reste sig mot talltopparna. Men den mänskliga kostnaden var hög.

Det blev sämre rent medicinskt, för vi hade bra arbetstider innan. Nu har vi en jäkla massa visstidsanställda på obestämd tid. Vi tycker inte om det löpande bandet. Vi har ett lönesystem som splittrar oss och det är svårare att få igenom lönehöjningar. Men det var så mycket som stod på spel, våra jobb stod på spel. Det var allvar i det hela, vi visste att man var ute och sökte i Europa. Det är klart att vi fick göra eftergifter.

En gång i tiden, för bara något decennium sedan, rådde högkonjunktur i landet och Scania hade ännu inga fabriker utomlands. Då var situationen annorlunda.

⁴⁹ Avsnittet bygger på en intervju med Sören Westerholm 18/5 2000. För ett mer aktuellt exempel på en snarlik händelseutveckling – nu på Volvos hyttfabrik i Umeå – se Carlsson.

Vi brukade skämta här i klubben att 'gå inte förbi Scania, för då blir ni anställda: Det var ungefär så. De fick sänka sina krav. De fick vara glada om folk ville jobba.

Ett skenbart simpelt skifte av marknad

Under den fjärde långa vågens expansion var den nationella ekonomin fortfarande kapitalackumulationens primära geografiska rum. Dags för ombyggnad. Dags för en totalrenovering där hela ritningen görs om, när expansionen i början av 1970-talet brutit samman.

Att företag spred ut sig över flera länder var förvisso inget nytt. Redan Bucharin, med sin blick för förra sekelskiftets tendenser till internationalisering, såg hur kapitalister från ett land investerade i andra länder för att tillverka varor där.⁵⁰ Men än så länge höll sig deras utlandsfilialer inom vissa gränser. De tillverkade produkter som uteslutande såldes på den lokala marknaden i värdlandet: den amerikanska fackföreningsaktivisten Kim Moody beskriver i *Workers in a Lean World* hur USA:s biljättar GM och Ford på 1920-talet började bygga fabriker i länder som Mexiko, Argentina och Tyskland, för att på plats producera de bilar som skulle säljas till mexikanska, argentinska, tyska konsumenter. I stället för att exportera bilarna från hemlandet packades produktionen ner och slogs upp inne i en annan nationell ekonomi, vars marknad servades direkt. Men inget mer.⁵¹

Detta var det första stadiet av internationell produktion.

Plankning. Det var på denna tid det viktigaste motivet för att flytta ut produktion: att slippa betala tull. Mexiko, Argentina, Tyskland och de flesta andra länder omgav sig med höga tullar, men genom att helt enkelt *flytta in* produktionen i länderna kunde utländska företag ta sig förbi.⁵²

Denna slags produktionsorganisation är internationell, så till vida som den omfattar mer än ett land, men samtidigt är den i högsta grad nationell. Varje utflyttad produktionsenhet är till för det nya landet.⁵³ Ett företag som investerar i ett annat land för att sälja där överskrider sin nationella ekonomi bara för att aldrig överskrida värdlandets; när GM investerade i en fabrik i Mexiko lade den så att säga två nationella ekonomier intill varandra, hoppade ut ur den ena och in i den andra och *sammanföll* med den. Företaget var utspritt i flera nationella ekonomier, men därmed upplöstes inte den nationella ekonomins status — den bekräftades, liksom äktenskapet som institution bekräftas även genom månggifte.

Något radikalt nytt inträffade i slutet av 1970-talet. 1978, efter att den fjärde vågens kris rasat i fem år, började GM, Ford och Chrysler investera i nya fabriker i Mexiko. Men den här gången tillverkades komponenter och motorer som forslades ut ur landet, och snart också kompletta bilar som inte såldes till mexikaner utan *fördes tillbaka över Rio Grande* och såldes till amerikaner. Som aldrig förr flyttade de tre bilföretagen produktion till grannlandet i söder, men produkterna försvann därifrån så fort de var klara.

En vind blåste in över gränsfloden.

Arbetare i Mexiko som tjänade runt 3,50 \$ i timmen arbetade nu i samma produktionssystem, för samma arbetsgivare, som amerikanska och kanadensiska arbetare som tjänade runt 14 \$ i timmen. (...) De mexikanska arbetarna var anställda av samma företag, framställde samma produkt, arbetade under liknande förhållanden, men mottog en helt annan lön. Genom att förlägga bara en relativt liten del av sin totala produktion för den amerikanska marknaden till andra sidan gränsen hade de tre stora bilföretagen i själva verket format sin egen interna arbetsmarknad och en helt ny grund för att skapa konkurrens mellan sina anställda.⁵⁴

⁵⁰ Se Bucharin, t ex s 96-98.

⁵¹ Moody, s 70; jfr Dicken, s 203.

⁵² Arrighi (1995), s 355; Andersson et al, s 49; Gilpin, s 116.

⁵³ Se t ex Dicken, s 203.

⁵⁴ Moody, s 70-71.

Detta var det andra stadiet av internationell produktion. Ett företag bedriver produktion i ett främmande land men exporterar produkterna därifrån och säljer dem på annan marknad än den lokala, på hemmamarknaden eller på världsmarknaden.⁵⁵ Det ser ut som ett simpelt skifte av marknad — men det andra stadiet av internationell produktion har förändrat kapitalismen för alltid.

Så länge företagen befann sig på det första stadiet behövde inte arbetarna känna sig hotade. Den del av tillverkningen som försvann till ett annat land hade till uppgift att vara unik för världlandet, att betjäna den lokala marknaden och ingen annan, och därav följde att det arbete som utfördes där inte var utbytbar mot det som utfördes hemmavid. Fabrikerna i USA och de i Mexiko var nedstoppade i varsitt fack, eftersom de arbetade för varsin åtskild marknad. Inte heller var det för att de mexikanska arbetarna var så mycket bättre på att ge ifrån sig mervärde som bilföretagen flyttade dit, det hade över huvud taget mycket lite med produktionsbetingelser att göra och desto mer med faktorer i avsättningen: det var för att kunna sälja bättre som företagen förlade fabriker till Mexiko. Arbetarna i USA hade inte mycket att frukta när de formulerade sina krav på motparten. ”Faktum är att det var under utbyggnaden av denna enkla form av internationell produktion som fackföreningarna växte sig starka i bilindustrin i USA”, skriver Kim Moody.⁵⁶

Men allt ändras på det andra stadiet. Produktionsenheterna i hemlandet och de i världlandet är nu vända mot samma marknader. Om GM behöver tillverka ytterligare fem tusen bilar till den amerikanska — eller den franska, eller den japanska — marknaden kan ledningen välja att investera i mer produktionskapacitet antingen i USA eller i Mexiko. Det arbete som de amerikanska bilarbetarna utför kan lika gärna utföras av de mexikanska eftersom deras roll är likvärdig inom organisationen. Principen för det andra stadiet är att varorna inte säljs där de tillverkas, att tillverkningsort separeras från försäljningsort, att företaget, draget till sin spets, har en möjlighet att förlägga produktion till vilket land som helst för försäljning till vilket land som helst. I denna globala promiskuitet hävs företagens äktenskap med nationen och *ett lands arbetare blir utbytbara mot varje annat lands arbetare*.⁵⁷

Känn vinden blåsa.

Dessutom spelar det inte längre någon roll om världlandet har en lokal marknad eller inte: produkterna säljs ju ändå inte där. Om en fabrik på detta stadium flyttas till Mexiko är det inte för att företaget vill öka sina försäljningsintäkter, utan för att det vill minska sina *produktionskostnader*, för att de mexikanska arbetarna i en jämförelse med de amerikanska visat sig släppa till mer mervärde. Motivbilden har ändrats. Det betyder att företagsledningen står beredd att dra åstad om arbetarna i ett land inte befinns tillräckligt lönsamma.⁵⁸

Det andra stadiet av internationell produktion är en abstrakt idealtyp, men likafullt en kännbar realitet.⁵⁹ Det bygger in en möjlighet att fritt flytta produktion mellan länder i företagsets själva

⁵⁵ Distinktionen förs bl a fram hos Ádám, s 90; Fröbel et al, s 186-189; UNCTAD (1994), s 137-138. Det ska påpekas att produkterna också kan exporteras till företagens interna marknader — det vill säga till andra filialer och led i produktionskedjan förlagda till andra länder. Konsekvenserna av denna slags export är dock i princip densamma som av export till externa kundmarknader, såvida som — och så är oftast fallet — fabrikerna inte är unika i företags globala produktionskedja. (Här går frågan om det andra stadiet av internationell produktion in i frågan om ”vertikal och horisontell integration”, men den kan inte utredas här.)

⁵⁶ Moody, s 70.

⁵⁷ UNCTAD (1994), s 170-173, 253; Andersson et al, s 49.

⁵⁸ Detta är en hårddragning: en lång rad andra faktorer ligger förstas i vågskålen när ett företag bestämmer sig för vart det ska lokalisera sin produktion. (Hårddragningen är en följd av att vi håller oss till mervärdekvoten och inte tar in de komplexa komponenter som tillsammans bildar profitkvoten.) Men det avgörande är att det är produktionskostnaderna som bestämmer lokaliseringen på det andra stadiet, och arbetskraftens mervärdekapande förmåga är en avgörande post i produktionskostnaderna. Den ligger nu, till skillnad från i det första stadiet, i vågskålen, och det är fullt möjligt att förändringar i den direkt inverkar på lokaliseringsbesluten.

⁵⁹ Inget av detta betyder naturligtvis heller att det första stadiet av internationell produktion i absolut mening har

struktur, och med denna möjlighet kan ledningen luta sig fram över förhandlingsbordet, spanna blicken i fackklubben och uttala ett hot: *om ni inte går med på våra krav flyttas tillverkningen utomlands. Vi kan lämna er, arbetare i andra länder kommer att vara glada över att få era jobb.*

Vad kan facket göra? Det representerar kanske tiotusentals människor vars basbehov är att få behålla sin försörjning.

Livet i skuggan

Ett hot behöver inte verkställas för att få avsedd effekt. Det hör till dess natur. Vi kan tänka oss en man som retat upp sig på vad en författare skrivit. Han ringer upp författaren och förklarar att han kommer att mörda henne om hon inte slutar skriva som hon gör. Två utfall är möjliga. I det ena inser författaren att hotet är uppriktigt, fogar sig och avstår i fortsättningen från de skrivelser som mannen retat upp sig på. Hotet har då fått avsedd effekt, och det utan att verkställas. I det andra fallet står författaren ståndaktigt på sig: hon mördas. Här verkställs hotet, men i samma stund blottar det sitt misslyckande.

Det framgångsrika hotet är det som stannar vid ord, liksom det i Oskarshamn inte var en utflyttning utan en inflyttning av produktion som demonstrerade hotets makt.

Av detta följer att det inte är kvantiteten av utlandsproduktion som förskjuter styrkepositionerna mellan arbete och kapital. Det är *den kvalitativa möjligheten* för företaget att kasta loss, angöra en annan nation och bedriva samma produktion där som är vapnet. Företagsledningen behöver inte flytta halva verksamheten utomlands för att pressa upp arbetet mot väggen: det räcker att produktionen *kan* utlokaliseras.⁶⁰

Det speciella med det andra stadiet av internationell produktion — där företagen faktiskt har etablerat utlandsfilialer som exporterar från värdländerna — är att denna flyttmöjlighet byggs in i själva företagsstrukturen.

När den marknad som ett lands arbetare producerar för lika gärna kan underhållas från ett annat land och förhållandena i produktionen är det som styr vart den hamnar sjunker facket ner i fruktan. Arbetarna är sällan rörliga. De är beroende av sin försörjning på plats, de kan inte bara rycka upp sina rötter och flytta till ett annat land, men just en sådan rörlighet har kapitalisterna — och arbetarna blir därmed utelämnade till deras vilja att stanna.

Vid sidan om reservarmén har så kapitalismen byggt *en ny, lika fundamental källa till makt över arbetet*: hotet om de andra arbetarna i andra länder, men i samma företag.

Så vad gör kapitalet med denna makt? Den amerikanska nationalekonomen Dani Rodrik: ”i den utsträckning som löner bestäms i förhandlingar mellan arbetare och arbetsgivare kommer en ökning i arbetarnas utbytbarhet att resultera i att en lägre andel av företagsvärdet går till arbetarna.”⁶¹ De australiska arbetslivsforskarna Anita Chan och Rob Lambert uttrycker sig mer rakt på sak: ”Produktionslokaliseringen är ett vapen för att krama ständigt mer mervärde ur arbetet.”⁶²

På det andra stadiet av internationell produktion höjer kapitalet mervärdekvoten.

Det måste inte se ut som i Oskarshamn, där företaget med sitt hot om Polen sänkte lönerna. Vi

försvunnit. Tvärtom: företag kan fortfarande ha en rad goda skäl att lokalisera sin produktion i anslutning till marknaderna, så som närhet till kunderna, besparing av transportkostnader, konkurrensfördelar mot avlägsna producenter — och de fortsätter också att göra det. Det handlar i stället om en dialektisk och relativ tendens från det första till det andra stadiet. (Att stadierna är abstraktioner framgår också av att en och samma fabrik kan producera både för den lokala marknaden i värdlandet och för export. Se Fröbel et al, s 188, 278.)

⁶⁰ Rodrik, s 17-23.

⁶¹ Ibid., s 24.

⁶² Chan & Lambert, s 74.

kan i stället tänka oss en situation där lönerna från början är lika höga i landet Alfa och landet Beta, och sedan anta att fackföreningen i Alfa kräver en lönehöjning. Ledningen kan då svara *om inte ni tar tillbaka kravet kommer vi att flytta till Beta*, där arbetarna inte har kommit på några sådana tankar. Resultatet blir, allt annat lika, att mervärdekvoten i Alfa räddas från att sjunka, det vill säga att den precis som i Oskarshamn blir högre än vad den annars skulle ha varit, tack vare hotet om de andra.

Det andra stadiet av internationell produktion fungerar som *en försäkring mot sänkningar av mervärdekvoten*. Den stoppar på effektivaste tänkbara sätt arbetargrupperns försök att förbättra sina villkor, eller som Sören Westerholms uttrycker det:

Vi lever hela tiden under en jämförelse av 'vad gör man här, vad gör man där'. Ett typexempel är när vi ställer våra lönekrav. Vi kan inte kräva 7 procent häruppe om tyskar och holländare ställer mindre, det håller inte. Vi hotar våra jobb om vi har ett för dyrt kostnadsläge. Om vi var garanterade att Scania's hytter alltid måste tillverkas i Oskarshamn hade det varit bra mycket skönare, då hade vi kunnat kräva mycket mer. Men företaget sitter inte fast här.

Ett annat, närmast övertydligt exempel, är hur Siemens våren 2004 lyckades bringa IG Metall — "världens starkaste fackförening" — på knä i ett historiskt bakslag. De tyska metallarbetarna tvingades godta ett avtal med fem timmar *längre* arbetstid i veckan, utan någon som helst lönekomensation. Tvärtom avskaffades samtidigt extralönerna vid jul och semester.⁶³ Hur kunde en så stark arbetarorganisation godta ett avtal som så uppenbart drev upp utsugningen? Naturligtvis: företaget hotade med

att flytta tillverkningen österut i Europa om inte facket accepterar längre arbetstid (...). Siemens planerar att flytta 5 000 arbetsplatser bara från Bayern om inte det stora fackförbundet IG Metall går med på att öka arbetstiden från 35 till 40 timmar i veckan.⁶⁴

Hotets funktion av att höja utsagningsgraden kan alltså se ut på de mest skiftande sätt; den kan gälla löner, arbetstider, intensitet, produktivitet eller vilka andra förhållanden i och kring arbetet som helst. Det enda som krävs är en olikhet att exploatera, en skillnad i mervärdekvotens variabler mellan de länder där ett företag har eller kan etablera produktion. Sådana skillnader finns alltid. Nationella ekonomier har kvar sina historiska särdrag i arbetslivet och människor är av naturen rotade i sina hemmiljöer, där de utvecklas olika.⁶⁵ När nu kapitalet har kapat alla bindningar till de nationella ekonomierna kan det utnyttja mångfalden för att ställa ländernas arbetare mot varandra och placera dem i en sträckbänk där de inte sätter emot någonting.

Men ingenstans är hotet så påtagligt som i periferin. Där finns det andra stadiets mest renodlade institution: exportzonen. Den ligger som en enklav, helt avskärmad från den omkringliggande nationella ekonomin, där utländska företag slår sig ner. Syftet med den är — som framgår av namnet — att produkterna *inte* ska säljas på den lokala marknaden i landet, utan att de multinationella företagen ska lockas att flytta dit sin produktion för världsmarknaden.

Av världens omkring tusen exportzoner återfinns så gott som alla i periferin; alla utom några enstaka har anlagts efter 1971.⁶⁶ Naomi Klein strövar genom dem i *No Logo* och ser unga kvinnor sitta lutade över självgående maskiner tolv eller sexton timmar i sträck. Hon hör dem berätta om arbetsledarnas övergrepp och löner som inte räcker, stannar till i en muromgärdad exportzon i Filippinerna och skriver:

När jag går på Cavites tomma gator kan jag känna den hotfulla obeständigheten, instabiliteten

⁶³ Arbetaren: "Siemens återinför 40-timmarsvecka", nr 27/04.

⁶⁴ Leif Svensson: "Halv miljon tyskar i protest mot Schröders politik", *Göteborgs-Posten*, 4/4 2004.

⁶⁵ Om betydelsen av de nationella skillnaderna, se Dicken, s 83-85, 190.

⁶⁶ Klein, s 235; Dicken, s131. (Undantaget från regeln om periferin är Sydkorea och möjligen ytterligare något annat nyligen industrialiserat land i Sydostasien; här är det fråga om länder som inte längre kan sägas tillhöra periferin.)

under ytan i zonen. Fabriksskjulen har så svag anknytning till det land de ligger i, till den angränsade stan, till själva den jord de är fastklamrade vid att det känns som om de jobb som kom hit-flygande från norr lika fort kan tänkas ge sig av igen. (...) Fruktan vilar över zonerna. Regeringarna är rädda för att förlora sina utländska fabriker; fabrikerna är rädda för att förlora sina kända varumärkeskunder; och arbetarna är rädda för att förlora sina osäkra jobb. (...) Fruktan för att de flyktiga multinationella företagen än en gång ska dra tillbaka sina order och flytta iväg till gynnsammare förhållanden ligger bakom allt som sker i frizonerna.⁶⁷

Hotets skugga täcker hela världen. Från Autoliv i Vårgårda till Siemens i Tyskland till det landskap av exportzoner som sträcker sig genom periferin från Karibien till Sydostasien vilar skuggan över arbetarklassen, varje dag, varje stund. Hoten förekommer inte bara i förhandlingar med facket. En minst lika verkningsfull strategi är att trumma dem rakt in i arbetarna där de står på golvet. Som i Volvos bussfabrik i Borås, enligt klubbordföranden Jan Sturesson:

De som kallas flödesledare, de gamla arbetsledarna, har en jävla förmåga att använda det där som uttryck. Så fort de inte får gubbarna att springa lika fort som de vill tar de till det: 'vi har en fabrik i Polen. Man försöker använda det som förtäckta hot. Och på anslagstavlan sätter de upp diagram som visar vad varje monterat chassi kostar i Polen, i Borås, varenda jävla fabrik, du kan se staplarna upp och ner. Det byts ut varje månad så att vi ska se hur vi ligger till.'⁶⁸

Det är samma rädslans regim som den Naomi Klein beskriver. Strategin är global: att operera in de andra produktionsenheterna i *arbetarnas medvetanden*, att skapa en permanent känsla av att tillverkningen kan flyttas om inte ledningen får sina önskemål uppfyllda. Genom små meddelanden, gester och uttryck läggs skuggan över arbetarna, som ska drivas framåt som robotar av gnagande rädsla för att förlora sina arbeten.

Det handlar om de liv människor lever.

Däremot handlar det inte om en motsättning mellan centrum och periferi där periferin hotar att bestjäla centrum på arbetstillfällen, utan om en motsättning mellan *det globala arbetet* — som är nationellt bundet — och *det globala kapitalet*, som är rotat i centrum men rör sig fritt mellan världens nationer. Det handlar, annorlunda uttryckt, om "en generaliserad konkurrens arbetarna sinsemellan" — mer än vad Ernest Mandel någonsin kunde tro. Skuggorna faller in över tusentals arbetsplatser världen över i ett globalt skuggspel arrangerat av kapitalet, där samma arbetare som har skuggan över sig slår den över någon annan.

Kapitalet har spotlights i alla hörn.

Det finns en dold premiss för denna konkurrens mellan olika länders arbetare. Det är att de inte själva upphäver den. Om fackföreningen i landet Alfa sade till ledningen *sänker ni lönerna för våra kamrater i Beta går vi i strejk*, eller om arbetarna på fabriksgolven i de båda länderna kopplade upp sig, pratade ihop sig och gemensamt krävde samma lönehöjningar — ja, då skulle hotet neutraliseras. Men till ackumulationens lycka hör sådan solidaritet till de mycket sällsynta undantagen.

Om den tid när Scania stod och vägde mellan att investera i Okarshamnsfabriken eller i någon annan av sina enheter säger Sören Westerholm:

Ta holländarna. Vi pratade inte med varandra fackligt, vi var konkurrenter. De läste Oskarshamns-Tidningen och vi följde dem, de spelade ett spel med oss och jag ska inte hymla: om jag har att välja mellan Holland och Oskarshamn så ser jag till Oskarshamns bästa och de medlemmar jag företräder. Vi har ingen kontakt med holländarna i dag heller. Efter beslutet är de oerhört besvikna på oss — och det är klart, det var vi som tog hem jobben. Vi umgås inte med dem. Vi har inget

⁶⁷ Klein, s 236, 242, 256-257.

⁶⁸ Intervju 26/4 2000.

ihop.⁶⁹

... måste bryta ner arbetarklassens styrka

Den förändring i kapitalismens rumsliga struktur som grundlägger hotet är alltså det andra stadiet av internationell produktion. Först när utlandsfilialerna exporterar från sina värdländer kan en företagsledning säga till sina anställda: *det ni gör kan lika gärna göras i det här landet, och vi är beredda att flytta produktion dit om ni inte ger efter.*

Syns då detta i statistiken? Övergången till det andra stadiet borde vara lätt att mäta i hur stor andel av utlandsfilialernas tillverkning som går på export. Men det är lättare sagt än gjort, för företagen delar ogärna med sig av detaljer om sina inre liv. För att hålla sig till Sverige finns det endast ett nyckelhål som röjer något om vad de multinationella företagen låter sina utlandsfilialer göra, och det är de enkäter som Industriens Utredningsinstitut, IUI, med långa mellanrum skickar ut till anonyma svenska företagsledare. Där syns den, övergången. Mellan 1970 och 1998 mer än fördubblades den andel av försäljningen från svenska företags utlandsfilialer som exporterades, till 36,5 procent.⁷⁰

Sverige är ett exempel på en global trend.

Ytterligare ett problem vidlåder statistiken. Det vi är intresserade av är utvecklingen i *tillverkningsindustrin*, där mervärde skapas. I tjänstesektorn gäller speciella förhållanden, som i de flesta fall gör export från värdlandet omöjligt eftersom det krävs fysisk direktkontakt: man kan inte stå med en sax i Portugal och klippa en människa som befinner sig i Sverige.⁷¹ Följaktligen är siffror som slagit ihop statistik från industri och service långt ifrån vad vi helst vill ha.

Återigen är vi hänvisade till att tyda tecken. Enligt UNCTAD, det FN-organ som försöker hålla ett öga på de multinationella företagen, exporterade världens alla utlandsfilialer omkring 30 procent av sin produktion från värdländerna år 1997.⁷² Andelen måste då ha stigit med oförminskad styrka sedan 1970-talet. Det var just då, *på 1970-talet*, som kapitalismen inledde sin rörelse mot det andra stadiet av internationell produktion.⁷³

Men rörelsen förefaller ha fått sitt genombrott först från och med 1980-talets slut. Det andra stadiet har mognat successivt över världen och yttrar sig nu, för att återgå till den mexikanska bilindustrin som exempel, i sådana siffror som att Ford år 2000 exporterade 181 000 av de 193 000 bilar som företaget tillverkade i landet. Samma siffra för Volkswagen var 300 000 av 380 000 bilar, eller sett från ett annat perspektiv: 60 procent av de bilar företaget sålde på den avgörande USA-marknaden kom från Mexiko, resten hemifrån Tyskland.⁷⁴ Det är utbytbarhetens tecken.

1980, när kapitalismen fortsatte att glida nedåt i stagnation, upprepade Ernest Mandel i *Långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen* sin bedömning av systemets framtid:

⁶⁹ Intervju 18/5 2000.

⁷⁰ Braunerhjelm et al samt privat upplysning från Karolina Ekholm, IUI. Siffrorna är ett aggregat för alla svenska multinationella företag, både i tillverkningsindustrin och tjänstesektorn. Det ska noteras att produktion som "outsourcas" till företag i andra länder, som sedan exporterar produkterna, inte ingår – endast majoritetsägda utlandsfilialer räknas.

⁷¹ UNCTAD (1997), s 134. UNCTAD uppger sålunda att exportens andel av utlandsfilialernas totala försäljning sjönk ett par procentenheter från 1980-talets till 1990-talets början, som en funktion av servicesektorns kraftigt ökande andel av utlandsfilialernas försäljning. Tendensen att exportens andel i tillverkningsindustrin har stigit drastiskt under samma period döljs i dessa aggregerade siffror. Ibid., s 17-18; jfr s 164. Förhållandet kan emellertid också uttryckas med en helt annan vinkling: tjänstesektorns relativa tillväxt är en motverkande tendens mot globaliseringen, eftersom den är förbunden med ökad betydelse för den lokala marknaden.

⁷² Ibid., s 17.

⁷³ Moody, s 70-74; Ádám, s 90; Fröbel et al, s 209. (UNCTAD började föra statistik över de multinationella företagens verksamhet relativt sent; den första World Investment Report Publicerades 1991.)

⁷⁴ UNCTAD (2002), s 135-136.

Man kan alltså säga, att kapitalisterna för att driva upp profitkvoten så mycket som krävs för att en förändring av det ekonomiska klimatet ska kunna åstadkommas under kapitalistiska betingelser, först på ett avgörande sätt måste bryta ner arbetarklassens organisatoriska styrka och militans i de viktigaste industrialiserade länderna. Och det kommer att ta lång tid i anspråk, såsom under 1920- och 1930-talet.⁷⁵

Själv trodde inte Mandel att något sådant var möjligt. Han var låst vid mellankrigstidens erfarenheter och föreställde sig att arbetarklassen bara kunde brytas ned med samma metoder som då: med ren diktatur.⁷⁶ Det behövdes inte. I stället för fackföreningsförbud, polishundar och stöveltramp *gjorde det andra stadiet av internationell produktion jobbet åt kapitalismen*, och den representerade en mycket mer djupgående förändring av arbetsmarknadens sätt att fungera än någonsin 1930-talets fascism.

När tillverkningsindustrin höjts till det andra stadiet har det inte längre någon betydelse för ”styrkeförhållandena mellan de kämpande” om sysselsättningen i ett land blir full. Kapitalet åtnjuter fortfarande ett totalt överläge, eftersom det kan hota med att flytta produktionen till *andra* länder: det har slutgiltigt frigjort sig från de nationella reservarméernas begränsning.

Det är inget mindre än klassrelationen i det kapitalistiska produktionssättet som byggts om. Ombyggnaden har ägt rum i systemets innersta gemak — i industrin, där kapital och arbete står som naknast mot varandra och det mervärde som sedan blir till profit produceras — men just därför förskjuter den pelarna i hela konstruktionen. Nationalekonomen Dani Rodrik citerar två kollegor och skriver:

'Utländsk konkurrens i exempelvis bilindustrin har ökat ojämlikheten inte bara genom att flytta arbete från höglöneländer till låglöneländer, utan också genom att förändra lönebildningsbeteendet i ekonomin som helhet.' Man kan dryfta den kvantitativa betydelsen av den försvagning i arbetets förhandlingsposition som följer av att arbetsgivare har en större rörlighet än sina anställda. Men det kan råda föga tvivel om att detta har omvandlat anställningskontraktens själva natur i tillverkningsindustrin och även, *genom att typfallets inflytande breder ut sig över ekonomin*, i många andra sektorer.⁷⁷

Ombyggnaden har tagit decennier i anspråk sedan 1970-talets början; proportionerna av det problem som skulle lösas — arbetarklassens allmänna styrka — krävde gott om tid. Naturligtvis utförde borgarklassen en lång rad andra angrepp — arbetslöshet, privatiseringar, nedskärningar i välfärdsstaten — som bröt igenom arbetarklassens linjer, men det andra stadiet av internationell produktion är speciellt. Det är en *objektiv innovation* i kapitalrelationen. Som sådan, som strukturellt förankrad lösning på problemet, har den lämnat ett utslagsgivande bidrag till att kapitalackumulationen till slut kunde ta sig ut ur den fjärde vågens stagnationsfas.⁷⁸

Hotet om de andra vilar som en skugga över miljoner människors axlar. Det återupprättade mervärdekvoten och lade grunden för en femte lång våg i kapitalismens utveckling, den som vi nu är inne i.

Den fjärde rundan: nu utan fosterland

Globaliseringen, har vi tidigare slagit fast, är den process där de gränsöverskridande ekonomiska aktiviteterna tilltar i sådan omfattning att de nationella ekonomierna förlorar sin status som ackumulationens geografiska rum. Det finns de som förnekar den. Det finns de som påstår att nationen fortfarande står sig, att ingenting är nytt under kapitalismens sol, att det som kallas ”globalisering” är en deja vu-upplevelse: från 1870-talet och fram till andra

⁷⁵ Mandel (1981), s 113-114.

⁷⁶ Se *ibid.*, s 114-115; Mandel (1974a), s 168.

⁷⁷ Rodrik, s 24. Min kurs.

⁷⁸ Jfr Mandels kriterium för vad som krävs för att en ny expansiv fas ska komma till stånd: Mandel (1974a), s 112.

världskriget — under den klassiska imperialismens epok — var världsekonomin lika integrerad som nu. Nationalstaterna är inte mer upplösta än på Lenins och Bucharins tid, de gamla kategorierna för analys av kapitalismen är fortfarande gångbara, *puh*.⁷⁹

Men det andra stadiet av internationell produktion representerar en kvalitativ förändring i kapitalackumulationen som inte känns igen från någon tidigare epok. Det är själva grunden för ackumulationen — mötet mellan människor som äger produktionsmedel och människor som säljer sin arbetskraft för att överleva — som har lämnat nationen. Det är mervärdeproduktionen som har skiljt sig från den nationella ekonomin, och då förlorar den verkligen sin status som primärt geografiskt rum.⁸⁰

Då inträder en globalisering värd sitt namn.

Globaliseringen finns alltså i allra högsta grad: den är en restauration som fört kapitalismen från den fjärde, nedåtgående vågen till en femte, uppåtgående. Den har byggt om systemet på den punkt där det höll på att falla samman — arbetarklassens styrka — och gett den ett nytt liv.

Produktionens globalisering är emellertid bara en del av ombyggnaden. Där pågår också en annan, som även den är kvalitativt ny i förhållande till Lenins och Bucharins tid.

Ford-Volvo. Daimler-Chrysler. Astra-Zeneca. Deutsche Bank-Bankers Trust. Under det senaste decenniet har rubrikerna allt oftare slagit ut över ekonomisidorna och de nya dubbelnamnen tillkännagivits på rosiga presskonferenser: två jättebolag från olika länder har blivit ett. Tendensen startade lite försiktigt på 1980-talet, men i början av 1990-talet sköt den fart på allvar. Efter 1994 utbröt en smärre orgie i fusioner mellan giganternas giganter inom de avancerade kapitaliststaterna, men allt oftare också *mellan* dem.⁸¹

Det var den fjärde stora rundan av *kapitalcentralisation* under kapitalismens historia. Medan kapitalkoncentration, i Marx terminologi, är den process där produktionen utvidgas genom själva ackumulationen betecknar ”kapitalcentralisation” uppköp och sammanslagningar, överföring av företag från en ägare till en annan, den omfördelning där ”de större kapitalen slår ihjäl de mindre”: stor köper liten, många blir få.⁸²

Denna centralisation äger rum i rundor. En första runda utfördes runt förra sekelskiftet. Då slogs mindre företag i samma bransch samman till moderna storbolag; detta var den ”konkurrensens förvandling till monopol” som Lenin iakttog. En andra runda inleddes på 1920-talet, när storföretagen gav sig ut i intilliggande branscher, och en tredje på 1960-talet, när väldiga konglomerat som spände över hela ekonomin — från bilar över finans till vapen — bildades.

Varje runda rörde sig i vidare cirklar än den föregående. När kapitalet centraliserats över ett helt fält och det inte finns några fler företag att köpa upp eller gå ihop med måste processen röra sig utåt, mot ett nytt fält, en vidare cirkel i världsekonomin.⁸³ Efter den tredje rundan hade centralisationen väsentligen nått så långt som den kunde inne i de avancerade staterna. Det logiska steg som inledde den fjärde rundan blev därmed att kliva ut ur nationen, gå upp på global nivå och finna partners där.

I mitten av 1990-talet tog centralisationen detta kvalitativa språng. För första gången blev nu

⁷⁹ Se Hirst & Thompson, s 18-49; jfr Weiss, s 7; Meiksins Wood (2003), s 135.

⁸⁰ För tesen att det unika med de senaste decennierna är att produktionsorganisationen – till skillnad från handel och finans – för första gången har överskridit nationsgränserna, se Dicken, s 180-181; Robinson & Harris, s 16, 19, 25; Poulantzas (1977), s 234-235.

⁸¹ Dicken, s 222; OECD (2001a), s 15.

⁸² Citatet från Marx (1997), s 553. Angående distinktionen mellan kapitalkoncentration och kapitalcentralisation, se *ibid.*, s 552-554; Sweezy, s 248-250.

⁸³ Henwood, s 278-279; Nitzan & Bichler (2002), s 58-59; Carroll, s 19-35.

kapitalcentralisation över nationsgränserna *ett allmänt, dionysiskt fenomen*.⁸⁴ En aldrig tidigare skådad parning mellan företag från olika kapitaliststater valsade loss. Hellre än att på egen hand bygga upp produktionsenheter i främmande länder valde allt fler kapitalister att lägga an på sina konkurrenter där, stora såväl som små, så att sammanslagningarna och uppköpen år 1994 utgjorde 52 procent av det totala flödet av gränsöverskridande investeringar, för att 1999 utgöra *hela 92 procent*.⁸⁵

En annan indikator på den fjärde, globala rundan är värdet av de nations-överskridande fusionerna i förhållande till hela världens BNP. Fram till 1994 låg siffran på under en halv procent, för att därefter stiga brant tills den år 1999 nådde 8 procent.⁸⁶

Inte bara det att företag har produktion i olika länder. De ägs nu också i allt större utsträckning av kapitalister från olika länder, som slår ihop sina produktionsmedel: ekonomiernas tyngsta.⁸⁷

Processen är analog med den som Lenin och Bucharin analyserade, men på en högre frekvens; senare i historien. Om fri konkurrens övergick i monopolbolag runt förra sekelskiftet övergår nu ägandet av produktionsmedel från kapitalister med ett fosterland till kapitalister *utan fosterland*, eller som en företrädare för tyska Bertelsman utropade efter att ha övertagit amerikanska Random House: ”Det finns inte längre tyska och amerikanska företag. Det finns bara framgångsrika och misslyckade företag.”⁸⁸ OECD slår torrt fast att ”utländskt ägande av nationella företag och gränsöverskridande affärssamarbete håller på att bli normen.”⁸⁹

Denna runda och förra sekelskiftets framstår som två av huvudrundorna i kapitalcentralisationens spiralliknande dans i riktning mot det absoluta världsmonopolet.⁹⁰ Båda arrangerar kapitalistklassens interna förhållanden på ett radikalt nytt sätt: först från konkurrens till monopol, sedan från nationalitet till transnationalitet. Det var centralisation inom nationerna som grundlade den interimperialistiska rivaliteten; i det hade Bucharin rätt. Genom att storbolagen i en nationell ekonomi växte samman blev den ett slutet block.

Den pågående rundan av global centralisation måste på motsvarande sätt grundlägga en ny formation för de avancerade kapitaliststaterna.

Framväxten av en global bourgeoisie, som både vad gäller arbetet och ägandet sköter ackumulationen utan att bry sig om nationerna, tvingar marxismen i allmänhet och imperialismteorin i synnerhet att överge sin syn på klasserna som organiskt nationella.⁹¹ Något nytt har hänt och håller på att ända.

— Men det rör sig om en process. Globalisering är något pågående, oavslutat och ofärdigt, och som alla rörelselagar i det kapitalistiska produktionssättet möter den motverkande krafter i sin väg. Vad gäller ägandet är det tydligt att det alltså finns nationella kapitalintressen, företag som ännu inte slukats av de globala; här gäller det att gå varsamt fram och analysera graderna, proportionerna, övergångarna.⁹²

Själva processen är ändå inte att ta miste på. Det senaste decenniet har världshistoriens största företagsfusioner ägt rum. De flesta av dem sker i samma branscher: 75 procent av de nations-överskridande fusionerna innefattade i slutet av 1990-talet företag som nyss konkurrerat på

⁸⁴ Carroll, s 34; OECD (2001a), s 13, 15.

⁸⁵ OECD (2001a), s 18-19.

⁸⁶ UNCTAD (2000), s xix; UNCTAD (2002), s 12.

⁸⁷ Robinson & Harris, s 22.

⁸⁸ Citaten från *ibid.*, s 35; jfr s 16, 39-40.

⁸⁹ OECD (2001a), s 43.

⁹⁰ Se avsnittet ”An intriguing historical parallel” i UNCTAD (2000), s 155-157.

⁹¹ Robinson & Harris, s 14-15.

⁹² *Ibid.*, s 20-21, 32. Om rörelselagen, jfr Hopkins, s 86; Harvey (1999), s 139-140.

samma marknad.⁹³ Det är drömmen från den första rundan som lever kvar. Det är drömmen om att kunna styra priset som driver kapitalisterna att centralisera även nu, och resultatet är, med UNCTAD:s ord, ”en större industriell koncentration i händerna på några få företag i varje bransch” — nu i global skala.⁹⁴

Bucharin hade alltså fel. En sammansvetsning av kapitalintressen över nationsgränserna är möjlig. Den hindras inte heller av att olika nationella ekonomier utvecklas ojämnt: tvärtom erbjuder globaliseringen en ypperlig metod för att hantera den ojämna utvecklingen. När ett företag innesluter flera nationella ekonomier innanför sina väggar kan det flytta över verksamhet från ett land som går dåligt till ett som går bra. Det kan parera de nationellt varierande konjunkturerna och rent av utnyttja dem. Ett företags öde sammanfaller inte längre med en nations, och därmed sprängs inte heller fusionerade företag om deras ursprungliga fosterländer utvecklas åt olika håll. Kapitalets historiska intelligens övertrumfar Bucharin.⁹⁵

Men behöver inte storföretagen sina nationer? Vaktar de inte svartsjukt sina förhållanden till hemstaterna? Detta var, som vi drar oss till minnes, Bucharins andra argument för den globala centralisationens omöjlighet: varje företag vill ha sin egen nation.

I själva verket är det också på denna punkt precis tvärtom. Genom globaliseringen kan kapitalet att få ut *ännu mer* av nationalstaterna.

Staten som offer för hotet

Utöver det andra stadiet av internationell produktion, som förändrar relationen mellan kapital och arbete, och den fjärde rundan av kapitalcentralisation, som förändrar relationen mellan storkapital från olika länder, har också under de senaste decennierna förhållandet mellan kapitalet och staten omvandlats. Det är denna omvandling som de flesta associerar till fenomenet globalisering.

Kampen mellan kapital och arbete är inte enbart en kamp om hur mervärdet ska fördelas i den sektor där det produceras, utan lika mycket en kamp om hur stor del av mervärdet som ska stanna i kapitalisternas händer och hur stor som ska föras över till det allmänna, till de sociala behov som medborgarna måste sörja för gemensamt, till *statens offentliga* sektor. Här har styrkeförhållandena förskjutits på samma sätt som i tillverkningsindustrin. Samma lagar om rörlighet i det ekonomiska rummet gör sig gällande: den part som kan lämna motparten och ge sig av till en annan plats i rummet vinner.

Kapital kan flytta. En stat, däremot, är per definition bunden till sitt land.

I den dragkamp mellan kapital och arbete som förmedlas genom statens beskattning stärks kapitalets styrkeposition ju rörligare det blir. Möjligheten att flytta produktion, som tilltar med det andra stadiet, fungerar på exakt samma sätt när kapitalet förhandlar om skatteuttag med staten: *om ni höjer skatterna kommer vi att lämna landet. Om ni inte sänker dem kommer vi att försvinna och ta skattebasen med oss, om inte högutbildade får behålla mer för sig själva, om inte förmögenhetsskatten slopas...* hotet har blivit ett stående tryck i politiken, en dov antydning, en permanent risk att alltid förhålla sig till, för de som sätter statens budget.⁹⁶

Samma rörlighetslagar gäller, återigen, när kapitalet och staten förhandlar om vilka tjänster staten ska ge kapitalet. Det är här Bucharins andra argument för den nationella ekonomins primat upphävs av historiens gång: genom att hota med ett *om inte vi får det här stödet flyttar vi till en annan* stat kan företagen tilltvinga sig större tjänster än om de monogamt skulle hålla

⁹³ Karpoff & Wessels, s 62; OECD (2001a), s 18, 23, 40.

⁹⁴ Citerat i Hopkins, s 88. Jfr Aart Scholte, s 438

⁹⁵ Jfr Hopkins, s 94; Mandel (1974b), s 55-57.

⁹⁶ Till detta kommer det välkända problemet med intern skattesättning, se Dicken, s 247; Martin & Schumann, s 239-243.

sig till fosterlandet.

Ändå älskar de envisa globaliseringsförnekarna argumentet. Ellen Meiksins Wood: staten ”skapar fortfarande de outhärliga betingelserna för ackumulationen”. Chris Harman: de största företagen ”behöver en stat för att skydda sina internationella intressen”. Sveriges egen Johan Ehrenberg: ”utan offentlig sektor ingen Wallenberg”.⁹⁷

Men kapitalets behov av staten är inte ett hinder, utan ett incitament för globalisering.

Konkreta exempel på pungslåendet flödar över. I början av 1990-talet lockade den franska staten Mercedes-Benz att förlägga en fabrik till Lorraine genom att själv ta på sig en tredjedel av investeringskostnaden. Estland slår till med att erbjuda utländska företag 75 procent av investeringen gratis. Flirtknepet blev under 1990-talets början en uppförandekod: i en undersökning kunde UNCTAD konstatera att av 103 nationer var det bara fyra som inte erbjöd finansiella lättnader eller säkerheter för företag som ville investera i landet.⁹⁸

Genom det andra stadiet av internationell produktion — genom att tillverkningsort skiljs från försäljningsort — sätts världens nationer i ett skruvstäd av ständig konkurrens om investeringar.

Det är något nytt sedan 1970-talet. Så länge företagen investerade för att producera på den lokala marknaden hade värdstaterna något att sätta emot i förhandlingarna — *om ni inte går med på våra villkor får ni inte komma in till våra konsumenter* — men när lokaliseringsbesluten fattas utifrån de lägsta produktionskostnaderna har de inte mycket att svara med. Billig arbetskraft är ingen knapp resurs i dagens världsekonomi. Staterna måste nu bjuda ut sig och bjuda över varandra och de tar till varje grepp, som att omvandla nationen till ett varumärke och genom marknadsföringskampanjer, diplomatiska jippon, inbjudningar till industriområden och charmturnéer i främmande länder tala om för potentiella investerare att *just vårt land passar utmärkt för era investeringar*.⁹⁹

Det beror emellertid inte enbart på produktionens mobilitet. Av minst lika stor betydelse är globaliseringen av marknaderna för penningkapital. Det är vad kapitalisterna först behöver för att sätta sin cirkulation i rullning: pengar, vår cykelfabrikant börjar med penningkapital och av penningkapital ska profiten åter bli, penningkapitalet är ackumulationens smörjmedel och kanske är det här, i denna tredje aspekt, som globaliseringen har satt sig djupast i folksjälaras minnen.

Penningkapitalets hämnd

Det började tidigt.

För att kapitalister ska kunna verka i flera nationer måste det finnas ett sätt att överföra penningkapital från en valuta till en annan. Om en kapitalist från nationen S vill sälja sina varor i nationen F måste han kunna växla över sina försäljningsintäkter till S-valutan för att ta hem sin profit. Det måste finnas en monetär bro mellan länderna för ekonomiska aktiviteter att passera över — om det så rör sig om försäljning, köp, lån eller investeringar.

Det smidigaste för en internationell ekonomi är att bron löper mellan alla länder, att den utgörs av en allmänt gångbar och accepterad valuta som är lätt att lösa in: en världsvaluta. Under tiden efter andra världskriget, när den fjärde vågen gick in i sin expansiva fas, blev dollarn denna världsvaluta. Den var ”lika god som guld”. Egentligen var den ingenting annat än en mer lätthanterlig stand-in för guld — rikedomens sant universella ekvivalent — efter-

⁹⁷ Citaten från Meiksins Wood (2003), s 139; Harman, s 44; Ehrenberg, s 57. Jfr Hirst & Thompson, s 169, 217.

⁹⁸ Martin & Schumann, s 243-244; UNCTAD (2002), s 213; Dicken, s 271. För de särskilt extrema fördelarna i periferins exportzoner, se UNCTAD (2002), s 204-208; Dicken, s 130-132.

⁹⁹ Se UNCTAD (2002), s 221-234; Dicken, s 271-275; Leif Holmqvist: ”Länder lyfts fram som varumärken”, Metro, 2/12 1999.

som dollarn stod i ett bestämt, kvantitativt förhållande till guld: 35 dollar motsvarade ett unsguld. En viss mängd dollar kunde växlas in mot en viss mängd guld, och samtidigt var de övriga avancerade kapitaliststaternas valutor låsta i fasta kurser mot dollarn.

Sådana var principerna för efterkrigsboomens dollarguldmyntfot. Den var det ena brofästet i den ordning som uppkallades efter Bretton Woods-avtalet 1944; det andra var den tillhörande regleringen av penningkapitalet. Staterna fastställde genom politiska beslut hur mycket kapital som fick föras ut och in ur deras ekonomien. Det gav dem en avgörande makt över vad kapitalisterna tog sig för; regeringarna höll dem i sina tyglar och kunde dra åt när de ville.¹⁰⁰

Men en sådan ordning var möjlig endast så länge den nationella ekonomin var ackumulationens primära rum, och därför måste den förr eller senare sprängas.

Redan på 1960-talet byggdes mitt i Bretton Woods-systemet ett rum för en främmande gäst från framtiden: de så kallade eurodollarmarknaderna. De uppfördes i Londons anrika finanskvarter. Valutan i nationen Storbritannien var pund, men nu slog Londons banker upp dörren för valutan från en annan nation: dollar från USA. De allt fler multinationella företagen på det första stadiet av internationell produktion, med filialer i Västeuropa, deponerade stora dollarsummor där, gick dit för att låna till investeringar, kom tillbaka med sina vinster och lockade amerikanska kapitalister att föra över kapital. I stället för att flytta hem sina dollar till USA lät de dem stanna i London, på *eurodollarmarknaderna*.

Det som var så nytt och främmande med detta var just att valuta från en annan nation vistades som gäst på brittisk mark. Det skapade ett slags förläget vakuum: vem har ansvaret för alla dessa dollar? USA, pengarnas hemland, eller Storbritannien, deras värd? Svaret blev: ingen. USA:s kapitalregleringar gällde för dollar på USA:s territorium, Storbritanniens för pund på brittiskt territorium. Följaktligen gällde inga regleringar *för dollar på brittiskt territorium*. Eurodollarmarknaderna blev en hamn där dollar kunde lägga till innan och efter de fördes in i nationer, inte som en del av den brittiska nationella ekonomin utan som en utåtriktad skeppsdocka för internationellt aktivt penningkapital: mitt i Bretton Woods-systemets noga kontrollerade konstruktion lade de sig utom räckhåll för lagar och regler.

Det var det som var så tilltalande med dem. På eurodollarmarknaderna behövde inte kapitalisterna be om lov för att föra ut pengar från ett land till ett annat, det var bara att ta vad de ville. När John F Kennedy skärpte USA:s kapitalregleringar 1963 stördes de amerikanska kapitalisterna — de höll som bäst på att etablera det första stadiet av internationell produktion i stor skala — och svarade med att i stället låna och deponera ännu mer kapital på eurodollarmarknaderna: så kunde de fortsätta att investera fritt.

Regleringen blev verkningslös.¹⁰¹

En ny slags kapitalmarknad hade sett dagens ljus. Fram tills nu hade marknaderna för penningkapital varit inrutade i nationella sektioner, en för varje valuta, som på sin höjd hade utländsk representation. Eurodollarmarknaderna, däremot, var per definition anationella. Utifrån dem utvecklades efterhand en global arkipelag av ”off shore-marknader”, ”skatteparadis” och andra samlingsplatser för penningkapital på flykt från nationernas regler.¹⁰²

Det rör sig om en i kapitalismens historia *kvalitativt ny form av marknad för penningkapital*, och den svarar väl mot behoven på det andra stadiet av internationell produktion. De rastlösa, kringdrivande företag som har frikopplat tillverkningsort från försäljningsort och kan förlägga produktion till vilket land som helst behöver ha sitt penningkapital tillgängligt i alla valutor: det ska gå snabbt och lätt att skaffa den valuta som för tillfället gäller, utan restriktioner som

¹⁰⁰ Se t ex Gowan, s 16-17; de Brunhoff, s 49

¹⁰¹ Frieden, s 81-85; Engdahl, s 44-45; Arrighi (1995), s 370.

¹⁰² Frieden, s 90. Angående skatteparadisens framväxt ur eurodollarmarknaderna, se Engdahl.

sätter käppar i cirkulationens hjul.¹⁰³

Penningkapitalets och mervärdeproduktionens rum kommunicerar med varandra.

Eurodollarmarknadernas tillväxt, som formligen exploderade mellan 1968 och 1973, satte också Bretton Woods-systemet i gungning. *Plötsligt var världen full av dollar*. Tillsammans med de enorma utgifterna för kriget i Vietnam översvämde eurodollarmarknaderna världsekonomin med den gröna valutan. USA såg tidigt vad som var på väg att ske, försökte täppa till hålen men misslyckades; allt mer dollar strömmade ut bortom kontroll.¹⁰⁴

Tvivel började anfräta dollarguldmyntfoten. Fanns det något kvar av pariteten mellan guld och dollar? Hade verkligen Federal Reserve så mycket guldtackor i sina valv att de motsvarade den totala dollarmängd som var i omlopp? Kunde kapitalisten Rausing, om han ville, gå till banken och växla en miljon dollar mot de knappt 30 000 uns guld han var berättigad till?

Nej. Eurodollarmarknadernas tillväxt och de dyra motgångarna i Vietnam tvingade den amerikanska staten att ta tillbaka sina löften. 1971 förklarade Nixon att dollarn inte längre var konvertibel mot guld. Det cirkulerade för mycket dollar i förhållande till guld; hädanefter skulle inte de två ha något med varandra att göra.¹⁰⁵

Den mäktigaste staten hade kapitulerat.

Nästa logiska steg blev att USA år 1973 släppte dollarkursen helt fri åt marknaden att sättas av utbud och efterfrågan, och vid 1990-talets mitt hade samma utveckling tvingat sig på alla avancerade kapitaliststater. Kapitalregleringarna försvann. Framväxten av eurodollar- och liknande marknader ställde de avancerade kapitaliststaterna inför ett hot: *om ni inte häver era kvävande regleringar återupptar vi våra penningaktiviteter någon annanstans, flyttar vi lån och sparande till de fria öarna långt ute i världsekonomin*. Regleringarna blev maktlösa, meningslösa, och med start i USA år 1974 avskaffades de en efter en.¹⁰⁶

Bretton Woods-systemet rasade när ackumulationen inte längre kunde finna sig till rätta i den nationella ekonomin.

Men inte bara kapitalister behöver penningkapital. Också staterna gör det. De behöver penningkapital för att låna till sina budgetar, för att täcka sina skulder, för att penningkapitalet direkt eller indirekt utgör en skattebas. När det kan röra sig fritt mellan länder händer därför något med staten. Den underställs penningkapitalisterna, tvingas behaga dem, göra rätt för sig inför deras hårda blick, bevisa sin trovärdighet och attraktivitet i konkurrens med andra stater. *Om ni inte...*¹⁰⁷

Marknaderna för penningkapital kan så diktera staternas ekonomiska politik. Den fjärde långa vågen hade utgått från ett läge där staterna reglerade penningkapitalet, men den lämnade ifrån sig en situation där det omvända gällde: som i en våldsam hämnd tog penningkapitalisterna makt över staterna.

De tvekade inte att använda den för att lägga beslag på ännu mer värde.

Från torskar till imperialism

Den femte långa vågen i kapitalismens utveckling baseras på en globalisering av de bärande leden i kapitalets ackumulation. Mervärdeproduktion, ägande av produktionsmedel och marknader för penningkapital — alla har de fått nya rum, där nationens gränser inte längre är väggar utan på sin höjd lätt-passerade trösklar. Den mest fundamentala förändringen gäller

¹⁰³ jfr Frieden, s 93.

¹⁰⁴ Arrighi (1995), s 362, 384-386; Arrighi (2003), s 62-63; Frieden, s 82, 87.

¹⁰⁵ En noggrann redogörelse för förloppet ges av Brenner (1998), s 121-124.

¹⁰⁶ Frieden, s 88-89.

¹⁰⁷ Se t ex ibid., s 113-115; Gowan, s 23.

den direkta mervärdeproduktionen. Här har ombyggnaden förstärkt kapitalismen på den punkt där konstruktionen knakade så oroväckande på 1970-talet: arbetets möjlighet att återerövra delar av mervärdet. Den underbygger de båda andra aspekterna av globaliseringen och återförstärks i sin tur av dem.

Man skulle därmed kunna säga att kapitalisterna har murat in sina arbetare och deras stater i väggarna och rör sig fritt från rum till rum, synar dem, petar på dem, granskar dem ingående som bostadsköpare i Stockholms innerstad eller rent av torskar på bordell.

Detta är de realiteter i dagens klasskamp, de erfarenheter hos miljarder människor från vårdbiträdet i Västerås till bilarbetaren i Sao Paolo, som globaliseringsförnekarna väljer att bortse från. Det är ett självmordsrecept för en vänster. Det är ett självmordsrecept också för imperialismteorin, som inte har något mer liv *om den inte förmår basera sin analys på exakt dessa utvecklingstendenser*.

Det är det vi nu ska försöka göra.

2:7 USA: De upplösta nationernas nation

Ernest Mandels teori om de långa vågorna har ofta misstagits för en determinism. Den har beskyllts för att upphöja kapitalismens växlingar mellan expansion och stagnation till något förutbestämt, något som människan inte rör på, närmast ett meteorologiskt faktum att underkasta sig eller besvärja.¹ Det är en vantolkning. Mandel tar uttryckligen avstånd från *cykeln* som metafor för kapitalismens rörelser — ebb och flod som vid exakta tidpunkter växlar av sig själva — och betonar i stället vågen, vars utseende varierar med vindarnas nyckfulla krafter.

Men kapitalismens vågor hör inte till naturen. De hör till samhället, och vindarna är inga atmosfäriska tryck. De är grupper av människor: klasser som bryts mot varandra. Erfarenheten och logiken säger emellertid att *expansionsperioderna* av nödvändighet har ett slut. Om något är säkert i kapitalismen så är det att krisen förr eller senare kommer, att ackumulationen skapar sina egna motsättningar som till sist briserar. Vi har sett prov på ett av de krisfenomen — reservarméns tömning — som kan utvecklas endogent av expansionen. Det finns fler. Men om man med visshet kan säga att *tillväxtstormen kommer att bedarra* så är kapitalismens framtid öppen och oviss som en horisont. Efter att krisen väl brutit ut och kapitalismen drabbats av stiltje kan man inte säga när eller ens om ackumulationen kommer att få nytt liv igen: det är det ingen som vet just där, just då.

Det avgörs av hur klasserna rör sig.²

När den fjärde vågen gick in i sin stagnationsfas var det alltså inte på förhand givet att kapitalismen skulle klara sig upp. Ingen kunde veta att globaliseringen skulle komma och lösa de strukturella problemen tillräckligt väl för att sjösätta en ny expansion, det fanns inte — lika lite som exempelvis i Hitlers maktövertagande 1933 — någon naturbundenhet i förloppet. Stagnationen hade kunnat sluta på ett annat sätt. Om arbetarklassen hade varit tillräckligt enad och välorganiserad bakom en ledning hade den mycket väl kunnat stå emot attackerna, stoppa höjningen av mervärdekvoten och i stället för att böja sig för en ny våg säga: *nu byter vi system. Vi gör en radikal växling i riktning mot socialism.*

Slutet av 1960- och framför allt 1970-talet utgjorde en öppning i historien, en möjlighet att gå ut ur den överallt försvagade kapitalismen och inleda bygget av ett annat produktionssätt. Att det inte blev så, att inte arbetarklassen utnyttjade möjligheten, berodde på hur den tänkte och agerade, hur den organiserade sig, vilka politiska val den träffade, och faktorer av sådant slag upprepar Mandel om och om igen — är ”relativt autonoma” i förhållande till ackumulationens funktionssätt. De bestäms inte helt av den. Kapitalisterna kan inte styra över människor som de sätter av och på maskiner: människor är gjorda av ett eget ostyrigt material.

De kan bara betvingas genom strid.³

Omvänt gäller därför detsamma för kapitalistklassen. Om den ska avgå med seger krävs det att någon inom klassen faktiskt tar sig an problemen och försöker lösa dem. Det sker inte av sig självt: kapitalisterna måste bli aktiva subjekt, komma samman och *ena sig bakom en dådkraftig ledning* som kan pressa tillbaka motståndaren. De behöver någon som visar vägen, en direktör som vet att förnya deras ackumulation. Kapitalisterna behöver, kort sagt, en hegemon.

¹ Se t ex Norton, s 290.

² Mandel, som var en sann pluralist, räknade också med många andra exogena faktorer förutom klasskampen. Se Mandel (1995), s 104-107, 114-121.

³ Ibid., s 114-129; Mandel (1981), s 52-58. Det som skiljer Mandels teori om långa vågor från den autonoma marxismen är att den ger både objektiva och subjektiva faktorer en roll i en dialektik. Både strukturalismen och den autonoma marxismen är enögda — den förra ser bara de objektiva faktorerna, den senare bara de subjektiva. jfr Albarracín & Montes, s 66.

Allting tyder på att det andra stadiet av internationell produktion härstammar från USA.

1967 var summan av amerikanska företags utlandsinvesteringar nästan fyra gånger så stor som för de brittiska, som kom därefter. USA-baserade multinationella företag hade vid denna tid nära 9 000 filialer bara i Västeuropa.⁴ Fem år senare, 1972, stod de för 52 procent av den totala stocken av direktinvesteringar i världen: de dominerade totalt.⁵ Det var amerikanska företag som gick över från att exportera till att producera i främmande länder, de investerade *en masse* i Västeuropa, de systematiserade det första stadiet av internationell produktion och sporrade andra länders multinationella företag att så småningom också investera i USA, i en stegrad konkurrens om respektive hemlands marknader. Det var de som förde tråden i det nät av direktinvesteringar som lade sig allt tätare över världen från krigsslutet och framåt, och på så vis drog de in allt fler sektorer av världsekonomin i en kapitalackumulation som utgick från USA.

Från denna väldiga bas skulle också några av de amerikanska företagen ta nästa stora steg.

Visserligen var textilindustrin först om att flytta ut exportproduktion till periferin under 1960- och 70-talen, men det skedde genom att tillverkningen lades ut på entreprenad snarare än genom att företagen byggde egna fabriker i värdländerna. Inte heller gav det något större eko i andra branscher. När däremot bilindustrin inledde sin globalisering i slutet av 1970-talet tändes en polstjärna i stagnationens mörker: hitåt ska vi, blickarna framåt, detta är ett nytt sätt att organisera produktion som kapitalister i andra tillverkningsbranscher, från halvledare till dammsugare och datorer, kan ta efter.

När bilindustrin utvecklade de mest globala produktionskedjorna fångade den hela mervärdeproduktionens uppmärksamhet. Liksom bilindustrin en gång gav samhället fordismen och formade de ideal som spred sig in i matbutiker, klassrum och vårdinrättningar skapade den det andra stadiets värld av hot.⁶

Och som av en händelse var företagen amerikanska.

GM, Ford och Chrysler inledde en ny era för kapitalismen när de från och med 1978, men framför allt under 1980-talet, exporterade bilar från Mexiko. Deras konkurrenter — Volkswagen från Tyskland, Nissan från Japan — följde i spåren.⁷ Så småningom utvecklade japanska bilföretag samma mönster på sina egna bakgårdar, först i Sydkorea och Taiwan och senare i Indonesien, Malaysia, Filippinerna, medan västeuropeiska bilfabrikanter flyttade exportanläggningar till Ungern, Polen och Tjeckien efter att Östeuropa öppnats upp.⁸ Det var de ledande amerikanska företagen som stod modell.

Följaktligen visar tillgänglig statistik att amerikanska kapital ligger *längst fram i rörelsen mot det andra stadiet*. Amerikanska multinationella företag excellerar i konsten att förlägga exportproduktion till länder med fördelaktiga mervärdekvoter; så exporterade deras utlandsfilialer i kategorin ”nyligen industrialiserade länder” så mycket som 65 procent av sina produkter år 1994. Det kan jämföras med 19 procent för svenskägda filialer i samma länder. De amerikanska utlandsfilialernas genomsnittliga exportandel var detta år 40,5 procent; de svenska filialernas 31,6.⁹

Ett annat uttryck för samma ledarskap är att USA hämtar hem en osedvanligt stor del av sin import från utlandsfilialerna. 20 procent av de bilar, dammsugare, datorer och andra produkter som år 1998 importerades till USA kom från amerikanska företag som seglat ut med sin

⁴ Pollard, s 29-30.

⁵ Gilpin, s 12.

⁶ Dicken, s 283-338.

⁷ UNCTAD (2002), s 173.

⁸ Moody, s 71; UNCTAD (2002), s 173.

⁹ Braunerhielm & Ekholm, s 47.

produktion och förtöjt den på det andra stadiet — att jämföra med exempelvis 14 procent för Japan.¹⁰

Just Japan är känt som det land som gett upphov till företagsvärldens alla hypermoderna trender, som just-in-time, outsourcing och flexibla organisationsformer — men inte på denna punkt.¹¹ I fråga om *den avgörande institutionella innovationen* låg den japanska industrin ett steg efter den amerikanska och dröjde kvar i hemlandet; bilföretagen väntade in i det sista med att flytta tillverkningens till USA och Europa innan nya handelshinder på 1980-talet gjorde det nödvändigt. Övergången till export från utlandsfilialerna kom än senare. Men på 1990-talet tog den fart: då hade det japanska kapitalet lärt sig att följa impulsen.¹²

Bara genom att hitta ett fundamentalt nytt sätt att hantera arbetande människor kunde kapitalisterna blåsa liv i den ackumulation som förklarats på 1970-talet. Den innovation som var förmögen till dådet var inte av teknisk utan av social karaktär: det andra stadiet, hotet om de andra. Genius var kapitalister från USA.¹³

Byggmästaren

Vi kan nu, med det andra stadiet som exempel, öppna hegemonens kropp och se efter vad som finns inuti: vi kan definiera den kapitalistiska hegemonins *innehåll*.

Antonio Gramscis efterlämnade anteckningar har, som vi sett, en idealistisk slagsida. Den fängslade författaren valde att betona kulturella och andra andliga faktorer i bourgeoisieens maktutövning, eftersom han såg ett behov av att komplettera den historiska materialismen med en sensibilitet för deras betydelse. Själva produktionsförhållandena lade han ofta åt sidan.¹⁴ Ändå återkom Gramsci till att varje kulturell hegemoni har sin bas i produktionen. Han skriver att

om hegemonin är etisk-politisk, måste den också vara ekonomisk, måste den ha sin grund i den avgörande funktion den ledande gruppen utövar i den ekonomiska verksamhetens bestämmande kärnor.¹⁵

Sådan var också synen i Komintern. Tanken att industriarbetarklassen skulle kunna ena andra förtryckta grupper, absorbera deras intressen och ta ut en gemensam kurs motiverades med proletärernas nyckelposition i det kapitalistiska produktionssättet.¹⁶ Om de bara sträckte ut sina nävar skulle de få profithjulet att stanna. På ett spegelvänt sätt hävdade sedan den fängslade Gramsci att bourgeoisieens hegemoni — nu när han, i och för sig oriktigt, använde ordet i dess externa bemärkelse — baserades på ägandet av produktionsmedlen. I feodala samhällen kunde hegemonin stå på ickeekonomisk grund: kyrkor, moskéer, diverse juridiska institutioner kunde vara så banala att kontroll över dem räckte för att bli till härskande klass. Men inte i kapitalismen. Där får samhället sin färg från det som händer i produktionen.¹⁷

Av detta följer en första, preliminär innehållsbestämning:

En kapitaliststat blir hegemonisk om kapitalet från denna stat står i spetsen för utvecklingen i produktionens sfär.

Ett exempel är just hur de amerikanska bilföretagen skapade det andra stadiet av internationell produktion, ty en hegemon utövar, med Gramscis ord, ”kulturellt, moraliskt och ideologiskt ledarskap” och i ett kapitalistiskt samhälle måste sådana förmågor hänföra sig till ackumula-

¹⁰ UNCTAD (2002), s 46-47.

¹¹ Se analysen i Moody, s 85-113.

¹² Dicken, s 336-342.

¹³ Jfr Poulantzas (1977), s 237; Ádám, s 89-95.

¹⁴ P. Anderson (1976-77), s 47-49.

¹⁵ Gramsci (1967), s 224.

¹⁶ Se t ex Gramsci (2000), s 422-423.

¹⁷ Augelli & Murphy, s 130.

tionens slamriga nedervåning.¹⁸ Här instruerar ett lands kapitalister andra kapitalister hur de ska göra. I en stund av klarhet skriver en ledande neogramscian att en stat som aspirerar på hegemoni bör ”grundlägga och skydda en världsordning som är universell till sin konception” — universell för den klass det gäller, måste vi inflika. När kapitalisterna där genomför större förändringar modifierar de

inte bara den ifrågavarande statens interna ekonomiska och politiska strukturer utan släpper också lös energier som expanderar utanför statens gränser. (...) *De ekonomiska och sociala institutioner, den kultur och den teknologi som associeras med denna nationella hegemoni blir till mönster för imitation utomlands.*¹⁹

Som med Hollywoodfilmen, så också med hotet om de andra. Amerikansk filmkultur respektive produktionsorganisation blir till avbilder som andra kapitalister tar intryck av och tar efter. I det senare fallet handlar det om att kapital från den hegemoniska staten levererar en avgörande innovation som generaliseras av andra kapital: en primär uppgift för hegemonen. Men innovationer kommer inte i en jämn ström. De sveper fram, bryter av mot det föregående, vänder blad i epokerna:

innehållet i den politiska hegemonin för den sociala grupp som grundlagt en ny slags stat måste i första hand vara en ekonomisk ordning: vad det handlar om är en reorganisering av de verkliga relationerna mellan människorna och deras värld av produktion.²⁰

Kapitalismens behov av regelbunden reorganisering är kopplat till profitens fluktuationer. En avancerad kapitaliststat blir hegemonisk när dess kapital visar sig förmöget att åtgärda eller hantera *kriser för profiten*. Det är då innovationen ska levereras, det är i krissituationen ledarskapet visar sig, eller med Gramscis ord:

Att många partiers trupper samlas under ett enhetligt partis fana, som bättre representerar och sammanfattar hela klassens behov, är ett organiskt och normalt fenomen, även om det sker i en takt som nästan är blixtnabb i jämförelse med lugna tider: den representerar sammangjutningen av en hel social grupp under en enhetlig ledning, som anses ensam vara i stånd att lösa ett dominerande existensproblem och avlägsna en dödlig fara.²¹

Den hegemoniska kapitaliststaten är kaptenen som navigerar genom de långa vågorna.

Eller den är byggmästaren i huset, redo med ritningar utlagda på bordet, materialen uppradade i hörnen, sina allierade framför sig: här behöver vi förstärka ackumulationen, den är alltid problemtyngd och just nu knäpper det *här*, på den här punkten, kom ska ni få se. Jag vet ett sätt att rädda det som inte får rasa.

Det andra stadiet av internationell produktion är bara ett exempel från vår samtid; vi ska snart se fler. Men den allmänna principen kan slås fast redan nu.

De avancerade kapitaliststaternas rudimentära allmänintresse är att hålla ackumulationen vid liv eller, om den förlamats, att ge den ett nytt.

Hegemoni är en relation i de långa vågorna.²²

Kapitalisternas hypotetiska kontrakt

Hur går det då till när hegemonen utses? Finns det någon valprocedur? Samlas de avancerade

¹⁸ Citatet från Gramsci (2000), s 423.

¹⁹ Cox, s 61. Min kurs. Jfr Augelli & Murphy, s 130-131.

²⁰ Gramsci (2000), s 237.

²¹ Gramsci (1967), s 247-248.

²² Själv förefaller Mandel ha nöjt sig med att i en enda passus antyda logiken: ”Under betingelser med privat egendom och profitkonkurrens kan endast en höggradig internationell koncentration av den ekonomiska och politisk-militära makten möjliggöra ett påtvingande av pragmatiska lösningar på den kapitalistiska världen i kristider, lösningar som kanske eller kanske inte kan hjälpa systemet att övervinna sina svårigheter, men som under alla omständigheter drivs igenom.” Mandel (1981), s 36.

kapitaliststaternas ombud på en öppen slätt för att nominera kandidater, diskutera deras kvalifikationer och gemensamt komma fram till vem som bäst kan leda gruppen? Nej. Gramsci talar visserligen om ett val — ”för att man inte ska ta fel faller valet på den fraktion som uppenbarligen har en progressiv funktion och kontrollerar komplexet av ekonomiska krafter” — men det organiseras inget val med röstlängder och boxar, det är inte ett val på en viss plats vid en bestämd tidpunkt.²³ I stället är det en *spontan* och *organisk* process. Om de moderater som enade Italien skriver Gramsci att de utövade en ”spontan’ attraktion” på halvöns borgerliga skikt, eftersom de ”organiskt kondenserade” deras intressen:

Fenomenet manifesteras 'spontan' i de historiska perioder under vilka en given social grupp är verkligt progressiv — det vill säga att den verkligen får hela samhället att röra sig framåt så att den inte bara tillfredsställer sina egna existensiella behov, utan kontinuerligt erövrar nya ekonomiska och produktiva verksamheter.²⁴

Valet växer fram när människor rör sig. Genom en naturlig selektion märker gruppen att *en av oss är ledaren*, plötsligt är det han eller hon som står längst fram och så går det till också bland kapitaliststaterna: en av dem hamnar i täten genom kapitalens interaktion på vägen framåt. Gradvis intar hegemonen sin plats.

Kanske kan vi här ta hjälp av begreppet ”hypotetiskt kontrakt”, så som det används i den politiska filosofin.

Ett hypotetiskt kontrakt ingår inte i verkligheten. Det är inget som faktiskt händer, eftersom parterna — om det så rör sig om olika generationer, miljoner medborgare eller nationalstater — helt enkelt inte kan träffas. I stället är det hypotetiska kontraktet det kontrakt som parterna skulle ha ingått om de hade haft möjlighet att träffas: det är ett tänkt kontrakt. Med det kan filosofer sedan argumentera för att individer har vissa rättigheter och skyldigheter gentemot sitt samhälle, inte för att de blivit tillfrågade — det antas vara omöjligt — utan för att de skulle ha godkänt det sociala kontraktet om de hade fått chansen att tänka igenom saken ordentligt.²⁵

Måhända är det så man kan se på utnämningen av en hegemon bland de avancerade kapitaliststaterna: det finns ett hypotetiskt kontrakt om vem som ska spela rollen. Skillnaden mot den politiska filosofin är i så fall att detta kontrakt inte är förlagt till en ren idévärld, utan genereras i en konkret historisk process. Genom sin praktiska verksamhet, *men utan att aktivt säga ja eller nej*, ingår de avancerade kapitalen ett kontrakt om vem av dem som ska vara hegemonen.

Tänk på Volkswagen. När företagets ledning bestämde sig för att förlägga exportproduktion till Mexiko var det inte en formell röst på en hegemon, utan en handling som i sig själv bekräftade det amerikanska kapitalets ledarställning. Hundratusentals liknande handlingar, utspridda i tid och rum, bildar det ackumulationens spontana parlament där hegemonen utses.

Parterna behöver inte ens veta vad de gör.²⁶ Syftet med Volkswagens utlokaliseringar till Mexiko var naturligtvis inte att stärka USA — helt andra motiv drev ledningen — och det är inte ens särskilt troligt att den där, i det ögonblicket, var medveten om att investeringarna skulle få sådana effekter. Mycket händer i kapitalismen utan att aktörerna vet om det. Så är även fallet med det andra stadiet som sådant: det som första gången fick GM att skicka bilar tillbaka över Rio Grande var ingen genialiskt uttänkt plan, inget ”heureka, det här är vad världens kapitalister behöver för att krossa arbetarklassen!”. Strikta lönsamhetskalkyler vägledde GM. Företaget hade antagligen upptäckt att det i absoluta tal var billigare att

²³ Gramsci (1967), s 229. Jfr Gramsci (2000), s 307.

²⁴ Gramsci (2000), s 250-251. Om att hegemonier inte utnämns i formaliserade institutioner utan intar sin plats gradvis, jfr Brilmayer, s 19-22.

²⁵ Se J. Wolff, s 48-50; Brilmayer, s 112-122.

²⁶ Jfr J. Wolff, s 49-50.

tillverka bilar i Mexiko, nu när det — till följd av förändringar i den tekniska och politiska miljön — var möjligt, och hade med största sannolikhet ingen tanke på att grunden därmed lades för en kvalitativt ny form av konkurrens som skulle studsas fram och tillbaka över gränserna.

Hotet om de andra blev *en funktion* av att tillverkningsort skildes från försäljningsort. I historiens utveckling är det just det — funktionen, de oavsedda men geologiskt djupgående effekterna — som är avgörande, inte motiven. Marx uttryckte det väl:

Hur den kapitalistiska produktionens inneboende lagar framträder i kapitalens yttre rörelse, hur de gör sig gällande som konkurrensens tvångslagar och därigenom når fram till den enskilde kapitalisten, som drivande motiv, ska vi inte nu ta upp till undersökning. Men så mycket står klart från början: vetenskaplig analys av konkurrensen är möjlig, endast om man förstår kapitalets inre natur, på samma sätt som himlakropparnas skenbara rörelser endast är begripliga för den som känner deras verkliga rörelser, vilka våra yttre sinnen inte kan uppfatta.²⁷

När väl hotet om de andra etablerats som en funktion av oräkneliga investeringsbeslut världen över tvekar inte kapitalisterna att använda det för sin egen nyttas skull, och bygga vidare på det. När väl USA:s hegemoni givits en ny grund genom samma beslut är det likaledes mycket möjligt att Volkswagens ledning och andra från början omedvetna elever till USA — och deras politiska företrädare — också säger det öppet: *vi stöder USA!* Men själva tillkomsten av hegemonin är tyst, instinktivt organisk.

Här skiljer sig kapitalets subjektivitet från arbetets. När kapitalisterna formerar sig till handling löper handlingen på mer automatiskt och processartat än när arbetarna gör det. Tänk på en strejk. Den sliter av vardagen. Den föregås av privata vredesutbrott, av lågmälda samtal i grupper, av möten och sammankomster innan arbetarna slår till; strejken är en negation av tillvaron som lönearbetare. Den kräver ett stort mått av beslutsamhet, stark vilja, till och med självuppooffring.

Strejken har, skulle man kunna uttrycka det, en hög subjektivitetsgrad, och detsamma gäller när arbetarklassen skapar sina hegemonier: när den går samman, enar sig och tar strid har den först träffat en mängd medvetna val.

För kapitalisterna är det annorlunda. De kan vidareutveckla sina pågående aktiviteter av köp, produktion och försäljning, omrikta men inte neget sin verksamhet som kapitalister och under ackumulationens gång bilda sina hegemoniska formationer. Av naturliga skäl ligger kapitalisternas subjektivitet närmare ackumulationens objektiva dynamik, medan arbetarnas subjektivitet består i att sätta sig i motsats till och ta spjärn mot den.

Med Mandels termer betyder det att arbetets subjektivitet har en högre grad av relativ autonomi från ackumulationens rörelselagar, eller med andra ord att *det fordras större ansträngningar och mer viljekraft för att arbetarna ska formera en hegemoni och gå till aktion än för kapitalisterna*. De har det bekvämt, de kan flyta med i den flod de själva är satta att behärska.

Erövrare, erövrad

Nu måste vi emellertid fråga oss hur det kan komma sig att en nation blir hegemonisk i kraft av sitt kapital. Alldeles nyss konstaterade vi att kapitalet lämnat den nationella ekonomin med dörren öppen — och hur kan då ledningen för ett visst kapital omsättas i ledningen för *en nation*?

Ett möjligt svar är att de nationella ekonomierna ända fram till globaliseringen var ackumulationens primära enheter. Varje kapital hade sitt hem i ett av dem. Följaktligen måste också övergången till globaliseringen — klivet över tröskeln — tas av kapitalet från en nation, vilket paradoxalt nog skänker globaliseringen en vidhängande prägel av att ha frambringats av

²⁷ Marx (1997), s 275.

kapitalet från just en nation. Det ligger något i det. Men det finns ett mer handfast svar.

Det finns en stabil, materiell grund för en hegemonisk formation i den femte långa vågen.

När uppköp och sammanslagningar i mitten av 1990-talet korsade nationernas gränser såg de till att nästan helt stanna på ena sidan av en annan gräns: den mellan centrum och periferi. Den fjärde rundan av kapitalcentralisation var en angelägenhet för de avancerade kapitaliststaterna. UNCTAD uppger att 90 procent av de gränsöverskridande uppköpen och sammanslagningarna år 1999 — inklusive så gott som alla ”megafusioner” — gick mellan utvecklade länder.²⁸

Som ett uppställt danslag flätade de avancerade kapitaliststaterna in sig i varandra. De blev ett allt mer enhetligt block med utslätade inre gränslinjer, oskiljaktiga.²⁹ Men helt likställda var de inte.

Amerikanska företag har stått i centrum av centrum i den fjärde rundan av kapitalcentralisation.

Liksom i ursprungrundan runt förra sekelskiftet har kapitalen i USA varit mer benägna till centralisation än andra. Mellan 1994 och 1998 ingick de 50 största amerikanska företagen i genomsnitt 84 avtal om uppköp eller sammanslagningar var, och när det var slut på lediga partners inne i USA gav de sig ut i världen efter nya.³⁰ Under den fjärde rundans fem första år, från 1994 till 1998, lade amerikanska företag ut 384 miljarder dollar på centralisation med företag från andra länder, till överväldigande delen i centrum. Det renderade dem en klar förstaplats. Det land som följde därefter — ett land som också råkar vara USA:s närmast allierade — var Storbritannien med 256 miljarder. Det tyska kapitalet kom bara upp i utåtriktade uppköp och sammanslagningar för 126 miljarder, medan det japanska stannade på 16. Räknar man med de strategiska allianserna över nationsgränser var de amerikanska företagens dominans än större; där stod de för hela 53 procent.³¹

Kapital från en nation tar över andra länders kapital. De förenar sig med dem och infogar dem i sin egen cirkulation; de löser upp nationsgränserna genom att själva, utifrån sitt hemland, föra rundan framåt.

Men processen är inte enkelriktad. Storföretag från en rad andra avancerade kapitaliststater blev betydande aktörer på den globala fusionsarenan under 1990-talets andra halva. Centralisationen rörde sig även åt motsatt håll: som inget annat land *lockade USA in* utländskt kapital för uppköp och sammanslagningar. Tyska, brittiska, franska kapitalister lade anbud på sina amerikanska konkurrenter, Vodafone köpte Air Touch, Daimler-Benz köpte Chrysler, BP köpte Amaco. Det bästa europeiska storföretag kunde tänka sig — den säkraste garantin för en stark marknadsposition — var att smälta samman med ett amerikanskt jättebolag.

USA:s attraktivitet som objekt för centralisation var till och med större än dess bedrifter som kavaljer. Medan amerikanska företag stod för 22 procent av de utåtriktade köpen under 1990-talet tog de emot hela 32 procent, nästan en tredjedel. Eller uttryckt i summor: under rundans fem första år mottog USA köpesummor på totalt 479,7 miljarder dollar, att ställa mot 56

²⁸ UNCTAD (2000), s xxi. Det betyder att när företag från centrum investerade i periferin anlade de oftast nya filialer, men när de vände sig till de rika grannländerna föredrog de att köpa upp eller slå sig ihop med befintliga företag. OECD (2001a), s 45, 47.

²⁹ Robinson & Harris, s 35; Harris (2003a), s 73.

³⁰ Hopkins, s 86.

³¹ OECD (2001a), s 48, 54. Anmärkningsvärt nog var Storbritanniens kapital därmed mer benäget än USA:s att välja fusioner med främmande länders företag framför etablering av egna, nya produktionsenheter (så kallade ”green-field investments”). Detta är främst en reflektion av de amerikanska företagens böjelse för att etablera egna, nya produktionsenheter — läs: fabriker för exporttillverkning — i periferin.

miljarder för Tyskland och 8,5 för Japan.³²

Amerikanska kapitalister bjöd upp mest och blev oftast uppbjudna. Finns det ett säkrare tecken på överlägsenhet?

Skälet till att utländska företag så hett åstundade fusioner med amerikanska var framför allt — ett förhållande vi snart återkommer till — att USA:s ekonomi överglänste alla andra i tillväxt under 1990-talet. Européerna ville komma in och ta del av den amerikanska marknadens dynamiska expansion, som var den som drev hela den kapitalistiska expansionen framåt.³³ Följden av detta blev, som en analytiker uttrycker det, att

en recession i USA kommer att skada Toyota, British Petroleum och Daimler-Benz. Deras mål är inte att tränga ut den amerikanska ekonomin, för de är en del av den amerikanska ekonomin.³⁴

Den specifikt amerikanska kapitalackumulationen blev i allt större utsträckning en allmän kapitalackumulation: ett avgränsat men öppet rum där kapital med annan nationalitet kunde gå in och lösa upp sig. Den globala ackumulationen blev allt mer amerikansk, den amerikanska ackumulationen allt mer global.

Vad ska man dra för slutsatser av detta?

I *Senkapitalismen* föreställde sig Ernest Mandel att en internationell kapitalcentralisation kunde ta sig två former. Den ena möjliga formen var ”den där en enda nationell kapitalistklass utövar den avgörande kontrollen över en allt större del av den internationella produktionsapparaten”: en enkelriktad centralisation där alla andra kapitaliststater krymper ihop till halvkolonier. Så läggs grunden för superimperialismen som formation. Den andra möjliga formen, fortsatte Mandel, var en helt slät och odifferentierad kapitalsammanflätning ”som inte domineras av någon särskild grupp av nationella kapital”. Kautskys ultraimperialism, med andra ord.³⁵

Statistiken över 1990-talets globala runda talar emot bägge. Kapital från mer än ett land är aktiva utåt. — Ingen superimperialism. Kapitalen från de olika länderna är inte jämbördiga. — Ingen ultraimperialism. Varken den ena eller den andra:

Hegemoni är den formation som reser sig ur den globala kapitalcentralisationen.

Det sker en sammanväxning, ett enande av de avancerade kapitaliststaterna, och det råder inget tvivel om vem som är ledaren. Övriga centrum går in i USA, USA går ut i övriga centrum. Hegemonin blir en påtaglig verklighet, på samma sätt som den interimperialistiska rivaliteten blev en verklighet efter att kapital runt förra sekelskiftet centraliserats inom nationerna.

Den materiella grunden läggs för en ny slags imperialism.

De gröna pengarnas magiska förmågor

Vi har sett att kapitalisterna behöver en världsvaluta. Oavsett i vilka länder de har sitt ursprung kan de reflexmässigt enas om detta: *ja, vi behöver välja ut en valuta mitt ibland oss, en valuta som vi kan växla mellan oss, som vi kan ta med och finna överallt, som alltid godtas som betalningsmedel och lämpar sig för att spara kapital i*. Världsvaluta är en basförnödenhet i all internationell kapitalism. Det gäller i än högre grad sedan ackumulationen lämnat den nationella ekonomin och i sina olika led kan innefatta en lång rad nationer: den skulle inte fungera om kapitalisterna ständigt tvingades växla direkt mellan nationernas valutor.

³² OECD (2001a), s 46-48. Storbritannien kom tvåa även som mottagare (16 procent).

³³ UNCTAD (2000), s 118.

³⁴ Harris (2003a), s 73.

³⁵ Mandel (1974b), s 53-57.

Världsdvalutan är en nödvändig förutsättning för en global ekonomi.³⁶

Vi har också sett hur dollarn på den fjärde vågens krön hamnade i kris som världsdvaluta, hur den dränktes i ett överflöd av dollar och drogs ner från guldets. 1970-talet var ett krisdecennium inte bara för profiten, utan också för USA:s makt: dollarfallet var ett symptom på en sjunkande ställning som även yttrade sig i sådant som nederlaget i Vietnam, inhemska raskravaller, fler antikoloniala revolutioner och, under decenniets sista år, revolutionen i Iran. Den amerikanska prestige började likna en löjeväckande figur, och det gällde framför allt när dollarn — ”lika god som guld” — släpptes fri. Vad kunde den nu ha för värde?

Spekulationerna om dollarns framtid gick höga.³⁷

Men kapitalismen klarade sig inte utan världsdvaluta, i synnerhet inte som den var på väg in i en globaliseringsprocess, och det fanns ingen annan trovärdig kandidat. *Dollarn förblev världsdvaluta även efter att den dragits ner från guldets*. Kapitalismen övergick till en ren dollarmyntfot, där dollarkursen inte stod på någon fast grund utan fluktuerade fritt, samtidigt som andra valutor kretsade runt den som småbåtar runt ett skepp.³⁸

Det skulle komma att ge USA en maktställning som ingen annan kapitaliststat någonsin haft.

Varför tvingades USA att överge dollarmyntfoten? För att det fanns för mycket dollar i omlopp. Vad innebar det att USA övergav konvertibiliteten mot guldets och lät dollarn flyta fritt? *Att dollarn kunde tryckas i obegränsade mängder*, att Federal Reserve inte behövde riskera att någon Rausing kom och knackade på och ville byta sina dollar mot guldtackor, att det bara var för tryckpressarna att snurra — dollarn var fri! Samtidigt som dess betydelse som världsdvaluta från och med tidigt 1980-tal tilltog kraftigt.³⁹

De gröna papper som dollarn trycks på är, som papperslappar betraktade, så gott som värdelösa. Det reella värde som ligger nedlagt i en dollarsedel betingar omkring tre cent. Men när de amerikaner som trycker dollar sänder ut dem i världsekonomin som betalningsmedel kan de för varje enskild dollarsedel byta till sig varor till *ett värde av en dollar*: tre cent papper mot en dollar värde.⁴⁰

Så är det visserligen med alla pengar, men för vanliga länder gör det — gentemot andra länder — varken från eller till. Vi tänker oss ett land Singoalla med valutan singoaller. Varje år importerar landet varor från sitt grannland Atlantis, som har valutan atlanter. Invånarna i Singoalla växlar en miljon av sina singoaller mot lika många atlanter och köper de varor som grannarna är skickliga på att tillverka. Samtidigt exporterar de varor till Atlantis, där samma process upprepas men åt andra hållet: med den miljon singoaller som Atlantisborna förtjänar genom sin export kan de betala för grannlandets produkter. Våra länder har handelsbalans. Allt är som det ska vara, den ena posten tar ut den andra; Singoalla och Atlantis byter lika mycket värdelösa pengar och varor till ett lika stort värde.

Att pengarna är så gott som värdelösa i sig har därmed ingen betydelse. Singoallerna trycks i ett plastmaterial som är nästintill gratis att framställa, men när aktörerna från Atlantis plockar fram dem ur sina plånböcker utgör de ett krav, en check på singoalesiska varor med ett reellt värdeinnehåll. Motsvarande gäller i den omvända riktningen. Pengarna är symboler för ett jämnt utbyte av värde.

Men byter vi ut ”Singoalla” mot USA och ”Atlantis” mot övriga världen kastas jämvikten genast över ända. USA har valutan dollar, och den är inte vilken valuta som helst: den är världsdvalutan. Den är älskad för sin egen skull. Aktörerna i den övriga världen vill åt dollar

³⁶ jfr Mandel (1981), s 70-71.

³⁷ Se Arrighi (1995), s 362, 380-387; Arrighi (2003), s 43.

³⁸ Arrighi (1995), s 370.

³⁹ Ibid., s 370-373; de Brunhoff, s 49.

⁴⁰ Carchedi (2002), s 159.

för alla tänkbara finansiella ändamål; de vill ha dollar att spara i, dollar att investera med, dollar att spekulera med, dollar att handla och växla med var som helst i världen. De vill inte ha dollar *enbart för att köpa varor från USA*.⁴¹

När amerikaner som importerar varor växlar sina dollar till utländska valutor är det alltså inte alls säkert att de återvänder; att de länder som säljer till USA — likt Atlantis till Singoalla — använder sina förtjänade dollar för att också *köpa* från USA. De kan lika gärna komma viftande med sedelbuntarna, utropa ”se hur mycket jag tjänat!” och springa bort, behålla sina skatter, föra över dem till ett tredje land eller nyttja dem på något annat sätt.

Dollarn strilar ut i ett grönt regn över världen. Enligt en uppskattning från den amerikanska senaten cirkulerade år 1999 mellan 55 och 70 procent av alla dollar utanför USA, ”inklusive omkring 75 procent av varje års nyemission.”⁴² Sett från andra hållet: 1995 stod 61,5 procent av världens alla centralbanksreserver i dollar, 76,8 procent av alla internationella lån ställdes i dollar, 47,6 procent av världshandeln fakturerades i dollar, i 83 procent av alla transaktioner mellan två länder var dollarn den ena valutan — och så vidare, i alla delar av världsekonomin.⁴³

Just detta ger USA ett unikt privilegium. Amerikanska aktörer kan betala sin import *med värdelösa papperslappar som inte återkommer med krav på att lösas in mot reella värden*. Ett annat sätt att uttrycka samma sak är att USA kan slösa stora summor på import *som inte behöver vägas jämnt mot en lika stor export*. Vanliga, dödliga länder måste eftersträva handelsbalans, men USA kan betala sin import med i det närmaste luft, USA kan tillägna sig värde från den övriga världen bara genom att erbjuda dollar, USA:s gröna pengar eftertraktas av alla och har därför en magisk värdeinsugande förmåga som inga andra pengar har.⁴⁴

Namnet på detta privilegium är ”seigniorage”. På nationell nivå har varje riksbank ett seigniorage-privilegium — men endast USA har det i förhållande till andra länder. I detta sammanhang är seigniorage namnet på de fördelar USA får av att dollarn är ensam i sitt slag.

Vissa länder tvingas i stället anstränga sig för att tjäna in dollar.

För att ta ett extremt exempel skulle få människor acceptera betalning från Tchad i Tchads egen valuta: den skulle vara värdelös för så gott som alla utanför Tchads gränser. Så Tchad måste se till att förtjäna (eller låna) en världsvaluta, säg dollarn, innan man kan köpa något utomlands. Men denna betydande begränsning existerar inte för USA under den nya monetära ordningen efter Bretton Woods, eftersom världsvalutan är dollar och USA inte behöver tjäna in några dollar utomlands: USA trycker dem hemma!⁴⁵

Om USA har utländska skulder är chansen stor att de står i dollar. Det gör bördan lättare för USA än för andra skuldsatta länder: amerikaner behöver inte jobba lika hårt på sin export för att kunna betala tillbaka, det är bara att slänga fram den egna valutan, den som trycks hemma vid i den takt staten bestämmer. USA kan bygga militärbaser, amerikanska företag kan köpa upp företag från andra länder, konsumenter kan handla importerade varor till en lägre realkostnad än vad som gäller för något annat land. Seignioraget innebär att USA undantas från den lag för nationella ekonomier som anbefaller handelsbalans: amerikanerna kan spendera mer utomlands än de i reella termer tjänar.⁴⁶

⁴¹ Carchedi (2001), s 149.

⁴² Citerad i Carchedi (2002), s 160.

⁴³ Uppgifterna från Gowan, s 35-36.

⁴⁴ För en ingående analys, framför allt tillämpad på Latinamerika, se Carchedi (2001), s 145-152. Jfr Carchedi (2002), s 159-161; O'Brien (2003), s 124; Arrighi (1995), s 371.

⁴⁵ Gowan, s 25.

⁴⁶ Ibid., s 25, 69; Arrighi (1995), S 376; Carchedi (2002), s 161; *The Economist*: ”The Price of Profligacy”, 20/9 2003.

Nedsköljd i vågen

Som fågeln Fenix reste sig därmed USA ur askan från Bretton Woods. I den ordning som vilade på dollarguldmyntfot och reglerade kapitalrörelser var USA visserligen ledande, men underställt samma strikta regler som alla andra. När krisen drabbade Bretton Woods i början av 1970-talet slog den först ut USA — och det var verkligen fråga om en kris, USA föll, USA ifrågasattes och betvivlades. Men USA kom tillbaka. Eftersom kapitalismen även i fortsättningen behövde en världsvaluta vändes dollarns kris efterhand i en välsignad frigörelse från alla normala krav, och vid 1990-talets mitt hade USA:s nationella ekonomi lärt sig att utnyttja den till *ett strukturellt och ständigt allt större handelsunderskott*.⁴⁷

Vi ska inom kort se hur det inverkar på den globala kapitalackumulationen.

Världsvalutan är ett flugpapper för penningkapital. Främmande länders kapitalister och centralbanker hyser störst tilltro till dollarn, just eftersom den är världsvaluta och därför säkrare än Tchads eller något annat lands valuta. Helst placerar de sina förmögenheter i amerikanska värdepapper, som exempelvis statsobligationer: så sker ett ständigt inflöde av kapital som täcker upp underskotten i den amerikanska staten och handelsbalansen.⁴⁸

Sedan dollarmyntfoten etablerades har Wall Street sålunda fått ta emot allt mer penningkapital. Det är den mest avreglerade, mest likvida och största kapitalmarknaden, och när andra marknader öppnas tenderar aktörerna att flockas dit för att spara, låna, spekulera. *Genom globaliseringen sköljs hindren bort så att penningkapitalet fritt kan strömma till Wall Street*. Varken Frankfurt, Paris eller Hong Kong, ja, inte ens London har sedan 1980-talets början kunnat mäta sig med Wall Street i kapitalinflöde — vilket i en självförstärkande process stärker dollarn ytterligare.⁴⁹

Wall Streets globala attraktionskraft är inte enbart en funktion av dollarns ställning, utan också av själva avregleringen. USA var först med att fullständigt avreglera sin kapitalmarknad, sedan eurodollarmarknaderna under 1970-talet omintetgjort alla försök att hejda utflödena och Carteradministrationen år 1979 gett upp, vänt om 180 grader och släppt allting fritt. Wall Street blev minst lika ohämmad som eurodollarmarknaderna, ett vidöppet centrum för världens penningkapital.⁵⁰

Giovanni Arrighi sammanfattar:

USA-regeringens försök att (...) bevara kontrollen över det transnationaliserade USA-kapitalet var i bästa fall ineffektiva och i sämsta fall kontraproduktiva. Samtidigt gav den amerikanska affärsvärldens fortsatta dominans inom det transnationaliserade kapitalets finansiella och icke-finansiella grenar USA-regeringen en unik möjlighet att förvandla den 'självreglerande' eurovalutamarknaden till ett 'osynligt' men formidabelt vapen för sin inhemska och globala maktsträvan. Hittade man sätt och medel att arbeta hand i hand i stället för att gå på kollisionskurs med USA-kapitalets transnationaliserade krafter skulle regeringen få allt den önskade sig.⁵¹

Så stärker globaliseringen dollarn, till gagn för USA:s egenintressen. Seignioraget höjer den genomsnittliga amerikanska levnadsstandarden. USA får inflytande över andra nationella ekonomier, som är beroende av vad som händer i dollarrummet; deras exportframgångar, utlandsskulder och investeringsmöjligheter följer ofta världsvalutans kurs. Och den svänger. Sedan 1973 har dollarn rört sig i våldsamma svängningar från högt värderad till lågt och Federal Reserve har, genom räntejusteringar och interventionsköp på valutamarknaden, kunnat knuffa kursen i den riktning som den amerikanska statsapparaten önskat: så har USA

⁴⁷ Gowan, s 69; Todd, s 84.

⁴⁸ Se t ex Gowan, s 24-25; Todd, s 98.

⁴⁹ Gowan, s 24-43; jfr Arrighi (2003), s 53, 66; Mann, s 50.

⁵⁰ Arrighi (1995), s 377-384; Frieden, s 88-89.

⁵¹ Arrighi (1995), s 383.

som ingen annan aktivt påverkat andra länders ekonomiska utveckling.⁵²

Men det brofäste som dollarmyntfoten står på är och förblir *kapitalisternas gemensamma intresse av en världsvaluta*. Dollarns position är ett resultat av ett hypotetiskt kontrakt där miljarder små beslut på marknaderna lagras på varandra och väljer om, väljer om, väljer om dollarn till uppdraget. USA är direkt beroende av de andra avancerade kapitaliststaternas samtycke. I samma stund som de sade *nej, nu tror vi inte på dollarn mer, den duger inte, vi flyttar över vårt penningkapital till någon annan valuta* skulle världens dollarsamlingar ryka ner till en hög ordinära småmynt.⁵³

Den amerikanska kurspolitiken har inte heller, för att tala med Gramsci, uteslutande bevakat nationens ”snävt själviska intresse”. USA sammanträder regelbundet med den högsta divisionen av avancerade kapitaliststater i G7-möten och enas med dem om hur de bör influera marknadens värdering av dollarn i förhållande till främst D-marken och yenen. Där kan inte USA bara se till sitt eget bästa.

Ett känt exempel är när USA 1995, i det för decenniets utveckling avgörande avtalet ”reverse Plaza Accord”, gick med på att intervensera på valutamarknaden för att få upp dollarkursen. Den japanska exportindustrin höll på att gå under av att dollarn var så billig och yenen så dyr: att se till att dollarn uppvärderades var en kännbar uppoffring för den amerikanska exportindustrin, men en nödvändig undsättning av Japan. På sikt hade också ett sammanbrott för den japanska ekonomin varit en katastrof för alla avancerade kapitaliststater.⁵⁴ USA åsidosatte sitt omedelbara egenintresse för gruppens allmänintresse.

Däremot finns det en grupp som blir strukturellt lidande av dollarmyntfoten, och det är länderna i periferin. Med sina obetydliga valutor och underutvecklade ekonomier är de inte sällan direkt beroende av att dollarkursen utvecklas just så som det passar dem; om den svänger åt motsatt håll kan de kastas i kris. Så gott som varje år drabbas något land i periferin av akuta finansiella trångmål till följd av en för dem ogynnsam svängning i dollarkursen.⁵⁵

Men denna sårbarhet är inget problem för centrum: kriser i fattiga länder brukar betyda att de tvingas öppna för kapital utifrån, som till vrakpriser köper upp deras ofta privatiserade företag. Detta är periferins kanske viktigaste biroll i den fjärde rundan av kapitalcentralisation. Länderna knäcks av dollarsvängningar, ligger nedslagna på marken och låter centrum i allmänhet och USA i synnerhet tränga in och ta över.⁵⁶

Så håller dollarn samman en hegemonisk formation i centrum — och förstärker dess dominans över periferin.

Ingen motsvarighet finns i historien. En given jämförelse är Storbritanniens och pundets ställning decennierna runt förra sekelskiftet, som av många utpekats som en första upplaga av vår tid: nej. Pundet var fastsurrat vid en guldmyntfot som ålade Storbritannien en sträng ekonomisk politik utan underskott i budget eller handel.

USA-dollarns egenmakt, gränslöshet och magiska seigniorage är kvalitativt ny under den fjärde vågens ned- och den femte vågens uppgång.⁵⁷

⁵² Gowan, s 20-33. Peter Gowan gör dock misstaget att tolka krisen för dollarguldmyntfoten som något USA medvetet drev fram, se s 19-20.

⁵³ Jfr Todd, s 108-109, 134. Här någonstans finns den osynliga gränsen för seignioraget: USA kan inte trycka hur mycket dollar som helst, för om det blir uppenbart att den dollarmängd som sprutas ut ur USA är oändlig kan den förlora i trovärdighet i andra länders ögon. Men inom detta spann tycks fortfarande finnas gott om utrymme för internationellt seigniorage.

⁵⁴ Se Brenner (2002), s 128-134; Arrighi (2003), S 66-67.

⁵⁵ Gowan, s 34-35.

⁵⁶ Se ibid., s 42, 45; UNCTAD (2000), s 53, 134-135.

⁵⁷ Denna argumentation förs framgångsrikt av O'Brien (2003), s 124-126, 131-133.

Det dialektiska överslaget

De aspekter av globaliseringen som vi har fokuserat på har alla två framträdelseformer.

Det andra stadiet av internationell produktion stärker kapitalets position mot arbetet. Det upphäver den nationella ekonomin som rum för klassförhållandet — och det är av amerikanskt märke.

På den fjärde rundan fortsätter kapitalcentralisationen utanför nationernas gränser. Den för samman de tyngsta produktionsmedlen i ett globalt rum — och det är främst genom amerikanska kapital ägandet av dem samlas.

Anationella marknader tar ifrån nationalstaterna makten över penningkapital. Vid sitt genombrott i början av 1970-talet undergrävde de den dåvarande dollarguldmyntfoten — och USA-dollar blev fri att suga upp värde.

Det är en dialektik.

Just de processer som fråntar den nationella ekonomin sin status som ackumulationens geografiska rum slår över i att stärka en nation. Globaliseringen skapar, återskapar, förnyar och bekräftar en amerikansk hegemoni över de avancerade kapitaliststaterna. De två tendenserna — nationernas maktförlust och USA:s växande makt — är analytiska motsatser: två ansikten hos samma historiska process.

En process är motsatsen till en konspiration. Det har framkastats att hyperintelligenta strateger i Vita huset skulle ha kläckt idén om en globalisering och övertygat presidenten som sedan uppifrån, genom olika tvångsmetoder, trätt den över halsen på världen.⁵⁸ Men nej, den amerikanska makten är inte av det slaget, den kommer inte från himlen och landar en natt: *den stiger organiskt och spontant ur ackumulationen*, som produkten av tendenser i en konkret historisk kontext.

Det paradoxala med den amerikanska hegemonin är att den har sin materiella bas just i en nationsupplösning.

Vi har sett det i det andra stadiet, som amerikanska företag gick i spetsen för; kanske än tydligare i fråga om penningkapitalet, där USA återintog tronen genom att kapitulera — och detsamma gäller i den fjärde rundan av kapitalcentralisation. USA har inte rest några hinder mot kapitalister som velat köpa upp amerikanska företag: *låt dem komma!*

Man bör därför akta sig för att utpeka USA som *den enda bestående nationella ekonomin*; snarare är det speciella med USA som nation att den har löst upp sig och ingår i den globala ackumulationen mer än andra nationer.

Som när man spiller ut vin i ett badkar och vattnet färgas rött. Vinet har blandat sig med vattnet och fått vattnet att likna vin.

USA-hegemonin framskapas i den ekonomiska basen, av strömmarna i kapitalackumulationens djup. Men där ska också resa sig en militär och politisk överbyggnad. Vilket är deras mest logiska utseende? Vilken militär konstellation och relation mellan staterna svarar mot basen och djupet?

Inte upptrappade strider mellan kapitaliststater. Inte ett amorft imperium. Inte heller någon ”transnationell stat”, som vissa Kautskyinfluerade analytiker sett framför sig.

USA-imperialism. Se där det utomekonomiska uttrycket för globalisering och hegemoni.

Undergångsprofeterna

Men USA har sina undergångsprofeter! En hel orden av sociologer med skägg av kunskaper

⁵⁸ För exempel på denna tes, se Gowan, s 4-5, 19, 39.

som tovar sig och sandaler av glappande teori springer efter de amerikanska imperialisterna med ett varnande finger i luften: *ni kommer att gå under. Ni faller när som helst över stupet. Ha!, ni är snart ett minne blott.*

Ordens kanske mest uppmärksammade representant är Emmanuel Todd, marknadsförd som en Nostradamus som redan 1976 förutspådde Sovjetunionens snara undergång efter att ha skådat in i demografiska data.⁵⁹ I *Låtsasimperiet* utfärdar han samma profetia för USA. Ödet är nära:

Det finns ingen anledning att bli hysterisk och tala om uppkomsten av ett amerikanskt imperium, när detta i själva verket är på väg att falla sönder, ett årtionde efter Sovjetimperiet.⁶⁰

USA är inte starkt, USA är svagt och blir allt svagare och det är detta, menar Todd, som är förklaringen till den aggressiva politiken.⁶¹ Tidigare var USA en respektingivande och rätt-rådig nation som världen behövde för att bekämpa kommunismen. Nu är USA ett överflödigt land, ty efter Sovjetunionens fall har mänskligheten blivit allt mer läs- och skrivkunnig, individualistisk och hungrig på demokrati; den behöver inte längre USA:s tjänster. Den kan ordna sin frihet på egen hand. Samtidigt har USA förlorat sitt ekonomiska initiativ och över-tag till Tyskland och Japan. Därför känner sig USA som en onödig nation, vilsen, övergiven — och svarar med att starta krig mot lilleputtländer i periferin som lätt kan knuffas omkull: *se, vi betyder något fortfarande, vi behövs.*⁶²

Todd framför här en variant av sin ordens förkunnelse: USA startar krig för att *kompensera* för sin svaghet på andra områden. Hökarna i Vita huset vet att USA håller på att gå under som supermakt, och krampaktigt försöker de hålla fast i det som oundvikligen glider dem ur händerna med det enda medel de fortfarande behärskar: vapenmakt.⁶³

Premissen för denna compensationsteori om USA:s krig är en bestämd föreställning om hegemoni. Enligt Emmanuel Todd skulle USA utöva hegemoni om landet hade ”absolut makt” över världen och höll andra ledande marknadsekonomier i ”ett oinskränkt grepp”.⁶⁴ En gång i tiden var detta fallet, nämligen under kalla kriget och i synnerhet dess första decennier.⁶⁵ Men inte nu längre. Todds profet- och sociologkollega Michael Mann instämmer i att USA griper efter vapnen för att landet förlorat sin position på alla andra områden, inklusive ekonomin: ”USA sitter i baksätet eftersom man inte kan utöva någon direkt kontroll över vare sig utländska investerare eller främmande ekonomier”.⁶⁶

En annan av ordensbröderna är Immanuel Wallerstein. Han har alltsedan 1970-talets krisår oförtrutet hängt USA i hasorna och dömt landet till omedelbart förestående sammanbrott, hans hår blir allt vitare, rösten hesare: *nu faller ni, snart faller ni, nu!* För honom betyder hegemoni något liknande. Under kalla krigets två första decennier var USA

förmöget att påtvinga sina önskemål både på sina kapitalistiska medtävlare och sin supermaktsrival med 95-procentig framgång, 95 procent av tiden. Detta var sannerligen en hegemoni.⁶⁷

Men sedan hände någonting.

Kombinationen av tre händelser — världsekonomin kris, revolterna 1968 och nederlaget i Vietnam — förändrade den geopolitiska scenen och markerade inledningen på det långsamma

⁵⁹ Se omslaget till Todd. Jfr Dan Jönsson: ”Ett imperium på dekis?”, *Dagens Nyheter* 13/5 2003; Todd, s 120.

⁶⁰ Todd, s 27. Kurs i original. Också Giovanni Arrighi talar om ”USA-regimens pågående sönderfall”, se Arrighi (1995), s 361, 402-403; Arrighi (2003), s 71.

⁶¹ Todd, text s 11-12.

⁶² Ibid., s 5, 22-27, 41, 145-146.

⁶³ jfr Wallerstein, s 32-33.

⁶⁴ Todd, s 205. jfr s 10, 215.

⁶⁵ Ibid., s 19-20.

⁶⁶ Mann, s 74; jfr s 51-57. Manns allmänna compensationsteori formuleras på s 15, 252.

⁶⁷ Wallerstein, s 29.

fallet för den amerikanska hegemonin. USA var inte längre förmöget att förverkliga sina mål med den 95-procentiga framgångsfrekvens som noterades ovan — inte ens i Nord.⁶⁸

Hegemoni är alltså, enligt sociologiprofessor Wallersteins definition, förmågan att påtvinga andra sina önskemål med 95 procents framgång. Varifrån siffran 95 kommer och varför det inte krävs 100 procent eller räcker med 90 framgångar inte, men den absurda siffran är ett exempel på kompositionsteorins premisser: hegemoni som *allsmäktighet*. Hegemonisk är den som kommenderar och åtlyds.⁶⁹ Med denna definition kan våra sociologer utgå från läget i västblocket direkt efter andra världskriget och konstatera att USA:s hegemoni sedan dess befunnit sig i nedgång.

Visst.

Men denna definition av hegemoni är inte adekvat. Den går tillbaka på Gramscis egen förväxling mellan hegemoni och dominans, och vi har redan avvisat den av en rad skäl. Till dem kan läggas att föreställningen om hegemoni som en kapitaliststats totala kommandomakt över andra möjligen var tänkbar i en värld där de nationella ekonomierna utgjorde primära enheter, där de var åtskilda från varandra och därför kunde ställas i en orderkedja. Den enda definition av hegemoni som kan tillämpas på en tid av nationsupplösning är i stället den som säger att makt innehas av en ledare som organiskt stiger fram ur den sammanväxta gruppen. Kompositionsteoretikerna utgår från en grov, svartvit syn på makt — som Trotskij i debatten med Bucharin — och därmed är de blinda för hur ett land får makt *genom globaliseringen*.

Huvudargumentet för kompositionsteorin har vi stött på tidigare, hos nyleninisterna: Japan och Västeuropa, med Tyskland i spetsen, har kommit i kapp USA ekonomiskt. Utgångspunkten är just åren efter andra världskriget. Då svarade USA för omkring hälften av världens industriproduktion; sedan dess har landet, med Todds ord, genomgått ett ”ras i ekonomisk styrka”.⁷⁰ Men vad bevisar det? Hegemoni handlar inte heller om att ett land hyser *en viss procentsats av världsproduktionen* på sitt territorium. Det är inte i första hand en kvantitativ företeelse. Hegemoni handlar om att ett land har en *kvalitativ* funktion i den globala kapitalackumulationen, och naturligtvis är det fullt möjligt att USA utövar denna funktion även sedan landets andel av världsproduktionen sjunkit under rekordnivån från 1945.

Men inte heller en hegemonianalys klarar sig utan siffror, och vi har sett hur relevant statistik tydligt visar att USA har en unik ställning i kapitalackumulationen. Inom kort ska vi ta fler empiriska prover.

I själva verket vittnar inte bara de senaste årens krig, utan i princip all ekonomisk empiri om att USA:s övertag över andra kapitaliststater växer. Ändå — eller kanske just därför — talar undergångsprofeterna för spetsade öron, publiken i gräset lyssnar andäktigt, sprider ordet från mun till mun och i februari 2004 hade det nått ända in i det svenska vänsterpartiets kongressal när ett nytt partiprogram antogs:

Det nordamerikanska kapitalets internationella position och dess långsiktiga förmåga att generera profiler blir allt mer beroende av att USA kan demonstrera sin politiska och militära styrka. Ett läge av permanent krig mot verkliga eller påstådda fiender skapas. Att en imperialistisk makt på nedgång försöker kompensera förlusten av ekonomisk styrka med militära angrepp är ett mönster vi känner igen från historien.⁷¹

Det har blivit en uppskattad och betrodd teori i stora delar av vänstern, och den hakar in i den uppochnedvända leninism som vi synat tidigare. Lenins tanke var ju att de stater *som blir starkare* utmanar supermakten, medan tankegången här är att den supermakt *som blir svagare*

⁶⁸ Ibid., s 30.

⁶⁹ Minus fem procent av fallen, om man ska tro Wallerstein.

⁷⁰ Todd, s 73. Jfr Wallerstein, s 27-29; Mann, s 49.

⁷¹ Vänsterpartiet: ”Nytt partiprogram antaget på kongressen 2004”, s 5, www.vansterpartiet.se/resursbank/partiprogram/

drar i gång voodoo-krig. Tariq Ali kallar det ”pseudooptimism”.⁷² I samma ögonblick som USA blir starkare än någonsin, därför att det förkroppsligar kollektivet av avancerade kapitaliststater, utropar ordensanhängarna — som därmed blir svåra att skilja från Hardt och Negri — att landet faller.

Kanske rör det sig om en ovilja att se kejsarens glans. Den sticker så vasst i ögonen; skönare då att lyssna till tordönsprofetior som förbannar USA:s falska högmod.

Ett nytt liv åt hegemonin

Däremot har undergångssociologerna rätt i att USA:s maktposition i början av 1970-talet — det har vi redan sett — råkade i kris. Många nyvakna marxister var då säkra på att USA inom kort skulle bli en stat bland andra i en intensifierad rivalitet.⁷³ De fick fel. Ändå hävdar i dag Wallerstein och andra världs-systemteoretiker med strutsars envishet att USA befunnit sig i oavbruten nedgång sedan början av 1970-talet. Den domedag för USA:s globala maktställning som inte inträffade då skjuts ständigt upp, ständigt lika nära, när verkligheten utanför teorin snarare visar att USA:s hegemoni — precis som ackumulationen själv — har fått nytt liv tack vare de globaliseringsprocesser som 1970-talskrisen utlöste.

Med Arrighi:

Bara genom att acceptera marknadens 'lagar' och underordna sin egen ekonomiska politik under dem kunde Amerikas förenta stater åter hävda sin hegemoni över Europa och utsträcka den till resten av världen. Av avgörande betydelse i denna process var den officiella devalveringen av dollarn mot guldet 1971, införandet av systemet med flytande växelkurser och tillbakadragandet av trupperna från Vietnam. USA gjorde sig fritt från den formella imperialismens bojar, som till slut hade förklarat landets militära och finansiella överlägsenhet, för att på så vis kunna utöva sin hegemoni genom marknadskrafterna.⁷⁴

USA backade ett steg för att kunna gå två steg framåt, sjönk ner i globaliseringen för att sedan stiga desto högre. I början av 1990-talet närmade sig processerna sitt genombrott. Det kom lägligt: när kalla krigets uppgifter försvann drabbades USA av en andra kris, ett gungande ögonblick av militär onödighet som gjorde ledande politiker stressade och medvetna om att ”vi måste resa en helt ny konceptuell grund för utrikespolitiken”.⁷⁵ De hade turen att *en förnyad hegemoni* steg fram under 1900-talet. Men den var inte ett resultat av beslut i Vita huset. Liksom USA:s position under kalla kriget var den förnyade hegemonin djupt förankrad i historiska omständigheter utanför den amerikanske presidentens räckhåll.

I sak har naturligtvis undergångssociologerna och nyleninisterna också rätt i att USA sedan andra världskrigets slut har lämnat över delar av sin ekonomiska styrka till Tyskland och Japan. Ländernas inknappning har rent av en slående likhet med utvecklingen efter 1873, när Storbritanniens försprång knappades in av — Tyskland och Japan, jämte USA och ytterligare några länder. I mer än trettio års tid har således vissa domedagsmarxister lovat att USA nu går samma öde till mötes som Storbritannien, att USA ska falla som Storbritannien föll, utmanad av uppstickare i öppna fientligheter.

Men det finns ingen anledning att förutsätta att samma sak ska hända nu som då. Det nya som skiljer vår tid från det sena 1800-talet är att pluraliteten — umgänget mellan flera avancerade kapitaliststater — tar sig en annan form än rivalitet. Ett nytt element har fogat samman kapitaliststaterna; analogin med Storbritannien håller inte.

USA är den första hegemonen i en formation av avancerade kapitaliststater som inte krigar

⁷² Intervju 25/9 2003.

⁷³ jfr vidare Mandel (1974b), s 61. Men se också den i detta sammanhang insiktsfulle Poulantzas (1977), s 228.

⁷⁴ Arrighi (1983), s 102-103. Tyvärr har Arrighi inte utvecklat denna insikt, utan i stället upprepat världssystemteorins trossats om att USA:s hegemoni fortfarande befinner sig i stadig nedgång.

⁷⁵ En rådgivare till Bill Clinton citerad i Gowan, s 76.

med varandra, utan växer ihop. En rimligare förutsägelse än USA:s snara undergång som imperium är därför att *USA:s makt kommer att växa, ju mer de andra avancerade kapitaliststaterna blandas in i den.*

Det har också en moralisk dimension. Som utagerande supermakt tar USA på sig kollektivets synder, men skulden faller på hela centrum.

3:8 Militarism: Dödens efterfrågan

I ett visst skede, alldeles i början av det tjugoförsta århundradet, behövde kapitalackumulationen krig. Men den behövde inte bara ett krig, och inte heller ett kort krig: det som passade den bäst var en ekonomi som styrdes av det fortlöpande krigets logik. Eller med ett annat ord:

Ackumulationen behövde militarism.

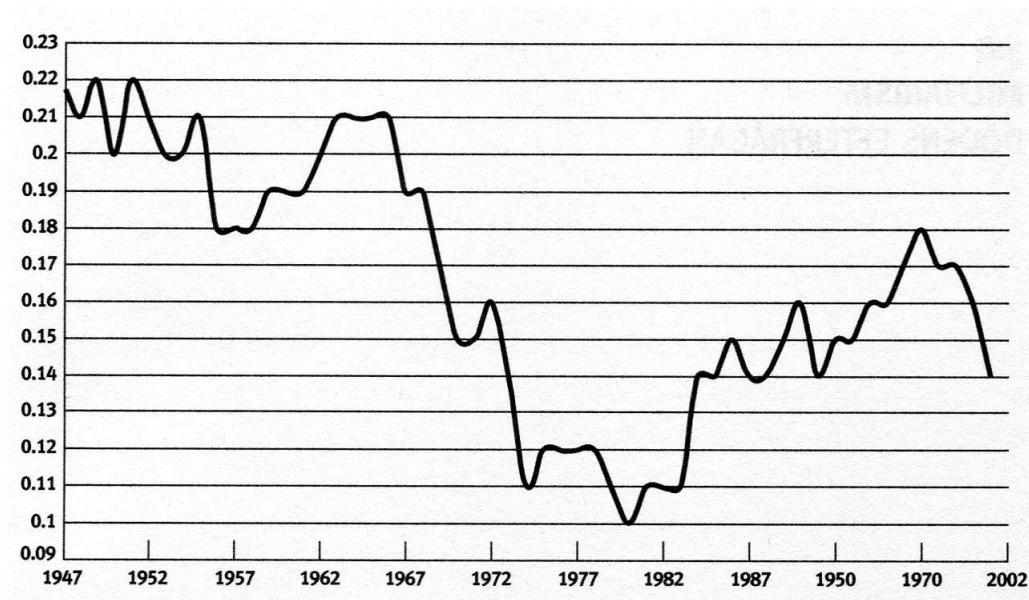
För att förstå hur detta morbida behov var möjligt måste vi först lära känna den femte vågen bättre.

Från botten stiga vågen mot toppen

Det tog tid för profiten att återhämta sig. Under 1970-talet fortsatte den att sjunka i de avancerade kapitaliststaterna, innan den 1982 skrapade emot botten. Då låg den djupt ner, tung som en oåtkomlig skattkista.

Samma ohjälpliga färd nedåt drabbade alla avancerade kapitaliststater.

Men 1982 var botten nådd.

Profitskvotens utveckling i den amerikanska efterkrigsekonomin, enligt Fred Moseley.
Från Moseley, s 163

Långsamt vände profiten uppåt igen. Den steg försiktigt och prövande, utan att något hände med investeringarna. Profitskvoten fortsatte under hela 1980-talet att närma sig ytan, men kapitalisterna lät sig inte påverkas nämnvärt i sitt dystra missmod: de avstod fortfarande från att investera.¹ I stället föredrog de att kasta in sina pengar i improduktiv finansspekulation. Med undantag för ett par flyktiga år förblev tillväxten låg i de avancerade kapitaliststaterna, och de tre första åren av 1990-talet slog krissymptomen till igen med full kraft; i den amerikanska industrin var antalet konkurser större än någon gång sedan andra världskriget.²

Men några år in på 1990-talet hade profitskvoten lyckats kravla sig upp till avsatsen från 1973, där stagnationen hade inletts. I de avancerade kapitalist-ländernas industrier, och därmed

¹ Armstrong et al, s 251-253; Brenner (2002), s 56. Profitskvoten kan mätas på en rad olika sätt, men alla metoder visar samma utvecklingsmönster för den amerikanska ekonomin, se Moseley, s 163; E.N. Wolff, s 316, 317; Dumbil & Levy, s 438-440, 443-447.

² Went (2000), s 98-100; Brenner (2002), s 67-68.

också i deras privata sektorer som helhet, kunde profiten andas igen.³

Den var räddad.

Samtidigt inträffade en händelse som skiftade epok och öppnade helt nya ytor för kapitalackumulationen: Berlinmuren föll, östblocket rasade samman och lämnade efter sig väldiga marknader att mäta. Det var just den typ av mental energiinjektion som behövdes.⁴

Nu skakades kapitalisterna till liv och *de började investera*, vår profit har ju återvänt! Sista kvartalet 1993 inleddes en högkonjunktur i USA som skulle bli längre än någon kunnat ana, tillväxten för år 1994 stannade på 4,1 procent i USA och samma branta stigning ägde rum i EU, från en negativ tillväxt 1993 till en positiv på 2,8 procent året därpå. I Sverige avbröts de svåra krisåren med en tillväxttakt lika hög som i USA, *kapitalisterna var tillbaka från sin bottendvala*, energin pulserade fram i investeringsflöden och handelsutbyten och kapitalströmmar och de kommande sju åren höjdes produktiviteten med nästan 5 procent om året i länder som Tyskland och Frankrike och EU:s BNP-tillväxt höll sig runt 3.⁵ Men högst var den i USA.

Där höll sig den årliga BNP-tillväxten runt 4 procent. Under 1980-talet hade inte många företag expanderat eller byggt nytt, men i slutet av 1993 rusade nyinvesteringarna i fabriker och produktionsmedel upp emot en tioprocentig ökning av det investerade kapitalet per år och det var enastående, sådana siffror hade man inte sett på decennier och med dem följde en höjning av industrins produktivitet som inte stod guldåldern efter, drygt 5 procent varje år och *det kommer aldrig mer att inträffa någon kris, det finns inget slut på vinsterna, freden och den liberala demokratin* och verkligen, detta skulle bli den längsta obrutna expansionen i USA:s historia.⁶

Den femte långa vågen hade börjat.

Den femte långa vågen i kapitalismens utveckling vilar på en radikal höjning av mervärdekvoten. Det tog tid att uppnå den. Som vi redan varit inne på hade arbetarklassen tillkämpat sig en social styrka som inte lät sig brytas ner i en handvändning. Det krävdes år av massarbetslöshet, antifacklig politik, generalangrepp på den offentliga sektorn och, framför allt, globalisering av produktionen innan positionerna i klasskampen hade förbytts. Under 1980-talet började mervärdekvoten stiga sakta men säkert. Det var den som styrde profiten uppåt; tack vare att lönerna ökade allt långsammare i de avancerade kapitaliststaterna kunde profiten till sist återhämta sig.⁷

Starkast var tendensen i USA. Där halades mervärdekvoten upp med kraftiga kättingar. Real-lönerna föll med upp till 20 procent mellan 1970-talets och 1990-talets mitt, intensiteten i arbetet drevs upp och från och med 1990-talets första år avvek produktivitetshöjningarna drastiskt från lönerna, så att den arbetande befolkningen tog hem allt mindre av det värde den skapade.⁸

Höjd profit genom höjd mervärdekvot var alltså den knapp som trycktes in i vågmaskinen och fick den att stöta fram en ny expansiv fas, och när den amerikanska högkonjunkturen inleddes i slutet av 1993 var det för att USA:s tillverkningsindustri var bäst i centrum på att suga ut sina arbetare.

³ Armstrong et al, s 251-253, 320.

⁴ Jämför den kusligt exakta profetian i Mandel (1981), s 112.

⁵ OECD (2001b), s 48, tabell 3.1; Brenner (2002), s 222.

⁶ OECD (2001b), s 48, tabell 3.1.; Brenner (2002), s 76-77; Hossein-Zadeh & Gabb, s 391.

⁷ Armstrong et al, s 320; Went (2000), s 87-89.

⁸ Hossein-Zadeh & Gabb, s 390-391; E.N. Wolff, s 320.

Men samma hårdare utsugning låg bakom tillväxten även i EU, inclusive Sverige.⁹

År 2004, när detta skrivs, är vi någonstans mitt uppe i den femte långa vågen. Hög mervärdekvot förblir ackumulationens bas, kapitalets glädjeämne, den faktor som håller uppe profiten och talar för investeringar, för utbyggnad, för att tillverka ännu lite mer. Den har ännu inte visat några tecken på att avta. I USA har den med all säkerhet forstätt att stiga. Under högkonjunktorens fem första år minskade där kostnaderna för arbetskraft med drygt 2 procent per år, vilket drev upp profiten ytterligare så att den 1997 nästan slog i toppnivån från efterkrigsboomen: *glädjeår*.¹⁰

USA förblir det avancerade kapitalistland som vet att optimera utsagningsgraden, och som vi sett har USA gjutit grunden under vår tids mervärdeproduktion, den oöverträffade försäkringen mot störningar i utsugningen: det andra stadiet av internationell produktion.¹¹

På just denna punkt i konstruktionen står kapitalismen säkert.

Som alla vågor bär också den femte fram en ny teknik. Informationstekniken hade anor minst två decennier tillbaka i tiden, ofta mer. Känd är historien om hur det amerikanska försvarsdepartementet vid 1960-talets slut inledde utvecklingen av internet.¹² Alla informations- teknikens viktiga beståndsdelar hade i början av 1990-talet legat i depåerna länge, men ingen utanför de invigdas kretsar hade brytt sig särskilt mycket om dem. Först i början av 1990-talet, *efter att profitkvoten stigit*, kastade sig gamla företag och nya entreprenörer över nymodigheterna och öppnade sina investeringskonton: ingen tid att förlora.¹³

Under 1990-talet började tillverkningsindustrin applicera informationsteknik i stor skala, i så väl produktion som design. En avgörande del av de omfattande nyinvesteringarna gick till detta ändamål; de amerikanska företagens utlägg för datorer och informationsteknik växte under 1990-talet dubbelt så snabbt som utläggerna för andra kapitalvaror. Data- och it-branscherna stod själva för en oproportionerligt stor del av produktivitetssökningen, men de hade inte expanderat så våldsamt om det inte var för att deras varor *fördes in i den övriga industrin*, för att de multinationella företagen installerade jättelika telekommunikationsnätverk eller för att arbetsorganisationer kablades genom programvara.¹⁴

Därmed följde införandet av informationstekniken mönstret från de tidigare vågorna. Det var revolution, det var extraprofiter, det var nya produkter och teknologiska finesser som avlades fram i hög fart och såldes till allt fler. Innovationernas hemland var i regel — USA. Informationstekniken var också avgörande för att globaliseringen kunde få sitt slutliga genombrott på 1990-talet: det andra stadiets integrerade produktion, ägande över nationsgränser och anationella kapitalmarknader skulle inte ha varit tänkbara i samma omfattning utan den.

Än en gång har så det kapitalistiska produktionssättet visat sin förmåga att lösa problem, överleva och förnya sig.¹⁵ Den femte vågen är ett framgångsbevis.

Ändå är det något märkligt med den. Det är något som inte stämmer. Vågen är svag: i jäm-

⁹ Husson, s 97; Hossein-Zadeh & Gabb, s 393; Brenner (2002), s 61, 64, 75.

¹⁰ Brenner (2002), s 78; E.N. Wolff, s 315; Moseley, s 163-165.

¹¹ Om att USA varit mer framgångsrikt i att upprätthålla och höja mervärdekvoten än andra avancerade kapitaliststater, se Brenner (2002), s 63, 135; Arrighi (2003), s 56; diagrammet över löneandelar i OECD (2002), s 13.

¹² Se Castells, s 20, 351-358.

¹³ Brenner (2002), s 240-241.

¹⁴ Ibid., s 77; Hossein-Zadeh & Gabb, s 391; Dicken, s 157-159.

¹⁵ Det har förts en het diskussion om huruvida detta verkligen är en ny våg. Många marxister som gärna vill att det ska gå dåligt för kapitalismen förnekar att så är fallet. Huvudargumentet är att expansionen har varit långt ifrån lika kraftig som under efterkrigstiden — sant i sak, men en våg konstitueras inte av att den lever upp till tidigare rekord, utan av att den bryter en stagnationsfas och vänder av uppåt. För en argumentation som förnekar den nya vågen, se Brenner (1998), s 245-258. Förnekarna vederläggs tämligen effektivt av Hossein-Zadeh & Gabb.

förelse med den fjärde vågens expansion är den fortfarande inte mer än en lokal bris. Riktigt stark har den bara visat sig i ett enda land — USA — redan i slutet av 1990-talet drabbades den av en rad svåra kriser, inte minst i det forna ackumulationscentrat Sydostasien, och världens näst största ekonomi Japan har stått utanför från början.

I själva verket lider den femte vågen av ett mycket allvarligt problem.

Att lösa ett problem genom att skapa ett annat

Någon måste köpa varorna också.

Låt oss återvända till vår cykelfabrikant. I utgångsläget producerar han cyklar till ett värde av 500 kronor var. Arbetarna framställer två cyklar om dagen. De får 500 kronor i lön per arbetsdag, medan det resterande 500-kronorsvärdet tillfaller kapitalisten. Mervärdekvoten är 100 procent.¹⁶ Nu ser vår cykelfabrikant en möjlighet att bygga en fabrik i ett nyetablerat industriområde i utkanten av Shanghai, och med planerna nästan färdiga samlar han sina arbetare till personalmöte i monteringshallen. Med händerna i ett fast grepp om räcket framför sig deklarerar han för de anställda: *om ni inte går med på att halvera era löner flyttas produktionen till Kina*. Vad ska de göra? Uppgivna finner sig cykelmontörerna i lönesänkningen, så att de härnäst bara får med sig 250 kronor hem per arbetsdag. Mervärdekvoten stiger till 300 procent.

I varje cykel som lämnar fabriken finns nu ett löfte om en profit som växt kraftigt...

...men cyklarna måste ta vägen över en marknad. För att löftet ska infrias måste de säljas till någon som vill och har råd att köpa dem. Vår fabrikant skickar därför iväg sina cyklar till ett antal cykelaffärer och väntar ivrigt på att de ska inlösas mot pengar. Först när pengarna återvänder till honom kan han räkna sin profit — och börja om igen, betala för arbetskraft och maskiner, nyinvestera, tillverka fler cyklar som sedan säljs mot pengar som på nytt kastas in i ackumulationen, och så vidare.

Utan pengar, ingen profit.

Men vår fabrikants väntan är nervös. Över konsumenterna har han ingen makt. Han känner dem inte, han äger dem inte; han kan inte beordra dem att lägga sina pengar just på hans cyklar. Han vankar av och an i oro...

...och låt oss anta att cyklarna inte finner några köpare. De står osålda i cykelaffärernas hörn, dammet samlas på sadlar och styren. Orsaken är inte cyklarnas bristande elegans, utan en *bristande effektiv efterfrågan*. Unga flickor och pojkar flockas framför skyltfönstren med längtansfulla blickar, men deras föräldrar har helt enkelt inte råd att ge dem pengar till nya cyklar. *Deras föräldrar är arbetare i andra företag, där kapitalisterna på samma sätt som vår cykelfabrikant har pressat ner lönerna genom hot*.

När återförsäljarna till sist tröttnar på att ha cyklarna stående i sina lager och kör tillbaka dem till fabrikanten sliter han sitt hår. Allt har varit förgäves. Han har inte fått tillbaka ett öre. Det spelar ingen roll att han varit så skicklig i att suga upp obetalt arbete, det kvittar att han lyckats montera in en höjd mervärdekvot i cyklarna eftersom de ändå inte gick att sälja. Den höga profiten blev en potential som aldrig realiserades.

Med detta sorgliga slut på historien ser vår kapitalist ingen mening med att nyinvestera, även om han skulle kunna: varför bygga ut, skaffa nya maskiner eller fortsätta över huvud taget? Han överväger att lägga ner.

Kapitalackumulation är med nödvändighet en *enhet av mervärdeproduktion och mervärde-realisering*, en enhet där produktionen av mervärde är meningslös om inte mervärdet också

¹⁶ Även här bortser vi från det konstanta kapitalets värdeelement, men det förändrar ingenting i sak för detta resonemang.

realiseras genom försäljning. Det ena momentet förutsätter det andra.

Problemet för ackumulationen är att de två momenten står i motsättning till varandra.¹⁷ Marx:

Varje kapitalist vet att hans arbetare inte förhåller sig till honom som konsument och önskar därför att hans konsumtion, det vill säga hans utbytesförmåga, hans lön, ska hållas nere så mycket som möjligt. Naturligtvis önskar han samtidigt, att den *andre* kapitalistens arbetare ska vara en så stor konsument av hans egna varor som möjligt. Men förhållandet mellan *varje* kapitalist och hans egna arbetare är *förhållandet över huvud taget mellan kapital och arbete*, det väsentliga förhållandet.¹⁸

Varje kapitalist vill pressa ner just sina arbetares löner, samtidigt som han vill att alla andra arbetare ska vara köpkraftiga konsumenter av hans varor. När alla kapitalister tänker likadant går inte ekvationen ihop. De exploaterar var och en sina egna arbetare hårdare, med resultatet att *den sammanlagda efterfrågan krymper*. Den ene kapitalistens billigare arbetare blir den andra kapitalistens fattigare konsumenter, och den arbetande befolkningen utgör ”en mycket stor del av konsumenterna”.¹⁹ Visserligen tillverkas i många branscher varor som ingen vanlig arbetare köper — stål, maskiner, traverser, telekommunikationsnätverk — utan som är till för *andra kapitalister* att använda i sin produktion. Men också denna avdelning av ekonomin, den som producerar produktionsmedel, är beroende av att någon enkel människa köper den bil, den telefon eller den datatjänst som produktionsmedlen i slutändan leder fram till.²⁰

När ackumulationen tar in mer luft i sin ena lunga spräcker den sin andra. Kapitalisternas kamp för en högre mervärdekvot blir oavsiktligt en kamp för lägre efterfrågan i ekonomin: *ju större mervärde de får fram, desto svårare blir det att realisera det*.²¹

En snäv gräns sätts för konsumtionen. Vad värre är för kapitalisterna har de en tendens att blunda för den och gå på som om den inte fanns. När den expansiva fasen sätter i gång har de blicken fixerad vid en enda punkt framför sig: vid extraprofiten, den som retligt åtråvärd dinglar från nästa innovation, den som kan tillfalla konkurrenterna; de kapitalister som inte är först måste hasta efter, ingen som vill överleva kan stanna vid den gamla tekniken, alla måste investera mer. Detta är en

lag för den kapitalistiska produktionen, given genom de ständiga revolutionerna i själva produktionsmetoderna, den därmed ständigt förknippade värdeminskningen av existerande kapital, den allmänna konkurrenskampen och tvånget att förbättra produktionen och utvidga dess skala som enda möjlighet att fortleva under hotet om ruin. (...) *Men ju mer produktivkraften utvecklas, desto mer råkar den i strid med den tränga bas på vilken konsumtionsförhållandena vilar*.²²

Den tränga bas Marx tänker på är mervärdekvoten. Ju mer värde arbetarna skapar utan att ta med sig det hem, ju produktivare, intensivare och längre deras arbete blir desto mer värde har kapitalisterna att avyttra på marknaden. I en expansiv fas är detta just vad som sker: produktiviteten höjs och kapitalisterna får allt fler varor att sälja till kunderna. Men om inte lönerna stiger i samma takt — om expansionen vilar på en hög mervärdekvot som inte heller sjunker under dess gång — växer produktionen av mervärde snart ifrån marknaderna och kapitalisterna springer in i väggen: de folktomma butikernas vägg.²³

För det krävs inte att arbetarna i absolut mening blir fattigare. Det räcker att förhållandet mellan den andel av värdet som går till dem och det totala värdet de skapar utvecklas mot ett

¹⁷ Jfr Harvey (1999), s 88-89.

¹⁸ Marx (1971), s 125. Kurs i original. Jfr s 85.

¹⁹ Ibid., s 125.

²⁰ Se t ex Sweezy, s 167-173.

²¹ Jfr Marx (1971), s 127-128; Lebowitz, s 120-122.

²² Marx (1978), s 223. Min kurs.

²³ Sweezy, s 176-183; Clarke, s 65. Många varianter av överproduktions teorin om kapitalistiska kriser bortser från att mervärdekvoten är premissen. Det klarläggs på ett lysande sätt, i polemik med Robert Brenner, i Lebowitz, s 120-124.

större *relativt glapp*. Butikerna är folktomma i förhållande till den mängd varor som expansionen smattrar fram, föräldrarna har inte råd att ge sina barn lika många nya cyklar som fabriken producerar; den av mervärdekvoten begränsade konsumtionen släpar hela tiden efter.²⁴

Ett tillstånd av *överproduktion* inträder. Det kan antingen ta sig formen av osålda varulager eller av outnyttjad produktionskapacitet; anläggningar som går på halvfart för att inte överflödiga varor ska tillverkas. Båda företeelserna representerar överksamt kapital och är lika förödande för profiten.²⁵

Detta är det strukturella problemet i den femte långa vågen. Den lider av en inbyggd brist på efterfrågan som ständigt riskerar att bryta fram i överproduktion.

”Vem ska köpa 25 procent mer datachips, integrerade kretsar och halvledare varje år?”, frågade Ernest Mandel i sin sista våganalys innan han dog.²⁶ Produktiviteten höjs våldsamt, ny teknik installeras, företag byggs ut *men efterfrågan växer inte*, ty den expansiva fasen är byggd på hög mervärdekvot. Den är baserad på ett sätt att organisera produktionen — det andra stadiet — som används till att *förhindra lönehöjningar*. I den skatteförmedlade klasskampen ser det likadant ut, när det rörliga kapitalet länsar den offentliga sektorn och dess arbetare på köpkraft.²⁷ Processens olika aspekter fungerar på samma sätt: de håller (den potentiella) profiten uppe, och de håller (den reella) efterfrågan nere.

Sålunda växte den amerikanska industrins produktionskapacitet med 4,3 procent rekordåret 1997, utan att den privata, lönebaserade konsumtionen växte alls.²⁸ Samma mönster utvecklades i de andra avancerade kapitalistländerna.²⁹

I detta ligger en fundamental ohållbarhet.

Det är den som skiljer den femte vågen från den fjärde. Under kapitalismens guldålder tenderade reallöneutvecklingen att följa produktiviteten tätt och realiseringen var aldrig något problem. Nyavlönade kunder kom till affärerna i samma takt som de senaste leveranserna, kassamaskinerna dunkade på. Avdelningen för produktion av produktionsmedel växte och lämnade över sina varor till avdelningen för produktionen av konsumtionsvaror som växte och lämnade över sina varor till återförsäljarna, jämnt, proportionerligt och stabilt.³⁰ Det var länge en hållbar expansion, väl spridd över hela den avancerade kapitalismen.

Men till slut stötte den fjärde vågen emot sin gräns: en tömd reservarmé. Kapitalismen inledde decennier av omstrukturering som till slut löste problemet, bara för att därigenom bygga in ett annat. *Från en alltför stark arbetarklass till en alltför svag, från en allt för låg mervärdekvot till en allt för hög, från risker i produktionssfären till risker i realisationen* likt ett barn som leker leken att rulla ner för en backe: ena sekunden på mage, nästa på rygg.³¹

Globaliseringen löste det dominerande existensproblemet i den fjärde vågen, bara för att därigenom skapa ett nytt dominerande existensproblem åt den femte. Nu gäller det den strukturella bristen på efterfrågan. Nu är det där det knakar.

Vem tar sig an detta problem?

²⁴ Sweezy, s 174-175; Mandel (1981), s 80.

²⁵ Weisskopf, s 346-347; Sweezy, s 179-180.

²⁶ Mandel (1995), s 134. Jfr Mandel (1981), s 111.

²⁷ Jfr Went (2000), s 100.

²⁸ Brenner (1998), s 256.

²⁹ Se *ibid.*, s 249, 254-256; Went (2000), s 100-101.

³⁰ Armstrong et al, s 119-124; Went (2000), s 95, 101.

³¹ Jfr Albarracín & Montes, s 55, 68-70; Harvey (1999), s 172-174. Samma mönster kan, fascinerande nog, utläsas i de tidigare vågorna: en faktor bakom 1870-talets kris var arbetarklassens styrka, medan dess svaghet var huvudorsaken till mellankrigstidens överproduktionskatastrof. Mage, rygg, mage, rygg.

Det välsignade underskottet

Under 1990-talet led de avancerade kapitaliststaterna av att efterfrågan på deras inhemska marknader inte växte tillräckligt. För att få sålt sina varor, allt snabbare framställda, tvingades de i allt större utsträckning exportera. Nu nådde exportens tillväxt i relation till varuproduktionen sin högsta punkt i modern tid: mellan 1990 och 1997 ökade OECD-ländernas export nästan tre gånger så mycket som deras BNP.³² Kapitaliststaterna försökte underhålla sin allt högre produktivitet och investeringstakt, i trots mot den arbetande befolkningens stagnerande efterfrågan, genom att helt enkelt skeppa sina varor till främmande land.

Men alla kan inte exportera. Någon måste importera också, om inte resultatet ska bli att världsmarknaden fylls av varor som ingen köper, omedelbar deflation och depression. Det allmänna exporterandet kunde bara omvandlas till allmän expansion om *en djup källa till efterfrågan* sprang fram någonstans i världsekonomin.

Den kunde bara komma från ett enda land.

1993, samtidigt som den femte vågen inleddes, påbörjade det amerikanska handelsunderskottet sin färd mot höjderna. Det året låg underskottet på 100 miljarder dollar; sju år senare, efter en särskilt kraftig stigning under 1990-talets två sista år, hade det mer än fyrdubblats. År 2000 importerade USA varor för 450 miljarder dollar mer än landet exporterade. Det var det högsta underskottet i landets historia, välsignelse för kapitalismen. I den aldrig sinande källan av dollar fann kapitalisterna från EU och Sydostasien den efterfrågan de sökte, USA:s jätteimport var den enskilt viktigaste faktorn i 1990-talets globala expansion, det var den som drog upp EU:s exportindustri och hela ekonomi från 1994 och framåt, den som fick Sydostasien att överleva kraschen 1997, ja, det var också den som höll Japan under armarna och såg till att landet inte föll ihop helt.³³

Utan det amerikanska handelsunderskottet, ingen femte våg. Den var det byggmaterial som krävdes för en realisering av de stigande profiterna.³⁴

Vi har redan följt underskottets genealogi bakåt i tiden. Det etablerades på allvar i början av 1980-talet, när Ronald Reagan slutförde avregleringen av kapitalmarknaderna och kapital började strömma in till Wall Street. Dollarkursen steg, importerade varor blev allt billigare och dollarns ställning som världsvaluta bekräftades. Efter ett kort mellanspel av underskottsbekämpning under Bill Clintons första presidentår — med svåra konsekvenser för den globala efterfrågan — blev underskottet ett armeringsjärn i världskapitalismens konstruktion. Det hade inte varit möjligt om inte andra avancerade stater stått uppställda som i ett bygglag och *langat in kapital* i USA: mellan 1995 och 2000 växte summan av amerikanska tillgångar som ägdes av utländska aktörer från 3,4 till 6,4 biljoner dollar, motsvarande 75 procent av USA:s BNP.³⁵ Det var det tydligaste sättet att säga: *vi tror på dollarn*.

Så skapade de avancerade kapitaliststaterna gemensamt det globala seignioraget, detta oerhörda privilegium för USA som inte snålade på tacksamheten och återgäldandet: handelsunderskottet frälste nästan hela centrum till expansion.

Så möter allmänintresset egenintresset i en hegemonisk formation.

Processer nära besläktade med globaliseringens höjning av mervärdekvoten lade en gång i tiden grunden för anordningen med amerikanskt handelsunderskott och seigniorage, och nu

³² 6,7 respektive 2,4 procent. Brenner (2002), s 45-46.

³³ Ibid., s 3, 95, 175, 266-270; Brenner (2004), s 83-84; Todd, s 77-84, 133-134; Rigaci, s 3.

³⁴ Se t ex *The Economist*, "Flying on one engine", 20/9 2003; The Conference Board: "U.S. Economic Growth Will Slow in 2003; Globalization May be Stagnating", 3/4 2003. Omvänt innebär detta att de andra delarna av centrum — EU och än mer Japan — hade betydande överskott i sina handelsbalanser.

³⁵ Brenner (2002), s 208-209; Brenner (2004), s 82-84; Arrighi (2003), s 66; *The Economist*: "Reaganomix redux", 20/9 2003.

fungerar den som den främsta ersättningen för konsumtion från arbetarklassen. Varför skulle detta vara ett tecken på amerikansk svaghet, som undergångssociologerna tror? Det är ett tecken på att USA sköter uppdraget som hegemon mycket väl.

Skulle någon kunna ta över uppdraget? Inte eurons EU, som i sina statuter har underskotts-bekämpningen inskriven som högsta prioritet och hela tiden fört en sträng åtstramningspolitik. Det har inverkat *negativt* på den globala efterfrågan. Det har gjort den europeiska industrin än mer beroende av den amerikanska marknaden och visat att EU, som den monetära unionen en gång ser ut, inte är någon alternativ kandidat till posten som hegemon i den femte långa vågen. EU gör bara saken värre.³⁶ Ett europeiskt seigniorage och handelsunderskott av amerikanska proportioner förefaller otänkbart, och därtill kommer att EU saknar en enhetlig kapitalmarknad av Wall Streets snitt och en lika sammanhållen finanspolitisk apparat som USA.³⁷

Föreställningarna om att EU skulle kunna ersätta USA har alltså hittills varit fantasifoster. De nås även av vissa borgerliga analytiker av världsekonomin, som oroas av den obalans det amerikanska handelsunderskottet utgör och uppmanar EU att skapa större inre efterfrågan — förgäves. Mer realistiska experter ser att den amerikanska marknaden saknar kvalificerad ersättare i världsekonomin.³⁸

Troligare är alltså att paradoxen kommer att fortsätta. Globaliseringen, denna upplösning av de nationella ekonomierna, har framträtt i en expansiv fas som mer än någon annan i kapitalismens historia varit avhängig en enda nation.³⁹

Eller som Bill Clintons gamle finansminister uttryckte saken år 2003: ”Världsekonomin flyger på en motor.”⁴⁰

Nådens bubbla — och sedan?

Men en motor behöver bränsle. Den amerikanska ekonomin måste själv drivas av något som var tillräckligt starkt för att också hålla världsekonomin flygande. Detta bränsle kunde omöjligen vara den amerikanska arbetarklassens efterfrågan, så som en gång varit fallet under guldålderns era av *en Ford till varje familj och brödrostar i varje kök*. Grunden för den femte expansiva fasen i USA var ju, som vi sett, en allt högre mervärdekvot, med sensationell höjning av produktivitet och intensitet, sjunkande organisationsgrad under trycket från ständiga flyttshot, övertid och *lay-off*-dagar och fallande reallöner långt in i tillväxtåren.⁴¹

Efterfrågan måste komma från något annat skikt i samhället.

Halvägs in i 1990-talet kom den, och den gjorde USA:s ekonomi till något mer än ett flygplan: till en raket. New York-börsen började stiga. Ursprungligen var det profiternas löftesrika utveckling som sköt iväg de amerikanska företagens aktier, i synnerhet i it-branschen, och till det kom en betydande assistans från Federal Reserve. Banken sänkte sina räntor 1993, 1995 och ånyo 1998, 1999. Alan Greenspan såg det som en medveten strategi: håll räntorna så låga som möjligt, så att det blir billigt för aktörerna att låna pengar *så att de kan köpa aktier*. De låga räntorna skapade en likviditet tillgänglig för varje kapitalist, liten

³⁶ *The Economist*: ”The tortoise and the hare”, 16/8 2003; *The Economist*: ”Flying on one engine”, 20/9 2003. Jfr Boltho, s 5.

³⁷ Gowan, s 75; jfr Carchedi (2001), s 163-164.

³⁸ Prov på det förstnämnda: *The Economist*: ”Leadership and Luck”, 20/9 2003. Prov på det senare: The Conference Board: ”U.S. Economic Growth Will Slow in 2003; Globalization May be Stagnating”, 3/4 2003.

³⁹ Den första långa vågen var förvisso också starkt koncentrerad till Storbritannien, som ju då var det enda industrikapitalistiska landet av betydelse.

⁴⁰ *The Economist*: ”Flying on one engine”, 20/9 2003.

⁴¹ Brenner (2002), s 128-137, 211-213, 236-241; Brenner (2004), s 91-92. Själv använder Brenner inga marxistiska begrepp; han presenterar en oerhörd mängd empiri som han använder för en egen kristeori. Detta teorival kölhalas effektivt av Lebowitz.

som stor, och mycket riktigt skyndade de sig att låna och ge sig in på New York-börsen för att ta del av de stigande vinsterna. Det drev upp kurserna ännu mer.⁴²

Ut kom en efterfrågan. När de hushåll som ägde aktier såg hur de steg i värde och läste och hörde att *the sky is the limit* kände de sig trygga: vi sitter på värdefulla tillgångar. De kommer att bli ännu värdefullare i framtiden. Varför inte gå till banken, visa upp vår aktieportfölj och be om ett lån? Räntan är låg, den där nya tyska bilen ser lockande ut... Ju mer New York-börsen steg, desto mer tecknade de aktieäggande hushållen lån för att konsumera. De sparade mindre än någonsin, de skuldsatte sig upp över öronen, utan fruktan för morgondagen tog de chansen att shoppa för livet: mellan 1992 och 1997 växte försäljningen av varaktiga konsumtionsvaror — bilar, datorer, andra teknologiska apparater — med 6 procent om året. Efter 1997, när Federal Reserve satsade allt på att driva upp börsen, växte den med det dubbla.⁴³

Det var de rika. Det var de rika hushållen som ägde aktier — 98 procent av alla aktier i USA tillhör den rikaste femtedelen av befolkningen — och det var de som tog lån; den rikaste femtedelen stod för nära 100 procent av den totala minskningen av sparandet i landet och för lika mycket av ökningen i konsumtion. I stället för familjebilar som ingen hade råd att köpa specialiserade sig bilföretagen på högstatusbilar för urbana aktieägare.⁴⁴ Det var *ananas järpe frossa och njut* på basis av en absolut fenomenal börsutveckling.

Företagen betedde sig på samma sätt. De lånade för att köpa aktier, såg sina egna kurser stiga, nyemitterade och tog för sig av det lättillgängliga penningkapitalet för att investera i jakten på extraprofiter. Investeringarna växte med 13,6 procent om året, produktiviteten följde med, den amerikanska ekonomin steg.⁴⁵

Därmed kunde det handelsunderskott upprättas som gjorde det möjligt för andra avancerade kapitaliststater att realisera sina profiler. Ju högre New York-börs, desto större varuimport till USA; mellan 1997 och 2000 ökade även den med 13,6 procent per år.⁴⁶

Den privata efterfrågan växte dubbelt så snabbt i USA som i övriga avancerade stater, vars ekonomier levde på stimulansen från exportinkomsterna: centrum flög med den amerikanska börsen.⁴⁷

Men börsen var en bubbla.

Redan 1997 vände den amerikanska industrins profiler nedåt. Till följd av den stora varusträngseln på världsmarknaden, när alla exporterade så mycket de kunde, var konkurrenspositionerna känsliga för hur växelkurserna rörde sig — stigande valuta gjorde ett lands varor dyrare — och från 1990-talets mitt steg dollarn. Det gjorde det svårare för de amerikanska exportföretagen att sälja utomlands.

Men vad brydde sig New York-börsen om det? Den fortsatte att stiga även sedan viktiga företag redovisat minskade försäljningsintäkter, ty aktörerna var övertygade om att profitens framtid var ljus och det gällde särskilt it-branschen: i fråga om den var de troende. Den nya ekonomin var en väckelserörelse. Den ställde så höga profiler i utsikt och flödet av ny

⁴² Brenner (2002), s 138-145.

⁴³ Ibid., s 152, 175-176, 189, 198-202; O'Hara s 31-32.

⁴⁴ Brenner (2002), s 191, 199, 259; O'Hara s 34. Brenner citerar en anonym expert som utnämnde det sena 1990-talets högkonjunktur till den första i USA:s historia att drivas av "yuppieslöseri".

⁴⁵ Brenner (2002), s 144-146, 192-195, 199-202.

⁴⁶ Ibid., s 204.

⁴⁷ *The Economist*: "Flying on one engine", 20/9 2003. Allt detta gör naturligtvis undergångssociologin ännu mer mossig. 60 procent av världens totala BNP-tillväxt kom från och med 1995 från USA; en utklassning av EU och Japan. "För Europa är det en oerhörd svaghet att inte självt kunna generera ekonomisk tillväxt, utan ständigt tvingas lita till USA som motorn i världsekonomin." Johan Schuck: "USA drar ifrån Europa", *Dagens Nyheter*, 24/1 2004. Föreställningen om ett relativt fall för USA jämfört med andra länder hör uppenbarligen inte hemma i vår tid, eftersom tendensen sedan den femte vågens start har gått åt rakt motsatt håll. Må Wallerstein vila i frid.

likviditet var så stort att aktiekurserna fortsatte uppåt och lämnade de reellt existerande profitterna på marken under sig som knappt synliga prickar. Under första halvan av 2000 förhöll sig kurserna på Nasdaqbörsen till den verkliga utdelningen som 400 till 1.⁴⁸

De astronomiska belopp som börsen trollade fram utgjorde ett *fiktivt kapital*.⁴⁹ De saknade materiell bas. Deras enda substans var förväntningar om en framtida utveckling som inte existerade i en sinnevärld.

Det var dömt att spricka. I juli år 2000, *samtidigt som förhandlingarna mellan Israel och PLO bröt samman vid toppmötet i Camp David*, kom en ström av rapporter om förluster och usla bokslut från amerikanska företag. Det ena efter det andra så kallade e-företaget gick i konkurs, utan att någonsin ha gjort någon vinst. Nu insåg till sist aktiespekulanterna att kurserna hade förlorat all kontakt med jorden och skiftade humör, sålde sina aktier medan de ännu var värda något, kurserna sjönk, ännu fler aktörer sålde ut ännu mer av sina innehav — och så vidare, nedåt. Fallet började på Nasdaq och New York-börsen och spreds sedan till andra delar av centrum, där aktiemarknaderna hade utvecklats på samma sätt som i USA.

I september 2001, *samtidigt som Al Qaidas självmordsbombare flög in i World Trade Center*, hade världens sex största börser förlorat en tredjedel av sitt totala värde.⁵⁰

Fiktivt kapital pyste ut i en osynlig rök av ingenting.

Den positiva efterfrågespiral som utgått från USA bytte därmed riktning. Värdet av de amerikanska hushållens samlade aktieegendomar sjönk med 31 procent mellan första kvartalet 2000 och första kvartalet 2001. Tillväxten i den privata konsumtionen tvärstannade. Samma fallande aktievärde drabbade företagen: bankerna förlorade förtroendet för dem, lån beviljades inte längre. Investeringarna kollapsade.⁵¹

I stället blev det nu synligt vad som pågått inne i börsbubblan.

Amerikanska företag upptäckte att de hade skaffat sig en produktionskapacitet som inte svarade mot någon effektiv efterfrågan. De hade under 1990-talets slut investerat maniskt: eftersom aktiekurserna bara steg, eftersom det var praktiskt tagit gratis att låna och alla andra investerade hade de köpt fabriker och maskiner som nu bara stod där, gapande sysslösa. Allra värst var läget mitt i den informationsteknologiska revolutionen. Under 2000 svarade telekomindustrin för en fjärdedel av den privata sektorns investeringar, men i april 2001 utnyttjades telekommunikationsnätverkens kapacitet till ofattbart låga 2,5 procent. Resten var överflödigt i relation till kundunderlaget.⁵²

En generell överkapacitet blottades i hela den avancerade kapitalismen. Innan börsfallet, i februari 1999, hade *The Economist* konstaterat att

tack vare enorma överinvesteringar, särskilt i Asien, är världen översvämmad av överkapacitet i branscherna för datachips, stål, bilar, textilier och kemikalier. Bilindustrin bedöms exempelvis ha minst 30 procent outnyttjad kapacitet världen över — ändå byggs nya fabriker i Asien i en strid ström.

Tidningen konkluderade att det globala gapet mellan industriell kapacitet och konsumtion var större än någon gång sedan 1930-talets depression.⁵³ Ju längre expansionen pågick, desto mer vidgades det, men så länge den amerikanska börsen steg kunde det fyllas hjälpligt av fiktionskonsumtion, framtidsoptimism och därav följande stimulanseffekter. Efteråt fanns inte längre något som hindrade världsmarknadspriserna från att falla handlost: den enda möjligheten att

⁴⁸ Brenner (2002), s 182-186, 209, 248.

⁴⁹ Om det fiktiva kapitalets hemligheter, se Bryan; Harvey (1999), s 266-280.

⁵⁰ Brenner (2002), s 248; Brenner (2004), s 62.

⁵¹ Brenner (2002), s 251-253; Brenner (2004), s 65.

⁵² OECD (2003a), s 6-8; Brenner (2002), s 250, 256-257.

⁵³ Citerad i Brenner (2002), s 268.

få sålt varorna var att sänka priserna.

Fallande priser är något av det värsta kapitalister vet. De gör det mycket svårt att realisera mervärdet till profit. Enligt en beräkning — ett talande *tecken* — krympte nettoprofiten i USA:s tillverkningsindustri med hela 46 procent från mitten av 2000 till mitten av 2001.⁵⁴ Under samma period rasade den amerikanska BNP-tillväxten från +5 procent till -1 procent och investeringarna från +9 till -5, ett tvärare fall än någonsin sedan andra världskriget.

Och naturligtvis: de västeuropeiska och östasiatiska kapitaliststaterna drogs med. Deras tillväxt stannade nästan helt. OECD konstaterade bekymrat att ”efter att ha understött den aggregerade efterfrågan i världen under större delen av det gångna decenniet är den amerikanska ekonomin på väg att reducera den ekonomiska dynamiken i världen”.⁵⁵

Den femte vågen tyckets avbruten i förtid.⁵⁶

Den femte vågens kapitalackumulation har en strukturell styrka: en hög och stigande mervärdekvot. Den har en lika strukturell svaghet: problem med mervärderealiseringen. För att hållas rullande kräver den *ett artificiellt substitut för arbetarklassens efterfrågan*. Eftersom globaliseringen står i vägen för en starkare, mer köpkraftig arbetarklass uppstår ett tomrum som måste fyllas av någon annan.

Under andra halvan av 1990-talet löste kapitalismen problemet genom att producera fiktivt kapital på centrums, och i synnerhet USA:s, börser.⁵⁷ De hushåll som ägde aktier kunde gå loss i konsumtion på grundval av uppblåsta tillgångar. På så vis benådade bubblan världen från överproduktions-kris — men bara tillfälligt. Under perioden från Camp David-toppmötet till 11 september-attackerna sprack bubblan och försvann. Aktiespekulanterna, som fram tills dess visat avgjord kompetens i konsten att hålla överproduktionen borta, avslöjades som en flock manodepressiva lajkor som föll hart mot jordens yta.

År 2000 stod kapitalismen inför problemet med *hur mervärdet ska realiseras* i hela sin akuta nakenhet.

Något annat substitut måste till. Fram med det snabbt! Några andra kapitalistiska aktörer måste avlösa aktiespekulanterna i tomrummet. Den amerikanska ekonomin, som drev den övriga världsekonomin, måste få ett nytt bränsle.

Varifrån skulle det kunna komma?

En provins att vila i

I januari 1912 gick Rosa Luxemburg för sista gången igenom manuset till den bok hon arbetat på i två års tid. Det var en sammanställning av Marx' ekonomiska teori, så som hon lärt ut den till tusentals elever vid Berlins socialdemokratiska partiskola. Som föreläsare var hon berömd för sin lyskraft, sina livfulla referenser till världslitteraturen och, inte minst, sin kompromisslöst ortodoxa tro på giltigheten i Marx alla teser. Nu hade hon sammanfattat mästaren i en ”introduktion till nationalekonomin” åt partiet att sprida till envar, och hon var i färd med att slutkontrollera fotnoterna.⁵⁸

Då upptäckte hon ett fel. *Det är något som inte stämmer*. Hon började bläddra i sina anteckningar, slog upp citaten igen, och när hon på nytt läste igenom de sista partierna av andra bandet av *Kapitalet* blev hon säker.

⁵⁴ Ibid., s 254-255, 261, 271. Angående fallet i profitkvoten i slutet av 1990-talet, jfr Moseley, s 163, 166. Angående pressen att sänka priserna, se OECD (2001b), s 22.

⁵⁵ OECD (2001b), s 21. Jfr Brenner (2004), s 63-64; O'Hara, s 20; Boltho, s 6.

⁵⁶ Robert Brenner skriver att ”fem års boom mellan 1995 och 2000 kunde knappast matcha de tjugofem åren av lång expansion mellan 1948 och 1973”. Brenner (2002), s 220. Kurs i original.

⁵⁷ Om fiktivt kapital som medel för mervärderealisering, se Harvey (1999), s 95.

⁵⁸ Ettinger, s 209-210; Luxemburg (2003), s x.

Det går inte ihop.

Rosa Luxemburg lade sitt manus åt sidan och började skriva en helt annan bok. Senare beskrev hon episoden i ett brev:

Jag levde som i trans. Dag och natt varken såg eller hörde jag någonting, under det att problemet klarnade så vackert framför mina ögon. Jag vet inte vad som gav mig den största njutningen: tankeprocessen... eller det litterära skrivandet med pennan i handen. Vet du att jag skrev alla 900 sidor i ett svep på fyra månader? Otroligt! Utan att ens gå igenom råmanuset en enda gång såg jag till att få det tryckt.⁵⁹

1913 utkom *Die Akkumulation des Kapitals*, en tegelsten om hur det kapitalistiska produktionssättet genererar imperialism. Rosa Luxemburg argumenterade för att ackumulationen har så stora egna problem att den som av ett inre tvång drivs ut för att plundra, skövla och kriga, och det enda som kan befria världen från blodsugningen är en revolution. Det är det tyngsta verket i den klassiska imperialismteorin; det enda skrivet av en kvinna.⁶⁰

Det som försatte Rosa Luxemburg i trans var problemet med realiseringen. Till skillnad från i alla tidigare produktionssätt är syftet med kapitalistisk produktion inte att tillfredsställa mänskliga behov, utan att göra profit. Men för det måste kapitalisterna ta en omväg över de mänskliga behoven. Någon måste finnas där som behöver varorna och kan betala för dem; om de inte avsätts och återkommer i penningform har ackumulationen ”fått missfall”.⁶¹

Kapitalisterna har inget annat val än att ge sig ut och finna en effektiv efterfrågan för sina produkter.

Det stör dem. Mot sin vilja tvingas de till en ständig

skytteltrafik från det privata kontoret och fabriken där obehöriga ej äger tillträde och där kapitalistens egen vilja är högsta lag, till varumarknaden där ingen sätter upp några lagar och varken vilja eller förnuft gör sig gällande. (...) [Om kapitalisten här] kan få vad han behöver beror på faktorer och händelser som befinner sig bortom hans kontroll och tar form bakom hans rygg. För att realisera sin ökade varumängd fordrar den enskilde kapitalisten en växande marknad, men han har inget som helst inflytande över hur stor den allmänna efterfrågan eller efterfrågan på just hans vara är.⁶²

Det är alltså något obehagligt, irriterande kliande med att alltid behöva ta omvägen ut på denna öppna marknad: den lever sitt eget liv. Den enskilde kapitalisten kan aldrig veta om marknaden kommer att möta honom med de pengar han vill ha. Särskilt påträngande blir problemet när — och här känner vi igen resonemanget från *Kapitalets* tredje band — konkurrensen och profitjakten driver honom att expandera, samtidigt som arbetarklassens konsumtionsförmåga begränsas strängt.⁶³ Så länge kapitalisterna lämnas ensamma med sig själva och sina arbetare tycks de oundvikligen fastna i detta hopplösa dilemma. Kapitalisterna behöver något mer, de behöver något tredje för att klara realiseringen.

I sitt sista kapitel fixerade Luxemburg en ingrediens i imperialismen som ingen annan av de klassiska teoretikerna tog upp: produktionen av vapen.⁶⁴ Kriget som bransch. Militarismen.

⁵⁹ Luxemburg (2003), s x.

⁶⁰ Här är inte plats att presentera och diskutera den originella, närmast avvikande imperialismteori Rosa Luxemburg blivit känd för. Teorin presenteras mest lättillgängligt i den sista tredjedelen av Luxemburg. Värdefulla diskussioner av den återfinns i Sweezy, s 200-205; Edvinsson & Harvey; Rowthorn.

⁶¹ Luxemburg (2003), s 10-11, 16.

⁶² Ibid., s 17.

⁶³ Ibid., s 12-13, 106, 323-326.

⁶⁴ Lenin pratade över huvud taget inte om militarismen. Kemp, s 30. Bucharin har en kort diskussion av den, som slutar med att han avfärdar dess ekonomiska betydelse. Bucharin, s 126-127. Men redan i sin berömda polemik mot Bernstein gjorde Rosa Luxemburg militarismen — denna ”kapitalistiska sjukdom” — till ett centralt tema i sin analys av hur systemet var på väg att förfalla. Luxemburg (1966), s 49-51. Skälet till att Luxemburg och inte någon av de ryska marxisterna uppmärksammade fenomenet är säkerligen dess centrala roll i Tysklands ekonomiska och politiska liv under 1800-talets slut och 1900-talets början. Rowthorn, s 261-262.

Just här finns något alldeles unikt.

Militarismen, inleder Luxemburg, bör betraktas ur rent ekonomisk synvinkel: först då blir det tydligt att den ”i sig själv utgör en provins för ackumulation”.⁶⁵ Där finns aktörer som lever på att producera medel för krig. Där finns kapitalister som i vanlig ordning börjar med penningkapital, köper produktionsmedel och arbetskraft och *tillverkar stridsmedel* som sedan säljs, men de skiljer sig från andra kapitalister på en avgörande punkt. De har en enda, mycket speciell kund: staten. Endast den kan föra krig. För att finansiera inköp av stridsmedel tar staten upp skatt, och samlar på så vis in pengar som

nu börjar en helt ny karriär. Som ny köpkraft, varken tillhörande arbete eller kapital, intresserar det sig för nya produkter i en särskild bransch som varken sörjer för arbetarnas eller kapitalisternas behov, och som därför ger kapitalet nya möjligheter att skapa och realisera mervärde.⁶⁶

Skatten tas från arbetare, från bönder och lägre mellanskikt, och staten smälter sedan ner deras ägodelar till något för kapitalet ytterst lockande:

Vad som normalt skulle ha lagts på hög av bönderna och de lägre mellanskikten tills det växt tillräckligt mycket för att placeras i sparbanker frigörs nu och konstitueras som en effektiv efterfrågan och en investeringsmöjlighet. Mångfalden av obetydlig, individuell efterfrågan på en lång rad olika varor (...) omvandlas till statens robusta och homogena efterfrågan. Och tillfredsställandet av denna efterfrågan förutsätter en storindustri av högsta rang. Det skapar de mest gynnsamma förhållandena för produktionen av mervärde.⁶⁷

Vad är det som är så lockande, så gynnsamt?

Att de kapitalister som producerar stridsmedel slipper ta omvägen över en okänd marknad.

I form av kontrakt med regeringen om leveranser till armén koncentreras konsumenternas utspridda köpkraft i stora kvantiteter som, fria från den privata konsumtionens nyckfall och fluktuationer, uppnår en närmast automatisk regelbundenhet och rytmisk tillväxt. Det är kapitalet självt som i sista hand kontrollerar rörelsen i den militaristiska produktionen genom lagstiftningen och pressen, vars funktion är att forma den så kallade 'allmänna opinionen'. Det är därför denna särskilda provins för kapitalackumulation till en början ser ut att vara förmögen till oändlig expansion. Alla andra försök att expandera marknader och etablera operationsbaser för kapitalet beror till stor del på historiska, sociala och politiska faktorer bortom kapitalets kontroll, men produktion för militarism utgör en provins vars fortgående utvidgning primärt bestäms av kapitalet självt.⁶⁸

Eftersom kapitalistklassen behärskar den borgerliga staten är den, i fråga om vapen, både köpare och säljare. Den behöver inte vika av till något möte med oberäkneliga, ibland luspanka människor: det är bara att öppna dörren mellan fabrikskontoret och regeringskontoret och sätta dit underskriften längst ner — så är realiseringen avklarad. Nästa beställning kommer när den ska, leverensdatumet sätts i god tid, statens köpkraft är pålitlig. Det osäkra försäljningsmomentet har redigerats bort.

Premissen för denna friktionsfria ackumulation är just att kapitalistklassen i allmänhet, och stridsmedelsindustrin i synnerhet, verkligen utövar kontroll över statsapparaten.

Och Rosa Luxemburg visste inte hur rätt hon skulle få, nästan hundra år efter *Die Akkumulation des Kapitals*, i fråga om en stat som har den största samlade köpkraften och makten i kapitalismens historia.

Men en nyans av militarismen som ackumulationsprovins gick Luxemburg förbi.⁶⁹ Det är en nyans som är av största betydelse för oss, *det är den som gör provinsen oemotståndlig för den*

⁶⁵ Luxemburg (2003), s 434.

⁶⁶ Ibid., s 444.

⁶⁷ Ibid., s 446.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Jfr Joan Robinsons kritik i sitt förord, Luxemburg, s xxxvi-xxxvii

femte långa vågen och det var i stället en annan polsk-judisk och kvinnlig — men i det närmaste helt okänd — marxist som skulle fånga den med yppersta pregnans. Hennes namn är Natalie Moszkowska.

Möjligheten att utvidga den civila industrin, produktionen av nödvändighetsartiklar, är beroende av ett folks levnadsstandard. Hålls denna nere, så hämmas också produktions- och konsumtionsvaruindustrin i sin utveckling. Möjligheten till lönsamma kapitalplaceringar i den civila industrin är därför mycket begränsade. Kapitalet växer snabbare än värdeökningsmöjligheterna. Det snabbt växande kapitalet söker efter investeringsfält som är oberoende av folkets otillräckliga köpkraft; det vill ha produktionsområden med obegränsade investeringsmöjligheter. Och just ett sådant efterlängt område får kapitalet i krigsindustrin.⁷⁰

Ingen vanlig människa köper en kärnvapenbestyckad ubåt. Den går inte att äta, man kan inte ha på sig den, den är varken lämpad för att leva eller resa i. Den uppfyller inget mänskligt behov. Så är det med alla stridsmedel: de bidrar inte på något sätt till att uppehålla det som ekonomin är — ska vara — till för att uppehålla: livet. De konsumeras på andra sidan livets gräns, av döden. Genom att förstöra och förstöras, pulvrисera och pulvrисeras försvinner stridsmedlen i ett svart hål utanför ekonomin, och *det är just det som är det sköna med denna ackumulationsprovins*: inga köpkraftiga människor behövs för att mervärdet ska realiseras!

De enda människor som behövs är människor att döda.

Eftersom produktionen av nödvändighetsartiklar inte kan utvecklas tillräckligt på grund av folkets begränsade köpkraft, så måste kapitalet — även om det annars vore fredsälskande — i ökande utsträckning inrikta sig på produktion av mordvapen. Under de givna omständigheterna finner det inte något annat användningsområde. Medan man under den uppåtgående kapitalismen ägnade sig åt produktions- och konsumtionsvaruindustrin, så måste man under den nedåtgående kapitalismen företrädesvis bygga ut rustningsindustrin. Fredsindustrins utveckling hämmas alltmer genom bristande solvent efterfrågan och marknadsstockningar. Krigsindustrins utveckling känner inte några sådana hinder. Vid krigsfara kan den utvecklas i ett helt annat tempo, med tidigare okänd och oanad styrka.⁷¹

Stridsmedel förbrukas genom att utplåna och utplånas; man kan tillverka hur många som helst av dem utan att samhällets egentliga produktionskapacitet någonsin växer.⁷² Om staten i stället skulle tillverka skor vore den tvungen att bygga skofabriker som skulle öka ekonomins kapacitet att tillverka just skor, vilket i händelse av hotande överproduktion skulle fördjupa problemet.⁷³ Men staten är ensam om att skapa massdöd, i en sektor *vid sidan om*.

Produktionen av stridsmedel är alltså oberoende av arbetarklassens köpkraft, och inte heller fyller den på marknaderna för konsumtionsvaror eller produktionsmedel. Däremot har den förtjänsten att öka efterfrågan på allt som behövs för att tillverka vapen: maskiner, kemikalier, elektroniska komponenter, informationsteknik, stål, järn, gummi, andra råmaterial, vars framställning i sin tur kräver rader av andra varor. Rustningsindustrin sänder ut en *stimulerande efterfrågan* i den övriga ekonomin som, tacksam över varje avsättningsområde, kommer att förse den med allt vad den behöver, från produktionsmedel i vapenfabrikerna och konsumtionsvaror åt vapenarbetarna till design, transporter och andra tjänster.

Så riktas allt fler delar av ekonomin ut mot det svarta hålet.⁷⁴

I ett läge av hotande överproduktion är detta arrangemang idealiskt.

Nu absorberas kapital utan att den civila produktionens, produktions- och konsumtionsvaruindustrins prestationsförmåga växer, alltså utan att den samhälleliga konsumtionsförmågan måste

⁷⁰ Citerad i Mandel (1974b), s 30.

⁷¹ Ibid.

⁷² Robinsons förord i Luxemburg, s xxxvi.

⁷³ Exemplet från Cliff, s 4. Jfr Nitzan & Bichler (2002), s 207.

⁷⁴ Se Kidron, s 2; Cliff, s 3.

öka. Rustningsindustrins produkter varken efterfrågas eller bjuds ut på marknaden. Rustningsindustrin levererar inte till marknaden och är oberoende av dennas förmåga att absorbera varorna. Staten är här både uppdragsgivare och avnämare.

Men utbyggnaden av rustningsindustrin förebygger inte de faror, som den kapitalistiska ekonomin ger upphov till. I stället för explosionsfaran i form av kris får vi explosionsfaran i form av ett krig.⁷⁵

Kriget räddar vågen

I sin sista budget höjde Bill Clinton militärutgifterna. De hade vandrat nedåt i ett decennium, men för budgetåret 2000 vände presidenten om, sköt över mer pengar till försvarsdepartementet och inledde därmed den mest frenetiska upprustningen i USA sedan kalla krigets värsta dagar.⁷⁶ Efter att George W Bush tagit över skruvades stigningstakten upp. Så kom terrorattackerna den 11 september: alla dubier sopades undan, *vi måste försvara oss kosta vad det kosta vill* och när New York-börsen öppnade en vecka senare föll den med 14,4 procent under den första veckan, men vapenbolagens aktier steg: Raytheon +37 procent, L-3 Communications +35,8 procent, Northrop Grumman +21,2. En talesman för Boeing konstaterade sakligt att ”plånboken har öppnats”.⁷⁷

Attackerna kom, bokstavligen, som en skänk från ovan.

Mellan den 11 september och budgetåret 2004 växte sedan USA:s utgifter för militära aktiviteter med 41 procent. På denna korta tid steg försvarsbudgeten till 400 miljarder dollar, *en höjdpunkt 13 procent ovanför den genomsnittliga kalla krigsnivån*. Av alla dessa nya utlägg har bara en liten del kopplats till bekämpning av terrorism — mindre än en tredjedel av försvarsbudgeten, högt räknat. Det mesta har i stället gått till stridsmedel som ska göra det lättare för USA att krossa regionala militärmakter: armén har köpt vapen, lagt ut kontrakt och beställt fram nya system som kanske aldrig förr.

Om trenden håller i sig når försvarsbudgeten högre än kalla krigets topp inom ett par år.⁷⁸

Men i det amerikanska försvarsdepartementets budget är det en post som lyser med sin frånvaro. Det är utläggen för själva kriget. De skjuts till som en extra bonus: presidenten går till kongressen, förklarar vilka vitala intressen som hotas och ber ledamöterna godkänna ett tillägg *utöver* försvarsdepartementets rutinkostnader.⁷⁹

Den verkliga stöten uppåt är kriget i Irak.

Efter börsfallet år 2000 släpade den amerikanska kapitalismen benen efter sig. Krisen ville inte släppa. Året därpå kom inte BNP-tillväxten längre än till 0,3 procent, 2002 var den fortfarande inte mer än 2,4 procent och konjunkturinstituten spådde att den skulle förbli lika trög kommande år.⁸⁰ Men de fick fel. *I mars 2003 invaderade USA Irak*. Kongressen beviljade 78 miljarder extra till armén, en hisnande plötslig stegring, under krigets fem första dagar steg Dow Jones-index snabbare än på 23 år och det andra kvartalet år 2003 kunde USA registrera en tillväxt på 3,3 procent. Nu hördes det äntligen igen: jubel från Wall Street. Ackumulationen var tillbaka. *Aaah, profiten!*, här igen, på samma nivå som under 1990-talets bästa år.⁸¹

⁷⁵ Citerad i Mandel (1974b), s 30.

⁷⁶ Sipri, s 307-308; Johnson, s 55; Hartung (2003a), s 1.

⁷⁷ Hartung (2003b), s xxiv; siffrorna från Ciarocca.

⁷⁸ Fakta från Center for Strategic and Budgetary Assessments: ”FY 2004 Defense Budget Request: Back to Cold War-Level Spending and Beyond”, 31/1 2003; Center for Strategic and Budgetary Assessments: ”Funding for Defense, Military Operations, Homeland Security and Related Activities since 9-11”, 21/1 2004.

⁷⁹ Också budgeten för det efter 11 september inrättade departementet för ”hemlandets säkerhet” ligger utanför försvarsdepartementets. Se Hartung (2003b), s xxv.

⁸⁰ OECD (2003b), s i; OECD (2002), s 10.

⁸¹ Kursstigningen var alltså den högsta under en *femdagarsperiod* på 23 år: Marcia Vickers: ”How Real-Time War is Driving the Economy”, *Business Week*, 7/4 2003. Om budgetstegringen: Center for Strategic and Budgetary Assessments: ”One Year Later: The Cost of US Military Operations in Iraq”, 18/3 2004. Om

Bushadministrationen hade försökt med både jättelika skattesänkningar för de rika och fortsatt låga räntor. Det hade inte hjälpt. Det hade inte fått upp ekonomin från 2000 års recession. *Först med kriget i Irak kom den amerikanska expansionen in i sin bana igen. Först när staten delade ut de väldigaste beställningar till stridsmedelsindustrin och andra företag som deltog i invasionen kunde den femte vågen rulla vidare.*⁸²

Invasionen av Irak skapade den nödvändiga efterfrågan.

Under den vändpunkt som det andra kvartalet år 2003 utgjorde svarade ökningarna i militärutgifter direkt för 60 procent av tillväxten i USA, och utgiftsnivån bestod. Kriget i Irak var inte över, det gick in i sin ockupationsfas samtidigt som stimulanseffekterna spred sig ut genom den amerikanska ekonomin och nästa kvartal hoppade tillväxten upp till hela 8,2 procent, den högsta nivån på nitton år *halleluja*.⁸³

De som stod närmast krigets brinnande ugn och skyfflade in sitt kol behövde inte oroa sig för någon överkapacitet. Mellan kriget i Afghanistan och den länge emotsedda invasionen av Irak beordrade Raytheon treskift i de fabriker som tillverkar Tomahawkmissiler — de berömda laserstyrda — för att kunna möta efterfrågan. Detsamma gällde i de Boeingfabriker som spottar fram ”JDAM-kits”, flygvapnets precisionsstyrda standardbomber. Ursprungligen hade 87 000 sådana bombkitt beställts inför invasionen, men månaderna innan beställdes ytterligare 230 000: *skyffla snabbare*.⁸⁴

Underleverantörer till stridsmedelsindustrin hade bråda dagar, och de i sin tur måste öka sina inköp.⁸⁵ Irakkriget utlöste utöver de specifika utgifterna för ”Operation Iraqi Freedom” en drastisk höjning i den allmänna upprustningen. Bara för år 2003 växte den amerikanska försvarsbudgeten med 23 procent, och i det ingick bland annat

ett kontrakt på fyra miljarder dollar till Kalifornienföretaget Northrop Grumman för att arbeta på missilförsvarsprogrammet. Det är den sortens belopp som kan pånyttföda ekonomin för en hel region. Kalifornien är även i allmänhet en vinnare i säkerhetsboomen, som är beroende av teknologi från Silicon Valley.⁸⁶

Till skillnad från under 1990-talets högkonjunktur var det nu inte den privata konsumtionen som fungerade som bränsle i den amerikanska ekonomin. Det var den statliga. År 2003 ökade den privata konsumtionen med 2,3 procent, men den statliga ökade med mer än det dubbla — 5,3 — och sådan har trenden varit allt sedan millennieskiftet. Den nya offentliga slösaktigheten gällde nästan uteslutande stridsmedel, dollarmiljarder som östes ut till rustningskapitalisterna i landet med samma hämningslöshet som när en plötsligt nyrik för första gången stegar in i en lyxgalleria.⁸⁷

innebörden av stegringen, se OECD (2003b), s 3, 39-40. Tillväxstsiffran från Brenner (2004), s 88. Om jublet: Lennart Persson: ”Jubel på Wall Street efter oväntat BNP-lyft”, *Dagens Nyheter*, 1/8 2003. Om profiternas ökning i USA under andra kvartalet 2003, se OECD (2003b), s 12.

⁸² Andrew Gumbel: ”War Machine Powers the U.S. Economy”, *New Zealand Herald*, 2004; *The Progressive*: ”Bush's War Economy”, December 2003; Cypher.

⁸³ Ross Mayfield's Weblog: ”It's the War Economy, Stupid”, 19/1 2004; Andrew Gumbel: ”War Machine Powers the U.S. Economy”, *New Zealand Herald*, 2004; Brenner (2004), s 88.

⁸⁴ Ciarrocca; Hartung (2003b), s xii; Ceara Donnelley & William D. Hartung: ”New Numbers: The Price of Freedom in Iraq and Washington”, Arms Trade Resource Center, August 2003. JDAM = Joint Direct Attack Munition.

⁸⁵ Hartung (2003b), s 73.

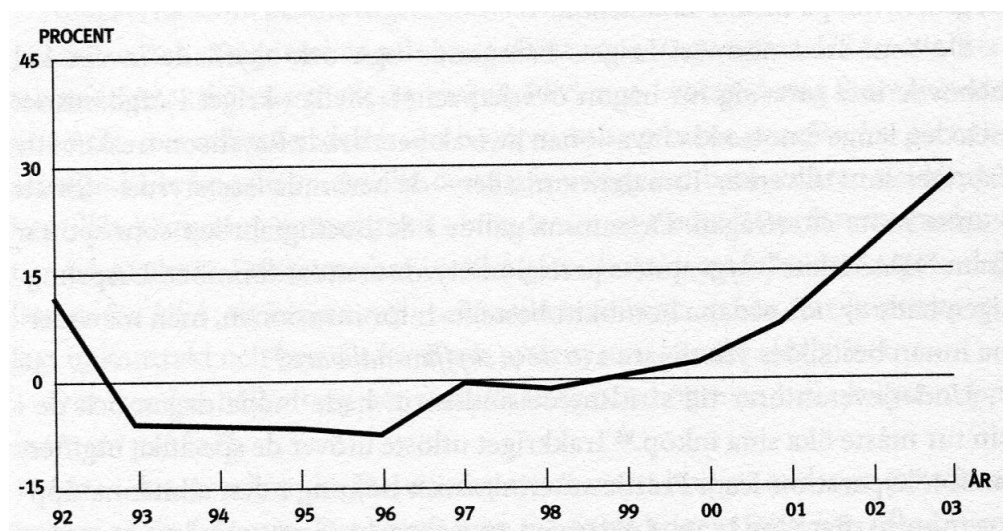
⁸⁶ Citatet från Andrew Gumbel: ”War Machine Powers the U.S. Economy”, *New Zealand Herald*, 10/1 2004. Siffran 23 procent från Center for Strategic and Budgetary Assessment: ”National Defense Budget Authority and Outlays”, Table 1.

⁸⁷ OECD (2003a), s 39. Under de tre första åren på det nya millenniet krympte de privata investeringarna (exklusive bostadsbyggande) med 9 procent, medan de offentliga investeringarna växte med lika mycket, 9 procent. Inte förrän år 2003 hade de offentliga investeringarna dragit upp de privata till en plusnivå. Ibid. Redan 2002 utgjordes 80 procent av ökningen i den statliga konsumtionen av militärutgifter. Brenner (2004), s 72.

I övrigt var den femte vågen sig lik. Den amerikanska mervärdekvoten fortsatte att stiga; överkapacitet plågade fortfarande delar av industrin.⁸⁸ En uppblåst fastighetsbubbla hjälpte till att hålla i gång den privata konsumtionen i USA, men:

Den stora skillnaden var att ett moment av militarism hade tillkommit.

De positiva effekterna av militarismen hade förvisso börjat verka redan i anslutning till terrorattackerna den 11 september; de bidrog starkt till att stoppa den amerikanska ekonomins utförsåkning.⁸⁹ Alltsedan år 2000 hade den fått en allt större roll innan den till sist, i och med Irak-kriget, lyckades nystarta expansionen.

Andelen av USA:s BNP-tillväxt som kommer från statens militärbudget. Från *Business Week* 14/4 2003, s 32.

Vem betalade för militarismen? Vem försåg staten med cash och stash att bedriva krig och shoppa vapen för? I normala nationer måste staten dra in kapital från den övriga ekonomin för att omplacera det till sin nya karriär som köpkraft i vapenfabrikerna. Staten skaffar sina betalningsmedel genom att beskatta arbetare eller kapitalister, och sänker därmed de förras köpkraft och de senares investeringsförmåga; tar in efterfrågan med ena handen för att kunna ge ut med den andra.⁹⁰ I en normal nation kan rustningen — hur stimulerande och fördelaktig den än är — i sista hand bara byggas genom en samtidig reduktion av efterfrågan. Men USA är ingen normal nation.

USA har världsvalutan.

Det finns ett annat sätt att bekosta upprustning än höjda skatter. Det federala budgetunderskottet i USA växte år 2003 till 375 miljarder dollar och beräknades närma sig 500 året därpå — kollosalt.⁹¹ Samtidigt ökade valutaströmmen in i den amerikanska staten: den fick pengar utifrån!, från andra nationers kapitalister, andra avancerade stater. De dumpade villigt sina skatter vid foten av tronen genom köp av amerikanska statsobligationer.

När aktiebubblan spruckit blev det förhållandevis mer attraktivt att äga hederliga, tillförlitliga värdepapper från USA som ju var satta i dollar, den evigt och överallt giltiga reservvalutan. Fram till 2001 sålde utländska aktörer fler amerikanska obligationer än de köpte, men därefter

⁸⁸ För mervärdekvotens utveckling, se OECD (2003b), s 74; *The Progressive*: "Bush's War Economy", December 2003. Om den kvardröjande överkapaciteten, se Brenner (2004), s 57-58, 94, 99; OECD (2002), s 4-5. Om fastighetsbubblan, se Brenner (2004), s 69-82.

⁸⁹ Se OECD (2002), s 133-136.

⁹⁰ Jfr diskussionen i Mandel (1974b), s 31-32; Rowthorn, s 250.

⁹¹ Lennart Pehrson: "Gigantiskt underskott ökar missnöjet med Bush", *Dagens Nyheter* 2/2 2004; OECD (2003b), s 40.

rann det till i en takt som tycktes täcka ökningen i budgetunderskottet. Första halvan av år 2003 köpte de utländska aktörerna obligationer till ett värde av nästan 300 miljarder dollar.⁹² Det var pengar som förstås måste betalas tillbaka förr eller senare, men *för USA finns en lätthet i återbetalningen som inget annat land har*, ty USA äger seignioragets privilegium.

Den amerikanska staten kan tillåta sig underskott som ingen annan. I egenskap av hegemon äger den möjligheten att rusta till *krig utan att samtidigt behöva tära på den inhemska efterfrågan* i den utsträckning som varje normal stat skulle vara tvungen till. Det faller sig naturligt. Att USA är den enda krigande supermakten, det land som ensamt stod för 75 procent av ökningen av världens militärutgifter år 2002, är en logisk följd av den hegemoniska positionen.

Och med nytt bränsle i motorn kunde världsekonomin lyfta igen. Fram till mitten av år 2003 talade OECD fortfarande om en ”bräcklig”, ”tveksam”, ”långsam” global återhämtning.⁹³ Men när den amerikanska ackumulationen nyförlöstes, och genererade alla tiders rekord i handelsunderskottet, kunde OECD i slutet av 2003 byta tonläge: ”de globala aktiviteterna kommer på fötter” tack vare en ”politiskt framkallad impuls för återhämtning” från det exceptionellt spenderingsbenägna USA.⁹⁴

I en världsekonomi där problemet är arbetarklassens styrka kan följden av ett krig, med ännu mer efterfrågestimulans, bli inflation. Detta var vad som hände under Vietnamkriget. Men på 2000-talet är problemet det omvända, och följden blir den motsatta. Den största vinnaren i den amerikanska rustningen var förstås USA:s ekonomi själv, som växte snabbare än de andras; redan i slutet av år 2002 kunde hela 50 procent av skillnaden mellan USA:s och EU:s tillväxttakt återföras direkt på den amerikanska regeringens stigande försvarsutlägg.⁹⁵ Men skillnaden var också *just vad övriga centrum behövde*. Ett EU besatt av åtstramning och ett Japan försjunket i stagnation förmådde inte på egen hand skapa efterfrågan, men USA gick framför och närde dem och under 2003 sköt exporten från EU och i synnerhet Japan fart igen.⁹⁶

Byggmästaren i det knakande huset hade gjort sitt.

Och minst 15 000 irakier hade mist livet.⁹⁷

Så upprätthölls nu den femte vågen genom kriget. Det erbjöd en direktväg från mervärdeproduktion till realisering, en by pass-road förbi de fattiga arbetarnas konsumtion. Den avancerade kapitalismens beroende av krig var ett sätt att hantera det dominerande existensproblemet — det problem som *globaliseringen har skapat*.

Efter att aktiebubblan spruckit kom således substitutet till arbetarklassens efterfrågan från döden. Och var det inte på sätt och vis en hemkomst? Den femte vågens informationsteknik har ju en betydande del av sitt ursprung i USA:s krigsmaskin, och nu sporrar Pentagon återigen it-branschen till nya framsteg genom att beställa ultraavancerade vapensystem att placera ut i rymden eller på marken i Irak. Mitt under invasionen i april 2003 kunde *Business Week* berätta att

En rad företag, från Hewlett-Packard till säkerhetsspecialisten Symantec Corp och små uppstickare som Crossbow, finner nya kunder i militären. Exempelvis har mjukvarutillverkaren Sybase Inc just installerat ett logistikprogram i nästan alla den amerikanska flottans skepp. (...) Den federala regeringen är den sektor av ekonomin som bombarderar branschen med kulor som på den gamla

⁹² OECD (2003b), s 21. Om flykten från aktier till obligationer, se OECD (2002), s 5.

⁹³ OECD (2002), s 1; OECD (2003a), s 1.

⁹⁴ OECD (2003b), s 1, 8. Jfr s 2, 14.

⁹⁵ *Business Week*: ”How War will Reshape the Economy”, 14/4 2003.

⁹⁶ OECD (2003b), s 1, 15. Jfr Brenner (2004), s 96; *The Economist*: ”The tortoise and the hare”, 16/8 2003.

⁹⁷ Uppskattning från Project on Defence Alternatives för perioden 19/3-20/4 2003. 4 300 av de 15 000 uppskattades vara civila. SMH: ”Study tallies Iraqis killed in invasion”, 30/10 2003. Löpande uppskattningar görs på www.iraqbodycount.net.

goda tiden — före bubblan, vill säga.⁹⁸

Förra gången USA förde krig i Irak togs ett stort steg i utvecklingen av GPS-teknik. Ett företag i Kalifornien sålde GPS-anordningar till armén som soldaterna kunde hålla i händerna — med goda resultat, som under den femte vågens expansion sedan spred sig ut i världs-ekonomin. Det är en illustration till den välkända regeln: vapen i sig må vara improduktiva, men inget avger så mycket ny teknik som en ordentlig upprustning. *Business Week* igen:

Försvarets spendering på forskning och utveckling har utlöst mängder av innovationer. Mikrochips, radar, laser, satellitkommunikationer, mobiltelefoner, GPS och internet har alla kommit från försvarsdepartementets finansiering av grundläggande forskning vid Massachusetts Institute of Technology, Stanforduniversitetet och nationella laboratorier. Det ledde till genombrott (...) som alla kommersialiserades av Intel Corp., Motorola och andra företag.⁹⁹

Det var inte något stort steg för den femte vågen att växla över till militarism. Snarare var det ett återvändande till rötterna.

Däremot skulle det ha brutit mot den femte vågens fundamenta om den amerikanska regeringen i stället hade bestämt sig för att stimulera efterfrågan genom att rusta upp sitt sönderfallande skolsystem, satsa på den eftersatta hälsovården, höja bidragen till storstädernas miljoner fattiga. Den skulle kunna utveckla kollektivtrafik, bygga bostäder, förbättra barnomsorg och äldreomsorg. Men sådant stärker arbetarklassen, dess konsumtion, dess sociala ställning. Sådant förutsätter en stark arbetarklass: anatema.¹⁰⁰

När allt kommer omkring är ju inte heller syftet med kapitalistisk produktion, med Rosa Luxemburgs ord, att tillfredsställa sociala behov. Det är att ”få mervärdet att växa i ständigt allt större kvantiteter, mervärde ad infinitum”, mervärde i det oändliga.¹⁰¹

Militarismens ryttare

I den innevarande historiska perioden behöver kapitalet fält för efterfrågan som inte är beroende av arbetarklassens köpkraft. Detta behov är att likna vid en objektiv kraft som står och stampar i stallet. Men finns där någon aktör? Finns där någon som kan och vill sadla den objektiva kraften, sätta upp och rida ut på fältet?

Militarism föder mäktiga kapitalistiska aktörer. Tillfredsställandet av statens efterfrågan på stridsmedel förutsätter, återigen med Rosa Luxemburgs ord, ”en storindustri av högsta rang”: en kärnvapenbestyckad ubåt är något helt annat än en brödrost. Den kräver oerhörda mängder vetenskap, specialkomponenter och fast kapital, en kostsam och komplicerad montering innan den kan sjösättas; den kan aldrig produceras i särskilt långa serier. Inget för småföretag. I varje kärnvapenbestyckad ubåt måste ett enormt investeringskapital gå ombord, och den förutsätter därför sådana företag som förmår uppbåda jättekapital: jätteföretag.¹⁰²

Ju mer destruktivkrafterna utvecklas tekniskt, desto mer kapital kräver framställningen av dem, och *desto mer jättelika måste också vapenbolagen bli*. Under 1990-talet tog rustningsindustrin stora språng i sin tekniska utveckling. Informationstekniken började appliceras på vapensystem som blev ännu dyrare och mer komplicerade att framställa, samtidigt som det var lågvatten för branschen när globaliseringen befann sig i sin fredliga fas och försvars-

⁹⁸ (Formuleringen lyder: ”shelling out the dough for tech like in the good old days”). *Business Week*: ”More Bang for the Byte”, 7/4 2003.

⁹⁹ Citerad i Cypher. Listan kan göras ännu längre, se ibid.

¹⁰⁰ Se Mattick, s 4; Kidron, s 4; Baran & Sweezy, s 150-154, 183-184; Cliff, s 4; National Jobs for all Coalition: ”The Permanent War Economy: Real Security or False Promise?”, NJAF Special Report, January 2004. En annan fördel med militarismen är att den, till skillnad från många andra slags offentliga satsningar, inte riskerar att konkurrera ut privata intressen — vilket exempelvis gäller för statligt bostadsbyggande. Baran & Sweezy, s 146-147.

¹⁰¹ Luxemburg (2003), s 11.

¹⁰² Kidron, s 3.

budgetar överallt skars ner. Decenniet präglades följaktligen av en häftig centralisation. De företag som inte hade råd att hänga med till de nya tekniska höjderna och var för små för att vinna de allt färre anbudena slogs ut.

I stället formades storkoncerner.

Tydligast var processen i USA, och vi känner igen den: det är den fjärde rundan det handlar om, rustningsindustrins egen uppsättning av den allmänna köttmarknadsshowen. Men i just denna bransch stannade rundan till stor del innanför nationernas gränser. Det gällde särskilt i USA. Vapenbolagen där avstod från att gå ihop med sina likar från andra länder och höll sig i stället för sig själva, i ett allt mer exklusivt sällskap. Antalet aktörer i branschen minskade snabbt: 1990 hade det amerikanska försvarsdepartementet köpt taktiska missiler av tretton olika företag, men tio år senare återstod bara tre; 1990 hade stridsfartyg beställts in från åtta olika producenter, men tio år senare återstod bara tre, och så vidare.¹⁰³

När rundan var över hade hela industrin delats upp på fyra jätteföretag som dominerade fullständigt.

Jätten bland jättarna är Lockheed Martin, en förmålning av Lockheed och Martin Marietta. Dess kassasuccé och stolta vimpel är känd i arabiska städer som *F-satash*, ett namn uttalat med bävan och skygga blickar mot skyn: där kommer det oberörbara flygplanet, drar sina snabba streck över himlen, dyker och släpper sin bomb med ett titaniskt muller. Förutom F-16 levererar Lockheed Martin ett stort antal olika stridsmedel, system, it-service och träning till den amerikanska regeringen. Denna enda regering köper 80 procent av företagets produkter. Eller med andra ord: Lockheed Martin vaggas tryggt av världens största vapenmarknad, USA:s försvarsdepartement.

Världens största flygplanstillverkare är Boeing, som visserligen bara bygger stridsflygplan till 25 procent men som får 58 procent av sina profiler från de militära divisionerna. Boeing är den amerikanska regeringens näst största partner. Det är från detta företag regeringen beställer B-52-or — famösa för sina bombmattor under Vietnamkriget och fortfarande i bruk som flygvapnets arbetshästar under Irakinvasionen — Apachehelikoptrar, Humveejepar och andra symboler för amerikansk övermakt. Boeing köpte upp en rad mindre företag under 1990-talet.

Ännu ett dubbelnamn sedan två blivit ett återfinns hos världens största stridsfartygstillverkare — Northrop Grumman — och är det inte något av grovt pansar, cylindrar och dovt våld redan över namnet? Northrop Grumman har emellertid en väl utvecklad it-profil. Företaget har tagit fram många av de förarlösa spanings- och bombplan som är en så central del i RMA-projektet för ett krig utan rumsliga begränsningar, och nyligen köpte Northrop Grumman det längst utsvävade rymdkrigsföretaget i branschen, TRW.

Minst i de fyras sällskap är Raytheon. Längst bak i amerikanska militärfordon sitter en lasersökare som hjälper soldaterna att lokalisera fienden på långt håll, avläsa exakta positioner och träffa rätt. Det är Raytehons produkt — mindre känd än de träffsäkra Tomahawk-missilerna, men lika sofistikerad.¹⁰⁴

Som om det inte räckte med uppköp av de mindre företagen *samarbetar* också Lockheed Martin, Boeing, Northrop Grumman och Raytheon i ett stort antal projekt, producerar åt varandra och forskar gemensamt.¹⁰⁵

Tillsammans utgör de ett starkt koncentrat av makt.

¹⁰³ Sipri, s 378, 388-390.

¹⁰⁴ Uppgifterna om företagen från Ceara Donnelley & William D. Hartung: "New Numbers: The Price of Freedom in Iraq and Washington", Arms Trade Resource Center, August 2003; Harris (2002), s 15-18; Hartung (2003b), s xix, 122, 142-143; *Business Week*: "More Bang for the Byte", 7/4 2003.

¹⁰⁵ Harris (2002), s 16.

Vapenproduktionen i USA domineras numera helt av de fyra, vilket betyder att de per automatik gynnas om regeringen rustar upp och att de, lika mycket per automatik, kan styra sina varors priser.¹⁰⁶ Denna intimitet mellan *en enda megakund och några få dominerande företag* skapar ”de mest gynnsamma förhållandena för produktion av mervärde”, som knappast återfinns i någon annan del av en kapitalistisk ekonomi hårt prövad av realisations-svårigheter. Ett brödrostföretag har sina kunder utspridda vid köksborden, det vet inte mycket om när de tänker göra nyförvärv. Men här finns bara en, mycket välkänd köpare. Här gäller långa produktionstider, politisk planering och en ständig kommunikation mellan parterna om hur produkterna ska se ut, användas, underhållas och förbättras.

Det ligger i provinsens natur: statsapparaten och vapenbolagen utvecklar en incestuös relation. De föder varandra och älskar varandra.

Inför presidentvalet år 2000 donerade rustningsindustrin mer än fyra gånger så mycket pengar till George W Bushs kampanj som till Al Gores. Finansiell chef för Bushs kampanj var en före detta vice vd för Lockheed Martin, som gav störst bidrag. Efter att ha tilldömts valsegern arrangerade Bush en installationsfest, betalad av Lockheed Martin och upplivad med en F 16-simulator som deltagarna kunde kliva in i och *titta, här trycker man när man vill bomba, se vad långt ner marken är*. Bush utsåg chefen för Lockheed Martins rymddivision till chef för det amerikanska flygvapnets inköp, medan chefen för företagets nukleära gren handplockades som chef för energidepartementets nukleära gren. Vicepresident Dick Cheneys fru satt tills nyligen i företagets styrelse. Av de 32 utnämningar i Bushadministrationen som gick till individer med kopplingar till rustningsindustrin tillföll åtta Lockheed Martin — inklusive två ministerposter — medan flygvapnets högsta chef arbetat i tjugo år för Northrop Grumman, där försvarsminister Rumsfeldt verkat som rådgivare och hur är det, *har de händerna ovanför täcket?*¹⁰⁷

I den amerikanska debatten talar man om ”revolving doors”, svängdörrar mellan ”det militär-industriella komplexet” och Pentagon. Höga chefer från försvarsdepartementet går in i vapenbolagen och får toppbefattningar och vapenbolagens direktörer får de högsta posterna i försvarsdepartementet, dörrarna svänger och korruptionskandaler når med jämna mellanrum ut i det offentliga samtalet där principen sedan länge är känd: den ena sidan göder den andra. Då har vi ändå inte nämnt rustningsindustrins roll i de tankesmedjor där viktiga delar av Bush-administrationens politik utmejslats.¹⁰⁸

”Det är kapitalet självt som i sista hand kontrollerar rörelsen i den militaristiska produktionen” — Rosa Luxemburgs ord torde inte ha passerat bättre på någon annan regering i modern tid.

Och stridsmedelskapitalet vet vad det vill ha. Det vill ha krig.

I mars 2003, medan de första bomberna föll över Bagdad, överräckte Pentagon ett kontrakt på ”obegränsad leverans” av en viss typ av laserstyrd bomb till Lockheed Martin. Inledningsvis betingade det ett värde av 280 miljoner dollar, men slutsumman skulle med säkerhet bli större än så. Efter invasionen fick Boeing en tiomiljardersorder på sextio nya transportplan av typen C-17: de enda som orkar bära den amerikanska arméns stridsvagnar i luften. Det är bara två exempel på regeln att *när USA bedriver krig ute i världen rullar kulorna snabbare* och 2003 var, följdriktigt, ett år av snabbt ökande försäljning och fördubblade profiter för vapenbolagen.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Hartung (2003b), s 122, 124; Sipri, s 403.

¹⁰⁷ Uppgifter från Hartung (2003b), s 16, 132-137; Ceara Donnelley & William D. Hartung: ”New Numbers: The Price of Freedom in Iraq and Washington”, Arms Trade Resource Center, August 2003; Harris (2002), 15.

¹⁰⁸ Johnson, s 57-58; Hartung (2003b), s 24-25, 98-115.

¹⁰⁹ Ceara Donnelley & William D. Hartung: ”New Numbers: The Price of Freedom in Iraq and Washington”, Arms Trade Resource Center, August 2003.

Allt sedan det nya millenniet svängde mot kriget har vapenkapitalisterna tjänat mer, mer, mer. Medan ersättningarna till amerikanska bolagsdirektörer stagnerade efter börsfallet år 2000 steg de kraftigt i de bolag som hade kontrakt med Pentagon: år 2002 fick de 79 procent mer i arvoden än året innan, medan motsvarande siffra i de företag som saknade band till försvarsdepartementet var 6 procent. Den genomsnittliga direktören i ett vapenbolag tjänade år 2002 11,3 miljoner dollar; den genomsnittliga direktören i övriga företag 3,7.¹¹⁰ Siffrorna talar sitt tydliga språk.

Stridsmedelsbranschen ersatte finansspekulanterna som den mest lukrativa grenen av den amerikanska kapitalackumulationen.

Sett från statens håll rör det sig om enorma summor. Efter de senaste två årens rustning satsar den amerikanska staten mer pengar bara på Lockheed Martin än på sitt största välfärdsprogram: bidragen till miljoner fattiga kvinnor och barn under fattigdomsgränsen.¹¹¹

Mervärde, inte behov.

Så vad har vi? Vi har en objektiv kraft som pressar på: kapitalackumulationens önskan om raka vägar till realisering. Vi har aktörer som vill: vapenbolag med väldiga intressen av att rida ut behovet i militarismen. Vi har, slutligen, aktörer med *makt*: vapenbolag som utövar ett unikt inflytande över den amerikanska statsapparaten — inte till följd av ondsinta sammanväringningar, utan till följd av ackumulationsprovinsens täta, nästan igenvuxna terräng.

Det är en formel för imperialism.

Mellan Kalifornien och Visby

Staten börjar och slutar i nationen. Rustningsindustrins logiskt betingade symbios med statsapparaten gör därför att centralisationen stannar längre innanför nationens gränser här än i andra branscher. De fyra jättarna är fortfarande till överväldigande del amerikanska. Deras produktion är spridd i de femtio delstaterna men inte utanför USA, deras ägare är amerikaner, deras export regleras av den amerikanska staten utifrån vad som uppfattas som säkerhetsintressen.¹¹²

I analysen av den fjärde rundans proportioner mellan nationellt och globalt befinner sig rustningsindustrin vid skalans nationella ände.

USA:s svängning mot partikularism i inledningen av George W Bushs presidentskap kan följaktligen ses som *resultatet av denna kapitalfraktions uppstigande till makten*. Innan år 2000 regerade spekulationskapitalet den amerikanska ackumulationen; det hade ett sant globalt sinnelag. Men när aktielaikorna förlorade förmågan att hålla överproduktionen på avstånd och Bill Clinton — denna kapitalfraktions bästa vän — strax därefter tog slut som president måste någon annan ta över.

Stridsmedelskapitalet stod berett, starkare än någonsin efter de föregående årens centralisation. Det hade redan i Clintons sista budget anat ljusare tider och såg nu till att helt greppa ledningen genom sin kandidat George W Bush. Hans politik betingades av hans bas: basen var nationell, politiken blev mer partikularistisk.

Men i den mån Bushadministrationens svängning mot partikularism bidrog till att framkalla Irakkriget var den, i en skruvad dialektik, gynnsam för allmänintresset. Om det var något ekonomierna i centrum behövde var det ju ett substitut för arbetarklassens efterfrågan, ett nytt bränsle i den amerikanska motorn så att de kunde lyftas igen.

¹¹⁰ Chris Hartman & David Martin: "More Bucks for the Bang — CEO Pay at Top Defense Contractors", *United for a Fair Economy*, 28/4 2003, s 3.

¹¹¹ Hartung (2003b), s 122.

¹¹² Harris (2003), s 332-334, 337; Harris (2002), s 18; Sipri, s 385, 388.

Annorlunda uttryckt:

Hela den hegemoniska formationen har, som den femte vågen nu ser ut, ett intresse av amerikansk upprustning och amerikanska krig.

Allmänintresset ger därmed gott om utrymme för amerikansk partikularism. Krigsindustrin har sina egna nationella intressen, och som överlägsen militärmakt har USA ett behov av att gå längst fram, ibland själv, ibland åt ett håll som inte tjänar till något mer än att konfirmera och stärka den egna maktställningen. Hela formationen tjänar på USA:s militarism — som är svår att tänka utan amerikansk egenmäktighet.

Under de allra sista åren har emellertid också en blyg tendens till global centralisation tittat fram. Röster inom USA:s rustningsindustri vurmar för att amerikanska och västeuropeiska vapenbolag ska närma sig varandra. Bland dem kan man höra Lockheed Martins vd Vance Coffman: ”Jag ser framför mig en transatlantisk marknadsplats som är integrerad, öppen och konkurrenspräglad, en marknadsplats där företag från Europa och Amerika kan samarbeta och konkurrera på lika villkor.”¹¹³ De amerikanska vapenbolagen skiljer sig inte från andra företag i att de attraheras av global produktion, och även om de trivs med sitt monopol på hemmamarknaden säljer de mer än gärna vapen till fler stater. När den amerikanska regeringen ställde Frankrike i kylan våren år 2003 fortsatte Boeing och Lockheed Martin att odla kontakter med det franska försvarsdepartementet: välj våra flygplan.¹¹⁴ Vapenbolagen är huvudsakligen nationella, men som alla företag vill de först och främst göra affärer och om det leder dem utanför hemlandet — varför inte?

Redan prövar rustningsindustrin att formera sig på ett sätt som mer exakt motsvarar hegemonin.

Tillsammans med två koalitionspartners i ockupationen av Irak — Storbritannien och Australien — har USA lanserat programmet F-35 Joint Striker Fighter. Det är Lockheed Martin och Northrop Grumman som tillsammans har fått uppdraget att utveckla ett ännu effektivare stridsflygplan inför framtida äventyr för koalitionen, och i projektet ingår att sprida ut produktionen i de inblandade länderna, som får ansvar för vissa komponenter i hela det släkte av nya plan som ska avlas fram. Företagens chefer leker med tanken att till och med utlokalisera slutmonteringen.¹¹⁵

Men de mest uppmärksammade uppköpen över nationsgränser gäller ett annat land. De gäller Sverige. Det största investmentbolaget i den amerikanska rustningsindustrin, Carlyle Group — i vars styrelse man återfinner George Bush den äldre — svalde Bofors i april 2002. Senare samma år lade Northrop Grumman via ett annat investmentbolag händerna på Kockums. Nu designar de två företagen gemensamt ett fartyg till den amerikanska flottan.

Fartyget heter *Visby*.¹¹⁶

Europeiska vapenbolag kan förstås inte tänka sig något ljuvare än att sväljas av en amerikansk jätte och få krypa in i famnen på den säkraste, största vapenkunden — staten USA — vars inköp dessutom är de enda som växer.¹¹⁷ I juli 2002 lade också EU-kommissionen fram en rapport om läget i branschen som ekar av samma vision som den Lockheed Martins vd formulerade. Att döma av allt detta är det en verklig tendens, *är det en tidsfråga*:

Rustningsindustrin kommer att följa den fjärde rundan ut genom centrum. De amerikanska företagen kommer att leda. Kanske mer än i någon annan bransch — eftersom USA:s

¹¹³ Citerad i Harris (2002), s 19.

¹¹⁴ Hartung (2003b), s xvii-xix.

¹¹⁵ Ibid., s xix-xx; Harris (2002), s 15.

¹¹⁶ Om Carlyle och Bofors: Harris (2002), s 19. Mer om Carlyle och dess kopplingar till Bush-administrationen, se Hartung (2003b), s 63-78. Om Northrop Grumman och Kockums: Sipri, s 385-386.

¹¹⁷ Sipri, s 375.

särställning är störst på det militära fältet kommer det att vara de som slukar andra länders företag.¹¹⁸

Det kommer att göra övriga avancerade kapitaliststater än djupare, än mer materiellt indragna i militarismens formel för imperialism.

Produktionen av utsidor

När vapen förbrukas måste människor dö. Om inte vapnen förbrukas och människor dör riskerar arméns lager stå fulla; endast det långsamma bytet av modeller driver den att köpa nytt. Storskalig och snabb försäljning av vapen förutsätter att stater startar krig.

Fred, däremot, hotar skapa realiseringsproblem också i denna ackumulationsprovins, den sista fällan för ett uppjagat kapital.

Till vapenkapitalets fromma har nu USA sedan hösten 2001 tömt stora lager av Tomahawker, JDAM:s och stridsvagnsskott över afghaner och irakier, nött ut jeepar, förarlösa plan och kommunikationsutrustning och till vapenkapitalets fromma tar inte krigen slut, de övergår bara i ockupation: *ah, en gyllene chans att testa nya vapen.*

Long Range Acoustic Device sänder ut ett extremt högt tonljud. Enligt tillverkaren är det så starkt att det ”slår ner folk” — företrädesvis hotfulla folkmassor — ”på knäna”. Vintern 2004 skeppades vapnet till den amerikanska marinkåren i Irak. Ett annat verktyg för ”crowd control” — den amerikanska eufemismen för att slå ner massdemonstrationer med våld — är Active Denial System som skickar ut en smärtsam energistråle; även det fördes till Irak för provning.¹¹⁹ Ockupationen har också påskyndat utvecklingen av nya internetbaserade kommandoprogram som nu

i stället för bara simulationer eller flygplan i USA använder sig av bästa tänkbara experimentfält: luftrummet ovanför Irak. Battle Control Center i Iowa har kopplat upp sig med den 728:e flygskvadronen vid Bagdads internationella flygplats. Tillsammans visar enheterna hur stridsflygare var som helst i världen kan stå i direktkommunikation med flygpatruller i Irak och se samma radarbilder som operationscentret vid Al Udeid-basen i Qatar.¹²⁰

Det ockuperade landet blir en experimentverkstad i vetenskaplig död och smärta.

Men ett vapen kom för sent. Det var den bomb Pentagon döpt till ”alla bombers moder”: Massive Ordinance Air Blast, en superbomb med en vikt av tio ton som genom en fruktansvärt het chockvåg av skärvor ”gör allt till ånga”. Pentagon skyndade på, *kom igen nu, det är snart dags*, flygvapnets laboratorier hetsades och i april levererades till sist en färdig bombmoder till armén i Irak — men då var slaget redan över. Saddam Husseins regim hade fallit på tre veckor.

Sedan dess ligger bombmodern och väntar på en krigsskådeplats där den kan realiseras.¹²¹

Militarismen som ackumulationsprovins kräver alltså människooffer för att fylla sin funktion. Detta är, ur det perspektiv Rosa Luxemburg en gång öppnade, en ekonomisk lag. Men var ska offren utses? Inte i centrum. Krig mellan avancerade kapitaliststater skulle förstöra oerhörda kapitalvärden, ett amerikanskt anfall mot Tyskland eller Japan skulle göra de amerikanska storföretagen galna *eftersom de själva är en del av den tyska och japanska ekonomin*; GM-fabriker och Citicorp-kontor och IBM-återförsäljare skulle säkerligen komma till skada. Krig mellan avancerade kapitaliststater är uteslutet i globaliseringens tid.

Återstår periferin.

¹¹⁸ Jfr Harris (2002), s 18.

¹¹⁹ Nick Turse: ”Living Weapon Labs”, Tom Dispatch/Nation Institute, 25/3 2004.

¹²⁰ Bruce Rolfsen: ”High-Tech Iraq War Run From Iowa”, *Defence News*, 9/10 2003.

¹²¹ Nick Turse: ”Living Weapon Labs”, Tom Dispatch/Nation Institute, 25/3 2004.

Men ett stort antal länder i periferin är även de, inom ramen för det andra stadiet av internationell produktion, föremål för omfattande investeringar. En Massive Ordinance Air Blast över Shanghai eller Sao Paolo skulle vara närapå lika förödande för kapitalintressen i de avancerade länderna: där bor utlokaliserad mervärdeproduktion, kunder, handelspartners, finansiella medspelare. Just Kina hör till vad man skulle kunna kalla för en inkluderad periferi, ett land som dragits in i globaliseringens nät och ingår i kapitalets cirkulation över gränserna, om än i en underordnad position. Ett amerikanskt anfall mot Kina blir således allt mer otänkbara ju längre globaliseringen fortgår.

Återstår den *uteslutna* periferin.

USA har för vana att utse länder för *sanktioner*. Det land som bannstrålen faller på demoniseras, ställs åt sidan och klipps av från alla ekonomiska förbindelser. Amerikanska företag förbjuds att handla eller investera i landet; hårda straff väntar lagbrytaren. Irak under 1990-talet är det tydligaste exemplet. Genom tolv års drakoniska sanktioner förvandlades landet till en utsida, en plats utanför den globala ekonomin, ett förött svart fält där inga kapital av betydelse kunde slå rot. Det var en åtgärd som i efterhand framstår som nödvändig. Offerplatser för militarismen som ackumulationsprovins *byggs genom produktionen av utsidor* och USA är ihärdigt, USA ligger i: i oktober 2003 antog det amerikanska representanthuset The Syria Accountability Act om sanktioner mot Syrien. Presidenten gavs rätten att frysa syriska tillgångar i USA, export till Syrien kriminaliserades och så vidare i sanktionsmanualen; samtidigt skärptes reserestriktionerna i fråga om Kuba.¹²²

Det väsentliga här är inte de lögnaktiga anklagelser USA riktar mot Syrien eller Kuba, väl skärskådade av Noam Chomsky och andra kritiker av den amerikanska utrikespolitikens moral. Det väsentliga är inte heller de lögnaktiga anklagelser USA riktade mot Irak under 1990-talet eller mot något annat svartlistat land förr eller senare — lögnerna är äckligt skenheliga, men det *väsentliga är den funktion USA:s systematiska ostracism fyller*:

Så skapas de svarta hål utanför den globala ackumulationen där stridsmedel kan slungas in. Länder inrättas till möjliga framtida offerplatser. Under tiden ödeläggs människors liv — mest känt i fallet Irak — när vattenreningsverk inte får in teknik och bandage är belagt med importförbud och spädbarn berövas medicin och åtminstone Lockheed Martin skulle ge Madeleine Albright rätt när hon fick frågan om de irakiska barnen, de minst en halv miljon irakiska barnen som dött av sanktionerna, och hon gav sitt oförglömliga svar: ”Vi anser att det är värt priset”.¹²³

Att föröda ett land är en förberedelse.

Den yttersta garantin för en jämn ackumulation i militarismens provins är därför den lista på ”skurkstater”, ”misslyckade stater”, ”ondskans axelmakter” som USA upprätthåller. Länder som Syrien, Iran, Sudan, Nordkorea, Somalia, Kuba har ställts att vänta i karantän. Nästa gång kan det vara deras tur.¹²⁴ Vilka politiska förevändningar den amerikanska regeringen tar till för att legitimera sanktionspolitiken är då av mindre betydelse än fenomenet som sådant: isoleringen av länder utanför globaliseringens kapitalflöden. Konstruktionen av fiendestater in spe.

Att sedan inget av de länder som står på USA:s lista har något som helst att sätta emot militärt — med Nordkorea som det möjliga undantaget — spelar mindre roll.¹²⁵ Krigen i Afghanistan och Irak visade att en hel del vapen kan förbrukas även om motståndaren är löjligt svag i

¹²² Zunes (2003); *The Nation*: ”Is Syria Next?”, 16/10 2003; Howard LaFranchi: ”US Eyes Second-Tier Threats in Terror War”, *Christian Science Monitor*, 14/10 2003. Lagen trädde i kraft i maj 2004.

¹²³ von Knorring, s 76. Om sanktionernas effekter, se *ibid.*, s 69-84; Rai (2003a), 188-202.

¹²⁴ Jfr Nitzan & Bichler (2003), s 56.

¹²⁵ Hartung (2003b), s 73.

jämförelse. Krigen måste bli asymmetriska när USA:s militära överlägsenhet kombineras med den uteslutna periferin som det enda tänkbara slagfältet. *Overkill*, F-16 mot handeldvapen, stridsvagnskolonner mot spridda milisförband som knappt ens har uniformer — så ser det ut när militarismen rullar fram i vår tid.

Bara den kan fortsätta rulla.

Hoppet om en lång ockupation

År 2000 utgjorde en vattendelare i den femte långa vågen av kapitalistisk utveckling. I USA drog sig spekulationskapitalet ner under däck och lämnade över åt vapenkapitalet att hantera ”det dominerande existensproblemet”: överproduktion till följd av hög mervärdekvot. Denna avlösning mellan kapitalfraktionerna har, på ett djupare plan, betingat de senaste årens världsutveckling. Om terrorattackerna den 11 september skulle ha inträffat när aktiebubblan i USA stod på sin höjdpunkt — säg 1997 — hade det varit betydligt svårare även för en neokonserverativ president som George W Bush att växla över från fredlig globalisering till ett evigt och totalt aggressionskrig.¹²⁶ Nu kom attackerna som en skänk från ovan, som røjde bort vissa hinder för militarismens framträdande.

Slutsatsen är att *vår tids kapitalackumulation har en inbyggd tendens till imperialism*.

Så mycket för den borgerliga nationalekonomins föreställningar om att krig och ockupation står i motsättning till marknader.¹²⁷ Ackumulationen skulle säkert förbli fredlig om den verkligen var den kryssare som borgerligheten vill tro, om den flöt fram harmoniskt och aldrig gick på grund, men så är inte fallet. Den stöter ständigt in sig själv, full av motsättningar.

Därför är det sällan särskilt långt mellan penningen och vapnet.

Allra närmast mellan dem är det i rustningsindustrin. Där ingår vapnen i själva den kapitalistiska verksamheten, där står V:et i ackumulationens allmänna formel $P-V-P'$ — pengar-varor-profit — för vapen; det är de varor kapitalisterna tillverkar och säljer. Men den verkligt farliga formeln uppstår när rustningen blir gynnsam *för kapitalet som helhet*. Det är när rustningen erbjuder en passage förbi en av ackumulationens allmänna motsättningar den mellan kapitalisternas tendenser att hålla nere arbetarklassens köpkraft och att ständigt producera allt mer — som den får en framskjuten roll. Under 1990-talet förde rustningsindustrin en undanskymd tillvaro även i USA, men efter 2000 har den kunnat fungera hegemoniskt.

Då måste hämningarna mot massvåld i periferin försvinna.

Vapenkapitalet är inte heller en aktör som bara råkar tjäna på det imperialistiska våldet, som i en slumpmässig bieffekt. Det är en aktiv och pådrivande kraft bakom politiken, i sin egenskap av unikt nära partner till (den amerikanska) statsapparaten.

Men därmed inte sagt att rustning verkligen löser den femte vågens problem. Hittills har den globala återhämtning som kom i gång våren 2003 inte nått upp till höjderna från aktiebubbans 1990-tal. Militarismens stimulanseffekter får svårare att nå ut till hela den kapitalistiska ekonomin ju mer denna växer; ett krig av Irakinvasionens omfattning skulle ha gett större positiva effekter om USA:s ekonomi hade haft samma storlek som för tjugo år sedan.

Ett bombangrepp mot någon östafrikansk avkrok är en droppe i överproduktionens hav. Ett krig mot Afghanistan är mer än några droppar, och ett krig mot Irak en livbåt som flyter väl, men *det krävs allt större krig för att stimulera en kapitalistisk ekonomi, ju längre produktiv-*

¹²⁶ Argumentet från Nitzan & Bichler (2003), s 54. Nitzan och Bichler har dock en helt annan teori om övergången, som inte kan presenteras närmare här.

¹²⁷ För ett exempel på detta och ett försök till argumentation mot radikala idéer om militarism som något nyttigt för kapitalismen, se Joseph Stiglitz: ”The myth of the war economy”, *The Guardian*, 22/1 2003.

*krafterna utvecklas.*¹²⁸

Business Week oroadde sig för detta medan bomberna föll över Bagdads marknadsplatser. ”Den omedelbara frågan är hur mycket kortsiktig skjuts Irakkriget kan ge till den amerikanska tillväxten. Regeringens begäran om mer pengar utgår från att kriget blir kort.” Men tidningen såg ett hopp: ”tiotusentals amerikanska soldater kan stationeras där [i Irak] för en avsevärd tid framöver. Under tiden kan utläggerna för dem och allt de behöver förse den amerikanska ekonomin med ytterligare stimulans.”¹²⁹ Längre ockupation är bättre ockupation. Och ju längre ockupationen har varat, desto mer har den amerikanska försvarsbudgeten växt, desto fler helikoptrar, jeepar, obemannade spaningsplan och ammunitionspaket har beställts, desto högre har trycket blivit i de fabriker där de tillverkas...¹³⁰

Halvvägs in i år 2004 kunde *Newsweek* konstatera att USA:s mobilisering av militära resurser saknar motsvarighet sedan Koreakriget.¹³¹

Ungefär samtidigt pressades fler och fler tyska industriarbetare att acceptera längre arbetsdagar för samma lön, med hot om att jobben annars skulle försvinna österut. Eller med andra ord: de drevs att producera mer utan att deras köpkraft höjdes. *Det finns ett samband.* Så länge det fortsätter så i olika former världen över, så länge globaliseringen fördelar om från arbete till kapital och förhindrar varje omfördelning i den omvända riktningen — vare sig genom klasskamp i mervärdeproduktionen eller genom ökad beskattning på kapitalet — kommer ackumulationen att vilja fly ut från sina självförvållade problem till slagfältets dimma och stanna där.

Det är som en joint.

Ju större ekonomin blir, desto rejälare doser krig krävs om det ska hjälpa. Det kan tolkas som att vår tids kapitalackumulation har en tendens till exponentiellt allt större krig, allt mer långvariga ockupationer, allt mer omfattande imperialism. Men kanske är det rimligare att i stället precisera slutsatsen nedåt: vår tids ackumulation har en benägenhet att *ta till krig och ockupationer i sin desperata flykt* undan konsumtionens begränsningar. Krig löser inte problemen i grunden. De är artificiella och tillfälliga palliativ, och något mer än så blir de inte — men ackumulationen är ändå benägen att ta en krigsjoint till.

Några strukturella lösningar på problemet är den inte förmögen till.

Legoknektarnas återkomst

Militarismens primära funktion under den femte vågen är alltså att, via vapenbolagens remmar, sända ut efterfrågan i en svältfödd kapitalistisk ekonomi. Men i vår tid är vapenbolagen inte militarismens enda agent. Där finns nu också ett annat slags företag. De tillverkar inte medel för att strida. Deras geschäft är *striden i sig*. Där vapenbolagens varor är en förutsättning för att utkämpa krig — inga krig utan vapen — liksom smedens verktyg är nödvändiga för bygget av en väg eller mur, där har de nya företagen specialiserat sig på själva handlingen. Att kriga har för dem samma karaktär som att bygga en väg eller en mur har för ett byggföretag: det är ett skrå, den kommersiell sysselsättning som håller företaget vid liv.

Det rör sig om en muterad återuppståndelse av den utdöda arten legoarméer. Företag med ägare, styrelser och anställda säljer sin förmåga att kriga på en öppen marknad, där vem som helst med tillräckliga penningresurser kan köpa deras ”tjänster”. Företagen — vi kan kalla

¹²⁸ Jfr Cypher; Hartung (2003a), s 5, 7; Nitzan & Bichler (2003), s 56.

¹²⁹ *Business Week*: ”How War will Reshape the Economy”, 14/4 2003.

¹³⁰ James Hannah: ”Companies step up Humvee production”, *The State*, 13/5 2004; Denis D. Gray: ”Army Rushing More Armored Humvees to Iraq”, *The Guardian*, 25/4 2004; *Arizona Daily Star*: ”Army running out of ammo, seeks bullets from foreigners”, 5/8 2004; AP: ”Bush to request \$ billions for Iraq war costs”, *USA Today*, 5/6 2004; AP: ”Congress OKs \$ 417 billion defense bill”, MSNBC, 22/7 2004.

¹³¹ Fareed Zakaria: ”It's More Than a War”, *Newsweek*, 2/8 2004.

dem *legoföretagen* — krigar på kontrakt, hyr ut sin expertis i konsten att anställa död och tjänar på detta en profit.

Men de skapar inget mervärde. De tillverkar inga produkter som kan förkroppsliga mervärde — de *dödar*, och död innehåller i sig inget mervärde. Legoföretagens profit härrör i stället från mervärde som skapas i *andra* företag. När klienten betalar arvode till sitt inhyrda legoföretag överförs mervärde — företrädesvis uppsuget genom beskattning — som blir till legoföretagets profit.¹³²

Branschen har fått sina konturer nedtecknade av den amerikanska statsvetaren P. W. Singer i pionjärstudien *Corporate Warriors — The Rise of the Privatized Military Industry*. Singer skiljer mellan tre grenar i branschen. För det första finns där företag som deltar direkt i bataljer, de rena kompanierna som anländer med alla slags vapen i hand, grupperar sig och slår till med hela sin *kompetens* mot fienden: de hyrs in för att vända krigslyckan.¹³³ Det var också vad som hände när Angolas regim 1993 kallade in företaget Executive Outcomes för att pressa tillbaka Unita från strategiska oljekällor eller, för att ta ett annat afrikanskt exempel, när Etiopien beställde ett komplett flygvapen från Sukhoi under kriget med Eritrea. Legoföretagen avgjorde krigens utgång.¹³⁴

För det andra finns där företag som stannar ett steg bakom fronten. De bjuder ut sin kapacitet att *planera* krig, att tänka strategiskt, träna trupper, samla in underrättelseinformation och utföra annan service i anslutning till slagfältet. De är en sorts överbefälkskonsulter, och som sådana kan de ha lika central betydelse som de enheter som avlossar skotten. Military Professional Resources Inc. förvandlade de kroatiska miliserna till en disciplinerad, professionell armé och var hjärnan bakom Balkankrigets vändpunkt: Kroatens förkrossande återerövring av provinsen Krajina och fördrivningen av serberna därifrån på hösten 1995.¹³⁵ Kunskapen om hur man bäst för krig kan vara hela skillnaden mellan triumf och förlust.

För det tredje, men inte minst viktigt, finns där företag som säljer sin skicklighet att *organisera* det militära maskineriet. De står för trossen. De åtar sig att transportera vapen, bygga militärbaser, utfodra soldater, skaffa fram bränsle, inrätta fängelser, reparera maskiner, tvätta och laga uniformer: de avlastar klientens armé från allt som har med krigets logistik att göra. Det är den logistiska effektiviteten som avgör om en armé kan mobilisera sina resurser optimalt. Krigföringen utgår från den, och det är på detta tredje område legoföretagen spelar sin största roll.¹³⁶

Skjuta, planera, organisera. Legoföretag utför alla krigets led.

Detta är något fullständigt nytt i det kapitalistiska produktionssättet. Legoknektar var ett stående inslag i krig längre tillbaka i historien, från Hannibals expedition över Alperna till trettioåriga kriget, men när den westfaliska freden drog skarpa gränser runt nationalstaterna fanns inte längre någon plats för dem. Franska revolutionen institutionaliserade den allmänna värnplikten, och Napoleon visade att en medborgerlig armé kunde vara minst lika framgångs-

¹³² Legoföretag torde vara ett av de bästa exemplen på hur teoretiskt nödvändig distinktionen mellan produktivt och improduktivt arbete är. De anställda i legoföretagen skapar uppenbarligen inga nya värden, de förstör gamla. Deras lön kan därför inte vara ersättning för, produktivt arbete. Med detta och liknande exempel – Anwar Shaikh har pekat på vaktbolag, som uppenbarligen vaktar redan befintliga värden i stället för att skapa nya – kan man grundlägga distinktionen i ekonomin och sedan fortsätta den komplicerade analysen av var gränserna ska dras. Se Shaikh & Tonak. Vidare är legoföretagsbranschen ett exempel på den kapitalistiska rationaliteten i privatisering av statliga funktioner. I stället för att mervärde förbrukas i statlig militär konsumtion överförs den till privata företag och omvandlas till profit. Samma logik finns i en stor del av de senaste decenniernas globala privatiseringsvåg: låt mervärdet gå till kapitalet i stället. Det är gynnsamt för den genomsnittliga profitkvoten.

¹³³ Singer, s 92-95.

¹³⁴ Ibid., s 109-110, 173.

¹³⁵ Ibid., s 95-97, 124-128.

¹³⁶ Ibid., s 97-100.

rik som en kommersiell. *Hädanefter blev krig en angelägenhet för nationalstater*. Statlig suveränitet måste betyda statligt monopol på krigföringen, legosoldater stämplades som amoraliska och opatriotiska rovdjur, Genèvekonventionerna fördömde dem och under 1990-talet dog de sakta ut som mörka skuggor i de sista kolonialkrigens utkanter.¹³⁷

Tills den femte vågen gav dem nytt liv. Efter Berlinmurens fall var tiden inne igen. De gamla öststaterna slumpade bort sina väldiga vapenlager till vrakpriser, och när arméerna från kalla kriget slimmades uppstod en pool av arbetslösa före detta soldater som mer än gärna tog värvning mot betalning. Miljoner vapen — allt från maskingevär till stridsflygplan — och miljoner soldater stod lediga. Samtidigt inledde världens stater en allmän auktion. Allt från daghem och järnvägar till utredningar och skatteupptagning såldes ut till de privata företag som bjöd högst. 1990-talet var privatiseringarnas årtionde, nära sammanlänkat med globaliseringen — mindre betydelse för de nationella ekonomierna förutsatte att ett stort antal statliga verksamhetsområden blev till fri kommers.¹³⁸

I denna miljö återuppstod legoarméerna. I Ryssland satt entledigade KGB-agenter, i Uganda kostade en AK-47 lika mycket som en kyckling, på alla områden öppnades dörrar för privata företag där staten tidigare ensam hållit till: *ha! jag har fått en affärsidé!*¹³⁹

Nu fick legoarméerna en annan form än under Hannibal eller trettioåriga kriget.

*För första gången i historien slog sig kapitalistiskt organiserade företag in på krig.*¹⁴⁰

De verkade på en global, fri och oreglerad marknad, precis som vilka företag som helst, i en bransch som spirade. Under 1990-talet växte de registrerade legoföretagen omkring dubbelt så snabbt som genomsnittet på Dow Jones-index. Tiotals, hundratalet och till sist ännu fler legoföretag gav sig ut i de väpnade konflikter som släpptes lös efter kalla krigets slut och sålde sina tjänster till någon sida — eller flera sidor — i inbördeskrigen i länder som Somalia, Sierra Leone, Kongo och före detta Jugoslavien. De organiserade ett förträffligt uppsamlingsheat för sådana förbrytare som sydafrikanska och chilenska högerextremister, serbiska nationalistkrigare, israeliska före detta yrkessoldater och nordirländska lojalister.¹⁴¹

Men ännu hade de bara småkrig att leva på.

Boom

Det verkliga genombrottet för legoföretagen kom efter den 11 september 2001.

Enligt P. W. Singer växte aktiekurserna i den amerikanska delen av branschen med igenomsnitt 50 procent efter attackerna. I deras muller kläcktes en rad nya affärsidéer om företag i krig mot terrorismen.¹⁴² Men den strukturella förändring som betydde mest var att *Pentagon blev branschens överlägset största kund*.

USA hade redan från början varit branschens centrum, flankerad av betydande företag från Storbritannien, Sydafrika och Israel, men det nya efter 11 september var att försvarsdepartementet inledde ett krig av oerhörda proportioner — och bjöd in legoföretagen.¹⁴³ De tilldelades positioner i första ledet och detta var de verkligt lukrativa kontrakten, detta var de

¹³⁷ Ibid., s 19-42.

¹³⁸ Se ibid., s 53-55. 61-74.

¹³⁹ Det beräknas att 70 procent av KGB:s personalstyrka gick över till legoföretagsbranschen. Ibid., s 53. Om vapenpriser i Uganda och på andra håll, se ibid., s 54.

¹⁴⁰ Ibid., s 45-46.

¹⁴¹ Ibid., s 76-78, 50-51; Robert Fisk & Severin Carrell: "Coalition of the Mercenaries", *The Independent*, 1/4 2004; James Hider: "Iraq: Soldiers of Fortune Rush to Cash in on Unrest"; *WarProfiteers*, 1/4 2004; Louis Nevaer: "Hired Guns with War Crimes Past", *AlterNet*, 4/s 2004.

¹⁴² Singer, s 232. Jfr Yeoman, s 40-41.

¹⁴³ Lynda Hurst: "The privatization of Abu Ghraib", *Toronto Star*, 16/5 2004; Anthony Blanco & Stephanie Anderson Forest: "Outsourcing War", *Business Week*, 15/9 2003; Singer, s 15.

kontrakt som duschade dollarmiljarder över branschen: kontrakten med USA:s krigförande armé.¹⁴⁴

Störst vinnare var Kellog, Brown & Root, eller KBR. Två bröder inledde sin bana med att anlägga vägar i Texas på 1920-talet; femtio år senare räknades deras firma som USA:s största byggföretag. I början av 1960-talet hade KBR köpts upp av en koncern, mycket namnkunnig, i mångas medvetanden numera synonym med ockupationen av Irak: Halliburton. Halliburtons specialitet var logistik som hör oljeutvinningen till — att borra efter olja, bygga oljeplattformar, etablera och underhålla pipelines. På 1990-talet utvidgade så Halliburton sin verksamhet genom att styra in dotterbolaget KBR i den nya legoföretagsbranschen.

Det var ett genidrag.

År 2001 stod KBR för 40 procent av koncernens intäkter. Det var nu *Pentagons femte största kontraktspartner* efter de fyra vapenbolagsjättarna.¹⁴⁵

Vart den amerikanska armén än slår sig ner finner man KBR. Detta är företaget som på egen hand sköter det mesta av arméns logistik — eller om man så vill: KBR är den amerikanska arméns enhet för markservice. År 2001 vann företaget ett *tioårigt* logistikkontrakt med Pentagon; samma år byggde KBR fånglägret på Guantanamo Bay och reste de amerikanska militärbaserna i Bagram och Kandahar, i Uzbekistan, Georgien och Kirgizistan.¹⁴⁶

Nedbantningen av den amerikanska militärmaskinen — inom ramen för RMA — har gjort den så smal att legoföretag måste hyras in i tider av krig och ockupation. När de tusentals soldater som tidigare skurade latriner har sagts upp måste uppdraget läggas ut på entreprenad; samma logik gör sig gällande på ett antal områden. I dag är en amerikansk intervention utan KBR:s medverkan otänkbar.¹⁴⁷

RMA-myntets andra sida är den amerikanska arméns beroende av hyperavancerad teknologi. Det betyder också *beroende av de privata företag som tillverkar science fiction-vapnen* och som ensamma vet hur man handskas med dem: företagen måste själva följa med ut på slagfältet. Således spelar också vapenbolagen rollen av legoföretag, när de skriver kontrakt om att underhålla obemannade spaningsplan, B-2:or som inte syns på radar och Apache-helikoptrar, att ständigt finnas till hands för att lära soldaterna hur de ska manövreras och ibland, när så krävs, själva sätta sig att ratta dem.¹⁴⁸

Denna logik aktiverades för första gången under kriget i Afghanistan. Där deltog nu också legoföretag längst fram i striderna, sida vid sida med arméns specialstyrkor, CIA:s enheter och Norra alliansen.¹⁴⁹

Men det var med ockupationen av Irak som de stora möjligheterna öppnades.

Irak är branschens *finest hour* så här långt. Bara KBR sysselsatte våren år 2004 inte mindre än 24 000 människor i Irak och på sidoanläggningar i Kuwait. Men denna gång är inte KBR störst — det är DynCorp, det företag som fått i uppdrag att ta fram en polisstyrka och armé av irakier åt ockupationsmakten. Där finns också Blackwater Security, ett av de mer skjutglada företagen, vars kommandoenheter har patrullerat Bagdads gator i sina egna attackhelikoptrar, stridit mot Mehdiarmén i Najaf och skyddat amerikanska baser genom att skjuta från hustak mot misstänkta motståndsmän. Privata företag tränar andra armler i den USA-ledda koalitionen. De förhör fångar, tolkar mellan arabiska och engelska, ger råd om den arabiska

¹⁴⁴ Singer, s 80.

¹⁴⁵ Ibid., s 137-139.

¹⁴⁶ Ibid., s 136, 146, 232; Dan Briody: "Profits of war", *The Guardian*, 22/7 2004; Anthony Blanco & Stephanie Anderson Forest: "Outsourcing War", *Business Week*, 15/9 2003; Falconer.

¹⁴⁷ Singer, s 53, 136-137, 231.

¹⁴⁸ Yeoman, s 40; Singer, s 12, 62-64; Greg Guma: "Privatizing war", *Washington Times*, 7/7 2004.

¹⁴⁹ Singer, s 17.

kulturen, deltar i armébataljonernas planering av konvojrutter och militära räder — överallt finns de med.¹⁵⁰

Tillsammans utgör legoföretagen *den näst största armén i Irak*. Efter USA:s armé kommer inte Storbritanniens, utan de kapitalistiska företagens.¹⁵¹

Se — dessa profiter!

Våren 2004 ägde mer än 150 amerikanska legoföretag kontrakt för verksamhet i Afghanistan och Irak till ett sammantaget värde av nära *50 miljarder dollar*. Det var en ökning med 40 miljarder och 80 företag bara jämfört med hösten året dessförinnan, *en fantastisk utveckling*. Nu gick var tredje dollar som Pentagon spenderade på de två länderna rakt över till privata företag.¹⁵²

Stora summor står alltså på spel för de som visar talanger i ockupation. Eller som *Business Week* konstaterade redan hösten 2003, med sina karaktäristiskt enkla ord: ”Alla är ense om att den globala militärbranschen är mitt uppe i en kraftig boom.”¹⁵³

Ett nytt krav på krig

Hur ska detta fenomen — tills alldeles nyligen en surrealistisk fantasi — förstås? Vad betyder det att kapitalistiska företag tjänar pengar på att bedriva krig?

En första betydelse, som slår betraktaren med kraft, är att den allmänna privatiseringstrenden har överskridit sitt sista tabu. Nyliberalismens egna filosofer höll fast vid idén om en ”natt-väktarstat” som åtminstone bibehåller sitt våldsmonopol och inte tillåter några privata aktörer att bilda garden: allt annat, men inte detta, inte den inre och yttre ordningen. Det är statens kärnverksamhet, och den måste förbli offentlig.

Med legoföretagen upphävs staternas monopol på förmågan att föra krig. Förhör av främmande länders fångar, underhåll av artilleri, insamling av underrättelseinformation — allt sådant och mer därtill har fram tills nu betraktats som statens exklusiva domän, underställt en tydlig orderkedja och utövat med något slags ansvar inför hemlandets medborgare. Men nu bedrivs allt detta också av privata företag. De svarar inte mot några andra än sina aktieägare. De lyder endast marknadens lagar, inga statliga regelverk styr deras verksamhet, endast kontraktet med klienten — som i princip kan vara vem som helst — bestämmer vad ett legoföretag får göra.

Det är själva den weberianska definitionen av staten som skakar i sina grundvalar.¹⁵⁴

¹⁵⁰ DynCorp tycks ha fått uppdraget att träna polisen och armén tillsammans med Vinnell och MPRI. *Yahoo News*: ”Private commandos shoot back on the Iraqi firing line”, 19/4 2004; *Asia Times*: ”The Iraq gold rush”, 14/5 2004; Greg Guma: ”Privatizing war”, *Washington Times*, 7/7 2004; Lynda Hurst: ”The privatization of Abu Ghraib”, *Toronto Star*, 16/5 2004; David Leigh: ”Who commands the private soldiers?”, *The Guardian*, 17/5 2004; Dana Priest & Mary Pat Flaherty: ”Iraq: Security firms from world's largest private 'Army'”, *Washington Post*, 8/4 2004; Deborah Avant: ”What are those 'contractors' doing in Iraq?”, *Washington Post*, 12/5 2004; Ariana Eun Jung Cha & Renae Merie: ”Line blurs between soldiers, contractors”, *Washington Post*, 13/5 2004.

¹⁵¹ Annorlunda uttryckt: detta är den största privata armén i världen och den största legoarmén i världshistorien på många hundra år. Fakta från flera av artiklarna i föreg. not. Det exakta antalet sysselsatta legoknektar i Irak var inte känt; de ansvariga amerikanska ockupationscheferna uppgav motstridiga siffror.

¹⁵² Katherine Stapp: ”Business Booming for Soldiers of Fortune”, *Inter Press Service*, 31/7 2004; Daniel Politi: ”Winning Contractors -An Update”, *The Center for Public Integrity*, 7/7 2004.

¹⁵³ Anthony Blanco & Stephanie Anderson Forest: ”Outsourcing War”, *Business Week*, 15/9 2003.

¹⁵⁴ Singer, s 7-8, 17-18, 219-220. Den inre motsvarigheten till legoföretagen är förstås de privata vaktbolagen, som mer och mer tar över ansvaret för den sociala ordningen från staternas polisstyrkor, med alla problem det innebär för rättssäkerheten. Också denna bransch befinner sig i en boom; i många länder är den ekonomins snabbast växande. Också här inleddes den dramatiska utvecklingen under 1990-talets första år. I USA spenderades vid 1990-talets slut 73 procentenheter mer på privat säkerhet än på offentlig, och de privata vaktbolagen sysselsatte tre gånger så många människor som de olika polisstyrkorna tillsammans. *Ibid.*, s 68-69.

Men det finns ett annat perspektiv som kan anläggas på fenomenet, och som kanske bättre klargör vad det handlar om. Det är Rosa Luxemburgs.

Legoföretagens ackumulation uppvisar alla de kännetecken som Rosa Luxemburg identifierade hos vapenbolagen. När ett legoföretag sluter ett kontrakt med en stat kommer det i åtnjutande av *en garanterad och monopoliserad avsättningsmarknad* där alla osäkerhetsfaktorer har suddats ut från avtalstexten.¹⁵⁵ I fallet Kellogg, Brown & Root sträcker sig köpet, som vi har sett, över ett helt decennium — en lyx få företag känner till. Men mer än så. I kontrakten fastställs i regel *en bestämd minimiprofit* som staten garanterar oavsett hur legoföretaget utför sitt arbete: i KBR:s kontrakt med Pentagon ligger den i förväg utlovade profiten på mellan i och 9 procent av företagets kostnader — en blankcheck som normala företag bara skulle drömma om under osedvanligt våta nätter.¹⁵⁶

Som bortskämda barn i statens hägn har legoföretagen all möjlighet att sko sig på sin klient. Systemet är som gjort för korruption. Eftersom de flesta kontrakt stipulerar en vinst i procent av kostnaderna har företagen incitament att *överdriva kostnaderna*: om KBR säger sig betala mer för att transportera maten till amerikanska militärbaser än vad man verkligen gör blir vinsten större.¹⁵⁷ Just KBR:s förehavanden i Irak har åtföljts av envisa anklagelser om överpriser och bedrägeri.

Legoföretagen skyddas av sina långvariga monopol, kontraktsprocessen omgärdas av ett kompakt hemlighetsmakeri, och på samma sätt som vapenbolagen har legoföretagen en intim relation till den amerikanska statsapparats politiska ledning. Det är det säkraste sättet att vinna och behålla ett kontrakt: att ha goda kontakter med de personer som bestämmer.¹⁵⁸

Således blev USA:s tidigare försvarsminister Dick Cheney verkställande direktör för Halliburton år 1995. Han stannade på posten till år 2000, då han sade upp sig — men tog med sig en väl tilltagen fallskärm och aktieportfölj och klev över till Vita huset, nu i egenskap av vicepresident.

Som av en ren tillfällighet vann KBR tioårskontraktet på arméns logistik året därpå.¹⁵⁹

Snarare än att se legoföretagen som den fria marknadens undanträngning av staten kan man alltså betrakta dem som *en förtätning av den nära relationen mellan krigskapital och militärapparat*. Förutom att stridsmedelskapitalet har fått förstärkning från ett renodlat stridskapital har legoföretagen påbörjat en kvalitativ omvandling av militärapparaten. *Det privata kapitalet finns nu med på insidan*. Armén impregneras *inifrån*, i själva sin organisation, av företagsnätverk och profitlogik. Som tydligast blir det kanske i USA:s beslut att outsourca försvarsbudgeten: Booz Allen Hamilton och Perot Systems Government Services, två företag i krigsbranschen med långa relationer till Pentagon, förberedde sig sommaren år 2004 helt enkelt på att skriva Pentagons budget ”Vi tar fram de analyser som hjälper regeringen att bestämma vad budgeten ska gå till”, som en talesman på det senare företaget formulerade sitt uppdrag.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Ibid., s 155.

¹⁵⁶ Anthony Blanco & Stephanie Anderson Forest: ”Outsourcing War”, *Business Week*, 15/9 2003; Pratap Chatterjee: ”Private Contractors and Torture at Abu Ghraib, Iraq”, *Democracy Now!*, 12/5 2004; Dan Briody: ”Profits of war”, *The Guardian*, 22/7 2004; Laura Peterson: ”Outsourcing Government”, *The Center for Public Integrity*, 30/10 2003.

¹⁵⁷ Singer, s 154-155.

¹⁵⁸ Katherine Stapp: ”Business Booming for Soldiers of Fortune”, Inter Press Service, 31/7 2004; Dan Briody: ”Profits of war”, *The Guardian*, 22/7 2004.

¹⁵⁹ Singer, s 139-140; Hartung (2003b), s 28-29.

¹⁶⁰ Jim Ballard för Perot Systems citerad i Elizabeth Brown: ”Outsourcing the Defense Budget”, *The Center for Public Integrity*, 29/7 2004. I styrelsen för Booz Allen Hamilton sitter Suzanne H. Woosley, fru till James Woosley, en av Donald Rumsfelds närmaste män och ihärdigaste hökar. Perot Systems ägs, precis som det låter, av före republikanske presidentkandidaten Ross Perot. Så kan de incestuösa relationerna mellan legoföretagen

Så har legoföretagen gett Rosa Luxemburgs hundra år gamla ord om kapitalets kontroll över militarismen ytterligare en dimension.

Samtidigt får en imperialistisk statsapparat nya möjligheter. Den sparar Pengar på att slippa ha vissa arméenheter stående och i stället hyra in dem när de behövs: flexibla trupper, kongeniala med de bemanningsföretag som numera kontrakteras under arbetstoppar i vilken fabrik som helst.

Dessutom kan nu en statsapparat utföra imperialistiska interventioner *genom privata ombud*. USA har upptäckt nyttan med detta. I synnerhet gäller det Colombia, en oljenation med vitala amerikanska affärsintressen där Farc-gerillan hotar statens fortbestånd. USA har inom ramen för ”Plan Colombia” sänt viss trupp till landet, men enligt stränga förhållningsregler från den amerikanska kongressen får soldaterna uteslutande ägna sig åt att bekriaga knarkhandeln. *Hur kan vi kringgå detta? Enkelt: hyr in ett företag att göra det verkliga jobbet.* Amerikansk armépersonal i Colombia håller sig för det mesta borta från kriget mot gerillan, men DynCorp — samma företag som nu tränar den irakiska armén och ansvarar för den afghanska marionettregimens säkerhet — har i stället engagerat sig desto mer i direkta, blodiga konfrontationer med Farc.¹⁶¹

Imperialism genom privata ombud, utan offentlig insyn, utanför all parlamentarisk kontroll. Mycket bekvämt för en regering som i vissa lägen vill slippa debatter om att amerikanska soldater dör på fjärran slagfält.¹⁶²

En radikalt annorlunda konfiguration uppstår dock när det inte är *stater* som hyr in legoföretagen — utan *andra företag*. Att vem som helst kan köpa tjänsterna, och att företagen är beredda att sälja dem till vem som helst, uttrycks i sådana exempel som att det israeliska företaget Spearhead assisterar och tränar Colombias knarkkarteller och paramilitära döds-skvadroner.¹⁶³ Mer vanligt är dock att legoföretagen lejs av multinationella företag. Gruv-, diamant- och oljebolag har kallat in Executive Outcomes, Sandline och andra branschledare för att säkra sina tillgångar på Papua Nya Guinea, i Sierra Leone och Kongo, i Angola, Algeriet, Sudan.¹⁶⁴

En kapitalist lejer en annan kapitalist att kriga åt honom. Transaktionen genererar utom-ekonomiskt våld — men utan att en nationalstat finns med i bilden.

Den andra komponenten i vår utgångsdefinition av imperialism håår därmed skjutits i sank. Det krävs inte längre en *stat* för att bedriva imperialism: de imperialistiska handlingarna kan uppstå genom en överenskommelse mellan två kapital.

Detta är emellertid fortfarande undantaget som bekräftar regeln. Vad som händer i framtiden ska vara osagt; en möjlig utveckling är att den rena företagsimperialismen successivt tar större plats. Men regeln i branschen är fortfarande — och sedan den 11 september i allt högre grad — att legoföretagen lever genom nationalstaternas och i synnerhet USA:s krigföring. I första hand utgör de *en privat vagn på den statliga våldsapparaten*, en utvidgning av militarismen som ackumulationsprovins; ett kvalitativt nytt steg i integrationen mellan den stat som krigar

och den amerikanska statsapparaten se ut.

¹⁶¹ Singer, s 207-209. Jfr s 177-179.

¹⁶² Ibid., s 58, 210-214; Greg Guma: ”Privatizing war”, *Washington Times*, 7/7 2004. Samma logik är verksam i Irak: de wo anställda vid legoföretag som i slutet av juli 2004 hade dödats var långt mindre kända och uppmärksammade i USA än offren inom armen. Katherine Stapp: ”Business Booming for Soldiers of Fortune”, *Inter Press Service*, 31/7 2004. De avsevärda riskerna avskräckte dock inte amerikaner från att söka jobb hos legoföretagen, som ofta betalade väl. I maj 2004 rapporterades att inte mindre än 200 000 människor väntade på att genomgå de säkerhetskontroller som krävs för att Pentagon ska ge sitt godkännande till anställningar i kontrakterade företag. Joel Brinkley: ”200 000 Employees Awaiting Clearance to Work for Military”, *New York Times*, 12/5 2004.

¹⁶³ Singer, s 220; jfr s 180-181.

¹⁶⁴ Ibid., s 52, 112-114, 179-194, 220-227.

och ockuperar och det kapital som räknar in vinsterna.

Just det sista är legoföretagens viktigaste betydelse: de räknar in vinsterna. Direkt från slagfältet. Vapenbolag kan få vissa varor sålda även om staterna inte bränner dem direkt på krig — visserligen långsammare, men ändå — men *legoföretag kräver krig för att överleva*. Utan krig, inga kontrakt, inga intäkter alls.¹⁶⁵ Krig, med det mänskliga lidande de alltid innebär, är legoföretagens födkrok, på samma sätt som för de arketypiska legoknektarna tidigare i historien: *de som lever på människors död*.

Branschen är ny sedan 1990-talets början, den har gått in i en boom under USA:s imperialistiska expansion de senaste åren, och år 2010 beräknas den tjäna in dubbelt så stora profiler som år 2001.¹⁶⁶ Men då måste krigen fortsätta.

Under den femte vågen av kapitalistisk utveckling har en helt ny drivfjäder för krig och ockupation byggts in i kapitalackumulationen.

Legoföretagen är en kapitalistisk bransch i egen rätt, nära inlindad i andra branscher — som it-sektorn och vapenbolagen — och har ovanligt goda kontakter i politiska och militära nyckelpositioner, i synnerhet i USA.¹⁶⁷ Det är en extraformel för imperialism.

I kombination med militarismens funktion som efterfrågegenerator blir därmed den femte vågen den mest inherent militaristiska i kapitalismens historia, vid sidan om den tredje vågen — den som inleddes med 1870-talets ockupationer och avslutades med två världskrig.

Men militarismen är inte ensam. Den skulle inte vara en så stark faktor för imperialism om det inte var för att den samverkade med ett helt annat behov. På egen hand skulle inte krigskapitalet ha så lätt att driva fram krig och ockupation, men nu håller den någon i handen, nu fyller också krig och ockupation ett annat syfte. Det sitter ännu djupare i ackumulationen.

Det handlar om oljan.

¹⁶⁵ Ibid., s 216. Detta innebär att samtidigt som legoföretagen i kontrakten åtar sig att föra pågående krig till ett framgångsrikt slut har de ett intresse av att förlänga konflikterna som lätt hamnar i motsättning därtill. Ibid., s 187.

¹⁶⁶ Ibid., s 9, 41, 64, 78.

¹⁶⁷ För att ta några exempel köptes DynCorp samma månad som Irakinvasionen av it-jätten Computer Science Corporation; Vinnell — den saudiska monarkins stöttepelare, se kapitel 9 — ägs av Northrop Grumman, medan MPRI ägs av L-3 Communication. Singer, s 47, 79, 85, 188; Lynda Hurst: "The privatization of Abu Ghraib", *Toronto Star*, 16/5 2004; Anthony Bianco & Stephanie Anderson Forest: "Outsourcing War", *Business Week*, 15/9 2003; Greg Guma: "Privatizing war", *Washington Times*, 7/7 2004. Om de politiska kontakterna: Walter F. Roche Jr.: "Private, Public Roles Overlap in Washington", *Los Angeles Times*, 8/8 2004.

3:9 Olja: Blod för blod

Det liknar ett globalt bondförnuft. Miljoner människor världen över skulle svara med samma tvåstaviga ord på frågan om de verkliga skälen till kriget i Irak: ”olja” — det är inte svårare än så, oljan är den magnet som bestämmer färdriktningen för USA:s utrikespolitik, lika självklart som att direktörer vill tjäna pengar och politiker vinna röster i val. *USA vill bara åt oljan*. Så lyder den misstrodda intuition som våren år 2003 förenade demonstranter i Karachi, New York, Ramallah och Stockholm; ”inget blod för olja” var antikrigsrörelsens huvudparoll, varierad på plakat och banderoller i en böljande folklöre.

Insikten uttrycktes också snart i Fallujah, av de irakier som först tog upp kampen mot ockupationen:

”Amerikanerna säger att de kommer med demokrati till oss, men det enda de vill ha är vår olja.”

Men vad är det egentligen med oljan? Varför vill de så gärna ha den? Om nu oljan kan styra hela krig, exakt vad är det som ger den sådan dragningskraft?

Låt oss göra ett sista besök hos vår cykelfabrikant. Vi finner honom på sitt kontor. Han sitter mjukt tillbakalutad i fåtöljen, fötterna förstrött korsade över ett bord. Han talar i telefon, rösten är uppsluppen. Han är nöjd. Facket har inte fått igenom sina lönekrav i år heller. Tempot på golvet är högt, de anställda finner sig i långa övertidspass utan extra kompensation. Samtidigt visar försäljningssiffrorna en god utveckling.

Men så kommer posten. Av en händelse innehåller den i dag flera fakturor. Cykelfabrikanten öppnar den första: gummit till däcken har blivit dyrare. Han öppnar den andra: stålpriset har just höjts. Nu faller tonen i hans röst, *vad är det här?* Oroligt öppnar han den tredje fakturan. Leverantören av en av de viktigaste maskinerna förvarnar om att högre priser måste tas ut för nästa beställning. När vår cykelfabrikant slutligen finner att också elen har gått upp blir han högröd i ansiktet, slänger på luren och springer ut:

Vi har tidigare, i förbifarten, noterat att profitkvoten är den verkligt intressanta kategorin för ackumulationen, men för enkelhetens skull har vi hittills fokuserat på mervärdekvoten. Vi har sett hur kapitalisten anstränger sig för att maximera den. Han gör allt han kan för att hålla nere lönerna, driva upp arbetstempot, förlänga arbetstiden och höja produktiviteten, så att mervärdet ska bli så stort som möjligt i förhållande till det värde arbetarna tar med sig hem. *Men detta är inte det enda han bryr sig om*. En kapitalist har mer än levande arbetare att tänka på, vår cykelfabrikant behöver inte bara montörer: han måste också ha gummi, stål, plast, färg, diverse maskiner, svetsar, el, en fabriksbyggnad. Utan allt detta, inga cyklar.

Som varje kapitalist inleder vår cykelfabrikant sin ackumulation med att köpa *råvaror och produktionsmedel*.

Men råvaror och produktionsmedel är inte som arbetare. De skiljer sig på en avgörande punkt: de lever inte. De är döda. De kommer ut från arbetsprocesser som döda ting — ett stycke gummi, en maskin, en viss mängd el efter att levande människor i andra branscher har lagt ned sin tid i dem. De innehåller en liten nedsänkt del av ett människoliv, liksom en kista innehåller det som nyss var en levande kropp. Kapitalisten finner sina råvaror och produktionsmedel livlösa på marknaden; han betalar för dem, investerar sitt kapital i dem och sätter dem sedan i händerna på sin arbetskraft.

Nu kan en ny arbetsprocess ta sin början. Där har inte råvarorna och produktionsmedlen någon möjlighet att *skapa nytt värde*, eftersom de redan en gång är *skapade som värde*, nämligen av människor i de forna arbetsprocesserna i gummifabriken, plastfabriken, maskinfabriken. När montörerna står med råvarorna och produktionsmedlen i sina händer,

redo att tillverka cyklar, håller de i stelnade produkter av ett förgånget arbete.¹ Som sådana betingar de fortfarande ett värde — men det enda detta värde är förmöget till är att gå ”in i ett slags själavandring.”² Cykelmontörerna svetsar in, säg, två kilo stål i en cykel. I cykeln sitter sedan värdet av två kilo stål. Genom arbetsprocessen försvinner på samma sätt den erforderliga mängden gummi in i däck och tar sitt värde med sig. Plasten omformas till styre och sadel, och genom successiv, om än aldrig så långsam förslitning tar en liten del av maskinerna plats i varje cykel. *De döda råvarornas och produktionsmedlens värdesjälar vandrar över till den nya produkten*, de överför sina värden i oförändrad omfattning, hädanefter är de för alltid en del av cykelns totala värde. *Men de skapar inget nytt.*

Det gör bara arbetaren, hon som lever.

Hon har en alldeles särskild förmåga. Om hennes arbetskraft har ett värde av fyra timmar — om det tar henne så lång tid att skapa ett värde motsvarande hennes levnadsomkostnader — så kan hon likafullt fortsätta att arbeta och skapa värde under fyra timmar till. Något sådant förmår inte ett kilo stål. Det ligger där det ligger. Likt en viking till livet efter detta tar stålet med sig sitt värde till cykeln, ledsagad dit av arbetarens händer, men detta värde förblir *konstant* under arbetsprocessens gång: endast den levande arbetskraften kan avge *mer värde* än det hon en gång köptes för som vara.

Ingen kapitalist kan därför se med ett öga. Hans kapital sönderfaller i två delar: ett levande och ett dött. Det levande kapitalets säregna karaktär som källa till mer värde än det själv från början betingar väcker hans begär efter maximal mervärdekvot. Men samma säregenhet gör att han också måste hålla ett öga på *proportionerna mellan det levande kapitalet och det döda*. Om det döda kapitalet plötsligt upptar en allt större andel av det totala kapitalet, på det levandes bekostnad, har kapitalisten anledning att bli orolig. Hans framgångar i människo-hanteringen hotar att omintetgöras. Eftersom det levande kapitalet är det enda som kan skapa mervärde får kapitalisten allvarliga problem *om det trängs undan av dött kapital*: vad spelar det för roll att cykelfabrikanten tjänar på att montörerna gör sina övertidspass utan knot, om han förlorar mer på utlägg för stål? När det döda tar över från det levande riskerar ackumulationen att drabbas av koma.

Proportionerna mellan levande och dött kapital benämns i den marxistiska traditionen *kapitalets organiska sammansättning*. Om mervärdekvoten är den ena variabeln är detta den andra kapitalisten har att bevaka.³

Eller uttryckt i enkla formler: vi låter *m* stå för mervärde, *l* för levande kapital och *d* för dött. Mervärdekvoten kan då skrivas *m/l*. Kapitalets organiska sammansättning är *d/l*. Profitkvoten, eller vinsten på det totala investerade kapitalet — det som kapitalisten i sista hand lever för — blir:

$$\frac{m}{l + d}$$

Profiten *kommer* från arbetaren i form av mervärde, men detta mervärde mäts inte bara mot henne; det mäts också mot det kapital som satsats på råvaror och produktionsmedel. Vi kan ta ett steg till och byta ut bokstäverna mot siffror tagna ur luften. Sätt mervärdekvoten till 100 procent — 500 kronor mervärde springer fram ur 500 kronor levande kapital — och den organiska sammansättningen till 200 procent: på de 500 kronorna levande kapital går 1 000 kronor dött. Vi får då följande:

¹ Följer Marx (1997), s 175-177.

² Ibid., s 178.

³ Jfr Armstrong et al., s 181.

$$\frac{500}{500 + 1000}$$

= en profitkvot på 33,3 procent. För nästa investeringsperiod möblerar vi om i siffrorna. Antag att mervärdekvoten stannar på 100 procent och att det totala kapitalet förblir oförändrat, men att proportionerna mellan levande och dött kapital förskjuts. I stället för att investera 1 000 kronor i råvaror och produktionsmedel satsar kapitalisten 1 100 kronor, och på arbetskraft endast 400 kronor. Den organiska sammansättningen har nu stigit till 275 procent. Profitkvoten blir:

$$\frac{400}{400 + 1100}$$

= 27 procent. *Profitkvoten har sjunkit.*

Den variabel vi hittills har fokuserat på — mervärdekvoten — är bara vågskålens ena tyngd. Det fråntar den inte dess centrala roll i kapitalismens historiska utveckling, men den måste kompletteras med och relateras till kapitalets organiska sammansättning. De två variablerna väger sig mot varandra: om mervärdekvoten stiger skjuts profitkvoten uppåt, men om kapitalets organiska sammansättning stiger mer sjunker den ändå. Eller starkt förenklat: om cykelfabrikantens skräck inför fakturorna gäller större summor än hans rus över det mervärde som kramats ur arbetarna så *tji*, summa summarum krymper vinsten.

Så vad är det som bestämmer kapitalets organiska sammansättning?

Antag att vår cykelfabrikant fördubblar produktiviteten i sin fabrik. Där det tidigare behövdes en arbetstimme för att förvandla två kilo stål till en cykel kan nu arbetarna på samma timme förvandla *fyra* kilo stål till *två* cyklar.⁴ Tekniskt sett innehåller nu arbetsprocessen mindre levande arbete och mer dött, dubbelt så mycket stål bearbetas per arbetstimme: den organiska sammansättningen förefaller ha växt.

Men det kan vara en synvilla. Profiten är närmare bestämt oberörd av den *fysiska* kvantiteten råvaror och produktionsmedel. Profiten sätts inte i kilon, liter eller meter. Den sätts i värde.⁵ Om vi gör det rimliga antagandet att stålkapitalisten har varit lika duktig som sin kollega och fördubblat sin produktivitet även han, så att arbetarna i stålverken på samma tid som tidigare tillverkar dubbelt så mycket stål, finner vi att stålets värde har halverats. Fyra kilo bär på lika mycket arbetstid som nyss två. Efter att vår cykelfabrikant har köpt sitt stål till detta nya värde har det därför ingen betydelse att det *rent kilomässigt* tar större plats i produktionen. Relationen mellan dött och levande kapital förändras inte, profitkvoten är sig lik.

Men om stålbranschen drabbas av en sällsynt sjukdom? Om produktiviteten där inte alls stiger, om stålarbetarna tar lika lång tid på sig som förut för att få fram en viss mängd stål? Då lever cykelfabrikanten farligt. Då välts proportionerna mellan levande och dött kapital i ett slag över ända, när han höjer sin produktivitet. De fyra kilo som en montör nu hinner bearbeta på en arbetstimme är vart och ett värt lika mycket som tidigare. På varje arbetstimme går fyra *värdeenheter* stål där det nyss bara gick två: för varje enhet levande kapital, fler enheter dött.

⁴ Jfr Marx (1997), s 181.

⁵ Mandel (1974a), s 110; Mandel (1981), s 85. När Marx diskuterar den berömda lagen om profitkvotens fallande tendens, som härleds ur kapitalets benägenhet att ersätta levande arbetare med maskiner, ser han detta som en av de främsta motverkande krafterna: att "värdet av det konstanta kapitalet [det vi har kallat det döda] inte växer i samma förhållande som dess materiella volym." Detta "förbilligande av det konstanta kapitalets element" är i själva verket ett resultat av samma tendens i hela ekonomin att ersätta levande arbetare med maskiner: "samma utveckling, som ökar mängden konstant kapital i förhållande till variabelt, minskar värdet av dess element som ett resultat av arbetets stigande produktivkraft och hindrar därmed det ständigt växande konstanta kapitalet från att växa i samma proportion som sin materiella volym". Marx (1978), s 215. Om relationen mellan kapitalets tekniska och värdemässiga sammansättning, se även Harvey (1999), s 125-129.

Det döda kapitalet sväller och pressar ut det levande.⁶

Ytterst bestäms så den organiska sammansättningen av hur produktiviteten utvecklas i framställningen av råvaror och produktionsmedel.

Och om stålverket mår så dåligt att produktiviteten där till och med sjunker? Om det tar allt längre tid för stålarbetarna att gjuta ett kilo stål? Då blir effekterna i den högproduktiva cykelfabriken katastrofala. De fyra kilo som montören avverkar på en timme representerar nu vart och ett inte bara lika stort, utan större värde än tidigare. Från sammansättningen ”två värdeenheter stål per en timme levande arbete” till ”*mer än fyra värdeenheter stål per en timme levande arbete*”. Proportionerna mellan dött och levande kapital snedvrids än mer, värdekällan får allt svårare att skölja fram så mycket värde att vinsten på det totala kapitalet kan hållas uppe.

Det döda kapitalets blod

Här någonstans letar oljan sig in. Den finns med överallt. Här rinner den fram, här tankas den, här bubblar eller stelnar den; här ingår den i kemiska processer, här eldas, oxideras, bearbetas den. Oljan är råvarornas råvara. Plast görs av olja. Färg görs av olja. Asfalt görs av olja, liksom oljan ingår i bekämpningsmedel, mediciner, kläder, byggmaterial, make-up och tusentals andra produkter.⁷ Men framför allt är oljan kapitalismens främsta *energikälla* och *transportbränsle*, två ofrånkomliga — men värdemässigt lika döda — bruksmedel i ackumulationen.

Maskiner måste drivas och varor förflyttas, och som ingen annan möjliggör oljan båda.

40 procent av världsekonomin energi och så mycket som 95 procent av allt bränsle kommer från olja.⁸

De allra flesta råvaror och produktionsmedel kommer antingen ur olja eller har något av olja i sig; oljan är det döda kapitalets blod. Den är, åtminstone sedan 1940-talets slut, en absolut nödvändig förutsättning för kapitalistisk produktion. Ett tvärt slut på olja skulle vara närapå lika förödande som om alla människor en dag uteblev från jobbet.⁹ Oljans egenskaper som ämne har råkat göra den till en organisk universalgestalt som världens kapitalister hämtar från naturen och kanaliserar in i sina produkter; direkt eller indirekt flyter oljan in i dem, förs över till dem, försvinner in i dem.

Det betyder att:

*Ingen enskild vara har så stort inflytande över det döda kapitalets värde som oljan. Man kan dela in kapitalismen i två delar: oljeutvinningen och resten. Man finner då att oljan som ingen annan vara bestämmer den organiska sammansättningen i hela kapitalismen.*¹⁰

Efter Gulfkriget 1991 förklarade en rådgivare till George Bush Sr att

till och med en idiot förstår principen. Vi behöver oljan. Det låter fint att prata om frihet, men Kuwait och Saudiarabien är knappast demokratier, och om deras främsta exportprodukt var apelsiner skulle vi ha struntat i alltihop.¹¹

Vilken är den principiella skillnaden mellan apelsiner och olja, som till och med en idiot skulle förstå? Att apelsiner hamnar i magen, medan oljan pulserar fram i ackumulationens alla artärer.

⁶ Även detta exempel är naturligtvis kraftigt förenklat och skulle inte inträffa i verkligheten, men syftet är endast att åskådliggöra ett samband som är i högsta grad verkligt, vilket vi snart kommer att se.

⁷ Udall & Andrews (1999), s 1, 7; Volland, 5 212; Karlsson, s 11.

⁸ Campbell (2002), s 1; Klare (2001), s 36-37.

⁹ Nore, s 115. Jfr Klare (2001), s 27.

¹⁰ Caffentzis (2003a), s 3-4; Caffentzis (2003d), s 79; Wildcat, s 8-9.

¹¹ Citerad i Wildcat, s 7.

Vad vår cykelfabrikant upptäcker när han öppnat fakturorna är troligen just detta.

Något mycket drastiskt har hänt med oljan.

När blickarna vrids mot oljan

Redan nu kan vi dra slutsatsen att världens kapitalister har ett gemensamt intresse av billig olja. I den enskilde kapitalistens huvud uppträder inte detta intresse i termer av *se upp, jag måste hålla nere den organiska sammansättningen* — någon sådan djupinsikt i ackumulationens kategorier har han inte, och behöver han inte. Det räcker att han som de enkla kalkylernas man rätt och slätt tänker shit, oljan har blivit dyrare. Därunder är det ändå den organiska sammansättningen som styr. Även om de inte reflekterar över själva begreppet är det den som får kapitalisterna att kasta nervösa blickar på oljepriset, noga följa nyheterna om shejker som sammanträder, bolag som släpper prognoser och källor som påträffas i öknen och tillsammans, som kollektiv, intressera sig för denna vara som för ingen annan.¹²

Oljan är lite grann som räntan. Räntan anger vad det kostar att låna penningkapital för att investera; oljepriset är den främsta indikatorn på det döda kapitalets kostnadsutveckling.¹³ Deras rörliga andar svävar på varsitt område över ackumulationen och fyller kapitalisterna med vördnad.

I den snabbt skiftande affärsverkligheten är förstås oljepriset ett intrikat ämne med flera olika beståndsdelar, men i sista hand vilar det, som vi snart ska se, mot den berggrund som är oljans värde. Eller: oljepriset vilar mot *hur mycket arbetstid som krävs för att framställa en viss mängd olja*.¹⁴ Om det krävs allt mindre tid sjunker värdet och oljan förbilligas, om det i stället krävs mer stiger värdet och den fördyras, med svåra följder för den organiska sammansättningen. Ergo:

Världens kapitalister är djupt intresserade av vad som händer med, oljeframställningens produktivitet.

Nu har oljan den olägenheten att den sitter fast i naturen; liksom de flesta andra råvaror kommer den inte från människans hand utan från skapelsens och för att utvinna den måste man bryta loss den från sitt fäste. Som för andra naturmaterial ger det oljan en viss *tröghet*. Det är inte lika lätt att snabbt ta fram mer av den på kortare tid som det är att höja takten och skruva upp produktionen av bilar eller brödrostar, vars enda herre är människan själv: ”det ligger i sakens natur, att växt- och djurämnen, vars tillväxt och produktion är underkastade bestämda organiska lagar, inte snabbt kan förmeras i samma utsträckning som maskiner och annat fast kapital.”¹⁵

Denna naturmaterialens tröghet har potentiella faror för ackumulationen. Vi har sett hur en expansiv fas av en lång kapitalistisk våg kännetecknas just av kraftigt uppdriven produktivitet: i jakten på extraprofiter pressar kapitalisterna sina arbetare och maskiner till det yttersta, förnyar, prövar, omprövar och byter ut för att tillverkningen av en viss vara ska klaras av på så kort tid som möjligt. Men i en viss vara — vilken den än är — försvinner alltid råvaror in. Antag att cykelmontören först behöver en timme på sig för att sätta ett kilo gummi på ett cykeldäck, och antag att hon sedan fördubblar sin produktivitet så att hon på en timme i stället sätter två kilo gummi på ett cykeldäck. Rent materiellt passerar nu lika mycket gummi in i varje däck som innan. Hennes egen produktivitet har ökat — men har den ökat lika mycket i gummiutvinningen?

¹² Det räcker med att följa rubrikerna i *Forbes* nyhetsbrev för att detta ska stå klart. Se Forbes.com/Alerts, och för att bara ta ett exempel: www.forbes.com/2004/06/28/cx_pm_0628oil.html.

¹³ Analogin från Caffentzis (2003a), s 4.

¹⁴ Se t ex Wildcat, s 8.

¹⁵ Marx (1978), s 105. Råvaruprisernas betydelse diskuteras i ibid., s 104-105. Jfr Mandel (1981), s 91, samt Bucharins lag i kapitel 3 här.

I en snårig men betydelsefull passus anade Marx ekvationens faror:

I de industrigrenar där råmaterial ingår (...) uttryckes den växande produktivkraften av arbetet just (...) i den växande mängd råmaterial, som t ex. på en arbetstimme förvandlas till produkt, bearbetas till vara. Alltså i samma mån som arbetets produktivkraft utvecklas, bildar råvarans värde en ständigt växande beståndsdel av varuproduktens värde (...) därför att i varje bråkdel av totalprodukten andelen förslitet maskineri och andelen nytillsatt arbete ständigt minskar. Till följd av denna fallande rörelse växer proportionsvis den andra värdedelen, som bildas av råvaran, *om denna tillväxt inte upphäves genom att råvarans värde minskar i motsvarande grad, på grund av den växande produktiviteten av det arbete, som behövs för att frambringa den.*¹⁶

Men risken är att så inte är fallet. Risken är att produktiviteten inte alls ökar lika mycket i framställningen av råvaror, eftersom utvinning ur naturen ofta präglas av en större tröghet. I så fall genererar expansionen efterhand en värdemässig obalans. Värdet av allt annat faller jämfört med råvarorna. Produktivitetens hjul snurrar allt fortare bland människor och maskiner, men råvarorna hinner inte med, de släpar efter; hos dem håller inte produktivitetshöjningen samma takt *ty de är bundna till naturen*. Råvarorna förpassas allt snabbare in i produkterna, men deras naturbundna värdesjälar krymper inte lika fort: deras relativpriser stiger. De upptar allt mer utrymme i det totala kapitalet.¹⁷

Sådan obalans följer inte automatiskt. Den är inte en nödvändig konsekvens av den expansiva fasen, men den är en risk som uppträder mot slutet av den. Det enda sättet att avvärja risken är att kapitalisterna i de naturnära råvarusektorerna ser till att hålla jämna steg med alla andra. Eller annorlunda uttryckt: *ju längre en expansiv fas fortskrider och produktiviteten höjs i industrin, desto starkare blir allmänintresset av att produktiviteten höjs lika fort i råvaruutvinningen.*

Kapitalisternas blickar vrids mot naturen.

Just denna risk gjorde sig gällande i slutet av 1990-talet. Vi minns att om det var något som utmärkte de goda åren från och med 1994 så var det att industrins produktivitet — mycket tack vare informationstekniken — gick in i galopp. I flera av de viktigaste länderna ökade den med uppemot 5 procent per år. Människorna och maskinerna behövde allt mindre tid för att förvandla råvaror till färdiga produkter, och mycket snart gjorde de av med allt mer av en viss råvara, nämligen råvarornas råvara: olja. Mot 1990-talets slut försvann mer och mer olja in i färdiga produkter. Den rent människostyrda produktiviteten galopperade — men gick det lika fort i oljeutvinningen?

Vi ska snart gå närmare in på oljeprisets utveckling i slutet av 1990-talet, men redan nu kan vi tillåta oss en slutsats: ju längre den femte långa vågen fortsätter med sina produktivitetshöjningar, desto känsligare blir den för vad som händer med produktiviteten i oljesektorn.

Kapitalisterna börjar stirra mot oljan.

Produktivitetsgaloppen är inte heller det enda fenomenet i nutidskapitalismen som ökar dess intresse för olja. Globaliseringen är ett annat. Drivmedlet i globaliseringen är transporter mellan länder: världshandelns tillväxt är en välkänd aspekt av processen — i synnerhet som den höga mervärdekvoten framtvingar exportinriktning av de flesta ekonomier — och när produktionsorganisationer integreras över nationsgränser måste fler komponenter och produkter sändas fram och tillbaka.¹⁸ Transporternas främsta drivmedel är i sin tur — olja.

¹⁶ Marx (1978), s 97, min kurs. Jfr Mandel (1974a), 5 52-53. Det döda eller konstanta kapitalet består av två centrala beståndsdelar – råvaror och produktionsmedel – och av dem är råvarorna ”en huvuddel av det konstanta kapitalet. Till och med i sådana industrigrenar där ingen egentlig råvara ingår är den med som hjälpämne eller som en beståndsdel av maskiner osv. och påverkar därigenom dess prisfluktuationer och i samma mån profitkvoten.” Marx (1978), s 95; jfr Mandel (1974a), s 111.

¹⁷ Mandel (1981), s 91.

¹⁸ Wildcat, s 8.

Varje flygplan, lastbil, supertanker går på olja. De gränsöverskridande transporternas ökade relativa betydelse för den globala ackumulationen översätts på så vis till ökad relativ betydelse för oljan; inga delirier om informationssamhällen, virtuella nätverk eller platslösa rum kommer undan den logiken.¹⁹ Oljan blir mer betydelsefull i vår tids kapitalism, inte mindre.

Kritisk extas

Oljan sitter alltså fast i naturen. Det är en smula pinsamt för kapitalisterna, att vara så beroende av något de inte kan rå över.²⁰ Direkt generade borde de bli om man dessutom påminde dem om att oljan är ändlig och icke-förnybar. Den är inte som gräset som växer upp på nytt efter varje klippning eller vetet som gror nästa sommar: det tog naturen hundratals miljoner år att sedimentera fram oljan, den är skapad endast en gång och kommer aldrig mer att skapas igen. Rent definitionsmässigt betyder det att om man ständigt hämtar ut mer olja ur naturen tar den förr eller senare slut. Borta, kommer aldrig mer tillbaka.

Detta är inte något kapitalister tycker om att tänka på.

På 1970-talet var det emellertid många som skrek gällt om att *oljan är på väg att ta slut*, snart är alla källor tömda, ta er i akt i människor, i har byggt en civilisation på illusionen om evig tillväxt men naturen sätter en gräns och ni springer rakt in i den, *snart kollapsar civilisationen*. Det var ekologister och miljöaktivister som, i en slags överreaktion på det tidiga 1970-talets oljekris, ropade ut profetiorna. De var säkra på att oljan i en snar framtid skulle ta slut, bokstavligen, fysiskt slut; den sista droppen skulle tvingas ut ur jordskorpan innan människans vettlösa rovdraft var över. Många ställde in klockan på det tidiga 1990-talet.²¹

Uppenbarligen ropade de om vargen, likt de sociologer som sedan 1970-talskrisen förutspått USA:s allmänna undergång. Alarmsignalerna kom på skarn. Oljan var inte ens i närheten av att ha tagit slut i början av 1990-talet.

Men medan ekologisterna grundligt misstog sig fanns där en annan profetia som besannades. Den hade inte formulerats av någon örtedrickande trädkramare i sandaler, utan av en propert klädd geolog som arbetade för Shell. På bilderna ser man honom framför en svart tavla fullklottrad med matematiska formler. Han har kritan i hand, en atletisk profil, ett allvarligt uttryck i ansiktet. Hans namn är M King Hubbert. Redan år 1956 kom han fram till något som ingen ville tro på, en slutsats som skulle förstöra hans rykte i branschen: om fjorton år, sade han, om fjorton år kommer de amerikanska oljereserverna att vara tömda till hälften. Inte helt och hållet, men till hälften.

Och det är just det som är det avgörande.²²

När reserverna har tömts till omkring hälften händer nämligen något med oljan. Till en början, i utvinningens ungdom, sker den allt snabbare. Produktionen accelererar, mer och mer olja pumpas upp och flödar ut från fälten och in i ekonomin där den smörjer hjulen i ett synbarligt evigt tillflöde — tills utvinningen plötsligt når en topp. Den tenderar att ligga just vid den punkt där den ena hälften av reserverna har förbrukats och den andra hälften återstår. Nu kan inte produktionen växa mer, det går inte att utvinna oljan snabbare, tvärtom *vänder kurvan nedåt. Det blir allt svårare att utvinna oljan. Produktionen har nått klimax* och saktar nu ohjälpligt ner, faller tillbaka mot utgångspunkten utan räddning tills den slutligen upphör helt.

1970 hade de amerikanska oljereserverna tömts till hälften. Därefter inledde USA:s oljeproduktion en nedgång som inte med några medel kunde bromsas.

¹⁹ Klare (2001), s 38. För ett exempel på illusionen, se Volland, s 213.

²⁰ Caffentzis (2003d), s 80.

²¹ Se Nore, s 104. Nore utsätter ekologisternas oljeanalys för förödande kritik, s 104-108.

²² Se t ex Kerr, s 2; Campbell & Laherrère, s 80.

M King Hubbert hade fått rätt till punkt och pricka.

Sedan dess talar geologerna och oljeexperterna allmänt om ”Hubbert's peak” eller Hubberts kulmen som ett öde som väntar varje oljereserv som utsätts för kommersiell exploatering. Utvinningen följer samma kurva överallt. Den går uppåt, uppåt, uppåt tills den når sin extas någonstans runt halva reserven och dalar sedan nedåt, nedåt, nedåt.²³

Läran om Hubbertkulmen utgår från att oljan principiellt sett är ändlig. Det existerar endast en bestämd mängd olja att utvinna; naturens processer har lämnat efter sig ett förråd med en början och ett slut. I detta förråd finns viss olja som är lätt att plocka fram. Den ligger nära marken. Det behövs inga större arbetsinsatser för att nå ner till den; att borra ett hål räcker för att oljan av egen kraft ska spruta upp i en hög svart stråle. Så ser schablonbilden av oljeutvinningen ut — men där finns också olja som är svårare att nå. Den ligger längre ner i jordskorpan. Den är inte lika lättflytande; den är rent av hård som sten. Bara motvilligt låter den sig tvingas upp ovan jord, genom stora mänskliga ansträngningar och med hjälp av avancerad teknisk utrustning, och medan den första sortens olja är av god kvalitet måste den senare ofta underkastas flera omgångar av komplicerad raffinering innan den blir användbar.

De ändliga reserverna kan alltså, förenklat, delas in i två klasser: olja vars utvinning kräver *lite mänskligt arbete* och olja vars utvinning kräver *mycket mänskligt arbete*.

Det är en fråga om produktivitet. Vissa oljekällor har av naturens nyckfulla hand tilldelats en hög produktivitet, andra har givits en låg.

Sedan olja upptäcktes åt den moderna eran i Pennsylvania år 1859 har oljeproduktion utövats av kapitalistiska företag. Av givna skäl kommer sådana företag att *börja med att utvinna olja där det krävs lite mänskligt arbete* och först sedan, när de inte har något annat val — när de högproduktiva reserverna är slut — gå över till de sämre fälten. Exploateringen av en bestämd oljereserv rör sig därför inledningsvis uppåt. Kapitalisterna ser till att utvinna den lättåtkomliga oljan, säljer den med god vinst, tar chansen att tjäna mer pengar genom att utvinna ännu mer olja allt fortare, kostnaderna förblir låga, det är bara att låta pumpen gå — tills de oväntat och abrupt märker att de måste söka sig över till sämre områden. Från denna punkt kan inte produktionen växa mer. Från denna punkt kommer utvinningen av samma mängd olja att ta *ständigt allt mer mänskligt arbete i anspråk*, både i form av nytillförd arbetstid och i form av pumpar, plattformar, kemikalier och annat som förkroppsligar förfluten arbetstid.²⁴

Särskilt gäller det teknisk utrustning: på andra sidan kulmen måste entreprenörerna mobilisera allt mer omfattande teknik för att få fram den olja som finns kvar, leta upp de sista lagren och bryta loss dem från sitt fäste. Ju mindre av reserverna som återstår, desto sämre är deras kvalitet, desto längre bort befinner de sig — och desto mer utrustning krävs för att dra upp dem. Denna utrustning är i regel *dyr*. Den representerar kapital som är *dött*, som inte själv förmår skapa något mervärde. Vid en viss punkt blir därför oljeutvinningen *olönsam*, eller uttryckt i energitermer: det går åt mer energi för att utvinna en viss mängd olja än vad man sedan får ut av själva oljan.²⁵ Då är det inte längre någon poäng med att fortsätta. Oljeproduktionen har stigit som en stjärna men faller nu till noll; entreprenörerna packar slokörade ner sin utrustning, lämnar fälten och återvänder dit de en gång kom ifrån.

Förr eller senare når varje oljefält dithän. Det betyder inte att oljan tar slut *bokstavligt, fysiskt*: kapitalisterna ger upp långt innan de har sugit upp den sista droppen.

Oljeerans avgörande händelse är därmed inte, som ekologisterna trodde, den yttersta domens dag där oljan upphör att finnas till. Dit kommer kapitalismen aldrig att ta sig. Ekologisterna och kapitalisterna är här varandras spegelbilder. Båda extrapolerar oljeutvinningen som ett

²³ Se t ex Hubbert, s 5-6.

²⁴ Se t ex Klare (2001), s 42; Volland, s 202, 212.

²⁵ Se t ex Kerr, s 5; Eriksson, s 10; Udall & Andrews, s 3.

rakt streck uppåt, uppåt, som om den kan fortsätta precis som nu; enda skillnaden mellan dem är att de förra tror att oljan kommer att utplånas, medan de senare föredrar att leva i ond tro och låtsas som om den räcker för evigt. Båda bortser från *Hubberts kulmen*, den verkligt dramatiska vändpunkten i det svarta guldets skådespel.

När ungefär hälften av reserverna är uttagna tenderar oljekapitalisterna att stå inför sitt öde. Allting blir svårare för dem, dyrare och dystrare.

Men det är inte deras egna problem som är det mest avgörande. Efter Hubberts kulmen börjar oljan betinga *ett allt större värde på den marknad dit andra kapitalister kommer för att köpa den. Eftersom det krävs allt mer mänskligt arbete för att framställa oljan stiger dess värde obönhörligt*, fältens fallande produktivitet slår ut i högre oljepris, alla de andra kapitalister som inte klarar sig utan olja i sina egna produktionsprocesser måste investera mer i dött kapital:

Kapitalets organiska sammansättning växer.

Den genomsnittliga profitkvoten faller.²⁶

Nu är förvisso oljepriset betydligt mer komplext än så. Det har en benägenhet att fluktuera mer än de flesta andra priser. Eftersom oljan är en så strategisk vara för kapitalackumulationen har den sedan länge varit föremål för nervig spekulation, där aktörer gissar sig till hur priset ska utvecklas i framtiden, köper olja när priset går upp och säljer när det faller, allt för att profitera på svängningarna — som därmed förstärks. Oljepriset kan rusa fram i de brantaste och hackigaste berg-och-dal-banor. Efterfrågan på oljan skiftar stort med konjunkturerna, och dessutom har, som vi snart ska gå närmare in på, branschen haft en ovanligt stark böjelse för monopol och karteller som utifrån eget gottfinnande påverkar priset.

Likväl. Med de största avvikelserna bortskalade sammanfaller oljeprisets *långsiktiga tendens* med värdet, med den mängd arbetstid som krävs för att framställa varan.²⁷ När utvinningen passerat Hubberts kulmen uppstår därför ett underliggande tryck *som driver oljepriset uppåt*.

Ingen hjälp står då att få. Oljekapitalisterna kan visserligen förbättra sin teknik så att det blir lättare och billigare att utvinna den sämre oljan, men det främsta resultatet av en sådan utveckling är att de med ännu högre hastighet närmar sig bottenskräpet.²⁸ Petroleumteknologisk utveckling kan tillfälligt motverka tendensen till stigande oljevärde, bara för att desto snabbare länsa reserverna tills den verkligt svårbearbetade oljan återstår — ungefär som när en narkoman tar en ännu högre dos för att glömma att hon snart ska dö.

Hubberts kulmen: en verkligt svart natt för ackumulationen, en natt utan slut.

USA visar vägen — nedåt

Efter fynden år 1859 blev Pennsylvania det svarta guldets eldorado. I tjugofem år var denna kväkarnas och de fromma protestanternas delstat världens ledande oljeproducent, i gott sällskap av Oklahoma, Texas, Colorado, Wyoming. USA visade sig inte bara vara ett ogrumlat borgerligt samhälle, utan också välsignat med oljereserver: enbart Kalifornien hade mer under marken än alla andra avancerade kapitaliststater tillsammans. Från 1859 till 1939 producerade USA två tredjedelar av världens olja, USA var den tidens Saudiarabien. Så sent som 1950 kom ännu hälften av all olja därifrån.²⁹

²⁶ Den metod som då står kapitalisterna till buds för att häva fallet i profitkvoten är, i första hand, att höja mervärdekvoten. Vad detta får för effekter på den femte långa vågens andra dominerande existensproblem vet vi från kapitel 8.

²⁷ I mainstreamtermer uttrycks detta i stället som att knappheten tilltar, vilket till syvende och sist – i detta fall – bara är ett annat sätt att säga att det som återstår tar längre tid att bearbeta. Se t ex Paul (2002), s 3.

²⁸ Se t ex Simmons, s 4; Campbell, s 1.

²⁹ Udall & Andrews (1999), 5 2; Simmons (2003).

Fram till 1970 växte den amerikanska oljeproduktionen. Men det året förutsett av en enda person — nådde den alltså sin topp och *aaaarrrrghghghgh, what to do?*, USA:s oljekapitalister fick panik, *vad ska vi ta oss till för att få upp oljan, vår profitkälla får inte sina* och satsade galna summor på att hålla produktionen vid liv. Mellan 1966 och 1970 hade de amerikanska oljebolagens kapitalutlägg per utvunnet oljefat växt med 7 procent. Mellan 1971 och 1974 växte de med 261 procent.³⁰ Bolagen kastade sig över ny teknisk utrustning och skyndade ner på fälten för att försöka pumpa upp oljan i samma takt som förr — förgäves. Det enda resultatet var en våldsamt ökad organisk sammansättning i den amerikanska oljeindustrin.³¹

Oerhörda mängder dött kapital investerades alltså, vilket bekräftade vad Hubbert förutspått: att produktiviteten hos de kvarvarande oljereserverna skulle falla ohejdbart. *Allt mer arbetstid för samma mängd olja.*

Detta är den väg hela kapitalismen förr eller senare ska vandra. USA visar vägen, även nedåt.³²

Lyckligtvis fanns det vid denna tid ännu gott om olja i andra delar av världen. Olja köps och säljs på en världsmarknad, där varans värde liksom på alla marknader bestäms av den *genomsnittligt* nödvändiga arbetstiden. I Saudiarabien, Iran och andra oljeproducerande länder, som inte lika hetsigt sugit upp sina källor, var den nödvändiga arbetstiden avsevärt lägre; de hade alla långt kvar till Hubberts kulmen. Därför slog inte det växande värdet av den amerikanska oljan igenom i samma utsträckning som skulle ha varit fallet om USA hade varit världens enda oljeproducerande land.

Men det slog igenom. USA:s olja vägde tungt i utformandet av ett genomsnitt. Den sjunkande produktiviteten och de ökande utläggerna för dött kapital i den amerikanska oljeindustrin bildade omedelbar fond till den berömda chock som skakade världen 1973, när Opec-staterna slog till mot USA för vapenleveranserna till Israel under oktoberkriget genom att se till att tredubbla oljepriset. Förfallet i USA var en nödvändig förutsättning för att Opec skulle kunna gå i land med prishöjningen.³³

En annan, lika nödvändig förutsättning var att världens kapitalister förbrukade allt mer olja i allt snabbare takt. Där de befann sig, högst uppe på krönet i den fjärde vågens expansiva fas, var deras efterfrågan på råvaror omätligt *men produktiviteten i råvaruframställningen släpade efter*. Så gott som alla råvarupriser steg därför mot slutet av 1960-talet och början av 1970-talet.³⁴ Mest uppseendeväckande blev stigningen i oljesektorn, där den tidigare främsta oljeproducenten alltså inte bara uppvisade trög utan *fallande* produktivitet.

1970-talskrisen berodde inte enbart på arbetarklassens styrka. Den hade även en komponent av höjd organisk sammansättning.³⁵ Men i det avseendet var 1970-talskrisen blott en mild föraning om vad som komma skall. För vad händer när *hela världens oljereserver* når Hubberts kulmen?

Enligt samstämmiga röster är det just vad som är på väg att ske, nu, i början av 2000-talet. Världens samlade oljereserver har snart tömts till hälften. Den globala oljeproduktionen, den sammanlagda utvinningen av alla oljekällor, kommer inom kort att stöta ut sitt historiska klimax. Profetian utslungas inte från misslyckade rättshaverister eller svartsynta miljöaktivister som hängt sig från någon Shellplattform, utan från M King Hubberts arvingar inom den akademiska geologin och oljebranschen själv; från prominenta, världsledande vetenskapsmän

³⁰ Bina, s 101.

³¹ Privat korrespondens med George Caffentzis.

³² Se t ex Udall & Andrews (1999), s 4; Seppo Korpela: "When depletion sets in, oil prices will begin to rise and will remain high", *The Columbus Dispatch*, 11/10 2001.

³³ Bina, s 103-106. Jfr analysen av oljekrisen i Armstrong et al., s 221-223; Karlsson, s 174-175.

³⁴ Armstrong et al., s 217-218, 223; Mandel (1981), s 91.

³⁵ Se Hargreaves Heap, s 78-81.

knutna till storföretag och från storföretagens egna representanter.³⁶ I mitten av 1990-talet — precis när den femte vågen kommit i gång — började de ringa i varningsklockan.³⁷ *Nature*, *Science*, *Scientific American* och andra välrenommerade tidskrifter införde deras artiklar, affärspressen plockade snart upp tråden och 1998 publicerade *Forbes*, ett av den globala ackumulationens husorgan, en artikel med rubriken:

”Cheap Oil: Enjoy it While it Lasts.”³⁸

Den kanske främsta experten på världens oljereserver är Colin Campbell. Efter sin geologutbildning vid Oxforduniversitetet har han arbetat för i stort sett alla världens oljejättar. Han hävdar bestämt, utifrån ovanligt god insyn i branschens databaser, att en global Hubbert-kulmen kommer att inträffa före år 2010. Majoriteten av experterna hamnar någonstans mellan 2010 och 2020; av dem tycks en majoritet tippa just 2010. Några av dem tror snarare på 2006 eller 2008, medan enstaka ljusögda optimister, som väljer de rundaste siffrorna, landar i år 2020 eller strax därefter.³⁹

Alla är de ense om vad som kommer att hända med oljans pris, när kulmen än infaller: det kommer att stiga, till en början kanske chockartat till följd av spekulanternas ångest. Det kommer sedan att stiga mer, och därefter kommer det att fortsätta att stiga.⁴⁰

Nu invänder borgerliga ekonomer att detta inte är något problem, för högre oljepriser kommer bara att leda till att bolagen är marginal nog att utvinna även den sämre och dyrare oljan, som därmed kommer ut på marknaden där balansen mellan utbud och efterfrågan återställs i himmelsk harmoni. Enligt detta utbredda resonemang är alltså högre oljepriser en orsak inte till förtvivlan, utan till ekonomisk lycka, eftersom de garanterar ett tillräckligt utbud.⁴¹

Så blottar dessa ekonomer än en gång sin kretinism. Att utbud och efterfrågan balanserar varandra på en ny, högre nivå där även den *lågproduktiva oljan* utvinns visar hur i grunden irrelevanta de är som analytiska kategorier. I samma stund som de möter varandra upplöses de, och fram träder i stället det underliggande värdet: den mängd arbetstid som i genomsnitt krävs för att varan ska utvinnas. Det är just för att denna mängd stiger när oljeutvinningen utsträcks till de lågproduktiva fälten som oljan blir dyrare och *detta är katastrofalt för den organiska sammansättningen*.⁴²

Det är inte oljans absoluta uttömning som är problemet, utan den fallande oljeproduktivitetens följder för ackumulationen. Några år hit eller dit — principen är klar: kapitalismen är på väg rakt upp mot den globala Hubberts kulmen.

Med största sannolikhet inträffar den innanför den historiska ram som utgör den femte långa vågen.

På väg att insjukna

När jordens totala kulmen inträffar beror förstås på hur stora reserverna är. Varje Hubbert-kurva är en funktion av reservernas storlek — om det hörs ett *men se, här finns ju olja!* skjuts

³⁶ Ett exempel är oljekapitalisten Paul Erdman: ”Hubbert's Peak goes global – Why the coming oil crisis will be structural”, *CBS Market Watch*, 13/5 2004.

³⁷ Kenneth 5 Deffeyes: ”Another Wolf at the Door”, *American Prospect*, 22/10 2001; Kerr, s 1; Udall & Andrews (2003), s 8, 14.

³⁸ *Forbes*, 15/6 1998.

³⁹ Se Kenneth 5 Deffeyes: ”Another Wolf at the Door”, *American Prospect*, 22/10 2001; Robert Barker: ”The Oil Spigot May Be Closing”, *Business Week*, 21/11 2001; Campbell & Laherrère, s 79-81; Campbell, s 9; Ruppert.

⁴⁰ Se t ex Klare (2001), s 43; George Monbiot: ”The Bottom of the Barrel”, *Znet*, 2/12 2003.

⁴¹ Se Nore, s 92; Roger W. Bentley: ”Dr Bentley makes an urgent plea for governments to study oil depletion”, *Aspo Newsletter*, June 2003, s 4-5; Campbell & Laherrère, s 82; Jeff Gerth: ”Forecast of Rising Oil Demand Challenges Tired Saudi Fields”, *New York Times*, 24/2 2004.

⁴² Se Marx (1978), s 573, 579, 647; Marx (1997), s 181.

fallet upp; det händer att nyupptäckter ger liv åt fält som en gång förklarats döda. Detta var räddningen ur 1970-talets oljekris. Åren efter 1982 — det år då profitkvoten nådde sin botten — började fräsch ny olja strömma ut från Alaska och i synnerhet Nordsjön, två oljefält som ännu knappt exploaterats alls. I samverkan med att efterfrågan sjönk tillbaka under 1980-talets stagnation ledde det till att oljepriset åter lade sig på en lägre nivå.⁴³ Så blåste problemet med stigande organisk sammansättning till följd av dyrare olja förbi — för den här vågen.

En kritisk fråga blir därmed: finns det några oförstörda oljefält kvar att upptäcka? Det är den förhoppningen de mest inbitna optimisterna klamrar sig fast vid — att jordskorpan ännu ruvar på heliga graaler — men de får allt svårare att rättfärdiga sin tro. Upptäckterna av världens oljereserver nådde en topp i början av 1960-talet.⁴⁴ Sedan dess har de blivit allt färre, och magrare. Av naturliga skäl upptäcktes de största oljefälten först; man talar här om ”elefanterna”, de jättefält som rymmer omkring 10 miljarder fat utvinningsbar olja var. Det är från dem den verkligt lättarbetade oljan kommer, den som bara ligger och väntar på att få utlösas genom ett borrhål, och med sina väldiga, otåliga tillgångar är det de som i decennier har ax/at huvudansvaret för världens oljetillförsel.⁴⁵

Men de senaste femton åren har endast en ny elefant påträffats. De allra flesta åldras snabbt — vem tar över när de dör?⁴⁶

Under tiden har tekniken för oljeprospektering gjort kvalitativa framsteg, så att det numera räcker med minimala prover för att fastsätta vad som döljer sig under marken. Oljeriddarnas fackla sveper genom jordskorpan, allt mer desperat. *De hittar nästan ingenting av betydelse.* Planeten är snart helt genomsökt. De enda större vita fläckarna — förutom regioner i några länder som vi återkommer till — är Arktis, Antarktis och vissa ultradjupa havsbottnar, men där är oljeutvinning förknippad med sådana extrema investeringskostnader att ingen verkar trakterad. Colin Campbell uppskattar att 90 procent av de samlade oljekällorna är identifierade. Resten, gissar han, är mest slagg.⁴⁷

Tron på att Hubberts kulmen kan skjutas upp genom nyupptäckter är med stor sannolikhet — den här gången, i den här vågen — inget mer än just en tro.⁴⁸

Men finns det inga alternativ till oljan? Skulle inte ackumulationen kunna växla över till något annat material när Hubbertkurvan vänder nedåt? Tyvärr. Inget motsvarande universalmedel står i sikte. Utvecklingen av väteenergi — detta en gång så omsusade spetsprojekt — fortsätter att dra ut på tiden och ser ut att bli minst lika dyr som oljan post-Hubbert. Vindkraft och solkraft kommer inte upp i tillnärmelsevis samma skala. Ingen av dessa möjliga aspiranter, eller någon annan som figurerat i vetenskapens fantasier, kan heller spela alla instrument samtidigt: energi, transportbränsle och råvara i ett oändligt antal produkter. Oljan är naturens gåva till ackumulationen. Lika lite som vattnet eller himlen låter den sig ersättas, och det är just det som gör den till en så mäktig faktor i bestämningen av kapitalets organiska sammansättning: en cykelfabrikant kanske kan hitta ett annat material om stålverket drabbas av låg produktivitet, men vilket substitut kan han hitta till *olja*?⁴⁹

Det tycks inte finnas någon väg förbi Hubberts kulmen.

Återstår att bedöma hur stora de kända oljereserverna är. Här inställer sig flera osäkerhetsfaktorer. Vissa nationer och bolag kan ha intressen av att förgylla de verkliga uppgifterna om sina reserver; Opec-nationer tilldelas större produktionskvoter ju större reserver de uppger sig

⁴³ Karlsson, s 218-219, 230-231; Campbell, s 3; Klare (2001), s 46; Volland, s 212.

⁴⁴ Campbell & Laherrère, s 81.

⁴⁵ Udall & Andrews (1999), s 4.

⁴⁶ Samsam Bakhtiari, s 2. Den funna elefanten heter Kashagan och ligger i Kazakstan.

⁴⁷ Campbell, s 8, 12; Samsam Bakhtiari, s 2; Udall & Andrews (2003), s 4.

⁴⁸ Campbell & Laherrère, s 80-81.

⁴⁹ Samsam Bakhtiari, s 3; Klare (2001), s 40; Nore, s 115.

ha och bolagen kan på samma sätt höja sina aktier. Deras statistik är sällan möjlig att genomlysas. Det är de frågetecken som följer av detta som får analytikerna att välja så varierande årtal i intervallet 2006-2020: inte förrän kunskapen om reserverna är exakt kan kulmen exakt förutsägas.⁵⁰

Därtill kommer naturligtvis också efterfrågan. Ju mer olja kapitalismen gör av med — ju intensivare den expansiva fasen är — desto snarare anträds toppen.⁵¹

Men när allt kommer omkring är inte det exakta datumet relevant. Ur ackumulationens synvinkel är Hubberts kulmen redan en realitet. I dag borras hålen i och placeras oljeplattformarna över jordskorpan andrahands- eller tredjehandssortering: bolagen tar sig allt längre ner i marken, allt längre ut till havs, allt längre bort från världsekonomens huvudstråk för att utvinna olja. I branschen talar man nu om den ”okonventionella” oljan — olja som är hård och tung, som har hög svavelhalt, som måste trollas fram ur tjärsand eller skiffer. Det är den bolagen i allt högre grad riktar in sig på. Ett av de senast igångsatta oljefälten är Orinoco utanför Venezuela, vars extrahårda olja aldrig skulle ha kommit i fråga för utvinning under 1970- eller 1980-talen. All denna sekunda olja kräver väldiga insatser av mänskligt arbete innan den kan komma ut på marknaden.⁵²

Det finns en enkel logik bakom valet av den okonventionella oljan. Man tager vad man haver. Eller som Colin Campbell uttrycker det: ”vem skulle borra på 10 000 fots vattendjup om det fanns olja någon annanstans?”.⁵³

Följdriktigt har oljebolagens utgifter för teknisk utrustning ökat språngartat de senaste åren. Mellan 1999 och 2002 spenderade de fem största oljebolagen — ExxonMobil, Shell, BP, Chevron-Texaco och Total — tillsammans 410 miljarder dollar på teknisk utrustning, för att under perioden höja sin dagsproduktion obetydligt från 16 till 16,6 miljarder oljefat. Nästa år var stenen ännu tyngre att rulla. Från första kvartalet 2002 till första kvartalet 2003 tog bolagen sats med 40 miljarder dollar på ännu mer teknisk utrustning, bara för att se hur den genomsnittliga produktionsnivån *sjönk med 67 000 fat om dagen*.⁵⁴

Mer nödvändig arbetstid, i form av utlägg på dött kapital, för att uppbringa samma eller till och med mindre mängd olja. Det är en ominös matematik.

Värst är tillståndet i den amerikanska oljeindustrin. Den har, vansinnigt andfådd och svettig, lyckats behålla en plats som tredje största producent i världen. Men efter kulmen 1970 har produktionsnivåerna fallit oupphörligt, med undantag för två korta uppgångar efter att nyfunna oljefält i Alaska och Mexikanska gulfen — det amerikanska territoriets yttersta gränser — tagits i bruk. Då ska man veta att USA är det mest genomborrade landet i världen. Av världens 4,6 miljoner oljebrunnar har 3,4 miljoner grävts i USA, men vad hjälper det? Hubberts kurva närmar sig noll. 1916 fick de amerikanska oljekungarna ut 28 gånger så mycket energi som de satsade i oljeutvinningen, i dag är kvoten 2:1. År 2005 beräknas det kosta ett fat olja för att få upp ett fat olja: dags att packa ihop och gå hem.⁵⁵

Men inte heller i sitt oljefall är USA ensamt, långt därifrån. Femtio oljeproducerande länder på jorden har alla passerat Hubberts kulmen. Nordsjön kan inte längre agera blodgivare: svag

⁵⁰ Colin Campbell diskuterar de metodologiska problemen i uppskattningen av världens reserver i Campbell, s 5-8, 15; jfr Campbell & Laherrère, s 79, Klare (2001), s 40.41.

⁵¹ Se beräkningarna i Udall & Andrews (2003), s 6.

⁵² Campbell, s 11-12; Ruppert, s 2; Udall & Andrews (2003), s 4; Samsam Bakhtiari, s 2.

⁵³ Citerad i Ruppert, s 2. Jfr Karl Marx: ”En övergång till sämre mark sker naturligtvis aldrig av fritt val utan kan – kapitalistiskt produktionssätt förutsatt – bara vara en följd av stigande priser och vid varje produktionssätt endast en följd av nödvändigheten.” Marx (1978), s 598.

⁵⁴ Simmons, s 4. Den senare siffran är exklusive uppgifterna för Total, som ännu inte var tillgängliga.

⁵⁵ Udall & Andrews (1999), s 3; Bainerman, s 7. Om de ökande utgifterna för fast kapital, se även *Forbes*: ”Cheap Oil, Enjoy it While it Lasts”, 15/6 1998.

och uttunnad ger den nu ifrån sig 6 procent mindre olja per år. Storbritannien nådde kulmen 1999. Den norska regeringen tog det lugnare och kan se till att hålla sin produktion uppe ännu något år, men bara genom att spruta in gas i källorna: så drivs den motspänstiga oljan upp till ytan. Ryssland och Latinamerika utom Brasilien har inlett nedstigningen, medan Kina i skrivande stund står uppe på toppen.⁵⁶

Nej, oljan är inte på väg att ta slut. Människan har bara snart konsumerat hälften. Det enda som är på väg att ta slut är *den högproduktiva oljan* — och det samtidigt som kapitalismen befinner sig *mitt uppe i den femte vågens expansiva fas och globaliseringen*.⁵⁷

Det har redan skapat en press underifrån på oljepriset. Det bränns, kulmen är redan en kännbar verklighet. De sista åren av 1990-talet erfor världen vad det innebär. År 1998 var oljan visserligen billig — expansionen mattades av Asienkrisen, Storbritannien hade ännu inte nått sin kulmen — men det var en kort brittsommar. År 2000 stod expansionen som högst, världens Hubbertkurvor närmade sig varandra och nu steg, mycket riktigt, oljepriset med, med... *61 procent*. Samma år steg priset på andra varor i OECD-området med i genomsnitt 3,1 procent. Sommaren år 2000 var den dyra oljan det stora samtalsämnet i de härskande klasserna och längs motorvägarna.⁵⁸

Den femte vågens kris år 2000 sköt ner efterfrågan igen, men det tredje kvartalet år 2002 var priset åter uppe på 2000 års nivå.⁵⁹

Det var en tendens.⁶⁰

Så står kapitalackumulationen inför ytterligare ett ”dominerande existensproblem”, minst lika allvarligt som svårigheterna med att realisera mervärdet. Oljeutvinningens produktivitet är på väg in i en kronisk sjukdom, som den kommer att få leva med tills den dör — just när den behövs som bäst, i senare delen av en expansiv våg. Kapitalets organiska sammansättning riskerar att bli mördande hög, ackumulationen ser sig om efter alternativ, finner inga, spanar vidare, frågar sig fram, misströstar...

Men se!

Varje väg finner sig ett mål

Bushadministrationens främsta rådgivare i energifrågor är investmentkapitalisten Matthew Simmons.

Seriösa energianalytiker måste erkänna att icke-Opecoljan har nått kulmen. Men tacka gudarna för Mellanöstern. Bara Mellanöstern kan förväntas uppväga fallen på andra håll. Mellanöstern är det förlovade landet. Alla vägar leder till Rom och framtidens Rom för olja och gas är Mellanöstern. Mellanöstern är den enda plats där vi fortfarande har överflödande reserver. Det är billigt att producera där, det är fortfarande extremt utforskat. Så om resten av världen inte är någon duvunge längre — tacka Allah för Mecka.⁶¹

Matthew Simmons ställer sig framför kartan:

Här är Mellanösterns gyllene triangel: om du startar vid Kirkuk i norr och drar en linje genom Irans jättefält ned till söder och svänger över sex eller sju hundra mil för att plocka upp Förenade Arabemiratens jättefält och sedan återvänder de 800 milerna tillbaka till Kirkuk, så ligger så gott som

⁵⁶ Roger W. Bentley: ”Dr Bentley makes an urgent plea for governments to study oil depletion”, *ASPO Newsletter*, June 2003; Bainerman, s 8; Campbell, s 3, 14; Simmons, s 3, 6.

⁵⁷ Udall & Andrews (1999), s 4; Campbell & Laherrère, s 78.

⁵⁸ Udall & Andrews (2003), s 11; Campbell, s 4; OECD (2003a), s 9; Alkadiri & Mohamedi, s 4-5.

⁵⁹ OECD (2003a), s 3.

⁶⁰ Colin J. Campbell: ”Myth of Spare Capacity Setting the Stage for Another Oil Chock”, *Oil and Gas Journal*, 20/3 2000, www.oilcrisis.com/campbell/ ; Colin J. Campbell: ”The Fuel that Fires Political Hotspots”, *The Times Higher Education Supplement*, 17/5 2002, www.bpamaco.org.uk

⁶¹ Simmons, s 6-7.

alla fält av betydande storlek inom det området.⁶²

Närmare bestämt rör det sig om fem nyckelländer i Mellanöstern: Saudiarabien, Irak, Iran, Kuwait och Förenade Arabemiraten.⁶³ De utgör tillsammans ackumulationens sista blodreserv.

När de arabiska Opec-staterna 1973 utnyttjade utvecklingen i oljeindustrin till att chockhöja priset och försätta USA i embargo — ”till dess att det internationella samfundet tvingar Israel att dra sig tillbaka från våra ockuperade områden” — blev de avancerade kapitaliststaterna skrämde i djupet av sitt hjärta.⁶⁴ Var de så beroende av opålitliga arabstater, som kunde strypa tillflödet av den viktigaste råvaran närhelst de fick lust? De avancerade kapitaliststaterna försökte under ledning av USA slita av sig slangarna, gå över till andra energiformer och, framför allt, leta upp all olja och maximalt utnyttja de kända potentialerna *inne i centrum*. USA lanserade ”Project Independence” som ett sätt att fly undan beroendet av Mellanöstern, och det var inom ramen för detta projekt som exploateringen av Nordsjön och Alaska startades.⁶⁵

Nu har den flyktvägen visat sig vara en återvändsgränd.

Vid tiden för den första oljeshocken 1973 stod Mellanöstern för 38 procent av världens oljeproduktion. Efter sina ansträngningar lyckades de avancerade kapitaliststaterna pressa ner andelen till 18 procent 1985, men under den femte vågen har den successivt stigit igen. År 2000 var Mellanöstern uppe i 30 procent av den olja som varje dag strömmade ut i världsekonomin, och till skillnad från på 1970-talet *finns det i dag inga vilande rikedomar inne i centrum* som kan hålla andelen nere. Tvärtom: den kommer att stiga. Eftersom graalerna i alla andra berg och bankar lyser med sin frånvaro beräknas Mellanösterns andel av den globala oljeproduktionen år 2010 uppgå till — 50 procent.⁶⁶

Statistiken över oljereserverna i Mellanöstern är inte transparent, men experterna är överens om en uppskattning: regionen sitter på två tredjedelar av den återstående konventionella oljan i världen. Medan de mest avancerade kapitaliststaterna, som USA och Storbritannien, har släppt sina oljekapitalister fria att ösa ur källorna så fort det bara gått har Mellanösterns stater som alla hade nationaliserat sin olja på 1970-talet — hållit en lugnare takt. De stramare tyglarna för oljekapitalet har gjort att mycket finns kvar. Mellanöstern är, tack vare den fördelning av oljereserverna som naturen genomförde under juraperioden och staternas kontrollerade utvinningspolitik, *den enda regionen i världen på betryggande avstånd till Hubberts kulmen*. Den har inte bara mest olja, utan också bäst. Mellanösterns olja är i regel av hög kvalitet, den är starkt koncentrerad i geografin och ligger nära marken.⁶⁷

Andra sidan av myntet är att centrum döms att importera allt mer olja utifrån. USA, som en gång producerade mer än hälften av hela världens olja, producerar nu inte ens hälften av sin egen olja och kommer enligt prognoser att slå i 90 procents import år 2020. EU når samma nivå fem år senare. Sverige är ett av de länder som levt gott på olja från Nordsjön, men när den nu är på upphållningen kommer man inom kort att tvingas köpa någon annanstans.⁶⁸ För Kina, Japan och övriga Sydostasien är importberoendet ännu större, och de har — liksom alla länder — bara en region att vända sig till:

Den globala kapitalackumulationen klibbar fast i Mellanöstern. Övriga världens oljeimport

⁶² Ibid., s 7.

⁶³ Klare (2001), s 44; Campbell & Laherrère, s 81.

⁶⁴ Opecs Gulfkommitté citerad i Karlsson, s 179. Införandet av embargot återges detaljerat i ibid., s 178-180.

⁶⁵ Ibid., s 190-198; Klare (2001), s 46; Nore, s 115-116.

⁶⁶ Colin Campbell: ”Myth of Spare Capacity – Setting the Stage for Another Oil Chock”, *Oil and Gas Journal*, 20/3 2000, www.oilcrisis.com/campbell/. Jfr Campbell & Laherrère, s 83.

⁶⁷ Klare (2001), s 54-56; Campbell, s 5; Udall & Andrews (2003), s 3.

⁶⁸ Ruppert; Campbell, s 14; Eriksson, s 11

därifrån förmodas öka från 16,3 till 36,4 miljoner fat om dagen år 2020 – en fördubbling.⁶⁹

Med andra ord: *världskapitalets organiska sammansättning bestäms allt mer i några få länder i Mellanöstern.*

I tredje bandet av *Kapitalet* skriver Karl Marx om ett vattenfall. Han tänker sig ett land där de flesta fabrikerna drivs med energi från ångmaskiner, men där ett mindre antal får sin kraft från ett naturligt vattenfall. Det faller sig så, antar han, att energiframställningen är mer produktiv vid vattenfallet än vid ångmaskinerna: det krävs 10 procent mindre arbete där för att få fram samma mängd energi. Så konstaterar han:

Den med vattenfallet som drivkraft producerade varans värde är mindre, därför att en mindre totalkvantitet arbete erfordras för dess produktion, nämligen mindre arbete som i försaldigad form ingår som del av det konstanta Idet vi kallat döda] kapitalet. Det arbete som användes är mera produktivt, dess individuella produktivkraft är större än det arbetes produktivkraft som användes i de flesta fabriker av samma slag. Dess större produktivkraft visar sig däri, att det för att producera samma varumängd behöver en mindre kvantitet konstant kapital, en mindre kvantitet försakligt arbete än de andra; dessutom vid sidan därav också en mindre kvantitet levande arbete eftersom vattenhjulet inte behöver upphetas.⁷⁰

Men vattenfallet har en för kapitalet förtretlig egenskap. Det står

bara till förfogande för den som råder över särskilda stycken av jorden och dess tillbehör. Det hänger inte alls på kapitalet att kalla till liv denna naturbetingelse för arbetets större produktivkraft på samma sätt som varje kapital kan förvandla vatten till ånga. Den finns bara lokalt i naturen och kan, där den inte finnes, inte åstadkommas genom ett visst utlägg av kapital. Den är inte bunden vid produkter, som kan framställas genom arbete som maskiner, kol etc. utan vid bestämda naturförhållanden hos vissa delar av jorden. Den del av fabrikanterna som besitter vattenfallen utesluter den del som inte besitter dem från användning av denna naturkraft, emedan jorden och än mer den med vattenkraft utrustade jorden är begränsad.⁷¹

Ingen fabrikant kan känna sig riktigt trygg i detta, ty det är inte alls säkert att ägarna av den jord där vattenfallet ligger gör vad fabrikanterna önskar.

Dessa ägare kan hindra en investering av kapital i vattenfallen och deras utnyttjande genom kapitalet. De kan tillåta ett utnyttjande eller vägra det.⁷²

Vår tids vattenfall ligger i Mellanöstern. Kapitalet kan inte återskapa det någon annanstans, det befinner sig här, på just denna plats. Ju längre Hubberts kurva löper i övriga delar av världen, desto djupare blir ackumulationens beroende av den olja som kommer härifrån, den enda som fortfarande kan flöda och är produktiv. Men *vem äger platsen? Vem är det som styr vattenfallet?*

Mötet mellan ackumulationens rörelselagar och naturlagarna reser frågan om makten över Mellanöstern som plats.

Inget alternativ till olja, ingen annan plats — endast Mellanösterns olja kan ge en frist från den globala Hubberts kulmen. Men i så fall måste den utnyttjas precis som ackumulationen behöver det: utan avbrott, utan pauser, inte med något släpigt, långsamt hushållande. Inget får undanhållas. Det måste vara fritt fram att hämta den olja som finns.⁷³

I den mest futuristiska globaliseringslitteraturen förekommer en föreställning om att kapitalismen är, eller är på väg att bli, ”detrterritorialiserad”. Imperieteorin går längst i påståendena

⁶⁹ Klare (2001), s 56. Siffran 16,3 gäller dock 1997 och har växt sedan dess. Jfr Udall & Andrews (1999), s 5; Paul (2003), s 7.

⁷⁰ Marx (1978). s 574.

⁷¹ Ibid., s 577.

⁷² Ibid., s 579.

⁷³ Jfr Klare (2001), s 44. 57; Kerr, s 4.

om att specifika platser med sina särskilda egenskaper som *platser betraktade* förlorar sin betydelse i vår värld, till förmån för en allmän, svävande maktlogik. Ingenting kunde vara mer felaktigt. Vår tids kapitalackumulation genomgår, och kommer under de närmaste decennierna att genomgå, en *territorialisering*, där frågan om territorium och suveränitet ställs på sin spets. Det är en territorialisering som dessutom genomgår en *avsmalning*, där allt mer kommer att handla om ett enda territorium och dess suveränitet: Mellanösterns.

Det kapitalistiska samhället blir som besatt.

Oljeöknens två oaser

För närvarande är det särskilt två oljeländer som står i uppmärksamhetens fokus: Saudiarabien och Irak.

Saudiarabien har i tre decennier varit världsekonominns största oljeleverantör, med schejkerna i sina vita galabiya-klänningar som själva sinnebilderna för den moderna oljeindustrin. Naturen har valt att vara mest generös mot detta land. Tre fält i de östra gränstrakterna rymmer 260 miljarder fat olja, eller omkring en fjärdedel av världens kända reserver, och de ändlösa vidderna av olja och åter olja så långt ögat når har gett Saudiarabien rollen som världsmarknadens ”buffertstat”: när andra producenter stöter på problem kan sauderna med ett enkelt beslut hämta ut mer ur sina lager.⁷⁴ Likt ett överdådigt adelskök som bär fram nya rätter till gästerna när någon knäpper i luften har Saudiarabien en utbudsflexibilitet som jämnar ut oljepriset och håller marknaden mätt.

På senare tid har emellertid tvivel spridits i det gästande sällskapet. Själva uppger sauderna att de bara har gjort av med 28 procent av sina reserver, men det hörs, i synnerhet från USA, mumlande röster: har de verkligen så mycket billig olja som de påstår? Det statliga oljebolaget Aramco har varit stängt för insyn i mer än tjugo år. Det som läcker ut är inte alltid hoppingivande; vissa uttalanden tyder på att även Saudiarabien inom kort måste genomföra kostsamma satsningar på teknisk utrustning eller gå över till B-fält om omvärldens förväntningar på ökande produktion ska infrias.⁷⁵

Irak, så. Ännu en stor arabisk nation. Också den har sin olja koncentrerad i tre fält: Rumaila i söder, Kirkuk i norr och ett fält öster om Bagdad. Men där Saudiarabiens pumpar och prospekteringsmaskiner har gått i ett under decennier har Irak ännu inte mer än läppjat på sin olja. De kända reserverna omfattar 112 miljarder fat — hälften av Saudiarabiens — sedan endast 30 miljarder har tömts. Vetenskaplig konsensus säger emellertid att detta bara är en bråkdel av de reserver landet verkligen hårbärgerar.⁷⁶ USA:s energidepartement hör till dem som menar att där dessutom finns

ungefär 220 miljarder troliga och möjliga reserver. Men Iraks verkliga potential kan i själva verket vara ännu större, eftersom landet är relativt utforskat till följd av årtal av krig och sanktioner. Djupa oljebärande formationer förlagda främst till den vidsträckta västra ökenregionen kan exempelvis ge extra oljeresurser (möjligen ytterligare 20 miljarder fat), men har inte genomsökts.⁷⁷

Summan av den additionen är att USA:s energidepartement väntar sig en irakisk slutreserv på *mer än fyra hundra miljarder fat*. Det skulle i så fall betyda att landet gömmer dubbelt så mycket som det jämförelsevis mer genomsökta Saudiarabien i dag anses ha. Det skulle också betyda att Irak förbrukat omkring 7 procent av sitt naturliga arv — unikt lite bland världens ledande producenter.

”Till följd av årtal av krig och sanktioner”, skriver det amerikanska energidepartementet.

⁷⁴ Baer, s 54.

⁷⁵ Stanley Reed: ”A Saudi Oil Shortage?”, *Business Week*, 5/4 2004; Jeff Gerth: ”Forecast of Rising Oil Demand Challenges Tired Saudi Fields”, *New York Times*, 24/2 2004.

⁷⁶ Aspö: ”Country Assessment Iraq”, *Aspö Newsletter*, December 2002; Udall & Andrews (2003), s 10.

⁷⁷ Citerat i Paul (2002), s 1-2.

Genom sin ostracism har USA skapat och bundit fast en oljejätte med kolossal underutnyttjad kapacitet. Av 526 borrhälsplatser hade år 2002 trettio utvecklats, men bara tolv var i gång; den infrastruktur som tidigare byggts upp låg i ruiner.⁷⁸

Desto mer kvar att utvinna senare. Irak, skrev *Forbes* i oktober 2002, är ”som en spökstad i Colorado, övergiven sedan silvergruvorna stängdes... med den skillnaden att silvret fortfarande finns i marken, och i otroliga kvantiteter.”⁷⁹

Inte heller är det vilken sten- och grusolja som helst Irak sitter inne med, den är gyllene produktiv, ligger i regel inte mer än 600 meter under marken och samma amerikanska energidepartement slår fast att ”Iraks produktionskostnader är bland de lägsta i världen, vilket gör landet till ett mycket attraktivt prospekt”, men de är inte *bland* de lägsta i världen.⁸⁰ De är *de* lägsta. Genomsnittskostnaden för ett fat utvunnen olja i Irak ligger på i dollar levande och dött kapital. Det är att jämföra med 6-8 dollar i Mexiko och Ryssland, 12-16 dollar i Nordsjön eller mer än 20 dollar i USA.⁸¹

I Saudiarabien och Irak har världen två av de länder som väntas nå Hubberts kulmen sist.⁸² Det är nu lätt att se att den globala kapitalackumuleringen har ett allmänintresse av att den saudiska och i synnerhet den irakiska oljan får svämma ut över världsmarkanden, så att det oljevärde som i övrigt stiger hålls ned.

Permanent blodtransfusion till den kroniskt sjuke.

Kampen om vattenfallet

Intresset av billig olja är så allmänt att det är ansiktslöst. I den stora massan av kapitalister som på något sätt berörs av oljans värde behöver vem som helst och ingen särskild kapitalist billig olja: det är ett i högsta grad kollektivt intresse. Men hur kan det då tillgodoses? Ingen av de kapitalister som använder olja som input i sina produktionsprocesser har direktkontakt med varan, ingen av dem står med borsten i hand, alla väntar de på att oljan *ska komma till dem*. Det måste då finnas aktörer någonstans i ackumuleringen som genom aktiv handling ligger i för att den högproduktiva oljan verkligen ska komma ut på marknaden. Annars kommer alla att vänta på Godot.

Vilka aktörer kan det vara?

Tanken går till *oljebolagen*, vars verksamhet ju är att hantera, utvinna, raffinera och sälja olja. Men vid ett första ögonkast kan det se ut som att deras intressen snarare står i motsättning till alla andras. Oljebolagen vinner på ett *högt oljepris*: när spekulationsmarknaden är särskilt nervös, exempelvis inför annalkande krig, drivs priset tillfälligt upp och bolagens profiler ökar; genom centralisation och gemensamma överenskommelser försöker de dominera marknaden för att manipulera priset uppåt.⁸³

Här händer emellertid saker. När Hubberts kurva går sin vandring över världens oljefält är det något annat som blir högsta prioritet för oljebolagen: kontroll över goda reserver.⁸⁴ Ju dyrare det i allmänhet blir att framställa olja, desto mer intresserade blir bolagen av att komma åt de

⁷⁸ Ibid., s 2; jfr Timothy O'Brien: "What Does America Want to Do With Iraq's Oil?", *New York Times*, 8/6 2003.

⁷⁹ Paul Klebnikov: "Hitting Opec by Way of Baghdad", *Forbes*, 28/10 2002.

⁸⁰ Citerat i Paul (2002), s 2.

⁸¹ Paul (2003), s 2; Paul Klebnikov: "Hitting Opec by Way of Baghdad", *Forbes*, 28/10 2002. År 2002 pendlade oljepriset på världsmarknaden mellan 20 och 30 dollar fatet.

⁸² Colin Campbell gissar på 2050 för båda. Ruppert, s 2.

⁸³ Detta föranleder Armstrong et al att, på tal om 1970-talets oljekris, hävda att "den viktigaste skiljelinjen mellan industrier är den mellan oljeföretagen och resten". Armstrong et al., s 224. Jfr Wildcat, s 8; Mandel (1981), s 92.

⁸⁴ Se t ex Neela Banarjee: "For ExxonMobil, Size is a Strength and a Weakness", *New York Times*, 4/3 2003; Paul (2003), s 14; Stanley Reed: "A Saudi Oil Shortage?", *Business Week*, 5/4 2004.

sista fält som fortfarande är produktiva. Eller annorlunda uttryckt: ju högre det genomsnittliga oljevärdet, desto större pengar att tjäna på reserver där utvinningskostnaderna är avsevärt lägre än på andra håll.⁸⁵

Det rör sig här om oljekapitalisternas möjlighet till extraprofit.

Vi har sett hur typiska kapitalister – de som inte står ute i naturen – kommer över extraprofit genom att införa en ny teknik eller organisation som sänker det individuella värdet för deras varor under genomsnittsvärdet. Mellanskillnaden utgör deras extraprofit. Men denna hala fördel glider dem alltid förr eller senare ur händerna: andra kapitalister kommer att ta efter, tills den nya produktionsmetoden är allmänt spridd och genomsnittsvärdet lagt sig till rätta på en lägre nivå.

För oljekapitalister gäller andra jaktregler. Ingen kan ta efter ett vattenfall. I sitt exempel noterar Marx att det som ger upphov till extraprofit är ”en naturkraft, vattenkallets drivkraft, som är given av naturen”: ”Den extraprofit, som härrör ur detta utnyttjande av vattenfall, härrör alltså inte ur kapitalet utan ur användningen av en monopoliserbar och monopoliserad naturkraft genom kapitalet.”⁸⁶

Genom att *besätta en viss plats* kommer oljekapitalisterna över sin extraprofit. Ingen kan sprida det högproduktiva oljefältet som man sprider en uppfinning, ty en plats är inte reproducerbar: den är där den är. Besittningen av rummet är absolut, i den meningen att två personer – fysiska eller juridiska – inte kan befinna sig på samma plats och fortfarande betraktas som två åtskilda personer. *Den kapitalist som erövrar den mest produktiva platsen utesluter samtidigt alla andra från extraprofitens källa*; ensam står han som herren på täppan och ensam förblir han så länge han inte knuffas ned. Grundreglerna i oljekapitalisternas jakt på extraprofit är att oljereserverna är 1.) knappa, 2.) olika beskaffade och 3.) monopoliserbara, och med det kan jakten starta: *vem sätter först ned foten på de bästa fälten?*⁸⁷

I vår tid, där besittningstagandet får akut prioritet till följd av Hubberts kulmen, har alltså oljekapitalisterna ett intresse av utvinning på de mest produktiva oljefälten – precis som alla andra kapitalister. Så upplöses motsättningen mellan branscherna. Oljekapitalister och övriga kapitalister är nu överens: fram med den billiga oljan.

När den billiga oljan sedan pumpas ut på världsmarknaden utövar den en press nedåt på genomsnittsvärdet, som ständigt utjämnas och omformas, men så länge utvinning fortsätter även på lågproduktiva fält – och det garanteras av den höga efterfrågan – återstår en åtråvärd mellanskillnad. Konkret betyder det att oljebolagen har ett intresse av att röra sig ut mot marginalerna, *ut i periferin*, där den ännu orörda oljan sprutar upp om bara ett hål skrapas i marken. Här står de nya extraprofiterna att finna. Här ligger de källor bolagen måste inhägna åt sig inför det tjugoförsta och sista århundradets oljeproduktion.⁸⁸

”Få utanför branschen förstår vilka enorma insatser som står på spel i Irak”.

Orden kommer från James A Paul, analytiker vid det FN närstående institutet Global Policy Forum, som har kalkylerat på de extraprofiter som väntar på att förverkligas från Irak. Under antagandet att det genomsnittliga oljepriset de närmaste femtio åren kommer att ligga någonstans mellan 21 och 41 dollar per fat, och givet att den irakiska produktionskostnaden är i dollar per fat, finner Paul att den totala profiten från utvinning i Irak under denna period kommer att vara som minst 12 miljarder dollar per år — vid det lägsta prisscenariot — och som mest 179 miljarder dollar per år. Den troligaste siffran sätter han till 95 miljarder dollar. Den ställer sedan Paul mot de 35 miljarder dollar som år 2002 *utgjorde den samlade profiten*

⁸⁵ Se t ex Paul (2003), s 3.

⁸⁶ Marx (1978), s 575, 578.

⁸⁷ Harvey (1999), s 336-339; Nore, s 108-109; Marx (1978), s 577, 590.

⁸⁸ Caffentzis (1998), s 13-14; Marx (1978), s 574. 647.

för världens fem största oljebolag: den troligaste irakiska extraprofiten är alltså nästan tre gånger större.

Så blir det lite mer tydligt, även för utomstående, vad som står på spel.⁸⁹ Paul drar slutsatsen att

ett internationellt bolag måste ha en betydande andel i Irak om det ska kunna behålla sin status som huvudaktör i världens oljeindustri. De angloamerikanska jättarna vet att de har att välja mellan att förvärva en lejonpart i Irak och att falla ned i oåterkallelig tillbakagång.⁹⁰

Eller som Chevrons vd formulerade det 1998: ”Irak sitter inne med enorma reserver av olja och gas, reserver som jag skulle älska att ha tillgång till.” Eller som en anonym FN-diplomat med inblick i förhandlingarna om Irak uttryckte det i november 2002: ”Exxon vill ta Majnoun” — fältet som tros rymma den största premien — ”och har bestämt sig”.⁹¹ Eller, slutligen, med en australisk oljeentreprenörs ord i oktober 2003: ”Irak är den bästa platsen i världen”.⁹²

Skulle irakierna ha hållit med honom?

Hur det än var med den saken finns det alltså kapitalistiska aktörer som är mer än villiga att göra det grovjobb alla väntar på, *go and get it*. Men har de makt? Är de av någon betydelse i ackumulationen som helhet?

Oljebranschen är världens största bransch. Av världens femton största företag var år 2002 fem oljeföretag. ExxonMobil är oljeriddarnas konung och helt enkelt världens största företag, med totala intäkter på 247 miljarder dollar: tretton gånger mer än Coca-Cola eller, räknat i bruttointkomst, världens sjunde största ekonomi.⁹³

Oljebolagen är de arketypiska centralisterna. Redan på Lenins tid gick de samman i gigantiska, vertikalt integrerade komplex med internationella förgreningar; ExxonMobils föregångare Standard Oil — grundat av den namnkunnige Rockefeller — är trusternas trust i historien.⁹⁴ Som alla andra deltog också oljebolagen i den fjärde rundan, i vetskap om att de fyndigheter de lever av nu krymper. Efter sammanslagningar mellan år 1998 och 2000 blev de ännu större, ännu färre, än mer globala; de klassiska ”sju systrar” som dominerat världens oljeindustri reducerades till fem. Alla har nu vackra dubbel- eller trippelnamn: ExxonMobil, Chevron-Texaco, Royal Dutch-Shell, BP-Amoco-Arco och TotalFinaElf.⁹⁵

Så har vi ett kapitalistiskt allmänintresse i suveräniteten över Mellanösterns oljekällor — i synnerhet Iraks — och vi har ett särintresse som blir extra förtjust vid blotta tanken.

Vad mer måste till?

En undersökning av relationerna till staten.

Det räcker inte att lokalisera ackumulationens intresse av en viss politik. Ett nödvändigt nästa led är att se efter hur det kan komma sig att detta intresse plötsligt uppträder i skepnad av *statsapparatus officiella linje*. Att se det som den naturligaste sak i världen duger inte; man kan inte, om man inte vill förfalla till vulgär determinism, ta för givet att staten uttrycker kapitalets vilja och regeringarna automatiskt gör storbolagens önskelista till sin dagordning.

⁸⁹ Paul (2004), s 1-2.

⁹⁰ Paul (2003), s 8.

⁹¹ Citerade i *ibid.*, s 9, 10.

⁹² Citerad i Neela Banerjee: ”Amid Ruins of Iraqi Oil Wells, Investors See Field of Riches”, *New York Times*, 23/10 2003. Jfr MacEwan; RUPE, s 49.

⁹³ Siffran gäller 2003; de sex länderna är USA, Japan, Tyskland, Frankrike, Italien och Storbritannien. Paul (2003), s 2. UNCTAD anger dock ExxonMobil som världens tredje största transnationella företag, efter Vodafone och General Electric. UNCTAD (2002), s 86.

⁹⁴ Se Karlsson, s 15-18.

⁹⁵ Campbell, s 4.

Statsmakten är den förvandlingsdryck penningen måste inta om den ska kunna genomgå sin metamorfos och bli till vapen. Att stanna i ekonomin ger ingen imperialism: de kapitalistiska intressena måste först bemäktiga sig statsapparaten och bli till politikens osynliga ande, för att sedan kunna slå sig fram i periferin som en militär närvaro. Det ena dyker upp som det andra först efter en bubblande, fräsande omvandlingsprocess som måste förklaras.

Interludium om statsteori

Det förefaller en smula ockult att staten systematiskt skulle kunna gå ackumulationens ärenden. Statsapparaten är ju, institutionellt sett, åtskild och fri från alla företagsorganisationer. Den lyder inte under någon bolagsstyrelse, kommenderas inte av förmän, väntar inte på kundernas beställningar. Den lever sitt eget liv och har sin byråkrati för sig själv. Dessutom är statsapparaten i de avancerade kapitaliststaterna *demokratisk*: med jämna mellanrum underställer den sig allmänna och fria val, där alla vuxna medborgare röstar fram den politik de vill ha till makten.

Hur kan det då alls vara möjligt att statsapparaten konsekvent anammar en politik som utgår från behoven hos en liten grupp egendomsägare, vars röstsedlar drunknar i folkhavet?

Detta är den statsteoretiska frågan.⁹⁶

Den diskuterades intensivt på 1970-talet, när marxister för första gången på allvar undrade vilka mekanismer som gör att politiken även i stabila demokratier systematiskt väger över till borgarklassens fördel. Två svarslinjer utkristalliserade sig. De bröts mot varandra i ett berömt meningsutbyte mellan Nicos Poulantzas och Ralph Miliband, som hade skrivit varsin bok i ämnet, och med risk för alltför grov förenkling kan de återges med två par nyckelord:

Objektiva strukturer tvingar statsapparaten att föra en borgerlig politik vare sig den vill eller inte, oavsett vilka personer som råkar sitta i regering, riksdag eller tjänstemannakontor. Detta var Poulantzas svar.

Personliga band mellan de människor som leder statsapparaten och de människor som äger produktionsmedlen garanterar att staten håller sig i den borgerliga fåran. Detta var det svar Miliband gav.⁹⁷

Exakt vilka de objektiva strukturerna var och hur de fungerade förblev oklart hos den dunkle Poulantzas.⁹⁸ Andra har lyckats bättre i att framställa tankegången begripligt och bestickande, så att man nästan kan känna vad det var han ville komma åt. Statsvetaren Peter Gowan, till exempel. Givet att det inte är staten som äger produktionsmedlen i ett kapitalistiskt samhälle, utan privata aktörer, så har staten inget annat val än att med särskild lyhördhet rätta sig efter dem. Så här:

Valda politiker eftersträvar helt visst vad mainstreamekonomerna säger att de borde eftersträva: ständigt höjd produktivitet och tillväxt. Men sådana fenomen ligger inte i regeringarnas egna händer: de är i händerna på det privata kapital som äger det produktiva arbetet. Demokratiskt valda politiker måste därför serva de speciella behov kapitalägarna har, eftersom det är denna grupp som fattar de konkreta besluten om investeringar och tillväxt. Så till vida som gruppen av kapitalister utövar suveränitet över det ekonomiska livet måste det nationella ekonomiska intresset fattas som det nationella *kapitalistiska* intresset. (...)

Staten måste försöka säkerställa bästa möjliga klimat för att dess kapitalister ska vilja investera, förbättra produktiviteten och utvidga produktionen — den materiella grunden för statens egen resursstyrka. Eftersom det är upp till kapitalet att göra detta eller låta bli har staten ett överväldigande intresse av att tjäna sina tyngsta kapital. Och eftersom de opererar internationellt

⁹⁶ Jfr Tsoukalas, s 56.

⁹⁷ Ibid., s 68; se t ex Poulantzas (1969), s 138, 142-144.

⁹⁸ För kritiken av Poulantzas dunkelhet, som inte står Hardt och Negri långt efter och framträder för vem som helst som bläddrar i hans verk *Politisk makt och sociala klasser*, se Miliband (1973), s 165-170.

måste den också tjäna deras internationella intressen.⁹⁹

Så enkelt kan det vara. Här rör det sig verkligen om ett opersonligt, i själva samhällsväven insytt tvång för staten att underkasta sig ackumulationens krav. Det är så vardagligt att det inte märks; ingen behöver ägna en tanke åt att samhället är uppbyggt så att en numerärt försvinnande liten klick av kapitalister måste få sin vilja igenom. Det betraktas som ett så självklart sakernas tillstånd att om politikerna en dag skulle bryta emot det, behandla ackumulationens aktörer som vilka medborgare som helst och inte bry sig om att ekonomin därmed härsknade — så skulle de med stor sannolikhet röstas bort i nästa val.¹⁰⁰

Personliga band har vi redan sett prov på: hur statsapparaten på ett rent mänskligt plan kan knytas till borgerliga klassmiljöer. De som utgör statsapparaten kan själva komma från höga poster i det privata näringslivet, de kan vara nära vänner med företagsledare eller gå till sängs med dem varje kväll, de kan ha gått på samma elituniversitet, röra sig på samma fester och ägna sig åt samma fritidsintressen, de kan ha fötts in i borgerliga hem och ammat av borgerliga värderingar i hela sina skyddade borgerliga liv: allt sådant fungerar genom primitiva sociologiska mekanismer som en försäkring för att statsapparaten också tänker och handlar borgerligt. Ursprunget ljuger inte.

I sitt meningsutbyte polemiserade Poulantzas och Miliband om vilken mekanism — den objektiva eller den personliga — som låg bakom staternas beteendemönster i deras samtid. Särskilt tvistade de om vem av dem som bäst kunde förklara något de båda var överens om: att staten var relativt autonom i förhållande till borgarklassen. Trots allt lystrade inte efterkrigstidens statsapparater som undergivna hundar till de högsta företagsledarnas kommandon i varje liten detalj. De hade en egen vilja och stiftade till och med lagar, införde bidrag, skapade försäkringssystem, satsade på omsorg och byggde bostäder som uppenbarligen främst gynnade *arbetarklassen*.¹⁰¹

Under vissa förhållanden — som hade att göra med den motsatta klassmakt arbetarrörelsen utövade — kunde det tydligen hända att statsmakten gick åt ett helt annat håll än det borgerligheten ville. Denna kluvna belägenhet registrerades alltså av 1970-talets marxister som en ”relativ autonomi”. Medan Poulantzas hävdade att den var oförklarlig om man, som Miliband, påstod att borgarklassen ”fysiskt lade beslag på” statsapparaten kontrade Miliband med att den var obegriplig om man, som Poulantzas, dömde staten till evig gisslan i de objektiva strukturernas våld.¹⁰²

Men kanske är en retrospektiv förståelse bäst betjänt av att man väljer inte det ena eller det andra analysverktyget, utan *båda*. Under den fjärde långa vågen hade ackumulationen byggts om så att den stod säkert där den på 1930-talet fallit ner genom en lucka i golvet: i mervärde-realiserings rum. Lönehöjningar i takt med produktivitetsökningarna upprätthöll vågen i flera decennier och gav, tack vare ackumulationens objektiva tyngd, ett historiskt unikt utrymme för arbetarvänlig politik. Samtidigt — i ett dialektiskt samspel fylldes statsapparaten med personer som till ursprung och övertygelse tillhörde arbetarklassen. De kom från arbetarrörelsens partier och fackföreningar, såg som sin livsuppgift att förverkliga solidariska ideal, förde med sig sin verklighet in i statsapparaten och tog rent av kontroll över delar av den de som är kända som ”den offentliga sektorn”.

Objektiva strukturer och personliga band lossade på kopplet till ackumulationen och gjorde staten relativt fri att välja andra vägar.

⁹⁹ Gowan (1999), s 63, 65. Kurs i original. Gowan refererar inte uttryckligen till Poulantzas, men det är tydligt att han rör sig inom ramen för hans tankegång. Jfr Kjellberg et al, s 89-94.

¹⁰⁰ Kjellberg et al, s 93.

¹⁰¹ Se *ibid.*, s 85,104-114.

¹⁰² Poulantzas (1969), s 144; Miliband (1970), s 159-160.

I dag har situationen förändrats. Globaliseringen har kraftigt beskurit statsapparaten förmåga till självständiga, avvikande beslut. Diskussionen om statens nuvarande ställning — har den fått ”mindre makt”? — är emellertid ofta felställd, och en mer klargörande analys kan i stället formuleras med termer från 1970-talets statsteori: *globaliseringen upphäver statens relativa autonomi*.¹⁰³ Globaliseringen tar inte så mycket ifrån statsapparaten dess förmåga att utöva makt över människor som den förskjuter maktutövningens innehåll, så att statens politik allt mer sammanfaller med kapitalägarnas specifika intressen.

Återigen sker förskjutningen både på de objektiva strukturernas och de personliga bandens nivå. Vi har redan berört hur kapitalet genom att hota med sin nya rörlighet sätter statsapparaterna i ett objektivt skruvstäd, som de inte kommer ur hur de än vrider sig, om de så leds av socialdemokrater eller liberaler. Poulantzas strukturalistiska logik accentueras.

När arbetets klassmakt — dess allmänna förmåga att driva igenom sina intressen i samhällslivet — rivs genom globaliseringens ombyggnad av mervärdeproduktionen skingras samtidigt statsapparaten proletära personal. Utan starka fackföreningar, inga starka arbetarpartier, inga strömmar av engagerade, självsäkra arbetarbarn som tar för sig i politiken, inga vårdbiträden eller metallare som sätter plenisalen eller statsrådsberedningen i klasstridernas brand, bara en allt mer folktom offentlig sektor och ett långsamt utdöende politiskt intresse hos den arbetande delen av befolkningen. Proletär exodus, *enter the bourgeoisie*: företagen, lobbyisterna, karriärerna och så har vi ånyo en stat som nästan uteslutande befolkas av personer med borgerliga liv.¹⁰⁴

Objektiva strukturer och personliga band. Det är den magiska mixtur ackumulationen nu stjälper i sig — och i nästa stund är den staten.

En pipeline genom Vita huset

Så om nu ackumulationen har ett intresse av billig olja och denna billiga olja finns i Mellanöstern, vilka mekanismer kan få *staten* att se intresset som sitt eget, ställa in kompassen och ge sig iväg?

Det gäller förstås USA:s statsapparat. Den står inte över andra i den bemärkelsen att den besitter större relativ autonomi. Sedan eurodollarmarknaderna slog sönder USA:s finanspolitiska självständighet gäller tvärtom att denna statsapparat är lika underställd kapitalet som någon annan. Ackumulationens högsämsledningar går rakt genom Vita huset. Eftersom det amerikanska kapitalet upplöser sig i det globala och det globala i det amerikanska är det, mer än någon annanstans, själva ackumulationen som sådan amerikansk och därför global, global och därför amerikansk — som lyser upp statsapparaten och släcker varje tanke på en annan politik.

Samtidigt har USA:s arbetarklass, hårt pressad av globaliseringen, tvingats retirera också från de sista positioner av statligt inflytande som den en gång tillkämpade sig. Detta de proletära släkternas sorgebarn, som aldrig lyckades organisera en politisk gren, förefaller nu helt frånvarande från statsapparaten; mer än någon annanstans är det fritt fram för det amerikanska kapitalets fraktioner att tillsätta sina kandidater, ministrar, rådgivare och tjänstemannastaber.

Vi har sett vilken basvara billig olja utgör. ”En kapitalistisk stat, fullt upptagen med att stödja ackumulationsprocessen, har föga val annat än att försöka trygga 'ett säkert utbud' av en sådan vara.”¹⁰⁵ Det gäller i kraft av den strukturella tvång ackumulationen alltid har utövat och det gäller i synnerhet i ett land som USA, i synnerhet i en tid som globaliseringens.

Men de objektiva strukturerna är bara ena ingrediensen i statsmaktens drink. Ner måste också

¹⁰³ Jfr Tsoukalas, s 66.

¹⁰⁴ Jfr ibid., s 71; Greider (1998), s 64-65.

¹⁰⁵ Nore, s 115.

de personliga banden.

Här träder oljebolagen in. Den administration som tillträdde i Vita huset i januari år 2001 var den mest ”företagsnära” i USA:s historia, med flest före detta verkställande direktörer på ministerposter — fyra — och bara rustningsindustrin överträffade oljekapitalet i representation. Först och främst fanns där presidenten själv, som gärna skröt om sina gedigna meriter i Texas oljebransch där han, liksom sin fader, skött sitt eget företag. Hans kampanjbidrag från oljeindustrin var exempellösa. Administrationens nationella säkerhetsrådgivare Condoleezza Rice var direktör på Chevron-Texaco under hela 1990-talet, fram till dagarna innan hon tillträdde sin nya tjänst, medan handelsminister Don Evans kom direkt från ordförandeskapet i oljebolaget Tom Brown.¹⁰⁶

Men den verkliga petroleumpersonligheten i Bushs kabinett var förstås vicepresident Dick Cheney. Som högste chef för Halliburton — världens största företag för oliefältsservice — höll han år 1999 ett tal vid höstlunchen på London Institute of Petroleum. Där argumenterade han för att oljebranschen måste få större inflytande över Vita huset, och han var otvetydig med att formulera vilka problem branschen stod inför:

Att producera olja är uppenbarligen en självuttömmande verksamhet. (...) Uppskattningar gör gällande att den globala efterfrågan på olja kommer att växa med i genomsnitt två procent årligen de kommande åren, i kombination med en naturlig årlig tillbakagång i produktionen från nuvarande fält på, lågt räknat, tre procent. Det betyder att år 2010 kommer vi att behöva ett nyttillskott i storleksordningen femtio miljoner fat olja om dagen. Så varifrån ska oljan komma? Regeringar och statliga oljebolag kontrollerar omkring nittio procent av tillgångarna. Olja förblir i grunden en statlig affär. Medan många regioner i världen erbjuder oljemöjligheter är Mellanöstern med sina två tredjedelar av världens olja och de lägsta kostnaderna fortfarande den plats där skatten står att finna, men även om företagen är angelägna om större tillgång till oljan i området fortsätter utvecklingen att gå långsamt. (...) Oljan är unik i att den är så strategisk till sin natur. Vi talar inte om tvål eller fritidskläder. Energin är verkligt fundamental i världsekonomin.¹⁰⁷

En målmedveten blivande vicepresident hade talat. När han drygt ett år senare installerat sig på sin post fick han presidentens uppdrag att utforma en ny energipolitik: efter den krisartade oljeprishöjningen år 2000 stod denna punkt högt på dagordningen.¹⁰⁸ Runt sig samlade Cheney flera Hubbertmedvetna oljeanalytiker, och i maj 2001 lade hans grupp fram det dokument som blivit omtalat som ”Cheneyrapporten”.

Nyckelfrasen löd: vi ”rekommenderar att presidenten gör energisäkerhet till en prioritet i vår handels- och utrikespolitik” Rapporten konstaterade vidare bland annat att ”den globala ekonomin kommer att förbli beroende av tillgång på olja från Opec-medlemmar, i synnerhet i Persiska viken”, och ”USA:s och världens utsatthet inför störningar i oljetillgången tilltar när de strategiska och kommersiella reserverna minskar i förhållande till efterfrågan.”¹⁰⁹

Förutom oljepersonernas påtagliga närvaro inne i den amerikanska regeringen förstärkte den en långvarig tradition av nära, fortlöpande kontakter med de största oljejättarna.¹¹⁰ Olje- och vapenkapitalens relationer till den amerikanska statsapparaten är därmed iögonenfallande lika varandra och sammanlänkade — till den grad att vissa velat se dem som en enda fraktion vid

¹⁰⁶ Aron Pilhofer & Bob Williams: ”Big Oil Protects its Interests”, Center for Public Integrity, 15/6 2004; Johnson, s 173.

¹⁰⁷ Citerad i Aleklett, s 1. Inför det första Gulfkriget, då Cheney var försvarsminister, förklarade han inför en senatskommitté att Vita huset inte skulle låta Saddam Hussein skaffa sig ”ett stryppgrepp på vår ekonomi och det mesta av den övriga världens”. Citerad i Klare (2003), s 172.

¹⁰⁸ Se Klare (2003), s 167-168.

¹⁰⁹ NEDP, 5 4 respektive 16. En ingående analys av rapporten ges i Klare (2003), s 168-170. Se även Mano Singham: ”Cheney's Oil Maps – Can the Real Reason for War be This Crass?”, *Counterpunch*, 19/7 2003.

¹¹⁰ Paul (2003), s 3-5; *The Economist*: ”The Unlikeliest Scourge”, 13/6 2002; Michael Renner: ”The New Oil Order”, *CorpWatch/Foreign Policy in Focus*, 14/2 2003.

namn ”vapendollar-petrodollarkoalitionen”.¹¹¹ Det var den som bemäktigade sig den amerikanska statsapparaten år 2001. Den kunde göra det tack vare att den artikulerade varsin aspekt av ackumulationens objektiva dynamik och tack vare personliga kontakter: en intrikat, symbiotisk dialektik.¹¹²

Till detta kommer så att den amerikanska staten som statsapparat betraktad har ett egenintresse av säker tillgång till billig olja. Sedan andra världskrigets oljestrider vet USA att ingen annan vara är av samma militärstrategiska betydelse, som bränsle till flygplan, tanks, stridsfartyg och de flesta andra vapensystem.¹¹³ Oljan är en basnäring åt den amerikanska statens förmåga att utöva globalt våld, vilket vid sidan om alla instruktioner från ackumulationen ger den sina egna randiga skäl att bry sig om varan.

Sammantaget har vi så tre starka mekanismer — ackumulationens allmänintresse, oljekapitalets intresse och militärmaktens intresse — som bygger en pipeline genom den amerikanska statsapparaten rakt över till Mellanösterns oljefält.

En gång blodsbröder, men inte alltid

Men i Mellanöstern står ett hinder. Efter avkoloniseringen har regionen sina egna stater, sina *oberoende sociala och politiska organisationer* som täcker de territorier där oljereserverna finns. De lyder egna lagar. Sedan den nationalistiska radikaliseringen på 1970-talet står också oljan under deras strikta kontroll: reserverna är statligt ägda, det mesta av den direkta utvinningen utförs av statliga oljebolag och först i senare produktionsled, eller i villkorliga samarbeten, bjuds utländska företag att ta del av rikedomarna.¹¹⁴

Mellanösterns stater vakar själva över sitt vattenfall.

Detta är en källa till ständig klåda hos det globala kapitalet. Vad Mellanösterns stater beslutar att göra med sina oljerikedomar behöver nämligen inte alls vara det som bäst gagnar ackumulationen som helhet. De kan låta en del av fälten ligga i träda, de har ingen brådska med att göra slut på sin viktigaste, kanske enda resurs; de kan vänta med prospektering och borrhning tills de själva finner tiden mogen. Varför skulle de alltid anpassa sig till centrumets behov?¹¹⁵ De kan hålla produktionsnivåerna nere för att på konstlad väg driva upp priserna.

Utvinningens extraprofiter flyter in i Mellanösterns statsbudgetar. Där kan de mycket väl gå till helt andra saker än till att utveckla oljeproduktionen. De kan gå till gratis universitetsutbildning åt alla medborgare, till Koranskolor i någon pakistansk bergsby, till att försörja tusentals prinsar med egna palats där de kan köra motorcykel i pelarsalarna, till fattighjälp i palestinska flyktingläger, motorvägar, aktieköp eller något annat, vad som helst, som regimerna själva sätter värde på, men som inte på något sätt bidrar till att hålla tillbaka kapitalets organiska sammansättning.¹¹⁶

Irritation! Oljan i Mellanöstern ska vara till för ackumulationen!

Sedan nationaliseringarna har oljeletningen i vissa av Mellanösterns länder nästan avstannat helt; staterna har valt att lägga resurserna på annat. Det är ett för utländska intressen ytterst frustrerande exempel på en lag i vår tid: ju mer Hubberts kulmen närmar sig, desto mer

¹¹¹ Nitzan & Bichler (2003), s 45. Symbolen för denna enhet mellan de två fraktionerna är Halliburton.

¹¹² En variabel mindre förändrar ekvationen: om en administration utan personliga band till vapen- och oljekapitalet kommit till makten år 2001 skulle den gissningsvis ha fört en politik som inte på samma utstuderade sätt drev igenom dess intressen, utan mer av nödtvång, mindre entusiastiskt, mer i linje endast med det som ackumulationen av sig själv påbjöd. Exakt hur det skulle ha sett ut är förstås omöjligt att säga.

¹¹³ Karlsson, s 35-37, 54; Klare (2001), s 30.32.

¹¹⁴ År 1970 ägde Opec-staterna 2 procent av sin egen oljeproduktion, 1980 låg siffran mellan 80 och 90 procent. Armstrong et al, s 224.

¹¹⁵ Nore, s 115.

¹¹⁶ Ibid., s 112-113; Caffentzis (2003d), s 80.

beroende blir den globala ackumulationen av investeringsbeslut som fattas i Mellanösterns staten.¹¹⁷ Det gäller exempelvis Saudiarabien.

Bland utländska analytiker växer oron över huruvida sauderna rör sig tillräckligt fort för att utveckla nya råoljekällor. 'Frågan är inte om det finns tillräckligt med olja där, utan om de har viljan och förmågan att ta fram den i rätt tid, säger Edward L. Morse, tidigare amerikansk regeringstjänsteman för globala energifrågor och nu rådgivare åt Hetco, ett New York-baserat energiföretag.'¹¹⁸

Det rör sig om ett hinder av politisk art: det är själva suveräniteten som är hindret. Oljemarknaden eller oljebolagen kan inte själva röja undan det, eftersom de saknar de adekvata verktygen för att gripa in i eller helt enkelt avskaffa en självständig stats suveränitet.

Staten måste kallas in. Endast en statsapparat med uppdrag från ackumulationen kan gripa sig an suveränitetens hinder, och den amerikanska statsapparaten tenderar, som vi sett, att utan vidare internalisera ackumulationens oljeintressen som sina egna.

Så gör den sig beredd att dra ut till Mellanöstern.

Men militär intervention är inte ens USA:s första val. I fallet med Saudiarabien löstes länge problemet med suveräniteten på ett bekvämare sätt: den saudiska monarkin knöts till USA genom en allians. Arrangemanget hade trådar ända tillbaka till 1930-talet, men fick särskild betydelse efter oljekrisen 1973. USA lovade att skydda huset Saud mot yttre och inre fiender, medan sauderna åtog sig att alltid anpassa oljeflödet efter den amerikanska ekonomins behov. USA — närmare bestämt legoföretaget Vinnell — tränade och beväpnade saudiska elitstyrkor, och sauderna levererade mer olja närhelst USA så begärde.¹¹⁹ Vid upprepade tillfällen under årens lopp rispade amerikanska och saudiska ledare sitt blod ner i ett gemensamt kar för att bedyra att de var blodsbröder, deras öden tätt förbundna med varandra. "Att förlora Saudiarabien skulle vara som att förlora Federal Reserve", som Robert Baer, en före detta CIA-anställd i regionen, har uttryckt det.¹²⁰

De första åren på 2000-talet var detta emellertid just vad som höll på att ske. *Den saudiska monarkin gled USA ur händerna*. En social kris hade länge plågat kungadömet, med allt svårare konsekvenser för dess förmåga att spela rollen som buffertstat åt världsekonomin i allmänhet och USA i synnerhet.

Svineriet hade gått för långt.

Samtidigt som medelinkomsten i Saudiarabien sjönk med tre fjärdedelar från 1981 till 2001, ursprungligen till följd av de fallande oljepriserna, svävade kungahuset ut i dekadens. De tiotusentals prinsarna i den vittförgrenade Saudklanen frossade i spel, prostitution och spritångande fester, i sina palats i hemlandet, i anläggningar vid amerikanska skidorter, i jaktlott på den engelska landsbygden eller villor på franska rivieran.¹²¹ Till följd av energiskt kopulerande såväl innanför som utanför de polygama äktenskapen växte prinsarnas antal exponentiellt.

Varje prins kunde under sin livstid avla fyrtio eller femtio nya. Var och en växte de upp med samma förväntningar på gränslöst slöseri som livets självklara grund. Inte ens den saudiska statskassan klarade av den ekvationen. För att upprätthålla sin levnadsstandard började prinsarna på 1990-talet ge sig ut i det omgivande samhället, kräva mutor från ett byggföretag här, tjäna en extra hacka på en vapenaffär där, gå in på en bank, låna en jättesumma och sedan

¹¹⁷ Campbell, s 15; Udall & Andrews, s 1.

¹¹⁸ Stanley Reed: "A Saudi Oil Shortage?", *Business Week*, 5/4 2004.

¹¹⁹ Baer, s 54, 59-60; Klare (2001), s x, 75-78; Karlsson, s 197, 205-206; Singer, s 172; Pratap Chatterjee: "Vinnell Corporation: 'We Train People to Pull Triggers'", *CorpWatch*, 20/3 2003.

¹²⁰ Baer, s 54.

¹²¹ Ibid., s 54-59

helt sonika låta bli att betala tillbaka lånet, eller kliva in på en restaurang och skriva ut en check på några dollar för att ”köpa” restaurangen av ägaren. Allt var tillåtet i de oberörbara prinsarnas kamp för att hålla den svällande orgien vid liv.¹²²

De saudiska massorna äcklades. Oljerikedomarna kom dem inte längre till godo; i stället fick de släppa ifrån sig mer till samma härskare som slog världsrekord i offentliga halshuggningar på Riyadhs ”hack-hack-torg” och sände ut sin säkerhetspolis på godtyckliga påhålsningar i natten. Under 1990-talet exploderade befolkningsökningen. Varannan saudier är nu under 18 år — ofta utan arbete, med kungahusets unkna andedräkt ständigt över sig. De vet.

Luften kommer från USA.

Den allmänna stämningen i Riyadh och Jidda är att oljepengarna har korrumperat den styrande familjen bortom all räddning, trots att befolkningen har växt och blivit fattigare; att landets ledare har underlåtit att undsätta de muslimska bröderna och systrarna i Palestina och på andra håll; att huset Saud har låtit islam förnedras — kort sagt, att landet är i behov av en radikal ’rening’.¹²³

I mitten av 1990-talet blossade ett häftigt våld upp i Saudiarabien. 1995 sprängde en bombpackad lastbil det saudiska nationalgardets högkvarter i Riyadh; bland de döda fanns fem amerikaner. Året därpå raserades en byggnad vid namn Khobar Towers där amerikanska legoföretag var inhysta, nu med nitton amerikanska dödsoffer — den mest framgångsrika attacken mot USA:s personal i regionen sedan Gulfkriget.

Frånvaron av alla möjligheter till legal opposition borgade för att det folkliga missnöjet skulle tränga upp i form av väpnad kamp under rop om jihad. Visionen om ett rent Saudiarabien, rensat på amerikansk styrning och extravagans, formulerades i den enda institution som tillhandahöll ett andningshål utanför regimens kontroll: moskéerna.¹²⁴

Det dröjde dock tills femton saudier och tre andra araber körde in sina flygplan i World Trade Center innan USA tvingades inse vilka krafter som var i rörelse. Al-Qaida var från början en förvriden mutation av den saudiska oppositionen mot den oheliga alliansen med USA. Om den kunde åstadkomma detta ofattbara på amerikansk mark, hur skulle då det *saudiska* territoriet kunna betraktas som säkert? Terrorattackerna gav USA anledning att ifrågasätta om den en gång så stadiga partnern verkligen var i kontroll över sitt land. Kunde man lita på att kungahuset upprätthöll sin *och därmed indirekt* USA:s suveränitet över oljefälten, eller var arrangemanget på väg att bryta samman?¹²⁵ Det halvofficiella institutet Defense Policy Board, lett av Richard Perle, slog för sin del i juli år 2002 fast att Saudiarabien är ”centrum för arabvärldens självdestruktion [sic] och den främsta smittobäraren för dess utåtriktade aggression”.¹²⁶

För varje terrorattack på saudisk mark, vare sig den riktats mot regimen eller amerikansk säkerhetspersonal, har sedan USA dragit örnen åt sig. Oroligt har Vita huset undrat om det inte är en tidsfråga innan huset Saud... faller.¹²⁷

Under tiden kämpar monarkin för sin överlevnad. Allt hårdare ansatt av de islamistiska attackerna har den sett sig nödd och tvungen att skapa viss distans till USA, för att inte förstärka uppfattningen om de fallna prinsarna som USA:s marionetter. Svängningen har *framför allt uttryckts i oljepolitiken*. Det en gång så tillmötesgående och tillgivna Aramco är numera kyligt inställt till uppgörelser med amerikanska bolag. Direktörerna vill, enligt *Business Week*, inte

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Klare (2001), s 75.

¹²⁵ Ibid., s ix-xi; Alkadiri & Mohamedi, s 6-7.

¹²⁶ Citerat i RUPE, s 60-61.

¹²⁷ Se t ex James Cox: ”Saudi fields are vital to world's oil supply”, *USA Today*, 10/5 2004; O'Donnell, s 3.

bjuda in oljejättarna för att utveckla nästa generations saudiska oljefält. Aramco gläds inte åt utsikten att ha utländska företag som opererar i kungadömet. De föredrar att ha reserverna för sig själva — och skulle antagligen rata ExxonMobil eller BP med sin påträngande stil.¹²⁸

För att uppfylla sin plikt och expandera oljeproduktionen måste Saudiarabien, enligt såväl Vita huset som de avancerade kapitaliststaternas energisammanslutning IEA, släppa in utländska oljebolag för att med hjälp av dem företa omfattande nyprospektering och investeringar i befintliga fält — och det snarast. Men det har blivit politiskt omöjligt.¹²⁹

Lika omöjligt har det blivit att sätta produktionskvoterna siffergrant efter USA:s önskemål. Det primära för kungahuset är nu att få in tillräckligt med pengar i statskassan för att hålla både prinsar och massor på någorlunda gott humör, och det sker lättast genom *höga* priser, som bäst uppnås genom *begränsad* export till världsmarknaden. Under 2003 och 2004 var detta den politik Saudiarabien drev och sökte gehör för hos de andra Opec-länderna.¹³⁰

En amerikansk statsvetarprofessor med Saudiarabien som specialitet uttalade i maj 2004 vad som blivit allt mer tydligt: ”Den närmast automatiska omtänksamheten om den amerikanske presidentens böner hör till det förflutna. Den viktigaste hänsynen, vad gäller oljepriserna, är nu landets egna intressen.”¹³¹

Tillbaka till ruta ett. Den amerikanska regimen klarar sig inte längre med den saudiska, den saudiska överlever inte med den amerikanska. De sociala striderna mellan Saudiarabiens halvfeodala härskarskikt och pauperiserade massor har skjutit de forna alliansbröderna ifrån varandra, driver dem att söka sitt blod någon annanstans och reser ånyo hindret, i sämsta tänkbara läge.

Statlig suveränitet står i vägen för att oljan ska pumpas upp i samma takt som ackumulationen slår.

USA:s statsapparat måste kallas in igen — nu med vassare verktyg i handen.

Tvånget att ockupera

Medan Saudiarabien sjönk ner i sin kris var situationen betydligt värre i grannen med de jungfruliga oljekällorna, Irak. Oljan där var över huvud taget inte tillgänglig för världsekonomin. FN-sanktionerna hade lamslagit utvinningen och först mot 1990-talets slut kunde viss olja exporteras igen, inom ramen för ”oil-for-food”-programmet. Men då gjorde sig Saddam Hussein genast påmind som den irakiska oljans suverän. Knappt hade kanalerna öppnats ut till världsmarknaden förrän han började uppmana till embargo: *arabiska stater, vad sysslar ni med? Intifadan brinner, palestinierna strider mot vår gemensamma fiende och ni lyfter inte ett finger i solidaritet — höj oljevapnet!* Världsmarknaden fylldes på med irakisk olja till tonerna av en Saddam Hussein som gjorde sitt bästa för att frambesvärja spöket från 1970-talet: arabisk oljeblockad mot västerlandet, som ett utbrott av vreden mot Israel.¹³²

I april 2002 gjorde han själv verklighet av hotet. När Israel inledde Operation Skyddsmur för att återockupera de självstyrande enklaverna på Västbanken och utplåna det palestinska motståndet stoppade Saddam Hussein all irakisk oljeexport. Under en månads tid låg oljan

¹²⁸ Stanley Reed: ”A Saudi Oil Shortage?”, *Business Week*, 5/4 2004.

¹²⁹ Se t ex ASPO: ”Country Assessment – Saudi Arabia”, *ASPO Newsletter*, September 2002; Jeff Gerth: ”Forecast of Rising Oil Demand Challenges Tired Saudi Fields”, *New York Times*, 24/2 2004. Angående bildandet av IEA, International Energy Agency, se Karlsson, s 196.

¹³⁰ Simon Romero: ”Why the Saudis May Not Rescue Oil Markets This Time”, *New York Times*, 16/5 2004; Marshall Auerback: ”No 'October Surprise' Courtesy of the Saudis”, *TomDispatch/Nation Institute*, 30/4 2004.

¹³¹ Citerad i Simon Romero: ”Why the Saudis May Not Rescue Oil Markets This Time”, *New York Times*, 16/5 2004.

¹³² Politiken var en gammal Baath-tradition: efter nationaliseringen 1972 var Irak länge stenhårt med att inte sälja en droppe olja till Israels närmaste bundsförvanter i världspolitiken, vilket på den tiden förutom USA inkluderade militärdiktaturen i Portugal och apartheidregimen i Sydafrika. C. J. Anderson, s 105.

stilla i tankrarna. Ingen annan arabstat följde exemplet, och den irakiska oljan svarade fortfarande för en så liten del av världsmarknaden att bortfallet knappt märktes.¹³³ Den ensidiga blockaden fick ingen verkan, *men att den alls inträffade var nog*, för med sitt tilltag bevisade Saddam Hussein vad som länge hävdats av de mest aktivistiska krafterna inom Bushadministrationen:

Situationen i Irak var akut.¹³⁴

Fortsatta och skärpta sanktioner var ingen lösning. De skulle, av USA:s egen förskyllan, låsa ute den irakiska oljan från en ackumulation som skrek högt efter den. Att släppa in Irak som fullvärdig oljeexportör var dock om möjligt än värre, eftersom det skulle göra världsekonomin sårbar för den eldfångda diktatorns nycker och *vem vet, nästa gång kanske han får andra med sig*.¹³⁵ En oljemarknad som blev beroende av ett tillflöde styrt av Saddam Hussein skulle byta klådan mot kallsvett. Redan 2001 hade den i Bushadministrationen insyltade tankesmedjan Rand Corporation konstaterat att

irakisk kontroll över oljereserver och produktionskapacitet i Persiska viken skulle ha allvarliga konsekvenser för västerländska intressen. Under sådana omständigheter är det fullt möjligt att Saddam, oberörd av sitt ekonomiska egenintresse, skulle kunna använda sin kontroll till att straffa, utpressa eller betvinga västvärlden eller provästerländska regimer i regionen.¹³⁶

Den 26 augusti år 2002 höll Dick Cheney ett tal inför det årliga konventet för krigsveteraner och sade:

Beväpnad med en arsenal av massförstörelsevapen, sittandes på toppen av tio procent av världens oljereserver, kan Saddam Hussein förväntas söka dominans över hela Mellanöstern och ta kontroll över en stor andel av världens energiutbud, och direkt hota Amerikas vänner i regionen.¹³⁷

Inte heller föreföll diktatorn beredd att ge upp och dra sig tillbaka från sin post, hur mycket press han än utsattes för i form av internationell isolering, påtvingad avrustning och ständiga bombningar i flygförbudszonerna.

Det fanns ingen väg runt den irakiska suveräniteten.

Endast ett verktyg återstod: ockupation.

Ett avgörande syfte med ockupationen av Irak är *att låta den globala ackumulationen överta suveräniteten över den irakiska oljan via USA:s statsmakt*. Med en amerikansk satellitregim i Bagdad säkras vattenfallet. I stället för en nationalistiskt sinnad arabregim som avstår från prospektering, betackar sig för utländska investeringar, satsar sina oljeinkomster på industri-stöd och infrastruktur: *här är oljan, till för oss, vår rikedom att göra vad vi vill med*.¹³⁸

Men detta är bara ockupationens ena egg. Den har också en annan — riktad mot Saudiarabien. I september 2002 släppte den Washingtonbaserade konsultfirman Petroleum Finance Company en rapport där en satellitregim i Irak utpekades som det enda sättet att lösgöra sig från kopplingen till huset Saud:

¹³³ Rai (2003a), s 183-185; Caroline Langie: "Oil Experts Say War with Iraq Wouldn't be War for Oil", U.S. Department of State, 19/12 2002, <http://usinfo.state.gov/regional/nea/iraq>.

¹³⁴ Denna analys reflekterades under året i ett antal artiklar i oljeindustrins branschorgan *Platts* och *Oil & Gas Journal*. Paul (2003), s 10.

¹³⁵ Hook & Spanier, s 362. Jfr MacEwan; RAND, s 9.

¹³⁶ RAND, s 9.

¹³⁷ Citerad i Klare (2003), s 172. I april 2001 hade en annan tankesmedja med nära relationer till vicepresident Dick Cheney varnat för att "Irak förblir en destabiliserande faktor (...) i flödet av olja från Mellanöstern till världsmarknaden. Saddam Hussein har också uppvisat en vilja att bruka oljevapnet och använda sitt eget exportprogram för att manipulera oljemarknaderna. (...) Saddam Hussein kan komma att avlägsna den irakiska oljan från världsmarknaden under långa tidsperioder." Citerat i RUPE, s 52.

¹³⁸ Sedan nationaliseringen av Iraqi Petroleum Company 1972 har prospekteringen varit obetydlig. Paul (2002), s 1. Om hur Saddam Husseins regim brukade oljeinkomsterna, se RUPE, s 29.

Det 'nya' Bagdads vilja att samarbeta med USA i fråga om militärbaser, utvidgad oljeproduktion och kanske till och med fred med Israel skulle sammantaget medverka till att minska det saudiska inflytandet.¹³⁹

Med Irak som garnison för den amerikanska armén är de saudiska oljefälten inom några dagsmarschers räckhåll. Säkrare gardering mot eventualiteter i det instabila landet finns inte.¹⁴⁰

Nu var inte detta något Bushadministrationen sade öppet när den sommaren år 2002, bara månader efter incidenten med embargot, började vänja världen vid tanken på en ockupation av Irak. Tvärtom besprutades varje doft av olja med ångor av förnekanden och humanistisk parfym: ”Det enda intresse USA har i regionen är att främja fred och stabilitet, inte detta lands förmåga att generera olja”, som Vita husets talesman Ari Fleischer valde sina ord.¹⁴¹ Eller utrikesminister Colin Powell: ”Detta handlar inte om olja. Det handlar om en tyrann, en diktator som utvecklar massförstörelsevapen för att använda dem mot sina arabiska grannar [*wallahi wallahi*].”¹⁴²

Senare, när allt var över, lyfte åtminstone en av huvudpersonerna på förlåten. I maj 2003 förklarade den ideologiskt inflytelserika vice försvarsministern Paul Wolfowitz i en intervju i tidningen *Vanity Fair* att ”av orsaker som hade mycket att göra med amerikansk regeringsbyråkrati tog vi fasta på den fråga som alla kunde vara överens om: massförstörelsevapen.”¹⁴³ Det ”bästa” skälet till kriget var i stället, enligt den nu öppenhjärtlige Wolfowitz, möjligheten att fjärrstyra Saudiarabien genom att stationera trupper på irakisk mark.¹⁴⁴

Månaden därpå framträdde Wolfowitz inför en säkerhetskonferens i Singapore. Han fick en fråga från publiken om varför Nordkorea, som bevisligen har kärnvapenkapacitet, behandlades med silkesvantar, medan Irak invaderades — och svarade:

Låt oss se på det enkelt. Den viktigaste skillnaden mellan Nordkorea och Irak är att *ekonomiskt hade vi inget val i Irak. Landet simmar i ett hav av olja*.¹⁴⁵

När maktens representanter ljuger har de fel, men när de talar sanning har de rätt. Medan alla ridåer om militära hot från Irak var genomfalska utgjorde landet, i kraft av sin ostyriga suveränitet, ett faktiskt hot mot ett intresse: det som handlade om olja.

Verkligen. USA hade inget val.

In action

Två dagar efter att invasionen inletts gled amerikanska stridsfartyg ut i Persiska vikens natt och närmade sig ett par oljeterminaler. Kommandostyrkorna lade ljudlöst till, terminalerna äntrades. De enstaka soldater som lämnats att försvara dem hann inte mer än sträcka upp händerna innan de tagits till fånga.

”En oblodig seger i slaget om Iraks vidsträckta oljeimperium”, skrev en av *New York Times* ”inbäddade” reportrar.¹⁴⁶

¹³⁹ Neela Banarjee: ”Stable Oil Prices Likely to Become a War Casualty, Experts Say”, *New York Times*, 2/10 2002.

¹⁴⁰ O'Donnell, s 2-3; jfr Alkadiri & Mohamedi, s 7.

¹⁴¹ Serge Schmemmann: ”Controlling Iraq's Oil: Not So Easy”, *New York Times*, 3/11 2002.

¹⁴² Caroline Langie: ”Oil Experts Say War with Iraq Wouldn't be War for Oil”, U.S. Department of State, 19/12 2002, <http://usinfo.state.gov/regional/nea/iraq>

¹⁴³ George Wright: ”Wolfowitz: Iraq War Was About Oil”, *The Guardian*, 4/6 2003.

¹⁴⁴ Thomas W. O'Donnell: ”What was the Real Reason for the Invasion?”, *Ann Arbor News*, 14/7 2003, www.umich.edu/twod. Jfr uttalanden från en anonym amerikansk diplomat i Michael Renner: ”The New Oil Order”, *CorpWatch/Foreign Policy in Focus*, 14/2 2003.

¹⁴⁵ George Wright: ”Wolfowitz: Iraq War Was About Oil”, *The Guardian*, 4/6 2003. Min kurs.

¹⁴⁶ Citerad i Michael T. Klare: ”It's the Oil, Stupid”, *Foreign Policy in Focus*, 2/5 2003.

På den vägen fortsatte invasionen. Iraks oljefält föll motståndslöst i koalitionen händer under krigets första dagar, i enlighet med en plan som varit känd sedan försvarsministeriet i januari avslöjat att ”strategier har utformats för att vi ska kunna säkra och skydda dessa fält så snabbt som möjligt”.¹⁴⁷ Det var det första den amerikanska armén gjorde när den satte ner foten innanför Iraks gränser. Oljemarknaden njöt. Efter att ha darrat av hjärtklappning dagarna innan kriget kunde spekulanterna dra lättnadens suckar när det ena efter det andra fältet intogs utan vare sig bränder eller slag. Den 11 april rapporterade *Forbes* att

den amerikanska erövringen av Iraks norra städer Kirkuk och Mosul och de näraliggande oljefälten har gjort slut på tvivlen om den irakiska oljans flöde och stillat de internationella marknadernas oljepriser. Medan den sönderslagna irakiska ekonomins framtid är högst tvivelaktig har åtminstone de USA-ledda styrkorna tagit kontroll över landets oljetillgångar. (...) Krigsnyheterna ledde till att oljepriset på London Brent-marknaden föll med 32 cent till 24,25 dollar fatet. (...) 'Med alla irakiska oljeanläggningar i de allierades händer tycks det inte finnas något hot mot det irakiska oljeutbudet på lång eller medellång sikt, och marknaden justerar därmed priset nedåt,

citerades en oljeanalytiker.¹⁴⁸ Uppskattningen var ömsesidig. USA:s förtrupper i den 101:a divisionen döpte två av sina baser djupt inne på irakiskt territorium till ”Forward Operating Base Shell” och ”Forward Operating Base Exxon.”¹⁴⁹ När sedan ockupationsstyrkorna rullade in i Bagdad och plundringen släpptes lös på stadens gator — med dörrarna vidöppna in till ministerier och banker, med ett tyst medgivande till pöbelns brandskattnings av de anrika museerna och Iraks Nationalbibliotek — fanns där en byggnad som genast omgavs med en pansarkedja: oljeministeriet. De tusentals seismiska kartorna och all annan lagrad information om den irakiska oljan måste bevaras till varje pris. Bilden av den hårt bevakade byggnaden, utan en skråma i fasaden i en stad som i övrigt stod i lågor, blev tidigt känd som ett emblem för ockupationen.¹⁵⁰

För att vara ett krig som inte handlade om olja var detta en serie ytterst märkliga sammanträffanden.

Och fortsättningen på ockupationen var inte mindre besynnerlig: medan elektricitet och vatten förblev lyxvaror för Bagdadborna i månader framöver — det hade tagit Saddam Hussein en vecka att återställa systemen efter kriget 1991 — skred USA omedelbart till verket med att restaurera och utveckla just oljeproduktionen. Ministeriet omorganiserades. Enligt en artikel i *Wall Street Journal* införd den 25 april — Saddamstatyn föll den 9 april — stod det typiska amerikanska multinationella företaget modell; det nya oljeministeriet skulle få en verkställande direktör, en driftsledning och en styrelse av rådgivare från en rad olika länder.¹⁵¹

Tills vidare tillsatte emellertid Bushadministrationen en väl vald man att leda ministeriet/företaget. Hans namn var Philip J. Carroll, hans senaste anställning vd för Shell Oil Company. Vid sin sida hade han en högsta rådgivare, Gary Vogler, från ExxonMobil.¹⁵²

Nästa steg, *hastigt fram, ingen tid att förlora*, var att få FN att häva de tretton år gamla sanktionerna och frige den irakiska oljeexporten *under amerikanskt överinseende* och visst, FN:s säkerhetsråd lyfte luren, tog emot ordern och satte den 22 maj ännu ett sigill på USA hegemoni med resolution 1483. Alla sanktioner hävdes. Alla oljeexportens intäkter skulle hädanefter och *fram till år 2007*, enligt resolutionen, förvaltas fritt av ”utvecklingsfonden för Irak”. Denna fond stod under ockupationsmyndigheten Coalitional Provisional Authority, som

¹⁴⁷ Citerat i *ibid*.

¹⁴⁸ Dan Ackman: ”With Kirkuk in U.S. Hands, Oil Prices Dip”, *Forbes*, 11/4 2003.

¹⁴⁹ Neela Banarjee: ”Iraq: US Army Depots Named After Oil Giants”, *New York Times*, 27/3 2003.

¹⁵⁰ Paul (2003), s 11.

¹⁵¹ Susan Warren & Chip Cummins: ”For Iraqi Oil, a US Corporate Mold”, *Wall Street Journal*, 25/4 2003.

¹⁵² *Ibid*; Michael Renner: ”The New Oil Order”, *CorpWatch/Foreign Policy in Focus*, 14/2 2003. Shell Oil Company är den amerikanska grenen av Royal Dutch-Shell. Jfr *The Economist*: ”Back to work – Finally, a new management team”, 10/4 2003.

i praktiken lydde direkt under Vita huset, och förvarade sina pengar i Federal Reserves bank i New York.¹⁵³

På dagen två veckor senare utannonserade ”det nya Bagdad” tio miljoner fat irakisk olja till internationell försäljning.¹⁵⁴

Mission accomplished.

Återstående rutor bockades av en efter en: de trupper som hållits utplacerade i Saudiarabien sedan förra Gulfkriget, till så mycket besvär för kungahuset och Manhattans skyline, flyttades över till de nyupprättade baserna i Irak. Så skulle livet bli lite lättare att försvara för huset Saud, och USA kunde fylla den militära beredskapen för storskaliga oroligheter i Saudi-arabien med desto större resurser i grannlandet. Överflyttningen skedde i bästa samförstånd, som när ett gammalt par kommer överens om att det är bäst att flytta isär ett tag: Saudi-arabiens ambassadör i USA, den notoriske frossaren prins

Bandar, deltog i krigsplaneringen, och under själva invasionen var basen för flygvapnets operationer i hemlighet förlagd till saudisk mark.¹⁵⁵

Oljespekulanterna fortsatte att justera priset nedåt. Förvissade om att världsmarknaden nu var på väg att få påfyllning från Irak släppte de ner priset från 38 dollar för ett fat från dagarna innan kriget till omkring 25 dollar fatet.¹⁵⁶ Ockupationsmakten satt uppe till sent på natten och arbetade effektivt, förberedde en privatisering av oljeministeriet, slog upp lagböckerna för att lösa de juridiska teknikaliteterna inför utländska investeringar i oljeindustrin och ännu såg allt ut att gå som på räls.

Borgarklassens förväntningar hade varit högt ställda. I september 2002 hade den kunnat läsa i *The Economist* att ”i morgon, om Amerika med framgång störta tyrannen i Bagdad, kan världen bada i irakisk olja.”¹⁵⁷ Det var dock, som tidningen själv erkände i samma nummer, en aning naivt att tro att det skulle ske *i morgon*: ”det kommer att ta Irak kanske fem år av hårt arbete, västerländskt know-how och mycket pengar att omvandla sin oljeindustri till en verklig kraft igen.”¹⁵⁸ Men gott så. När ackumulationen genomgår sin metamorfos och blir till statsmakt förvärvar den förmågan att tänka långsiktigt, planmässigt, för år framöver. Oljekapitalisterna hör till den ovanliga del av släktet som har övat upp den förmågan sedan länge, eftersom prospektering och utvinning till sin natur är långsiktiga verksamheter.

Det ska sägas att företagen inte har bråttom. De planerar och agerar med decennielånga tids-horisonter. De kan vänta ut dagens osäkerhet om de kan lita på att de värdefulla irakiska oljefälten faller i deras händer någon gång under de kommande åren.¹⁵⁹

De första månaderna av ockupationen såg alltså allting ut att gå enligt planerna. Ingen svart rök täckte himlen, pumparna monterades upp, kartorna uppdaterades, kontrakten skrevs och världens kapitalister kunde andas ut: Irak: en broms på den organiska sammansättningen.

Men det var en faktor de inte hade räknat med. Det var en faktor som inte hade figurerat i någon plan, en faktor som varken hade ingått i oljeanalytikernas, oljebolagens eller Vita husets kalkyler.

¹⁵³ Renner; Caffentzis (2004), s 5; Stephen Kerr: ”Looting Iraq by Executive Order”, Znet. 25/10 2003; Ruth Rosen: ”As Ordered, It's About Oil”, *San Fransisco Chronicle*, 8/8 2003. Fondens mandat över Iraks oljeintäkter förlängdes sedan av FN till 2009. Watkins, s 5.

¹⁵⁴ Timothy O'Brien: ”Just What Does America Want to Do With Iraq's Oil?”, *New York Times*, 8/6 2003.

¹⁵⁵ Thomas W. O'Donnell: ”What was the Real Reason for the Invasion?”, *Ann Arbor News*, 14/7 2003, www.umich.edu/twod; John Solomon: ”Saudis Aided in Iraq More Than Thought”, *Seattle Post-Intelligencer*, 25/4 2004.

¹⁵⁶ *Business Week*: ”Why Is Oil so Expensive Again?”, 9/2 2004.

¹⁵⁷ *The Economist*: ”Don't Mention the O-word”, 14/9 2002.

¹⁵⁸ *The Economist*: ”Iraq's Oil Exports – Strangled”, 14/9 2002.

¹⁵⁹ Paul (2003), s 11.

Vi återkommer till den i det sista kapitlet av denna bok.

Oljekrig för vem?

USA vill sätta handen på oljekranen. Alla världens ekonomier dricker av den, utan strålen skulle deras strupar torka ut — och det är just därför USA är så angeläget. Med handen på kranen kan den amerikanska regeringen skruva av och på, av och på, ge till vissa länder men inte till andra, portionera ut som den vill i upphöjd allsmäktighet och tvinga rivaliserande nationer på knä av oljetörst. De kommer då att be Vita huset om nåd.

Är det detta USA är ute efter?

Vi minns hur David Harvey analyserade världsutvecklingen just så, med särskilt fokus på en nation: Kina. USA vill kontrollera Kina, och det är därför USA vill kontrollera Mellanöstern.

Kina blir förvisso allt mer beroende av olja från Mellanöstern; den kinesiska ekonomin är den snabbast växande i den femte långa vågen och gick om den japanska som världens näst största oljekonsument år 2003.¹⁶⁰ Den kinesiska expansionen må ha konsekvenser för USA:s relativa andel av exempelvis världens industriproduktion. Men än sen? Vid närmare eftertanke förefaller det uteslutet att den amerikanska regeringen ens skulle hota med att stänga av oljetillflödet till Kina, om den kunde. En avgörande kraft bakom expansionen är Kinas förmåga att locka direktinvesteringar på det andra stadiet av internationell produktion, och *det gäller inte minst företag från USA*: mellan 1994 och 2001 fyrdubblades de amerikanska direktinvesteringarna till Kina. Totalt sett mottar Kina fortfarande en liten del av USA:s kapitalutflöde, men det har redan hunnit bli det åttonde viktigaste landet för de multinationella företagen i data- och elektronikbranscherna.¹⁶¹

Unga kinesiska kvinnor sitter lutade över de kretskort som ska fästas i IBM:s datorer. Patetiskt lågavlönade montörer skruvar ihop bilar åt Ford och GM i fabriker som skjuter fram ur den kinesiska marken som finnar ur pubertetshy. Kina är den tredje viktigaste handelspartnern för amerikanska företag. General Electric, Microsoft, Motorola, Intel och DuPont satsar miljarder på forskning och utveckling i samarbete med kinesiska kompanjoner — *skulle då deras regering plötsligt strypa oljeflödet till detta land?*

Tanken är befängd. USA skulle skada en allt viktigare del av den amerikanska-globala ackumulationen om oljan till Kina stryptes.

I den mån USA kopplar ett stabilt grepp om suveräniteten över Mellanösterns oljefält kommer inte oljan att förbehållas amerikanska kapitalister, eller ens västerländska. Oljan kommer att *säljas på världsmarknaden, så att den kan disponeras av den globala ackumulation som det amerikanska kapitalet mer än något annat är en del av*. Globaliseringen för samman USA:s ackumulation med EU:s med Kinas med Japans; selektiva oljeblockader från Washington blir, om inte förr, en omöjlighet.

Vad David Harvey tycks se framför sig är ett USA som syr om Saddam Husseins uniform och själv börjar spela hans roll, inklusive böjelsen för egenmäktiga embargon. Harvey är inte ensam. Undergångssociologen Emmanuel Todd menar att USA:s främsta strategiska mål är att ”politiskt kontrollera världens resurser” och skaffa sig ”möjligheten att utöva påtryckningar på Europa och Japan genom att kontrollera deras nödvändiga energiresurser”.¹⁶² Amerikanska oljeembargon mot *Europa och Japan*? Bara en fullständig oförståelse inför globaliseringens processer kan få Todd att föreställa sig något sådant.

Ta Japan. Ett land som inte producerar en droppe olja själv, som importerar 83 procent från

¹⁶⁰ Bainerman, s 10; Klare (2001), s 16-17.

¹⁶¹ Francisco Moris: ”U.S-China R&D Linkages: Direct Investment and Industrial Alliances in the 1990s”, National Science Foundation, February 2004.

¹⁶² Todd, s 26, 152.

Mellanöstern och som inom kort väntas importera 100 procent från Mellanöstern.¹⁶³ Den japanska ekonomin — världens näst största — är kanske mer utlämnad till Mellanösterns olja än någon annan. I största allmänhet borde Japan för länge sedan, om det fanns något korn av sanning kvar i rivalitetsparadigmet, ha utmanat USA om världsherraväldet.

Så vad har Japan gjort?

I slutet av 2003 ingick Mitsubishi ett kontrakt med det USA-styrda irakiska oljeministeriet om att köpa avsevärda volymer råolja. Bara från Basra avgick sedan 40 000 fat om dagen med destination Japan, under tiden som flera japanska företag förhandlade med ockupations-administrationen om kontrakt för att utveckla det outnyttjade oljefältet al-Gharaf i landets södra delar. *Dit, till landets södra delar, förlades samtidigt 1 000 japanska soldater under USA:s kommando* så att Japan i februari år 2004 var koalitionen åttonde största nation. Andra japanska företag planerade tillsammans med Halliburton att ta tag i den västra ökenregionens gasfält.¹⁶⁴

Den amerikanska regeringen öppnar kranen och bjuder de andra att sträcka sig fram för att dricka. Hur skulle den kunna göra annorlunda?

Center for Strategic and International Studies, en annan inflytelserik tankesmedja med intima relationer till Bushadministrationen, skrev i en rapport i mars 2002 att

fokuseringen på vår direkta oljeimport bortser från det faktum att USA har ändrat sitt mönster för import av industriprodukter så att den nu innefattar energiberoende varor, i synnerhet från Asien. De tillverkas i sin tur av ekonomier med ett avgörande beroende av olja från Mellanöstern. Uppskattningar av vårt oljeberoende som endast inkluderar direktimport av råolja och oljeprodukter underskattar vårt verkliga nettoberoende av oljeimport, till den grad att de blir analytiskt absurda.¹⁶⁵

Amerikanska företag köper allt mer utrustning och material från Asien, i synnerhet Kina och Japan. I en globaliserad ackumulation skulle därmed dyrare oljeimport till Asien göra snart sagt *lika stor skada på den amerikanska profitkvoten som dyrare oljeimport direkt till USA*. Blodet rör sig i globala kanaler; det letar sig in i USA även om det först tar vägen över Asien. Mellanösterns olja kan inte ägas av USA som nationellt reservat. Den måste förvaltas av USA som hela ackumulationens egendom.

Men törstigast av alla är USA självt. Med sina 4 procent av jordens befolkning konsumerar landet 26 procent av jordens olja.¹⁶⁶ Det försätter USA i den mest extrema och *därför mest allmängiltiga* belägenheten i världskapitalismen. Världskapitalismen behöver olja, ingen mer än USA, ingen är så oljekrävande och *just därför är det USA* som går längst fram för att säkra oljan åt alla, liksom den i reseföljet som har störst behov av att dricka vatten är ivrigast att finna källsprången och oaserna i öknen.

Imperialismens formation i globaliseringens tid är och förblir hegemonin. Den ger vissa fördelar åt USA. I slutet av 1990-talet, när FN-sanktionerna mot Irak blöttes upp, tecknade den femte största oljejätten ett kontrakt med Saddam Hussein om exploatering av det väldiga Majnounfältet. Det var det nyfusionerade TotalFinaElf, med hemvist i Frankrike. De andra jättarna såg med oblida ögon på att konkurrenten på så vis paxade världens kanske mest guldkantade extraprofiter till den dag sanktionerna hävdades. Vad skulle de nu göra?

Backa upp en amerikansk invasion av Irak, som kunde riva sönder Saddam Husseins regim

¹⁶³ Joe Lopez: "Japan Stakes its Claims to Iraqi Oil and Gas", *World Socialist Web Site*, 26/1 2004.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Anthony H. Cordesman & Arleigh A Burke: "The US Military and the Evolving Challenges in the Middle East", Center for Strategic and International Studies, 9/3 2002, s 3, www.csis.com. Också Dick Cheney gav prov på detta hegemonens självmedvetande i sin rapport, se NEDP, s 3.

¹⁶⁶ OECD (2001b), s 24; Udall & Andrews (1999), s 1.

och alla kontrakt han ingått.¹⁶⁷

I de första månadernas rivstart i oljeministeriet ingick att kontrakt fördes över till amerikanska och brittiska intressen, från TotalFinaElf och andra franska företag som haft den dåliga smaken att upprätthålla förbindelser med den störtade regimen. Under invasionens förspel hade det allmänt uppmärksamats att amerikanska oljebolag förberedde att kapa åt sig den irakiska oljan. Det var med stor sannolikhet en faktor bakom den franska regeringens kritik mot krigsprojektet, förstärkt av massornas motstånd; här fanns en materiell grund till Frankrikes upplevelse av USA som stötande partikularistiskt.¹⁶⁸

Insvepta i sin statsapparats mantel kan amerikanska företag se till att bäras fram till extra-profitens källor och stänga ute konkurrenterna.

Men det är en konkurrens mellan storföretag. Den hör till i globaliseringen och ska inte förväxlas med rivalitet mellan nationella ekonomin. En motsättning mellan amerikanska och exempelvis franska företag kan utvecklas och återspeglas som spänningar inom den hegemoniska formationen, men den är *underordnad motsättningen mellan ackumulationens allmänintresse och hindren för att detta allmänintresse ska förverkligas*. I skuggan av de krafter som ledde till ockupationen av Irak var oljebolagens tävlan en detalj. Också fransk ackumulation är mer betjänt av att Vita huset vaktar vattenfallet än att en Saddam Hussein gör det.

Somliga analytiker av den annalkande Hubberts kulmen spår likväl världskrig på väg ner i avgrunden. De tror på en generaliserad, Hobbessiansk huggsexa om oljan: alla kommer att slåss om det lilla som finns kvar.¹⁶⁹ Men det är knappast troligt att de avancerade kapitaliststaterna startar krig mot varandra eller mot sin inkluderade periferi. Snarare kommer de att anföras av USA i en gemensam kamp för att upphäva suveräniteten *i de länder där de sista högproduktiva oljefälten är belägna*: där, på några begränsade platser, kommer hårdaste tänkbara motsättning att utspelas om inte staterna frivilligt och ovillkorligt öppnar upp.

Åt alla kapitalister ska det vara givet, av alla kommer det att tas. I blod om så krävs.

Irak bortom Irak

Syftet med ockupationen är alltså att göra Iraks olja tillgänglig, inte för USA ensamt, utan för den globala ackumulationen. Men det är ett syfte som samtidigt siktar långt bortom Iraks gränser.

I en tid där allting släpas ut på den fria marknaden för att ägas privat, köpas och säljas — telekommunikationer, järnvägstrafik, vatten, elektricitet, barnomsorg, sjukvård, utbildning, sexualitet, krig, bostäder... — finns det en vara som hittills har hållit sig gömd: oljan. Den viktigaste varan av alla. Oljan har undkommit reifikationens skullgång efter allt som återstår att driva fram ur den mänskliga tillvaron och ställa under den privata tillägnelsens oinskränkta välde.

Inte så att oljan inte köps och säljs, men den ägs ännu inte i fria kapitalistiska former. Mer än 90 procent av alla kända oljereserver ägs av stater.¹⁷⁰

De förbehåller sig rätten att neka privata oljebolag tillgång till reserverna, håller data för sig själva, prospekterar och producerar av egen kraft och har dessutom oförsämdheten att försöka påverka priset genom en kartell innan de till sist, i det avslutande ledet, vänder sig till världsmarknaden: *vill ni köpa vår olja?*

¹⁶⁷ MacEwan; Paul (2003), s 8-10.

¹⁶⁸ Timothy O'Brien: "Just What Does America Want to Do With Iraq's Oil?", *New York Times*, 8/6 2003; Michael Renner: "The New Oil Order", *CorpWatch/Foreign Policy in Focus*, 14/2 2003. Också Kinas och Rysslands oljebolag hade vilande kontrakt som hotade att makuleras med en USA-tillsatt regimen.

¹⁶⁹ Detta är exempelvis den tes Michael T. Klare i slutändan driver i Klare (2001).

¹⁷⁰ Neela Banarjee: "For ExxonMobil, Size is a Strength and a Weakness", *New York Times*, 4/3 2003.

Det är en oerhörd anakronism.¹⁷¹

Organization of Petroleum Exporting Countries bildades 1960 av de oljeexporterande arabstaterna, Iran och Venezuela. Men det var först på 1970-talet som Opec slog igenom, när medlemsstaterna i svallvågorna av Israels ockupationskrig förstatligade oljan. De tog helt enkelt över källorna, borrharna och plattformarna som fram tills dess hade ägts av de västerländska bolagen. I Opec fann de stöd hos varandra och stärkte sitt självförtroende som i en basgrupp. Från en helt annan position kunde de förhandla med oljebolagen om priset på sin råolja: nu var det de som ägde den, bolagen fick finna sig i att köpa och sedan uppnå sin profit i raffinerings- och distributionsleden. Genom att komma överens om hur mycket de skulle producera kunde Opecs medlemmar utnyttja utvecklingen på marknaden till att för sitt eget bästa påverka oljepriset.¹⁷²

Men Opec blev aldrig en monopolorganisation. Flera oljeproducerande nationer stannade utanför sammanslutningen; bolagen behöll en del av sina reserver. Med de nya oljefälten på 1980-talet försvagades organisationens grepp om världsmarknaden kraftigt, och så sent som 1998 stod den inte för mer än hälften av världens dagliga oljeutbud. Priset har inte följt Opecs edikt. Opecs väsen är snarare ett organ för stater i periferin som vill behålla kontrollen över sina resurser, vara sina egna kapitalister och se till att oljans förmögenheter i största möjliga utsträckning kommer dem själva till godo.¹⁷³

Det hör inte hemma i globaliseringens tid, men kanske skulle ackumulationen ändå kunna leva med denna främling mitt ibland sig om det inte vore för att Opec, med fem stater i Mellanöstern som kärna, nu förfogar över 80 procent av den kända olja som finns kvar. Då är det inte hållbart längre. Då kan det inte längre få vara så att *stater* har makten över blod-pumpen, att prissättningen på just den *grundläggande* varan inte är fullkomligt fri, att den produkt som omsätter störst summor i världshandeln inte helt och hållet ombesörjs av privatkapitalister. Det kan inte få vara så att det som några av världens största företag just nu behöver som mest — oljereserver att utvinna — är statlig egendom.¹⁷⁴

Följaktligen har USA bestämt sig för att röka ut staterna ur oljeproduktionen. En privatisering måste till.

USA har uppmanat alla WTO:s medlemmar att öppna sina marknader för privat deltagande längs hela räckan av energitjänster, från prospektering till slutkonsumtion. Energiserviceförslaget siktar mot att skapa garantier om ickediskriminerande tillgång för utländska energitjänsteföretag.¹⁷⁵

Så står det att läsa i Cheneyrapporten, och vad det i klartext betyder är att USA tänker väcka de oljeproducerande staterna ur sin 70-talsbalsamering och få dem att privatisera och avreglera som alla andra.

Men de vill inte. Är de döda, är de döva? Nej, de lever bara ovanligt mycket: från Venezuela och Nigeria till Iran och Algeriet står oljestaterna emot globaliseringens krafter och vägrar tillmötesgå USA. *Vår olja är vår.*

Ingen vara är laddad med så mycket nationalistiskt symbolvärde som oljan. Ingen rymmer heller så stora löften om fortsatta inkomster till länder som i övrigt står på en karg stäpp av fattigdom. Det gäller inte minst Mellanöstern: varför skulle Iran, Saudiarabien eller Algeriet säga *ja, varsågod, kom in och ta över igen, spela er profitmelodi precis som ni behagar på vår livssträng. La!* Tvärtom växer incitamenten för att behålla den statliga ägandeformen ju

¹⁷¹ Caffentzis (2003a), s 2; Caffentzis, (2002), s 47.

¹⁷² Nationaliseringsvågen skildras i C. J. Anderson, s 55-105. I de flesta fall kompenenserades oljebolagen. Om Opec och nationaliseringarna, se även Karlsson, t ex s 146-147, 174-175; jfr Paul (2002), s 4.

¹⁷³ Caffentzis (2003d), s 83; Caffentzis (2003b), s 3-4.

¹⁷⁴ Caffentzis (2002), s 47; Paul (2002), s 4.

¹⁷⁵ NEPD, s 7.

*högre värde oljan får: nedanför Hubberts kulmen kommer oljestaterna att kunna tjäna ännu mer på sin resurs.*¹⁷⁶

En explosiv motsättning tornar sålunda upp sig. George Caffentzis, radikal amerikansk filosofiprofessor, skriver:

Nationaliseringen av de flesta av världens oljereserver för trettio år sedan var en avgörande strukturförändring av relationerna i oljeproduktionen. Privatiseringen av världens olje- och gasreserver är ett huvudmål för Bushadministrationen och dess allierade oljekapitalister. (...) Uppgiften att avnationalisera olja och gas kvarstår vid inledningen till det tjugoförsta århundradet. *Det är det sista och blodigaste stadiet på den nyliberala globaliseringens marsch genom branscherna.*¹⁷⁷

Blodigast, eftersom staterna inte vill släppa taget.

Men man kan ju ockupera dem.

Den svagaste länken i Opec under åren runt millennieskiftet var utan tvekan Irak. Det var ett sargat land, politiskt isolerat, vapenlöst, utan egen handel, utan ens kontroll över sitt luftrum; lika lätt att fälla som ett ruttet träd.¹⁷⁸ Om USA någon gång skulle få en chans att slå ett slag mot Opec, för privatisering av oljan, låg chansen här, i världens andra oljenation Irak.

Målet med ockupationen var och är följaktligen också att *privatisera Iraks oljeindustri, slå in en kil i muren av statligt motstånd, sätta press på övriga stater att ge efter* — se, ni kan bli ockuperade — *och rycka bort en stol från Opecs bord*. Där Saddam Hussein en gång satt ska en ockupationsmakts representanter sitta. Där hans regim en gång, i sin kvasiprogressiva ungdom, försökte pressa oljepriset uppåt för att som inget annat oljeland satsa inkomsterna på industrialisering och välfärd ska privata företag styra, utan andra hänsyn än ackumulationens. Där bolagen nyss var utestängda från oljeproduktionens extraprofitabla första led ska det nu bli fritt fram, som på den gamla goda tiden.

För detta har USA slagits i Irak.¹⁷⁹

George Caffentzis uttrycker innebörden tillspetsat: tidigare nöjde sig globaliseringen med stöld. Den såg till att resurser överfördes från periferins stater till centrums kapital genom finansspekulation, uppköp eller IMF:s och Världsbankens strukturanpassningsprogram. Men

med invasionen av Irak har globaliseringen gått från sin stöldfas till sin rånfas. (...) Stöld är att olovligt och i smyg tillägna sig någon annans egendom, rån att göra det genom att använda eller hota med våld. (...) I stället för finansvärldens sofistikerade metoder är vi nu inne i en fas där den amerikanska regeringen och dess allierade använder den moderna militärmaktens sofistikerade metoder för att tillägna sig egendom.¹⁸⁰

Men, som vi ska återkomma till, detta projekt är inte självklart framgångsrikt. Där finns en faktor som ingen hade räknat med.

Oavsett om strategin med att göra Irak till ett prejudikat som spräcker oljestaternas led lyckas eller inte kommer dock problemet till stor del att kvarstå: det går inte att lita på Opec-staterna. Så gott som alla av dem brottas antingen med sociala strider eller styrs av regimer som är fientliga till USA. Först kommer den stora riskfaktorn Saudiarabien, som USA alltså tills vidare har valt att hantera genom en ockupation av grannlandet. Därefter kommer Iran, med världens tredje eller fjärde största oljereserver: en av "ondskans axelmakter", ett land i den exkluderade periferin, komplett med sanktioner och anklagelser om massförstörelsevapen.

¹⁷⁶ Klare (2001), s 20-21.

¹⁷⁷ Caffentzis (2003b), s 3. Min kurs.

¹⁷⁸ Caffentzis (2003a), s 3.

¹⁷⁹ Warren Vieth: "Iraq is the X-Factor at Opec", *Los Angeles Times*, 22/4 2003; Paul (2002), s 4-5; Paul (2003), s 8. Om Iraks bruk av oljeinkomsterna under 1970-talet, se C. J. Anderson, s 68-69, 104.

¹⁸⁰ Caffentzis (2003c), s 3.

Ovedersägligen är Iran en islamistisk teokrati som betraktar USA som den store Satan och bara har hat till övers för den västerländska kapitalismens närvaro i Mellanöstern, och i synnerhet Israels. Det är knappast en idealisk bensinstation vid tiden för Hubberts kulmen.

Så kommer en rad arabstater runt Persiska viken som alla lider av problem liknande Saudiarabiens, om än i mildare form: Kuwait, Förenade Arabemiraten, Bahrain, Oman, Qatar. I Indonesien och Nigeria råder varierande grader av kaos. I Venezuela regerar populisterna Hugo Chávez, som USA redan en gång försökt avsätta genom stöd till en statskupp. Algeriet, Libyen, Ecuador — bara namnen räcker.¹⁸¹

Så har det inte alltid sett ut. En gång i tiden behärskades de viktiga oljestaterna Saudiarabien, Iran, Irak, Indonesien, Venezuela och Nigeria av solida regimer, i de flesta fall militärdiktaturer, som odlade nära förbindelser till USA, men *just när den globala Hubberts kulmen snart är här reser sig problemet med suveräniteten i sin mest obehagliga gestalt*: nationer som inte kan kontrolleras.

Privatisering eller inte privatisering, den politiska väderleken i oljans periferi talar för att det utomekonomiska alternativet kommer att ligga nära till hands även i fortsättningen. Irak är först, men sannolikt inte sist. Fler länder kan stå på tur.

Det gäller i synnerhet i Mellanöstern, men det gäller inte bara där.

Blodet i den yttersta periferin

USA trivs inte med det fördjupade beroendet av Mellanösterns olja — langaren är förrädisk — och har försökt vänja av sig. Både Bill Clinton och George Bush har sökt hjälp överallt i världen.¹⁸²

Några år in på 1990-talet tändes ett hopp. När den sovjetiska statsapparaten drog sig undan från Centralasien och försvann lämnade den efter sig en hel oljeregion som den knappt brytt sig om att utforska: Kaspiska havet och dess stränder. *Lov och pris!* Här var de, en samling jättelika oljefält som väntat hela livet på väst, med reserver i självaste Saudiarabiens storlek *men utanför Mellanöstern* och utan medlemskap i Opec, ”detta är oljans nya eldorado” utropade den franske utrikesministern och från USA kunde man höra studsande vilda förhoppningar om att Kaspiska havet snart skulle ersätta Persiska viken som oljeekonomins viktigaste hörn. Bolagen kom flygande som getingar till ett smörpaket. Chevron var först, under Centralasienexperten Condoleezza Rices andliga ledning, och följdes sedan av BP, Statoil, ExxonMobil, ett italienskt, ett ryskt, ett kinesiskt bolag: alla av någon betydelse ville ha sin del.¹⁸³

Problemet med den kaspiska oljan var att Sovjetunionen efterträddes av ett myller av lokala Stalinfigurer, ogenomträngliga landsortsbyråkratier, statsapparater som på många håll bara existerade på pappret, tjetjenska, kurdiska och afghanska rebellgrupper, kringdrivande islamistiska revolutionärer, armenier, tajiker, abkasier och azerbaijer med korsvisa territoriella anspråk, knarkodlare, iranska intressen, ryska intressen och kinesiska intressen och i botten av alltihop en allt bittrare fattigdom.¹⁸⁴ Till denna kalashnikovperiferi anlände det globala oljekapitalet med sina drömmar.

Runt själva Kaspiska havet låg nu inte mindre än fem nationalstater: Azerbajan, Iran, Kazakstan, Ryssland och Turkmenistan, alla med sin syn på hur havets tillgångar skulle delas upp. Oljan under botten måste alltså först lokaliseras och pumpas upp inom ramen för en

¹⁸¹ Caffentzis (2003a), s 2-3.

¹⁸² John Barry: ”Mideast Oil: What's the Alternative?”, *Newsweek Special Issue: American Power*, 12/2002-02/2003.

¹⁸³ Klare (2001), s 3, 83-86; Johnson, s 168-169, 173-174.

¹⁸⁴ Klare (2001), s 81-82, 104-107; Johnson, s 170-173.

överenskommelse som alla fem stater kunde leva med. Därefter måste den lotsas i en pipeline rakt genom Centralasiens kaos, ut mot någon öppen hamn som kunde skicka den vidare till världsmarknaden.¹⁸⁵ Var det över huvud taget görligt?

1997 inledde USA sin militära närvaro i Centralasien. Fem hundra amerikanska fallskärms-soldater flögs hela vägen från Fort Bragg i North Carolina till bergen i södra Kazakstan för att tillsammans med värdlandets styrkor öva strid mot lokala fiender som, föreställde man sig, hotade ett ”fredsavtal”. Övningen bedömdes som så framgångsrik att den året därpå följdes upp med liknande simulationer i Kirgizistan och Uzbekistan. USA hade funnit en strategi för regionen: ingå allianser med de nya staterna — allihop — bygg upp deras arméer, bjud över officerare, generaler och presidenter till USA för träning och diskussion, etablera nära relationer mellan deras arméer och amerikanska trupper, se till att handelsdepartementet skaffar goda kontakter och lägger ett ord för de amerikanska oljebolagen — och snart är det bara att börja pumpa.¹⁸⁶

Clintonadministrationen var djupt engagerad. Den fastnade för en pipelinerutt från den azerbajanska staden Baku vid Kaspiska havets strand, genom territorium nära den omstridda enklaven Nagorno-Karabach, över till Georgien med sina etniska konflikter, vidare genom turkiska Kurdistan innan oljan till sist skulle kunna släppas ut i Medelhavsstaden Ceyhan. Detta mega-projekt ärvdes av Bushadministrationen, som i september 2002 invigde arbetet vid en ceremoni i Baku. Pipelinen var långt ifrån den enda storskaliga satsningen på infrastruktur för att utvinna regionens naturresurser, men tveklöst den viktigaste; USA drog i sina militära trådar för att skapa just den delikata balans mellan alla motstridiga intressen som krävdes för att få den i hamn.¹⁸⁷

Men det var ett slags fotfäste USA länge saknade: militärbaser i regionen. Att värna utvinning och pipelines utan permanenta militärbaser betraktades som betydligt svårare än med.¹⁸⁸

I oktober 2001 invaderade så USA Afghanistan för att läka sina sår och krossa al-Qaida. Det var det som var huvudsyftet, men oljeintressena följde med i en sidovagn. Talibanregimen hade motsatt sig ett par andra amerikanska pipelineprojekt och byttes nu ut mot den devote Hamid Karzai, vars makt helt vilar på ockupationsstyrkornas närvaro.

I Afghanistan fick USA den garnisonsstat som länge eftertraktats i Centralasien, med tre storbaser utplacerade i olika delar av landet.

Invasionens strategiska spelplan var emellertid långt större än bara det afghanska territoriet. Mindre än en månad efter terrorattackerna den 11 september hade USA förhandlat till sig permanenta baser också i Kirgizistan och Uzbekistan. De hade en viss operativ betydelse under själva kriget mot talibanerna, men som Paul Wolfowitz senare formulerade det är deras funktion ”mer politisk än militär”.¹⁸⁹ Mer politisk än militär: det som började som ett krig mot terrorismen konverterades efterhand till en centralasiatisk Pax Americana, där oljan gick från att vara en bifaktor till att bli huvudsaken. Verket kröntes när USA år 2002 påbörjade utbildningen av de georgiska trupper som ska vakta sitt avsnitt av Baku-Ceyhan-pipelinen.¹⁹⁰

Hindren kan bara avlägsnas utomekonomiskt. över en kaotisk kalashnikovperiferi måste världens dominerande makt breda ut sina militära vingar om oljan ska kunna säkras.

Men just när Centralasien tycktes ligga tryggt i USA:s och ackumulationens händer hördes en låg suck av besvikelse. Efter nästan ett decennium av borringar i Kaspiska havet gick det

¹⁸⁵ Klare (2001), s 98-102.

¹⁸⁶ Ibid., 5 1-3, 95-97; Johnson, s 175.

¹⁸⁷ Klare (2001), s 101-103; Johnson, s 174-176.

¹⁸⁸ Se Klare (2001), s 95.

¹⁸⁹ Citerad i Johnson, s 183.

¹⁹⁰ Global Public Media Transcript: ”Michael Klare interviewed by Julian Darley”, 4/4 2003.

under åren 2001 och 2002 upp för oljebolagen att det de hade sett speglas under ytan var sina egna drömmar. Där man inledningsvis hade talat om reserver i klassen ett par hundra miljarder fat skrevs siffrorna ner till några tiotal. BP och Statoil åkte hem. ExxonMobil avvecklade sin bas i Azerbajan; andelar i de kaspiska projekten såldes i tysthet. Chevron fortsatte att utvinna olja ur fälten Tengiz och Kashagan med ett allt mer ansträngt leende. Företaget hade trott att fälten var av guld, men det visade sig att hålen måste borrar djupt, djupt, bara för att i de flesta fall stöta in i tomma rev.

Snarare än att vara i Saudiarabiens storlek bedöms nu de kaspiska reserverna vara i USA:s eller Nordsjöns.¹⁹¹

Kras. Inte heller denna gång blev USA eller ackumulationen fria. Saudiarabien, Irak och Iran: *här är vi igen, sälj oss mer.*¹⁹²

Eller *ur vägen, hellre än att vara beroende av er som langare tar vi själva över* ”det nya intresset för Irak är en reaktion på att de har upptäckt att Kaspiska havet inte var någon lösning”, menade Colin Campbell i december 2002. Just under det år då besvikelsen stod klar inleddes planerna för ockupationen av Irak.

Men även om den kaspiska oljan bara är en matsked i det globala perspektivet kommer det att berättiga fortsatt militär närvaro i Centralasien. Ju mer Hubberts kulmen närmar sig *desto större blir intresset för även ett mindre tillskott av olja*, allting räknas, många bäckar små, några år till kan kulmens följder hållas borta med lite billig olja här och lite där.¹⁹³ Ju djupare beroendet blir av de två tredjedelarnas Mellanöstern desto större blir också intresset för varje annan källa och USA upprepar ”diversifiering, diversifiering” som ett mantra. Äggen får inte bara ligga i en korg. På Cheneyrapportens sakliga språk:

Växande produktion och export av konventionell såväl som tung olja från den västra hemisfären, Kaspiska havet och Afrika är viktiga faktorer som kan dämpa effekterna av en utbudsstörning för USA och världsekonomin.¹⁹⁴

Vi erkänner vårt beroende, men vi ska hitta så många surrogat vi kan. Hubbertlogiken och Mellanösternberoendet leder till att USA söker sig längst ut i det yttre av periferin för att finna och utvinna olja. Vid sidan om Centralasien har USA — och oljebolagen, som fortsätter söka efter källor till extraprofit — de senaste åren fäst allt större intresse vid Afrika. Nu utpekas Angola, Sudan, Nigeria, Ekvatorialguinea och Tchad som lovande länder; den senaste förhoppningen från USA:s energidepartement är att de tillsammans ska svara för en fjärdedel av den globala oljeproduktionen år 2020.¹⁹⁵ Här rör det sig inte om någon inkluderad periferi, som likt Kina dragits in i det andra stadiet av internationell produktion: detta är världs-ekonomins randstater. De är inte stabila. De är inte politiskt pålitliga.

Räkna med utomekonomi.

Krig för att skjuta upp döden

Det är en illusion att tro att kapitalismen skulle kunna nöja sig med de produktionsmedel som kan förvärfvas genom varuutbyte. Kapitalet ställs inför svårigheter, eftersom stora delar av jordens yta hålls i besittning av sociala organisationer som inte har någon önskan om varuutbyte eller, på grund av sin sociala struktur (...), inte förmår erbjuda de produktivkrafter kapitalet är intresserat av till försäljning. De viktigaste av dessa produktivkrafter är förstas marken, dess gömda mineralrike-

¹⁹¹ Ruppert; Simmons, s 6.

¹⁹² Jfr Michael Renner: ”The New Oil Order”, *CorpWatch/Foreign Policy in Focus*, 14/2 2003; John Barry: ”Mideast Oil: What's the Alternative?”, *Newsweek Special Issue: American Power*, 12/2002-02/2003.

¹⁹³ Global Public Media Transcript: ”Michael Klare interviewed by Julian Darley”, 4/4 2003.

¹⁹⁴ NEPD, s 7.

¹⁹⁵ Klare (2001), s 14; Bainerman, s 10; John Laughland: ”The mask of altruism disguising a colonial war”, *The Guardian*, 2/8 2004. Angola är exempelvis USA:s sjätte största källa till råolja. Singer, s 107; jfr s 80-81.

domar, dess åkrar, skogar och vatten och vidare de primitiva herdestammarnas flockar. Om kapitalet bara skulle lita till den långsamma integrationens process skulle det kunna ta århundraden. Att vänta tålmodigt innan de viktigaste produktionsmedlen därigenom görs tillgängliga för handel skulle vara detsamma som att avstå från dem helt och hållet. Härav följer nödvändigheten av att lägga beslag på de koloniala ländernas produktionsmedel. Eftersom infödingarna skyddar sig själva och den materiella grunden för sin existens genom sina egna sociala organisationer måste kapitalet börja med att planera för den systematiska förstörelsen och utplånandet av alla sociala enheter som hindrar dess utveckling.¹⁹⁶

Det krävs inte mycket puts för att Rosa Luxemburgs ord ska passa in på vår tid. Samma otåliga hand griper i dag ut i periferin för att med våld ta tag Om den viktigaste råvaran: olja. Det är den kanske främsta drivkraften för vår tids imperialism.

Som vi sett tidigare spelade råvarufaktorn en huvudroll i den klassiska imperialismteorin; på denna punkt är vissa av de centrala tankegångarna hos Bucharin och Lenin alltför giltiga. Ackumulationen i de avancerade kapitaliststaterna, företrädd av centraliserade storföretag, kräver att få komma åt råvarornas råvara, och den finner ingen annan framkomlig väg än våldets.

Som i Egypten 1882. Också de bomberna, också den ockupationen föregicks av att en expansiv fas hade drivit upp relativpriserna på råvaror: produktiviteten i råvaruutvinningen hade inte ökat lika snabbt som i den övriga ekonomin. Det var en betydande orsak till att kapitalismen drogs ner i kris 1873. Enda sättet att ta sig upp var att direkt gripa in i den råvaruutvinning som naturen hade placerat ut i de underutvecklade länderna; att ersätta de primitiva metoderna med moderna, slå ihop de små jordplättarna till plantage och byta ut svajande infödingsskargar mot koloniala administrationer. I Egyptens fall gällde det basvaran i det som då var kapitalismens nyckelindustri: bomull.

Den gången lyckades operationen. Utbrottet av imperialism decennerna efter 1873 bröt råvaruprisernas stigande tendens, överlag höjdes produktiviteten när piskan regerade och så lades så småningom grunden för en ny lång våg.¹⁹⁷

Inte heller är det nytt att penningen klär om till vapen för att säkra just oljan. Efter andra världskriget har den som ingen annan råvara motiverat utomekonomiska ingripanden. Det är erfarenheterna av detta som har lagrats till de kritiska massornas intuition. *USA ville bara åt oljan* när CIA störtade den iranske premiärministern Mossadeq 1953, när Persiska viken fylldes av amerikanska stridsfartyg under 1980-talet eller när den USA-ledda koalitionen drev ut Saddam Hussein ur Kuwait 1991.¹⁹⁸

Inget är nytt med att de avancerade kapitaliststaterna tar sig rätten att åsidosätta arabernas och persernas rätt att styra sig själva för oljans skull. Inget är nytt med den inställning som USA:s försvarsminister James Schlesinger uttryckte under oljekrisen 1974:

Det är uppenbart att man inte ska fresta ödet genom att alltför långt framhäva begreppet nationell suveränitet. Förenta Staterna är hängiven, och har förblivit hängiven idén om oberoende för fria stater och det inkluderar staterna i Mellanöstern. Men den oberoende makten hos suveräna stater bör inte användas på ett sådant sätt att det skulle lamslå den stora massan i den industriella världen.¹⁹⁹

Embargot 1973 fick Vita huset och Pentagon att skyndsamt dra upp planer för ockupationer av oljefält i Saudiarabien, Kuwait och Abu Dhabi: om araberna fortsatte att vägra sälja olja till

¹⁹⁶ Luxemburg (2003), s 350.

¹⁹⁷ Mandel (1974a), s 52-55.

¹⁹⁸ Om bakgrunden till kuppen mot Mossadeq 1953, se Karlsson, s 88-94. Om oljefaktorerna i det första Gulfkriget, se Karlsson, s 232-242. Västerlandets ännu äldre krigföring för att kontrollera just den irakiska oljan skildras förtjänstfullt i RUPE, s 21-28; jfr Paul (2003), s 5-7.

¹⁹⁹ Citerad i Karlsson, s 194.

USA skulle USA komma för att hämta den själv. Diskussioner om storskaliga interventioner i Mellanösterns oljestater fördes under flera år inför öppen ridå, inklusive i senatens offentliga utredningar. Men de realiserades aldrig. Risken för en totalkonfrontation med Sovjetunionen och ännu större störningar i oljeflödet — vid denna tid var fortfarande den panarabiska nationalismen flammande — fick USA att avstå.

Inga ockupationer den gången.²⁰⁰

I stället tog USA i början av 1970-talet de första stegen mot en långsiktig koncentration av sina militära styrkor till Mellanöstern. Vietnam slukade visserligen det mesta av resurserna, och ännu en tid kunde USA lita på shahen av Iran som garant för sina intressen i regionen, men efter att hans regim störtades i revolutionen 1979 såg sig USA tvunget att ta ett principiellt kliv. Our men måste dit.²⁰¹ President Carter tillkännagav sin egen säkerhetspolitiska doktrin, som slog fast att varje främmande makt som försöker begränsa oljetillförseln från Persiska viken ”kommer att slås tillbaka med alla nödvändiga medel, inklusive militärt våld”.²⁰² En särskild brandkårsstyrka stationerades i regionen, ständigt beredd att rycka ut om andra pyrande uppror skulle fatta eld. Styrkan blev snart känd som US Central Command, eller Centcom — namnet säger något om dess betydelse.²⁰³

När sedan Sovjetunionen föll frigjordes omfattande militära resurser från ett halvt sekel gamla skyttegravar: stora delar av dem omdirigerades omedelbart till Mellanöstern.²⁰⁴

Under 1990-talet upprepade ansvariga amerikanska politiker med jämna mellanrum Centcoms *raison d'être*. Dåvarande befälhavaren Anthony Zinni — en kroppsbyggare som två år senare händelsevis dök upp som amerikanskt sändebud i försöken att återuppliva förhandlingarna mellan Israel och den palestinska myndigheten — förklarade inför kongressen 1999: ”Amerikas vitala intressen i Persiska viken är långvariga. Med över 65 procent av världens oljereserver lokaliserade till Golfstaternas territorier måste vi ha fri tillgång till regionens resurser.” Eller hans föregångare på posten, två år tidigare: ”Det obegränsade flödet av oljeresurser från vänligt sinnade Gulf-stater till raffinaderier och processanläggningar runt om i världen driver den globala ekonomin.”²⁰⁵

Inget av allt detta är alltså nytt. Det rör sig om en sekulär tendens:

USA har under mer än två decenniers tid kopplat ett allt hårdare militärt grepp om folken i Mellanöstern och gjort sig berett att upphäva deras suveränitet för att tvinga dem att föda ackumulationen.

Denna territorialisering, denna avsmalning, denna tilltagande *fixering vid suveräniteten över en region* har emellertid tagit ett kvalitativt språng under den femte långa vågen av kapitalistisk utveckling. Den har byggts in fastare, blivit mer tvingande, lättretlig. En expansiv fas dras nu inte ner av enbart en eftersläpande produktivitet i den viktigaste råvarans utvinning. Den sammanfaller med denna produktivitets *historiska regression tillbaka till nollpunkten*, lika obetvinglig som den kroniskt sjukes utdragna död:

Hubberts kulmen rullar in i ackumulationens kropp. Ackumulationen känner än så länge bara

²⁰⁰ Ibid., s 192, 198-201, 212; jfr Klare (2001), s 33.

²⁰¹ Nixon proklamerade behovet av ett större militärt engagemang i Mellanöstern, men under 1970-talet förlitade sig USA främst på den så kallade surrogatstrategin, enligt vilken de allierade regimerna i Iran och i andra hand Saudiarabien skulle hålla tillbaka USA:s fiender. Denna strategi kollapsade alltså med revolutionen i Iran 1979, och det blev nödvändigt att övergå från indirekt till direkt engagemang. Klare (2001), s 59-60.

²⁰² Citerad i ibid., s 33. Om Carterdoktrinen och dess upphov i reaktionerna på den iranska revolutionen, se även Karlsson, s 212-215. Det är värt att notera att tendensen till militär koncentration i Mellanöstern grundlades av en demokratisk president. Jfr Aruri, s 24.

²⁰³ Se Klare (2001), s 60-62.

²⁰⁴ Ibid., s 28, 53.

²⁰⁵ Citaten från ibid., s 58 respektive 34.

ett sätt att hålla krisen på avstånd: att ”med alla nödvändiga medel, inklusive militärt våld” se till att skaffa nytt blod från de källor som återstår. Att skjuta upp döden ännu en tid, fördröja profitkvotens oundvikliga fall genom att försäkra sig — fingrarna vitnar — om att ingen olja går förlorad.

Imperialism är alltid en krishantering.

Denna gång, under 2000-talets första decennier, alldeles före och efter den globala Hubberts kulmen, är den oljestyrda imperialismen en överlevnadskamp för den kapitalistiska varuproduktionen så som vi hittills känt den. Den kommer inte från George W Bushs personliga intressen av en pipeline här eller där. Den är inte ett utslag av någon konspiration hos den neokonservativa högern, inte heller ett amerikanskt voodoo-anfall mot Kina eller EU. Den springer ur den globala ackumulationens djupaste kategorier.²⁰⁶ Den är de kapitalistiska rörelselagarnas krig mot naturlagarna.

Men det är människor som står i vägen.

Beroendet av Mellanöstern gör att USA, med vapenmakt i hand, söker oljepumpar också i yttre periferier som Centralasien och Afrika. Men de hårdaste striderna står och kommer med stor sannolikhet att stå i Mellanöstern. Saudiarabien och Irak förefaller vara de troligaste slagfälten de närmaste åren, med Iran och de övriga oljestaterna runt Persiska viken som en ring runt om och Mellanösterns utkanter som en yttre.²⁰⁷

Colin Campbell, den distingerade oljebolagsgeologen, såg konsekvenserna framför sig i en intervju i oktober 2002:

Om USA invaderar Mellanöstern kommer det troligtvis att bli ett nytt Vietnam med många år av fruktlös strid där USA kommer att betraktas som en tyrann och en förtryckare som dödar araber. USA kan inte hoppas på att underkuva området för all framtid, eftersom folket där inte ger upp lätt — som palestinierna har visat.²⁰⁸

Eller som Public Enemy inledde *Apocalypse 91 — The Enemy Strikes Black*: ”The future holds nothing else but confrontation.”

²⁰⁶ Wildcat, s 7; Kerr, s 6.

²⁰⁷ ”Många människor – av alla politiska kulörer – tror att USA kan komma att finna sig själv som militär ockupationsmakt i Arabien [sic] i en nära framtid, särskilt som den saudiska klanen, som har ägt platsen och en enorm andel av världens återstående oljereserver i ett halvt sekels tid, förlorar sitt grepp om makten.” James Howard Kunstler: ”No War for Oil?”, Michigan Land Use Institute, 7/1 2003, www.mlui.org.

²⁰⁸ Ruppert. Jfr Klare (2003), s 170.

3:10 Ockupationer: Förnedringens politiska ekonomi

Flera poliser slår samtidigt. Fyra poliser står omkring fången och jonglerar med honom med knytnävsslag medan en bränner hans bröst med en cigarett och en annan med batong misshandlar hans fötter... Några av de tortyrmeter som praktiserats i Algeriet har vi funnit särskilt fruktansvärda och här refereras som vanligt till förtroenden från de torterade själva:

a) Insprutning av vatten genom munnen följt av lavemang under högt tryck med tvålatten. (Denna tortyr har orsakat många dödsfall.)

b) Införande av en flaska i anus.

Två sorters straffformer av så kallad orörlighetstyp:

c) Fången placeras på knä, armarna parallella med golvet, handflatorna vända uppåt, kropp och huvud raka. Ingen rörelse är tillåten. Bakom fången sitter en polis och återför honom till orörlighet med batongslag.

d) Fången står, ansiktet mot väggen, armar och händer sträckta efter väggen. Likadant här, vid minsta rörelse, vid minsta försök till avslappning regnar slagen.¹

Flera interner gav också följande beskrivningar om övergrepp, som jag under omständigheterna finner trovärdiga (...):

a) Kemiska lampor slås sönder och fosforvätskan hälls ut på interner.

b) Interner hotas med en laddad 9mm-pistol.

c) Kallt vatten hälls över nakna interner.

d) Interner misshandlas med ett kvastskäft och en stol.

e) Manliga interner hotas med våldtäkt.

f) En intern har skadats efter att ha slagits mot väggen i sin cell och militärpoliserna får sedan sticka i såret.

g) En intern får ett kemiskt ljus och kanske även ett kvastskäft uppfört i anus.

h) Militära arbetshundar används för att skrämja och hota interner med attack, och i ett fall också för att bita en intern.

De avsiktliga övergreppen av militärpolis inkluderar följande:

a) Slå internerna i ansiktet och i magen, sparka på dem och hoppa på deras nakna fötter.

(...)²

Algeriet: Irak. *Jordens fördömda* 1962: den amerikanska armens interna rapport om fängelset i Abu Ghraib 2004.

Existerar något sådant som en human ockupation? Är det möjligt att behandla ockuperade människor *som människor* med värdighet och behov? Fransmän, amerikaner, briter, israeler: alla har de hävdade att just deras ockupation — om man alls kan tala om en sådan — har ett mänskligt ansikte, att de har kommit för att skänka frihet, modernitet eller demokrati; att just de, till skillnad från tyranniska inkräktare, behandlar sina undersåtar med aktning och respekt. Men så går det en tid. Masken slits av.

Fram träder en grinande torterare med elektroden fäst vid en bröstvårta eller en penis.

Det händer varje gång ett land ockuperar ett annat tillräckligt länge för att människorna där ska resa krav på att få styra sig själva. Då avslöjar ockupationsmakten sitt sanna jag och

¹ Fanon (1962), s 217-218.

² MSNBC: "Key excerpts from the Taguba report", 3/5 2004.

därefter, bortom denna punkt, är det omöjligt att behandla de ockuperade *som människor i sitt eget land och samtidigt upprätthålla ockupationen*. Sartre skrev om tortyren i Algeriet: ”Det finns inte tillräckligt med plats i Algeriet för två mänskliga släkten. Man måste välja mellan det ena eller det andra.”³

Ur antagonismen, tortyr: aldrig tvivlar en människa på sin mänsklighet som när hon känner så stark smärta att hon upplever sig stå närmare döden än livet. I den stunden, eller när hon förnedrats intill överklighet, är hon som mest benägen att avsäga sig allt. ”Den som ger vika för tortyren har inte bara tvingats tala. Han har för alltid dömts till undermänniska.”⁴

Det tycks alltså ligga i ockupationens inneboende dynamik, och i så måtto var den amerikanska tortyr som skakade världen i april och maj 2004 varken sensationell eller specifik för Irak: det hade kunnat hända var som helst, i vilket land som helst som ockuperats och insisterar på självstyre. Det språk de amerikanska fängelsevakterna lärde sig att tala var det universella ockupant-språket. De som drivs att ockupera territorium måste förr eller senare lära sig detta språk, den övermaktssesperanto som varje folk kan förstå: *vik er, ni ska inte tro att det är ni som är människor här*.

Men i Abu Ghraib talades en särskild accent. Det tycks som att tortyren inte riktade sig mot ockuperade (icke-)människor vilka som helst, utan mot en viss sorts människor. Tortyren var inte bara till för att bryta ner de internerades allmänmänsklighet, utan för att knäcka deras identitet som arabiska människor, som araberna av muslimsk bekännelse. Det var utifrån denna status torterarna valde sitt böjningsmönster.

Internerna tvingades äta fläsk. De hotades med döden om de inte drack alkohol. De reds som åsnor och beordrades, under pågående misshandel, att förbanna islam: ”de befälde mig att tacka Jesus för att jag var vid liv”.⁵ Men framför allt utsattes internerna för sexuella övergrepp som noggrant valts ut i tron att de skulle orsaka största möjliga förnedring för en arab. När fotografierna kom ut i offentligheten och utlöste den största skandalen för den amerikanska armén sedan My Lai-massakern i Vietnam var denna metod föremål för särskild bestörtning; vi ska återkomma till den längre fram. De första bortförklaringarna om ”några få ruttna äpplen” i den i övrigt godhjärtade amerikanska armén visade sig snart falska, och det blev tydligt att det rörde sig om just ett mönster, där de sexuella övergreppen systematiskt hade utformats för att kränka vad som uppfattades som specifikt arabiska föreställningar om sexualitet.

Om man lyssnar till Abu Ghraib-accenten hör man en ovanligt brutal artikulering av en större konflikt:

Imperialismen har ett särskilt problem med araberna.

Vår tid är full av tecken på en tillspetsad motsättning mellan å ena sidan USA och centrum, å andra sidan araberna och deras kultur. Det är en reell motsättning. I sin artikel i *New Left Review* hösten före invasionen av Irak ringade Perry Anderson in den med sedvanlig precision:

Den republikanska administrationen är lika medveten som vem som helst inom vänstern om att 11 september inte var ett simpelt uttryck för omotiverad ondska, utan en reaktion på USA:s allmänt ogillade roll i Mellanöstern. Detta är en region där det — till skillnad från i Europa, Ryssland, Kina, Japan eller Latinamerika — knappast finns någon regim med en pålitlig bas som kan fungera som en effektiv transmissionsrem för amerikansk kulturell eller ekonomisk hegemoni.⁶ De utvalda

³ Sartre, s 67.

⁴ Ibid., s 65.

⁵ Andrew Buncombe, Justin Huggler, Leonard Doyle: ”Abu Ghraib: inmates raped, ridden like animals, and forced to eat pork”, *The Independent*, 22/5 2004. Jfr John Stanton: ”The Kings of Pain — United Kingdom, United States and Israel”, *Counterpunch*, 15/5 2004.

⁶ Snarare dominans, med de definitioner av begreppen som stipulerats här.

arabstaterna är fogliga nog, men de saknar varje form av folkligt stöd, vilar på familjenätverk och hemlig polis och försöker gottgöra sig för sin faktiska servilitet mot USA genom åtskilligt med antiamerikanism i sina medier, eller rent av total tillbomning mot USA. Sannerligen unikt: Washingtons äldsta partner och mest värdefulla klient i regionen, Saudiarabien, är mer barrikaderad mot amerikansk kulturell penetration än något annat land i världen efter Nordkorea.

Medan arabvärlden är grundligt underkastad USA:s 'hårda' makt (pengar och vapen) utgör den i praktiken en slags utestängningszon där USA:s 'mjuka makt' inte kan operera normalt, vilket gör det möjligt för alla slags avvikande strömningar och föreställningar att bubbla under underrättelse-tjänsternas skenbart hårt nedtryckta lock, som 11/9-förövarnas ursprung visade.⁷

Araberna vänder ryggen åt USA. Inte regimerna, men de arabiska massor som lever under dem. De lyssnar inte på amerikansk musik i samma utsträckning som andra, äter inte på McDonald's, handlar i basarer snarare än på stormarknader, försmår amerikanska satellittevekanaler — även när de översätts till arabiska — och sätter som vanligt på Al-Jazeera, Al-Arabiyye, Al-Manar. De säger ”martyrer” och menar det. Antiamerikanism sitter av historiska skäl i deras ryggmärg. I kafésamtalen, i moskéerna, i bokständer och skämtteckningarna: en ström av aversion mot USA:s roll i världen. Araberna tycks trivas med att gå insvepta i sitt eget värderingssystem och kulturarv. Det varken kommer från västerlandet, behöver västerlandet eller berörs av västerlandets lockelser: det är förnämt i sin självtillräcklighet: islam.

Allt detta är generaliseringar, men sådana har betydelse i världspolitiken.

Arabvärlden är inte *öppen för penetration*. De arabiska massorna låter sig inte genomsyras av den kultur och ideologi som de avancerade kapitaliststaterna i allmänhet och USA i synnerhet producerar. Särskilt provocerande är själva symbolen för denna ogenomtränglighet: slöjan, den som till och med stänger ute den västerländska (manliga) blicken. ”Denna kvinna som ser utan att ses frustrerar kolonisatören. (...) Hon öppnar sig inte, blottar sig inte, förklarar sig inte villig.”⁸

Men det för de avancerade kapitaliststaterna verkligt obehagliga är att de arabiska massorna alltid tycks vara på väg mot ett eller annat uppror. Om de inte går ut i miljondemonstrationer till stöd för en revolutionär ledare så gömmer de ett bomblaboratorium på bakgården. Till följd av sin opposition mot USA:s politik i deras värld, sitt missnöje med de fega hundarnas och de ömkliga sjakalernas regimer — om det är något som kokar på den arabiska gatan är det föraktet för arabstaterna — och sin tendens till solidaritet sinsemellan befinner sig de arabiska massorna ständigt på gränsen till revolt. Bara nätt och jämnt låter sig passionerna kontrolleras. Utifrån kan regimerna se stabila ut, men under dem just *bubblar* det och de måste kompromissa med och urskulda sig inför sina underlydande för att överleva.⁹

Kanske kan man tala om detta som — ur de avancerade kapitaliststaternas perspektiv — *en arabisk autonomi*.

Skälet till att denna arabiska autonomi blir så hotfull är förstås den plats territoriet i fråga intar i den globala ackumulationen. Arabvärlden är, med Perry Andersons ord,

ett område som också innehåller större delen av världens oljereserver och därmed inte kan lämnas att klara sig själv som ett irrelevant gränsland på samma sätt som det mesta av Afrika söder om Sahara.¹⁰

Här finns den nedersta materiella grunden till att de avancerade kapitaliststaterna inte står ut

⁷ P. Anderson (2002), s 16.17. Jfr Edward Said om den muslimska civilisationssfärens hotfulla styrka och ständiga utmaning mot Europa från sexhundratalet och framåt i Said (2000a), s 137-138, 155-156.

⁸ Fanon (1999), 5 106. ”Varje kastad slöja yppade hittills förbjudna horisonter för kolonialisterna, och uppenbarade, stycke för stycke, Algeriets blottlagda kött.” Ibid., s 105.

⁹ Jfr Ali (2003), s 166-167.

¹⁰ P. Anderson (2002), s 17.

med den arabiska autonomin, utan hyser ett begär efter att *genomborra den*: de kan knappt hålla sig tills de får dyrka upp arabvärlden, tränga in i den, bryta av den rygg som envisas med en så enerverande stolt hållning och *trycka ned den arabiska kulturen*.

Det är detta begär som, i sublimerad form, kom fram i det demokratiseringstema som hade en så framskjuten plats i argumentationen inför en ockupation av Irak. Ett demokratiskt Irak skulle bli exemplet för arabvärlden: ”Den amerikanska närvaron kommer att tjäna som stöttepelare för den demokratiska omvandlingen av ett framstående arabland, som därmed kan bli till en förebild för regionen”, som en kolumnist i *Washington Post* uttryckte det.¹¹ Eller: ett demokratiskt Irak ”kan komma att inspirera folken i Mellanöstern till att försöka öka den mängd frihet de har”, som det hette från officiellt håll inom försvarsdepartementet.¹²

Drömtydning: ett ockuperat Irak skulle ge USA *ett håll rakt in i arabvärlden att fylla med sig själv*. Från detta ”nya Irak” skulle sedan resten av arabvärlden kunna erövrats för högkapitalistisk kultur och ideologi. *Winning hearts and minds* — det vill säga att omprogrammera araberna från deras autonomi till samma USA-trogenhet som i den normala världen, och på så vis undanröja källan till regionens instabilitet — förblir en prioriterad uppgift för USA såväl i som utanför Irak. Inte minst tydligt blir det i det så kallade ”Greater Middle East Initiative”, där Mellanösterns stater med USA som ciceron ska ledas till — just det — demokrati.

I grunden handlar det naturligtvis om *vem som ska styra arabvärlden*, eller som det konkret kan ta sig uttryck: om *vem som är människa nog att styra där*.

Hur mycket USA och dess allierade än försöker framställa det som att det råder en intresseharmonier mellan dem och de arabiska massorna så vet de senare att det är tvärtom. Det ena utesluter det andra. Antingen styr de människor som bor i arabvärlden eller de som kommer utifrån med sina egna intressen. I mötet mellan de två alternativen, som pågått sedan länge och höjts till en allmän spänning mellan arabisk-muslimsk och västerländsk-liberal kultur, står de arabiska massorna och USA mot varandra.

Denna motsättning har en brännpunkt. Den är fixerad i den politiska geografin, finns där i decennium efter decennium. Det är från denna punkt hatet mot USA strålar ut genom regionen, och det är på denna punkt de arabiska massornas latent energier med jämna mellanrum riskerar att finna fäste och omvandlas till regional revolt: Palestina. Det är en brännpunkt, inte bara i den specifika motsättning vi här har talat om, utan också på en större, global nivå.

För att förstå vår tids imperialism måste vi förstå vilken roll den spelar i Palestina.

Bara en sak, nämligen våld

Sionismen är inte imperialistisk. Den definition av imperialism som vi har utgått ifrån säger att de verkliga skälen till de militära aktiviteterna ska vara ekonomiska, kapitalistiska. Men så är inte fallet med sionismen.

När den sionistiska rörelsen formades i slutet av 1800-talet utgick den från en bestämd analys av judarnas belägenhet i Europa: den judiska närvaron utgjorde ett främmande element i länder som organiskt tillhörde andra folk, inte judar utan ryssar, briter, tyskar, polacker... Judarna var deras oönskade gäster; en ständigt ifrågasatt minoritet på nationens rand. Det Alexanderhugg som skulle lösa dem ur sitt lidande var därmed, enligt rörelsens samtliga grenar, skapandet av *en stat som tillhörde judarna*: en stat som var *deras* organiska ägodel, där de inte behövde känna sig främmande, där de inte längre var i minoritet utan i *majoritet*. Platsen för denna judiska stat kunde inte vara någon annan än Palestina.¹³

¹¹ Jim Hougland citerad i Aruri, s xviii.

¹² Douglas Feith citerad i Hook & Spanier, s 361.

¹³ Följer analysen av sionismen i Finkelstein, s 7-12.

Den ödesdigra realiteten var förstas att Palestina redan beboddes av människor som till absolut överväldigande majoritet var araber.

I kollisionen mellan denna demografiska realitet och anspråken på Palestina som judisk stat utvecklade sionismen sin specifika matematik. Det är den som konstituerar sionismen som något väsensskilt från imperialismen. Fortfarande har ingen ställt upp den bättre än Sara Roy, dotter till två Förintelseöverlevare och världens främsta expert på palestinsk ekonomi:

Det var inte den 'typiska' ekonomiska exploateringen av infödingarna för profit som motiverade sionisterna, även om sådan förekom, utan snarare det ideologiska målet att bygga en stark judisk stat *minus den infödda palestinska befolkningen* som drev fram de judiska bosättningarna.¹⁴

Själva parollen om en judisk stat i Palestina var — och är — en krigsförklaring mot palestinerna.¹⁵ Den säger: *ni hör inte hemma här, i detta land som är vårt, där vi ska vara i majoritet. Ni måste härifrån, och om ni stannar kvar är det helt oförtjänt; er närvaro är på vår nåder.* Därmed inverterade sionismen antisemitismen, så att det judiska folket hamnade på insidan och ett annat folk på utsidan, och planterade om logiken från europeisk jord till palestinsk.¹⁶

Den sionistiska rörelsen var också medveten om att palestinerna identifierade sig med sina terrasser, sina fiskebåtshamnar, sina tusenårgamla stadskärnor, folkdräkter, ljuset i gränderna, folkvimlet inför fredagsbönen i AlQuds... och betraktade dem som självklara insegel på sin hemorts rätt. Därför hyste inte den sionistiska rörelsen några illusioner om att kunna genomföra sitt projekt med palestinernas samtycke. Berl Katznelson, en av de främsta ledarna för den arbetarsionistiska strömningen, förklarade exempelvis inför ett möte att en judisk stat i Palestina var liktydig med att påtvinga araberna judarnas vilja, att detta inte kunde försvaras med gängse demokratisk moral, men att det var just det sionism handlade om: att alltid gå emot majoritetens önsknings.¹⁷

Summan av den matematiken var att sionismen till själva sin definition blev ett permanent våld.

Relationen mellan staten Israel och den palestinska befolkningen kan inte, med Sara Roys ord, förstås "som mervärdeutvinning eller resursexploatering, utan snarare som politisk och kulturell aggression".¹⁸ Sionisterna har inte kommit till Palestina för att hämta råvaror till fabriker i något moderland, de har inte kommit för att förse sina företag med nya marknader, inte för att investera i den palestinska ekonomin, utnyttja billig arbetskraft eller skapa efterfrågan; de har inte kommit för att tillfredsställa någon drift i ackumulationen. De har kommit för att *driva ut den palestinska befolkningen och göra plats åt en judisk stat.* Marken i Palestina, vattendragen, byarna och städerna ska inte tjäna kapitalistiska intressen utanför landet, utan vridas ur palestinernas händer och omvandlas till judisk egendom.¹⁹

Här stöter den marxistiska imperialismeteorin emot en av sina gränser. Den bör inte inlåta sig på att försöka analysera relationen mellan Israel och palestinerna, den gör bäst i att hålla sig borta: händelserna kommer att missförstås om man tror att de härrör ur profiten. Roy igen:

utbytesrelationerna mellan Israel och Västbanken är inte typiska centrumperiferi-relationer, som vanligtvis tillåter någon form av kapitalistisk utveckling i den perifera ekonomin (även om den är

¹⁴ Roy, s 124. Just här talar Roy om Västbanken och Gazaremsan, men hon ser samma förhållande i hela Palestina.

¹⁵ Den som analyserade parollen så var Judah Magnes, en av de första judiska kritikerna av sionismen. Finkelstein, s 104.

¹⁶ Följer analysen i Finkelstein, s 14-15.

¹⁷ Refererad i *ibid.*, s 13. Jfr Vladimir Jabotinsky och David Ben-Gurion i *ibid.*, s 110.

¹⁸ Roy, s 126.

¹⁹ Även om sådan exploatering förstås har förekommit – men poängen är att den inte är grundläggande. Jfr *ibid.*, t ex s 125, 128.

beroende och deformerad för att passa centrum). Snarare är utbytesrelationerna mellan Israel och Västbanken atypiska i det att de karaktäriseras av ett medvetet försök från den dominanta maktens sida att först inkorporera och sedan bryta ner periferins ekonomiska struktur. (...) Sannerligen, i Palestinas moderna historia är Israel den första ockupationsmakten som avsiktligt och med våld har berövat palestinierna deras mark, vatten och arbete.²⁰

Ockupationen av Palestina är ensam i sitt slag; den låter sig inte fångas in med vanliga ord. Sara Roy försöker med ”av-utveckling”. Det palestinska samhället vanställs inte genom ockupationen, underordnas inte yttre behov, underutveckling är inte längre en adekvat term: det palestinska samhället *förstörs totalt*.²¹ Detta kan man kalla av-utveckling, eller man kan säga att sionismen är rent *utomekonomisk*.

Sionismen är inte envoyéför en avancerad kapitaliststat, utan skapar en ny stat — den enda stat den har — på den plats där palestinierna har sina liv.

För att kunna bygga ett hus där det redan står ett hus måste det gamla först rivas och *ni har fem minuter på er att samla ihop det ni har*.

Den israeliska historikern Anita Shapira berättar att redan de första sionisterna som slog sig ner i Palestina år 1882 betedde sig ”som om de var de rättmättiga herrarna och ägarna till landet”. Tidigt drog de slutsatsen att araben var ”en främling som vördade styrka och att det fysiska våldets språk var det enda idiom han förstod”, och de ställde in sig på att ”snabbt gripa efter piskan och piska den som gjort sig skyldig till en överträdelse, liten som stor.” En judisk Palestinaresenär rapporterade 1891 att sionisterna ”uppträder fientligt och grymt mot araberna, inkräktar på dem utan rättfärdighet, misshandlar dem vanhedrande utan någon anledning och drar sig inte för att skryta om det efteråt”; några år senare skrev han att de bemöter dem ”med samma attityd som de bemöter sina djur”. Den sionistiska rörelsens ledare på plats i Palestina förkunnade öppet att araberna ”bara förstår en sak, nämligen våld.”²²

När palestinierna reste sig i Den stora generalstrejken 1936 för att — i det första av hur många försök? — stoppa utdrivningen från landet stämplades de i den sionistiska pressen som ”förrädiska mördare”, ”blodtörstiga upploppsmakare”, ”ökenbarbarer”, ”blodspillare” och ”vildar”.²³

Detta var det språk sionismen utvecklade för att tala till palestinierna. Det är bara att ställa sig i kön till någon av vägspärrarna på Västbanken för att höra det talas i dag: ett språk som bevarats intakt i mer än ett hundra år.

Om Israel inte fanns där med sin kraft

När staten Israel bygger en upp till nio meter hög mur mellan husen och över kullarna, styckar upp de sista resterna av Palestina och låser till dem mot varandra bakom gråa väggar, inreder landet till celler där inget normalt liv över huvud taget är möjligt står det nu skrivet i betong, vart de än vänder blicken: *ni ska inte leva här. Acceptera en tillvaro som inburade djur eller ge er av* och med detta, om inte förr, visar sionismen hur den har traderat några av de mörkaste inslagen i 1930-talets europeiska fascism, burit dem inom sig och fört över dem till ett helt annat sammanhang: det arabiska Palestina, tidigt 2000-tal. Detta ska tas för vad det är. Det är en extrem aggression. Ingen kapitalistisk rationalitet, hur förvriden den än är, kan leda fram till bygget av muren, eller för den delen till ödeläggelsen av flyktinglägren i Jenin och Rafah. Det är *sionismen* som rullar fram.

Men ingenting av detta hade heller varit möjligt utan stöd utifrån.

²⁰ Ibid., s 119-120, 128. Kurs i original.

²¹ Ibid., s 128-130.

²² Citaten från Finkelstein, s 111-112.

²³ Ibid.

Efter de första spadtagen i kolonierna insåg sionismens förgrundsgestalter att de aldrig skulle klara sig ensamma. Givet att den arabiska majoriteten av börd och självklarhet motsatte sig deras företag — ”Om jag var arab skulle jag tveklöst tänka som de gör”, erkände senare Cheim Weizmann, Israels första president — och givet att det oundvikligen skulle komma till en våldsam uppgörelse med majoriteten måste sionismen se till att rustas av en utomstående kraft.²⁴ En annan av rörelsens ledare, Vladimir Jabotinsky, formulerade strategin med ord som i dag ekar av ny verklighet:

Bosättningarna kan endast utvecklas under skydd av en kraft som inte är beroende av den lokala befolkningen, bakom en järnmur som de kommer vara ur stånd att bräcka.²⁵

För att uppnå det övertag i fråga om militära, ekonomiska och politiska resurser som krävdes för att tvinga ut palestinierna och hålla dem borta — detta folk som är berett att dö för att få fortsätta leva i sitt land — måste sionismen alliera sig med någon av världens starkaste makter. Den första makt som påtog sig beskyddarrollen var Storbritannien. Det var Storbritannien som lånade ut sin ställning till den sionistiska rörelsen och förde den fram till massfördrivningen och staten Israels tillkomst år 1948.

Men det var med en annan kapitaliststat rörelsen skulle ingå sin tätaste pakt: med USA.

Halvvägs in i 1950-talet höll USA fortfarande en viss distans till den judiska staten. Intressena i Mellanöstern föreföll kunna tillgodoses utan att Israel behövdes till något särskilt, arabstaterna höll sig till reglerna och somliga röster inom utrikesdepartementet förespråkade rent av att man borde liera sig med dem snarare än med Israel, som det mest naturliga sättet att trygga oljan. USA kunde till och med kosta på sig att fördöma israeliska massakrer på Västbanken. 1956 pressades Israel med fräna tillrättavisningar att avsluta ett ockupationskrig.²⁶

Mot slutet av 1950-talet började emellertid de arabiska massorna att röra på sig. I Egypten lyftes locket när Nasser kom till makten, massorna tog honom till sitt hjärta och svämmade ut på gatorna, han deklarerade bombastiska nationaliseringar av landets resurser och manade alla araber att sluta upp i kampen mot utländsk styrning: USA utsåg honom genast till huvudfiende i regionen.

Utanför Egypten var progressiva krafter i rörelse i Syrien, Jordanien, Jemen; alla med sikten inställt på att kasta den rådande arabiska ordningen över ända.

Det fria flödet av olja var i fara.²⁷

Under två heta junitimmar år 1967 bröt staten Israel ryggraden på Nasser. Hans flygvapen bombades till flisor, Gaza och Suez ockuperades och det var ett förödmjukat, gråtande lejon som efter kriget fick be sitt folk om förlåtelse. Plötsligt var Nassers radikala nationalism tillintetgjord som politisk kraft.

Well done! Israels förkrossade seger över Egypten, Syrien och Jordanien imponerade stort på USA, som när en lärare vid sidan om boxningsringen får upp ögonen för en talang. Ockupationen av Västbanken och Gazaremsan var ett efterlängtat framsteg för det sionistiska projektet, men det tjänade också USA:s intressen: de radikala arabregimerna avslöjades som tunna nybörjare utan något att sätta emot. Vid denna tid — slutet av 1960-talet och början av 1970-talet, den sena världshistoriens allmänna vattendelare — fann USA och Israel varandra och slog sig ihop för gott.²⁸ Sionismen fick en roll i den kapitalistiska gemenskapen, som den bara skulle kunna spela om den garanterades det överläge, den ”järnmur” som den var beroende av för att fullfölja koloniseringen av Palestina.

²⁴ Weizmann citerad i *ibid.*, s 13. Jfr Beckman, s 7.

²⁵ Citerad i Finkelstein, s 17. Jfr Aruri, s 200.

²⁶ Nitzan & Bichler (2002), s 239-240; Aruri, s 17.

²⁷ Aruri, s 18; Beckman, s 34; Nitzan & Bichler (2002), s 241.

²⁸ Se Aruri, s 19.20; Chomsky, s 8; Nitzan & Bichler (2002), s 242-244.

1968 slickade sig den forne premiärministern Levi Eshkol om munnen:

Värdet av staten Israel i denna del av världen kommer, spår jag, att sakna alla proportioner till dess storlek. Vi kommer att utgöra en verklig bro mellan de tre kontinenterna, och den fria världen kommer att vara mycket tacksam inte bara om vi överlever, utan om vi fortsätter att växa inom säkra och erkända gränser.²⁹ [Till saken hör att Israel än i dag är den enda stat i världen som inte har definierat sina gränser, utan envisas med att hålla frågan öppen.]

Israel håller araberna nere. I utbyte tillhandahåller USA allt som behövs för att ta ifrån palestinierna deras land. Araber som kan lita till sin egen kraft kommer att göra vad de vill med oljan, men om USA ger staten Israel all styrka den begär kan det förhindras; strategiskt överläge i regionen förutsätter absolut överläge i Palestina och *får du så får jag*. Detta utbyte av tjänster etablerades efter sexdagarskriget 1967 som den israelisk-amerikanska paktens bärande princip.³⁰

Vänner till Israel hävdar gärna att USA inte stöder Israel av krasst egenintresse, utan av moraliskt patos för ett utsatt litet land omringat av fiender. Detta motsägs av enkla fakta. Mellan 1949 och 1965 uppgick det amerikanska biståndet till Israel till i genomsnitt cirka 63 miljoner dollar om året. Redan 1949 hade Israel skaffat sig ett betryggande militärt försprång framför sina fiender — utan det hade inte den sionistiska rörelsen kunnat slå sig in i Palestina — men om det någon gång har varit det minsta rimligt att se staten som svag och hotad så var det då.³¹ Mellan 1966 och 1970 var det genomsnittliga biståndet 102 miljoner dollar om året, *men 1970 tiodubblades det i ett slag* till 1 miljard dollar per år under de kommande fem åren, för att från 1976 till 1984 ligga på 2,5 miljarder.³² Sedan tog Ronald Reagan vid. Han formulerade motiven för stödet med gripande självinsikt:

Vi har inte bara en moralisk förpliktelse gentemot Israel, utan i egenskap av en stat som delar våra ideal, vår demokratiska inställning till saker, med en stridserfaren armé, är Israel en kraft i Mellan-östern som faktiskt är till vår fördel. Om Israel inte fanns där med sin kraft skulle vi vara tvungna att fylla ut den med vår egen, så det är inte bara altruism från vår sida.³³

Reagan höjde biståndet till Israel. Under 1990-talet uppgraderades det ytterligare, för att i skrivande stund uppgå till 5,5 miljarder.

Om USA oroade sig för Israels svaghet borde biståndet ha varit som störst 1949. Det borde ha varit som minst 2004, när Israels militära supremati över regionen är i det närmaste fulländad. Det faktum att Israel är det land som får mest bistånd av USA, som får omkring 30 procent av allt USA ger, som sedan 1949 har fått mer än Afrika söder om Sahara, Latinamerika och Karibien *tillsammans* kan svårligen förklaras med empati: det är med sin överlägsenhet Israel drar vinstlotten. Ju starkare staten Israel blir, ju mer arabstaternas konturer försvinner i skuggan av dess dominans, desto mer stöd kommer från USA.³⁴

Och ju mer stöd som kommer från USA, desto starkare blir staten Israel.

En annan korrelation som är synlig för blotta ögat är att det amerikanska stödet till Israel har växt *i samma takt som den sekulära tendensen till fördjupat militärt engagemang i Mellan-östern*. Det redan starka Israel har rustats ännu starkare parallellt med att USA har blivit mer fixerat vid suveräniteten över Mellanöstern, och vi vet vad som döljer sig under denna fixering:

Oljan.

²⁹ Citerad i Aruri, s 20.

³⁰ Jfr Amin (2004), s 47-48.

³¹ Zunes (2002).

³² Aruri, s 37. Siffrorna är naturligtvis inflationsjusterade.

³³ Citerad i *ibid.*, s 39.

³⁴ Miftah: "US foreign aid to Israel", 14/4 2002; Zunes (2002).

Staten Israels överhöghet över regionen har sedan Nassers nederlag 1967 varit den mest effektiva spärren mot varje tanke på en självständig arabisk politik, som i fråga om olja eller något annat skulle sätta massornas intressen i högsätet. De arabregimer som överlever i skuggan av Israels militära överlägsenhet är i stället *de som samarbetar med Israel* — och med USA. Egypten, Jordanien och Saudiarabien har sedan 1970-talets mitt varit de främsta exemplen på denna logik. Men den har en inbyggd paradox. När arabregimerna böjer sig för Israels överhöghet, när de av slö vana och utan att ens reflektera över det avstår från minsta åtgärd som kan stöta sig med Israel eller USA spottar den vanliga araben på dem. I länder som Egypten, Jordanien och Saudiarabien har massorna bara förakt till övers för sina eftergivna ledare. Ju mer underdåniga arabregimer, desto mer impopulära, desto mer instabilt deras styre.³⁵

Och desto större anledning för USA att satsa ännu mer på Israel, för mitt ibland alla arabregimer som måste hålla hårt i locket för att stå emot de bubblande massorna under sig är Israel, med Ronald Reagans ord, ”den enda strategiska tillgång i regionen som USA verkligen kan lita på”.³⁶ Just för att de böjer sig inför Israel riskerar arabregimerna att störtas, och just därför måste USA binda sig än hårdare till Israels överhöghet — och så vidare, i en spiral där Israel och USA ständigt måste bygga upp mer våldskapacitet för att ligga steget före.

Nu finns där ett folk som med skrämmande regelbundenhet är på vippen att bryta spiralen och skörta upp Mellanösterns bräckliga balans. Det är palestinierna. Från slaget vid al-Karameh 1968 till den andra intifadans utbrott år 2000 har de i återkommande revolter påmint arabvärlden om sitt lidande, temperaturen i de andra arabländerna har stigit våldsamt, *vi måste stödja våra bröder och systrar så att de får tillbaka sitt land, varför gör våra ledare ingenting?* och så har solidariteten med Palestina vänts till revolter mot de egna regimerna. Brännpunkten drar till sig det sociala missnöjet i Egypten, Jordanien, Saudiarabien, Marocko, demonstrationer till stöd för Palestina blir till demonstrationer mot regimernas passivitet blir till demonstrationer mot korruption och arbetslöshet: kravaller, dödsskjutningar, undantags-tillstånd.

Hösten år 2000 fruktade USA och andra avancerade kapitaliststater att flera av arabländerna var på väg in i revolutionära situationer.³⁷

Palestinierna är regionens eviga revolutionsferment. Det måste bort.

Följaktligen delar USA Israels intresse av ett besegrat palestinskt folk, av att revolterna *slås ned* eller av att palestiniernas krav på mänskliga rättigheter begravs i ”fredsförhandlingar” som fortsätter i all oändlighet utan att något händer.³⁸ Amerikanska presidenter har goda skäl att i något tal yttra orden ”palestinsk stat”, ordna ett möte mellan palestinska och israeliska ledare, försöka håll i gång ”samtalen” så länge som möjligt utan att något verkligt sägs och samtidigt ge Israel finansiellt stöd för att kolonisera färdigt Palestina.

USA vill inte och kommer aldrig att vilja lösa Palestinafrågan. USA vill bli av med den.

Sionismen seglar vidare på den femte vågen

Logiken i pakten mellan Israel och USA och den spiral den ger upphov till har alltså i princip varit oförändrad sedan 1967. Men mycket har också hänt sedan dess. En symbol för den femte långa vågen av kapitalistisk utveckling var — till en början — den gravsten som restes över Palestinakonflikten på Vita husets gräsmatta, och som under hela 1990-talet fick många att tro att konflikten faktiskt, i det stora hela, förutom några detaljer som snart skulle lösas, var över.

³⁵ Jfr Finkelstein, s 18-20; Justin Podur: ”Palestine and Globalization”, Znet, 23/3 2003.

³⁶ Citerad i Aruri, s 39; jfr s 40. Uttalandet gjordes efter den iranska revolutionen 1979.

³⁷ T ex Herb Keinon: ”Annan: Arab world worried violence will spread”, *Jerusalem Post*, 15/11 2000.

³⁸ Aruri, s 21.

Under denna period öppnades den israeliska ekonomin mot omvärlden. De multinationella företagens direktinvesteringar strömmade in: 1993, det år då Osloavtalet slöts, motsvarade de inte mer än 3 procent av Israels BNP, men fem år senare var de uppe i 14,4. Volkswagen, McDonald's, Nestlé, Unilever och Citigroup hörde till de företag som hittills hade stannat utanför Israel, men som nu etablerade filialer.³⁹

Israels vinnande koncept i den femte vågen var, precis som det borde vara, ett hastigt avancemang inom informationsteknologin. Dåvarande premiärminister Benyamin Netanyahu utropade Israel till ”den östra hemisfärens Silicon Valley”. Små it-företag sköt upp runt Tel Aviv och kreativiteten knoppades, så att beteckningen framstod som korrekt. Netanyahus efterföljare Ehud Barak förde tankegången ett steg vidare och förklarade att Israel var ”olikt alla andra platser i världen”, ett land ”med en oerhörd vitalitet som härrör ur den rikaste möjliga genetiska poolen” [*walla*] och gör Israel ”till den mäktigaste av alla stater inom en radie på 1500 km från Jerusalem.”⁴⁰

Globala storföretag uppvaktade med stort intresse det israeliska it-undret. Israel blev snart Microsofts viktigaste forsknings- och utvecklingsområde utanför USA, och de små ungdomliga it-företagen köptes upp av äldre utländska aktörer. Utländska betydde, som överallt, först och främst amerikanska: förutom Microsoft inställde sig sådana välkända namn som IBM, Motorola och Intel, eller General Electric och AOL-TimeWarner. Samtidigt sökte sig de israeliska kapitalisterna utåt — återigen främst till USA — så att antalet israeliska företag som var listade på New York-börsen år 2000 uppgick till 110, med ett sammantaget marknadsvärde *dubbelt så stort* som hela Tel Aviv-börsen.⁴¹

Efter Kanada är nu Israel det främmande land som har flest företag på amerikanska börser.

Genom sin öppning mot direktinvesteringar och delaktighet i den fjärde rundan av kapitalcentralisation upplöstes den israeliska ekonomin i den globala ackumulationen. Tidigare hade den dominerats av fem inhemska konglomerat med nära band till statsapparaten, men de, liksom de statliga företagen, lades nu upp för försäljning.

Vad som var israeliskt, amerikanskt eller helt enkelt bara globalt i ekonomin blev mot 1990-talets slut allt svårare att urskilja.⁴²

Från denna utsiktspunkt på ackumulationens högsta höjder kunde Israel se de palestinska massorna välla fram mot vägspärrarna med nytänt raseri hösten år 2000. Detta är styrkeförhållandenas materiella bas. *Globaliseringen har gjort sionismen starkare rustad för att möta en palestinsk revolt än någonsin tidigare.* Och liksom den femte vågen gav ny kraft åt det sionistiska projektet i expansionens tidiga, förhållandevis oproblematiska skede, så hade den också en särskild plats reserverad för Israel efter 2000 års kris.

Den israeliska ekonomin är inte bara en av de mest högteknologiska i den utvecklade världen. Det är troligen den mest genommilitariserade. Unionen mellan elementen förkroppsligas i Cellcom, det ledande israeliska telekommunikationsföretaget: Cellcom ägs av israeliska och amerikanska kapitalister och leds av en tidigare chef för Shabak, den underrättelsetjänst som palestinierna på Västbanken och Gazaremsan fasar för. Högteknologi och militarism har alltid gått hand i hand, och kanske ingenstans med så mycket handsvett som i Israel. År 2002 var den israeliska försvarsbudgetens andel av BNP tre gånger så hög som i USA, eller fyra gånger så hög som det globala genomsnittet; den permanenta fiendskapen med den palestinska

³⁹ Nitzan & Bichler (2002), s 88, 337; Hanieh, s 14.

⁴⁰ Netanyahu citerad från *Financial Times* 1996 i Nitzan & Bichler (2002), s 337; Barak från *Ha'aretz* i ibid.

⁴¹ Sam Bahour: ”Corporate America and the Israeli Occupation”, Alternative Information Center, 2/5 2002; Nitzan & Bichler (2002), 89, 337, 343, Hanieh, s 13.

⁴² Hanieh, s 14-16; Nitzan & Bichler (2002), s 89, 275.

majoriteten borgar för att den israeliska ekonomin går runt i uniform.⁴³

Det kan, för den globala ackumulationen, ibland vara mycket passande.

Av de 5,5 miljarder dollar som USA för närvarande skänker till Israel varje år är 2 miljarder militärt bistånd. Av de 2 miljarderna anbefalls Israel att använda tre fjärdedelar till att köpa amerikansk stridsmateriel. Annorlunda uttryckt går en stor del av biståndet till att *utvidga den garanterade marknaden för den amerikanska stridsmedelsindustrin* och följaktligen har Israel med 250 plan världens största F-16-flotta utanför USA. Ytterligare 102 plan är i skrivande stund på väg. Lockheed Martin älskar Israel, Israel älskar Lockheed Martin och barnen i Gaza har en inbyggd reflex att med jämna mellanrum slänga upp blicken mot himlen under demonstrationer. Men Lockheed Martin är inte det enda amerikanska vapenföretag som har sin näst bästa kund i Israel; de pengar som den sionistiska staten får från USA går också till att köpa Apache-helikoptrar, dieselmotorer till monsterstridsvagnen Merkava, den giftiga tårgasen CS och andra produkter som sätts in mot palestinierna.⁴⁴

För allt tal i propalestinska kretsar om den judiska lobbyen: den amerikanska stridsmedelsindustrin har ett materiellt intresse av fortsatt israelisk ockupation och fortsatt amerikanskt stöd till Israel. Den har ett inflytande över USA:s statsmakt av en helt annan magnitud, den satsar fem gånger större förmögenheter på att påverka amerikansk politik än Aipac och de andra proisraeliska lobbygrupperna tillsammans, och med militarism som handen i mervärde-realiserings tomma handske ligger det efter år 2000 i *hela den amerikanska ackumulationens intresse* att den våldsamma utestängningen av palestinierna får fortskrida.⁴⁵

Jämfört med det kraftkomplexet är den judiska lobbyen ingenting.⁴⁶

Det öronmärkta amerikanska biståndet till Israels försvarsbudget växte snabbt under 1990-talet — och det växte ännu snabbare efter den andra intifadans utbrott.⁴⁷ Det fanns de som blev glada av det.

Den israeliska ekonomin delar förstås behovet av det militära biståndet. Genom de summor som inte är öronmärkta får Israel utsäde till sin egen militära ackumulationsprovins, som hjälpte till att hålla den israeliska ekonomin uppe efter att it-bubblan sprack och den andra intifadan inleddes. Landets största privata arbetsgivare är Israeli Aircraft Industries, men där finns en hel samling militära spetsföretag som levererar till den israeliska armén...

...och ingen hjälp till Israel som inte betalar sig: den israeliska rustningsindustrin *intar en allt mer central plats i den globala militarismen*. Israel är världens tredje största exportör av stridsmedel. Israeli Aircraft Industries har utvecklat supermissilen Arrow tillsammans med Boeing. Företagets största kund är numera inte den israeliska armén utan den amerikanska; 2001 slöts nya miljarddollarskontrakt. Israel och USA samarbetar nära i forskning och utveckling, från Israeli Aircraft Industries kommer flera av USA:s främsta förarlösa plan, den amerikanska flottans favoritpartner är Israeli Military Industries och den bekostar själv, ur egen ficka, utbyggnaden av Haifas hamn, israeliska vapenföretag har underavdelningar i USA, de ingår *joint ventures* med företag i USA, den amerikanska armén är helt enkelt, med ord från *USA Today*,

genomsyrad av teknologi utvecklad i Israel — från arméns Hunter-drönare till operationssystemen i marinens Harrier-jets och bränsletankarna i F-15-planen. (...) Det skulle vara svårt att hitta en

⁴³ Hanieh, s 15-16; CAAT, s 7.

⁴⁴ CAAT, s 7, 18; Sam Bahour: "Corporate America and the Israeli Occupation", Alternative Information Center, 2/5 2002; William D Hartung & Frida Berrigan: "U.S. Arms Transfers and Security Assistance to Israel", Arms Trade Resource Center, 6/5 2002.

⁴⁵ Zunes (2002).

⁴⁶ Kanske är det för att den radikala vänstern har lagt undan historiematerialismens analysredskap som "den judiska lobbyen" blivit en viktigare förklaring. För ett exempel, se Said (2000b), s 49-50.

⁴⁷ Aruri, s 39; Chomsky, s 6.

modern armé som klarar sig utan teknologi utvecklad i den judiska statens aggressiva industri.⁴⁸

I mars 2004 samlade den israeliska armén delegater från 36 europeiska, amerikanska och asiatiska länder till en utställning vid namn ”International Conference on Low Intensity Conflict” i Tel Aviv. Där kunde besökarna gå runt bland monstrar som enligt ett branschorgan visade ”hur mycket intifadan har påskyndat den israeliska arméns modernisering”. De kunde inspektera modeller av det nya förarlösa spaningsplan som just använts vid mordet på Sheikh Ahmed Yassin. De kunde bekanta sig med missiler och lasersikten med ultralång räckvidd. De kunde ta del av flera innovationer som utvecklats under bygget av muren, däribland

ett *rapid reaction vehicle* med ett bisart utseende. Detta totalmekaniserade fordon kan skickas ut från en kommandopost för att undersöka varje försök att infiltrera ett område som skyddas av ett säkerhetsstängsel.⁴⁹

Handen och knogjärnet

Akkumulationens vågor blåser nya vindar i det sionistiska projektets segel, och det gäller inte bara militarismen. Oljan är den yttersta grunden till pakten mellan USA och Israel. Det talar för att den inte på något sätt kommer att minska i betydelse de kommande åren, bara öka; Israels ställning som plattform för militära operationer i regionen har aldrig varit mer värdefull.⁵⁰

Vi återkommer till detta inom kort.

Terrorattackerna den 11 september 2001 försåg den femte vågen med ett andra ideologiskt ledmotiv, som kunde ersätta den förfallna globala byn: kriget mot terrorismen. I USA formade sig ideologin som en psykotisk skräck för nya terrorattacker. De — muslimerna, araberna, terroristerna — kan slå till när som helst igen, vid en bro eller i ett oskyldigt brev, var på din vakt. Den amerikanska flaggan blev en fetisch. Nationen ställde upp som en man bakom sin armt, i ett konsensus som gjorde det möjligt för regeringen att stryka några av den liberala demokratins principer. Islam var den civiliserade världens fiende, mordisk och omänsklig, med en irrationell döds kult och hat mot friheten, döds offren i de afghanska byarna behöver inte ens räknas, *det är vi som är de oskyldigt hotade*.⁵¹

Denna ideologi, eller denna sociala psykos, spred sig från USA ut genom kapitalismens centrum, men i alla sina delar hade den sedan länge övats till perfektion av staten Israel. 1994 hade en israelisk analytiker skrivit att ”Israel kommer att bli den västerländska förtruppen mot den islamiska fienden.”⁵² Sant. Efter år 2001 kunde sionismen uppdatera sin vision om sig själv som ”civilisationens utpost mot barbariet”, när fler och fler amerikaner och briter och kanske också andra européer gick omkring och kände sig som israeler: hotade av terrorn.⁵³

När staten Israel dödar araber med gröna pannband gör den samma sak som vi måste göra för att skydda oss själva.

De avancerade kapitaliststaterna samlas i tillståndet bakom muren.

1970-talsvänsterns karaktärisering av den sionistiska entiteten som centrums postering i den arabiska periferin är med andra ord mer giltig än någonsin. De övriga avancerade kapitaliststaternas och staten Israels intressen genomgår under den femte vågen en slutgiltig konver-

⁴⁸ *USA Today*: ”U.S. military employs Israeli technology in Iraq war”, 24/3 2003. Tidningen fortsatte: ”Irakiska styrkor kan bli mottagare av den israeliska teknologin i flera scenarior.” Övriga fakta från CAAT, s 14-15; Zunes (2002); Aruri, s 46.

⁴⁹ *Space War*: ”Israel showcases latest intifada-induced military innovations”, 26/3 2004.

⁵⁰ Jfr Aruri, s 45-47.

⁵¹ *Ibid.*, s 194-196.

⁵² Nahum Bernea citerad i *ibid.*, s xiv.

⁵³ Se den lysande analysen i Azar. ”Civilisationens utpost mot barbariet”: Theodor Herzl i *Judestaten*. Se Halbrook.

gens; de flyter in i varandra, materiellt, ideologiskt och praktiskt-politiskt.

I fråga om globaliseringen fungerar Israel som vilken stat som helst, bara ovanligt framgångsrik. Men i fråga om militarismen, oljan och den antiarabiska ideologin är *det just det sionistiska projektets karaktär av aggression mot det palestinska folket* som gör den förtjänt av sin utpostroll.⁵⁴ Om det inte var för att palestinierna drevs ut från sitt land hade staten Israel varken utvecklat sin jättearm & sin regionala supremati eller sitt eget livslånga krig mot ”terrorismen”.

Centrum tackar alltså staten Israel för vad den gör mot palestinierna, och i detta uppträder endast USA som hegemon, det vill säga som centrumets allmänna representant. När den amerikanska staten klubbar sitt årliga biståndspaket till Israel, lägger in sina veton i säkerhetsrådet och kastar skulden för konflikten på den palestinska myndigheten uppträder den å hela centrumets vägnar.

Men de andra staterna håller ju inte med? Nej, vissa av dem säger att de inte håller med, men i konkret handling röjer de alltid sitt djupt förankrade godkännande.⁵⁵

Vi har konstaterat att sionismen inte i sig är en imperialism. Men den är beroende av stöd utifrån, och stöd får den. När centrum genom USA gör bruk av Israels utomekonomiska förmågor är det analytiskt att betrakta som imperialism, och vi kan därmed närma oss en bestämning av relationen mellan sionism och imperialism:

Sionismen är ett knogjärn, ett rent våldsverktyg, som kommer i rörelse och får kraft när en hand — imperialismen — trär det på sig.

Därmed varken sagt att den ena är identisk med eller underställd den andra.⁵⁶ Sionism och imperialism — och, kan vi tillägga, globalisering — är analytiskt åtskilda fenomen, men genom en viss dialektik strålar de samman. Offren för denna dialektik är naturligtvis palestinier. De upplever den som sin totala maktlöshet inför ockupationsmaktens obegränsade resurser, sin känsla av att det aldrig tar slut, Jerusalem försvinner, nu har också den sista kullen vid synranden fått en bosättning på sig, det går inte att rucka på ockupationen *vilka ofattbara uppoffringar det palestinska folket än sätter in:*

Vi slår oss blodiga mot muren.

För USA är muren en utmärkt hantering av det palestinska folket. Genom sin mördande demoralisering utgör den ett ton av betong över befrielsekampen. Mellanösterns revoltungar — eller åtminstone stora grupper av dem stängs inne i lättöverbvakade ghetton, där de kan välja mellan att försmäktas och att fördriva sig själva. Finns det i dag ett bättre sätt att bli av med dem? Muren är för den senare delen av den femte vågen vad fredsprocessen var för den första: ett försök att begrava Palestinafrågan.⁵⁷

Men det är förvisso inte säkert att det lyckas den här gången heller.

En oljebonus till Israel

Pakten med Israel är oberoende av om demokrater eller republikaner styr i Vita huset.⁵⁸ Den emanerar ur mer fundamentala kategorier än så, och den amerikanska staten bär den med sig var den än uppträder i Mellanöstern. Därmed väcker den alltid de arabiska massornas harm. *Ni som decennium efter decennium finansierar förstörelsen av Palestina, vad gör ni här, vad*

⁵⁴ Jfr Beckman, s 8.

⁵⁵ Jfr svenska utrikesministrars ständigt upprepade mantra om att USA är den ende medlare som kan sätta någon press på parterna, att det är upp till USA att agera mot Israel osv....

⁵⁶ Jfr Beckman, s 113.

⁵⁷ Jfr Hanieh, s 19.

⁵⁸ Inte heller på detta område spelar det alltså någon roll om en Bush eller en Kerry är president; under valkampanjen 2004 tävlade de om vem som var mest proisraelisk.

vill ni nu?

Irakierna är de araber som på senare tid har haft störst skäl att ställa den frågan.

Ett par veckor efter Bagdads fall framkom att USA planerade att öppna en pipeline från oljefälten i landets norra delar, i området runt Kirkuk, via Jordanien till — Haifa.⁵⁹ En ledning från de irakiska källorna rakt över till Israel. Idén var inte ny; när Storbritannien dominerade regionen byggdes en pipeline från Mosul till Haifa som var i bruk fram till 1948. Under kriget mot den sionistiska rörelsen — där den irakiska armén räddade Jenin, Tulkarem och andra delar av norra Västbanken från ockupation, som den enda seriösa militära kraften på den arabiska sidan — stängde Irak av oljeflödet, riktade om det till Syrien och lämnade pipelinen att förfalla.

Men nu skulle den alltså **repareras** och utvidgas. I augusti kom telegrammet från Pentagon till det israeliska utrikesministeriet: *välkommen över för planering*. Från Ariel Sharons kontor lät man veta att erbjudandet var en ”bonus” för Israels obetingade stöd till den amerikanska invasionen av Irak.⁶⁰

Till följd av de flesta arabstaters rutinbojkott har staten Israel hittills nekats tillträde till oljan i regionen och hänvisats till import från Ryssland och Europa. Med Hubberts kulmen i antågande och fortsatt expansiv ekonomi är det en obekväm sits. I ett memorandum år 1975 förband sig USA att sörja för den judiska statens oljebehov, och sedan dess har USA upprätthållit en oljereserv för Israels räkning även i tider av inhemsk brist — till en kostnad av 3 miljarder år 2002, utöver de 5,5 miljarderna i direkt bistånd.⁶¹ Samtidigt som den amerikanska staten på så vis har en försörjningsplikt gentemot Israel vill den, som vi vet, hitta vägar för att kringgå Saudiarabien.

Som en hög CIA-tjänsteman kommenterade pipelineplanen: ”Det har länge varit en dröm hos de människor som drivit den här administrationen och kriget i Irak att samtidigt säkra Israels och USA:s oljetillförsel?”⁶² Hur? Genom att ta oljan från Irak.

Till detta kom uppgifter om att den första utrikespolitiska gesten från det ”nya” Irak, enligt planerna i USA:s utrikesdepartement och dess stall av lejda exilirakier, skulle bli ett erkännande av staten Israel. Några månader senare följde avslöjandet att Israel var på plats för att tillsammans med USA träna och beväpna kurdiska peshmerga-miliser, som en säker allierad som ska kunna destabilisera Irak den dag landet blir starkt igen.⁶³

Ännu ett ockuperat arabland, ockuperat för vem? — frågade sig mer än en irakier.

Jag lär mig från denne man

”Jag lär mig från denne man varje gång han kommer hit.” Så sade George W Bush om Ariel Sharon vid ett i den långa raden av Sharons besök i Vita huset, i juni 2002.⁶⁴ Operation Skyddsmur var just avslutad.

Ett drygt år senare satt en grupp marinkårsofficerare i bänkarna på Hebrew university i Jerusalem och antecknade febrilt. De lyssnade till strateger i den israeliska armén som föreläste om hur man bekämpar arabisk gerilla. Under hösten kom utbytesresorna allt tätare.

⁵⁹ Det första avslöjandet tycks ha varit Ed Vulliamy: ”Israel seeks pipeline for Iraqi oil”, *The Guardian*, 20/4 2003.

⁶⁰ Amiram Cohen: ”U.S. checking possibility of pumping oil from northern Iraq to Haifa, via Jordan”, *Ha'aretz*, 26/8 2003.

⁶¹ Margaret Neighbour: ”US asks Israel to explore the reopening of an oil pipeline from Iraq”, *The Scotsman*, 26/8 2003; Ed Vulliamy: ”Israel seeks pipeline for Iraqi oil”, *The Guardian*, 20/4 2003.

⁶² Citerad anonymt i Ed Vulliamy: ”Israel seeks pipeline for Iraqi oil”, *The Guardian*, 20/4 2003.

⁶³ Ibid.; Zizek, s 49; Seymour Hersh: ”Plan B”, *The New Yorker*, 21/6 2004; Said Baig: ”A clean break for Israel”, *Asia Times*, 30/6 2004.

⁶⁴ Citerad i Aruri, s 205; jfr s 211.

Amerikanska arméchefer pendlade mellan mötessalarna i Israel och slagfältet i Irak, israeliska rådgivare fördes över till arméhögkvarteret Fort Bragg i North Carolina för att träna kontingenter på väg till Irak; representanter från båda sidor uppgav anonymt att utbytet ”fokuserade på läxor som Israel lärt sig på Västbanken och Gazaremsan och hur de kan anpassas till Irak.”⁶⁵

Israel överlämnade en träningsvideo om hur soldater bör uppträda vid vägspärrar och andra ”dagliga dilemman” i den urbana krigsföringen. En tidigare befälhavare i det israeliska flygvapnet förklarade: ”Detta är detaljer som bara de som varit involverade i många år kan känna till, och andra arméer, som den amerikanska, har inte tillräckligt med erfarenhet.”⁶⁶ Amerikanska officerare besökte en militärbas i Negevöknen där den israeliska armén har byggt upp en arabisk kulisstad — på bilderna liknar det snarare ett flyktingläger — med fyrkantiga hus att träna på. Militärexpert gav lektioner, både där och i North Carolina, om hur den israeliska armén stridit mot palestinska miliser hus för hus, gata för gata.

Särskilt skolexempel: slaget i mukhayam Jenin.⁶⁷

En annan av de irakiska byar som hösten år 2003 hade inhägnats med taggtråd var Awja i närheten av Tikrit. Ingången till byn vaktades av amerikanska soldater bakom sandsäckar, betongblock och maskingevär; särskilda id-kort hade distribuerats till invånarna som de måste visa vid utpassering. När brittiska journalister närmade sig Awja ropade en ung irakier från sitt hem bakom den tredubbla taggtråden: ”Hey, det här är precis som Gaza, eller hur? Vi är inte lyckliga. Inte lyckliga!”⁶⁸

När centrum välts över till det utomekonomiska i den arabiska periferin får den hämta lärdom av sionismen.

Den kommer att låta alltmer likadant.⁶⁹

Doktors lektion om araben

I bästa fall kan eleven öppna en skolbok och läsa sig till hur han ska göra.

Den undersökande journalist som släppte Abu Ghraib-bomben, Seymour Hersh, återkom i en andra artikel till hur det kunde komma sig att amerikanska soldater, rekryterade från små arbetarhålor, torterade och förnedrade sina fångar just på ett sådant sätt att det skulle knäcka dem i deras egenskap av araber. Varifrån kom mönstret? Hersh fann att ”föreställningen om att araber är särskilt sårbara för sexuell kränkning blev ett samtalsämne i de konservativa kretsar i Washington som drev på för kriget under månaderna före marsinvasionen.” Det var särskilt en bok som, enligt en citerad källa, blev deras ”bibel i fråga om arabiskt beteende”. Den lästes, insöps och diskuterades i detalj av Donald Rumsfeld och de andra i Pentagons ledning, inklusive Stephen Combene, hjärnan bakom förhörsteknikerna i Abu Ghraib-fängelset.⁷⁰

Författaren till bibeln var en viss Rafael Patai. Han var israel och fram till sin död 1996 professor i kulturanthropologi. Han startade sin karriär med att redigera Theodor Herzls dagböcker, undervisade såväl vid Hebrew university som vid några av USA:s mest prestigefyllda universitet och åtnjuter fortfarande en ställning som den sionistiska akademins

⁶⁵ MSNBC: ”U.S. employs Israeli tactics in Iraq – Urban warfare methods adapted to fight insurgency”, 13/12 2003.

⁶⁶ Eitan Ben-Eliahu citerad i ibid.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Phil Reeves: ”Americans turn Tikrit into Iraq's own West Bank”, *The Independent*, 18/11 2003.

⁶⁹ Jfr Gideon Samet: ”The Sharonizing of America”, *Ha'aretz*, 9/4 2004; Aseem Shrivastava: ”Iraq Torture”, *Znet*, 3/5 2004.

⁷⁰ Seymour M. Hersh: ”The Gray Zone – How a secret Pentagon program came to Abu Ghraib”, *The New Yorker*, 15/5 2004.

mest respekterade expert på arabisk kultur.⁷¹

Bokens titel var *The Arab Mind*.

Efter terrorattackerna 11 september 2001 trycktes en amerikansk nyutgåva av *The Arab Mind* med förord av en Norvell B. DeAtkine. Denne man är direktor för Mellanösternstudier vid — just det — den amerikanska arméns skola i Fort Bragg, North Carolina. Hans specialiteter: terrorism, urban krigföring och ”andra operationer än krig”.⁷² I förordet förklarar DeAtkine att *The Arab Mind* har legat till grund för hans 25 år av undervisning för officerare om vad de kommer att möta i arabvärlden. Han hyllar Patais verk som en enastående karta över en kultur som för amerikaner är ”den överlägset svåraste att navigera i”, ”förvirrande och obegriplig”.⁷³ Patai har gjort bragden att lösa Arabiens mysterier, bryta upp alla dess hemligheter och blottlägga den inför läsarens ögon — och det är bara att ta för sig.

Skälen är goda. ”Med tanke på 2001 års händelser — inklusive ännu ett blodigt år av stegrad konflikt mellan israeler och palestinier och de avskyvärda terrorattackerna mot USA den 11 september — är behovet stort av att politiker, intellektuella och allmänhet upptäcker denna framstående studie av den arabiska personligheten.” Det är, skriver DeAtkine, hög tid för amerikaner att ta del av kunskapen om de ”personlighetsdrag som gör dem” — araberna — ”predisponerade för att engagera sig i terrorism.”⁷⁴

Patai inleder sin studie med att argumentera för att mer än två hundra miljoner arabiska människor faktiskt äger en personlighet. Nationalkaraktärer är en realitet som stöper människor i en och samma form, från sin födelse och livet ut. I ett land som Sudan, där både svarta och vita lever, kan man visserligen inte tala om någon enhetlig personlighet — men de befolkningar som är etniskt ”homogena” uppvisar särdrag som återkommer hos varje individuellt exemplar. Så är fallet med araberna.⁷⁵

Det som definierar en arab är dock, konstaterar Patai, språket. Arab är den som har arabiska som modersmål. Följaktligen står roten till den arabiska personligheten att finna i språket: och se, det är inte gott. Det lider av en rad svagheter som präglar araben från den stund han — araben är hos Patai en man — lär sig att tala.⁷⁶

Arabiskan driver araben till överdrifter. Det är till sin natur ett retoriskt, pekoralt, högtflytande och svävande språk, till den grad att araben inte lever i den verkliga världen, utan i ordens. ”Det arabiska språket tenderar av sig självt att ”tränga ut de perceptiva intrycken med de språkliga, som behandlas som om de vore de verkliga tingen och inte bara språkets representation av dem’.”⁷⁷ Arabiskan är ett rus.

I detta livslånga rus, som araberna alltså injiceras med från barndomen, finns inget sådant som exakthet. Det ena kan inte skiljas från det andra.

Ett enkelt ”ja” eller ”nej” är för en engelsktalande en definitiv utsaga. Men hans arabiska samtalspartner, betingad som han är av de överdrifter och överbetoningar som är regel i hans modersmål, är helt enkelt oförmögen att förstå sådana korta och enkla utsagor på samma sätt. För honom betyder ”ja” endast 'kanske'.⁷⁸

⁷¹ Louis Werner: ”Mind over maner”, *Al Ahram*, 1-7/7 2004.

⁷² Ibid.

⁷³ Patai, s xi, xii.

⁷⁴ Ibid., s x. Jfr den gamla goda traditionen i Europa att se studier av Orienten som ”en viktig imperialistisk plikt”: Said (2000a), t ex s 333-334.

⁷⁵ Patai, s 19, jfr 16-18.

⁷⁶ Närmare bestämt är det alltså den arabiska manliga personligheten Patai diagnostiserar, varför man kan subtrahera omkring hundra miljoner araber och nöja sig med att Patai tillskriver hundra miljoner arabiska män en och samma personlighet.

⁷⁷ Patai, s 68. Jfr s 51, 54-55.

⁷⁸ Ibid., s 60.

Araben saknar varje begrepp om tid.

I det arabiska huvudet är det av relativt liten betydelse om två handlingar, händelser eller situationer som han erinrar sig från det förflutna inträffade samtidigt eller om någon av dem föregick den andra. Det är nästan som om det förflutna vore en enda jättelik odifferentierad enhet, vari distinktioner i tiden är immateriella och därmed inte noteras utan, nästan omärkligt, flyter över i det nuvarande och vidare in i framtiden.⁷⁹

Arabiska är ett ”underlägset medium” som inte lämpar sig för ”modern kommunikation, tänkande, vetenskap och forskning.”⁸⁰

Vidare lär sig läsaren att araben är lat. Den arabiska personligheten uppvisar ”en preferens för ett liv i ledighet”, en ovilja att ”utföra någon form av kroppsligt arbete”, en tendens ”att lämna saker ogjorda” som överträffar alla andra folkslag. Svett är för araben en förbannelse. Detta är orsaken till att arabvärlden inte har industrialiserats.⁸¹

Araben är kolerisk. Med jämna mellanrum öppnar han sin ”damm av självkontroll” och släpper fram en ”flod av ilska, våld och andra intensiva emotioner”.⁸² Av hjärtas lust kastar han sig in i första bästa upplopp: han har ”en benägenhet för mobbhandlingar” och njuter — här citerar Patai den brittiska orientlisten Wilfred Smith — av ”det vanvettiga sadistiska nöjet att bränna och mörda.”⁸³ En av den arabiska personlighetens värsta arvssynder är ”motviljan mot auktoriteter”. Den kommer till uttryck i arabiska ordspråk som ”inget förödmjucar en man som att vara undersåte under någon annans auktoritet”; araben har en ”romantisk syn på jämlikhet.”⁸⁴ Han tål inte att styras, alla sina tillkortakommanden skyller han på ”regeringen” — ja, över huvud taget skyller alltid araber ifrån sig:

Precis som den arabiska studenten skyller sina misslyckade provresultat inte på sig själv, utan på oturen, läraren, de svåra frågorna, nationen, systemet eller Gud, så skyller de arabiska nationerna på fienden, imperialismen, förräderiet, oturen och allt möjlig annat, i stället för att tränga ner till det ondas rot och dra upp den.⁸⁵

”Konfliktbenägenheten karaktäriserar alla delar av arabernas sociala liv”, de kastar sig när som helst över varandra med knivarna draga och när aggressiviteten väl har retats slår den ”urskillningslöst”, blodshämnden är den arabiska kulturens essens, det ligger utanför arabernas konstitution att hålla sams och för dem finns inga nyanser, för dem finns ingenting mellan svart och vitt, när det väl svartnar för deras ögon är det kört och den typiske araben är uppblåst, självupptagen, besatt av att behärska situationen, han föraktar andra, skryter, ljuger, känner aldrig dåligt samvete eller skuld utan endast skam, ty i den arabiska kulturen reglerar kravet på att passa in i gruppen — men några sant moraliska föreställningar om gott och ont existerar inte.

I den arabiska orienten händer aldrig någonting. Den befinner sig i permanent slummer. Århundrade efter århundrade ligger den där den ligger, orörlig, steril och sluten i sig själv.⁸⁶

The Arab Mind är en sjukjournal. Doktor Patai räknar bekymrat och med spelad välvilja upp symptomen. När han beskriver arabers benägenhet att ständigt kalla till rådsmöten för att lösa konflikter och problem myntar han sjukdomsbegreppet ”konferentiasis”.⁸⁷ Att vara arab är en medfödd sjukdom.

⁷⁹ Ibid., s 74. Jfr s 79.

⁸⁰ Ibid., s 327, 209. Min kurs.

⁸¹ Ibid., s 120, 292-295.

⁸² Ibid., s 169. Jfr s 170, 238-239.

⁸³ Ibid., s 172.

⁸⁴ Ibid., s 22,116.

⁸⁵ Ibid., s 119. Jfr s 117, 227, 318-319.

⁸⁶ Ibid., s 113-119, 171, 221-240, 165-168, 262-267.

⁸⁷ Ibid., s 252.

Den friska modellvarelse och absoluta motsats som araben alltid jämförs med är, naturligtvis, västerlandet.

Arabiska tankeprocesser är jämförelsevis mer autonoma och självständiga från verkligheten än de tankeprocesser som är typiska för den västerländska människan. Inte heller influeras arabernas verbala uttryck av verkligheten i samma utsträckning som i väst.⁸⁸

Det finns bara ett botemedel för araben: att för varje enskilt symptom skära bort sina arabiska kromosomer och anamma standardvästerlänningens grammatik, arbetsmoral, framstegsvilja, eller vad det nu gäller; västerlandet är ett universalbotemedel. ”Den arabiska mentaliteten måste erkänna att väst besitter en kultur som åtminstone delvis [sic] är överlägsen den araberna har mottagit från sina förfäder och skyddat i århundraden”.⁸⁹ *Vill du bli frisk, gör dig av med dig själv som arab, dö och återuppstå som västerlänning.*

Och, som sakerna nu faller sig: *lär dig av Israel*. Arabens bästa chans att odla en ädel karaktär är att ta efter den judiska staten.⁹⁰

Man kan livligt föreställa sig vilken njutning det måste ha varit för Rumsfeld och de andra krigsivrarna att läsa detta verk. Vilket läsäventyr!, vilken smekande bekräftelse och upphetsning! — eggelse i läderfåtöljerna, en intellektuell callgirl har trätt in — men det var framför allt två teman hos Patai som de fäste sig vid och som stakade ut vägen till Abu Ghraib. Det ena temat var sex. I ett långt kapitel i *The Arab Mind* docerar Patai om arabers förhållande till sexualitet, som, visar det sig, är sjukligt. I den arabiska hjärnan råder ”en allt omfattande upptagenhet vid sex”. Hela arabvärlden genomsyras av att ”män och kvinnor betraktar medlemmar av det andra könet primärt som sexobjekt, och är övertygade om att de själva betraktas likadant”.⁹¹

Araber är helt enkelt abnormt sexuella.⁹²

Denna översexualisering kommer sig av att araberna har stängt in sexualiteten i hemmet. Den uppfattas som något privat som måste döljas för främmande blickar; ingenting som har med sex att göra får demonstreras eller manifesteras utåt. Sexualiteten omgärdas av en oändlig mängd restriktioner — utom i Sydarabien, infogar Patai, där traditionen säger att en god värd ska låta sin gäst kopulera med frun i huset. I övrigt gäller regler, regler och åter regler.⁹³

Det värsta som kan hända en arab är därmed att *han blir påkommen* med någon otillåten sexuell handling. En sådan är masturbation — detta är en svår synd, ett tecken på sexuell oförmåga som om den upptäcks blir en källa till fruktansvärt förakt. En annan är manlig homosexualitet, som visserligen praktiseras mer i arabvärlden än i någon annan kultur, men bara under yttersta sekretess.⁹⁴ Den största skrällen i det arabiska psyket är att tas på bar gärning med något av detta: araben dör själsligen i samma stund som han kläs av, tappar masken, förlorar sin heder; han är beredd att offra allt annat för att behålla sin självrespekt. När den en gång har sårats är självrespekten ”nästan omöjlig att återvinna”, och i synnerhet gäller det känslan av manlighet. ”Varje misstanke om brister i hans manlighet betraktas som en så djup vanära att han kommer att ta till extrema åtgärder för att utplåna varje skugga av

⁸⁸ Ibid., s 330. För fler exempel på den extrema dikotomifetischismen, se s 295, 298-299.

⁸⁹ Ibid., s 323. För exempel på receptgivningen, se s 77, 125, 151, 189, 267.

⁹⁰ Ibid., s 279-282.

⁹¹ Ibid., s 133-134.

⁹² Så skriver exempelvis Patai att ”det har visat sig att den sexuella aktiviteten bland arabiska studenter är intensivare än bland amerikanska.” Ibid., s 143. Om detta urgamla tema i den västerländska orientalismen, se Said (2000a), text s 301-304, 459-460.

⁹³ Patai, s 141-143, 148. Så vet också Patai att berätta att om en eller flera arabiska män möter en kvinna ”på en plats där inga vittnen finns” kommer ”sexuella övergrepp med stor sannolikhet att inträffa. Och om det finns en möjlighet att hon kan identifiera de som attackerat henne kan de mörda henne för att skydda sina egna liv.” Ibid., s 49.

⁹⁴ Ibid., s 143-144.

tvivel.”⁹⁵

Rumsfelds, Combones och de andra läsarnas första lärdom från Patai var följaktligen ”att arabernas största svaghet är skam och förödmjukelse”.⁹⁶ Här, på det sexuella området, är deras rustning lövtunn; en liten spricka räcker för att de ska falla ihop, knäckta och besegrade.

Det andra temat var mer övergripande politiskt. Doktor Patai rekommenderar alltså efterföljelse till västerlandet som enda verksamma medicin för araberna, men det finns ett problem. Patienten är inte beredd att ta sin medicin frivilligt. Att försöka efterlikna väst strider mot arabens djupaste instinkter, eftersom han därigenom skulle medge sin egen underlägsenhet — och araben är, som vi vet, måttlöst stolt och egenkär.⁹⁷ Enda möjligheten är således att tvångsmata honom, och detta är ett genomgående tema hos doktor Patai.

Lyckligtvis har det funnits västerlänningar som tagit på sig uppgiften. Först ut var Napoleon. Med sin korta expedition till Egypten år 1798 inledde han ”västerlandets ’öppning’ av arabvärlden”, och *öppning* är i detta sammanhang liktydigt med frälsning: ”hade det inte varit för inflytandet från västerlandet skulle araberna ha stannat i ett tillstånd av medeltida degeneration, stagnation och självtillräcklig belåtenhet.”⁹⁸ Araberna bör tacka Allah på sina knän för att de — mot sin vilja — ”väcktes av väst”.⁹⁹

Napoleons arv axlades sedan av hela släktet av europeiska kolonialister, och i vår tid är det framför allt en frälsare som har stigit ned till araberna: staten Israel. Första utgåvan av *The Arab Mind* kom 1976. Också i den senaste versionen kan man läsa att ”arabernas nederlag mot Israel (särskilt i sexdagarskriget i juni 1967) har blivit den mäktigaste sporre till reformer som den moderna arabvärlden någonsin har upplevt”.¹⁰⁰ Hela linjen av lättvindiga västerländska erövringar av arabisk mark, från Napoleon fram till staten Israel, har

producerat en jäsning i arabvärlden utan motstycke, ett sökande efter förändring i det arabiska samhället, en ansträngning att skapa en ny arabisk människa och ett oerhört begär efter att skaka av sig de sista resterna av arabisk stagnation och inta en hedervärd plats i den moderna världens samfund av nationer.¹⁰¹

Den tvångsmässiga penetrationen är förutbestämd att segra.

Gåvorna från västerlandets andar finner gradvis sin väg in i de mest avlägsna hörnen av arabvärlden. Motståndet mot dem är kortvarigt och avtagande. Först omärkligt, sedan allt mer påtagligt förändrar de den traditionella arabiska livsordningen. Men det viktigaste är att de förändrar den arabiska mentaliteten.¹⁰²

Pentagonelevernas andra slutsats var således att ”det enda araber förstår är våld”.¹⁰³

Det enda som kan göra dem friska är en ordentlig ockupation.

The Arab Mind är förstås en våldsamt banal övning i hyperorientalism. En frän doft av frenologi och rashygieniska institut stiger upp ur sidorna; fördomarna ligger på Ronny & Ragge-nivå. Man skulle kunna skratta åt dem om det inte var för att boken har spelat en roll i historien. Uppenbarligen har den medverkat till att forma den amerikanska arméns uppfattning om araber, utlärd vid krigshögskolorna och läst av den högsta ledningen, förutom att den

⁹⁵ Ibid., s 100, 97. Jfr s 96, 111-113.

⁹⁶ Seymour M. Hersh: ”The Gray Zone How a secret Pentagon program came to Abu Ghraib”, *The New Yorker*, 15/5 2004.

⁹⁷ Se Patai, t ex s 268-269. 318-319.

⁹⁸ Ibid., s 271. Jfr s 269.

⁹⁹ Ibid., s 322.

¹⁰⁰ Ibid., s 273.

¹⁰¹ Ibid., s 283.

¹⁰² Ibid., s 324.

¹⁰³ Seymour M. Hersh: ”The Gray Zone – How a secret Pentagon program came to Abu Ghraib”, *The New Yorker*, 15/5 2004.

fungerade som direkt formelsamling för häxmästarna i Abu Ghraib.

Patai försåg ockupanterna med själ: han gav dem en storslagen mission, i rakt nedstigande led från Napoleon och andra västerländska sjukbiträden.

Lika uppskruvad som orientalismen är i *The Arab Mind*, lika övertydlig är boken som exempel på förhållandet mellan bas och överbyggnad. I detta fall är det ovanligt ensidigt. Idéerna hos Patai har ingen egen kraft, de möglar av rutten skåpmat, men *i en viss historisk situation där starka materiella krafter har satt sig i rörelse mot arabvärlden kommer de perfekt till pass*. USA införskaffar de idéer som förser aggressionsprojektet med legitimitet och andlig inspiration.¹⁰⁴

Vad värre är sammanfaller därmed Patais teman med föreställningar som är vitt utbredda i dagens kapitalistiska centrum. Att araberna bär på ett patologiskt förhållande till sexualitet till följd av alla sina regler, att de borde anamma västerlandets avslappnade inställning till sex och anta den liberala normen — det är en högst ordinär åsikt. Den kan återfinnas, i olika former, från samtalet i taxibilen eller byggkuren ända upp till integrationsdebatterna i politikens högsta sfärer.

Likadant är det med Patais återkommande tema att lösningen på arabvärldens problem bara kan komma utifrån. Demokrati, mänskliga rättigheter och fria marknader; allt arabvärlden lider brist av måste importeras från väst.

Om de bara kunde ge upp sitt självgoda motstånd.

Patai ger ledningen för kapitalismens centrum precis den kunskap om araber som behövs. Han gör det med israeliska ögon, med ständiga exempel från Israels möten med arabvärlden och arabernas beteende gentemot den judiska staten: se här, *sådana är de*.¹⁰⁵ USA antecknar, lyssnar.

USA skickade till och med efter förhörsexperter från den israeliska underrättelsetjänsten Shin Bet för att få hjälp med att ”bryta ner” sina fångar.¹⁰⁶

Men att stå till hands med kunskap om arabhantering är inte sionismens enda roll i maktutövningen över arabvärlden. Den agerar också mer direkt än så.

Hotet från plattformen

Av allt amerikanskt hyckleri i Irak torde detta vara det mest obscena: beskyllningarna mot det irakiska motståndet för att det tar hjälp utifrån. USA kommer till Irak tillsammans med Storbritannien, Italien, Spanien, Japan, Sydkorea, Polen... och blir sedan alldeles till sig av indignation för att utlänningar korsar Iraks gränser med vapen i hand.

De enda sådana utlänningar vars närvaro under 2003 kunde beläggas i större antal var palestinier.¹⁰⁷ De kom från flyktingläger, främst i Libanon, och tog sig in i Irak via Syrien för att strida mot USA. Exakt vad kunde vara mer rationellt för dem att göra? Fördrivna palestinier

¹⁰⁴ Jfr Said (2000a), s 410. Att Patai är allt utom originell framgår av Orientalism, där Edward Said dessutom visar att imitation är en metodologisk grundsten i diskursen – för att befästa sin uppfattning om orientalerna ägnar sig orientalisterna mest åt att bekräfta och stödja sig på varandra. Said behandlar Patai, dock inte *The Arab Mind*, i *ibid.*, s 455-456. En sammanfattning av de mest slitna orientalistiska dogmerna görs på *ibid.*, s 445; överensstämmelsen med *The Arab Mind* är fullständig.

¹⁰⁵ Se Patai, t ex s 53-58, 108-112, 250-260.

¹⁰⁶ Jane's Security News: "Israeli interrogators in Iraq – An exclusive report", 7/7 2004; Jon EJmer: "Israel in Iraq: Evidence Mounts", New Standard, 9/7 2004. Att tvinga arabiska fångar att vara nakna i långa perioder, fotografera dem och våldta eller föra upp föremål i anus på dem var en förhörsteknik som Israel praktiserat sedan Jänge i sina fångelser för palestinska fångar. Se bl a Dan Ehphron: "Secrets Of Unit 1391", *Newsweek*, 28/6 2004; Wayne Madsen: "The Israeli Torture Template Rape, Feces and Urine-Dripped Cloth Sacks", *Counterpunch*, 10/5 2004.

¹⁰⁷ Robert Fisk: "First evidence of foreign fighters in Iraq", *The Independent*, 7/12 2003.

som i generationer levit i sönderskjutna betonglådor staplade på varandra, isolerade från omvärlden som smittohärdar, fråntagna rätten att ens se sina hem och utan möjlighet att med vare sig våld eller icke-våld konfrontera den makt som ockuperar hemlandet. Naturligtvis tog några dussin eller hundratal av dem chansen att smyga in i Irak och släppa ut sitt lagrade lidande.

Redan under själva invasionen riktade USA skarpa reprimander mot den syriska regimen för att den lät detta ske. Gränsen till Irak stod öppen. När kriget var över och *mission accomplished* utropades för en kort månad av gränslöst amerikanskt självförtroende — *se vad bra det går, nu tar vi nästa land* — blev Syrien omedelbart föremål för hotelser.¹⁰⁸ De fortsatte sedan att skvala från Washington under hela 2003 och in på 2004. Anklagelserna om att Syrien bistod utländska terroristers infiltration kompletterades snart med — mycket oväntat — anklagelser om massförstörelsevapen. Men där fanns också en tredje, tungt vägande åtalpunkt.

Syrien gav stöd till terrorn mot Israel.

I den sanktionslagstiftning mot Syrien som USA antog i oktober 2003 kan man läsa:

Terroristgrupper, som inkluderar Hizbollah, Hamas, Palestinska Islamiska Jihad, Folkfronten för Palestinas befrielse [PFLP] och Folkfronten för Palestinas befrielse — Generalkommandot [PFLP-GC], har kontor, träningsläger och andra anläggningar på syriskt territorium och opererar i områden i Libanon som ockuperas av syriska styrkor samt tar emot material från Iran via Syrien.¹⁰⁹

Nej: ingen av de uppräknade grupperna utför militära operationer från territorium kontrollerat av Syrien.¹¹⁰ För de palestinska organisationerna gäller att all deras väpnade kamp utgår från Västbanken och Gazaremsan, där inga syrier finns så långt ögat når. Men Syrien upplåter förvisso sitt territorium åt organisationernas *politiska* representanter, låter dem ha sina kontor, möten, presskontakter och insamlingskampanjer. Det är den enda fristad i Mellanöstern där palestinska rörelser kan leva någorlunda ostört.

Bara det är för mycket. En yttre, rent politisk stödbas i Syrien är en smal tillgång för intifadan, och hör därmed till det som USA bör avlägsna för att ta död på Palestinafrågan och ge regionen frid.

I maj 2003, under intryck av vad som just hänt i Irak, gav Syrien efter. Några av de palestinska vänsterfraktionernas kontor i Damaskus stängdes.¹¹¹ Men USA lät sig inte nöjas med det: stängningarna dömdes ut som ”kosmetiska” och USA fortsatte att anklaga Syrien för att stödja palestinsk terrorism. En syrisk regimkritiker och reformanhängare konstaterade: ”Vi ser inga tecken på att USA vill ha demokrati i Syrien — snarare vill de ändra regimen politik till förmån för Israel.”¹¹²

Den 4 oktober 2003 lämnade så Hanadi Jaradat, en ung palestinsk advokat som nyligen sett sin bror och kusin mördas av israelisk militär, som fått sin fästman mördad av israelisk militär, som nekats cancervård åt sin pappa av israelisk militär, sitt hem i Jenin, tog sig in i Haifa, sköt ner vakten utanför en restaurang, gick in och sprängde sig själv och 21 israeler i luften. Genom ett konstbråk på Historiska museet skulle hon senare bli den mest kända palestinska självmordsbombaren i Sverige. Dagen efter attacken flög israeliska plan inte till Jenin, utan till Syrien och bombade ett övergivet före detta träningsläger för den insomnade palestinska vänsterfraktionen PFLP-GC.

¹⁰⁸ Ze'ev Schiff: ”Syria allows dozens of volunteers to cross into Iraq to fight coalition”, *Ha'aretz* 28/3 2003; John Kampfner: ”The road to Damascus”, *New Statesman*, 21/4 2003.

¹⁰⁹ Citerat i Zunes (2003).

¹¹⁰ Möjligen undantaget Hizbollahs attacker, men de utgår å andra sidan från delar av södra Libanon som Hizbollah självt kontrollerar. I övrigt, se *ibid*.

¹¹¹ *Ha'aretz*: ”PFLP says ready to close offices to ease U.S. pressure on Syria”, 7/5 2003.

¹¹² Gareth Smyth: ”Hard line by US 'may hamper change' in Syria”, *Financial Times*, 28/10 2003.

Ingen som helst koppling existerade mellan lägret och attacken i Haifa.

Bombningen var i stället ett budskap till Syrien, som inte hade något militärt att sätta emot denna flagranta kränkning av sin suveränitet: *vi är så överlägsna er att vi kan göra vad vi vill på ert territorium. Uppför er eller ta konsekvenserna*. Det var en av de mest spektakulära uppvisningarna av Israels regionala supremati på senare tid och George W Bush, som sannolikt gett klartecken i förväg, var nöjd: "Israel har rätt att försvara sig självt och får inte känna sig begränsat i försvaret av sitt hemland."¹¹³

Några månader senare gjorde den israeliska överbefälhavaren Moshe Ya'alon nya utfall mot Syrien för "stödet till den palestinska terrorism" och förklarade att "om Syrien ignorerar det budskap Israel har skickat så kan det bli nödvändigt att skicka fler".¹¹⁴

Så fungerar Israels ställning som plattform för militära operationer ut över Mellanösterns oberoende stater.

Helt följdriktigt gjorde sig Israel hösten år 2003 redo att på given signal också attackera *Iran*. Kärnvapenbestyckade ubåtar lades i ordning utanför den israeliska kusten. Iran är det land som tillsammans med Syrien har fått ta emot flest amerikanska hotelser efter att Irak ockuperats, även här med ett crescendo som steg över 2003 och 2004: den islamiska republiken har anklagats för "stöd till terrorism" i form av "utbetalningar till Hamas och Hizbollah", för att uppvigla shiamuslimerna i Irak, för att hysa al-Qaidaceller på sin mark och, framför allt, för att utveckla massförstörelsevapen.

Israels mobilisering för att slå till mot Iran skedde i fullt samförstånd med Bushregimen. Den ene höjde rösten i takt med den andre.¹¹⁵

I mars 2004 hittade vapeninspektörer utrustning för anrikning av uran och genast var Colin Powell ute med ett nytt hot. När Iran skaffar sig massförstörelsevapen kommer inte andra länder "att sitta stilla och se på".¹¹⁶ George W Bush instämde i att "utvecklingen av kärnvapen i Iran är oacceptabel. Ett program är oacceptabelt. Om de inte [avslutar det] kommer de [dvs. iranierna] att tas itu med, till att börja med genom FN."¹¹⁷ Ultrahöken John Bolton förklarade att "USA och dess allierade måste vara beredda att utnyttja mer robusta tekniker" mot Iran, som att "förstöra leveransnätverk, införa sanktioner och annat."¹¹⁸

Underförstått: *se vad vi gjorde med Irak. Det kan hända er också. Vi kan attackera, internera eller till och med ockupera ert land.*

Därmed har ockupationen ytterligare en funktion för centrums dominans i periferin. Den underbygger ett hot. Det är en funktion som är verksam långt utanför Mellanösterns nät av israelisk-amerikansk övermakt, som breder ut sig genom världen, ut genom periferin, ut genom globaliseringen.

Ockupation för ockupationens egen skull

I *Empire of Capital* resonerar Ellen Meiksins Wood kring den intrikata dialektiken mellan inom- och utomekonomiskt. Globaliseringen är de inom-ekonomiska mekanismernas regemente. Människor, länder, folk inrangeras i det globala kapitalets löpande, av sig själv

¹¹³ Citerad i Ramzy Baroud: "The March on Damascus: A New Epoch Unfolds", *Palestine Chronicle*, 15/10 2003.

¹¹⁴ Citerad i Amos Harel: "Ya'alon: We might attack Syria again", *Ha'aretz*, 17/11 2003.

¹¹⁵ Nathan Guttman: "IDF planning to attack nuclear sites in Iran", *Ha'aretz*, 12/10 2003; Fairfax New Zealand: "Pentagon man says Iran up to its eyeballs in terror", 7/9 2003; Ewen MacAskill: "Hope of saving Iranian nuclear deal is fading", *The Guardian*, 30/7 2004; Space War: "Israel can't go it alone against Iran: politicians, analysts", 19/7 2004; *Sunday Herald*: "Iran: the next target?", 25/7 2004.

¹¹⁶ Citerad i *Miami Herald*: "Powell Says World Cannot be Idle on Iran", 14/3 2004.

¹¹⁷ Citerad i David Morgan: "Nuclear-Armed Iran Would Be Intolerable – Bush", Reuters, 21/2 2004.

¹¹⁸ Citerad i Simon Tisdall: "Diplomacy sidelined as US targets Iran", *The Guardian*, 10/8 2004.

roterande cirkulationsprocesser och flyttas om, deklasseras, trycks ut. Ekonomins direkta valde över alla gränser är globaliseringens signum. Men för att det ska kunna upprätthållas behövs, argumenterar Meiksins Wood, *statsapparater*. De har inte längre någon relativ autonomi, och det är just därför de är så användbara och nödvändiga för kapitalet: genom lagar, politiska beslut och polisiär verksamhet bär lokala statsapparater ackumulationen på guldstol och låta den regera fritt.¹¹⁹

Men även om statsapparaterna inte har någon relativ autonomi kvar, när de nationella ekonomierna har förlorat sin status, kan likväl oförutsedda saker inträffa med dem.¹²⁰

Globaliseringen genererar genom sina oreglerade inomekonomiska mekanismer svåra konvulsioner i samhällena. De kan leda till att en statsapparat faller för trycket och hamnar i händerna på sociala krafter som inte alls vill låta sig styras av yttre kapitalintressen. Statsapparaten kan då en morgon stiga upp som en skurkstat, en islamistisk diktatur eller vänsterpopulistisk fyrbåk. Eller den kan helt enkelt kollapsa under ackumulationen; statsapparaten klarar inte av att hålla uppe den längre, det omgivande samhällets sönderfall har gått så långt att den upplöses i sina beståndsdelar: staten blir *misslyckad*.¹²¹

Allt detta är fullt tänkbara scenarior. De följer just av globaliseringens fria lejd för kapitalet att släpa runt eller slå ner vem som helst. Till slut kan det falla tillbaka på staten själv, som inte längre förmår fullgöra sin tilldelade uppgift.

Det enda kapitalet då kan göra är att sända in militära styrkor för att återerövra, återupprätta eller bygga upp statsapparaten från grunden, så att landet i fråga återtar sin plats i ledet. Med andra ord: när det inomekonomiska får styra fritt uppstår allt oftare situationer där *det måste kalla på det utomekonomiska*.

Detta gäller, innanför de historiska horisonter som är synliga, endast i periferin. Men där gäller det desto mer. Ett stort antal statsapparater i periferin är i dag på gränsen inte till att förlora sin relativa autonomi, utan till att hoppa av från den globala ackumulationen, dras undan eller falla ihop. Men:

Det är omöjligt för en enskild statsmakt, till och med för USA med sin massiva militära styrka, att tvinga på sig själv varje dag, överallt, över hela det globala systemet. Man kan inte föreställa sig den armé som skulle kunna driva igenom det globala kapitalets vilja dygnet runt i en mängd underordnade stater. (...) Så militär makt kan behöva mobiliseras mindre för att uppnå specifika mål, mot specifika fiender och måltavlor, än för att helt enkelt göra sin närvaro känd och understryka sin obestridliga överhöghet. Eftersom inte ens den amerikanska militärmakten kan hållas aktiv överallt samtidigt (den har aldrig ens aspirerat på mer än två lokala krig åt gången) är det enda alternativet att genom återkommande uppvisningar av militär styrka demonstrera förmågan att ingripa var som helst när som helst och åsamka stor skada. (...) Det är denna ändlösa möjlighet till krig som kapitalet behöver för att upprätthålla sin kontroll över det globala systemet av stater.¹²²

Så slår den inomekonomiska globaliseringen över i en utomekonomisk imperialism som tar formen av *ett evigt krig*.¹²³ Kedjan av militära interventioner får inte brytas, de kan begränsa sig till en stat i taget, men de måste pågå utan större avbrott som en stående varning om att den imperialistiska makten kan slå ner på den statsapparat som inte sköter sig.

En ockupation har därmed inte bara ett instrumentellt värde, som medel för att säkra vissa resurser. En ockupation har i globaliseringens tid ett egenvärde, eftersom den konstituerar *hotet om ockupation*. Varje ockupation verkar i en radie som sträcker sig långt utanför det

¹¹⁹ Meiksins Wood (2003), t ex s 22-25, 139-142.

¹²⁰ Som vi såg i kapitel 3 gör Meiksins Wood själv misstaget att argumentera för att globaliseringen, i denna mening, inte existerar.

¹²¹ Meiksins Wood (2003), s 154-156.

¹²² Ibid., s 165. Kurs i original.

¹²³ Ibid., s 166-168.

specifika territorium där den äger rum: den är en signal som skickas ut i periferin och som aldrig får tystna. Mest påtagligt sker utsändningen genom att ockupationsmaktens representerar talar till andra statsapparater, precis som vi har sett, och säger att om de inte sköter sig kan ödet drabba också dem.

Det är då inte alls säkert att hotet om ockupation måste sättas i verket för att få avsedd effekt. *Det är den kvalitativa möjligheten som är avgörande.*

Denna logik känner vi igen från helt andra våningar i den kapitalistiska konstruktionen. Hot om produktionsflytt, hot om kapitalflykt, hot om militär intervention: det är ett hotsamhälle vi lever i. Tillsammans disciplinerar hoten de egendomslösa massorna och låter ackumulationen leva ut sina behov och inre motsättningar över världen. De två förstnämnda hoten verkar i centrum såväl som periferi, det sistnämnda uteslutande i periferin, och det är också där de två första har sitt starkaste grepp om människors liv.

Exakt i vilken omfattning hotet om militär intervention inverkar på statsapparaternas och massornas beteende i periferin är förstås omöjligt att avgöra. Någon kvantitativ mätmetod finns inte, ty det är genom att hotet *internaliseras* i politiken som det är verksamt, det vill säga genom att *inte synas*: stängning av kontor för terrorstämplade organisationer är en ovanligt uppenbar eftergift. När Mohammad Khaddafis Libyen plötsligt, ett knappt år efter invasionen av Irak, gav upp alla politiska positioner som avviker från USA och Storbritannien och lät USA ta för sig av den libyska oljan kunde man å andra sidan ana att hotet hade verkat.

Själva ockupationerna måste äga rum, med allt våld de för med sig. Annars upplevs inte hotet som reellt. Men ockupationerna verkar också osynligt, genom att framtvinga tyst anpassning, genom att dämpa de statsapparater och massor som annars skulle leva ut sina behov och inre motsättningar, i trots mot ackumulationens diktat.

Slavuppror redux

Den 27 februari 2004 sände USA, Frankrike och Kanada väpnad trupp till Haiti. Två dagar senare tvingades den folkvalda presidenten Jean-Bertrand Aristide under vapenhot in i ett flygplan och flögs ut ur landet, över Atlanten till Afrika, medan amerikanska och franska soldater gick in i de fattigkvarter där stödet för honom var som störst och dödade ett okänt antal av hans anhängare.¹²⁴

Haiti var ockuperat.

Den gamla slavkolonin skrapades hårt av globaliseringen. Under 1980- och 1990-talet halverades den inhemska jordbruksproduktionen — risodlingen så gott som utplånades — efter att IMF skurit ned de tullar som skyddat mot import från USA. Tomrummet efter jordbruket skulle, var det meningen, fyllas av en haitisk tillverkningsindustri — och verkligen. Med de lägsta

lönerna i den västra hemisfären lockade Haiti amerikanska företag att investera för export därifrån, främst i textilindustrin. Hot om produktionsflytt till ännu mer överexploaterade kinesiska arbetare bidrog till att hålla lönerna nere. Men de flesta före detta bönder fick aldrig några jobb i industrin, ekonomin fortsatte att falla; år 2000 uppskattades BNP per capita vara ”avsevärt lägre” än tio år tidigare.¹²⁵

Globaliseringen rev upp sår av fattigdom på ön.

I denna miljö, där det naturligtvis också fanns en borgarklass, utspelades hårda sociala strider, och en befrielsesteologisk predikant framträdde snart som de fattiga massornas frälsargestalt:

¹²⁴ Hallward, s 24, 44-47.

¹²⁵ Ibid., s 31-32. Den citerade uppskattningen från Economist Intelligence Unit.

Jean-Bertrand Aristide.¹²⁶

Som president lyckades han inte ge dem någon verklig frälsning, men efter att han på nytt vunnit valet år 2000 höjde han i alla fall skatterna för de rika, fördubblade den eländiga minimilönen och motarbetade IMF:s krav på nedskärningar i statsbudgeten och ytterligare avreglering. Haitis borgerliga krafter var rasande och samlades i en ”demokratirörelse”. De gjorde ingen hemlighet med vad de ville: redan när han installerades som president ropade rörelsen på en amerikansk invasion så att ”vi kan bli av med Aristide en gång för alla”.¹²⁷

I april 2003 passerade den radikale presidenten gränsen.

Två hundra år tidigare, år 1803, gick de haitiska slaverna segrande ur tretton års befrielsekrig och utropade sin egen oberoende republik. Men det dröjde inte länge förrän den forna kolonialmakten Frankrike avtvingade Haiti löften om att betala ut oerhörda summor i ”kompensation” för att franska slavägare förlorat sina plantager. I decennier dignade sedan Haiti under skuldbördan, som växte med en räntebörda, som växte med nya lån-och räntebördor i ett allt tyngre ok av *betalning till de gamla slavägarna*.¹²⁸

I april 2003 — inför tvåhundraårsjubileet av den haitiska revolutionen – kom Aristide med ett förslag på hur den ekonomiska krisen på den utfattiga ön skulle kunna mildras: *dags för Frankrike att betala till oss*. Aristide krävde gottgörelse, inte för att fransmännen piskat upp haitiernas ryggar och tjänat enorma profiler på deras slavarbete. Nej, han var blygsammare än så, han sade: ge oss tillbaka värdet av de summor som ni, utan någon som helst legitimitet, tvingade oss att betala till er ända fram till 1947.¹²⁹

Gensvaret i Haiti, i Latinamerika och Afrika var entusiastiskt. Äntligen, ett litet fönster öppnat mot skadestånd för de sår från slaveriet som fortfarande inte har läkt.

Men genom den forna kolonialmakten gick en rysning. Frankrikes president Jacques Chirac svarade: ”jag kan inte nog betona inför de haitiska myndigheterna deras behov av att vara försiktiga med sina handlingar och sin regim.”¹³⁰ Det franska utrikesministeriet började omgående förbereda ”en mer bestämd politik” gentemot Haiti, i nära koordination med USA.

När motsättningarna på ön växte till öppet gatuvåld och väpnade attacker från anti-Aristidemilis tog Frankrike tillfället i akt, USA lät sig som lyhörd hegemon övertygas om behovet av militär intervention, FN tillstyrkte landsättningen av trupper och...

...våren 2004 var Haiti det tredje land i periferin som stod under direkt ockupation av USA och andra avancerade kapitaliststater, komplett med det hackande mullret från attack-helikoptrar, obebäpnade demonstrationer, skrik och dödsskjutningar.¹³¹

Open for business

I *New Left Review* noterade Peter Hallward två drag i händelseutvecklingen på Haiti. Båda bekräftar principerna för ockupationer i globaliseringens tid. Aristides rörelse var, för det första,

den enda organisation under det senaste halvsekle som med framgång har mobiliserat de haitiska massorna i en social och politisk utmaning mot deras outhärdliga situation, och den röjdes undan från makten genom gemensamma ansträngningar från de som, av uppenbara skäl, fruktade och

¹²⁶ Öns historia av klasstrider skildras mycket förtjänstfullt i Hallward.

¹²⁷ Convergence Démocratique citerade i *ibid.*, s 41.

¹²⁸ *Ibid.*, s 26-27.

¹²⁹ *Ibid.*, s 42-43. Summan uppgick till 21 miljarder dollar. Caffentzis (2004), s 6.

¹³⁰ Citerad i Hallward.. s 43.

¹³¹ Se www.haiti-progres.com/eng för Aristide-trogen uppdatering från ön. Jfr Caffentzis (2004), s 6-7; Stan Goff: ”A (Counter)Revolutionary Bicentennial”, *Counterpunch*, 9/2 2004; Mike Whitney: ”Regime Change in Haiti – The Bush Dominoes Keep Failing”, *Counterpunch*, 2/3 2004.

motsatte sig denna utmaning.¹³²

För det andra ”gick det inte att ta miste på den signal som skickades till Chávez, Castro och andra opponenter i hemisfären.”¹³³

Men allt detta är inte nytt. Att länder ockuperas för att ställas in i ackumulationens ordning är lika gammalt som imperialismen själv. Det är rent av en av de viktigaste funktionerna för imperialismen, så som vi här har definierat den: att fånga in det land som sliter sig, eller att söka upp avsides territorier och föra fram dem inför kapitalet. Indien, Egypten, Filippinerna, Iran, Guatemala, Chile... imperialismens funktion som torped är känd sedan länge. Det nya i globaliseringens tid är att den får *fritt spelrum*, när den inte längre blockeras av någon reellt existerande socialism, och att torpeden *befordras*, ju mer misär som produceras av de frisläppta inomekonomiska mekanismerna.

Av detta följer att imperialistiska ockupationer kan vara kortlivade. Det behövs sällan hundra år för att mjuka upp ett land för ackumulationen. Det kan räcka med månader: sänd in trupperna, avsätt presidenten, tillsätt en ny som inte ställer till besvär och uppdraget är slutfört. Landet kommer hädanefter att veta sin plats. Eller: för att binda en människa i ett rum måste man först brotta ner honom, surra repen runt hans händer och släpa in honom i rummet, men *när detta är gjort och repen sitter där de ska* kan man lämna honom, för man vet att han inte kommer att slita sig.

Imperialismen levererar bundna länder till det inomekonomiska.

Därmed är också imperialistiska ockupationer av en annan art än den sionistiska entitetens ockupation av Palestina, som helt saknar instrumentellt värde och — ur sionismens perspektiv — uteslutande har intrinsiskt värde, det vill säga att den endast är god i sig själv. Sionisterna är inte ute efter att preparera Palestina. De har inte för avsikt att lämna över landet när de är klara; *de har kommit för att stanna*. Ett slut på ockupationen av Palestina skulle därför innebära slutet för sionismen, medan avvecklingen av ockupationen av ett visst enskilt land tvärtom kan vara ett intyg på imperialismens yrkesskicklighet: imperialistiska ockupanter *kommer och går*.

Ytterligare en följsats av denna funktion som torped är att imperialismen måste arbeta snabbt och effektivt. Tiden kan vara begränsad. Det gäller att surra repen hårt, så att landet kan överlämnas till de inomekonomiska mekanismerna med minimal risk för att det tar sig loss i framtiden.

Just så har USA arbetat i Irak.

Den 26 maj 2003 förklarade ståthållaren för ockupationsmaktens administration, Paul Bremer, att Irak var *open for business*. Några veckor senare talade han inför World Economic Forum — den globala borgarklassens uppvisningsshow som klass-för-sig — och smekte åhörarna med deklARATIONEN att

marknader allokerar resurser mycket effektivare än politiker. Så vårt strategiska mål de kommande månaderna är att sätta i gång en politik som leder till omallokering av människor och resurser från statliga företag till mer produktiva privata bolag.

I detta ingick att iordningställa Iraks finanssystem och anpassa konkurrenslagstiftningen. Bremer åtog sig att ”häva oskäligen inskränkningar i den privata äganderätten” och ”sänka hindren för nya företags inträde — inhemska som utländska.”¹³⁴

¹³² Hallward, s 47.

¹³³ Ibid., s 23.

¹³⁴ Citaten från Rajiv Chandrasekaran: ”Attacks Force Retreat from Wide-Ranging Plans for Iraq”, *Washington Post*, 28/12 2003; Rania Masri: ”Re-Constructing or De-Constructing Iraq?”, *Znet*, 14/7 2003. Dagen efter skrev Donald Rumsfeld i en kolumn i *Journal* att president Bush inom kort skulle fatta beslut som ”premierar

Torpeden till sin uppdragsgivare: *jag har honom*.

På väg tillbaka från World Economic Forum till Irak, i ett dånande militärflygplan, förklarade Bremer för en journalist att ”vi måste gå snabbt framåt med det här projektet” och när han hade landat började han skriva på *order 39*.¹³⁵ Till nästa stora borgerliga mässa, årsmötet för IMF och Världsbanken, skickade Bremer sin ”irakiske finansminister” Kamel al-Gailani för att offentliggöra ordern. I *order 39* stipulerades att utländska kapitalister ska kunna äga 100 procent av företag i Irak, inklusive banker. Regeln är unik i arabvärlden: till och med det liberala Förenade Arabemiraten kräver att en inhemsk delägare finns med.¹³⁶

Order 39 fortsatte med att ge utländska kapitalister rätt att föra ut 100 procent av de intjänade profiterna från Irak — inte en dollar ska de behöva återinvestera i landet — och passade samtidigt på att anmäla 200 statliga företag till global auktion, allt från cementfabriker och svavelgruvor till läkemedelsföretag. Al-Gailani kunde också meddela att Irak skulle vara ett land helt utan skatter i ett års tid. Därefter skulle skattesatsen ligga platt på 15 procent för alla individer och företag.

”En kapitalistisk dröm”, kommenterade *The Economist* *order 39*.¹³⁷ Finansministern själv försäkrade att åtgärderna skulle ”accelerera Iraks återinträde i den internationella ekonomin”.¹³⁸

Efter att ordern trätt i kraft organiserade ockupationsmaktens administration varje eller varannan vecka fashionabla utställningar i Washington och London med nya köpobjekt — irakiska företag eller kontrakt med administrationen — som bevisades av chefer från företag som, för att bara nämna några, Coca-Cola, Nissan, Lockheed-Martin och Pfizer, världens största läkemedelsproducent. De lockades till ett Irak där alla gamla lagar suddats ut. Utom en. Saddam Husseins förbud mot facklig verksamhet inom de statsägda företagen, som nu alltså skulle privatiseras, förblev i kraft precis som förr, kompletterade med Paul Bremers eget förbud mot publicering av material som ”uppviglar till civil oro, upplopp eller skada på egendom”.¹³⁹

Som Hacene Djemam, generalsekreterare för de arabiska fackföreningarnas samarbetsorganisation, uttryckte det: ”Krig gör privatisering enkelt. Först förstör man ett land och sedan låter man företagen bygga upp det.”¹⁴⁰

Som ytterligare ett prov på ockupationens fortbestånd har den irakiska interimregeringen under Iyad Allawi berövats all rätt att riva upp kontrakt och utförsäljningar. Ockupationsmakten gör Irak redo för en tillvaro som ett instängt land i periferin, tillgängligt för kapitalet att leva ut sina drömmar i, utan en chans att ta sig loss. När USA är färdigt kan landet möjligen träda tillbaka och låta de inomekonomiska mekanismerna ta över för att med sina normala grepp — utländskt ägande, hög utsagningsgrad, nedskuren offentlig sektor, öppenhet för all slags import — hålla fast Irak i en underordning utan slut.

Men därmed inte sagt att en imperialistisk ockupation, som den i Irak, måste dra sig tillbaka

marknadslösningar” i Irak och ta initiativ till ”åtgärder för att privatisera de statsägda företagen.” Citerad i Tim Schorrock: ”Selling (off) Iraq”, *The Nation* 23/6 2003.

¹³⁵ Citerad i Rajiv Chandrasekaran: ”Attacks Force Retreat from Wide-Ranging Plans for Iraq”, *Washington Post*, 28/12 2003.

¹³⁶ Marianne Björklund: ”Irak öppnar dörren helt för utländskt kapital”, *Dagens Nyheter*, 23/9 2003. (Som om det var Irak, i någon som helst rimlig mening av begreppet, som öppnade dörren för utländskt kapital.) Det viktiga undantaget i regeln var – oljan. Vi återkommer till detta.

¹³⁷ Citerad i Naomi Klein: ”Iraq Is Not America's To Sell”, *The Guardian*, 7/11 2003. Fakta även från David Bacon: ”Umm Qasr – From National Pride to War Booty”, *CorpWatch*, 15/12 2003.

¹³⁸ Citerad i Philip Thornton & Andrew Gumbel: ”America puts Iraq up for sale”, *The Independent*, 22/9 2003.

¹³⁹ Bremer kallade sin order ”Public Notice Number One”. David Bacon: ”Umm Qasr – From National Pride to War Booty”, *CorpWatch*, 15/12 2003.

¹⁴⁰ Citerad i *ibid*.

snarast. I skrivande stund tyder ingenting på att Irak är på väg mot en verklig suveränitet. Tvärtom talar allt för att den USA-ledda koalitionen kommer att benämna Irak "suveränt", medan den i praktiken fortsätter att förvägra landet all suveränitet värd ett namn.

Inte förrän USA *tvingas* ut ur Irak kommer landet att återfå någon reell suveränitet.

De imperialistiska ockupanterna i Irak tycks trots allt ha kommit för att stanna en tid; det ser ut att dröja innan Irak läggs helt i ackumulationens inomekonomiska händer. Torpeden fortsätter att sitta lutad över sitt sönderslagna offer med ständigt nya rep att binda runt kroppen, där den sprattlar och rör sig.

Reifikation, ockupation, pornografi

Sedan sin födelse har kapitalismen andats genom att förvandla de delar av det mänskliga livet som den kan komma över till *ting*, till varor som kan köpas och säljas på en marknad. Detta är reifikationen.

Det började med arbetskraften. I förkapitalistiska samhällen, så länge människor ägde sin jord eller sina redskap, var arbetet en integrerad del av livet, så att människorna tänkte och kände, planerade och slutförde, växte och bekymrades genom sitt arbete. Men när produktionsmedlen togs ifrån dem lämnades de tomhänta. Hur skulle de nu komma över sitt dagliga bröd? Deras enda möjlighet var att pressa ut sin förmåga att arbeta ur sina egna liv, hålla den framför sig, gå med den till närmsta kapitalist och erbjuda den som vara: *om du ger mig lön får du göra vad du vill med min arbetskraft*.

Under kapitalismen tvingas den egendomslösa arbetaren att avyttra sin arbetskraft och låta den förvandlas till, med Georg Lukács ord, "ett objekt som han säljer på marknaden". Det som fram tills nu har varit en avgörande del av själva livsaktiviteten lämnar livet. Människans arbete fogas in "i ett mekaniskt system" — arbetsprocessen — "som hon konfronteras med i fullbordat skick och som fungerar fullkomligt oberoende av henne och vars lagar hon viljelöst måste följa."¹⁴¹ Denna del av livet, åtta eller tio timmar av dagen, är inte till för den arbetande människan själv, utan för en kapitalist som styr, dirigerar och hämtar sin vinst ur arbetskraften. *Den är till för någon annan*.

Arbetskraften har blivit ett ting.

Detta är kapitalismens födelseögonblick eller, om man så vill, syndafallet.

Hädanefter är ingenting förbjudet. Kapitalismen kan gå vidare genom det mänskliga livet och smälta ner relationer, funktioner och behov till ting som kan köpas och säljas, skickas ut att cirkulera i ackumulationens kretslopp oberoende av människan och hennes vilja. Reifikationen har fortlöpt genom decennier. Ofta har den gått långsamt, nästan omärkligt erövrat det ena efter det andra området, men under vissa historiska förhållanden tar den fart och gör en framryckning:

Globaliseringen är den totala reifikationens tidsålder. Som vi redan snuddat vid är det den fas där kapitalismen sträcker sig efter de sista återstående vävnaderna djupt ner i tillvaron — som vatten, sjukvård och gener — och omformar dem till varor för globalt utbyte. Men den totala reifikationens emblem är ett annat. Det är pornografin. Här har den mest intima mänskliga relationen ryckts ut ur sin autentiska väv: i stället för ett fritt möte med en annan människa hud mot hud och andedräkt mot andedräkt blir sexualiteten en livlös fantasi, en i förväg inspelad eller fotograferad fetisch som köparen införskaffar. När han håller den pornografiska produkten i sin hand är den helt och hållet hans, han behöver inte fråga, inte känna efter, bara förbruka den som något som är till endast för honom. Just därför är också allt mänskligt uttraderat ur pornografin. Det finns ingen människa på andra sidan, bara en död plast:

¹⁴¹ Lukács, s 147.

Sexualiteten har blivit ett ting.

Kolonialmakten, skriver Fanon, gör den koloniserade till en sak.¹⁴² Kolonisationen skapar den koloniserade, men inte som en människa. Han eller hon är inte längre människa med värdighet och behov, inte till för sig själv i sitt eget land, utan *till för någon annan från ett annat land*. Det ockuperade landet är inte längre fullt av aktiva subjekt med egna intentioner och traditioner, utan *ett objekt för ackumulationen att göra vad den vill med*: imperialismen är reifikation i dess internationella aspekt. Den är per definition pornografisk. Den syftar till att flåka upp hela samhällsvävnader, tränga in dem, underkasta dem centrums njutning. Imperialismen har alltid varit manligt kodad.

Imperialisten är en man.

Och arabvärlden är följaktligen en kvinna. Eller rättare sagt: arabvärlden är ännu inte en kvinna, men den måste *bli en kvinna*, måste bli tillgänglig, öppen, utan slöja. Jonathan Raban påminde i *The Guardian* i maj 2004 om att detta begär har en lång historia i västerlandets relation till arabvärlden:

I sitt försök att definiera det orientalistiska projektet skrev Edward Said om hur västerlänningar feminiserade och infantiliserade araberna, tillskrev dem 'kvinnliga' drag som intuition och oförmåga till förnuftigt tänkande (följaktligen figurerade arabiska magiker ofta i mytologin, medan arabiska matematiker inte syntes till alls) och framställde Arabien som eftergiven, känslös, passiv, inväntande penetration från det rationella maskulina västerlandet.¹⁴³

I den innevarande historiska situationen intensifieras (det manliga) västerlandets begär till Arabien (som kvinna). Vägen till Irak beträddes följaktligen med samma blick. Det land som snart skulle ockuperas till förmån för ackumulationen gavs ett kön:

Det irakiska folket målades upp som om det trånade — feminint, barnsligt, med en röst — efter en pluralistisk demokrati med fri marknad, som (även om det är dålig smak att erinra om denna detalj) skulle hälsa sina befriare feminint, barnsligt, med blommor i händerna. Under den tidiga hösten 2002 varnade Arabförbundets generalsekreterare för att en västerländsk invasion skulle 'öppna helvetets portar, men orientalister lyssnade inte till någon från regionen utan föredrog att lita till Mellanösternexpertisen hos en sådan som Paul Wolfowitz, som glatt presenterade Irak som en attraktiv brud som hölls fångad i en grotta av sin ondskefulla styvfar.¹⁴⁴

Med denna syn kom USA som ockupationsmakt till Irak.

Ett år senare vittnade en amerikansk sergeant i interna militära förhör om förhållandena i Abu Ghraib-fängelset. Med följande ord berättade han vad som utspelade sig när sju irakiska fångar — nakna, bundna och med huvor över ansiktena — fördes in i tortyravdelningen:

SFC Snider tog min fånge och kastade honom på en hög... Jag tyckte inte att det var rätt att stapla dem i en hög. Jag såg SSG Frederick, SGT Davis och CPL Graner gå runt högen och slå fångarna. Jag minns hur SSG Frederick slog en av fångarna i dess [its] bröstorg.¹⁴⁵

På ett år hade irakierna hunnit bli ett *det*. Och fängelset var uppenbarligen inrett som de amerikanska soldaternas egen pornografiska grotta, där irakier hölls fångna som aktörer i porrskådespel. Den amerikanska arméns interna rapport fortsatte:

- b) Videofilma och fotografera nakna manliga och kvinnliga fångar.
- c) Med tvång ställa internerna i diverse sexuellt explicita positioner för fotografering.
- d) Tvinga internerna att ta av sig kläderna och hålla dem nakna flera dagar i sträck.

¹⁴² Se Fanon (1962), t ex s 30.

¹⁴³ Jonathan Raban: "Emasculating Arabia", *The Guardian*, 13/5 2004. Om det klassiska temat om Orienten som en kvinna som ska penetreras mot sin vilja, se Said (2000a), t ex s 236, 323326, 344, 456.

¹⁴⁴ Jonathan Raban: "Emasculating Arabia", *The Guardian*, 13/5 2004.

¹⁴⁵ Citerad i Seymour Hersh: "Torture at Abu Ghraib", *The New Yorker*, 30/4 2004. Min kurs.

- e) Tvinga nakna manliga fångar att ta på sig kvinnliga underkläder.
- f) Tvinga grupper av manliga internerade att masturbera medan de fotograferades och videofilmades.
- g) Arrangera [sic] manliga interner i en hög och sedan hoppa på dem. (...)
- j) Fästa en hundkoppelkedja eller ett spänne runt halsen på en naken intern och ställa en kvinnlig soldat framför för att posera för fotografering.
- k) En manlig militärpolis som har sex med en kvinnlig intern. [Det vill säga våldtar henne.] (...)¹⁴⁶

Under november och december — men verksamheten hade startat så tidigt som i juli — togs minst 1 500 fotografier av irakier som på olika sätt våldtogs eller tvingades till sexuell pose-ring.¹⁴⁷ De amerikanska meniga var tillsagda att arbeta så här, för att åsamka maximal förödmjukelse för fångarna i *deras egenskap av araber*. Lärdomarna från *The Arab Mind* sade att araber knäcks bäst genom att de fråntas sin sexuella heder.¹⁴⁸ Abu Ghraib-fängelset inrättades högst medvetet som det som enligt krigshökarnas bibel var arabernas värsta mardröm: ett öppet rum där araben ägnar sig åt oacceptabla sexuella praktiker *som alla kan se*.

Man söker förgäves efter tecken på att torterarna gör detta i hemlighet, något som tyder på att fotografierna har tagits i smyg. Tvärtom: de fräscha, leende, glada soldaterna ser ut som att de känner stolthet över ett väl utfört arbete — och arbetet i fråga ser ut som det orientalistiska projektet utagerat i grov karikatyr. Här är Arabien naket, ansiktslöst under en huva, eller löjeväckande feminiserat i trosor, tvingat till infantil masturbation och sodomi. (...) Bilderna förefaller så målmedvetet utformade, så uttänkt regisserade, så obevekligt orientalistiska till sitt koncept att man instinktivt letar efter en koreograf — kanske en erfaren underrättelseofficer som har Edward Said på nattduksbordet och varje natt letar igenom boken på jakt efter nya idéer.¹⁴⁹

Det senare var mer bokstavligt sant än Jonathan Raban visste när han skrev de raderna; det var ännu inte känt att *The Arab Mind* var tortyrkoreografernas manus. Men i rapporteringen från Abu Ghraib återkom västmedia ständigt till just detta: för araber är det förnedrande att bli avklädda. För araber är det skamligt att fotograferas nakna. För arabiska män är det svårt stigmatiserande att tvingas till oralsex med andra män.¹⁵⁰

Om man gick nerför den sektion i fängelset där de hölls såg man att de klätts av nakna. Ibland ställdes de på lådor med händerna utsträckta. Det hände nästan varje natt — att vi höll dem nakna. Jag skulle inte säga att det är ett övergrepp. Men det är definitivt förnedrande för dem.¹⁵¹

Utbildade i arabers sårbarhet för anklagelser om exempelvis homosexualitet skred de unga amerikanska soldaterna till verket. Detta var vad en av fångarna, vid namn Abed, efteråt kunde berätta:

Under en session avkläddes han och sex andra fångar som varit inblandade i en strid, och tvingades sitta gränsle över varandras ryggar och sedan simulera oralsex. Abed sade att han mindes hur hans

¹⁴⁶ MSNBC: "Key excerpts from the Taguba report", 3/5 2004. Fotografierna på våldtäkter på kvinnliga fångar hörde till dem som Pentagon bara visade upp för kongressen, av rädsla för det ännu högre ramaskri de skulle väcka om de kom ut. Luke Harding: "The other prisoners", *The Guardian*, 20/5 2004. Om de bristfälligt uppmärksammade våldtäkterna på kvinnliga fångar, se även Luke Harding: "Focus shifts to jail abuse of women", *The Guardian*, 12/5 2004; SBS World News: "Iraqi Women Raped at Abu Ghraib: Reports", 29/5 2004.

¹⁴⁷ Kate Zernike & David Rohde: "Forced Nudity of Iraqi Prisoners Is Seen as a Pervasive Pattern, Not Isolated Incidents", *New York Times*, 8/6 2004.

¹⁴⁸ Jfr Louis Werner: "Mind over matter", *Al-Ahram*, 1-7/7 2004.

¹⁴⁹ Jonathan Raban: "Emasculating Arabia", *The Guardian*, 13/5 2004.

¹⁵⁰ Se Emram Qureshi: "Misreading 'The Arab Mind'", *Boston Globe*, 30/5 2004.

¹⁵¹ En "analytiker" från den 204:e bataljonen i den militära underrättelsetjänsten citerad i Kate Zernike & David Rohde: "Forced Nudity of Iraqi Prisoners Is Seen as a Pervasive Pattern, Not Isolated Incidents", *New York Times*, 8/6 2004. Mina kurs.

huva lyftes och hur en arabisk översättare sade åt honom att masturbera medan han tittade på Ms England [den kvinnliga soldat som först blev synonym med och sedan syndabock för Abu Ghraib-skandalen].

'Hon skrattade och tog sig om bröstet, sade han. 'Självklart förmådde jag inte göra det, så de slog mig i magen och jag föll i golvet. översättaren sade: Gör det, gör det. Det är bättre än att bli miss-handlad. Jag svarade: Hur ska jag kunna göra det? Så jag satte handen mot min penis, bara för att låtsas.'

Vid denna punkt fördes en annan intern — en vän till Abed identifierad som Hussein — fram mot hans könsorgan samtidigt som huvan lyftes tillbaka över huvudet.

'De fick honom att sitta tätt intill mig. Min penis var mycket nära hans mun. Jag visste inte att det var min vän på grund av huvan. Det var förödmjukande. Vi trodde inte att vi skulle överleva. Vi trodde alla att vi skulle bli dödade och inte komma därifrån levande'.¹⁵²

Undrande soldater fick veta av sina överordnade att ”de” — araberna — ”har andra regler än vi”.¹⁵³

Som om araber var en märklig sorts människor som hade den efterblivna traditionen att uppleva sexuella övergrepp under dödshot som en kränkning. Som om tortyrens premiss var arabisk hederskodex, och inte vanlig mänsklig värdighet. Vad är det för kultur som producerar en sådan föreställning: påtvingad nakenhet, tvångskommenderade porrdramer, en trosa över ansiktet på en man vars armar är fastkedjade i galler, det är något man förnedrar araberna med, det bryter inte ner någon människa *såvida hon inte är just arab?*

Abu Ghraib-skandalen berättade ingenting om arabisk kultur, men desto mer om hur de amerikanska ockupanterna såg på araber — och hur de såg på sig själva.¹⁵⁴ Den berättade, i groteskt uppförstorad form, om den kultur som frodas i de avancerade kapitalistiska samhällena:

Vad som började som en romantisk förenkling av det verkliga livet i Irak — Wolfowitz scenario — kulminerar i utplåningen av den mänskliga identiteten och framställningen av män och kvinnor som själlösa objekt.¹⁵⁵

De tillfångatagna irakierna var till för soldaterna att göra vad de ville med. Den överväldigande majoriteten var vanliga civila som råkat befinna sig på fel ställe under någon militärråd, eller bara slitits in från gatan. På ytan var de där för att armén skulle utvinna underrättelseinformation ur dem, men den information som utvanns tycks ha varit tämligen värdelös: de livrädda fångarna sade vad som helst för att blidka sina plågoandar. Under ytan av underrättelseoperation var det i stället ockupationens själva princip som iscensattes. På väg in i förhörprocessen framtogs irakierna alla mänskliga attribut:

Jag såg två nakna interner, den ena masturberade framför den andra som böjde sig ner med munnen öppen. (...) Jag såg SSG Frederick komma emot mig, och han sade. 'Se vad de här djuren gör när man lämnar dem ensamma i två sekunder'.¹⁵⁶

Fanon skriver att kolonialmakten går

till slutet av sin logik och avhumaniserar den koloniserade. Eller rättare, gör honom till ett djur. Och faktiskt talar kolonialisten när han vänder sig till den koloniserade ett zoologiskt språk. Han

¹⁵² Citat från Andrew Buncombe & Justin Huggler: ”The torture victim”, *The Independent*, 6/5 2004.

¹⁵³ Den tortyranklagade sergeanten Javal Davis vittnesmål, citerat i Seymour Hersh: ”Torture at Abu Ghraib”, *The New Yorker*, 30/4 2004.

¹⁵⁴ I en krönika om Abu Ghraib i den egyptiska tidningen *Al-Ahram* undrade Louis Werner försiktigt vilka slutsatser om kulturella essenser man skulle kunna dra av att ”den tillfälliga stängningen av den kaliforniska porrindustrin – som omsätter 9 miljarder dollar om året – efter ett hiv-utbrott hos dess ’talanger’ hotar delstatens ekonomiska återhämtning.” Louis Werner: ”Mind over matter”, *Al-Ahram*, 1-7/7 2004.

¹⁵⁵ Jonathan Raban: ”Emasculating Arabia”, *The Guardian*, 13/5 2004.

¹⁵⁶ Vittnesmål citerat i Seymour Hersh: ”Torture at Abu Ghraib”, *The New Yorker*, 30/4 2004.

alluderar på den gules krypande rörelser, på utdunstningarna från infödingsstaden, på horderna och stanken, på den snabba förökningen, på krälandet och på gestikulerandet.¹⁵⁷

Till sist, när nedbrytningen var färdig och fången kunde överlämnas till förhörsmännen, var han eller hon inte ens ett djur. Där fanns knappt något levande kvar.

Irakiern hade blivit ett ting.

I detta måste de amerikanska soldaterna ha funnit stor tillfredsställelse. Utanför fängelsets murar var de indragna i en ständig kamp om vem som var människa i landet, där var de osäkra, där var de rädda och tveksamma, men *här behövde de inte tvivla*. Kolonialisten är

exhibitionist. Hans osäkerhetskänsla driver honom att högröstat påminna den koloniserade: 'Det är jag som är herre här.'¹⁵⁸

Och den dramatiska formen för denna påminnelse var alltså pornografin. Så låg där arabvärlden i en hög, med analhålet uppspärrat, med en trosa över huvudet, fullständigt tillgänglig, fullständigt förtingligad, i en vansinnig antiarabisk syntes av reifikation, ockupation och pornografi, eller i ett monument över den människosyn som kan följa när ackumulationen får härska fritt. Som Linda Burnham sammanfattade:

De muntra ansiktsuttrycken säger oss att dramatiseringen av våldtäkten på den irakiska nationen (...) var skitkul.¹⁵⁹

Utan lagar i de 234 golfbanornas imperium

När tortyren i Irak letade sig ut genom en springa i den amerikanska militärmakten var det som om en hel värld vällde fram i ljust. Där fanns inte bara Abu Ghraib. Snart talades det i världspressen om den globala arkipelag av liknande fängelser och förhörscentra som USA har byggt upp de senaste åren, utanför all offentlig genomlysning: 10 000-tals fångar tros hållas i ett okänt antal Abu Ghraib-fängelser och Guantánamobaser som är så hemliga att inte ens de mest inflytelserika medlemmarna av den amerikanska kongressen vet var de finns.¹⁶⁰

Vad som däremot är känt är arkipelagens princip. Fängelserna förläggs till främmande länders territorier, där amerikanska lagar följaktligen inte gäller.¹⁶¹ Den rätt till advokater, rättegång och humanitär behandling som automatiskt skulle tillfalla internerna om de överfördes till fängelser i USA hålls på avstånd. Och värdlandets lagar? Inte heller de gäller: det är den amerikanska armén själv som driver fängelserna, utan inblandning från någon lokal regering.

Så vilka lagar reglerar verksamheten?

Svaret är förstås att inga lagar reglerar verksamheten. De underrättelseofficerare och soldater som för in fångarna i rummen kan göra vad de vill utan att straffas och gör det också; de uppgifter som sipprat ut tyder på att bruket av "tvångstekniker under förhör" är systematiskt.¹⁶²

Genom att anlägga fängelser på territorium utanför USA, men inte heller under något annat lands jurisdiktion, har den amerikanska armén byggt en gråzon eller *ett laglöst rum* som är globalt i sin utsträckning.

Principen är kusligt parallell med den som låg till grund för eurodollarmarknaderna. Inte regleringarna från det land där pengarna kommer ifrån, men inte heller regleringarna i det land där de placeras: inga regleringar. Om de anationella kapitalmarknaderna är ett absolut inomekonomiskt rum, där bara penningkapitalets fria rörelser styr, framstår den amerikanska

¹⁵⁷ Fanon (1962), s 34.

¹⁵⁸ . Ibid., s 43.

¹⁵⁹ Linda Burnham: "Sexual Domination in Uniform: An American Value", Znet, 19/5 2004.

¹⁶⁰ Andrew Buncombe & Kim Sengupta: "Secret US jails hold 10 000", The New Zealand Herald.

¹⁶¹ Fängelserna är ju inte heller officiella amerikanska beskickningar.

¹⁶² Se t ex Andrew Buncombe & Kim Sengupta: "Secret US jails hold 10 000", The New Zealand Herald.

fängelsearkipelagen som ett motsvarande absolut utomekonomiskt rum där bara våldet styr.

Något mer offentligt kända än fängelserna är USA:s militärbaser. I september 2001 uppgav det amerikanska försvarsdepartementet att de var 725 till antalet. I verkligheten är de än fler.¹⁶³ En före detta CIA-officer som omvänts till dissident beskriver basernas funktion:

I modern tid har vi [dvs. USA] till skillnad från många andra imperier inte annekterat territorier. Istället har vi tagit (eller ibland bara arrenderat) exklusiva militära zoner inne i territorier och skapat ett imperium inte av kolonier, utan av militärbaser. Dessa baser, som sammanlänkas i en kommandokedja och övervakas av Pentagon utan någon civil insyn av betydelse, har sytts in i vårt militärindustriella komplex och starkt påverkat de omkringliggande lokalsamhällena, nästan undantagslöst till det sämre.¹⁶⁴

Också i — och runt — militärbaserna råder en form av extraterritorialitet för amerikaner. De lyder inga lagar, ens när de lämnar basens område och ger sig ut bland lokalbefolkningen. Det står dem fritt att förströ sig med ”brott mot lokala civila, barer och bordeller som trängs runt basernas portar, en oändlig räckta trafikolyckor, oljud, sexuellt våld, rattfyllekrockar, droger och miljöförstöring.”¹⁶⁵

För nöjes skull har baspersonalen sitt eget skidcenter i Alperna, som den flygs till med särskilda lyxplan.

Inte mindre än 234 golfbanor vederkvicker soldaterna i anslutning till baserna världen över.¹⁶⁶

I avancerade kapitaliststater som Japan, Storbritannien och Italien är de amerikanska militärbaserna depåer för arméns globala operationer. Men i vissa länder i periferin, i synnerhet runt Persiska viken, liknar de mer en slags ockupation light eller ultralight. Genom baserna utövar där USA en utom-ekonomisk dominans som i ockupationen har sin mest fullblodiga anfader; så har också ett antal av dem tillkommit i samband med att territorierna i fråga har ockuperats.¹⁶⁷ Från baserna kan den amerikanska våldsapparaten hålla länder i osynliga grepp och indirekt kontrollera deras militära — och i sista hand politiska — liv.

Sedan terrorattackerna den 11 september har takten i USA:s basbyggnad höjts påtagligt. Det är koncentrerat till Mellanöstern och Centralasien, de enda regioner i världen där den amerikanska armén har byggt fler nya baser än gamla har avvecklats efter kalla krigets slut.¹⁶⁸ Inne i dem står nu armén beredd att rycka ut, polerar sina tanks och håller stridsplanens bränsletankar fulla.

Så tar sig också USA rätten att utöva militär rättsskipning på främmande länders territorium, som när en missil slog ner på en gata i Jemen den 4 november 2002 och utplånade ett fordon som påstods bära al-Qaida-aktivister.¹⁶⁹ Plötsligt, från en klar himmel. Jemen är ett självständigt land, men från sina obemannade spaningsplan hade CIA fått syn på måltavlan — och den amerikanska militärmakten frågar inte. Världen ligger för dess fötter, gränserna är upplösta, amerikanska agenter och soldater rör sig in och ut ur de suveräna nationerna som vore

¹⁶³ Exklusive de som ligger på amerikansk mark. Johnson, s 4. Johnson kommer efter studier av ett antal källor fram till att det finns omfattande baser i knappt fyrtio länder, medan antalet länder där amerikansk militärpersonal är stationerad i någon form uppgår till 153. Ibid., s 154-155.

¹⁶⁴ Ibid., s 23.

¹⁶⁵ Ibid., s 8.

¹⁶⁶ Ibid., s 4-5.

¹⁶⁷ Se ibid., s 187-214.

¹⁶⁸ Medan antalet baser i Europa sjönk med 32 mellan 1989 och 2001 (och i USA med 106) låg Mellanöstern och Sydostasien på plus 15. Men detta är alltså, väl att märka, siffror från innan 2001. Falconer. Expanderar gör också en annan form för utomekonomisk maktutövning, nämligen USA:s utbildning och träning av arméer i periferin. Sedan 1994 har budgeten för militärmaktens ”International Military Education and Training Program” fyrfaldigats, så att USA år 2002 undervisade arméerna i 133 nationer – det vill säga i 70 procent av alla som finns. Johnson s 132134. De som utför träningen är ofta Jämföretag.

¹⁶⁹ Johnson, s 27.

de kommuner.

Sverige fick ett smakprov på sin del av verkligheten bakom ”kriget mot terrorismen” när TV 4 avslöjade att maskerade amerikanska underrättelseagenter i december 2001 hämtade två asylsökande egyptier på svensk mark och flög dem till Egypten, där de sedan torterades med bland annat elchocker. Den svenska regeringen tycks ha gett sitt samtycke: *varsågoda, vår mark står öppen för er*. CIA ser sådana ”extraordinära” åtgärder som nödvändiga — när det behövs måste man kunna kringgå normala procedurer och föra människor dit ”de kan förvaras och förhöras i större frihet.”¹⁷⁰

Den kanske mest explicita proklamationen av USA-imperialismens rättsfilosofi var Vita husets uppmärksammade refusering av den internationella krigsförbrytartribunalen. Amerikanska soldater ska inte kunna åtalas i någon folkrättsgrundad domstol — samtidigt som USA inte har sparat någon fradga på att kräva att exempelvis Serbien lämnar ut sina anklagade krigsförbrytare.¹⁷¹

En journalist vid namn David Moberg kommenterade USA:s motstånd mot tribunalen:

Det är ett symboliskt sätt att göra klart att ingen kan hålla Amerika till svars för något. Bush vill att USA ska tjäna som världens utredare, polisman, åklagare, domare och verkställare. Detta är ett imperialistisk ideal, inte ett värnande om suveränitet.¹⁷²

Eller också är det just vad det är: ett värnande om en ny form av suveränitet. Nationell suveränitet är inte längre ett reellt värde i den internationella rätten — för USA. *Staternas regeringar eller lagar kan inte stå i vägen för vad USA vill göra*. Denna suveränitetsform skulle gå om intet om USA samtidigt var underställt andra staters gemensamma domvärjo: den högsta väktaren kan inte vaktas, i synnerhet inte om hans övervakningsområde är hela jorden.

Globaliseringsteoretiker påpekar gärna att det finns en grundläggande obalans i vår tids internationella system. Medan marknaden är global saknas fortfarande en lika global statsapparat. Ingen världsstat, ingen union med verkliga maktbefogenheter kan gripa in på samma arena; världssamfundet är fortfarande uppsplittrat på en mängd suveräna nationalstater. Därför blir inte globaliseringen hel, lyder standardresonemanget, förrän kapitalets fria rörelser kompletterats med en analogt global politisk apparat.

Men vad är USA-imperialismens frihet att agera över alla nationers gränser — så att USA har sin suveränitet, men ingen annan nation är suverän i förhållande till USA — om inte *just den suveränitetsform som korresponderar mot globaliseringen*? Här är den. Det kapitalistiska samhället har redan producerat den, inte som den förväntas se ut i en bok om globaliseringen, utan som historien själv formar den: globaliseringens politiska överbyggnad. En hegemon som inte behöver känna sig kringskuren av gränser, som utan att göra halt kan operera överallt; ett rymdskepp som färdas över nationsgränserna och när som helst kan infinna sig för att — ytterst — skydda den globala ackumulationen.

Eller som det amerikanska rymdkommandot själv formulerar det, ovanligt oförblommerat, i policydokumentet *Vision for 2020*: ”världsekonomin globalisering kommer att fortskrida, med vidgade klyftor mellan rika och fattiga”. Av detta skäl har det amerikanska försvaret till uppgift ”att dominera rymden för att kunna utföra militära operationer till skydd för amerikanska intressen och investeringar.”¹⁷³

Liknande resonemang ligger bakom utbyggnaden av militärbaser. I linje med RMA-filosofin ska de hellre vara små än stora, flexibla och lätta att när som helst konvertera till språngbrädor

¹⁷⁰ Craig Whitlock: ”A Secret Deportation Of Terror Suspects”, *Washington Post*, 25/7 2004.

¹⁷¹ Jfr Zizek, s 46.

¹⁷² Citerad i Johnson, s 74.

¹⁷³ Citerat i ibid., s 81.

för interventioner. Och: de ska finnas där missnöjet med globaliseringens effekter är som störst. En amerikansk tidning återger tänkandet bakom baserna:

Strategin är, enligt experter, att placera ut amerikanska styrkor längs en 'båge av instabilitet' som löper genom Karibien, Afrika, Mellanöstern, Kaukasus, Centralasien och södra Asien. Det är i dessa delar av världen — i allmänhet fattiga, isolerade och instabila — som militära planerare väntar sig de främsta hoten mot amerikanska intressen.¹⁷⁴

En allt mer *utomekonomisk* och *gränslös* maktutövning — vad annat kan man vänta?

Imperialism I Globaliseringens Tid

Så länge hästar var det främsta transportmedlet i europeiska städer plågades stadsmiljön av hästbajset som låg överallt. Det försvann när hästarna byttes ut mot bilar — bara för att återkomma i ny, värre form. Avgaserna förpestade stadsluften.

Just så fungerar kapitalismen. Den är ett produktionssätt som av sig självt genererar motsättningar, men den löser dem ytterst sällan. I stället hanterar den sina motsättningar genom att förskjuta dem, leda över dem på ett annat spår, byta ut dem — bara för att se dem återkomma i en ny gestalt, som ofta är värre.

Imperialism, exempelvis. En ständigt närvarande motsättning i kapitalackumulationen är den mellan mervärdekvot och mervärderealisering, och i vår tid är den extra skarp: vi har sett hur militarismen kan ge anstånd från den. En annan motsättning är den mellan produktivitetens acceleration och råvarornas bundenhet till naturen, och med Hubberts kulmen antar den sin kanske mest elakartade form någonsin: vi har sett hur imperialism är den enda utvägen för ett system som inte kan vänja sig av med oljan.

Imperialismen städar i ackumulationen.

In svävar ett moln av våld som förgiftar världen.

Eller för att återgå till en tidigare bild: i den femte långa vågen står kapitalackumulationen säker inne i mervärdeproduktionens rum — faktiskt det enda där golvet är byggt så att det verkligen bär. Men inne hos realiseringen och den organiska sammansättningen är det desto ostadigare.

Imperialismen är ett byggmaterial som tas fram för att staga upp de svaga punkterna.

I dag är militarismens efterfrågeeffekter och oljans tillgänglighet två faktorer som på ett djupt plan driver det avancerade kapitalistiska samhället att sätta sig i rörelse mot imperialism. Men att det just nu handlar om de faktorerna betyder inte att det *alltid* måste göra det. Ackumulationen är full av motsättningar, den är ett vindlande hus med rum och våningar där människor rör sig ut och in, och exakt hur konstruktionen nöts beror på hur de långa vågorna utvecklar sig.

Det som tycks vara det verkligt typiska för globaliseringens tid är i stället *hur imperialismen formas* för att hantera motsättningar.

Centrum går samman i en hegemonisk formation och ger sig ut i periferin med ockupationer, krig och militära interventioner. Det är en allmän form för hantering av motsättningar där *USA som hegemon och våldet som dominansmedel är sammanhållande konstanter*. Själva innehållet, själva de specifika motsättningar som hanteras är inte lika signifikativa för globaliseringens tid: det är hegemonin som är det nya.

Men vi har också sett hur globaliseringen av sig själv värker fram innehåll, hur den skapar de konkreta motsättningar som den hegemoniska imperialismen försöker hantera.

Globaliseringen är skyldig till problemen med realiseringen. Den har en hand med i det ökade

¹⁷⁴ Michael Mainville: "U.S. Bases Overseas Show New Strategy", *Pittsburgh Post-Gazette*, 26/7 2004.

oljeberoendet. Den uppväcker — inte minst viktigt — imperialismen som den nödvändiga utomekonomiska instans som kan träda in när de inomekonomiska mekanismerna ställer till det för sig själva: hotfull, effektiv och allsuverän ser den till att länderna håller sig på plats.

Globaliseringen och imperialismen står därmed i ett dialektiskt förhållande till varandra. I den värld som utvecklas under dem blir det allt svårare att andas på grund av allt våld som fyller luften. Det är avgasen från den kapitalistiska ekonomins övergångar till det utomekonomiska.

Den mänskliga uppgiften består i att städa världen från detta.

4:11 Motstånd: Den mänskliga faktorn

Under ännu en räd in i Fallujah, den brinnande staden på gränsen till öknen i väst, dödade den amerikanska armén sju civila irakier den sista veckan i mars 2004. Ett par dagar senare tog några av stadens invånare en blodig hämnd. Fyra amerikaner anställda vid legoföretaget Blackhawk Security fångades i ett bakhåll, deras bilar förvandlades till pyrande askfat i asfalten och en grupp män rusade fram: drog ut de förkolnade kropparna, sprang runt med dem i staden som troféer och hängde upp dem i stolpar.

Skändning.

Dagen därpå lovade den amerikanske generalen Mark Kimmitt ”ett förkrossande svar. Vi ska pacificera den där staden.”¹

Den 4 april föll skyn över Fallujah från F15-plan och F16-plan, från det monsterlika AC 130-planet och stridsvagnar som intagit positioner i en industrizon. Granater, laserstyrda missiler och klusterbomber regnade över gator, bostadshus, ett moskéområde.² BBC återgav ett vittnesmål:

Dr Obaidi sade att han såg kroppsdelarna från en familj i ett utbombat hus. 'Där fanns sju kvinnor och fem barn. Jag såg ett barns huvud avskuret från kroppen. Bara en flicka på fyra år hade överlevt, sade han. Amerikanska talesmän hävdade att deras operationer var 'extraordinärt precisa'.³

Syftet med anfallet var uppenbarligen att en gång för alla släcka Fallujah: genom en sista massiv ”pacificering” skulle Irak bli fritt från denna härd av väpnade attacker som spred sig ut mot landets alla hörn. Och strategin snedtände totalt. Fallujah hade blivit en samlingspunkt för de gerillagrupper och miliser som rörde sig i centrala Irak, men framför allt närdes elden underifrån, från ett ljungande motstånd i staden, från ett hat mot inkräktarna som bara hade blivit starkare bland de 300 000 invånarna under det år som gått.

Hur många som än dödades av de projektiler som ockupationsstyrkorna öste över Fallujah tycktes bara *fler* motståndskämpar dyka upp.

De var enkelt klädda, utan uniform, ofta med *kouffiyehs* svepta över ansiktet. Där fanns nu syrier, tunisier, palestinier, saudier, men framför allt irakier från Fallujah med omnejd. De höll hårt i stadskärnan, de rörde sig smidigt i små grupper, slog till från oväntade positioner och hånade USA:s krav på kapitulation genom att smuggla in bättre vapen i den belägrade staden: motståndet lät sig inte besegras.

I stället utvecklades anfallet mot Fallujah till ett utdraget massmord på civila.

Den amerikanska armén stängde huvudsjukhuset. Ambulanser nekades inträde vid de vägspärrar som satts upp vid infarterna; inne i staden besköts de som vågade sig ut. Dussintals bostadshus sprängdes, och efter de inledande luftbombningarna satte armén in det vapen som gav upphov till flest skräckslagna vittnesmål från de invånare som lyckades fly: krypskyttar. De låg gömda där ingen kunde se dem. Men en amerikansk journalist som tagit sig in till en av stadens kliniker såg det monotona resultatet av deras arbete:

ett ändlöst flöde av kvinnor och barn som hade skjutits av amerikanska krypskyttar bars in i den smutsiga kliniken (...). En kvinna och en liten pojke hade träffats i nacken — från kvinnan kom ett gurglande läte ur lufrören när de uppjagade doktorerna försökte rädda henne mitt i den dämpade

¹ Citerad i Rory McCarthy: ”Uneasy truce in the city of ghost”, *The Guardian* 24/4 2004. Om skändningen och förspelet: Rahul Mahajan: ”Opening the Gates of Hell”, *Znet*, 7/4 2004; *Göteborgs-Posten*: ”Irakier lemlästade lik efter attack i Falluja”, 17/4 2004.

² Junaid Alam: ”Iraq Intifada Begins”, *Znet*, 7/4 2004; Eric Schmitt & Thom Shanker: ”A Full Range of Technology is Applied to Bomb Falluja”, *New York Times*, 30/4 2004.

³ BBC News: ”Picture emerges of Falluja siege”, 23/4 2004.

gråten från sörjande. Den lilla pojken, vars glasartade blick stirrade ut i ingenstans, kräktes hela tiden medan doktorerna arbetade frenetiskt. Efter en halvtimme såg det ut som att ingen av dem skulle överleva. (...) Denna scen fortsatte fram och tillbaka till in på natten. När kvällen föll ropade den intelligande moskén ut att *mujahedin* hade totalförstört en amerikansk konvoj. Gevärsgeld och triumferande jubel fyllde gatorna.⁴

Lik blev liggande i dagar på de gator där ingen kunde gå ut. Några av de döda begravdes i trädgårdar, andra gick förlorade i pulvret efter de sönderbombade husen, men den sista sandröda vilan dit de flesta kropparna till slut fördes breddes ut över stadens fotbollsstadion. Där staplade dödgrävare kvinnors och barns kroppar på varandra i skift utan slut.

Stadion döptes om till "Fallujahs martyrkyrkogård".⁵

Mellan 600 och 800 irakier miste livet. Av dem var enligt den högsta uppskattningen 90 procent civila, enligt den lägsta drygt hälften. Endast en part förnekade kategoriskt att de dödade skulle ha varit vanliga Fallujahbor: "Du kommer att finna att 95 procent var män i militär ålder som dödades i strid. Marinkåren är övad att vara precis i sin beskjutning", förklarade en löjtnant. Sådana skillnader i bedömning var delvis en naturlig följd av att *motståndet inte kunde skiljas från den vanliga civilbefolkningen*: den kvinna som blev skjuten i nacken kunde ha gömt vapen, unga män stupade dagarna efter att de lämnat sina arbeten.

Ingen skarp linje skar genom Fallujah.⁶

Det var därför motståndet segrade. Under slaget konstaterade visserligen häpna amerikanska militärer att stadens försvarare var sofistikerade taktiker, dödsföraktande och väl beväpnade: "Jag kan se nu att fienden har många tillgångar. De har förmågan att kommunicera och organisera sig snabbt precis som vi. De är inte rädda att spränga fram genom en ytterdörr, de är hårdkokta."⁷ Men den främsta tillgången var inte militär: om USA hade satt in hela sin arsenal hade allt motstånd i Fallujah kunnat förintas på ett ögonblick.⁸

Den segerrika tillgången var i stället mänsklig.

⁴ *The New Standard*-korrespondenten Dahr Jaman: "Americans Slaughtering Civilians in Fallujah", *AntiWar*, 13/4 2004. Övriga uppgifter från Rahul Mahajan: "Report from Fallujah — Destroying a Town in Order to Save it", *Common Dreams*, 12/4; Rory McCarthy: "Uneasy truce in the city of ghost", *The Guardian*, 24/4 2004; Al-Jazeera: "US destroying Falluja homes", 21/4 2004; Dahr Jamail: "Fallujah Residents Report US Forces Engaged in Collective Punishment", *AntiWar*, 24/4 2004; Dahr Jamail: "Accounts of Atrocities Emerge from the Rubble of Fallujah", *AntiWar*, 13/5 2004; Hana Ibrahim: "Falluja Women Die by Snipers", *International Occupation Watch Center*, 17/4.

⁵ Christine Hauser: "In Falluja, Finding a Place for the Dead", *New York Times*, 27/4 2004; Michael Georgy: "Falluja Fighting Haunts Iraqis Who Fled", *Yahoo News*, 12/4 2004; BBC News: "Scale of Falluja violence emerges", 12/4 2004.

⁶ Fakta från bl. a. Dow Jones Newswires: "Iraqi Delegation Says US Used Cluster Bombs in Fallujah", 26/4 2004; Hana Ibrahim: "Falluja Women Die by Snipers", *International Occupation Watch Center*, 17/4; Jonathan Freedland: "By Sharon's standards", *The Guardian*, 5/5 2004; Patrick Cockburn: "'Do we look like fighters?' ask Fallujah families with their disabled, their old and their children", *The Independent*, 13/4 2004; Rory McCarthy: "Uneasy truce in the city of ghost", *The Guardian*, 24/4 2004; Jack Fairweather: "Thousands of Fallujah families flee", *The Age*, 13/4 2004; Alissa J Rubin: "Fallujah Residents Call US Tactics Oppressive", *Los Angeles Times*, 11/4 2004; Jonathan Steele: "'Shells and rockets were falling like rain'", *The Guardian*, 12/4 2004; Mitchell Prothero: "Fallujah resistance vows to continue fight", *United Press International*, 12/4 2004. 70 amerikanska soldater ska ha dödats under slaget.

⁷ Sergeant Ismael Sagredo citerad i *Space War*: "Marines fight for life in Iraqi lion's den", 16/4 2004. Jfr *Washington Post*: "Marine Commander Sees Complex Fight in Falluja", 23/4 2004; John Kifner: "Marines in Falluja Face Rebels Who Are Increasingly Trained and Armed", *New York Times*, 25/4 2004.

⁸ Patrick Cockburn: "Disgrace — A year on from 'mission accomplished', an army in disgrace, a policy in tatters and the real prospect of defeat", *The Independent*, 3/5 2004. Enligt vissa uppgifter var de stridande i motståndet omkring 2 000 personer vid slagets slut. Jfr Jean-Paul Sartre om algeriska FLN: "Folkkriget, de fattigas krig mot de rika, karakteriseras av upprorsstrykornas intima förbindelse med befolkningen. Det medför att den reguljära armén och de civila myndigheterna betraktar hela denna massa av fattiga stackare som en ständig, oöverskådlig fiende." Sartre, s 64.

Motståndet i Fallujah animerade Irak. Från Bagdad kom en ström av volontärer, den 10 april stod hela staden stilla i solidaritetsstrejk och sunniter och shiiter enade sig. De samlade gemensamt in förnödenheter till invånarna i Fallujah. Längs vägen mellan Bagdad och Fallujah tog människor saken i egna händer och lade sig för att skjuta prick på amerikanska konvojer, så att utbrända pansarfordon, lastbilar och jeepar blev till vägmärken som pekade mot vad USA hade att vänta sig: *ett ännu mer heltäckande uppror*.

När människor gör motstånd är faran överhängande för att lågorna ska sprida sig mellan husen.⁹

Sympatittringar kom rent av från hela Mellanöstern. I palestinska flyktingläger demonstrerade tusentals mot "den amerikanska massakern", manifestationer hölls i städer som Kario, Damaskus och Teheran och i Libanon predikade den högsta shialedaren att Israels attacker mot palestinierna "nu upprepas genom brutala amerikanska massakrer på det irakiska folket".¹⁰

Riskerna var för stora. Den 1 maj 2004 drog sig USA i stillhet undan från Fallujah. Marin-kårssoldaterna övergav sina positioner, tusentals invånare som flytt under den månadslånga belägringen kunde återvända till sina sargade hem och från moskéerna ljud seger! Invånarna firade. Med irakiska och gröna flaggor hyllades martyrerne, USA förbannades, men staden hade fått sin värdighet tillbaka.¹¹

I Biddu, en by norr om Jerusalem där motståndet mot det israeliska murbygget just hade krävt fem människoliv, döptes det lokala fotbollslaget med den sandröda hemmaplanen om till "Fallujah".¹²

Ur stenar människor

Våldet är kapitalets enda lösning: kapitalackumulationen, betraktad som en historisk process, brukar våldet som ett permanent vapen. Ur de drabbade samhällenas synvinkel är det en fråga om liv eller död; för dem kan det inte finnas något annat förhållningssätt än motstånd och kamp till slutet fullständig utmattning och utplåning. Följaktligen är permanent militär ockupation, uppror från infödingarna och straffexpeditioner den dagordning varje kolonial regim står inför.

*Rosa Luxemburg*¹³

Kapitalackumulationen har en egen inneboende dynamik: den röjer sig väg genom det mänskliga samhället som en blind armé. Den väller fram, ögonlös, av sig själv. Den är ofri. Kapitalackumulationen som historisk process vet inte vad den själv gör. I globaliseringens tid är den ett allomfattande socialt maskineri som intar positioner och förflyttar sig enligt vissa lagar, och så länge människorna låter den fara fram oemotsagd är de som den: fullständigt ofria. De är ting i ackumulationens väg.

Först när människorna gör motstånd framträder de som människor. De är nu inte längre döda ting som motståndslöst kan flyttas, kastas eller krossas, de är inte passiva objekt för en okänd vilja: plötsligt är de subjekt, fulla av åsikter, viljor, motiv och känslor. De reser sig ur stenarna, motstridiga, motsägelsefulla och levande.

⁹ Se David E. Sanger & Thom Shanker: "Bush's Decision on Possible Attack on Falluja Seems Near", *New York Times*, 25/4 2004. Övriga uppgifter: Karl Vick & Anthony Shadid: "Fallujah Gains Mythic Air", *Washington Post*, 13/4 2004; Dahr Jamail: "Americans Slaughtering Civilians in Fallujah", *AntiWar*, 13/4 2004; Matthew Schofield: "Images of civilian dead, wounded in Fallujah become anti-American rallying point", *Knight Ridder Newspapers*, 10/4 2004; SMH: "Baghdad on strike against Fallujah offensive", 11/4 2004.

¹⁰ Maamoun Youssef: "Crowds Protest U.S.-Led Siege of Fallujah", *Washington Post*, 9/4 2004.

¹¹ Fadel Baran: "Iraqis hail Falluja 'victory'", Reuters, 1/1 2004; Al Jazeera: "Families return to devastated Falluja", 1/1 2004; Katarina Kratovac: "Iraqis celebrate U.S. withdrawal from Falluja", *Toronto Star*, 1/1 2004.

¹² Och på brölloppen dansade man till sommarens landsplåga i Palestina, en hyllningssång till motståndet i Fallujah.

¹³ Luxemburg (2003), s 351.

Först med motståndet slår friheten upp åt alla håll.

Imperialismen — ackumulationens avkomma — angriper människor i periferin. Följaktligen skapar där motståndskampen

nya människor, men det är inte en övernaturlig makt som gör detta skapande berättigat: den koloniserade 'saken' blir människa i samma process som den genom vilken den gör sig fri.¹⁴

Men motstånd mot imperialism är inte enbart en angelägenhet för de som ligger under larvfötterna i ockuperade länder. Det är en angelägenhet för *alla som förlorar på en värld där ackumulationens enheter får härska fritt*, planlöst men lagbundet, som en armé som marscherar i en bestämd takt men utan att stå under någons kontroll.

Hellre EU än USA?

Den analys av vår tids imperialism som vi försökt utforma i den här boken har utgått från föreställningen om centrums hegemoniska formation. Vi kan kalla den en "hegemonianalys". Den första praktiska slutsatsen av denna analys är att motståndet inte kan komma *inifrån den hegemoniska formationen*. Det råder, för att åter tala med Fanon, en objektiv medbrottslighet mellan de avancerade kapitaliststater som ingår i den: objektiv därför att den stiger ur materiella intressen.

Så vart ska den punkt där motstånd kan utgå ifrån identifieras?

Många europeiska kritiker av den amerikanska krigspolitiken sätter sitt hopp till ett starkare EU. En mer enad, välutrustad och självständigt sinnad union kan bli den motvikt som balanserar upp USA:s överlägsenhet, tämjer den otyglade imperielustan och ger världen en annan, mer progressiv utrikespolitik. Undergångssociologen Emmanuel Todd för tanken till sitt logiska slut:

Europa borde (...), *vilket aldrig föreslagits*, skaffa sig en verklig strategisk självständighet genom att komplettera sin kärnvapenarsenal. Den terrorbalans som fortfarande råder mellan USA och Ryssland ger européerna tid att öka denna potential (...) i avskräckande syfte.¹⁵

Fler och mer dödliga kärnvapen som hinder för imperialism.

Men det mest ödesdigra misstaget hos de som hoppas på EU är tron på att vissa avancerade kapitaliststater fortfarande kan *avskilja sig från andra* och i en horisontell maktbalans bestrida, väga upp och stoppa dem, eller den. EU-anhängarna tänker som om de levde före globaliseringen. Vid tiden för 'exempelvis Suezkriget 1956 kunde avancerade kapitaliststater stå på olika sidor i en tillspetsad konflikt, men hur skulle något liknande ens kunna föreställas i dag?'¹⁶

EU-anhängarna har missat den strukturella förändring i relationen mellan de avancerade kapitaliststaterna som ägt rum de senaste decennierna. Ackumulationen syr sina oräkneliga trådar ut och in över de nationella sömmarna, så att de till slut försvinner in i själva tyget. *Där finns ingen materiell bas för horisontella spänningar*. Att EU skulle kunna riva ut sig självt och bli så fritt från USA som krävs för ett aktivt motstånd är en illusion.

Den enda tänkbara tillämpningen av hoppet om EU tycks i stället vara att EU ersätter USA som hegemon. Vad EU-anhängarna i själva verket föreslår är något som hittills aldrig skådats, något ingen vet hur det skulle se ut: en tronstrid, en vertikal konflikt inom den hegemoniska formationen där en grupp avancerade kapitaliststater reser anspråk på att detronisera den nuvarande troninnehavaren. Kapitalackumulationen i globaliseringens tid kan endast ledas av en stat, nämligen den som i sig själv förkroppsligar gruppen, dess intressen och behov.

¹⁴ Fanon (1962), s 30. Jfr Bewes, s 71, 267.

¹⁵ Todd, s 186, 213. Kurs i original.

¹⁶ Argumentet från Caffentzis (2003c), s 1.

Hur en konflikt mellan USA och EU som utmanande aspirant skulle arta sig är alltså omöjligt att veta, men det relevanta i spekulationen är vilka politiska resultat som skulle följa av en EU-seger. Vore de värda något? Allt vi hittills vet talar för att hegemonen drivs till imperialism av *den globala ackumulationens allmänintressen*. Ett EU på tronen i stället för USA skulle inte på något sätt förändra substansen i de intressena. Den hegemoniska staten skapar inte de långa vågorna — den navigerar i dem.

Oljan och Mellanöstern kan tjäna som exempel. Om EU skulle överta USA:s roll som den hegemon som garanterade flödet av olja från Mellanöstern, hur skulle då EU kunna bedriva en väsentligen annorlunda politik i regionen? Med ansvaret för Hubberts kulmen och den femte långa vågen, hur skulle EU kunna förhålla sig på något annat sätt gentemot de arabiska massorna och regimerna? Hur skulle EU ens kunna vara mer propalestinskt än dagens USA?

Den humanistiska glasyr som EU ibland lackerar sin utrikespolitik med döljer två förhållanden: att EU i praktiken sluter upp bakom USA:s politik, och att EU slipper ansvaret för att formulera denna politik. Eller annorlunda uttryckt, och därtill hegemonianalysens viktigaste lärdom:

Om USA inte fanns skulle kapitalismen uppfinna ett USA.

FN-tjänstgöring

Lika illusorisk är förhoppningen om FN som en motståndsbas mot USA-imperialismen. FN ingår i den hegemoniska formationen. Organisationens uppbyggnad, med amerikansk vetorätt i säkerhetsrådet, garanterar att den bibehåller sin funktion som den instans där balanspunkten mellan partikularism och universalism fastställs. Vissa delar av FN-apparaten — som generalförsamlingen — har en större relativ autonomi från USA, men är i gengäld av desto mindre betydelse.

Från FN kan man huvudsakligen vänta sig två saker. Antingen klädsamt förlägen delaktighet i USA:s imperialism eller högbröstat tal om ”humanitära interventioner”. I fråga om *motstånd* trollar FN — i strid med sin egen folkrätt — fram legalistiska konster som får försvar mot utländsk ockupation att framstå som brottslig verksamhet.

Sverige i hegemonins nät

Att alla avancerade kapitaliststater är insydda i hegemonins imperialism betyder naturligtvis att också Sverige är det. Hegemonianalysen ger en grund för kritiken av Sveriges utrikespolitik. När Sverige sänder trupp till Afghanistan under USA:s befäl, när Sverige skickar poliser till Jordanien för att hjälpa till med utbildningen av ockupationsmaktens irakiska polisstyrka, när svenska rederier fraktar brittiska stridsvagnar till Persiska viken, när Göran Persson står på New York-börsens podium och håller tal bland amerikanska flaggor, svenska flaggor och börsspekulanter — då vet vi vad det handlar om. När Laila Freivalds skakar hand med Ariel Sharon med ett översvallande leende på läpparna likaså.¹⁷

C H Hermansson skrev en gång en bok med titeln *Sverige i imperialismens nät*. Den behöver skrivas på nytt.

¹⁷ Mikael Nyberg: ”Under USA:s befäl”, *Aftonbladet*, 7/2 2002; Liza Junker: ”Svenska poliser utbildar irakiska kollegor”, *Svensk Polis*, nr 1 2004; Fredrik Engström: ”Svenskt fartyg fraktar krigsmateriel”, *Svenska Dagbladet*, 4/1 2003. Bilden till *Dagens Nyheter*: ”Möte i ’öppenhjärtig anda-’, 9/6 2004. Detta Freivalds besök i staten Israel — men inte på de palestinska områdena mitt under murbygget passerade helt ouppmärksammat. Det kan tilläggas att varken den interimperialistiska rivaliteten, imperiet eller USA:s förfall är tankefigurer som bidrar till att förstå eller förklara detta mönster.

En strid som kapitalet kan förlora

Och dessa slöa folk trotsar nu stridsflygplan, maskingevär och stridsvagnar för att vinna sin självständighet; för att krossa den avskyvärda vampyr som lever på deras kött och blod.

Antonio Gramsci.¹⁸

Att motståndet mot imperialismen måste komma från den hegemoniska formationens utsida betyder först och främst att det måste komma från periferin själv — närmare bestämt från människorna i det ockuperade landet. För dem är motståndet *en fråga om liv eller död*.

I Irak blossade sålunda ett väpnat motstånd upp, med Fallujah som mittpunkt, redan en månad efter att invasionen fullbordades. Det har förtärt ockupationsmakten sedan dess. Det har också förbryllat analytiker, antikrigs-rörelsen och vänstern genom sin svårfångade karaktär: *vilka är de egentligen? Vad vill de?* De väpnade grupper som uttalat sig i media har lämnat fåordiga, närmast axiomatiska programförklaringar av typen ”vi vill inte se vårt land ockuperat av styrkor som är här för att driva igenom sina egna intressen, snarare än att ge Irak tillbaka till irakierna”, eller ”vi kommer aldrig att acceptera att Irak blir ett andra Palestina”.¹⁹

Oavsett vad de olika grupperna kallar sig — om de är sunnitiska islamister, sekulära nationalist, khomeinister eller oppositionella kommunister — är den rimligaste bestämningen efter ett år av irakiskt motstånd att det befinner sig på en basal, ontologisk nivå. Irakierna är upptagna med att skapa sig själva *genom sitt motstånd*, och det är också därför de gör motstånd. Irakiern vet, med Fanons ord, ”att han inte är något djur. Och samtidigt som han upptäcker sin mänsklighet börjar han putsa sina vapen för att låta dem triumfera.”²⁰ Kanske har inte motståndet i denna tidiga fas alls något behov av genomarbetade manifest:

Att spränga kolonialvärlden i luften är hädanefter en mycket klar och förståelig handlingsbild som kan omfattas av alla dem som utgör det koloniserade folket.²¹

”Varje dag blir jag mer entusiastisk när jag hör om nya explosioner här och där, i Bagdad och andra provinser”, sade en vanlig tehusbesökare i Baquba till *New York Times* i juni 2004.²² De amerikanska ockupanterna försökte in i det längsta skylla motståndet på annat. De pekade ut islamisterna, utlänningarna, de in i döden Saddamtrogna, al-Qaida, Iran, hatet mot demokratin... de väntade sig att motståndet skulle försvinna så fort FN godkänt ockupationsstyret, så fort Saddam Hussein gripits, så fort en irakisk övergångsregering installerats... Till sist tvingades några ärliga själar erkänna vad det egentligen handlade om. I juli 2004 berättade högt uppsatta i USA:s armé för journalister att ”motivet för de flesta rebeller är att befria Irak från de amerikanska styrkorna, inte att bilda en islamisk stat”... ”de är omöjliga att räkna, eftersom majoriteten är 'deltidare' som flyter ut och in ur civilbefolkningen” ... ”det handlar om tiotusentals” ... ”de har stöd från alla sociala skikt” ... ”de kan inte besegras militärt”.²³

Det väpnade irakiska motståndet är ett ockuperat folks manifestation av sin mänsklighet.

Likväl lider det av vad man kunde kalla för subjektiva svagheter. Rörelsen är — som vi återkommer till — diffus, otydlig och ibland direkt tvivelaktig i sina politiska intentioner. Men det är bara ena sidan. Lika remarkabelt, övertygande och direkt beundransvärt är motståndet *i vad det faktiskt åstadkommer*.

Faktum är att det irakiska motståndet i skrivande stund — ett drygt år av ockupation — tycks

¹⁸ Gramsci (2000), s 113.

¹⁹ Båda citaten från Zaki Chebab: ”Inside the resistance”, *The Guardian*, 13/10 2003.

²⁰ Fanon (1962), s 35.

²¹ Ibid., s 33.

²² Edward Wong: ”In Anger, Ordinary Iraqis Are Joining the Insurgency”, *New York Times*, 28/6 2004.

²³ Ibid.; Watkins, s 10; Jim Krane: ”Iraq Insurgency Far Larger Than Thought”, *The Guardian*, 8/7 2004; Edward Cody: ”Sunni Resistance to U.S. Pressure Hardens”, *Washington Post*, 7/7 2004; Bryan Bender: ”US casualty rate high since handover”, *Boston Globe*, 19/7 2004.

har genskjutit så gott som alla USA:s planer. Det är en sensation. En genuint inhemsk gerillarörelse som inte har något stöd från en utländsk stat, inga avskilda tillflyktsorter långt ut på landsbygden, ingen finansiell hjälp utifrån av betydande storlek, men *hela den hegemoniska formationen enad mot sig*, har på egen hand korsat eller omintetgjort det som USA hade i beredskap för Irak²⁴

Först och främst gäller det oljan.

Mannaa al-Ubaidi's förklaringar till hindren för återupptagen export från Iraks norra oljebolag avbryts av att det knackar på dörren. En amerikansk soldat sticker in huvudet på chefens nymålade kontor, som blev illa åtgånget i plundringen efter kriget. 'Ursäkta mig, sir, jag har kommit för produktionsrapporterna. Inga dåliga nyheter, hoppas jag?'²⁵

Till en början, under den korta tid när allt såg ut att gå som på räls, nådde den irakiska oljeindustrin nära de produktionsmål som ockupationsmakten hade satt upp. Sedan började attackerna. Under sommaren och framför allt hösten 2003 smög sig den irakiska motståndshydran fram till de pipelines som genomkorsar landet och explosionerna hördes i ett. Pumpstationer besköts, elledningar klipptes av.²⁶

Panik.

Skydd mot oljesabotage blev ockupationsmaktens högsta prioritet. *Mer än hälften* av ståthållare Paul Bremers budget avsattes för ändamålet; en särskild styrka vid namn Task Force Shield med inte mindre än 14 000 soldater och säkerhetsmän sändes ut för att patrullera Iraks pipelines, krypskytteteam bevakade långa sträckor från specialanpassade Black Hawk-helikoptrar och sköt alla misstänkta sabotörer inom en och en halv mils håll. Ingenting hjälpte.²⁷

En nedslagen oljebolagschef slog ut med händerna:

Våra säkerhetsarrangemang fungerar inte, de sätter inte stopp för sabotaget. Det här landets pipelines förblir mycket sårbara, och attackerna mot dem rapporteras helt enkelt inte.²⁸

Bakom skenet från självmordsbombningar i Bagdad och andra städer var Iraks pipelinesystem det största slagfältet i ockupationens fortsättningskrig.

Särskilt stod striden om den 300 mil långa pipeline som före attackerna ledde 40 procent av Iraks oljeexport från Kirkuk över till den turkiska hamnen Ceyhan. Gång på gång sprang rören läck. En riktigt dålig — eller bra — dag kunde fyra olika sabotageattacker slå upp hål som måste lappas igen; under hösten 2003 var pipeline i praktiken obrukbar. Därmed *upphävde det irakiska motståndet USA:s suveränitet över de norra oljefälten* och reste sin egen sköld mot ett ohämmat utnyttjande av tillgångarna.²⁹

Från norr till söder: sommaren 2004 inledde motståndet systematiska angrepp också mot den södra infrastrukturen, det andra benet i Iraks oljeindustri. Situationen blev den dittills värsta när Muqtada as-Sadrs militanta Mahdi-armes trängde ut brittiska styrkor och tog kontrollen över huvudlederna i oljehjärtat Basra. Spekulanterna kippade efter andan och höjde råoljepriset till 45 dollar, den högsta nivån sedan 1970-talets oljekris. Det irakiska motståndets egen tillkämpade suveränitet över allt större delar av landet parades med den allmänna inverkan av Hubberts kulmen — en dystopisk kombination som utlöste farhågor om att världsekonomin

²⁴ Caffentzis (2004), s 7; Watkins, s 8-9.

²⁵ Dan Murphy: "Sabotage still clogs Iraq's oil", *Christian Science Monitor*, 4/11 2003.

²⁶ Se t ex ibid.

²⁷ Michael T Klare: "Fighting for Oil – Still", *The Nation*, 1/4 2004; Richard Sale: "Iraqi pipeline attacks go unreported", *United Press International*, 27/4 2004.

²⁸ En anonym chef för Hess Oil citerad i Richard Sale: "Iraqi pipeline attacks go unreported", *United Press International*, 27/4 2004.

²⁹ Caffentzis (2004), s 7-8; Robert Fisk: "Oil, war and a growing sense of panic in the US", *The Independent*, 7/10 2003; Dan Murphy: "Sabotage still clogs Iraq's oil", *Christian Science Monitor*, 4/11 2003.

var på väg mot djup kris.³⁰

När invasionen fyllde ett år producerades och exporterades sålunda *mindre* irakisk olja än när den började.³¹ En venezuelansk oljeexpert karaktäriserade därmed ockupationens första år som

ett fiasko för en gigantisk investering. (...) USA vann en militär seger men led ett politiskt nederlag, för alla tecken indikerar att vi varken kommer att ha gott om olja eller låga priser inom den närmsta tiden — särskilt inte i Irak.³²

I *New York Times* rann svetten ur pannan på den borgerlige ekonomen Paul Krugman:

International Energy Agency uppskattar världens outnyttjade oljeproduktions-kapacitet till omkring 2,5 miljarder fat om dagen, nästan allt i Persiska viken. Organisationen förutsäger också att den globala efterfrågan på olja år 2004 kommer att vara i genomsnitt 2 miljarder fat större per dag än 2003. Föreställ er nu var som händer om det sker fler framgångsrika upprorsattacker mot irakiska pipelines eller, gud förbjude, om Saudiarabien drabbas av instabilitet.³³

Borgarklassens ångest. När det irakiska motståndet saboterar pipelines sätter det kniven i kapitalackumulationens pulsåder.

Det ger USA tungt vägande skäl — tyngre går knappast att tänka sig — att satsa ännu mer på säkerhet och förlänga den militära ockupationen av Irak. Men efter ett år av ockupation såg det alltså ut som att motståndet skulle gå segrande ur striden, och det gällde även ett annat område där ockupationsmakten från början hade varit måttlöst självsäker. Det gällde den totala liberaliseringen av den irakiska ekonomin.

Tre månader efter order 39 kunde *Washington Post* meddela: ”attacker tvingar fram reträtt från vittomfattande planer för Irak”.³⁴

Motståndet rev order 39 i bitar. I stället verkställde det Fjärde Genève-konventionens förordningar om vad en ockupationsmakt får göra med ett ockuperat lands ekonomi.³⁵ Under hösten 2003 avskrevs i tysthet all vidare privatisering av statliga företag. Ockupationsmaktens skräck för vad som skulle hända om tiotusentals fler sades upp från sina arbeten i de statsägda företagen och vart de skulle ta vägen med sin vrede förhöjdes av attacker som riktades direkt mot privatiseringspolitiken. *Washington Post* exemplifierade med det statliga företaget för tillverkning av matolja:

Efter att ha vägrat att återanställa dussintals arbetare som hade sagts upp före kriget sköts Aziz, direktören för matoljeföretaget, ner på vägen till sitt arbete. Mordet sände en våg av panik genom industriministeriet. Plötsligt ville ingen längre tala om privatisering. Ställd inför växande motsträvighet bland tjänstemännen i ministeriet och styrande rådet slutade Bremer och hans rådgivare att förespråka en snabb utförsäljning av statliga bolag. 'Det bara försvann från dagordningen, sade en tjänsteman på ockupationsmyndigheten. 'Det var för riskabelt.'³⁶

Ockupationsmakten övergav också tanken på att avskaffa den månatliga utdelningen av mjöl, olivolja, bönor och andra stapelvaror till alla irakiska familjer. Men än mer slående: *planen på*

³⁰ *Forbes*: ”Oil climbs on fears of more attacks on Iraq exports”, 26/4 2004; Isambard Wilkinson: ”British troops hunt night oil raiders who are bleeding Iraq”, *Telegraph*, 13/7 2004; Larry Elliot: ”Iraq sabotage fear deepens oil crisis”, *The Guardian*, 10/8 2004; Donald Macintyre: ”Iraq on a knife-edge”, *The Independent*, 10/8 2004, Tom Abate: ”Oil prices hit record high – slowing of economy feared”, *SFGate*, 10/8 2004.

³¹ Humberto Marquez: ”Another Oily Setback for Washington”, Inter Press Service, 27/4 2004.

³² Francisco Mieres, professor på Central University i Venezuela, citerad i *ibid*.

³³ Paul Krugman: ”A Crude Chock”, *New York Times*, 14/5 2004.

³⁴ Rajiv Chandrasekaran: ”Attacks Force Retreat From Wide-Ranging Plans for Iraq”, *Washington Post*, 28/12 2003.

³⁵ Om de lagliga aspekterna av privatiseringspolitiken, se Daphne Eviatar: ”Free-Market Iraq? Not So Fast”, *New York Times*, 10/1 2004.

³⁶ Rajiv Chandrasekaran: ”Attacks Force Retreat From Wide-Ranging Plans for Iraq”, *Washington Post*, 28/12 2003.

en privatisering av det irakiska oljeministeriet ajournerades. Ingen vara var så helig för den nationalism som flammade över Irak som oljan; motståndet mot privatisering och utförsäljning gick ända in i oljeministeriets bevarade byråkrati.

USA fick — tills vidare — nöja sig med att reorganisera Iraqi National Oil Company. Det hade upplösts i oljeministeriet av Saddam Hussein, men återupplivades på våren 2004 som ett näst bästa-alternativ: ”ett statligt oljebolag kan tillåta betydande utländsk investering i industrin”, som ockupationsmaktens oljeförvaltare uttryckte det.³⁷

Utländska företag tänkte efter mer än två gånger innan de investerade i landets ”återuppbyggnad”.³⁸ Allt som luktade upplåtelse till israeliska intressen var allmänt förhatligt; att någon som helst irakisk regering skulle börja med att erkänna staten Israel eller godkänna en pipeline till Haifa framstod som fullkomligt verklighetsfrånvänt.

Men kanske mest anmärkningsvärt av allt: det irakiska motståndet blåste upp ett hål i USA:s rymdskepp. Motståndets framgångar, dess förmåga att skadeskjuta *självaste den amerikanska armén* och binda dess resurser till ett enda land — när det var USA som skulle binda Irak — satte allting i fråga.³⁹ Räcker USA till? Skulle USA klara av en omfattande ockupation av ytterligare ett land som sliter sig? Är hoten om fler interventioner trovärdiga, när USA kämpar med att få sina militära resurser att räcka till för bara Irak?

Detta illa utrustade men omåttligt populära motstånd lyckades med något som borde ha varit omöjligt. USA:s militära övermakt vändes om till vanmakt. Mot det irakiska motståndet hade USA inga verksamma vapen. Plötsligt framstod därmed landets ställning som världens dominant och globaliseringens väktare som pinsamt ihålig: att en gerillarörelse vars enda egentliga tillgång var folkligt stöd kunde åstadkomma detta...

Jämför med hur världen sannolikt skulle ha sett ut utan något väpnat irakiskt motstånd. USA skulle ha sträckt på sig till himlen av högfärdighet, ockupationer är framtiden, vem tar vi nu?, den västerländska antikrigsrörelsen skulle ha motbevisats, all olja skulle ha hamnat i händerna på det globala kapitalet och Irak skulle ha förvandlats till ett nyliberalt paradis/helvete, den sionistiska staten skulle ha utsträckt sitt inflytande i regionen samtidigt som palestinierna och de arabiska massorna skulle ha slocknat i skam och än djupare resignation, ackumulationens välde skulle ha varit absolut, världen en värld av ting, men:

Den mänskliga faktorn anmälde sig. Ingen hade räknat med den. Den har drivit fram en grymmare ockupation, höjt insatserna och framkallat större truppenärvaro i Irak — till vissa intressens glädje — men *motståndet lever*.

När ackumulationen tippas över till det utomekonomiska för att komma bort från sina egna motsättningar hamnar den i en ny. Ockupation är en av de mest omedelbart förnedrande former för samhällelig makt som existerar. Den provocerar fram ett särskilt brinnande motstånd, vilket betyder att ackumulationen som ockupationsmakt ställs mot massor av människor, mot massor av människor som skapar sig själva genom sitt motstånd, som är beredda att dö för att vinna frihet från ockupation, som finns överallt och har tillgång till enkla vapen och det räcker. Styrkeförhållandena vrids om. De vrids om, till något så ovanligt som centrum och kapitalets nackdel.

³⁷ Robert McKee citerad från Reuters i Caffentzis (2004), s 9. De angloamerikanska oljebolagen hade satt ut sina skyltar runt de viktigaste oljekällorna, men ett år in på ockupationen hade det väpnade motståndet pepprat alla kalkyler med frågetecken. Se t ex Terry Macalister: ”Shell hopes Iraq can help to plug oil leak”, *The Guardian*, 4/5 2004.

³⁸ Se t ex Alex Berenson & Edmund L. Andrews: ”Commerce Chief Says Iraq Violence Should Not Discourage Investors”, *New York Times*, 16/10 2003; Alan Frame: ”Iraq Contractors Spending More on Security”, *Yahoo News*, 25/4 2004.

³⁹ Caffentzis (2004), s 10.

När kapitalet tar till vapen befinner det sig plötsligt i en strid som det mycket väl kan förlora.

Till kritiken av islamismen

Irak har illustrerat vilka underverk av effektivt motstånd som kan komma *utifrån*, från de länder i periferin som blir offer för avancerat våld. Men motstånd bedrivs inte bara där. Det bedrivs också inne i centrum, men *utanför* de härskande klasserna — detta motstånd genomförde sin mest iögonenfallande parad den 15 februari 2003. Utvecklingen sedan dess, med antikrigsrörelsens nederlag och den irakiska kampens frammarsch, visar att motståndskrakterna inne i centrum behöver dem i periferin. De måste hitta ett sätt att knyta an till de människor som väcks av att imperialismen störtar in i sovrummet mitt i natten, äter frukost till ljudet av helikoptrar och när solen går ner planerar ett oljesabotage.

I vår tid av bedövande övermakt för kapitalets krafter — så bedövande att den sällan hörs och uppmärksammas — har de som är intresserade av motstånd inte råd att avvisa sådana motkrafter.

En lärdom inför framtida kraftmätningar med imperialismen lyder således: *ta kontakt med motståndet i det land som utsätts*. Eftersom imperialism för närvarande till stor del handlar om Mellanöstern, och eftersom Mellanöstern redan glöder av motstånd mot imperialism, gäller det inte minst att *ta kontakt med motståndet i Mellanöstern*.

Men här inställer sig ett känt problem.

De är ju islamister.

Motståndet i Mellanöstern besjålas till stor del av islam. De som planerar ett oljesabotage i Irak, rekryterar volontärer i Libanon eller organiserar en solidaritetsdemonstration i Egypten har sannolikt Allah och *umma* i tankarna snarare än den proletära internationalismen. Hur ska den västerländska vänstern förhålla sig till detta faktum?

I *Thinking Past Terror — Islamism and Critical Theory on the Left* ger den amerikanska marxisten och kulturteoretikern Susan Buck-Morss ett enkelt förslag: *gläd er åt islamismen. Bejaka den — se den som en självklar del av en global vänster!* De islamister som gör motstånd i Mellanöstern är den västerländska vänsterns naturliga partner i en strategisk allians, inte för att de är fiendens fiende — utan för att de, väsentligen, har samma analys och mål.⁴⁰

”Koranens verkliga élan”, citerar Susan Buck-Morss en islamistisk tänkare, ”är dess betoning på socioekonomisk rättvisa och grundläggande mänsklig jämlikhet.”⁴¹

För Buck-Morss går behovet av en allians bortom det dagsaktuella motståndet mot imperialism. I islamismen har den västerländska vänstern och globaliseringsrörelsen sin okända tvillingssystem, full av skarpsinnig kritik mot den kapitalistiska modernitetens avigsidor, med väldiga människomassor bakom sina baner. Den är en mäktig kraft

i kampen mot USA:s odemokratiska framtvängande av en ny världsordning och mot det ekonomiska och ekologiska våld som springer ur nyliberalismen, vars ortodoxier vidgar klyftorna mellan rika och fattiga. (...) Islamismen har blivit en plats inom det civila samhället för sociala rörelser som kämpar på de mest skiftande sätt för att komma till rätta med ojämlikheterna i den moderna världen, så som den har utvecklats under västerlandets dominans.⁴²

Tanken på en så innerlig enhet mellan vänstern och islamismen stöter emellertid emot en invändning som sitter i magreflexerna hos de flesta inom vänstern. *Kvinnosynen*. Men för

⁴⁰ Se Buck-Morss, t ex s 99, 101.

⁴¹ Fazlur Rahman citerad i *ibid.*, s 11. Särskilt fäster sig Buck-Morss vid potentialerna i den islamiska ekonomin, som med sitt ränteförbud representerar en Tobin tax goes religion. Se s 11, 50. Intressant nog tycks Rosa Luxemburg ha haft en liknande syn på islam som motståndsbastion mot den fria kapitalackumulationen. Se Luxemburg (2003), s 358.

⁴² Buck-Morss, s 49-50.

Susan Buck-Morss sår den invändningen bara onödig split:

Ingenting, intalas vi av den hegemoniska västerländska diskursen, skiljer 'oss' så mycket från 'dem' som kvinnors bristande frihet i islamistiska samhällen. Men det ska noteras att islamistiska regimer långt ifrån att tysta kvinnors makt i stället framhäver den. Genom stränga och våldsamma restriktioner erkänner de att vad kvinnor gör är avgörande för den politiska och sociala ordningen.⁴³

Det är ett mer än lovligt sofistiskt argument. Med samma logik kunde man hävda att nazisterna inte tystade judarnas makt utan framhävde den, eftersom de var ensamma om stränga och våldsamma restriktioner för judar. Sanningen är snarare att *ingen som förespråkar en strategisk allians med islamismen ännu har presenterat något rimligt svar*. Hur ska en vänster vars högsta värde är jämlikhet kunna skriva program tillsammans med rörelser som vill ha slöjtvång, straff för äktenskapsbrott, abortförbud, en tredjedels arvsrätt för kvinnor?

Vissa av de som slåss mot imperialismen i Mellanöstern har de facto sådana ideal.

Den metod vi arbetat med i den här boken leder fram till en helt annan analys av islamismen som motståndskraft i Mellanöstern, i detta sammanhang enklast definierad som *kamp mot imperialismen formulerad i islamiska termer*.

Antag att en man bryter sig in i en annan mans lägenhet. Han har kommit för att stjäla alla tillhörigheter av värde. Lägenhetsinnehavaren springer in i köket, tar fram en stor målarpensel, viftar mot den objudne och skriker: ”nej, du ska inte få måla mina tapeter, de ska vara gröna, ge dig av härifrån!” *Men det är ju inte för att måla tapeterna som tjuven har trängt sig in*. Nu är det förvisso möjligt att lägenhetsinnehavaren kan resa effektivt motstånd även med denna tro; kanske skvätter han ner tjuven med så mycket grön färg att hans ögon klibbar igen och han drar sig tillbaka. Men om det är *en stark drivkraft som får den främmande mannen att begå inbrott* — låt oss anta att han behöver pengar till knark — är risken stor att han snart återkommer, att han smyger in i lägenheten på något annat sätt, eller att han bryter sig in hos någon granne.

Med all respekt för Koranen: den har inte många verser att recitera om formerna för eller orsakerna till imperialismens angrepp på Mellanöstern. Och nej, västvärlden har inte kommit därför att den är fiende till islam. Fientligheten mot islam är en ideologisk överbyggnad, en legitimerande konstruktion ovanpå intressen som inte har någonting med metafysik att göra, men desto mer med hur samhället organiserar sin produktion av varor.

Motstånd som det i Irak är, implicerar denna analys, *objektivt antikapitalistiskt*. Det är riktat mot intressen som är djupt förankrade i kapitalackumulationen — och det oavsett vad motståndskraftiga själva, eller för den delen soldaterna och säkerhetsvakterna, tror. Men exempelvis torde få av de irakier som attackerar pipelines ha mer än en vag föreställning om oljans roll i den kapitalistiska ekonomin. Är de islamister är det rent av troligt att de uppfattar oljestölden i religiösa ordalag. En mer ingående islamistisk analys av imperialismens funktioner och motiv låter än så länge vänta på sig, och frågan är om den över huvud taget är möjlig med något annat än en sekulär metod.

Islamismen som motståndskraft i Mellanöstern förefaller därmed — för att använda uttryck som kan vara riskabla — representera en *vindögd* eller *förvriden subjektivitet*. Objektivt träffar den kapitalismen, men subjektivt skjuter den långt vid sidan om.

Det får också konsekvenser för dess effektivitet.

Under 1970-talets kamp mot USA-imperialismen i Indokina upprätthöll motståndet i centrum nära förbindelser med det i periferin, främst i gestalt av FNL. Vietnamrörelsen i USA och Västeuropa hade utbyten med FNL; skickade representanter, förde ut FNL:s paroller, spred kommunikéer och kunde till och med samla in pengar till vapen. Motståndet i de avancerade

⁴³ Ibid., s 12. Jfr försvaret för burkan på s 47-48.

kapitalistländerna spelade som *FNL:s politiska kolonn inne på fiendens territorium* en betydande roll i att tvinga USA ut ur Vietnam. Liknande förbindelser har utvecklats i många andra situationer av kamp mot imperialism: i den antikoloniala kampen före och efter andra världskriget, i södra Afrika på 1970-talet och i Centralamerika på 1980-talet, för att bara nämna några.

I dag framstår tanken på en motsvarande allians mellan motståndskrafter i väst och Mellanösterns islamistiska rörelser som patetisk. Få skulle ens ta den på allvar, medan de som verkligen vill ta den på allvar — som Susan Buck-Morss — å andra sidan hamnar i svåra motsägelser och på det mest tillgjorda sätt slätar över problemen med islamismen. Det finns flera skäl till att motståndet i centrum och det i Mellanöstern inte talar med varandra. Ett av skälen är att islamisterna är just islamister, vilket innebär att de klär sin kamp mot imperialismen i en dräkt som visserligen är internationalistisk — den muslimska gemenskapen sträcker sig över nationsgränser — men som per definition *exkluderar kollektiv som inte är av muslimsk konfession*.

Utanför den muslimska världen är det inte många som förstår och kan ta till sig de paroller och krav som islamistiska motståndsrörelser reser. Vem bryr sig om att Najaf är en helig plats? Gerillanamn som Muhammeds armé eller Allahu Akbar-brigaderna, två grupper som opererar i Fallujah, finner ingen resonans hos en svensk sjuksköterska eller en amerikansk hamnarbetare. Själva tanken framstår som — patetisk.

Ändå var relationer av det slaget en realitet för bara några decennier sedan.

De motståndskrafter i Mellanöstern som begränsar sig till islamiska auditorier *gör sig av med möjligheten till en västerländsk femtekolonn*. Som experiment kan man leka med tanken att motståndskraftiga i Fallujah startade radikala omfördelningar av egendom i den befriade staden, inrättade råd på fabrikerna eller tog initiativ till kommunala institutioner för direkt demokrati. De skulle då tala med ord som nådde över alla hav och identiteter och slog ner rakt i människors vardag. Återigen låter det som en patetisk fantasi, men om den vore verklighet skulle chansen att Fallujah lockade till aktiv solidaritet vara betydligt större än i dag, när vissa uppgifter talar om att det första motståndsmännen gjorde efter segern var att förbjuda barberare att raka av skägg.⁴⁴

Motståndet i centrum har helt enkelt svårt att se ett syskon i Mellanöstern att identifiera sig med.⁴⁵

Därtill kommer frågan om kvinnosynen, som dessvärre är reell; det är också ett faktum — från Palestina till Saudiarabien — att islamistiska rörelser bara i yttersta nödfall accepterar kvinnors deltagande i kampen mot imperialism. Men ett motstånd mot imperialismen utan kvinnor är per definition halvt. *Det halverar sin egen kraft*.

För all styrka som Mellanösterns islamister får av sin tro, och hur mycket den än tänder dem till en motståndskamp som är mer stridbar än kanske någon annanstans i världen, så har den allvarliga inbyggda begränsningar som försämrar styrkeförhållandena. Med Göran Greiders ord:

den fattiga världens slöa och korrupta överklass,
imamer och biskopar, Jihad och McWorld
samt allehanda konspirationsteoretiker till höger och vänster
allt detta är ju fruktansvärt och vittnar om hur oförlösta
världens fattiga är, hur arroganta de rika är,
hur omöjligt mitt västerländska liv är.
Att den stora omvälvningen är nödvändig

⁴⁴ Hamza Hendawi: "Fundamentalist city state emerges in Fallujah", *The Scotsman*, 28/5 2004.

⁴⁵ Jfr Caffentzis (2004), s 16.

men orealiserbar gör inte bara
 mig som ofta tänker på detta förlamad:
 Förlamningen finns hos allt levande,
 också i själva biosfären, orsakande översvämningar,
 en långsam temperaturhöjning;
 Pascals dödsbringande lilla sten påverkar hela havet.⁴⁶

Islams spända lina

Det är lätt att säga att islamisterna borde vara socialister i stället, att de borde tala socialismen som det enda sant universella motståndsspråket, att de borde *göra den stora omvälvningen* aningen mer realiserbar genom att överlåta sin kraft till den — men det är att göra det alltför lätt för sig. Socialismen har tystnat i de flesta delar av världen. Att motståndet i Mellanöstern oftare formuleras genom islam är bara ett i mängden av symptom. Om islamismen är en del av den globala förlamning som följer av att det socialistiska projektet har förstummats, så *beror* inte själva förlamningen på islamismen: den föregår islamismen och har i många lägen gjort det rationellt för människor att i stället uttrycka sitt motstånd genom islam.

Det liknar ett moment 22. Socialismen skulle ha en annan aktualitet i världen om den laddades med de massor som i dag har valt islamismen, men Mellanösterns massor skulle ha skäl att övergå till socialismen först när den får större aktualitet.

Hur ta sig ur det dödläget?

Som bekant har det socialistiska projektet, i sina olika skepnader, gjort sig skyldig till ett antal misstag och misslyckanden som i många ögon har fråntagit det rätten att tala. Till det kommer en historia som är specifik för Mellanöstern. Socialismen har gjort sig extra omöjlig just där; sedan länge är den särskilt främmande för människor med muslimsk tro.

Här sitter en historisk knut som har förhindrat de socialistiska idéerna från att förankras i denna del av världen.

Åren före första världskriget framträdde en ljudlig befrielseörelse i Mellanöstern, i länder som Egypten, Syrien, Palestina och Iran, med krav på nationellt oberoende för de förtryckta folken. Islamismen — eller ”panislamismen” som den på den tiden kallades — var en betydande strömning i denna nationalism: den har en historia som autentisk motståndskraft mot europeiska inkräktare. Redan på 1880-talet ledde Jamal al-Din al-Afghani motståndet i Egypten genom att ösa ur islam som källa till nationell stolthet.⁴⁷

Med ryska revolutionen 1917 uppenbarade sig emellertid ett nytt alternativ. Var i stället *socialismen* den närmaste vägen till frihet från utländskt förtryck?

Det tidiga 1900-talets befrielseörelser i Mellanöstern hade avläggare i de centralasiatiska nationerna, som hade lidit svårt under tsarens kolonisering och storryska kvävning av all muslimsk kultur. Vad som nu hände med dem skulle bli avgörande för socialismens rykte i Mellanöstern. Det började bra; efter mindre än två månader vid makten sände bolsjevikregeringen en ”appell till muslimerna i Ryssland och Orienten”:

Hädanefter förklaras era trosföreställningar och sedvanor, era nationella och kulturella institutioner, fria och okränkbara! Bygg ert nationella liv fritt och utan hinder. Det är er rättighet.⁴⁸

Inte många månader senare var den appellen en död bokstav, ett vackert minne av Lenins principer om nationellt självbestämmande från tiden före diktaturen. De omkring tjugo miljoner muslimerna i Centralasien fick inom ett par år kännbara erfarenheter av hur

⁴⁶ Greider (2004), s 94.

⁴⁷ Se t ex Hodgkins, s 114.

⁴⁸ Citerad i Claudín, s 342.

bolsjevikerna i praktiken förhöll sig till muslimska kolonier.⁴⁹

I Turkestan, där tsaren byggt bosättningar av samma typ som fransmännen i Algeriet och sionisterna i Palestina, antog den ryska härskareliten den lära som nu satt vid makten i Moskva och började omedelbart att prygla de infödda muslimerna med dess bud: kolonialväldet skiftade smidigt över till revolutionär socialism. En rörelse av inhemska turkestanska kommunister opponerade sig. De lade i stället fram kravet på en verkligt oberoende Sovjetrepublik i Turkestan, som skulle infria Lenins löfte om självbestämmande och kombinera det socialistiska samhällsuppbygget *med respekt för den muslimska kulturen*. En sådan republik skulle ”bidra till att stimulera och ge vägledning åt kampen för nationell och social frigörelse bland Asiens och Afrikas 250 miljoner muselmaner”.⁵⁰

Partiledningen i Moskva svarade med att rensa ut de turkestanska kommunisterna. De ersattes systematiskt med pålitliga ”proletärer”, det vill säga ryssar; all utövning av islam sattes under den ombildade säkerhetstjänstens vakande öga.

Samma öde mötte de andra muslimska folken i Centralasien. När bolsjevikpartiet väl satt vid makten ansåg det sig inte kunna släppa dem i frihet, ty i regionen fanns råvaror som var livsnödvändiga för krigsmaskinen och industrialiseringen — viktigast av dem olja. Samtidigt fördömde Komintern brutalt panislamismen som en reaktionär strömning.

Vart representanter från Mellanösterns nationella befrielseströrelser än sökte sig för att komma i dialog med den socialistiska rörelsen fick de samma svar: hånfullt stängda dörrar.

Sålunda reste egyptiern Muhammed Farid till en socialistisk fredskonferens i Stockholm år 1917 för att presentera ”sanningen om den egyptiska frågan” och få stöd för kravet på ”fullständigt oberoende för egyptierna”, men de svenska socialdemokraterna lyssnade med högdraget ointresse. I konferensens slutresolution sades inte ett ord om kraven på självbestämmande för Mellanösterns nationer — däremot för det lilla kristna Irland — och Muhammed Farid uttryckte efteråt sin ”totala besvikelse”.⁵¹

Vilken annan slutsats kunde de dra? *Socialismen är inte mindre imperialistisk än kapitalismen, den behandlar oss på samma nedlåtande sätt, koloniserar våra broderfolk, ringaktar och förföljer islam.*

Kominterns kanske mest initierade historiker, Fernand Claudín, skriver:

Det är ingen tillfällighet att Kominterns mest svidande nederlag på ”den koloniala fronten” inträffade bland de muslimska folken i Mellanöstern, vilka hade de flesta banden till de muslimska minoriteterna i sovjetstaten. De borgerliga nationalisterna, som stod i ledningen för de nationella befrielseströrelserna i Turkiet, Persien, Syrien, Egypten och andra länder i detta område, kunde mycket effektivt utnyttja motsättningen mellan Kominterns programmatiska ståndpunkter och det faktum att de muslimska folk som befriats från den tsaristiska kolonialismen genom Oktoberrevolutionen inte kunde upprätta en egen nationell stat.⁵²

Till detta kom en eurocentrism och misstänksamhet mot islam som varken Komintern eller någon annan del av den socialistiska rörelsen lyckats frigöra sig ifrån. Än värre blev det av att de kommunistiska partier som trots allt etablerats i Mellanöstern år 1948, mitt under pågående etnisk rensning av Palestina, på Stalins order erkände staten Israel. Det var för de flesta araber en oförlåtlig handling, som islamister och panarabister aldrig missade ett tillfälle att påminna om.⁵³

⁴⁹ Skildringen följer *ibid.*, s 338-344.

⁵⁰ *Ibid.*, s 343.

⁵¹ Grass, s 114-116.

⁵² Claudín, s 344.

⁵³ Ali (2003), s 75-76. Under andra världskriget hade kommunistpartierna gjort bort sig genom att lägga ned allt motstånd mot de brittiska och franska ockupanterna i enlighet med Stalins order, för att under 1950- och 1960-

Socialism? *Det är något ryskt, europeiskt, ateistiskt.* Så löd den allmänna dom som inte bara drabbade de Sovjettrogna kommunisterna, utan så gott som alla socialistiska rörelser i Mellanöstern; den häftar vid dem än i dag. Islamisterna, däremot, kan trovärdigt hävda att *det är vi som representerar det autentiska motståndet*, utan lojalitet till någon främmande makt, utan dolda intentioner om att ta ifrån människor deras religion.

Denna historiska knut måste lösas upp om motståndskrafterna i Mellanöstern och de i centrum ska hitta varandra.

Det innebär, för det första, ett erkännande av islam. En vänster som tänker sig ett Mellanöstern där islam inte har någon som helst roll, varken som religion eller kulturarv; där islam fasas ut till förmån för en sekularisering och försvinner från människors hem och tankar, där socialism i slutändan betyder att människor *upphör att vara muslimer* — en sådan vänster gör sig återigen omöjlig.⁵⁴ För det andra måste kritik av islamismen utgå från en vetskap om vänsterns historia av arrogans. Ingen kommer att lyssna till den om den levereras från den position av högmod som muslimer vant sig vid; kritiken av islamismens kvinnosyn eller icke-analys av imperialismen förutsätter en *ödmjukhet gentemot det islamiska arvet*.

Det är förvisso ingen enkel balansgång.

För det tredje — och dagspolitiskt viktigast — behöver vänstern i de avancerade kapitalist-länderna en djupare insikt om att islamofobin, tillsammans med antiarabismen, för närvarande utgör imperialismens främsta överbyggnad. Islamofobin legitimerar det allmänna anloppet mot Mellanöstern. Med denna insikt kan vänstern närma sig massorna i och från regionen.

Konkret betyder det att *ta upp den ideologiska kampen mot islamofobin* genom att försvara muslimers rätt att som alla människor utöva sin religion. En vänster som vill ett globalt motstånd mot imperialismen kan inte sväva på målet om slöjförbud eller bygglov till moskéer, se på när högerextremister attackerar muslimska institutioner, acceptera att muslimer som grupp svartmålas som antisemiter eller sitta tyst när förtälet av islam sköljer genom massmedia och vardagliga samtal. En sådan vänster förverkar än en gång sina möjligheter till förankring i muslimska kollektiv, medan islamisterna får ännu fler argument: *se, de är som alla européer, de vill också förbjuda slöjor, de är inte mindre fördomsfulla...*

Klyftan mellan motståndet i Mellanöstern och det i centrum skulle kunna fyllas om muslimer med böjelse för islamism i stället rörde sig mot en mer sekulär samhällsanalys och om vänstern samtidigt visade uppriktig tolerans för religionen islam.

I vissa partier av *Thinking Past Terror* talar Susan Buck-Morss om behovet av en ”radikalt öppen kommunikation” mellan parterna — och kanske är det just det som behövs.⁵⁵ Inte en strategisk allians, inte heller ett blankt avvisande, utan en radikalt öppen kommunikation.

Också våra fackelbärare

Det som framför allt ger islamisterna hög status hos de missnöjda i Irak, Palestina eller Saudiarabien är deras dödsföraktande militans. De räds inte den starkaste övermakt; under stridsropet *allah u akbar* kastar de sig fram mot en militärbas, spränger en pansarvagn med insmugglade RPG:s eller tar sig in i ointagliga förläggningar för amerikanska legoföretag. Sådant väcker gensvar. Det hörs tydligare ju längre ner i samhällsskikten man lyssnar.

talets strider mot europeiska och amerikanska imperialister konsekvent sätta lydnaden inför Sovjetunionens för tillfället rådande utrikespolitik framför de arabiska massornas frihetslängtan. De principfasta motståndarna till västerländsk kontroll samlades i stället i rörelser som Baathpartiet. Se ibid. Det irakiska kommunistpartiets haveristiska politik i dag har alltså en lång tradition att falla tillbaka på. Som i alla kommunistpartier har det dock funnits splittringar, och en utbrytargrupp som äcklades av deltagandet i ”styrande rådet” finns nu någonstans ute på det irakiska slagfältet.

⁵⁴ Jfr Roy, s 128.

⁵⁵ Buck-Morss, t ex s 6.

En sekulär vänster i Mellanöstern som vill utmana islamisterna och presentera sig som ett alternativ måste följaktligen vara *minst lika dödsföraktande och militant*. Att sätta sig i en amerikansk marionettregering, som det irakiska kommunistpartiet har gjort, är det säkraste sättet att fjärma sig ännu längre från gatornas stämningar och fullständigt haverera som politisk kraft. Att, som de irakiska arbetarkommunisterna, utmåla kampen mot islam som huvuduppgiften och ställa sig vid sidan om det väpnade motståndet i en pose av självgod sekularism är lika politiskt katastrofalt.

Så länge det är islamisterna som står för det motstånd som svider på imperialismen har vänstern i Mellanöstern inte en chans.

Om Muqtada as-Sadr hade varit socialist hade det politiska läget i Irak sett annorlunda ut, men landets främsta socialister satt i USA:s regering.

Huvuduppgiften i ett ockuperat land är alltid att driva ut ockupationsmakten. Det är A, punkt 1.), premissen för varje fortsatt förändring. Det vet ofta islamisterna. I 1980- och 1990-talets Libanon var det Hizbollah som år efter år sköt den israeliska ockupationsmakten framför sig, tills den till slut vände om, lade benen på ryggen och rusade tillbaka över gränsen. Befrielsen av södra Libanon våren år 2000 var ett oerhört framsteg för människorna där; det kan ingen kan ta ifrån Hizbollah. Rörelsen har dessutom förvaltat segern imponerande väl, utan att införa iransk sharia-fascism men väl med respekt för minoriteter, heltäckande program för social omsorg och större betoning på demokratiskt deltagande i det libanesiska parlamentet.⁵⁶

När det är islamister som på så sätt *faktiskt åstadkommer befrielse från ockupation* har vänstern inte mycket annat val än att buga.

Det skulle den troligen också ha gjort, om Hizbollahs befrielseteologi hade varit kristen i stället för muslimsk.⁵⁷

Ockupation är demokratins själva antites. Amerikansk styrning av länder i Mellanöstern eller någon annanstans på jorden, genom direkt övervåld eller fjärrkontroll, är följaktligen ett primärt hinder för demokrati: USA styr definitionsmässigt med sina egna och den globala ackumulationens intressen för ögonen. Människor i ett land kan endast få sin egen demokratiska vilja igenom *om de får styra sig själva*, och finns där imperialism kommer det i första rummet att besegra den. Det är öppningen, luften, vyn ut mot en annan ordning.

Ur ett arabiskt perspektiv är detta så gott som självklarheter. Inför USA:s ”överlämnande” av ”suveräniteten” till Iyad Allawis marionettregering drog den irakiska författaren Haifa Zangana paralleller till 1920-talet och skrev:

Tre stora händelser har format vår nationella identitet. 1920 års revolution, 1958 års kupp som av de flesta irakier betraktas som en revolution som till sist uppnådde verklig självständighet för Irak — och den palestinska frågan. I hjärtat av alla tre ligger kampen mot ockupation. Ockupation har alltid upplevts som ett sätt att ta ifrån oss vår identitet och vår värdighet. I det förflutna misslyckades briterne med att förstå djupet av irakiernas känslor mot både deras ockupation och Palestinafrågan. I dag, i sitt partnerskap med USA, upprepar de samma misstag.⁵⁸

En annan arabisk exilintellektuell, Oxfordforskaren och folkrättsexperten Karma Nabulsi som skrivit boken *Traditions of War — Occupation, Resistance and Law*, förde ett liknande resonemang. Hon jämförde det irakiska motståndet med polska, italienska, sydafrikanska och andra motståndsrörelser. Grunden för varje demokrati är, argumenterade hon, tron på att suveräniteten ”hör till folket”.

De unga män som försvarade flyktinglägret i Jenin på Västbanken och flyktinglägret i Rafah på

⁵⁶ Se den lysande skildringen i Reuter, s 77-115.

⁵⁷ Om Hizbollahs befrielseteologi, se Saad-Ghorayeb, s 16-33.

⁵⁸ Haifa Zangana: ”Where have I lived this lie before?”, *The Guardian*, 29/6 2004.

Gazaremsan, och som nyligen vann tillbaka de irakiska städerna Fallujah och Najaf från ockupationsmakten, är inte terrorister — eller fiender till demokratin. De är våra egna svunna fackelbärare, de medborgare som grundar folklig suveränitet och demokrati; exakt den politiska tradition som en gång befriade Europa och som vi hedrar på Dagen D.⁵⁹

Sett med arabiska ögon är sådana resonemang inte svårsmälta. De inom den västerländska vänstern som är så oantastligt sekulära att de inte kan ge sitt erkännande till motståndsrörelser som innehåller element av islamism vet däremot inte vad det vill säga att leva under ockupation.

I den motsättning som utspelar sig mellan å ena sidan Iraks, Mellanösterns och den övriga periferins massor och å andra sidan imperialismen är den mest hållbara principen *oeftergivlig solidaritet med de utsatta*.

Det gäller i synnerhet när de kämpar för sin frihet.

Den wahhabitiska terrorismen: platslös och pervers

Men så kommer terrorn och river isär allting, trasar sönder hundratals människoliv på ett ögonblick, spränger moskéer där shiamuslimer samlats till bön så att blodet täcker mattorna, förvandlar pendeltåg fullsatta med arbetare till eldhav med rök av människokroppar och *ler sitt leende*, spelar in meningslösa halshuggningar som läggs ut på nätet, bombar synagogor och kyrkor, slår till på den pakistanska landsbygden ena dagen och i någon västerländsk huvudstad nästa och *vad ska man göra med detta?*

Motståndet är den mänskliga faktorn. Det betyder att de som gör motstånd kan fela. Den kapitalistiska dynamik som leder fram till utomekonomiskt våld har låsta kugghjul som rör sig mot varandra, det är de inneboende mekanismerna som pressar ackumulationen ut mot periferin och den enskilde kapitalisten kan inte mycket göra, han är bara ett litet hack i det väldiga maskineriet av konkurrens och profit. Kapitalets skuld är kollektiv.⁶⁰ Men den som gör motstånd och därigenom *uppväcker frihetens sfär* har ett annat moraliskt ansvar. Den som skaffar sprängmedel står inte, likt en kapitalist som hotas av utslagning från konkurrenter, under tvång, utan *sätter sig upp emot tvånget och ger sig själv en valfrihet*.

Sprängmedlet kan placeras ut på flera olika platser.

Om ett motstånd går fel tillräckligt många gånger kan det till slut — i moralisk bemärkelse — hamna på andra sidan. På fiendesidan, i barbarlägret.

Det är vad som har hänt med de kringvandrande wahhabitiska terrorister som bär samlingsnamnet al-Qaida. Wahhabismen är den mest ultrareaktionära och hyperpuritanska grenen av sunnitisk islamism.⁶¹ I al-Qaidas gestalt representerar den den mest förvridna subjektiviteten, med föreställningar om korståg och judisk-kristna konspirationer som bärande ingredienser i sin världsanalys. En gång i tiden var al-Qaidas krigare rotade i kampen mot den sovjetiska ockupationen av Afghanistan, och sedan i revolten mot den saudiska monarkin, men sedan 1990-talets slut tycks de ha skurit av varje koppling till *en konkret nationell befrielsekamp* och i stället blivit en hemlös vagabond-rörelse som inte strider mot någon specifik ockupationsmakt eller imperialistisk institution, utan — just därför — kan slå till mot snart sagt vad som helst. Likt en fördömd jagar den wahhabitiska terrorismen från land till land, med inga eller mycket tunna band till reella sociala strider där den dyker upp: de människor den dödar är ting i vägen för en platslös, förblindad terror.⁶²

”Denna grupp tillhör Pentagonskolan — skolan för mord, ockupation, brott, tortyr och

⁵⁹ Karma Nabulsi: ”The struggle for sovereignty”, *The Guardian*, 23/6 2004.

⁶⁰ För en lysande utredning av fenomenet kollektiv skuld, se Tännsjö.

⁶¹ Om wahhabismen, se Ali (2002), s73-78.

⁶² Argumentationen utgår från Reuter, särskilt s 302-303.

omoraliska handlingar av samma slag som de som avslöjades i den amerikanska ockupationsmaktens fängelser”, som Hizbollah så riktigt har uttryckt det.⁶³ Den wahhabitiska terrorismen utgör därmed *ytterligare en fiende* för världens progressiva krafter att göra motstånd emot. De progressiva krafterna behöver föra ett socialt och politiskt krig mot den wahhabitiska terrorismen, hitta sina egna metoder för att bekämpa den — samtidigt som de bekämpar den imperialism som påstår sig vara ”kriget mot terrorismen”.

Inga anfallskrig, inga ockupationer, ingen underrättelseverksamhet, inga hundpatruller eller metalldetektorer kan försvaga terrorismen — det har de senaste åren gett gott om bevis på — utan bara förstärka den. Också en vaga-bondrörelse hämtar någonstans rekryter. Om al-Qaida numera har ett källflöde någonstans så är det ur det allmänna våld som öses över Mellanöstern, och i synnerhet över Palestina och Irak: vreden över detta våld söker medlemskap i wahhabitordern.⁶⁴ Den kan aldrig stoppas av repression eller säkerhetsapparat.

De progressiva krafternas svar är att *angripa grunden och bygga andra rörelser mot imperialismen*. Det är lättare sagt än gjort, men ingenting talar för att det amerikanska ”kriget mot terrorismen” kommer att nå någonvart, i den mån det över huvud taget är ett krig mot terrorismen.

När det spanska socialistpartiet vann valet efter al-Qaidas bombdåd i Madrid i mars 2004 och genast beslöt att kalla hem trupperna från Irak haglade anklagelser från de flesta andra kapitaliststater om undfallenhet mot terrorn. I själva verket var beslutet den mest offensiva framstöt som kunde tänkas.

Terrorns framtid avgörs i kampen mellan imperialismen och dess motståndare.

Men kanske behöver också de progressiva krafterna finna ut metoder för att slå direkt mot wahhabismen, vilka metoder det nu skulle vara. Till att börja med måste de skilja ut den från övrig islamism. Det finns en kvalitativ skillnad mellan de wahhabitiska terrorister och de islamister som — likt Mehdiarmén, de irakiska sunnigrupperna, Hizbollah, Hamas och Islamiska Jihad — strider lokalt för att frigöra territorium från ockupation.⁶⁵ Skillnaden kan rent av leda till våldsamma uppgörelser. I Irak har de wahhabitiska terroristerna uppenbarligen letat sig in i vissa motståndsmiljöer och *kommit och förstört* med sådana katastrofaktioner som bomberna mot shiamoskéer i Karbala och Bagdad — wahhabiter hatar shiamuslimer — mot kurdiska partihögkvarter i norra Irak, skolbussar i Basra och diverse humanitära institutioner.

De mest initierade västerländska korrespondenterna i Irak har kunnat berätta att lika allmänt som de vanliga irakiernas stöd för det egna motståndet, lika utbrett är fördömandet av de utlänningar som anställer terrorbombernas massförödelse.

Ibland kommer motsättningarna mellan konkret och abstrakt motstånd upp till ytan. Så var fallet i det befriade Fallujah, dit saudiska wahhabiter tagit sig in före det stora slaget.

Fallujahs ledare, som följer andra islamiska läror, fruktar att sauderna tillhör en al-Qaida-cell som söker en slutstrid mellan islam och Amerika i Mellanöstern. En högt uppsatt shejk sade att gruppen var 'utom kontroll' och tillade: 'Vi är oroliga för att de är en del av al-Qaida. Det betyder att vi måste tvinga ut dem och det kan bli svårt. Men detta är vårt land som vi slåss för, och vår kamp står mot amerikanerna. De har sitt eget land och sina egna idéer som vi inte delar: Fallujahs oberoende

⁶³ Efter halshuggningen av amerikanen Nick Berg. Citerade i Hussein Dakroub: ”Beheading condemned by Hamas and Hizbollah”, *The Independent*, 14/5 2004.

⁶⁴ Rahul Mahajan: ”Terrorism's Future”, *Znet*, 12/3 2004. Också den stora 11/9-kommissionen i USA vidgick att Palestina var det främsta bränslet i flygplanen, ända ner på så individuell nivå som att den man – Khalid Shaikh Mohammed – som planerade attentaten främst drevs av sin ilska över det amerikanska stödet till Israel. Terry McDermott: ”U.S. policy on Israel key motive effort”, *Los Angeles Times*, 23/7 2004; Frank James: ”Effect of Iraq war, support for Israel go unreported”, *Yahoo News*, 23/7 2004.

⁶⁵ Reuter, t ex s 302-303.

milis (...) hotar att attackera den saudiska gruppen på grund av dess ihärdiga deltagande i kidnappningar och plundring.⁶⁶

Några veckor senare kördes omkring 25 utländska wahhabiter iväg från Fallujah. Flera irakiska motståndsgrepp utfärdade proklamationer mot alQaidas celler i Irak och lovade att slå till mot dem om de inte stoppade sina attacker mot oskyldiga civila. Sprickan mellan motståndets rötter och dess löss vidgades landet över.⁶⁷

Imperialismen är definitivt oförmögen till en distinktion mellan wahhabitiska terrorister och andra islamister. Men också vissa inom vänstern som vill framställa sig som absolut solidarisks med det irakiska motståndet har avstått från en differentiering: *låt irakierna göra motstånd som de själva vill*. Men wahhabismen kommer inte från Irak! Den är en svävande terrorande som vilar under en förbannelse.

Uppgiften är att finna den formel som häver förbannelsen och låter terror-anden komma till ro.

Slutnot om islamismen

Så: islamismen är ett komplicerat och mångfacetterat problem för den vänster som vill motstånd mot dagens imperialism. Den är ömsom ett bristfenomen, en skelögd subjektivitet, en kvinnoföraktande och exkluderande identitetspolitik, ömsom en objektivt slagkraftig kamp, en nödvändig samtalspartner, ett intyg på vänsterns egen blekhet och den sovjetiska kommunismens skuld; ömsom hjälte, ömsom perversion.

Det enda verkligt säkra är att vänstern behöver studera den närmare.

Not om marxismen

Marxismen är ett bortglömt äventyr. Vår tid, globaliseringens tid, är den totala kapitalismens tidsålder; ingen kan hålla lyktan tänd i den som marxismen. *In i äventyret igen*. Utan krav på rättrogenhet; ”rättrogenhet i fråga om marxism är uteslutande en fråga om metod”.⁶⁸ Marxismen har inget att förlora utom sin torka, men den har en hel värld att förstå.

För en antiimperialistisk rörelse

Demonstrationerna den 15 februari 2003, en dryg månad före invasionen av Irak, var de största som mobiliserats mot ett imperialistiskt krig någonsin. Aldrig förr hade en ockupationsmakt blivit så globalt utskälld, rakt upp i ansiktet av miljoner och åter miljoner tågande människor som talade för ännu större majoriteter — och det redan före invasionen.⁶⁹ En hel planet av motstånd rörde sig över ett dygn.

Globaliseringsrörelsen hade närt denna antikrigsrörelse vid sin barm, både idémässigt och organisatoriskt, och kunde nu skicka ut den att stå på egna ben och utföra en styrkeuppvisning som den själv aldrig hade kommit i närheten av.

Ändå blev demonstrationerna den 15 februari 2003 ett misslyckande. Antikrigsrörelsen hade föresatt sig att stoppa kriget. Det gjorde den inte. Den planetära mobiliseringen hade troligen effekter på hur USA lade upp kriget och tvingade säkerligen vissa länder, som Turkiet och Tyskland, att hålla sig utanför, men *krig blev det*. Det kan ställas mot de i jämförelse blygsamma mobiliseringar som räckte för att den nymornade globaliseringsrörelsen skulle skjuta

⁶⁶ Lee Gordon: ”Iraqi insurgents tum against 'out of control' Saudi al-Qaeda fighters”, *Telegraph*, 30/5 2004.

⁶⁷ Dan Murphy: ”Iraqi rebels dividing, losing support”, *Christian Science Monitor*, 12/7 2004; P. Mitchell Prothero: ”Iraqi security situation turns bizarre”, *Washington Times*, 7/7 2004; UPI: ”Native, foreign insurgents at odds in Iraq”, *Washington Times*, 12/7 2004; AP: ”Iraqi group threatens al-Zarqawi”, *Globe and Mail*, 6/7 2004; Thanassis Cambanis: ”Sunni leaders press insurgents to fight US forces, not Iraqis”, *Boston Globe*, 24/7 2004.

⁶⁸ Georg Lukács klassiska sentens lyder en aning annorlunda i den svenska översättningen: Lukács, s 39.

⁶⁹ Jfr Epstein, s 109.

MAI-avtalet i sank eller stoppa den förhandlingsrunda som WTO ämnade inleda vid det berömda mötet i Seattle 1999: de segrar globaliseringsrörelsen har skördat har såtts med promillen av krigsmotståndets massaktioner.

Det säger något om vilka intressen som står på spel när ackumulationens makter rör sig mot krig.

Efteråt var det som om ingenting hade hänt. När antikrigsrörelsen hade genomfört sin första och andra uppföljning till den 15 februari och kriget var i full gång tystnade protesterna. Rörelsen försvann in i lägenheterna och husen, drog för persiennerna, upplöstes och spreds ut i individer som inte kunde urskiljas från andra. Vinden ekade som vanligt på de tomma gatorna.

Utvecklingen var förstås olika i olika länder, men detta var huvudregeln. Antikrigsrörelsen uppträdde som ett krisfenomen och förflyktigades som massrörelse i samma stund som krisen uppfattades som avgjord. Det var också därför motståndet kunde samla sådana mängder av människor från så skilda läger — religiösa, politiska, fackliga, kulturella: alla kunde de enas om att detta krig som planerades var något avskyvärt, en onödig våldsutlösning på falska grunder med garanterat fasansfulla konsekvenser.⁷⁰ Så strömmade massorna ut på gatorna *enligt samma logik som när strömmen går: alla tänder ljus*.

När sedan strömmen kommer tillbaka släcks ljusen.

Kriget som ett avbrott i vardagen. Kriget som något extraordinärt, ett svart undantag i de normala politiska rutinerna som måste stoppas *när? Nu!*

Denna massreaktion på det planerade kriget var naturligtvis rörelsens styrka. Dess svaghet var att den lät det stanna vid det och inte förmådde kapitalisera, kanalisera, konsolidera motståndet till något mer.

Den analys vi försökt utveckla i den här boken implicerar att kriget och den efterföljande ockupationen inte alls var något avbrott i vardagen, utan tvärtom *en funktion av vardagen*. Motståndet mot kriget borde inte ha kunnat avlösas av en så ordnad och bullerfri återgång. *Vad är det för system som skapar sådant här? Hur ser det ut i min vardag? Vad kan jag göra för att förändra det?* — Det är frågor som borde ha stoppats i händerna på de miljoner som demonstrerade mot kriget. Det är frågor som antikrigsrörelsen måste hålla levande mellan dygnen av akuta uttryckningar mot en eller annan invasion eller massaker.

Det är, inte minst, de frågor som globaliseringsrörelsen och vänstern måste driva *om de ska ha en roll att spela i världen så som den utvecklats efter år 2000*, när kapitalismens femte långa våg hamnade i kris och vred sig över mot våldet.

Kort sagt: det behövs en antiimperialistisk rörelse. En rörelse som drar streck mellan centrums våld i periferin och de orättvisor och försämringar, den maktlöshet och känsla av att samhället styrs bortom all kontroll som präglar vardagen långt ifrån själva krigslarmet. *Det är därifrån, från själva systemet med klassherravälde och profit, som kriget, ockupationerna, hoten, interventionerna och deras bieffekter ytterst kommer*. Den rörelse som gör en sådan analys har något att säga och ett ljus att hålla tänt även efter att de största demonstrationerna är över.

Antikrigsrörelsens styrka är alltså just att den kan samla så brett motstånd — från kyrkor till miljöorganisationer till kommunalarbetsare — men för att den ska överskrida sin art som jättelik dagslända behöver den *en antiimperialistisk kärna*.

Den amerikanska historieprofessorn Barbara Epstein menar att kärnan måste vara en organisation:

Om det inte finns någon medlemsorganisation för antikrigsaktiviteter eller antiimperialistiska

⁷⁰ Analysen utgår från *ibid.*, s 114-116. Jfr Burke & Puty.

aktiviteter kommer rörelsen att ragla från kris till kris och reagera på ögonblickets händelser, men utan att kunna utveckla eller tillämpa någon långsiktig strategi.⁷¹

Kärnan kan hålla rörelsen vid liv i de perioder där våldet mot periferin ligger på lågintensiv vardagsnivå. Och motstånd är lika viktigt efter att bombmattorna har lagt sig i ockupation. Ett krigsmotstånd som inte fortsätter i ockupationsfasen och ombildar sig till en kamp mot ockupationen är varken konsekvent eller trovärdigt: hur kan en antikrigsrörelse upplösas i samma stund som massakrerna på obeväpnade demonstranter börjar? För en antiimperialistisk rörelse går kampen självklart vidare under ockupationen, men inte för fred utan *för frihet*; våldet är det första avsnittet i en djupare samhällskritik att dela ut till rörelsens olika delar när de återgår till sin normala verksamhet och se, *kriget som vi nyss demonstrerade mot hakar ju in i våra vardagsproblem*.

Inget krig för olja, men inte heller något krig för bil- och oljeföretagen, och inget krig för det system av produktion och konsumtion som gör sådana former av ackumulation nödvändiga. Tills sådana kopplingar görs kommer rörelsen att sakna bestående kraft, förmågan att smälta samman sina olika element och en meningsfull politisk praktik.⁷²

Antikrigsrörelsen plågades emellertid också av en annan svaghet, märkligt likartad från Los Angeles till Sergels torg. En stor del av den agitation, affischering, fygbladsutdelning och organisering som låg bakom massmobiliseringen utfördes av någon form av leninistisk sekt.

I USA var antikrigsnätverket Answer en front för maoisterna i Workers World Party, i Storbritannien höll trotskisterna från Socialist Workers Party i paraplyt Stop the War Coalition, antikrigsarbetet i Stockholm manipulerades som vanligt av trotskisterna i Rättvisepartiet Socialisterna — i synnerhet på skolorna — medan stalinisterna i KPML(r) dominerade i Göteborg.

Alla vet de hur man gör för att få människor till demonstrationer. De har haft decennier på sig att öva. Dessutom kallar de sig antiimperialister, även om deras analys är cirka åttio år gammal. Men, som Barbara Epstein recenserar Answer, och det kunde lika gärna gälla vilken som helst av sekterna:

Problemet var att vi inte bara behövde människor som visste hur man effektivt och på kort varsel ordnade en demonstration — vilket de var bra på — utan att vad vi verkligen behövde var en massrörelse, en organisation där ett stort antal människor kunde delta på demokratisk grund. Och det kunde det inte bli tal om i Answer, för Answer kretsade runt en liten sekt och det uteslöt möjligheten att spela en sådan roll. Så problemet var att medan de flesta uppskattade att Answers organisatörer hoppade fram ur vakuumet och började förbereda demonstrationer långt före alla andra, så var — tror jag — det faktum att de hade ledningen en avgörande orsak till att ingen demokratisk massorganisation växte fram ur antikrigsrörelsen.⁷³

En antiimperialistisk kärna som inte är en sekt: där ligger en utmaning och vi kan vara säkra, det kommer mer, Irakinvasionen kanske inte kopieras men ockupationen pågår, det imperialistiska våldet fortsätter, vi har mer att vänta. Det är bara att sätta i gång.

Klassen med yxan

Att motståndet mot imperialism måste finna en stabil bas utanför den hegemoniska formationen betyder, för centrums del, att det inte ska sökas i företag eller chefsmiljöer, hos investmentbolag eller andra stora aktieägare, i banker eller det privata näringslivets organisationer utan i en annan klass: i arbetarklassen.

Det betyder naturligtvis inte att det enbart var arbetarklassen — i någon rimlig mening av begreppet — som gick ut på gatorna den 15 februari 2003. Där fanns progressiva mellanskikt

⁷¹ Epstein, s 115.

⁷² Ibid., s 116.

⁷³ Citerad i Burke & Puty, s 5-6.

och regnbågar av rörelser som inte definierade sig i klasstermer. Motstånd måste i våra tid forma sig som breda, strategiska allianser — som hegemoniska formationer på andra sidan. Men motstånd måste även i vår tid skaffa sig en social tyngd om den vill nå reella framgångar, och i detta avseende finns fortfarande ingen som den organiserade arbetarklassen. *Rörelsen mot krig och ockupation behöver få arbetarklassen med sig.*

På denna punkt har USA nått längre än de flesta.⁷⁴

I slutet av oktober 2003 samlades 154 representanter för omkring en halv miljon medlemmar i den amerikanska landsorganisationen AFL-CIO till kongress i Chicago. Frustrerade över sin egen lednings lamhet inför ockupationen av Irak konstituerade de US Labor Against the War. Under huvudparollen *Bring the troops home NOW!* inledde Uslaw sin lägesanalys:

Vi lever i en tid där vår regering har utnyttjat vårt lands rädsla för terrorism för att starta krig, förstöra vår ekonomiska trygghet, försämma den offentliga servicen, urholka våra demokratiska rättigheter och underblåsa rasism, sexism, religiös diskriminering och splittring mellan arbetande människor. (...) Vi kan inte lösa dessa problem utan att göra upp med USA:s utrikespolitik och dess konsekvenser.⁷⁵

Motståndet mot krig som *utgångspunkt* för en kritik av borgerlighetens sätt att sköta samhället. På kongressen deklarerade Uslaw sin avsikt

att fortsätta kämpa för en rättfärdig utrikespolitik och ett slut på amerikanska ockupationer av främmande länder, att omdirigera nationens resurser från den överdrivna försvarsbudgeten till arbetande människors behov, att värna arbetares rättigheter, de medborgerliga fri- och rättigheterna och immigranternas rättigheter, samt att bygga solidaritet med andra arbetare och deras organisationer världen över.⁷⁶

US Labor Against the War formades som ett fast nätverk inom AFL-CIO, för att vinna sin organisation för motstånd mot den amerikanska utrikespolitiken — och, därigenom, en allmän radikaliserings mot klassfienden. En av de första aktiviteterna var att upprätta förbindelser med Iraks embryon till fackliga organisationer:

Den irakiska arbetarrörelsen utgör den främsta progressiva, sekulära kraften för ett nytt, demokratiskt, fredligt och välmående Irak. Vi uttalar vår solidaritet med alla genuina irakiska arbetarorganisationer i deras ansträngningar för att organisera arbetare och tillkämpa sig bättre förhållanden för löntagare och arbetslösa. (...) Vi stöder de irakiska fackföreningarna och arbetarna i deras motstånd mot privatiseringen av den irakiska industrin och irakiernas fulla rätt att själva — i stället för USA:s regering eller multinationella företag — fatta alla beslut om sin ekonomiska framtid.⁷⁷

Nu är situationen speciell för den amerikanska arbetarklassen, vars vardag som ingen annan präglas av att den har en imperialistmakt rakt ovanför sig. Den är unikt välplacerad för att resa motstånd mot imperialismen i exempelvis dess militaristiska aspekt: *satsa pengarna på annat*. Men Uslaws perspektiv på utrikespolitiken kan anläggas i alla avancerade kapitaliststater. Som i Sverige, där svängningen till tystnad inför — alternativt aktiv medbrottslighet i — USA:s och Israels ockupationer är utsidan av den politik som på insidan kan iakttas som ännu en nedlagd vårdcentral, ännu en slopad kapitalbeskattning, ännu ett sviket löfte om högre löner för den offentliga sektorns kvinnor.

Hegemonisk imperialism utåt, globaliseringens klasskrig inåt.

⁷⁴ Ett annat anmärkningsvärt fall är dock Sydkorea, där den militanta landsorganisationen KCTU har stått i centrum för massprotesterna mot truppdeltagandet i Irak. The Advertiser: "Activists threaten to stop more Korean troops for Iraq", 25/6 2004.

⁷⁵ Citerade i Kim Scipes: "US Labor Against the War", Znet, 28/10 2003.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ U.S. Labor Against the War: "USLAW Statement on the Occupation of Iraq", 8/6 2004, www.uslaboragainstawar.org

De fackliga organisationer som plockade fram sina standar veckorna före Irakkriget borde kunna lägga linjalen mellan de punkterna.

Men det som antiimperialismen i längden vore mest betjänt av är att de fackliga organisationerna över hela världen upptäcker att de är unikt välplacerade för att angripa problemet *vid roten*. De står där, varje dag, mitt i mer-värdeproduktionen, likt en skogshuggare som drabbats av någon blockering och inte förmår lyfta sin yxa ur bältet. Allt de fackliga organisationerna *skulle kunna göra* är en källa till hopp om att världsutvecklingen skulle kunna ändras radikalt, men stordådet förefaller evigt hypotetiskt.

Om det någonsin skulle bli aktuellt måste det börja med att de fackliga organisationerna bryter ner sina nationella byråkratier och inleder handfasta solidaritetsaktioner över alla gränser. Bara så kan de avlöva det ständigt försvagande hotet om produktionsflytt: *vi vägrar konkurrera med våra kamrater i landet där borta, om ni hotar dem med att flytta produktion går vi ut i strejk så som de går ut i strejk för oss...*

Sådant har globaliseringsrörelsen gått och väntat på — och därtill vissa fackliga ledarröster pratat om — i årtal nu. Men det förblir ett scenario, så gott som ingenting har hänt och utsagningsgraderna fortsätter att stiga.

Och likväl. Det skulle kunna ske.

Det skulle kunna ge antiimperialismen en minst lika stark bas som imperialismen har i globaliseringen.

Falsk dikotomi

Debatten i den svenska vänstern har på senare tid klyvts mellan vad vissa kallar en ”national-vänster” och en ”globalvänster”. Båda sidorna är lika enbenta och halta. Nationalvänstern framställer sig som den sanna antiimperialistiska vänstern som alltid tar strid mot amerikanska ockupationskrig — och tror att konsekvensen av det måste vara att värna Sveriges nationella självständighet genom krav som ”Sverige ut ur EU”. Globalvänstern, å andra sidan, odlar bilden av sig själv som den enda sant internationalistiska vänstern som har insett hur mycket globaliseringen har omstöpt — och låter det betyda upphöjd likgiltighet inför nationell befrielsekamp i periferin.

Samma falska dikotomi styr hos båda.⁷⁸

Inte imperialism eller globalisering: imperialism och globalisering, imperialism ur globalisering, globalisering genom imperialism...

Eftersom imperialismen är global i en ny bemärkelse — den utgår inte från rivaliserande nationella ekonomier — kan inte heller antiimperialismen sitta kvar i nationen som ring. Motståndet mot de krigsivrande krafterna behöver samma globalitet. USA-imperialismens nationskränkningar — inklusive all-suveräniteten, militärbaserna och fängelsearkipelagen — bemöts bäst med lika nationsöverskridande motståndssallianser.

Omvänt kan inte den vänster som utgår från en kritik av den kapitalistiska globaliseringen unna sig den bedrägliga lyxen att ignorera frågan om nationell självständighet i periferin. De folk som vill driva ut amerikanska styrkor från sina territorier kämpar själva mot en dimension av globaliseringen: deras nationella frihet är allas globala frihet.

Dödfött är det däremot att kräva ”nationell självständighet” i centrum, för ett land som Sverige. Det är meningslöst, eftersom globaliseringen har blandat ut de avancerade kapitaliststaterna i varandra; det motverkar det som verkligen behövs — en globalt formaterad arbetarrörelse — och riskerar att spela de mest reaktionära strömningar i händerna.

⁷⁸ Typiska (manliga...) företrädare för lägren: nationalvänster: Mikael Nyberg och Aron Etzler, globalvänster: Magnus Linton och Rasmus Fleischer.

”USA ut ur Irak!” och ”globala sympatistrejker!” — inte bara det ena, inte bara det andra.

Att tälja sig ner mot roten

Och *hur* föra ett effektivt antiimperialistiskt motstånd inifrån centrum? Det är en öppen fråga, men det är också den fråga som antikrigsrörelsen i sina olika delar har bubblat fram delsvar på: bojkottkampanjer, direkta aktioner mot företag med uppenbara krigsintressen, demonstrationer, direkta aktioner mot amerikanska beskickningar och militärbaser, mediaarbete likt den övervakning som aktivistgruppen Occupation Watch utför i Irak, ISM-aktivism.⁷⁹

Vad gäller ISM-konceptet är det förvisso inte självklart att det kan transponeras till andra ockuperade länder. I Irak har pacifisterna i Christian Peacemaker Team slagit sig ner som ett litet avantgarde av mänskliga sköldar och enskilda ISM-aktivister har rekognoscerat, men ännu är terrängen så extrem att en storskalig närvaro av utländska aktivister tycks utesluten. Likafullt har idén om ett globalt understött och lokalt förankrat icke-våldsmotstånd väldiga outtömda potentialer. I Palestina, i Irak; i varje land som ställs under främmande våld.

Och med vilka politiska krav? De har redan formulerats, som ett bevis på att det anti-imperialistiska motståndet i centrum inte behöver uppfinnas, utan bara organiseras bättre: inga fler invasionskrig, alla amerikanska styrkor ut ur Irak, fullständigt oberoende för den irakiska nationen, samma sak i Afghanistan och på Haiti och alla andra aktuella länder; riv muren i Palestina och häv ockupationen som ett första steg mot en arabisk-judisk stat, avveckla alla amerikanska militärbaser, stäng de amerikanska fånglägren, tvinga USA att följa samma folkrättsliga regler som alla andra och, inifrån övriga avancerade kapitaliststater: lägg om utrikespolitiken till stöd för nationell befrielsekamp och progressiva sociala rörelser, avbryt allt militärt samarbete med USA, gå i öppen opposition mot USA:s och Israels politik, lämna den hegemoniska formationen.

Sådana krav kräver delkrav. Men om de skulle uppnås skulle de också leda över i andra slags krav, i krav som når allt längre ner: ”inget blod för olja!”, för att ta ett exempel.⁸⁰ Det är för sitt blod kapitalackumulationen kräver oljekrig. Vad innebär det då att stoppa oljekrig?

Kanske var det just där massmobiliseringen våren 2003 stötte in i något hårt under ytan.

Ernest Mandel skriver:

Det har ofta sagts att marxister, och i synnerhet revolutionära marxister, grovt har underskattat kapitalismens förmåga att smidigt anpassa sig till nya och radikala utmaningar, såsom förändrad social och internationell miljö. Utan att vilja förneka att det ligger en del sanning i denna kritik, åtminstone när den riktas mot vissa dogmatiska tankeriktningar som räknar sig som marxistiska, anser vi att den marxistiska teorin om långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen i sin analys integrerar just denna förmåga i systemets övergripande historia. Men den gör mer än så. Den pekar också på *vad denna anpassningsförmåga kostar, socialt och mänskligt*, en faktor som systemets apologeter i allmänhet slätar över med en diskret tystnad.⁸¹

130 års erfarenhet talar för att en av de främsta sociala och mänskliga kostnaderna för kapitalismens anpassningsförmåga är imperialistiska ockupationer och krig. Ett framgångsrikt motstånd skulle oundvikligen tälja sig ner mot roten:

Vilket ekonomiskt system vill vi ha?

⁷⁹ Jfr LeVine, s 8-10.

⁸⁰ Caffentzis (2003a), s 5, 7.

⁸¹ Mandel (1981), s 119-120. Min kurs.

Tack

Ett stort antal människor har hjälpt mig på massor av olika sätt under arbetet med denna bok. Jag kan inte nämna er alla, men min tacksamhet går ut till er.

Vissa personer måste dock tackas särskilt.

Tack till mamma och pappa för allt.

Flera vänner har ständigt hjälpt mig med allt från litteratur och datorutlåning till stimulerande diskussioner och manuskriptläsning: tack till Jesper, Rikard, Peter, Simon och Alex.

Tack till Tony Johansson för värdefull hjälp i sista minuten.

Tack till *Arbetarens* redaktion för gemenskapen.

Respekt går ut till alla ISM-are som fortsätter kampen: ni är de grymmaste.

Två personer måste tackas extra särskilt.

Ursula. Världens bästa förläggare, alltid lika uppmuntrande, professionell, skarp, lyhörd och generös, driven och driftig — ”hon är så som alla borde vara”, som Shahid en gång uttryckte det. Man går alltid glad från ett möte med Ursula.

Shora. June man, ghalbe man, zendgie man. Min underbara folkkommissarie som har stått i tårgasen, brutit igenom vägsärrarna, mobiliserat kvinnorna och levt kampen medan jag suttit vid datorn. Arbetet har gått bättre ju närmare dig jag har varit. Du är min källa, min inspiration, min kraft, utan din kärlek är jag bara ”en skrällande cymbal”. Man mikham hamishe dar kenare to basham. Fadatsham. *Haya al thawra*.

Litteratur

[OBS vissa av länkarna nedan fungerar inte längre]

Aart Scholte, Jan (1997): "Global capitalism and the state", *International Affairs*, no 3, s 427-452.

Abu-Manneh, Bashir (2003): "The Illusions of Empire", *Interventions — International Journal of Postcolonial Studies*, no 2, s 159-176.

Achcar, Gilbert (ed) (1999): *The Legacy of Ernest Mandel*, Verso.

Adam, György (1975): "Multinational Corporations and Worldwide Sourcing", s 89-102 i Hugo Radice (ed): *International Firms and Modern Imperialism*, Penguin Books.

Albarracín, Jesús & Montes, Pedro (1999): "Late Capitalism: Mandel's Interpretation of Contemporary Capitalism", s 38-74 i Achcar. [sv. övers: [Mandels tolkning av den nutida kapitalismen](#)]

Aleklett, Kjell (2004): "Dick Cheney, Peak Oil and the Final Count Down", Association for the Study of Peak Oil (ASPO), 12/5 2004, www.peakoil.net.

Ali, Tariq (1999): "The Luck of a Crazy Youth", s 217-224 i Achcar.

Ali, Tariq (2002): *The Clash of Fundamentalisms — Crusades, Jihads and Modernity*, Verso. [Sv. övers *Fundamentalisternas kamp* (2003)]

Ali, Tariq (2003): *Bush in Babylon — The Recolonisation of Iraq*, Verso. [sv. övers: *Bush i Babylon* (2005)]

Alkadiri, Raad & Mohamedi, Fareed (2003): "World Oil and the Invasion of Iraq", *Middle East Report*, no 227, www.merip.org.

Amin, Samir (1999): "Capitalism, Imperialism, Globalization", s 157-168 i Chilcote.

Amin, Samir (2003): *Obsolescent Capitalism — Contemporary Politics and Global Disorder*, Zed Books.

Amin, Samir (2004): *Arabvärlden och Europa — ett arabiskt perspektiv*, Agora.

Anderson, Caleb 1 (1974): *Den globala obalansen — Om olja, supermakter och imperialism*, Rabén & Sjögren.

Anderson, Perry (1976-1977): "The Antinomies of Antonio Gramsci", *New Left Review*, November 1976/January 1977, s 5-78. [[Motsägelser hos Antonio Gramsci](#)]

Anderson, Perry (2002): "Force and Consent", *New Left Review*, September/October, s 5-30.

Armstrong, Philip; Glyn, Andrew & Harrison, John (1994): *Capitalism Since 1945*, Blackwell.

Arrighi, Giovanni (1983): *The Geometry of Imperialism — The Limits of Hobson's Paradigm*, Verso.

Arrighi, Giovanni (1995): *Det långa 1900-talet — Om makt, pengar och kapitalets globalisering*, Daidalos.

Arrighi, Giovanni (2002): "Lineages of Empire", *Historical Materialism*, no 3, s 3-16.

Arrighi, Giovanni (2003): "The Social and Political Economy of Global Turbulence", *New Left Review*, March/April, s 5-71.

Aruri, Naseer H. (2003): *Dishonest Broker — The U.S. Role in Israel and Palestine*, South End Press.

- Augelli, Enrico & Murphy, Craig N. (1993): "Global hegemony and the structural power of capital", s 127-147 i Gill (1993a).
- Azar, Michael (2004): "Murinskriptioner" i ännu opublicerad antologi om muren på Västbanken (Agora).
- Baer, Robert (2003): "The Fall of the House of Saud", *Atlantic Monthly*, May, s 53-62.
- Bainerman, Joel (2004): "Is the world running out of oil?", *The Middle East*, April, s 3-7.
- Balakrishnan, Gopal (2000): "Hardt and Negri's Empire", *New Left Review*, September/October, www.newleftreview.net.
- Balakrishnan, Gopal (ed) (2003): *Debating Empire*, Verso.
- Baran, Paul A. & Sweezy, Paul M. (1970): [Monopolkapitalet](#), Zenit/Rabén & Sjögren.
- Barkawi, Tarak & Laffey, Mark (2002): "Retrieving the Imperial", *Millennium — Journal of International Studies*, no 1, s 109-127.
- Barrat Brown, Michael (1999): "Imperialism Revisited", s 41-64 i Chilcote.
- Bartolovich, Crystal (2003): "The Eleventh September of George W Bush — Fortress U.S. and the Global Politics of Consumption", *Interventions — International Journal of Postcolonial Studies*, no 2, s 177-199.
- Beckman, Staffan (1969): [Palestina och USA-imperialismen](#), Rabén & Sjögren.
- Bellamy Foster, John (2002): "The Rediscovery of Imperialism", *Monthly Review*, nr 6, www.monthlyreview.org.
- Bellamy Foster, John (2003a): "The New Age of Imperialism", *Monthly Review*, nr 3.
- Bellamy Foster, John (2003b): "Introduction", s 9-19 i Magdoff (2003).
- Berntson, Lennart (red) (1978): *Marxistisk statsteori — en antologi*, Bo Cavefors Bokförlag.
- Berque, Jacques (1995): *Egypten — Imperialism och revolution*, Alhambra.
- Berry, Brian I. L. (1991): "Introduction", s 540-552 i Freeman.
- Bewes, Timothy (2002): *Reification — or The Anxiety of Late Capitalism*, Verso.
- Bieler, Andreas & Morton, Adam David (2003): "Theoretical and Methodological Challenges of neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy", International Gramsci Society, www.italnet.nd.edu/gramsci.
- Bina, Cyrus (1989): "Some controversies in the development of rent theory: the nature of oil rent", *Capital & Class*, Spring, s 82-112.
- Boddy, Rford & Crotty, James (1975): "Class Conflict and Macro Policy: The Political Business Cycle", *Review of Radical Political Economics*, Spring, s 1-19.
- Boltho, Andrea (2003): "What's Wrong With Europe?", *New Left Review*, July/August, s 5-26.
- Boot, Max (2002): *The Savage Wars of Peace — Small Wars and the Rise of American Power*, Basic Books.
- Braunerhjelm, Pontus & Ekholm, Karolina (eds) (1998): *The Geography of Multinational Firms*, Kluwer Academic Publishers.
- Braunerhjelm, Pontus; Ekholm, Karolina; Grundberg, Lennart & Karpaty, Patrik (1996): *Swedish Multinational Corporations — Recent Trends in Foreign Activities*, Working Paper No 462, Industriens utredningsinstitut.

- Brennan, Timothy (2003): "The Italian Ideology", s 97-120 i Balakrishnan (2003).
- Brenner, Robert (1998): "The Economics of Global Turbulence — A Special Report on the World Economy 1950-1998", *New Left Review*, May/June, s 1-264.
- Brenner, Robert (2002): *The Boom and the Bubble — The US in the World Economy*, Verso.
- Brenner, Robert (2004): "New Boom or New Bubble — The Trajectory of the US Economy", *New Left Review*, January/February, s 57-100.
- Brewer, Anthony (1990): *Marxist Theories of Imperialism — A Critical Survey*, Routledge.
- Brewer, Anthony (1999): "Imperialism in Retrospect", s 65-84 i Chilcote.
- Brilmayer, Lea (1994): *American Hegemony — Political Morality in a One-Superpower World*, Yale University Press.
- Bromley, Simon (2003): "Reflections on Empire, Imperialism and United States Hegemony", *Historical Materialism*, no 3, s 17-68.
- Bryan, Dich (2003): "Bridging Differences: Value Theory, International Finance and the Construction of Global Capital", s 57-70 i Westra & Zuege.
- Bucharin, Nikolai (1972): *Imperialism and World Economy*, Merlin Press.
- Buck-Morss, Susan (2003): *Thinking Past Terror — Islamism and Critical Theory on the Left*, Verso.
- Budgen, Sebastian & Colás, Alejandro (2003): "An Interview with Michael Hardt", *Historical Materialism*, no 3, s 121-152.
- Burke, Sara & Puty, Claudio (2003): "The Global justice Movement: A New Left? — A Conversation with Barbara Epstein", *Gloves Off*, August, www.glovesoff.org.
- Burnham, Peter (1991): "Neo-Gramscian hegemony and the international order", *Capital & Class*, Autumn, s 73-93.
- CAAT, Campaign Against Arms Trade (2002): "Briefing — Israel and the Arms Trade", October, www.caat.org.uk.
- Caffentzis, George (1998): "In the U.S., Dreaming of Iraq", Department of Philosophy, University of Southern Maine, tillgänglig från caffentz@usm.maine.edu.
- Caffentzis, George (2002): "Respect Your Enemies — The First Rule of Peace: An Essay Addressed to the U.S. Antiwar Movement", Department of Philosophy, University of Southern Maine, tillgänglig från caffentz@usm.maine.edu.
- Caffentzis, George (2003a): "In What Sense 'No Blood for Oil'?", *Gloves Off*, February, www.glovesoff.org.
- Caffentzis, George (2003b): "Interview with Georg Caffentzis", *Gloves Off*, February, www.glovesoff.org.
- Caffentzis, George (2003c): "From Stealing to Robbing: A Post-Script to 'No Blood for Oil!'", Department of Philosophy, University of Southern Maine, tillgänglig från caffentz@usm.maine.edu.
- Caffentzis, George (2003d): "Causes and Consequences of the US/UK Invasion and Occupation of Iraq", Department of Philosophy, University of Southern Maine, tillgänglig från caffentz@usm.maine.edu.
- Caffentzis, George (2004): "'Is Truth Enough?' — The Bush Administration's Lies and the Anti-War Movement's Truths", *InterActivist Info Exchange*, 22/3, <http://info.interactivist.net>.

- Callinicos, Alex; Rees, John; Harman, Chris & Haynes, Mike (1994): *Marxism and the New Imperialism*, Bookmarks
- Callinicos, Alex (1994): "Marxism and the New Imperialism", s 11-66 i Callinicos et al.
- Callinicos, Alex (2002): "The Actuality of Imperialism", *Millennium — Journal of International Studies*, no 2, s 319-326.
- Callinicos, Alex (2003a): *An Anti-Capitalist Manifesto*, Polity Press.
- Callinicos, Alex (2003b): "Toni Negri in Perspective", s 121-143 i Balakrishnan (2003).
- Campbell, Colin J. & Laherrère, Jean H. (1998): "The End of Cheap Oil", *Scientific American*, March, www.dieoff.com.
- Campbell, Colin J. (2002): "The Assessment and Importance of Oil Depletion", Paper at the International Workshop on Oil Depletion, Uppsala University, www.isv.uu.se.
- Carchedi, Guglielmo (1999): "A Missed Opportunity: Orthodox Versus Marxist Crises Theories", *Historical Materialism*, no 4, s 33-56.
- Carchedi, Guglielmo (2001): *For Another Europe — A Class Analysis of European Economic Integration*, Verso.
- Carchedi, Guglielmo (2002): "Imperialism, Dollarization and the Euro", s 153-173 i Leo Panitch & Colin
- Leys: *A World of Contradictions — Socialist Register 2002*, Monthly Review Press/Merlin Press.
- Carlsson, Jan-Olov (2004): "Ormen är tillbaka i fabriken", i Andreas Malm (red): *Radar — Signaler från Arbetarens essäsidor*, Federativs.
- Carroll, Carolyn A. (2002): "A Century of Mergers and Acquisitions", s 19-44 i Gup.
- Castells, Manuel (1998): *Nätverkssamhällets framväxt*, Daidalos.
- Chan, Anita & Lambert, Rob (1999): "Global Dance: Factory Regimes, Asian Labour Standards and Corporate Restructuring", s 72-104 i Peter Waddington (ed): *Globalization and Patterns of Labour Resistance*, Mansell Publishing.
- Chilcote, Ronald M. (ed) (1999): *The Political Economy of Imperialism — Critical Appraisals*, Kluwer Academic Publishers.
- Chomsky, Noam (2001): "Introduction", s 5-23 i Roane Carey (ed): *The New Intifada — Resisting Israel's Apartheid*, Verso.
- Ciarocca, Michelle (2002): "Post-9/11 Economic Windfalls for Arms Manufacturers", *Foreign Policy in Focus*, September, www.fpiif.org.
- Clark, Martin (1996): *Modern Italy 1871-1995*, Longman.
- Clarke, Simon (1999): "Capitalist Competition and the Tendency to Overproduction: Comments on Brenner's 'Uneven Development and the Long Downturn—', *Historical Materialism*, no 4, s 57-72.
- Claudín, Fernando (1979): [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 1](#), Bokförlaget Röda Rummet/Förlaget Barrikaden.
- Cliff, Tony (1957): "Perspectives of the Permanent War Economy", *Socialist Review*, May 1957, www.marxists.org/archive/cliff.
- Cohen, Stephen F. (1981): [Bucharin och den ryska revolutionen](#), Arkiv.
- Cox, Robert W. (1993): "Gramsci, hegemony and international relations: an essay in

method", s 4966 i Gill (1993a).

Cuneo, Carl (2003): "Hegemony in Gramsci's Original Prison Notebooks", The Gramsci Online Archive, <http://socserv2.mcmaster.ca/soc/courses/soc2r3/gramsci>.

Cypher, James M. (2002): "Return of the Iron Triangle — The New Military Buildup", *Dollars & Sense*, January/February, www.dollarsandsense.org.

Davis, Lance E & Huttenback, Robert A (1986): *Mammon and the Pursuit of Empire — The Political Economy of British Imperialism 1860-1912*, Cambridge University Press.

De Brunhoff, Suzanne (2003): "Value, Finance and Social Classes", s 40-56 i Westra & Zuege.

Dicken, Peter (1999): *Global Shift — Transforming the World Economy*, Paul Chapman Publishing.

Dirlik, Arif (2003): "Empire?", *Interventions — International Journal of Postcolonial Studies*, no 2, s 207-217.

Dockés, Pierre & Rosier, Bernard (1992): "Long Waves and the Dialectic of Innovations and Conflict", s 301-315 i Kleinkecht et al.

Duménil, Gérard & Lévy, Dominique (2002): "The profit rate: where and how much did it fall? Did it recover? (USA 1948-2000)", *Review of Radical Political Economics*, no 34, s 437-461.

Edvinsson, Rodney & Harvey, Keith (2003): "Beyond Imperialism — A Journey Through Empire", League for a Communist Revolutionary International, www.workerspower.com.

Ehrenberg, Johan (1998): *Globaliseringsmyten — Eller: Hurusom kapitalet skulle frälsa världen*, Norstedts.

Engdahl, Oskar (2004): *Skatteparadis*, Agora.

Epstein, Barbara (2003): "Notes on the Antiwar Movement", *Monthly Review*, no 7, s 109-116.

Eriksson, Stig (2004): "Globalt bensinstopp — om sinande oljekällor och världsekonomin framtid", *Röda Rummet*, nr 1, s 8-15. [något utvidgad version: [Irak, USA och oljan: "Peak-oil" och tillväxtens problem](#)]

Etherington, Norman (1984): *Theories of Imperialism: War, Conquest and Capital*, Croom Helm.

Ettinger, Elzbieta (1991): *Rosa Luxemburg*, Forum.

Falconer, Bruce (2003): "U.S. Military Logistics", *Atlantic Monthly*, May, s 50-51.

Fanon, Frantz (1962): *Jordens fördömda*, Gösta Skoogs bokförlag.

Fanon, Frantz (1999): "Algeriet av-slöjat", s 103-116 i Catharina Eriksson, Maria Eriksson Baaz & Håkan Thorn (red): *Globaliseringens kulturer – den postmoderna paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*, Nya Doxa.

Fine, Ben; Lapavistas, Costas & Milonakis, Dimitris (1999): "Addressing the World Economy: Two Steps Back", *Capital & Class*, no 67, s 47-90.

Finkelstein, Norman G. (2001): *Image and Reality of the Israel-Palestine Conflict*, Verso.

Freeman, Christopher (ed) (1996): *Long Wave Theory*, Elgar.

Frieden, Jeffry A. (1989): *Banking on the World – The Politics of International Finance*, Hutchinson Radius.

- Fröbel, Folker; Heinrichs, Jürgen & Kreye, Otto (1980): *The New International Division of Labour- Structural Unemployment in Industrialised Countries and Industrialisation in Developing Countries*, Cambridge University Press.
- Fukuyama, Francis (1992): *Historiens slut och den sista människan*, Norstedts.
- Gallagher, John & Robinson, Ronald (1953): "The Imperialism of Free Trade", *Economic History Review*, no 1, s 1-15.
- German, Lindsey (2003): "Anti-War Movement", s 273-280 i Farah Reza (ed): *Anti-Imperialism – A Guide for the Movement*, Bookmarks.
- Gill, Stephen (ed) (1993a): *Gramsci, Historical Materialism and international relations*, Cambridge University Press.
- Gill, Stephen (1993b): "Gramsci and global politics: towards a post-hegemonic research agenda", s 1-20 i Gill (1993a).
- Gill, Stephen (1993c): "Epistemology, ontology, and the 'Italian school'", s 21-48 i Gill (1993a).
- Gilpin, Robert (1975): *U.S. Power and the Multinational Corporation – The Political Economy of Foreign Direct Investment*, Macmillan.
- Glyn, Andrew & Sutcliffe, Bob (1972): *British Capitalism, Workers and the Profit Squeeze*, Penguin Books.
- Goldstein, Jonathan P. (1985): "The Cyclical Profit Squeeze. A Marxian Microfoundation", *Review of Radical Political Economics*, no 1/2, s 103-128.
- Gowan, Peter (1999): *The Global Gamble – Washington's Faustian Bid for World Dominance*, Verso.
- Gramsci, Antonio (1967): *En kollektiv intellektuell*, Bo Cavefors Bokförlag.
- Gramsci, Antoni (edited by David Forgacs) (2000): *The Antonio Gramsci Reader – Selected Writings 1916-1935*, New York University Press.
- Grass, Martin (2002): "'Tio museimän redogöra för sina nationers slaveri.'", s 114-122 i Viveca Wessel (red): *Sverige och den islamiska världen – Ett svenskt kulturarv*, Wahlström & Widstrand.
- Greider, Göran (1998): *Arbetarklassens återkomst – Om klasskampen, globaliseringen och framstegstanken*, Albert Bonniers Förlag.
- Greider, Göran (2004): *Jakobsbrevet – Dikter*, Albert Bonniers Förlag.
- Gup, Benton E. (ed) (2002): *Megamergers in a Global Economy – Causes and Consequences*, Quorum Books.
- Guyatt, Nicholas (2000): *Another American Century? – The United States and the World after 2000*, Zed Books.
- Halbrook, Stephen (1972): "The Class Origins of Zionist Ideology", *Journal of Palestine Studies*, Autumn, s 86-110.
- Hallward, Peter (2004): "Option Zero in Haiti", *New Left Review*, May/June, s 23-47.
- Hanieh, Adam (2003): "From State-Led Growth to Globalization: The Evolution of Israeli Capitalism", *Journal of Palestine Studies*, Summer, s 5-21.
- Hardt, Michael & Negri, Antonio (2003): *Imperiet*, Vertigo/Glanta.
- Hardt, Michael & Negri, Antonio (2004): *Multitude – War and Democracy in the Age of*

Empire, Penguin Press.

Hargreaves Heap, Shaun (1980): "World Profitability Crisis in the 1970s: Some Empirical Evidence", *Capital & Class*, no 10., s 66-111.

Harman, Chris (2003): "Analysing Imperialism", *International Socialism*, Summer, s 3.81.

Harris, Terry (2002): "The US military in the era of globalisation", *Race & Class*, no 2, s 1-22.

Harris, Jerry (2003a): "Transnational Competition and the End of U.S. Economic Hegemony", *Science & Society*, no 1, s 68-80.

Harris, Jerry (2003b): "The Conflict for Power in Transnational Class Theory", *Science & Society*, no 3, s 329-339.

Hartung, William D. (2003a): "The Hidden Costs of War", Fourth Freedom Forum, March, www.fourthfreedom.org.

Hartung, William D. (2003b): *How Much Are You Making on The War, Daddy?-A Quick and Dirty Guide to War Profiteering in the Bush Administration*, Nation Books.

Harvey, David (1999): *The Limits to Capital*, Verso.

Harvey, David (2000): "Reinventing Geography", *New Left Review*, July/August, s 75-97.

Harvey, David (2003): *The New Imperialism*, Oxford University Press.

Henwood, Doug (1998): *Wall Street – How it Works and for Whom*, Verso.

Hirst, Paul & Thompson, Grahame (1998): *Globalization in Question – The International Economy and the Possibilities of Global Governance*, Polity Press.

Hoare, Quintin (1983): [Antonio Gramsci – en politisk biografi](#), Arkiv.

Hobsbawm, Eric J. (1981): *Kapitalets tidsålder*, Tiden.

Hobsbawm, Eric J. (1987): *Imperiernas tidsålder*, Tiden.

Hobsbawm, Eric J. (1997): *Ytterligheternas tidsålder*, Tiden.

Hobson, John A. (1968): *Imperialism – A Study*, George Allen & Unwin.

Hodgkin, Thomas (1972): "Some African and Third World Theories of Imperialism", s 93-116 i Owen & Sutcliffe.

Hook, Steven V & Spanier, John (2004): *American Foreign Policy Since World War II*, CQ Press.

Hopkins, Donald H. (2002): "Cross-border Mergers and Acquisitions: Global and Regional Perspectives", s 86-115 i Peter J. Buckley & Pervez N. Ghauri (eds): *International Mergers and Acquisitions: A Reader*, Thomson.

Hosseini-Zadeh, Ismael & Gabb, Anthony (2000): "Making Sense of the Current Expansion of the U.S. Economy: A Long Wave Approach and a Critique", *Review of Radical Political Economics*, no 3, s 388-397.

Hourani, Albert (1992): *De arabiska folkens historia*, Alhambra.

Howard, M. C. & King, J. E. (1999): "Whatever Happened to Imperialism?", s 19-40 i Chilcote.

Howard, M. C. & King, J. E. (2000): "Natalie Moszkowska (1886-1968)", s 313-316 i Robert W. Dimand; Mary Ann Dimand & Evelyn L. Forget: *A Bibliographical Dictionary of Women Economists*, Elgar.

- Howe, Anthony (1997): *Free Trade and Liberal England 1846-1946*, Oxford University Press.
- Hubbert, M. King (1987): "Exponential Growth as a Transient Phenomenon in Human History", *Societal Issues – Scientific Viewpoints*, www.oilcrisis.com/hubbert.
- Hunt, E.K. & Sherman, Howard J. (1990): *Economics – An Introduction to Traditional and Radical Views*, Harper & Row.
- Husson, Michael (1999): "After the Golden Age: On Late Capitalism", s 75-103 i Achcar.
- Itoh, Makoto (1978): "The Formation of Marx's Theory of Crisis", *Science & Society*, no 2, s 129-155.
- Johnson, Chalmers (2004): *The Sorrows of Empire – Militarism, Secrecy and the End of the Republic*, Metropolitan Books.
- Karlsson, Svante (1993): *USA, oljan och världsordningen*, Nerenius & Santérus.
- Karpoff, Jonathan M. & Wessels, David (2002): "Large Mergers During the 1990s", s 45-64 i Gup.
- Katz, Claudio (2003): "Världsherravälde i vår tid", *Röda rummet*, nr 1/2003, s 3-10. [ingår i samlingen: [Imperialismen idag](#).]
- Kautsky, Karl (1970): "Ultra-imperialism", *New Left Review*, January/February, s 41-46.
- Kemp, Tom (1972): "The Marxist Theory of Imperialism", i Owen & Sutcliffe, s 15-34. [sv. övers [Teorier om imperialismen](#)]
- Kerr, Stephen James (2003): "The End?", Znet, 6/8 2003, www.zmag.org.
- Kidron, Michael (1967): "A Permanent Arms Economy", *International Socialism*, Spring, www.marxists.org/archive/kidron.
- Kjellberg, Anders; Malmgren, Britta & Arnfred, Niels (1981): *Stat och klasser under kapitalismen*, Zenit.
- Klare, Michael T. (2001): *Resource Wars – The New Landscape of Global Conflict*, Henry Holt.
- Klare, Michael T. (2003): "Blood for Oil: The Bush-Cheney Energy Strategy", s 166-185 i Panitch & Leys.
- Klein, Naomi (2001): *No Logo – Märkena, marknaden, motståndet*, Ordfront.
- Kleinknecht, Alfred; Mandel, Ernest & Wallerstein, Immanuel (eds) (1992): *New Findings in Long Wave Research*, St Martin's Press.
- Kleinknecht, Alfred (1992): "Long-Wave Research: New Results, New Departures – An Introduction", s 1-14 i Kleinknecht et al.
- Lacher, Hannes (2002): "Making sense of the international system: the promises and pitfalls of contemporary Marxist theories of international relations", s 147-164 i Rupert & Smith.
- Landes, David S. (1961): "Some Thoughts on the Nature of Economic Imperialism", *Journal of Economic History*, no 4, s 496-512.
- Lebowitz, Michael A. (1999): "In Brenner, Everything is Reversed", *Historical Materialism*, no 4, s 109-130.
- Lenin, Vladimir Iljitj (1983): [Imperialismen som kapitalismens högsta stadium](#), Proletärkultur.
- LeVine, Mark (2003): "The Peace Movement Plans for the Future", *Middle East Report*, July,

www.merip.org.

Lindberg, Ingmar (2003): *Det globala klassamhället*, Landsorganisationen i Sverige.

Linderborg, Asa (2001): *Socialdemokraterna skriver historia – Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000*, Atlas.

Lindgren, Stefan (1999): *Lenin*, Fischer & Co.

Louca, Francisco & Reijnders, Jan (eds) (1999): *The Foundations of Long Wave Theory – Volume II*, Elgar.

Lukács, Georg (1971): [Historia och klassmedvetande](#), Bo Cavefors Bokförlag.

Luxemburg, Rosa (1966): *Jag var, jag är, jag blir*, Bo Cavefors Bokförlag.

Luxemburg, Rosa (2003): *The Accumulation of Capital*, Routledge. [tyska originalets titel: *Die Akkumulation des Kapitals*]

Lönnroth, Johan (1996): *Politisk ekonomi – Svenska och internationella tanketraditioner*, SNS Förlag.

MacEwan, Arthur (2003): "Is It Oil?", *Dollars & Sense*, May/June, www.dollarsandsense.org.

Magdoff, Harry (1969): [Imperialismens politiska ekonomi](#), – *En studie av Förenta staterna i imperialismens epok*, Zenit.

Magdoff, Harry (2003): *Imperialism Without Colonies*, Monthly Review Press.

Magnusson, Lars (1985): *Teorier om imperialism*, Författarförlaget.

Malone, David M. & Khong, Yeun Foong (eds) (2003): *Unilateralism & U.S. Foreign Policy – International Perspectives*, Lynne Rienner Publishers.

Malone, David M. (2003): "A Decade of U.S. Unilateralism?", i Malone & Khong, s 19-40.

Mandel, Ernest (1973): [Marx ekonomiska tänkande](#), Rabén & Sjögren.

Mandel, Ernest (1974a): [Senkapitalismen, del 1](#), Coeckelberghs.

Mandel, Ernest (1974b): [Senkapitalismen, del 2](#), Coeckelberghs.

Mandel, Ernest (1981): [Långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen](#), Röda Bokförlaget.

Mandel, Ernest (1992): "The International Debate on Long Waves of Capitalist Development: An Intermediary Balance Sheet", s 316-338 i Kleinknecht et al.

Mandel, Ernest (1995): *Long Waves in Capitalist Development*, Verso.

Mann, Michael (2003): *Incoherent Empire*, Verso.

Martin, Hans-Peter & Schumann, Harald (1997): *Globaliseringsfällan – Angreppet på demokrati och välfärd*, Symposion.

Marx, Karl & Engels, Friedrich (1998): [Kommunistiska manifestet](#), Vertigo.

Marx, Karl (1968): [Lön, pris och profit](#), Arbetarkultur.

Marx, Karl (1971): [Grunddragen](#) i kritiken av den politiska ekonomin, Rabén & Sjögren.

Marx, Karl (1978): *Kapitalet – Tredje boken*, Bo Cavefors Bokförlag.

Marx, Karl (1997): *Kapitalet – Första boken*, Arkiv/Zenit.

Marx, Karl (2003): "Det brittiska herraväldet i Indien", s 189-197 i Sven-Eric Liedman & Björn Linell: *Karl Marx – Texter i urval*, Ordfront.

Mattick, Paul (1959): "Economics of the War Economy", *American Socialist*,

<http://csf.colorado.edu>.

Meiksins Wood, Ellen (2002): "Global capital, national states", s 17.39 i Rupert & Smith.

Meiksins Wood, Ellen (2003): *Empire of Capital*, Verso.

Metz, Rainer (1992): "A Re-examination of Long Waves in Aggregate Production Series", s 80-119 i Kleinknecht et. al.

Miliband, Ralph (1970): "Ett svar till Nicos Poulantzas", s 153-164 i Berntson. [ingår i samlingen [Poulantzas, Miliband och Laclau: Debatt om den kapitalistiska staten](#)]

Miliband, Ralph (1973): "Poulantzas och den kapitalistiska staten", s 165-178 i ibid [[Poulantzas, Miliband och Laclau: Debatt om den kapitalistiska staten](#)]

Moody, Kim (1997): *Workers in a Lean World – Unions in the International Economy*, Verso.

Morton, Adam David (2003): "Historicizing Gramsci: situating ideas in and beyond their context", *Review of International Political Economy*, February, s 118-146.

Moseley, Fred (2003): "Marxian Theory of the Decline of the Rate of Profit in the Postwar US Economy", s 158-168 i Westra & Zuege.

NEPD, National Energy Policy Development Group (2001): *Reliable, Affordable, and Environmentally Sound Energy for America's Future*, The White House, www.whitehouse.gov/energy.

Nitzan, Jonathan & Bichler, Shimshon (2002): *The Global Political Economy of Israel*, Pluto Press.

Nitzan, Jonathan & Bichler, Shimshon (2003): "Dominant Capital and the New Wars", Nitzan & Bichler Archives, May, www.bnarchives.net.

Nore, Petter (1979): "Oil and Contemporary Capitalism", s 89-119 i Francis Green & Petter Nore (eds): *Issues in Political Economy*, MacMillan Press.

Norton, Bruce (1988): "Epochs and Essences: A Review of Marxist Long-Wave and Stagnation Theories", s 277-298 i Louca & Reijnders.

Nyberg, Mikael (2002): "Kalkonmarxismen", *Clarté*, nr 2, www.mikaelnyberg.nu.

NLR Editors (1970): "Presentation of Kautsky – 1914", *New Left Review*, January/February, s 39-40.

O'Brien, Patrick (1999): "Imperialism and the Rise and Decline of the British Economy", *New Left Review*, November/December, s 48-80.

O'Brien, Patrick (2003): "The Myth of Anglophone Succession", *New Left Review*, November/December, s 113-135.

O'Donnell, Tom (2002): "Why Bush Jr. Wants War on Iraq —A Crisis Really About Saudi Arabia", *AGENDA Magazine*, December, www-personal.umich.edu.

OECD (2001a): *New Patterns of Industrial Globalisation — Cross-Border Mergers and Acquisitions and Strategic Alliances*, OECD.

OECD (2001b): *OECD Economic Outlook* No 69, OECD.

OECD (2002): *OECD Economic Outlook* No 72, OECD.

OECD (2003a): *OECD Economic Outlook* No 73, OECD.

OECD (2003b): *OECD Economic Outlook* No 74, OECD.

O'Hara, Philip Anthony (2003): "Deep Recession and Financial Instability or a New Long

Wave of Economic Growth for U.S. Capitalism? — A Regulation School Approach”, *Review of Radical Political Economics*, not, s 18-43.

O'Hearn, Denis (2000): ”Peace Dividend, Foreign Investment, and Economic Regeneration: The Northern Irish Case”, *Social Problems*, May, York University Libraries, www.library.yorku.ca.

Ohmae, Kenichi (1996): *The End of the Nation State — The Rise of Regional Economics*, Free Press.

Owen, Roger & Sutcliffe, Bob (eds) (1972): *Studies in the Theories of Imperialism*, Longman.

Owen, Roger (1972a): ”Introduction”, s 1-13 i Owen & Sutcliffe.

Owen, Roger (1972b): ”Egypt and Europe: From French Expedition to British Occupation”, s 195-209 i Owen & Sutcliffe.

Panitch, Leo & Leys, Colin (eds) (2003): *The New Imperial Challenge — Socialist Register 2004*, Monthly Review Press/Merlin Press.

Panitch, Leo (2003): ”September 11 and the American Empire”, *Interventions — International Journal of Postcolonial Studies*, no 2, s 233-240.

Patai, Raphael (2002): *The Arab Mind*, Hatherleigh Press.

Paul, James A. (2002): ”Oil in Iraq: The Heart of the Crisis”, *Global Policy Forum*, December, www.globalpolicy.org.

Paul, James A. (2003): ”Oil Companies in Iraq: A Century of Rivalry and War”, *Global Policy Forum*, November, www.globalpolicy.org.

Paul, James A. (2004): ”The Iraq Oil Bonanza: Estimating Future Profits”, *Global Policy Forum*, January, www.globalpolicy.org.

Petras, James (1999): ”Globalization: A Critical Analysis”, s 181-214 i Chilcote.

Platt, D.C.M. (1968): ”The Imperialism of Free Trade: Some Reservations”, *Economic History Review*, no 2, s 296-306.

Poletayev, Andrey V. (1992): ”Long Waves in Profit Rates in Four Countries”, s 151-167 i Kleinknecht et al.

Pollard, Sidney (1997): *The International Economy Since 1945*, Routledge.

Poulantzas, Nicos (1969): ”Problemet med den kapitalistiska staten”, s 133-152 i Berntson. [ingår i samlingen [Poulantzas, Miliband och Laclau: Debatt om den kapitalistiska staten](#)]

Poulantzas, Nicos (1977): ”Internationaliseringen av de kapitalistiska produktionsförhållandena och nationalstaten”, s 220-260 i Kent Lindkvist (red): *Imperialism och multinationella företag*, Bo Cavefors Bokförlag.

Rai, Milan (2003a): *Krigsplan Irak*, Ordfront.

Rai, Milan (2003b): *Regime Unchanged — Why the War on Iraq Changed Nothing*, Pluto Press. RAND Corporation (2001): *Persian Gulf Security— Improving Allied Military Contributions*, www.rand.org.

Reuter, Christoph (2003): *Med livet som vapen — En bok om självmordsbombare*, Historiska Media.

Rigaci, Gianni (2001): ”Har kapitalismen gått in i en ny blomstringstid?”, *Röda rummet*, nr 1, http://hem.passagen.se/roda_rummet [enna länk fungerar inte längre]

Robinson, William I. & Harris, Perry (2000): ”Towards A Global Ruling Class? Globalization

- and the Transnational Capitalist Class”, *Science & Society*, no 1, s 11-54,
- Rodrik, Dani (1997): *Has Globalization Gone Too Far?*, Institute for International Economics.
- Rogers, Paul (2003): ”The US Military Posture: 'A Uniquely Benign Imperialism'?” s 146-165 i Panitch & Leys.
- Rowthorn, Bob (1980: ”Rosa Luxemburg and the Political Economy of Militarism”, s 250-269 i Bob Rowthorn: *Capitalism, Conflict and Inflation*, Lawrence & Wishart.
- Roy, Sara (1995): *The Gaza Strip — The Political Economy of De-Development*, Institute for Palestine Studies.
- RUPE, Research Unit for Political Economy (2003): *Behind the Invasion of Iraq*, Monthly Review Press.
- Rupert, Mark & Smith, Hazel (eds) (2002): *Historical Materialism and Globalization*, Routledge.
- Rupert, Mark (1993): ”Alienation, capitalism and the inter-state system: toward a Marxian/Gramscian critique”, s 67-92 i Gill (1993a).
- Ruppert, Michael C. (2002): ”Colin Campbell on Oil”, From the Wilderness, 23/10 2002, www.fromthewilderness.org.
- Saad-Ghorayeb, Amal (2002): *Hizbu'llah — Politics & Religion*, Pluto Press.
- Said, Edward (1995): *Kultur och imperialism*, Ordfront.
- Said, Edward (2000a): *Orientalism*, Ordfront.
- Said, Edward (2000b): ”America's Last Taboo”, *New Left Review*, November/December, s 45-53.
- Samsam Bakhtiari, A. M. (2002): ”A Middle East View of the Global Oil Situation”, Paper at the International Workshop on Oil Depletion, Uppsala University, www.isv.uu.se.
- Sartre, Jean-Paul (1971): *Kolonialism och revolution — Samtidshistoriska studier 1956-1970*, Rabén & Sjögren.
- Sassoon, Donald (2003): *Hundra år av socialism — Vänstern i Europa under 1900-talet*, Atlas.
- Searle, G. R. (1998): *Morality and Market in Victorian Britain*, Clarendon Press.
- Shaikh, Anwar M. & Tonak, Ahmet E. (1994): *Measuring the Wealth of Nations — The Political Economy of National Accounts*, Cambridge University Press.
- Sherman, Howard (1979): ”A Marxist Theory of the Business Cycle”, *Review of Radical Political Economics*, no 1, s 1-23.
- Silver, Beverly (1992): ”Class Struggle and Kondratieff Waves, 1870 to the Present”, s 279-295 i Kleinknecht et al.
- Simmons, Matthew (2003): ”Transcript: Revealing Statements from a Bush Insider about Peak Oil and Natural Gas Depletion”, speech at Association for the Study of Peak Oil (Aspo) 12/6 2003, reprinted by From the Wilderness, www.fromthewilderness.com.
- Singer, P. W. (2003): *Corporate Warriors — The Rise of the Privatized Military Industry*, Cornell University Press.
- Sipri, Stockholm International Peace Research Institute (2003): *Sipri Yearbook 2003: Armaments, Disarmament and International Security*, Oxford University Press.

- Smith, Neil (2003): "After the American Lebensraum — 'Empire', Empire and Globalization", *Interventions — International Journal of Postcolonial Studies*, no 2, s 249-270.
- Stepanova, Ekaterina (2003): "The Unilateral and Multilateral Use of Force by the United States", s 181-200 i Malone & Khong.
- Sweezy, Paul M (1975): *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen*, Rabén och Sjögren.
- Todd, Emmanuel (2004): *Låtsasimperiet — Om det amerikanska systemets sönderfall*, Bokförlaget DN
- Tsoukalas, Constantine (1999): "Globalisation and the Executive Committee: The Contemporary Capitalist State", s 56-75 i Leo Panitch & Colin Leys (eds): *Global Capitalism Versus Democracy — Socialist Register 1999*, Monthly Review Press/Merlin Press.
- Turchetto, Maria (2003): "The Empire Strikes Back: On Hardt and Negri", *Historical Materialism*, no 1, s 23-36.
- Tylecote, Andrew (1994): "Long Waves, Long Cycles, and Long Swings", s 83-94 i Louca & Reijnders.
- Tännsjö, Torbjörn (2003): "Kollektiv skuld", *Tidskrift för politisk filosofi*, nr 3, s 23-34.
- Udall, Randy & Andrews, Steve (1999): "When Will the Joy Ride End? — A Petroleum Primer", *Hubbert Center Newsletter*, no i, <http://hubbert.mines.edu>.
- Udall, Randy & Andrews, Steve (2003): "Oil Prophets: Looking at World Oil Studies Over Time", Paper at the Aspo Second International Workshop on Oil Depletion, www.peakoil.net.
- UNCTAD (1994): *World Investment Report — Transnational Corporations, Employment and the Workplace*, United Nations.
- UNCTAD (1997): *World Investment Report — Transnational Corporations, Market Structure and Competition Policy*, United Nations.
- UNCTAD (2000): *World Investment Report — Cross-border Mergers and Acquisitions and Development*, United Nations.
- UNCTAD (2002): *World Investment Report — Transnational Corporations and Export Competitiveness*, United Nations.
- Van Dujin, J. J. (1983): "The Discovery of the Long Wave", s 74-89 i Freeman.
- Van Kranenbuig, Rob (1999): "Whose Gramsci? — Right-Wing Gramscism", International Gramsci Society, www.italnet.nd.edu/gramsci.
- Volland, Craig S. (1987): "A Comprehensive Theory of Long Wave Cycles", s 194-218 i Freeman.
- Von Knorring, Mikael (2003): *Operation ökenolja — Historien bakom USA:s krig i Irak, Nixon*.
- Wallerstein, Immanuel (2003): "Entering Global Anarchy", *New Left Review*, July/August, s 27-35.
- Watkins, Susan (2004): "Vichy on the Tigris", *New Left Review*, July/August, s 5-17.
- Weeks, John (1979): "The Process of Accumulation and the 'Profit-Squeeze' Hypothesis", *Science & Society*, no 3, s 259-280.
- Weiss, Linda (1997): "Globalization and the Myth of the Powerless State", *New Left Review*, September/October, s 3-27.
- Weisskopf, Thomas E. (1979): "Marxian crisis theory and the rate of profit in the postwar

U.S. economy”, *Cambridge Journal of Economics*, no 3, s 341-378.

Went, Robert (2000): *Globalization – Neoliberal Challenge, Radical Responses*, Pluto Press.

Went, Robert (2002): *The Enigma of Globalization – A journey to a new stage of capitalism*, Routledge.

Westra, Richard & Zuege, Alan (2003): *Value and the World Economy Today – Production, Finance and Globalization*, Palgrave Macmillan.

Wildcat (2002): ”Global War for the World Order (Part 1)”, Wildcat-Zirkular, January, www.wildcat-www.de/en.

Wolff, Edward N. (2001): ”The recent rise of profits in the United States”, *Review of Radical Political Economics*, no 33, s 315-324.

Wolff, Jonathan (1996): *An Introduction to Political Philosophy*, Oxford University Press.

Yeoman, Barry (2003): ”Soldiers of Good Fortune”, *Mother Jones*, May/June, s 39-93.

Zizek, Slavoj (2004): ”Iraq's False Promises”, *Foreign Policy*, January/February, s 43-49.

Zunes, Stephen (2002): ”Why the U.S. Supports Israel”, *Foreign Policy in Focus*, May, www.fpif.org.

Zunes, Stephen (2003): ”The Syrian Accountability Act and the Triumph of Hegemony”, *Foreign Policy in Focus*, October, www.fpif.org.

Hemsideor

The Advertiser www.theadvertiser.news.com.au

The Age www.theage.com

AI-Ahram <http://weekly.ahram.org.eg>

Al-Jazeera <http://english.aljazeera.net>

Alternative Information Center www.alternativenews.org

AlterNet www.alternet.org

American Prospect www.prospect.org

AntiWar www.antiwar.com

Arizona Daily Star www.dailystar.com

Arms Trade Resource Center www.worldpolicy.org/projects/arms

Asia Times www.atimes.com

ASPO Newsletter www.asponews.org

Autonomedia <http://slash.autonomedia.org>

BBC <http://news.bbc.co.uk>

Boston Globe www.boston.com

CBS Market Watch <http://cbs.marketwatch.com>

Center for Public Integrity www.publicintegrity.org

Center for Strategic and Budgetary Assessment www.csbaonline.org

Christian Science Monitor www.csmonitor.com

Columbus Dispatch www.dispatch.com

Common Dreams www.commondreams.org

Conference Board www.conference-board.org

CorpWatch www.corpwatch.org

Counterpunch www.counterpunch.org

Defence News www.defencenews.com

Democracy Now! www.democracynow.org

Dow Jones Newswires <http://dowjones.com>

Fairfax New Zealand www.stuff.co.nz

Financial Times <http://news.ft.com>

Forbes www.forbes.com

Foreign Policy in Focus www.fpif.org

Global Public Media www.globalpublicmedia.com

Globe and Mail www.theglobeandmail.com

Guardian www.guardian.co.uk

Ha'aretz www.haaretz.com

Independent <http://news.independent.co.uk>
International Herald Tribune www.iht.com
International Occupation Watch Center www.occupationwatch.org
Inter Press Service www.ips.org
Jane's Security News www.janes.com
Jerusalem Post www.jerusalempost.com
Knight Ridder Newspapers www.realcities.com
Los Angeles Times www.latimes.com
Miami Herald www.miami.com
Miftah www.mikah.org
MSNBC <http://msnbc.msn.com>
National Jobs for All Coalition www.njfac.org
National Science Foundation www.nsf.gov
New Standard www.newstandardnews.net
New York Times www.nytimes.com
New Yorker www.newyorker.com
New Zealand Herald www.nzherald.co.nz
Palestine Chronicle www.palestinechronicle.com
Pittsburgh Post-Gazette www.post-gazette.com
Progressive www.progressive.com
Reuters www.reuters.com
San Francisco Chronicle www.sfchronicle.com
SBS World News www.sbs.com
Scotsman www.news.scotsman.com
Seattle Post-Intelligencer <http://seattlepi.nwsourc.com>
SFGate www.sfgate.com
SMH www.smh.com.au
Space War www.spacewar.com
Sunday Herald www.sundayherald.com
The State www.thestate.com
Telegraph www.telegraph.co.uk
Tom Dispatch/Nations Institute www.nationinstitute.org/tomdispatch
Toronto Star www.thestar.com
United for a Fair Economy www.faireconomy.org
United Press International www.upi.com
USA Today www.usatoday.com

Wall Street Journal <http://online.wsj.com>

WarProfiteers www.warprofiteers.com

Washington Post www.washingtonpost.com

Washington Times www.washtimes.com

World Socialist Web Site www.wsws.org

Yahoo News <http://news.yahoo.com>

Znet www.zmag.org.

De tidningar som inte står angivna här har använts i pappersupplagan.